T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
Türk Dili Bilim Dalı

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KAZAK TÜRKÇESİNİN SÖZ DİZİMİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

144946

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Bağdagül MUSSA

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Fatma ÖZKAN

Ankara, 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bağdagül MUSSA'ya ait Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması adlı çalışma, jürimiz tarafından TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan .....

Üye .....

Üye .....

Üye .....

Üye.....

SÖZ BAŞI

M.S.II. yüzyılda İskenderiye okulunun önde gelen dilbilgisi yazarlarından Apollonios Dyskolos'un çalışmalarının syntax üzerine yoğunlaştığını göz önünde bulundurursak, sentaksla ilgili çalışmaların tarihini çok eskilere götürebiliriz.. Ancak bu alandaki araştırmaların bugünkü anlamıyla yeni olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, başlangıçta gramer kitaplarında çok az yer ayrılan ve tek başına nadir incelenen söz dizimi, XX. yüzyılda yapısal dil biliminin gelişmesiyle ve onun uzantısı olan dönüşümlü-üretimsel dilbilimin meydana gelmesiyle ilgi duyulan bir alan haline gelmiş, özellikle 1957 yılında "Syntactic Structures" adlı kitabıyla bütün dünyada dil çalışmalarına yeni bir yön veren Chomsky'den sonra ön plâna çıkmıştır.

Türkçenin son derece düzenli, istisnası az ve sabit yapısı, Türkçe üzerinde araştırma yapan bilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Başlangıçta Türk lehçelerinin tarihî karşılaştırmalı gramerine ve daha sonra çağdaş Türk lehçelerinin tasvirî gramerlerine ağırlık veren Türkoloji çalışmalarında çağdaş Türk lehçelerinin mukayeseli gramerlerine de her zaman yer verilmiştir. Ancak Türkoloji'nin Türkiye ekolü ve Rusya ekolü şeklinde birbirlerinden ayrı yürütülen çalışmalar, 1990lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılarak bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetleri ve halen de Rusya Federasyonu'nun sınırları içerisinde yer alan diğer özerk Türk cumhuriyetlerinin kendi aralarında ve özellikle Türkiye ile olan dostluk ilişkilerinin artmasıyla, yeni bir yön ve hız kazanmıştır.

Türk boylarının arasındaki son zamanlarda artmakta olan kültürel alış-verişlerin başında dille ilgili çalışmalar gelmektedir. Son on on beş yıl içerisinde yapılan Türk lehçelerinin ortak sözlük çalışmaları, karşılaştırmalı şekil bilgisi ve söz dizimi çalışmaları, takdire şayandır. Eski kopuklukların yerinin doldurularak, aradaki farklılıkların mümkün mertebe ortadan kaldırılması ve birliğe ve beraberliğe doğru hareket edilmesi için, dil alanında yapılacak karşılaştırmalı gramer çalışmalarına ihtiyaç vardır. Karşılaştırmalı çalışmalardaki diğer önemli bir husus, bu tür araştırmaların neticesinde yalnız

yapı ve şekil farklılıklarının değil, aynı zamanda izlenilen metot ve sistem farklılıklarının da tespit edilmesidir.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin söz dizimi karşılaştırılarak farklı ve ortak yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tez karşılaştırmalı olarak ele alındığı için, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile ilgili günümüze kadar yapılmış olan araştırmaların hepsinden yararlanılarak bir sentez yapılmaya çalışılmıştır. Ancak konuyu dar anlamda ele aldıkları ve doğrudan doğruya söz dizimi üzerinde yoğunlaştıkları için, daha geniş ve teferruatlı olmaları bakımından Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin sadece söz dizimi ile ilgili çalışmalara ağırlık verilmiştir. Kazak Türkçesindeki metot ve terim birliğine karşılık, Türkiye Türkçesinde farklı yaklaşım ve adlandırma söz konusudur. Dolayısıyla metot ve gramer terimleri konusunda en yaygın olanları tercih edilmiştir.

Tezin konusu cümleyle sınırlandırıldığı için, her iki lehçedeki yapısına göre, yüklemin cinsi ve yerine göre cümle türleri, cümle unsurları ve cümlede kelime münasebetleri üzerinde durulmuş, anlamlarına göre cümle tez projesinde yer almadığından çalışma dışı tutulmuştur. Örnekler için Türkiye Türkçesinde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Huzur" ve Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu" romanlarına; Kazak Türkçesinde Oralhan Bökey'in seçme eserlerine başvurulmuştur. Ancak amaç, söz konusu edebî eserlerin söz dizimi özelliklerini tespit etmek olmadığı için, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde mevcut olan yapılara örnek teşkil edecek cümlelerden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışma, örneklere göre kural geliştirme şeklinde değil, kurallara göre örnek bulma şeklinde yapıldığı için, bazı yapılarla ilgili bire bir örnekler bulunmadığı zaman konuşma dilindeki örneklere başvurulmuştur.

Tezimizde kullandığımız *Rusya ekolü* teriminden kastedilen şey, bugünkü Rusya Federasyonu değil, Rusya ve Türk yurtlarında yapılan Türkoloji çalışmalarının tamamıdır.

Tezin her bölümünde önce genel olarak Türkoloji, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki çalışmalara yer verilerek, konu ile ilgili teorik bilgiler verildikten sonra, her bölümün sonunda *genel* ve *yapı bakımından* olmak

üzere iki ayrı başlık altında karşılıklı değerlendirmeler yapılmıştır. *Yapı bakımından değerlendirmeden* sadece sentaktik yapılar değil, yapıyı etkileyen morfolojik şekiller de kastedilmektedir.

Tezin *birleşik cümlenin yapı bakımından değerlendirilmesi* kısmında bazı araştırmacıların *birleşik cümle olarak* nitelendirdikleri, bazılarının da *basit cümle* saydıkları yapılara da yer verilmiştir. Böyle yapılırken hem *birleşik cümle* meselesinin, özellikle fiilimsilerle kurulan cümlelerin, bugün bile açıklığa kavuşmaması ve tartışılır bir konu olmaya devam etmesi göz önünde bulundurulmuş, hem de araştırmanın, mümkün mertebe lehçelerde mevcut olan yapıların tamamını ihtiva etmesi amaç edinilmiştir.

Bu alanda, beni çalışmaya teşvik eden ve aydınlatıcı tavsiyeleriyle yol gösteren değerli hocam Doç Dr. Fatma ÖZKAN'a teşekkürlerimi sunarım.

ANKARA, 2004

Bağdagül MUSA

KISALTMALAR

AHT. : Ahmet Hamdi Tanpınar
bkz. : Bakınız
DS. : Dilbilgisi Sorunları
DT. : Doktora tezi
İE. : İyelik eki
İHE. : İlgi hâli eki
İPSGTY. : İssledovaniya po Sravnitelnoy Grammatike Tyurkskih Yazıykov
İPSTY. : İssledovaniya po Sintaksisu Tyurkskih Yazıykov
Kaz. : Kazakça
Kırg. : Kırgızca
Kkalp. : Karakalpakça
N. : Nesne
Nog. : Nogayca
OB. : Oralhan Bökey
OYR. : Oyrotça
Ö. : Özne
Özb. : Özbekçe
QTG. : Qazaq Tiliniŋ Grammatikası
RNG. : Reşat Nuri Güntekin
S. : Sayı
s. : Sayfa
ST. : Sovetskaya Tyurkologiya
STLY. : Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk
ŞE : Şahıs eki
T. : Tümleç
TDAY. : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDEK. : Türk Dünyası El Kitabı
TGEK. : Türkçe Gramer El Kitabı
TYSN. : Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv
Uyg. : Uygurca

vs. : Ve saire
VY. : Voprosıy Yazıykoznaniya
Y. : Yüklem
YLT. : Yüksek Lisans Tezi
Yt. : Yer tamlayıcısı
Z. : Zarf

ŞEKİLLER DİZİNİ

1. Şekil Türkoloji'de Genel Sınıflandırma..... 11
2. Şekil Bilgegil'in Genel Sınıflandırması..... 12
3. Şekil Hatiboğlu'nun Genel Sınıflandırması..... 13
4. Şekil Gencan'ın Genel Sınıflandırması..... 13
5. Şekil Dizdaroğlu'nun Genel Sınıflandırması..... 13
6. Şekil Banguoğlu'nun Genel Sınıflandırması..... 13
7. Şekil Ediskun'un Genel Sınıflandırması..... 14
8. Şekil Karahan'ın Genel Sınıflandırması..... 14
9. Şekil Beserek'ın Genel Sınıflandırması..... 14
10. Şekil Atabay'ın Genel Sınıflandırması..... 15
11. Şekil Kononov'un Genel Sınıflandırması..... 15
12. Şekil Baskakov'un Genel Sınıflandırması..... 15
13. Şekil Kazak Türkçesinde Genel Sınıflandırma..... 16
14. Şekil Baytursunov'un Genel Sınıflandırması..... 16
15. Şekil Türkoloji'de Basit Cümlenin Genel Sınıflandırması..... 78
16. Şekil Kazak Türkçesinde Basit Cümlenin Genel Sınıflandırması 80
17. Şekil Emir ve Emirova'nın Basit Cümle Sınıflandırması..... 81
18. Şekil Türkoloji'de Birleşik Cümlenin Genel Sınıflandırması..... 134
19. Şekil Musaoğlun'un Bağımlı Birleşik Cümle Sınıflandırması..... 135
20. Şekil Gencan'ın Yapısına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması..... 136
21. Şekil Dizdaroğlu'nun Yapısına ve Bağlanışına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması..... 136
22. Şekil Ediskun'un Yapısına ve Biçimine Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması..... 137
23. Şekil Bilgegil'in Yapısına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması..... 137
24. Şekil Hatiboğlu'nun Yapısına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması..... 137

25. Şekil Karahan'ın Yapısına Göre Cümle Türleri Sınıflandırması..... 137
26. Şekil Banguoğlu'nun Birleşik Cümle Sınıflandırması..... 138
27. Şekil Atabay'ın Yapılarına Göre Cümle Türleri Sınıflandırması..... 138
28. Şekil Kononov'un Birleşik Cümle Sınıflandırması..... 139
29. Şekil Baskakov'un Birleşik Cümle Sınıflandırması..... 139
30. Şekil Sokolov'un Birleşik Cümle Sınıflandırması..... 139
31. Şekil Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümlenin Genel Sınıflandırması..... 140
32. Şekil Kazak Türkçesinde Birleşik Cümlenin Genel Sınıflandırması..... 165
33. Şekil Kelimelerin Birleşme Biçimleri..... 344

Tablo. Bağımsız ve Bağımlı Birleşik Cümlenin Karşılaştırılması (Balakayev ve Sayrambayev)..... 179

İÇİNDEKİLER

ONAY S.....
SÖZ BAŞI..... i
KISALTMALAR..... iv
ŞEKİLLER DİZİNİ..... vi
İÇİNDEKİLER..... viii
GİRİŞ..... 1
Söz Dizimi Nedir?..... 1
Türkçede Cümlenin Tanımı..... 5
BİRİNCİ BÖLÜM: CÜMLE TÜRLERİNİN GENEL SINIFLANDIRMASI.... 11
I. Türkiye Türkçesinde Genel Sınıflandırma..... 12
II. Kazak Türkçesinde Genel Sınıflandırma..... 15
III. Genel Sınıflandırma İle İlgili Karşılıklı Değerlendirme..... 16
İKİNCİ BÖLÜM: YÜKLEMİN CİNSİNE GÖRE CÜMLE TÜRLERİ..... 18
I. Türkiye Türkçesinde Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türleri..... 19
A. Türkiye Türkçesinde İsim Cümlesi..... 19
B. Türkiye Türkçesinde Fiil Cümlesi..... 21
1. Yüklemi basit fiille yapılan fiil cümleleri..... 21
2. Yüklemi birleşik fiille yapılan fiil cümleleri..... 22
1) İsim+ Fiil..... 22
2) Fiil + Fiil..... 22
II. Kazak Türkçesinde Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türleri..... 23
A. Kazak Türkçesinde İsim Cümlesi..... 23
1. Yüklemi isim soyundan olan isim cümleleri..... 24
2. Yüklemi birleşik (qurama bayandawış) olan isim cümleleri..... 25
B. Kazak Türkçesinde Fiil Cümlesi..... 26
1. Yüklemi basit fiille yapılan fiil cümleleri..... 27
2. Yüklemi birleşik fiille yapılan fiil cümleleri..... 27
III. Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türlerinin Karşılıklı Değerlendirilmesi 28
A. Genel Değerlendirme..... 28
B. Yapı Bakımından Değerlendirme..... 30

1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar..... 30
2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar..... 36
3. Kazak Türkçesine Bulunan Yapılar..... 40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLE TÜRLERİ..... 55
Türkçe Cümlede Kelimelerin Tabiî Sırası..... 56
Devrikleşme (İnversiya)..... 56
I. Türkiye Türkçesinde Yüklemin Yerine Göre Cümle Türleri..... 58
A. Türkiye Türkçesinde Düz Cümle..... 58
B. Türkiye Türkçesinde Devrik Cümle..... 59
II. Kazak Türkçesinde Yüklemin Yerine Göre Cümle Türleri..... 62
A. Kazakça Cümlede Kelimelerin Tabiî Sırası..... 62
B. Kazak Türkçesinde Devrikleşme (İnversiya)..... 66
III. Yüklemin Yerine Göre Cümlelerin Değerlendirilmesi..... 69
A. Genel Değerlendirme..... 69
B. Yapı Bakımından Değerlendirme..... 70
1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar..... 70
2. Türkiye Türkçesine Bulunan Yapılar..... 71
3. Kazak Türkçesine Bulunan Yapılar..... 72
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: YAPI BAKIMINDAN CÜMLE TÜRLERİ..... 74
Yapı Bakımından Cümle Türlerinin Genel Değerlendirmesi..... 76
I. Basit Cümle..... 76
A. Türkiye Türkçesinde Basit Cümle..... 78
B. Kazak Türkçesinde Basit Cümle..... 80
1. Yardımcı Unsurların Katılıp Katılmamasına Göre Basit Cümleler..... 81
2. Cümle Unsurlarının Tam Katılıp Katılmamasına Göre Basit Cümle Türleri..... 82
3. Esas Unsurlarının Katılıp Katılmamasına Göre Basit Cümleler..... 84
1) İki esas unsurlu veya şahıslı cümleler..... 85
2) Tek esas unsurlu cümleler..... 87

a. Atawlı Söylem (Nominatif Cümle)..... 88
b. Belgisiz-Jaqtı Söylem (Belirsiz-Şahıslı Cümleler)..... 92
c. Jalpılawış-Jaqtı Söylem (Umumî-Şahıslı Cümle)..... 94
d. Jaqsız Söylem (Şahıssız Cümle)..... 95
II. Basit Cümlenin Değerlendirilmesi..... 105
A. Genel Değerlendirme..... 105
B. Yapı Bakımından Değerlendirme..... 108
1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar..... 108
2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar..... 110
3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar..... 111
III. BİRLEŞİK CÜMLE..... 114
A. Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle..... 120
B. Kazak Türkçesinde Birleşik Cümle 125
1. Birleşik Cümlenin Yapılması Veya Basit Cümlelerin Birleşme Usûlleri..... 127
2. Birleşik Cümle Unsurlarının Sırası..... 128
IV. BİRLEŞİK CÜMLE TÜRLERİ..... 129
A. Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle Türleri..... 135
1. Türkiye Türkçesinde Şartlı Birleşik Cümle..... 140
2. Türkiye Türkçesinde İç İçe birleşik Cümle..... 143
3. Türkiye Türkçesinde Sıralı Cümle..... 145
4. Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle..... 150
1) Türkiye Türkçesinde Ki'li Bağlı Cümleler..... 153
2) Türkiye Türkçesinde Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler..... 156
5. Türkiye Türkçesinde Girişik Cümle..... 157
6. Türkiye Türkçesinde Karışık (karmaşık) Cümle..... 163
B. Kazak Türkçesinde Birleşik Cümlelerin Türleri..... 164
1. Bağımsız Birleşik Cümle 165
1) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle..... 167
a. Zaman Anlamlı (Mezgildes/Iŋgaylas) Bağlaçsız

Bağımsız Birleşik Cümle..... 169
b. Sebep Anlamlı (Sebeptes) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle..... 169
c. Zıt Anlamlı (Qarsılıqtı) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle..... 170
d. Açıklamalı (Tüsindirmeli) Bağlaçsız Bğımsız Birleşik Cümle..... 171
e. Karşılaştırmalı (Salısıtırmalı) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle..... 172
f. Şartlı (Şarttı) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle..... 172
2) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle..... 173
a. Zaman Anlamlı (Mezgildes) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle..... 173
b. Sebep Anlamlı (Sebeptes) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle..... 174
c. Zıt Anlamlı (Qarsılıqtı) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle..... 175
d. Seçmeli (Talğawlas) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle 176
e. Nöbetleşme (Kezektes) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle..... 177
3) Çok Unsurlu (Dallı) Bağımsız Birleşik Cümle 177
2. Bağımlı Birleşik Cümle..... 178
1) Bağımlı Birleşik Cümlenin Yapılması..... 183
a. Basit cümlelerin zarf-fiillerle birleşmesi..... 183
b. Basit cümlelerin Sıfat-fiillerle birleşmesi..... 184
c. Basit cümlelerin şart kipi ekleriyle birleşmesi..... 185
d. Basit cümlelerin isim-fiillerle birleşmesi..... 186
e. Basit cümlelerin edatlarla birleşmesi..... 187
f. Basit cümlelerin birleşmesinde vurgunun önemi..... 188
g. Basit cümlelerin ilgi kelimeleri ile birleşmesi..... 188
2) Kazak Türkçesinde Yardımcı Cümlenin Özellikleri..... 188

3) Bağımlı Birleşik Cümlede Unsurların Sırası 189
4) Bağımlı Birleşik Cümlenin Türleri 191
a. Şartlı bağımlı birleşik cümle 191
b. Zıt anlamlı bağımlı birleşik cümle 197
c. Zaman anlamlı bağımlı birleşik cümle 200
d. Tarz anlamlı Bağımlı Birleşik Cümle 205
e. Sebep anlamalı bağımlı birleşik cümle 206
f. Maksat bildiren bağımlı birleşik cümle 208
g. Açıklamalı bağımlı birleşik cümle 209
h. Uyumlu (ıŋgaylas) bağımlı birleşik cümle 210
i. İlgi (iliktes) bağımlı birleşik cümle 213
5) Çok Unsurlu Bağımlı Birleşik Cümle 213
a. Çok Yardımcı Unsuru Olan Bağımlı Birleşik Cümle 214
b. Çok Esas Unsuru Olan Bağımlı Birleşik Cümle 215
3. Kazak Türkçesinde Karışık Birleşik Cümle 216
V. Birleşik Cümlenin Değerlendirilmesi 217
A. Genel değerlendirme 217
B. Yapı Bakımından Değerlendirme 223
1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar 223
2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar 237
3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar 253
BEŞİNCİ BÖLÜM: CÜMLE UNSURLARI 272
I. Türkiye Türkçesinde Cümle Unsurları 272
A. Türkiye Türkçesinde Esas Cümle Unsurları 274
1. Türkiye Türkçesinde Yüklem 274
1) İsmin yüklem olması 275
2) Fillin yüklem olması 275
2. Türkiye Türkçesinde Özne 276
B. Türkiye Türkçesinde Cümlenin Yardımcı Unsurları 278
1. Nesne 279
2. Türkiye Türkçesinde Dolaylı Tümleç 281

1) Ayrılma hâli ekini alan dolaylı tümleçler..... 282
2) Bulunma hâli ekini alan dolaylı tümleçler..... 282
3) Yönelme hâli ekini alan dolaylı tümleçler..... 283
3. Türkiye Türkçesinde Zarf 283
1) Zaman İfade Eden Zarflar..... 284
2) Tarz İfade Eden Zarflar..... 284
3) Ölçü ve Derece İfade Eden Zarflar..... 285
4) Yer İfade Eden Zarflar..... 285
C. Türkiye Türkçesinde Oluşumuna Göre Cümle Unsurları..... 288
1. Basit Cümle Unsurları..... 288
2. Birleşik Cümle Unsurları..... 289
II. Kazak Türkçesinde Cümle Unsurları..... 289
A. Kazak Türkçesinde Cümlenin Esas Unsurları (Turlawlı Müşeler)..... 290
1. Özne (Bastawış)..... 291
2. Yüklem (Bayandawış..... 292
1) Fiilden Yüklem..... 292
2) İsimden Yüklem..... 293
3) Karışık Birleşik (Qurama) Yüklemler..... 294
B. Kazak Türkçesinde Cümlenin Yardımcı Unsurları (Turlawsız Müşeler)..... 295
1. Tümleç (Tolıqtawış)..... 295
1) Nesne (Tura tolıqtawış)..... 296
2) Dolaylı Tümleç (Janama tolıqtawış)..... 297
2. Sıfat (Anıqtawış)..... 299
Kazakçada Açıklayıcı Unsur (Ayqındawış)..... 300
1) Kazakçada Ünvan Grubu Şeklindeki Açıklayıcı Unsur (Qosalqı Ayqındawış)..... 301
2) Kazakça'da İkilemeli Açıklayıcı Unsur (Qosarlı Ayqındawış)..... 302
3) Kazakça'da Münferit Açıklayıcı Unsur (Oŋaşalanğan

Ayqındawış)..... 302
3. Zarf (Pısıqtawış)..... 303
1) Zaman Zarfları (Mezgil pısıqtawış)..... 304
2) Yer ve yön zarfı (Meken pısıqtawış)..... 304
3) Maksat Zarfı (Maqsat pısıqtawış)..... 306
4) Sebep Zarfı (Sebep pısıqtawış)..... 307
5) Tarz Zarfı (Amal pısıqtawış) 308
C. Kazak Türkçesinde Oluşumuna Göre Cümle Unsurları..... 310
1. Basit cümle unsurları..... 310
2. Birleşik Cümle Unsurları..... 310
3. Genişlemiş cümle unsurları..... 311
III. AYNI CİNSTEN CÜMLE UNSURLARI..... 312
A. Türkiye Türkçesinde Aynı Cinsten Unsurlar..... 312
B. Kazak Türkçesinde Aynı Cinsten Cümle Unsurları..... 315
IV. Cümlede Özne İle Yüklemin Uyumu..... 316
A. Türkiye Türkçesinde Özne İle Yüklemin Uyumu..... 316
1. Türkiye Türkçesinde Özne ile Yüklemin Şahıs Bakımından Uyumu..... 317
2. Türkiye Türkçesinde Özne ile Yüklemin Sayı Bakımından Uyumu..... 318
B. Kazak Türkçesinde Özne İle Yüklemin Uyumu..... 319
1. Kazakça'da Özne ile Yüklemin Şahıs Bakımından Uyumu.... 319
2. Kazakçada Özne ile Yüklemin Sayı Bakımından Uyumu..... 321
V. CÜMLE DIŞI UNSURLAR..... 322
A. Türkiye Türkçesinde Cümle Dışı Unsurlar..... 323
B. Kazakçada Cümle Dışı Usurlar..... 325
1. Kazakçada Hitaplar..... 325
2. Kazakçada Ara sözler..... 326
3. Kazakçada Ünlemler..... 327
VI. CÜMLE UNUSRLARI İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER..... 327
A. GENEL DEĞERLENDİRME..... 327

B. YAPI İTİBARI İLE DEĞERLENDİRME..... 330
1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar..... 330
2. Türkiye Türkçesinde Olan Yapılar..... 333
3. Kazak Türkçesinde Olan Yapılar..... 335
ALTINCI BÖLÜM: KELİME MÜNASEBETLERİ..... 341
I. Türkiye Türkçesinde Kelime Münasebetleri..... 341
II. Kazak Türkçesinde Kelime Münasebetleri..... 341
III. Kelime Münasebetleri İle İlgili Değerlendirmeler..... 344
A. Genel Değerlendirme..... 344
B. Yapı Bakımından Değerlendirme..... 345
1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar..... 345
2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar..... 358
3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar..... 363
SONUÇ..... 370
KAYNAKÇA..... 377
ÖZET..... 414
ABSTRAKT..... 415

GİRİŞ

SÖZ DİZİMİ NEDİR?

Bütün Türkologlar, sentaksın, gramerin önemli bir kolu olduğu[1] ve kelime kökeni itibarıyla Yunancanın "birleştirme, bir araya getirme" anlamındaki *syntaxis* kelimesinden geldiği[2] konusunda hemfikir olmakla birlikte, özellikle sentaksın inceleme alanı ile ilgili muhtelif görüşlere sahiptirler.

Türkoloji'nin Rusya ekolünde söz konusu bilim dalı için *sintaksis,* yani *sentaks* terimi, Türkiye Türkçesinde ise, *söz dizimi, cümle yapısı, sentaks, dizim bilgisi, cümle bilgisi, tümce bilgisi, nahiv* gibi birbirlerinden farklı terimler kullanılmaktadır.

Bu terimlerin hepsi anlamlı ve doğru olmakla birlikte her zaman birbirlerinin yerine geçememektedir. Türkiye Türkçesinde diğerlerine göre daha çok kullanılan *söz dizimi, cümle bilgisi, dizim bilgisi* terimleri *kelime gruplarının sentaksı* anlamında *kelime gruplarının söz dizimi/ cümle bilgisi/ dizim bilgisi* veya *cümle sentaksı* anlamında *cümlenin söz dizimi/ cümle bilgisi/ dizim bilgisi* olarak kullanıldığı zaman *sentaks* terimini tam karşılayamamaktadır.

Üstelik *cümle bilgisi* denildiği zaman sadece cümle ve onun çeşitleri anlaşılıp, kelime grupları buna dahil olmamaktadır. Dolayısıyla Türkçenin kelime varlığı ve zengin kelime türetme imkânlarından yararlanmakla beraber, büyük bir ölçüde kullanılan *söz dizimi* teriminin yanı sıra zaman zaman *sentaks* teriminin de kullanılmasında bir sakınca görülmemektedir. Nitekim, Başkan, "*söz dizimi* teriminin 1) cümleyi oluşturan kelimelerin belli bir sıraya göre art arda dizilme olgusu ve 2) bu dizilme olgusu üzerinde

---

[1] Kordabayev (1995: 3); Kenesbayev (1959: 265); QTG (1967: 5); Ergin (1994: 69); Banguoğlu (1990: 20, 495); Gencan (1975: 72); Ertem (1992: 22); Ediskun, Dürder (1985: 156); Ediskun (1999: 323); Bayrav (1969: 119); Oğuzkan (2001); Sravnitel'naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov (1977: 7); Kononov (1948: 228); Sirotina (1980: 5); Ahanov (1993: 379); Korkmaz (1992); Abdullayev, Seyidov, Hesenov (1985: 3); Şimşek (1987: 5-7); Dilmen (1934-35: 248); Berdi (1998: 11-12); Bekturov, Sergaliyev (1994: 137); Bloomfield (1961: 184).

[2] QTG (1967: 5); Jubanov (1966: 140); Abdullayev, Seyidov, Hesenov (1985: 3); Balakayev, Sayrambayev (1997: 4); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 10-12); Hezirki Qaraqalpaq Tili (1986: 5-7); Zakiyev (1966: 5); Emir, Emirova (1998: 4), Argınov (1974: 9).

yapılan dil çalışmaların tümü olarak iki ayrı kavramı birden göstermekte olduğunu belirterek sıralanma olgusuna *söz dizimi,* bu konudaki çalışmalara da *tümce bilgisi* denmesini" önerirken (Başkan, 1980: 124), Balakayev, Sayrambayev ve Abdullayev, Seyidov, Hesenov, *sentaks* kelimesinin 1) dilin sentaksı, yani dilin sentaktik yapısı; 2) gramerin bir kolu anlamında kullanıldığına dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 5; Abdullayev, Seyidov, Hesenov, 1985: 3).

Dil araştırmacılarının söz dizimi veya sentaks ile ilgili tanımları birbirlerine çok yakındır[3]. Nitekim Balakayev, Sayrambayev, *sentaksın*, kelime grupları ve cümlelerin gramatikal yapısını inceleyen dilbilimi bölümü olduğunu belirtirken (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 5); Bilgegil, *söz diziminin (=nahiv=sintax)*, bir kelimenin veya kelime grubunun diğer bir kelime veya kelime grubu ile birleşmesini incelediğine dikkat çekmektedir (Bilgegil, 1984: 12).

Ancak söz diziminin konusu ile ilgili aynı şeyi söylemek mümkün değildir[4]. Bu hususta Kordabayev, 19. yüzyılın sonuna kadar sentaksın tek ve esas konusunun cümle olduğu, 20. yüzyıldan itibaren cümleyle birlikte kelime gruplarının da sentaksın konusunu teşkil ettiği, hattâ gittikçe sentaksın tek konusunun kelime grubu olduğuna dair görüşlerin arttığını dile getirse de (Kordabayev, 1995: 4-5), Türkoloji'de sentaksın konusuyla ilgili ileri sürülen görüşleri üç grup altında toplamak mümkündür:

1. Sentaksın temel konusunun cümle olduğunu savunan bilim adamları ile (Gencan, Ediskun, Dürder, Sultanov, Burdurlu, Nurmahanova);

---

[3] 1. ve 2. dipnottaki kaynaklara ve ayrıca bkz.: Balakayev (1992: 4); Aksan (1989: 123; 2000: 30, 52-53); Burdurlu (1967:17); Atabay, Özel, Çam (1981: 17); Emre (1945: 271); Sovremennıy Tatrskiy literaturnıy Yazık (1971: 5); Sşerbak (1962: 214); Baytursunov (1992: 264); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 96); İsayev (1993: 119-120); Zakiyev (1963: 10-12); Kordabayev (1964-65: 19); Başkan (1980: 124); Hockett (1960: 177); Lloyd (1961: 179); Lyons (1971: 133, 194); Ubryatova (1950: 18); Chomsky (1957: 11); Karpuz (1999: 625-639); Dede (1997: 438)

[4] Sentaksın konusu ile ilgili bkz.: Sşerbak (1962: 211); Emre (1931: 271); Deny (1941: 710); Budagova (1963: 6); Sultanov (1997: 5); Esenov (1974: 18); Amanjolov (1994: 234); Ahanov (1993:396, 401; 1996: 206); Nurmahanova (1971: 147); Safiullina (1978); Sravnitelnaya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 7); Baytursunov (1992: 263-264); İsayev (1993: 119-120); Jubanov (1966: 140).

2. Cümleyi, hüküm bildiren kelime grubu şeklinde nitelendirerek sentaksın tek konusunun sadece kelime grubu olduğunu savunanlara nispeten (Bilgegil, Deny, Hacıeminoğlu, Potseluyevskiy, Ubryatova, Dmitriyev);

3. Sentaksın konusunun kelime grupları ve cümle olduğunu savunanlar daha çoktur (Jubanov, Kordabayev, Balakayev, Sayrambayev, Argınov, Ahanov, Baskakov, Budagova, Ahundov, Abdullayev, Seydiov, Hesenov, Koklyanova, Ergin, Şimşek, Karaörs, Berdi, Baytursunov).

Koklyanova, hüküm grubunun cümle olmadığı, sadece predikatif bağla kurulan sentaktik bir yapı ve cümlenin kurucu unsuru olduğu, çünkü kelime gruplarının ancak cümle içinde anlam kazandığını belirtmekte; bütün predikatif yapıların cümle olduğunu düşünmenin yanlış olduğu, zira predikatifliği tek esas unsura dayanan tek kelimelik cümlelerin de olduğunu hatırlatmaktadır (Koklyanova/ Ubryatova, 1962: 42).

Ancak sentaksın konusu, sadece kelime grubu ve cümle ile sınırlı kalmamaktadır. Nitekim, *Tatarcanın Grameri*'nde sentaksın, 1) ifadenin söylenme maksadı, konuşanın muhatabına karşı, söylediği düşünce ve sözüne karşı olan ilgisi gibi, konuşma dilinin temelinde yatan dil olaylarını; 2) konuşma dilindeki kelimelerin birleşme usullerini; 3) konuşmadaki cümlelerin birleşme usullerini; 4) konuşma dilinin, kelimelerden başka insanlar arası ilişkide kullanılan ve kendine has yapı oluşturan diğer özelliklerini incelediği belirtilmektedir (STLY, 1971: 5).

Sentaks, kelime grubu sentaksı ve cümle sentaksı olarak ikiye ayrılırken, cümle sentaksı da kendi içerisinde basit cümle sentaksı ve birleşik cümle sentaksı olarak ikiye ayrılmaktadır. Son zamanlarda basit cümle ile birleşik cümlenin arasında yer alan genişleşmiş cümleler ise, üçüncü grubu oluşturmaktadır.

Çok yaygın olmamakla beraber bazı kaynaklarda (Dmitriyev, Schinkewitcz) hâl ekleri ve özellikle Türkoloji'nin Rusya ekolünde dolaylı

anlatım ve diyalog[5]; son zamanlarda yapılan çalışmalar başta gelmek üzere bazı kaynaklarda *parselasiya*[6], *sentaktik paralellik, eşanlamlılık* ve *sesteşlik*[7] meselelerinin de sentaksın içerisinde yer aldığını görmek mümkündür.

Ayrıca son zamanlarda yapılan çalışmaların bazılarında[8] cümlenin, dilin en büyük birimi olmadığı, *paragraf, metin* veya *birleşik sentaktik bütün* gibi eşanlamlı kategoriler altında toplanan cümleden de büyük birimlerin olduğu ileri sürülmektedir.

---

[5] Direkt ve dolaylı anlatımın sentaks bölümünde ele alınması ile ilgili bkz.: Hesenov, Şerifov (1933: 44-46); Açıyman (1931: 38-39); Amanjolov (1994: 226-233, 299-304); Kordabayev (1995: 146-158); QTG (1967: 225-233); Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıyka (1995: 306-323); Emir, Emirova (1998: 186-188); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 280-283); Bekturov, Sergaliyev (1994: 207-210); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 207-211); Ebuhanov (1982: 273-279); Nuramahanova (1971: 235-241); İsayev (1993: 158-160); Kayasandık (1998: 150); Babolu, Baboglu (1997: 136-140); Djevdet-zade, Kononov (1934: 261-263); Reşetov (1961: 232); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 290-302); Gabain (2000: 126); Reşetov (1961: 232).

[6] Balkayev, Sayrambayev (1997: 228-230), *parselasiyanın*, dilbiliminde *"küçük parçalara veya kısımlara ayırmak"* anlamına geldiği ve Kazakçada çeviri dolayısıyla Rusçanın etkisiyle meydana gelen yeni sentaktik yapı olduğunu belirterek, *Jeliden awlaq awdarayıq... Bılayıraq! (İpten biraz uzak götürelim... Şöyle!). "Baytal" degen söz Edigege jağın şapalaqpen osıp jibergendey körindi. Bir emes, äldeneşe ret. ("Baytal" sözü, Edige'ye yanaklarına tokatla vurulmuş hissini uyandırdı. Bir defa değil, birkaç defa). –Qayda baramın?- dedi Vanya. – Keyingi jaqqa! Batareyağa! (Vanya, "Nereye gideceğim?"diye sordu. –Geri(ye)! Askerlerin oraya!)* gibi örnekleri vermekte ve bu tür dış görünüşü ile eksik cümleleri hatırlatan yapılara *qosalqı sözder (ek sözler)* demeyi daha uygun bulduklarını ifade etmektedirler. Çünkü, eksik cümlelerin, daha çok, esas cümlelerin katılıp katılmamasına bağlı olduğu, bu tür sentaktik yapıların ise, cümlenin bütününden ayrı durduğuna dikkat çekmektedirler. Parselasiyanın, tek kelime ve kelime grubu şeklinde karşımıza çıktığı gibi, cümle şeklinde de görüldüğü ve onların, bağlı olduğu cümlenin ayrılmaz bir parçası, anlam açısından onun tamamlayıcısı, bazen cümlenin bütününe ait olduğu gibi, bazen de onun bir unsuruna bağlı olması ve açıklayıcısı gibi, şekil bakımından bağlı olduğu kelime veya kelime grubuyla aynı olduğu gibi, ondan farklı da olabilmesi gibi özelliklerini saymakta, açıklayıcı unsurlardan farkının, cümleden atılamayacağı olduğunu belirtmektedirler. Türkoloji'de *parselasiya* için bkz.: Musaoğlu (Fr. *Parselle: kısım, parça)* (1997: 7-111)Safiullina/ ST (1974, 4: 3-9); Petrov (1962); Grammatika Sovremennogo Başkirskogo literaturnogo yazıyka (1981: 433-439); Aşırbayev (1986); Tokoyev (1986); Umarov (1988); Akimova/ Bogdanov (1988: 18).

[7] *Sentaktik paralellik, eşanlamlılık ve sesteşlik* ile ilgili bkz.: Abdullayeva/ ST, (1978, 4: 29-37, 6: 49-55; 1980, 4: 55-62); Sergaliyev/ Tyrukologiya (1988: 226); Sergaliyev, 1981; Sokolov/ Bogdanov (1988: 142 ve ötesi).

[8] Aksan (2000: 62); Üstünova (1998:1); Sirotinina (1980: 5); Sayrambayev (1991: 4); Abdullayev, Seyidov, Hesenov (1985: 6); Abdullayev/ ST (1978, 5: 10-19); Mamajanov/ ST (1984: 52-55); Sokolov/ ST (1973: 51-58); Kordabayev (1995: 7-12, 141-145); Şeremetyeva/ Bogdanov (1988: 80-84); Burlakova/ Bogdanov (1988: 85-88); Otkupşikova/ Bogdanov (1988: 89-102); Telegina/ Bogdanov (1988: 92-97); Çan Ngok Them/ Bogdanov (1988: 118-123); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 123, 202-205); Abdullayev, K (1998:178-269; 1983); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 237-248); Berdi (1998: 12); Zakiyev (1963: 360-371; 1966: 231-256); Dırenkova (1941: 284-285); Oğuzkan (2001); Prokpşuk/ Bogdanov (1988: 112-117); Esenov (1974: 4); Abdullayev, K. M. (1998: 178-259);

Sonuç olarak, sentaksın başlıca birimlerinin, *kelime, kelime grubu, cümle, genişlemiş cümle, birleşik cümle, paragraf, metin* şeklinde olduğunu söylemek mümkündür.

TÜRKÇEDE CÜMLENİN TANIMI

Türkologlar, cümlenin tanımı konusunda hemen hemen hemfikir olmakla birlikte, bazen birbirlerinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu farklılığın başında, Türkoloji'nin Rusya ekolü ile Türkoloji'nin Türkiye ekolünden kaynaklanan farklılıklar gelmektedir. Türkiye Türkçesi ile ilgili Türkiye'de yapılan bütün çalışmalar[9] göz önünde bulundurulduğunda, cümle için ayrıca bazen *tümce,* nadir olarak *kelâm* (Dilmen) terimleri de kullanılmakta ve cümlenin tanımında şu hükümlere yer verilmektedir:

1. Cümle hüküm bildirir.
2. Cümlede en az bir çekimli fiil olmalıdır[10].
3. Cümlede düşünce, duygu, yargı tam olarak anlatılır.
4. Cümle, kelimelerin dizisidir ve cümlede kelimeler birbirleriyle sıkı ilişki kurarak, belirli bir kurallara göre bir araya gelir.
5. Cümle tek kelimeden oluştuğu gibi, birkaç kelime veya cümleden de oluşabilir.
6. Cümle, dilin yargı bildiren anlamlı en küçük birimidir.
7. Cümle, anlam, yapı ve görev ilgisiyle bütünleşen söz dizimidir.

---

[9] Bilgegil (1984: 12-13); Deny (1941: 710, 773); Ergin (1990: 376; 1998: 405); Banguoğlu (1995: 522); Hatiboğlu (1972: 99); Emre (1931: 108-109; 1945: 271, 417; 1941: 3-4); Karaörs (1993: 36); Burdurlu (1967: 15); Ediskun (1999: 323); Atabey, Özel, Çam (1981: 17); Oğuzkan (2001); Hacıeminoğlu (1996: 199); Korkmaz (1990: 115-118); Karahan (1998: 44); Gencan (1975: 72); Ediskun, Dürder (1985: 156); Yörük (s.56); Beserek (1991: 45); Özdemir (1967: 114); Türkçe Gramer El Kitabı (1941-42: 3, 90); Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv (1329: 11); Sağlam (1977: 30); Dizdaroğlu (1976: 7-10); Şimşek (1987: 16-17); Baha Toven (1831: 63); Yeni Türkçe Gramer (1928-33: 203); Necmettin, Hâlil (s.149); Dilmen (1934-35: 271); Fikrî (1932,: 44); Ateş (1990: 92); Kaya (1986: 141); Güngör (1966: 12); Köklügiller (1983: 26); Özyürek (1998: 12); Sander (1966: 155); Yelten (1993: 30); Özbek (1995: 20); Sayın (1969: 93); Balkan (1998: 139); Sezgin (1997: 72); Çebi (1994: 51); Oktay (1997: 72); Biray (1995: 53); Kodal (1997: 120-121); Gemici (1990: 36-39); Kayasandık (1998: 56); Moussa (1995: 2); Seitjanov (1995: 55); Yıldırım (1991: 6-8); Esin (1997: 13);

[10] Türkçede tek başına yüklemin cümle kurabilmesi ile ilgili bkz.: Emre (1931: 85; 1945: 273); Burdurlu (1967: 15); Gencan (1975: 72); Dizdaroğlu (1976; 7-10); Ediskun (1999: 323-324); Karahan (1998: 44); Atabay (1981: 19); Yörük (198?: 6-7); Seitjanov (1995: 55); Ateş (1990, 1986: 92); Kaya (1986: 141); Köklügiller (1983: 26-27); Özyürek (1998: 14); Yelten (1993: 30); Dırenkova (1940: 226); Sevortyan/ İPSGTY (1961: 18); Baskakov/ İPSGTY (1961: 63); Hesenov, Şerifov (1933: 17); Lloyd (1963: 179); Mundy (19??: 297).

Türkoloji'nin Rusya ekolünde verilen cümlenin tanımı Türkiye ekolündekiyle hemen hemen aynı olmakla birlikte araştırmacılar[11], kendi aralarında esasen cümlenin üç ana özelliği konusunda birleşmektedirler:

1. Predikatiflik,
2. Modallik,
3. Vurgu.

Cümlenin bu üç ana özelliği, cümlenin hüküm bildirmesi ve bitmişlik ifade etmesi, özne-yüklem ilişkisinde olan bir kelime grubu olması gibi diğer özelliklerini de ihtiva etmektedir.

Ancak Türkoloji'de, cümlenin *bitmişlik* veya *tam bir düşünce, duygu ve yargı* ifade etmesinin her zaman söz konusu olmadığı, başka bir ifadeyle cümlenin her zaman hüküm bildirmediği, aynı zamanda duygularımızı ifade eden cümlelerin olduğu bilinmektedir. Bu konu ile ilgili, Emre, zamanında "dilin varlığını, kelimelerden değil, cümlelerden aldığını belirterek, "cümle, hüküm ifade eden kelime grubudur" klâsik tarifinin bütün hakikate uymadığı; bu tarifin ancak *güneş battı, ay çıktı* gibi cümlelere uygun olduğunu; fakat *ah bir güneş batsa, ay çıksa* veya *okuyunuz, okur musunuz, okusanıza, okumaz mısınız, rica ederim* gibi cümlelerin hüküm ifade etmediğini" dile getirmiştir (Emre, 1941: 3-4).

Cümlenin bitmiş bir düşünceyi bildirdiğini doğru bulmayan diğer bir bilim adamı Golovin, bunun sebebini düşüncenin bitmişliği veya bitmemişliğinin

---

[11] Cümlenin tanımı ile ilgili bkz.: Sevortyan (1961: 5-6); Babazade (1933: 4); Baskakov (1975: 179); Reşetov (1961: 211); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 51-56); Gordlevskiy (1928:139); Hezirki Karakalpak Tili (1986: 26-28); Dmitriyev (1961: 43); Grammatika Başkirskogo Yazıka (1948: 202); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık, Sintaksis (1971: 7-9); Golovin (1973: 196-200); Sirotinina (1980: 42-45, 94-97); Balakayev, Sayrambayev (1997: 15); Emir, Emirova (1998: 48); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 212); Bekturov, Sergaliyev (1994: 150-151); Baytursunov (1992: 283); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 113); Ebuhanov (1982: 179); Nurmahanova (1965:.148); İsayev (1993: 123-124); Gepner (1963: 8); Meşşaninov (1978: 121-125); Amanjolov (1994: 16); Berdi (1998: 19, 35-36); Sravinitelnaya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov (1977: 7); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 202-204); Zakiyev (1966: 9-14; 1988: 218; 1963: 10-12); Tıbıkova (1991: 8-27); Kononov (1948; 1956); Ubryatova (1995: 12); Borovkov (1935:12); Kondratev (1970); Sşerbak (1952: 217-218); Dırenkova (1940: 225; 1941: 252); Belbotayev, Tükeybayeva (1994: 6); Jubanov (1966); Sayrambayev (1991: 5-7); Ubryatova (1950: 18); Lengüistik Ansiklopedik Sözlük (1990: 395); Budagova (1963: 13-50); Ahanov (1993: 396); Abdullayev (1964: 27-29); Kordabayev (1995: 8); Hesenov, Şerifov (1933: 17); Açıyman (1931: 3); Savranbayev (1982: 81); Sultanov (1997: 6-7).

objektif bir belirtisinin olmadığına bağlayarak, *Dün geldik. Peki kime hediye ettin?* örneklerinde olduğu gibi, cümlelerin çoğu zaman mantık açısından bitmemiş cümle olduklarına dikkat çekmektedir. Ayrıca cümlenin kendi başına bir düşünce bildirmesinin şart olmadığı; dolayısıyla *Poşli! (Gidiyoruz!) Ay-ay-ay (Vah-vah-vah!)! Ogo! (O-o-o-oh!)* gibi cümlelerin her hangi bir düşünce değil, duygu bildirdiğini dile getirerek cümlenin, *predikatif* ve *modallik* bildirmesinin dışında dilin en küçük *komünikatif* (iletişim) birimi olduğunu da eklemektedir (Golovin, 1973: 198-200).

Cümlenin *predikatiflik* özelliği ile ilgili bakış açıları hemen hemen aynı[12] olan Türkologlar, onun aşağıdaki özellikleri konusunda birleşmektedirler:

1. Özne ile yüklemin arasındaki ilişki, başka bir ifadeyle yüklemlik kategorisi;
2. Cümlenin semantik-sentaktik ve gramatikal temeli;
3. Çok plânlı (kapsamlı) ve çetin sentaktik kategori;
4. Cümlenin muhtevasının gerçekle ilişkisi;
5. Cümlenin gerçeği anlatabilme kabiliyeti;
6. Cümlenin en önemli özelliği;
7. Cümleyle bir şeyi takdir veya inkâr etme;
8. Gerçeğin zamanla ilişkisi;
9. Şahıs ve zaman kategorileri.

Yukarıda verilen özelliklerden anlaşılacağı üzere predikatiflik, hem özne ile yüklemin arasındaki ilişki; hem de cümlenin veya cümleyle ifade edilenin gerçekle ve zamanla ilişkisidir. Hatta bazı bilim adamlarının (Sayrambayev, 1991: 6) belirttikleri gibi, predikatiflik, *subjekt* ve *predikat* arasındaki ilişkiye dayanan mantıkî aspekt; *konu (tema)* ile *bildiri (rema)* arasındaki ilişkiye dayanan komünikatif aspekt; özne ile yüklem arasındaki ilişkiye dayanan

---

[12] *Predikatiflik* ile ilgili bkz.: Sevortyan (1961: 5-6, 18); Baskakov (1975: 197); Hezirki Karakalpak Tili (1986: 26-28); Dmitriyev (1961: 43); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık (1971: 7-9); Golovin (1973: 196-200); Sirotinina (1980: 42-45, 94-97); Emir, Emirova (1998: 48); Bekturov, Sergaliyev (1994: 150-151); Nurmahanova (s.148); Berdi (1998: 19, 35-36); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 202-204); Zakiyev (1963: 25; 1966: 9-14; 1988: 209-211; 1988: 218; 1963: 10-12); Tıbıkova (1991: 8-27); Dmitriyev (1948: 202); Ubryatova (1995: 12); Sayrambayev (1991: 5-7); Kordabayev (1995: 5-7, 19); Ahanov (1993: 398-409; 1996: 218-219); Mihaylov/ Bogdanov (1988: 134); Budagova (1963: 13-31); Esenov (1974: 5-6; 1982: 4); Sultanov (1997: 23); Agmanov (1991: 209).

gramatikal aspekt olmak üzere üç aspekti kapsamaktadır. Predikatiflik, özne ile yüklem ve onların arasındaki ilişki olarak gösterilmekle beraber, aslında *predicate* adından da belli olduğu gibi, cümlenin temelini oluşturan yüklemle ilgili bir kategoridir. Kaldı ki Türkçe gibi, tek bir yüklem ile cümle oluşturabilme özelliği olan bir dilde öznenin olması şart değildir[13]. Her ne kadar Türkoloji'de predikatifliğin, 1) iki esas unsurlu cümlenin oluşmasını sağlayan iki esas unsurun ve 2) tek esas unsurlu cümlelerin oluşmasını sağlayan tek unsurun katılması şeklinde iki türlü yolla gerçekleştiği belirtilse bile bu, Türkçenin tek esas unsurlu cümleleri hariç, genel yapı itibarı ile bir tek yüklemle cümle kurabilme özelliğini inkâr etmemektedir.

Sevortyan ise, Türkçede predikatifliğin üç tipinin olduğu, bunlardan birincisinin *men işçi;* ikincisinin *işçi-men;* üçüncüsünün ise *men işçi-men* şeklinde olduğunu belirtmektedir (Sevortyan/ İPSGTY, 1961: 6-7). Birinci ve üçüncü örneklerin özellikle vurgulanmak istedikleri veya üslûptan kaynaklandığı çok hususî durumlarda ve nadir kullanıldıkları göz önünde bulundurulsa, Türkçenin genel sentaktik yapısını açıklamaya ikinci tipin yeterli olduğunu söylemek mümkündür. Predikatiflik konusu Türkçenin Türkiye ekolünde bu terim adı altında ayrı ele alınmamakla birlikte, konuya genellikle *özne* ve *yüklem, sübjekt* ve *predikat* (Emre, 1931: 86-91, 365; Toven, 1831:63), *müsnet* ve *müsnediileyh* (Bilgegil, 1984: 12) veya *kendisinden konuşulan* ve *konuşulanın ne olduğu veya ne yaptığı* (Emre, 1954: 112) açısından yaklaşılmaktadır.

Hemen hemen bütün araştırmacılar[14], cümlenin *modallik* özelliğini çeşitli bakımdan ele almakla beraber, onun aşağıdaki özelliklerden ibaret olduğu konusunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar: *Modallik*,

1. Cümlenin muhtevasının gerçekle alâkasıdır;

---

[13] Banguoğlu (1995: 522); Gencan (1975: 72); Dizdaroğlu (1976: 12); Beserek (1991: 45); Moussa (1995: 2); Lloyd (1963: 179); Dırenkova (1940, : 225).

[14] *Modallik* ile ilgili bkz.: Baskakov (1984: 13-30; 1975: 240); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık, Sintaksis (1971: 9); Golovin (1973: 198); Sirotinina (1980: 42); Bekturov, Sergaliyev (1994: 150); Nurmahanova (s.148); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 204); Zakiyev (1963: 52-55; 1966: 9, 1988: 218); Ubryatova (1995: 150); Sayrambayev (1991: 7); Vasilyev/ Bogdanov (1988: 5); Raspopova/ Bogdanov (1988: 39-43); Kordabayev (1995: 6); Mihaylov/ İPGTY (1965: 59-95); Djevdet-zade, Kononov (1934); Gordlevskiy (1928: 96); Kononov (1960: 397-400); Budagova (1963: 31-39); Ahanov (1993: 401; 1996: 207-208); ,

2. Cümlenin, konuşanın gerçekle ilgisini bildirme kabiliyetidir; ayrıca konuşanın ifade edilen şeyin muhtevası, muhatabı, muhatabının sözleri ile tavırları, konuşanın kendisi ve o andaki durumla ilgisi ve bunların fonetik-intonasyon, morfolojik, leksik-gramatikal, leksik-semantik ve sentaktik vasıtalarla ifade edilmesidir;

3. Cümlenin belirli dil vasıtalarıyla modallik ilişkileri ifade etmesidir; modallik ilişki ise, konuşanın gerçekle mantıkî ilgisi; takdir veya inkârda görüldüğü gibi, duygusal ilgisi; konuşulanın zamanla ilgisidir;

4. İnsan şuurunun konuşulanın muhtevasıyla ilgisindeki faklılıklardır;

5. Konuşanın ifade edilen düşünceye sübjektif bakışıdır;

6. Cümle ile insanın *sevinmek, korkmak, sinirlenmek, şüphelenmek, takdir etmek, yapabilmek, zorunluluk, tahmin etmek* gibi çeşitli duyguların ve onların semantik belirtilerinin ifade edilmesidir;

7. Modallik vasıtaları, fiilin dilek-şart kipleri ve modal anlamlı kelimelerdir.

Baskakov, modalliği bütün bu özellikleri ihtiva edecek şekilde, önce *objektif modallik* ve *sübjektif modallik* olmak üzere iki büyük gruba, daha sonra onları da kendi içinde alt gruplara ayırarak konuyu şöyle özetlemektedir:

"Objektif modallik, cümlenin muhtevasının realiteyle ilgisini gösteren "ifade edilenin muhtevasında aks edilen ilişkilerin bağıdır". Bu kendi içinde *gerçek objektif modallik* ve *gerçek olmayan objektif modallik* olarak ikiye ayrılır. *Gerçek olmayan objektif modallik* ise, kendi arasında a) gelecek modallik; b) şart modalliği olmak üzere iki gruba ayrılır.

Sübjektif modallik, konuşanın ifade olunanla ilgisi ve konuşanın bakış açısından ifade olunan şeyin muhtevasının doğruluk derecesinin bildirilmesidir. Bu kendi arasında 1) *Evet, gerçekten, baş üstüne* gibi ifadelerle yapılan *takdir modalliği;* 2) *Hayır, yok, değil, ne... ne de, asla, hiç, hiç kimse* kelimeleriyle ifade edilen *inkâr modalliği;* 3) *soru modalliği* ve 4) *ünlem modalliği* olmak üzere dörde; *inkâr modalliği* ise, kendi arasında a) – *ma/ -me* ekleri gibi *morfolojik usulle* yapılan ve b) "*Yapmam"* anlamına gelen *Ben böyle münasebetsizlik yapar mıyım?* örneğinde olduğu gibi, *sentaktik*

usulle yapılan inkâr modalliği olmak üzere ikiye ayrılır" (Baskakov, 1984: 13-30).

Modallik bildiren cümleler, bazen *haber, dilek, emir, soru* ve *ünlem* gibi, anlamına göre cümle türleri arasında ele alınmaktadır[15].

Türkiye Türkçesinde modallik terimi kullanılmamakla beraber, konuya cümlenin duygu, istek, dilek bildirmesi açısından yaklaşılmaktadır[16].

Türkçenin Rusya ekolünde cümlenin önemli üç özelliğinden birini teşkil eden cümle vurgusuna, Türkiye Türkçesinde bazı araştırmacıların çalışmaları hariç[17] diğer çalışmalarda pek yer verilmemektedir.

Cümlenin tanımı ile ilgili bütün değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda cümle tanımını yapmanın hiç kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, *cümlenin, predikatif esasa dayanarak, anlam, yapı ve görev açısından bir bütün oluşturan ve kendine mahsus vurgusu olan dilin hüküm bildiren en küçük birimi olduğunu* söylemek mümkündür.

---

[15] Zakiyev (1971: 50 -70); Golovin (1973: 198); Kondratev (1981: 139-142) (*dilek, gereklilik* ve *ihtimal* bildiren cümleler); Kononov (1948: 228) (*emir* ve *istek* cümleleri).

[16] Cümlenin tanımı ile ilgili verilen 11. dipnotta yer alan bütün kaynaklara bakılabilir.

[17] Ediskun (1999: 324-328); Banguoğlu (1995: 532); Karahan (1998: 46); Şimşek (1987: 30-34); Güngör (1966: 53); Atabay (1981: 19); Baskakov (1961: 63); Acarlar (1970: 5-7).

BİRİNCİ BÖLÜM

CÜMLE TÜRLERİNİN GENEL SINIFLANDIRMASI

Türkçenin sentaksını inceleyen Türkologların büyük çoğunluğu, Türkçenin cümle türlerinin sınıflandırmasını yaparken hemen hemen birbirlerine yakın sınıflandırma örneği sunmaktadırlar[1] (1. Şekil).

Baskakov, cümlelerin genel sınıflandırmasına tarihî ve senkronik sınıflandırmaları da ilâve etmektedir. Tarihî sınıflandırmayı, cümle yapılarının kalıplaşması ve gelişmesini kronolojik açıdan inceleyen bir sınıflandırma şeklinde tanımlayarak, onu aşağıda olduğu gibi ayırarak incelemektedir:

1. devre, basit ve birleşik kelime-sinyaller şeklinde olan ve hüküm taşıyan predikatif yapıların olduğu devredir.

2. devre, birleşik kelime-sinyaller ile birleşik belirtme gruplarına dayalı olarak basit dar ve geniş cümlelerin geliştiği devredir.

3. devre, basit geniş cümlelere dayalı olarak bağımsız ve bağımlı birleşik cümlelerin geliştiği devredir. Bağımlı birleşik cümleler, bu devrede zarf-fiillerle ve basit cümlenin belirtme grubuna dönüştüğü cümle unsurlarının genişlemiş yapılarıyla kurulur.

4. devre, içinde zarf-fiilli yapılar, genişlemiş cümle unsurları ve yardımcı cümlelerin bulunduğu karışık birleşik (kombine) cümlelerin geliştiği devredir (Baskakov, 1975: 202).

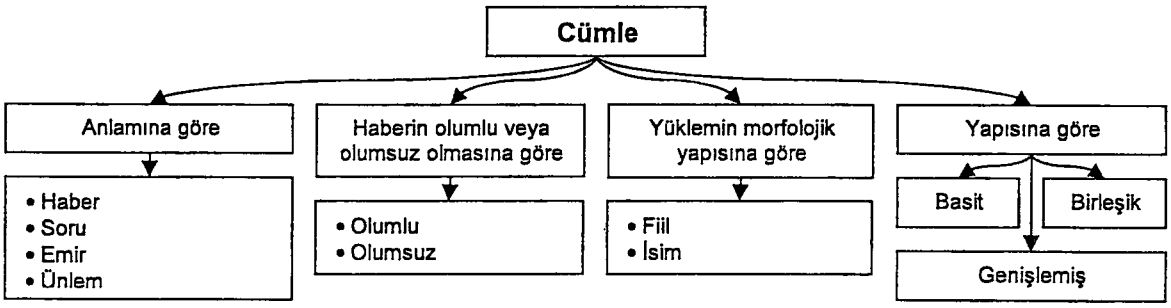

1. Şekil Türkoloji'de Genel Sınıflandırma

[1] Türk lehçeleri ve genel olarak Türkçenin cümle türleri bakımından genel sınıflandırması için bkz.: Baskakov (1956; 1975; 1961); Nuramahanova (1965); Tıbıkova (1991); Kononov (1948; 1956; 1960); Ubryatova (1995); Golovin (1973); Pokrovskaya (1978); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962); Azerbaycan Dili Grameri (1959); Hezirkİ Karakalpak Tili (1986); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık (1971); Şiraliyev, Sevortyan (1971); Zakiyev (1966; 1963); Kayasandık (1998); Berdi (1998); N. Baboğlu, İ. Baboğlu (1997).

I. Türkiye Türkçesinde Genel Sınıflandırma

Türkiye Türkçesinin cümle türlerini inceleyen bilim adamları çeşitli sınıflandırma örnekleri sunmakla beraber[2], bazı konularda birbirleriyle birleşmektedirler. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinin cümle türleri ile ilgili genel sınıflandırmaları aşağıda olduğu gibi gruplar halinde vermek mümkündür (2-12. Şekiller).

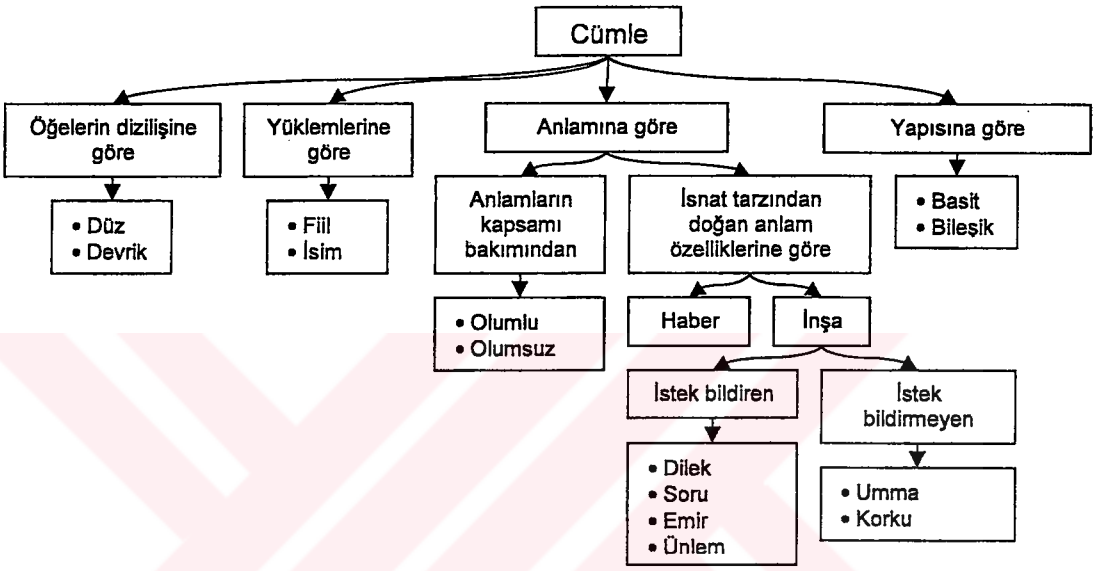

2. Şekil Bilgegil'in Genel Sınıflandırması

[2] Türkiye Türkçesinde genel sınıflandırma ile ilgili bkz.: Bilgegil (1984: 51); Atabay, Özel, Çam (1981: 65-66); Karaörs (1993: 45); Ediskun, Dürder (1985: 158-187); Cemiloğlu (1994: 58-86); Özkan (1996: 208); Karabörk (1995: 2-159); Burdurlu (1967: 54); Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv (1329: 14-15); Karahan (1998: 60); Hatiboğlu (1972: 143-144); Gencan (1975); Koç (1990); Korkmaz (1990: 141); Ediskun (1999); Hacıeminoğlu (1996: 199-200); Oğuzkan (2001); Türkçe Gramer El Kitabı (1941-42: 90-92); Özdemir (1967: 113); Beserek (1991); Ergin (1990: 409-416, 1994); Banguoğlu (1995); Yörük (198?); Sağlam (1977); Dizdaroğlu (1976); Şimşek (1987: 165-320); Balkan (1998: 220-279); Sezgin (1997: 73-108); Çebi (1994: 89-103); Oktay (1997: 72-92); Deveci (1997: 7-107); Kodal (1997: 153- 192); Alyılmaz (1998); Börekçi (1988, 1994); Kılıç (1998); Tepeli (1988); Gemici (1990: 39); Tor (1994); Hacımusalar (1996); Köstekçi (1992); Moussa (1995); Seitjanov (1995); Vural (1996); Yıldırım (1991); Esin (1997); Yılmaz (1996); Karabeyoğlu (1996); Babazade (1993: 7-13); Toven (1931: 69, 1928-33); Dilmen (1934-35: 275-276); Fikrî (1932: 44-46); Emre (1931); Lloyd (1963: 233-236); Ateş (1990: 96-100); Kaya (1986: 159-183); Güngör (1996); Koklügiller (1993); Özyürek (1998); Sander (1966); Yelten (1993); Sayın (1969); Koç (1996: 56-59).

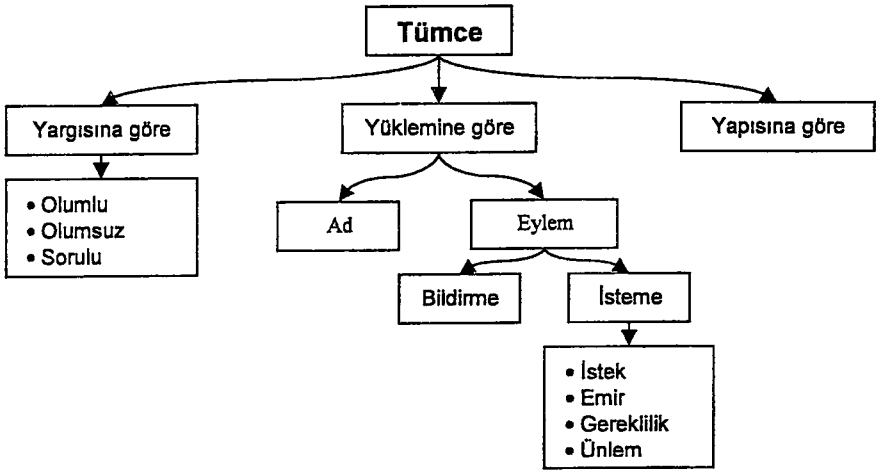

3. Şekil Hatiboğlu'nun Genel Sınıflandırması[3]

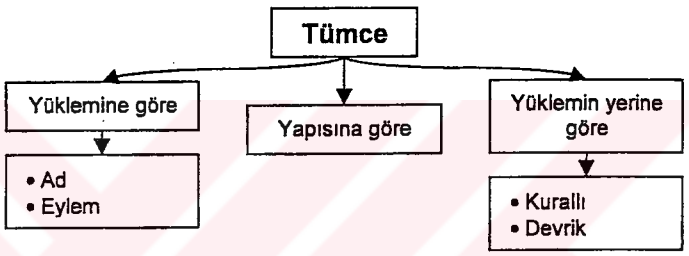

4. Şekil Gencan'ın Genel Sınıflandırması[4]

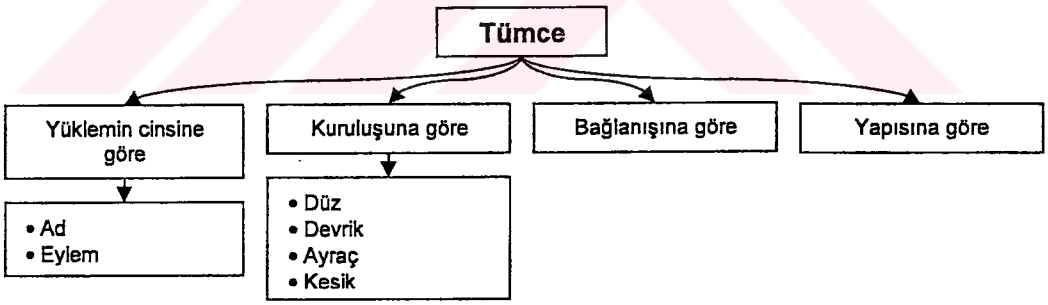

5. Şekil Dizdaroğlu'nun Genel Sınıflandırması

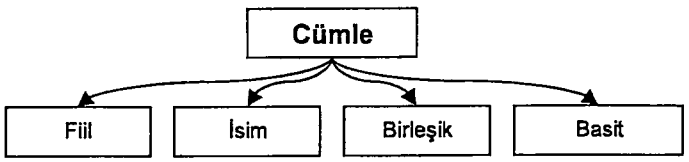

6. Şekil Banguoğlu'nun Genel Sınıflandırması

[3] Ayrıca bkz.: Koç (1990); Şimşek (1987).
[4] Ayrıca bkz.: Özdemir (1967).

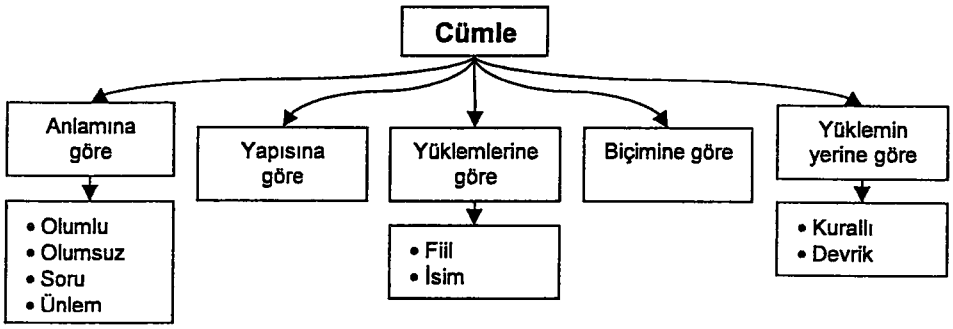

7. Şekil Ediskun'un Genel Sınıflandırması[5]

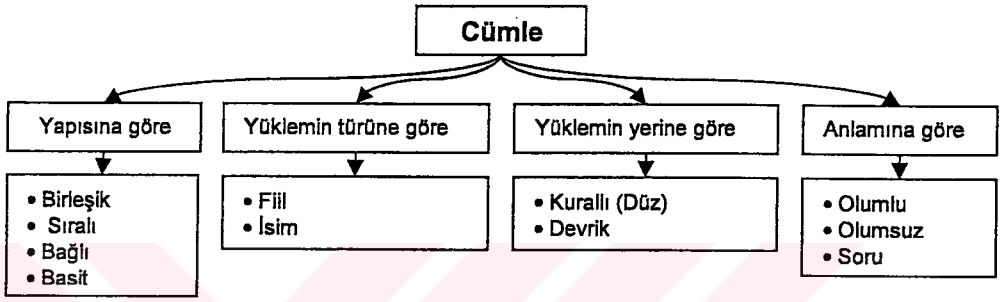

8. Şekil Karahan'ın Genel Sınıflandırması[6]

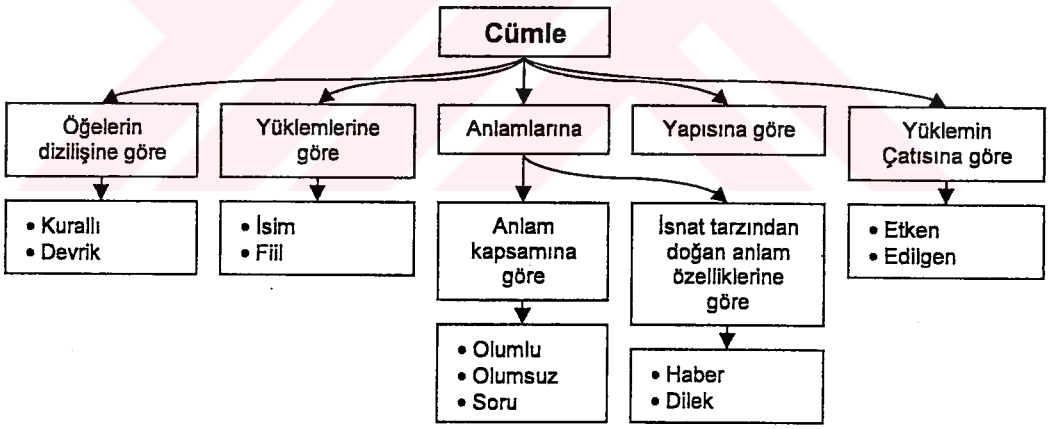

9. Şekil Beserek'ın Genel Sınıflandırması

[5] Ayrıca bkz.: Ediskun, Dürder (1985); Sağlam (1977); Gemici (1990); Esin (1997); Yılmaz (1996); Ateş (1990).

[6] Ayrıca bkz.: Cemiloğlu (1994); Özkan (1996); Karabörk (1995); Burdurlu (1967); Korkmaz (1990); Hacıeminoğlu (1996); Yörük (1998); Sezgin (1997); Çebi (1994); Oktay (1997); Kodal (1997); Alyılmaz (1998); Börekçi (1988); Kılıç (1998); Tepeli (1988); Gemici (1990); Seitjanov (1995); Yıldırım (1991); Kaya (1986); Güngör (1996); Köklügiller (1993); Özyürek (1998); Sayın (1969); Oğuzkan (2001); Yaman (2000).

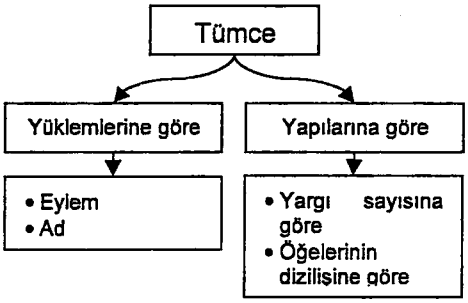

10. Şekil Atabay'ın Genel Sınıflandırması

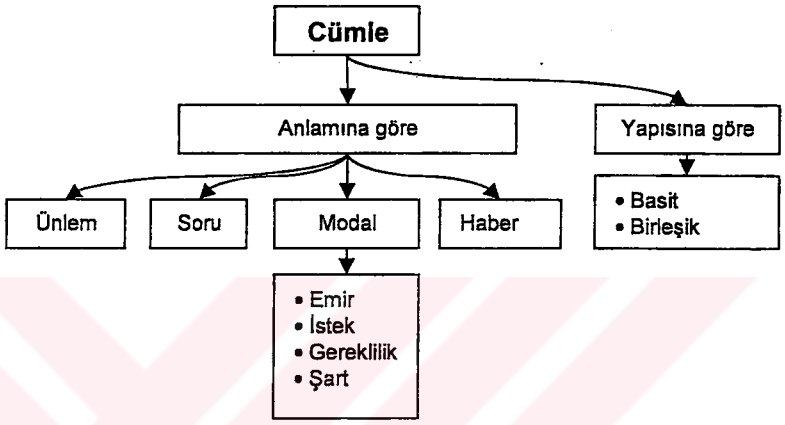

11. Şekil Kononov'un Genel Sınıflandırması

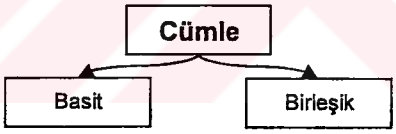

12. Şekil Baskakov'un Genel Sınıflandırması

II. Kazak Türkçesinde Genel Sınıflandırma

Kazak Türkçesini inceleyen bilim adamları, cümle türlerini sınıflandırırken adlandırma veya aynı cümle türünün farklı gruplar altında ele alınması gibi bazı konularda birbirlerinden farklı görüşler ortaya koymakla birlikte, büyük bir ölçüde birbirlerine yakın sınıflandırma örnekleri sunmaktadırlar[7].

[7] QTG (1967); Amanjolov (1994); Ahanov (1996; 1993); Balakayev, Sayrambayev (1997); Emir, Emirova (1998); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993); Bekturov, Sergaliyev (1994); İsayev, Qazaq (1993); Baytursunov (1992); Sergaliyev, Aygabolov, Külkenova (1991); Ebuhanov (1982); İsayev (1993); Belbotayev, Tükebayeva (1994); Oralbayeva, Ebdigaliyeva, Şalabayev (1993); Jubanov (1966).

Sınıflandırma yapan bilim adamlarının birleştikleri noktalardan biri, olumlu ve olumsuz cümleler hariç, Kazak Türkçesindeki cümlelerin, anlamına göre ve yapısına göre cümle türleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmasıdır. 13. şekilde yer alan sınıflandırma, bütün sınıflandırmaların sentezi kabilindedir. Ayrıca, çok değişik bir sınıflandırma olması açısından Baytursunov'un sınıflandırmasına yer verilmiştir (14. şekil).

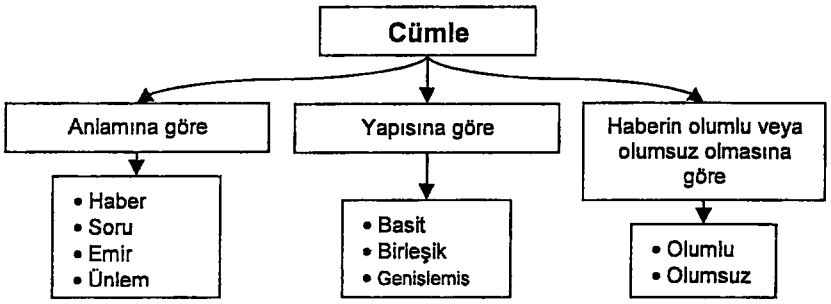

13. Şekil Kazak Türkçesinde Genel Sınıflandırma

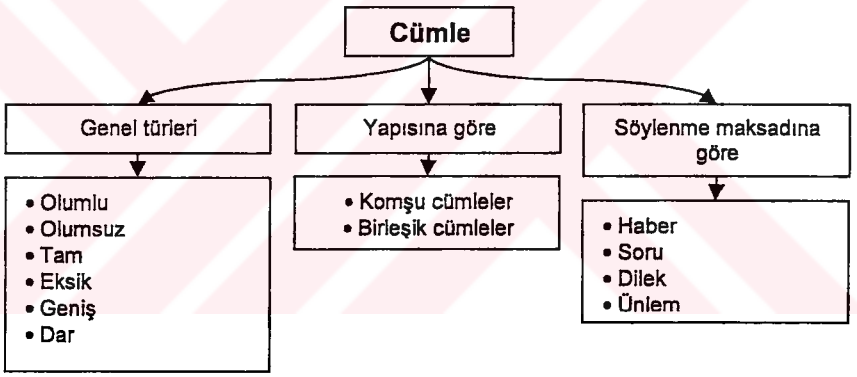

14. Şekil Baytursunov'un Genel Sınıflandırması

III. Genel Sınıflandırma İle İlgili Karşılıklı Değerlendirme

1. Cümle türlerinin genel sınıflandırması bazı farklılıklar arz etmekle birlikte, bütün cümle türleri, Kazak Türkçesinde esas olarak *anlamına* ve *yapısına* olmak üzere iki büyük kısma ayrılırken; Türkiye Türkçesinde *anlamına, yüklemin cinsine, yüklemin yerine* ve *yapısına göre* olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

2. Olumlu ve olumsuz cümleler, Türkiye Türkçesinde anlamına göre cümle türleri içerisinde yer alırken; Kazak Türkçesinde genel olarak bütün cümle türlerinin olumlu ve olumsuz olabilme özellikleri göz önünde

bulundurularak diğer anlamına ve yapısına göre cümle türleri gibi, ayrı bir cümle türü olarak ele alınmaktadır.

3. Yüklemin cinsine göre cümleler, Türkiye Türkçesinde ayrı bir cümle türü olarak genel sınıflandırmada yer alırken; Kazak Türkçesinde bazı bilim adamları hariç, genel sınıflandırmada yer almamakta, yüklemin türleri olarak cümle unsurları bölümünde incelenmektedir.

4. Yapısına göre cümleler her iki lehçede de, genellikle basit ve birleşik olarak iki büyük kısma ayrılır. Ancak basit cümle, Türkiye Türkçesinde her hangi bir alt grup sınıflandırmasına tâbi tutulmazken; Kazak Türkçesinde kendi içinde dar, geniş; tam, eksik; tek esas unsurlu, iki esas unsurlu cümleler şeklinde alt gruplara ayrılmaktadır.

5. Birleşik cümle, Kazak Türkçesinde başlıca bağımsız, bağımlı ve karışık olmak üzere üç kısma ayrılırken; Türkiye Türkçesinde birleşik cümleler derken genellikle iç içe ve şartlı birleşik cümleler anlaşılıp, sıralı ve bağlı cümleler, birleşik cümleler gibi yapısına göre cümle türlerini teşkil etmektedir.

6. Türkiye Türkçesinde cümle türleri birbirlerinden çok farklı sınıflandırılmalara tâbi tutulmaktadır. Ancak, diğer sınıflandırmalardan daha farklı olan aşağıdaki gibi sınıflandırma örneklerine de rastlamak mümkündür:

1) *Cümle-i müstakile/tam, cümle-i asliye/aslî* ve *cümle-i mütemmime* olmak üzere üçe ayrılmaktadır (TYSN, 1329; Fikrî, 1932).

2) *Beyanî, istifhamî, emrî, nidaî; ismî; kesik; basit; katışık; ayrı; baş cümle; bağlı cümle* ve *karışık cümle* (Toven, 1931, 1928-33).

3) *İsim cümlesi, fiil cümlesi, ki'li birleşik cümle, şartlı birleşik cümle* ve *iç içe birleşik cümle* olmak üzere beşe ayrılmaktadır (Ergin, 1990, 1994; Karaörs, 1993).

4) Bütün cümleler, önce *fiil* ve *isim cümlesi* şeklinde iki kısma ayrılarak, diğer cümle türleri bunların içinde yer almaktadır (Hacımusalar, 1996).

5) Çok nadir olmakla beraber, cümle türlerine oluştuğu cümle unsurlarına göre cümleler de ilâve edilmektedir: 1) Ö + Y; 2) Ö + Yt + Y; 3) Ö + N + Y; 4) Ö + Yt + N + Y (Yavuz, 1999).

İKİNCİ BÖLÜM

YÜKLEMİN CİNSİNE GÖRE CÜMLE TÜRLERİ

Yüklemin cinsine göre cümle türleri, Türkoloji'nin Rusya ekolünde bazı bilim adamları hariç[1], ayrı bir cümle türü olarak sınıflandırılmamaktadır. Ancak bazı bilim adamları onları fiilden yüklem veya isimden yüklem olmak üzere yüklemin türleri olarak cümle unsurları kısmında değerlendirirken[2]; bazı araştırmacılar, fiille yapılan tek esas unsurlu ve isimle yapılan tek esas unsurlu olmak üzere tek esas unsurlu cümlelerin türleri olarak [3] incelemektedirler. Şiraliyev ve Sevortyan, predikatifliği, fiilli predikatif ve isimli predikatif şeklinde ikiye ayırmaktadır (Şiraliyev, Sevortyan, 1971: 204). Cümlenin predikatif bir birim olduğu göz önünde bulundurulursa bunların isim ve fiil cümlesinden başka bir şey olmadığını anlamak zor değildir. Nurmahanova, haber cümlelerinin yapı açısından *isim* ve *fiil* olabileceğini ileri sürerek, anlamlarına göre cümle türü olarak basit cümle kısmında ele almaktadır (Nurmahanova, 1965: 14).

Baskakov, Türkçede cümlenin, yani isim ve fiil cümlelerinin yüklemlerinin aynı yapıya sahip olduğu, cümleleri fiil veya isim cümlesi diye ayırmanın şartlı bir ayırma olduğunu, yüklemin basit veya birleşik fiilden yapılmasına bağlı olarak sadece bugünkü Türk lehçelerinde bazı gelişmeler kaydettiğini söylerken (Baskakov, 1975: 182, 190), Sevortyan ve Amanjolov da, onun Türkçe cümlenin isim yapılı olduğu görüşüne katılmaktadırlar (Sevortyan/ İPSGTY, 1961: 5; Amanjolov, 1994: 27).

---

[1] Gadjiyeva (1973: 156-169; 169-182); Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 75-89); Berdi (1998: 39-40); Nurmahanova (1965: 93-94); Baskakov (1975: 203); Sevortyan/ İPSGTY (1961: 5); Amanjolov (1994: 27); Ahmatov (1983: 1: 76-86); Budagova (1963: 68-92); Açıyman (1931: 27).

[2] Baskakov (1975: 182, 190-197, 203; 1956: 81-87; 1984: 89-90); ST (1970: 17-27); ST, (1972: 68-79); Sevortyan/ İPSGTY (1961: 5-18), Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka (1995:13-21); Pokrovskaya (1978: 20-29); Kononov (1960: 350-351); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık (1971:12-31); Kondratev (1981: 152); Gadjiyeva (1973: 83-84, 160); Akalın (1998: 49); Dırenkova (1940: 237); Dmitriyev (1948: 53); Grönbech (2000: 75); Koklyanova (1961: 77-88); Sertkaya (1995); Hacıeminoğlu (1996: 201); Schinkewitcz (1947: 11); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 204).

[3] Toyçukova (1988: 231-231); Baskakov (1984: 103-109); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık (1971: 37-48); Zakiyev (1963: 39-51).

Ergin ve Kuznetsov ise, tam tersine isim cümlelerinin, bir fiil unsuru ihtiva etmesi itibarıyle bir fiil cümlesinden başka bir şey olmadığını, onun için isim cümlelerini fiil cümlelerinden büsbütün ayrı bir şey sanmamak ve bu cümlenin fiil cümlesinin hususî bir şekli olduğunu unutmamak gerektiğini dile getirmektedirler (Ergin, 1990: 441; 1994: 381; Kuznetsov/ ST, 1980, 4: 43-54).

I. Türkiye Türkçesinde Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türleri

Türkiye Türkçesinde *yüklemine göre cümle türleri* için ayrıca *yüklemin cinsine/ türüne/ soyuna göre cümle türleri, isim cümlesi* yerine *ad cümlesi/ ad tümcesi, fiil cümlesi* yerine *eylem cümlesi/ eylem tümcesi*[4] gibi değişik terimlerin kullanılması dışında, onların tanımı ve değerlendirilmesi aynı olup, *isim* ve *fiil* cümlesi olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır[5].

A. Türkiye Türkçesinde İsim Cümlesi

Türkiye Türkçesinde *isim cümlesinin* araştırmacılar tarafından yapılan tanımı hemen hemen aynıdır ve Bilgegil'in tarifine yakındır: *isim cümleleri, yüklemi, isim soyundan bir kelime veya kelime grubu ile, ona ilâve edilmiş ek fiilden meydana gelen cümlelerdir*[6]. Yazar, ayrıca isim cümlelerinin, görünüşte unsurları yer değiştirmiş birer isim veya sıfat tamlamasına

---

[4] Emre (1955: 272), İsim ve fiil cümlelerine ayrıca *isimsel anlatım, fiilsel anlatım* tabirlerini de kullanmaktadır.

[5] Türkiye Türkçesinde yüklemin cinsine göre cümle türleri için bkz.: Bilgegil (1984: 53-57); Deny (1941: 775); Atabay (1981: 67-87); Karaörs (1993: 46-47); Ediskun, Dürder (1985: 158); Cemiloğlu (1994: 64-76); Özkan (1996: 211); Karabörk (1995: 2-90); Burdurlu (1967: 54-67); Karahan (1998: 68-69); Hatiboğlu (1972:173-180); Gencan (1975: 77-78); Koç (1990: 428-430); Korkmaz (1990: 146); Ediskun (1999: 337-343); Hacıeminoğlu (1996: 200-202); Oğuzkan (2001); Beserek (1991: 48-49); Ergin (1990: 409-411; 1994); Banguoğlu (1995: 532-537); Yörük (198?: 64-71); Sağlam (1977: 171-177); Dizdaroğlu (1976); Şimşek (1987: 165-192); Balkan (1998: 223-226); Sezgin (1997: 73-80); Çebi (1994:100-101); Oktay (1997:72-73); Deveci (1997: 7-107); Kodal (1997: 175- 176); Alyılmaz (1998); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990: 40-99); Hacimusalar (1996: 15-221); Moussa (1995: 11-13); Seitjanov (1995: 84-85); Vural (1996); Yıldırım (1991: 31-35); Esin (1997: 251-271); Yılmaz (1996); Adnan (1996: 40-41); Toven (1931: 63; 1928-33: 211); Dilmen (1934-35: 275-276); Fikrî (1932: 45-46); Emre (1955: 112); Ateş (1990: 96); Kaya (1986: 168-169); Güngör (1996: 33-34); Koklügiller (1983: 73-77); Özyürek (1998: 37-38); Sander (1966: 162-163); Yelten (1993: 31-35); Sayın (1969: 102); Nemeth (1962: 95).

[6] Türkiye Türkçesinde isim cümlesi için ayrıca bkz.: 5. dipnotta verilen kaynaklar burada da geçerlidir.

benzediğini; ancak bunların, tam bir fikir ifade ettikleri hâlde; tamlamalarda fikrin eksik kaldığını da belirtmektedir (Bilgegil, 1984: 53).

İsim cümlelerinde geniş zaman çekiminin 3. şahsında kullanılan *-dır/-dir* ekinin *turur>durur* fiilinden ekleştiği herkesin malûmudur.

Türkiye Türkçesinde isim cümlelerinin yüklemi genellikle isim, zamir, mastar; nadiren edat gibi kelime türleri ve *var, yok, lâzım, demek* gibi keliemelerle yapılmaktadır:

İsmin yüklem olması: *Kapalı bir mahzende sızan bir ışık parçası, yıkık bir duvarın başları arasında aşmış cılız bir çiçek, her şeye rağmen* ***bir varlık, bir teselliidir.*** *(RNG, 168). Bu salon, kibarlık ve zevkten ziyade paranın bin türlü pahalı eşya ile doldurulduğu bir nevi manifaturacı* ***camekânı idi.*** *(RNG, 275). Sen bayağı* ***çocukmuşsun,*** *be kızım... (RNG, 233). Deniz, bu mevsimde çok* ***güzel*** *ve* ***sakin,*** *fakat* ***neşesizdi.*** *(RNG, 59). Onları, hastayım diye aldattım ama bugün, bilakis çok* ***iyiyim*** *ve çok* ***neşeliyim.*** *(RNG, 263)*

Zamirin yüklem olması[7]: *Sevmek denen şeyin rolü bu kadar insanı yakıp titretecek bir şey olursa, kendisi, kim bilir* ***neydi?*** *(RNG, 55). Yalnız yazarken, parmaklarını mürekkeple boyamamaya gayret et ki, çocuklara karşı asıl ayıp* ***odur.***

Mastarın veya isim-fiilin yüklem olması[8]: *Bir şairin en büyük keşfi, kendi muharririni, iç âlemine doğru kendisini götürecek olanları* ***bulmaktır*** *(AHT, 40). Bu telâşsız, istiğnalı, yorgun bir* ***gelişti*** *(AHT, 44). En ziyade içime dokunan şey, Munise'ye çok* ***benzemesiydi.*** *(RNG, 213)*

Edatın yüklem olması[9]: *Elemlerde bir gizli şefkat* ***var gibidir.*** *(RNG, 168). Bugün hürriyet mefhumunu kaybetmişsek sebebi muhasara altında* ***yaşadığımız içindir*** *(AHT, 283). Bu biçareler, açılmak için biraz güneş, bir parça şevkat bekleyen* ***çiçekler gibiydi.*** *(RNG, 314).*

Var, yok kelimelerinin yüklem olması: *Bu seslerde onun için neyin, hangi sırrın daveti* ***vardı?*** *(AHT, 34). Müjgân beni mahvetmek üzereydi ve*

---

[7] Zamirlerin yüklem olması ile ilgili bkz.: Deny (1941: 775-776).
[8] Mastarların yüklem olması ile ilgili bkz.: Sağlam (1977: 175); Şimşek (1987: 186-188).
[9] Edatların yüklem olması ile ilgili bkz.: Karahan (1998: 69).

bunun önüne geçmek için benim elimde çare ***yoktu****. (RNG, 74). Benim hiçbir şeyim* ***yok****... (RNG, 12).*

Demek **kelimesinin yüklem olması**[10]: *Fakat onları o yaşta bilmemesi, onlardan lezzet almaması* ***demek değildi*** *(AHT, 29).*

Gerek/lâzım **kelimelerinin yüklem olması**[11]: *Uzun boy, sarı saç, mavi yahut yeşil gözler* ***lâzım*** *... (RNG, 34)*

Türkiye Türkçesinde isim cümlelerinin olumsuzu ***değil*** kelimesiyle yapılmaktadır: *Artık o, kocasının ölüsü üzerinde ağlayan, sızlayan* ***kadın değildi.*** *(AHT, 24). Seninle artık iki* ***düşman bile değiliz****;... (RNG, 201). Sevdiği bir nişanlının ölümünü gören genç kızlar zannettiğin kadar acınacak* ***insanlar değillerdir****. (RNG, 231).*

B. Türkiye Türkçesinde Fiil Cümlesi

Türkiye Türkçesinde *fiil cümlesinin* tanımı da aşağı yukarı birbirine benzer olup, Bilgegil'in tarifine yakındır: *fiil cümlesi, yüklemi, şart kipi dışındaki çekimli fiillerden biri olan cümlelerdir*[12] (Bilgegil, 1984: 57). Türkiye Türkçesinde fiil cümlelerinin yüklemi *basit* ve *birleşik* omak üzere iki türlüdür:

1. Yüklemi basit fiille yapılan fiil cümleleri

Sen hanımlarla tuvalet konuşurken düşündüm ki, Allah seni yanlış ***yaratmış****... (RNG, 276). Çünkü hadiselerle beraber biz de* ***değişiriz****; ve biz değişince mazimizi de yeni baştan* ***kurarız*** *(AHT, 347). Birkaç güvercin, revakın çatısında, dantelalı bir uçuşla bir şeyler* ***çizdiler*** *(AHT, 345). Bana kabuklarını* ***açıyorlar****, yahut ben onlara vücudumu* ***açıyor****, farketmeden içime* ***yerleşiyorlar****, elimi, kolumu, düşüncemi* ***zaptediyorlar****, korkuları, vehimleri, benim korkularım, vehimlerim* ***oluyor****, geceleyin onların rüyasını* ***görüyorum*** *(AHT, 292). Kendi kendime yemin ettim ki, yarın uyanır uyanmaz Mişel'i ellerinden tutarak bir köşeye* ***sürükleyeceğim****, akşamki söylediklerimin yalan*

---

[10] *demek* kelimesinin yüklem olması ile ilgili bkz.: Şimşek (1987: 190); Deny (1941: 785-794); Ediskun (1999: 348).

[11] *gerek/lâzım* kelimelerinin yüklem oması ile ilgili bkz.: Karamanlıoğlu (1994: 152); Karabörk (1995: 21).

[12] Türkiye Türkçesinde fiil cümlesi için ayrıca bkz.: 5. dipnottaki kaynaklar burada da geçerlidir.

olduğunu ona ***anlatacağım****. (RNG, 46). Madem ki artık koskoca insanım, yarın, öbür gün işine başlayacak bir hocayım; o halde kendimden, çocukluğumdan hiçbir iz, eser bırakmamaya* ***çalışmalıyım.*** *(RNG, 111).*

2. Yüklemi birleşik fiille yapılan fiil cümleleri[13]:

1) İsim+ Fiil: *Bütün bunları şimdi hatırlamak,* ***hazin oluyordu*** *(AHT, 51). Halkımıza ve hayatımıza ne kadar yaklaşırsak o kadar mesut olacağız (AHT, 303). Bu sakallı amca, benim ellerime "evliya parmaklığı" derdi. Çünkü parmaklarım hiç bir gün yaradan, bereden hali kalmamış ve daima kına koymuş gibi bez parçalarıyla* ***sarılı bulunurdu.*** *(RNG, 17). Fakat bu seyahati Hüseyin'den başka kimle yapsam muhakkak bu kadar* ***mesut olamazdım.*** *(RNG, 13). Doğruca yanına gitsem, ne bileyim, mesela birbirimizin elini tutmamız lazım gelecekti; kuzenimin kadın eli gibi temiz ve süslü ellerini ıslak ellerimin boyasıyla* ***berbat edecektim.*** *(RNG, 49)*

2) Fiil + Fiil:

Birleşik zaman fiilleriyle yapılan fiil cümleleri: *Pencereden dışarıya baktı: Serçeler pencerenin pervazı üstünde birbirlerini ite ite ekmek ufaklarını* ***topluyorlardı*** *(AHT, 327). Hiç kimse aydınlığı, onun hiçbir realiteye sığmayan duruluğunu Macide kadar* ***tanıyamazdı*** *(AHT, 243). Yavaş yavaş yarı her şehir sırtına* ***yüklenmişti*** *(AHT, 219). Macide sevdiği insanları gözü kapalı* ***dinlerdi*** *(AHT, 193). Bir seneden beri boş olduğu halde en düşkün muallimler bile oraya gitmeye* ***yanaşmıyorlarmış*** *(RNG, 154). Maksat size kitap getirmek olsaydı belki o demin bahsettiğiniz romanlardan da* ***seçebilirdim*** *(RNG, 50).*

Fiil + ***ol-/ bulun-****: Ne zaman derin bir üzüntüye kapılsam gözlerim parlar, tavır ve hareketlerim neşelenir, içim içime* ***sığmaz olur*** *(RNG, 16). Mesut dul, o geceden sonra köşkte* ***görülmez oldu*** *(RNG, 40). İlerideki burnu dönersem selamete* ***çıkmış olacaktım.*** *(RNG, 74).*

Fiil + ***değil****: Bu anı* ***yaşamıyor değilim*** *(AHT, 180). Ben, saçma söylemekte bu kadar* ***ilerlemiş değilimdir****, ama, anlaşılan elimdeki hain*

---

[13] Yüklemi birleşik fiille yapılan cümleler için ayrıca bkz.: Şeka /ST (1979: 75-83; 1983: 68-75; 1986: 70-79).

sökük, bütün dikkatimi almıştı (RNG, 27). Zaten kız kısmının da böyle olması lazım geldiğini içimden ***tasdik etmez değildim*** *(RNG, 25). Her halde beni arkana almayı* ***teklif edecek değilsin****... (RNG, 42).*

Fiil + *gibi* + *ol-*: *Fatma'nın dünyaya gelişi, bu kapalı ve hemen hemen neşesiz hayatı başlangıcında biraz* ***değiştirir gibi olmuştu*** *(AHT, 74). Hakikaten ben, Mümtaz'a arkasında bir çift kanat görmeden hiç bakmadım... ama ta çocukluğumdan beri Onu Galatasaray'a hafta sonunda almağa gittiğim günlerde bile, kapıdan ilk önce kanatlarını* ***görür gibi olurdum*** *(AHT, 240). Büyükannem, sabaha karşı uyanıp da beni yatağımda görmeyince* ***çıldıracak gibi olmuş****... (RNG, 15). Akşam gölegesinin çökmeye başladığı saatlerde insan, oraya giderse, ucu bucağı bulunmaz viran bir kubbenin altına* ***girmiş gibi oluyor*** *(RNG, 267).*

Türkiye Türkçesinde *fiil cümlelerinin* olumsuz biçimi *-ma/-me* olumsuzluk ekiyle yapılmaktadır: *Kendimi tepesi üstü minderden attığımı işitsen yine fedakârlık ettiğime* ***inanma*** *(RNG, 346). O cihetten sigortalıyım beyefendi; zaten uslu bir kız olsam da* ***almazdınız*** *(RNG, 31). Üç sene evvel bu yokuş benim için yoktu, fakat şimdi hâlâ yorgunluğum* ***geçmedi*** *(AHT, 239). Rasim Bey'e ait hemen hiçbir şeyi* ***kaybetmemişti*** *(AHT, 153).*

II. Kazak Türkçesinde Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türleri

Kazak Türkçesinde de *yüklemine göre cümle türleri,* bazı bilim adamları hariç[14], cümle türleri tasnifine tâbi tutulmamakta, yüklemin isim veya fiilden olması açısından cümle unsurları ile ilgili bölümde ele alınmaktadır[15]. Ancak bu Kazak Türkçesinde isim ve fiil cümlelerinin olmadığına gelmediği için, Kazak Türkçesinde de yüklemine göre cümleleri *isim* ve *fiil* olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

A. Kazak Türkçesinde İsim Cümlesi

Balakayev, Sayrambayev, isimlerin, özne olmaktan ziyade yüklem oldukları zaman mânâ açısından daha tesirli olduğu, dolayısıyla yüklemi

[14] Agmanov (1991, 211-229); Emir, Emirova (1998, 57-58).
[15] Amanjolov (1994, 27, 107-114); Balakayev, Sayrambayev (1997: 114-129); Sayrambayev (1991: 110-112, 127-134).

isimden olan cümlelerin, düşünceyi derli toplu ifade etmesi bakımından edebî eserlerde özel bir uslûp tarzı olarak kullanıldığını belirtmekte, öznesi de yüklemi de isimden olan cümlelerinin öznesi ile yüklemlerinin yerlerinin genellikle değiştirilebildiğine dikkat çekmektedirler: *Köŋildiŋ aynası - köz (Gönlün aynası, gözdür) - Köz- köŋildiŋ aynası (Göz, gönlün aynasıdır)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 121-124).

1. Yüklemi İsim Soyundan Olan İsim Cümleleri

Kazakçada isim cümlesinin yüklemi aşağıda olduğu gibi isim, sıfat, zamir, edat gibi kelime türleri ve *bar, joq, kerek* kelimeleriyle yapılabilmektedir:

İsmin yüklem olması: *Ölmelige - ötkir **pışaq**. (OB, 38) (Eceli gelen kişiye keskin bıçak hazırdır). ... birbirimizge özgeşe **duşpanbız**, ölerdey **jatpız**. (OB, 118) ((Kumuray ikimiz), ... birbirimize son derece yabancı ve düşmanız). Maŋay jım-jırt awır **uyqınıŋ quşağında** (OB, 46) (Etraf kalın uykunun kucağında). Basqa päle **tilden**. (Atasözü) (Başa belâ dilden gelir).*

Sıfatın yüklem olması: *Aspan aynaday **taza, kirbengsiz - bultsız**. (OB, 64) (Gökyüzü, ayna gibi temiz, bulutsuzdur). Sırttay qaraġanda bärimiz birdeymiz, betegeden biyik, jusannan alasamız. (OB, 119) (Dışarıdan bakıldığında hepimiz **aynıyız**; çok **uysalız**). Äjetke jaraġandarı - **törtewi gana**... (OB, 110) (İşe yarayanları, sadece dördüdür).*

Zamirin yüklem olması: *Qıstaġı äreketi - **osı**. (OB, 72) (Kış boyu yaptığı iş, budur). Alayda osı erlik degen **ne**? (OB, 42) (Ancak, kahramanlık nedir?).*

Mastarın yüklem olması: *Ġumırdaġı eŋ jaman närse - saġınış, sol saġınıştıng sarġayġan suwın **jutuw**. (OB, 65) (Hayatta en kötü şey, özlemdir, özlemin acısını çekmektir). Qoyşınıng ermegi - kitap **oquw**. (OB, 65) (Çobanın meşgalesi, kitap okumaktır).*

Zarfın yüklem olması: *Bul oqıyġa **keşe edi ġoy** (OB, 19) (Bu olay, daha dün olmuştu).*

Edatın yüklem olması[16]**:** *Bäri de **maydan üşin**! Bäri de **jengis üşin**! (OB, 120) (Her şey, savaş için! Her şey, zafer için!).*

***Bar, joq,* kelimelerinin yüklem olması**[17]**:** *Al, sende jıyırma jıl mal baqqanda anaw esiktey kewdenge qadar znaçok te **joq**. (OB, 25) (Senin ise yirmi yıldır hayvancılıkla uğraştığın hâlde o kapı kadar gövdene takacak bir rozetin bile yok). Qumıray da, men de **barmın**. (OB,119) (Kumuray da, ben de varım).*

***Kerek (qajet)* kelimelerinin yüklem olması:** *... qoyşığa qoy bağuğa bilim, qağaz keregi joq, tayaq **kerek**. (OB, 77) (... çobana koyun gütmek için bilim, kâğıt değil, sopa lâzım). ... baqıt jarıq düniyemen qoştasqannan song da **qajet eken**. (OB, 121) (... sâdet, bu dünyayla vedalaştıktan sonra da lâzım imiş). ... tek qana alğa jürüw kerek, tolassız mäŋgilik **qıymıl kerek** ... (OB, 380) (... yalnız ve yalnız ileriye doğru yürümek lâzım, sürekli hâreket lâzım).*

***-niki/-diki/-tiki* ekli kelimelerin yüklem olması:** *Al siz qızığıp otırğan pima tipti de **meniki emes** (OB, 302) (Sizin beğendiğiniz keçe çizme ise hiç de benim değil).*

2. Yüklemi birleşik *(qurama bayandawış)* olan isim cümleleri:

***İsim + bol-:** Joğargı klasqa kelgende äjeptäwir talabı bar tanımal **suretşi boldı**. (OB, 63) (Son sınıfa geldiği zaman gayet istekli ve herkesin tanıdığı bir ressam idi/ olmuştu). Qol tartpamen şöp şabuw mağan öte **qıyın boladı**. (OB, 125) (El aletiyle ot biçmek, benim için zordur).*

***İsim + edi**: Otı söngen közi kirtiyip, qulağı salpıyıp, quyrığın qoy jep, şoltıygan tori at qısı jazı üstinen er tüspese de, küyinen taymaytın eresen mes etke mıqtı **könbis te edi.** (OB, 64) (Ateşi sönen gözleri yorgunluktan içine giren, kulakları sarkan doru at, kış yaz üzerinden semer inmese de, güçlü ve dayanıklı idi).*

---

[16] Amanjolov (1994: 113-114), genellikle isimlerle birleşen edatların *Onıng kelüwi keyin (Onun gelmesi, sonradır)* örneğinde görüldüğü gibi, çok nadir olmakla birlikte tek başına da yüklem olabildiğini belirtmektedir.

[17] Amanjolov (1994: 113-114), *bar, joq, kerek* kelimelerinin de aynı şekilde hem tek başlarına hem de başka isimlerle birleşerek yüklem olabildiklerini ileri sürmektedir.

***İsim + eken**: Menen göri sening suretşilik tüysiging **küşti eken**. (OB, 74) (Bana göre senin ressamlık anlayışın (daha) güçlü imiş). Äsirese, jalgızdıqqa **äwes ekensiz**. (OB, 64) (Özellikle yalnızlığa düşkünmüşsünüz).*

Sıyaqtı, sekildi, terizdi, şığar, bolar, körinedi, bilem gibi modal kelimelerle kurulan isim cümleleri: *Mümkin, olar jawdan da **qawipti şığar**. (OB, 119) (Belki, onlar, düşmandan daha tehlikelidirler). Älemde qoyşıdan köp oylaytın eşkim de **joq ta şığar**. (OB, 66) (Dünyada her hâlde çobandan daha çok düşünen kimse yoktur). Oral tawı eki jaqqa kezek alaŋday qaraġan alıp **tüye sekildi**. (OB, 117) (Ural dağı, bir şey beklercesine iki tarafa sırayla bakan alp deve gibidir). Anna-apaŋnıŋ aytuwına qaraġanda oŋdı qız **körinedi** (OB, 451) (Anna-annenin söylediklerine göre, iyi kıza benziyor).*

İsmin birkaç yardımcı fiille birleşmesi: *Saġat **segiz bolġan eken**, - dedi Barhan (OB, 21) (Barhan "Saat sekiz olmuş" dedi).*

Kazak Türkçesinde isim cümlelerinin olumsuzu ***emes*** kelimesiyle yapılmaktadır: *... endeşe qazaqtar, bala bir jasqa tolġanda "jerşil" bolsın dep, tuġan jerine awnatıp alatını **bekerşilik emes**... (OB, 65) (... demek Kazakların, çocuk bir yaşını doldurduğu zaman, "doğduğu yere bağlı olsun" diye onu doğduğu yerin toprağı üzerinde yuvarlatmaları, boşuna değildir). Adamdı baqıtsız etüw oŋay ġoy, al onı baqıttı etüw ekiniŋ biriniŋ qolınan keletin **erlik emes**. (OB, 128) (İnsanı mutsuz etmek, kolay, ama onu mutlu etmek, herkesin elinden gelen bir şey değil).*

B. Kazak Türkçesinde Fiil Cümlesi

Fiillerin cümledeki esas görevi, yüklem olmaktır. Onların yüklem olma kabiliyetleri güçlüdür. Dolayısıyla Kazakçada cümle yüklemlerinin çoğunu fiilli yüklemler oluşturmaktadır. Fiil cümlelerinin yüklemleri, basit olduğu gibi, birleşik[18] de olabilmektedir. Balakayev, Sayrambayev, Kazakçada birkaç fiilin bir araya gelerek birleşik yüklem oluşturması ve sık sık kullanılması, iş veya hareketin her an değişen nüanslarını göstermekten kaynaklandığını ileri sürmektedirler: *Kitap **oqıp ketip bara jatır edim, sürinip ketip, jığılıp qala jazdadım**.* Birleşik yüklemi oluşturan yardımcı fiillerin, yüklemin zaman, tür,

[18] Kazak Türkçesinde birleşik fiil yüklemleri için ayrıca bkz.: Amirov/ ST (1976: 38-45).

modallik anlamlarını değiştirerek, işin veya hareketin hızı, tekrar etmesi, başlaması, devam etmesi veya sona ermesi gibi durumlarını ifade ettiğini belirtmekte, bu tür yardımcı fiillere *basta-, tüs-, sal,; tur-, ber-, qal- qoy-, kel-, al-, jat-, bol-, tasta-, kör-, jür-, jönel-, otır-, ket-, jazda-, bar-*, gibi tasvirî fiiller ve yükleme modallik anlamı yükleyen *bolar, körinedi, şığar, bilem* kelimelerini örnek göstermektedirler. Ayrıca, *joq* kelimesinin geçmiş zaman sıfat-fiiliyle birleşmesi neticesinde de birleşik yüklem yapılabildiğine dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 116-120, 127).

1. Yüklemi basit fiille yapılan fiil cümleleri

Mağan sol siz alıp bergen jalğan ataqtıŋ bes tıyınğa keregi joğın ***bilmediŋiz****. (OB, 39) (Benim için işte o verdiğiniz yalancık şanın beş bakır kadar önemsiz olduğunu anlamadınız). Äldekim tayaqtıŋ uşımen atın* ***jazıptı****. (OB, 73) (Birisi sopanın ucuyla adını yazmış). Qoyın qoralap, jubayı qaynatıp bergen şaydı telep-tepşip işip alğan soŋğı bos waqıtı jüykesin* ***tozdıradı-ay*** *(OB, 16) (Koyunları ağla kapattıktan, eşinin hazırladığı çayı terleyerek içtikten sonraki boş zamanı onun sinirini bozar).*

2. Yüklemi birleşik fiille yapılan fiil cümleleri

Ol ... oqta-tekte sır şertiser adam taba almay ***talıqsır edi*** *(OB, 16) (O, ... bazen sırrını, derdini dökecek kimse bulamazdı). Tori şolaq şananı qasat qarmen mıqşıya* ***tartıp keledi****. (OB, 73) (Doru kısa kuyruklu at, kalın karın üzerinde kızağı zor çekiyor). Alqara aspanda samolyot* ***uşıp ötti****... (OB, 36) (Ala bulutlu gökyüzünde uçtu geçti). Änewgüni buyra bas jas jigit kelip... derekter* ***alıp ketken*** *(OB, 16) (Geçen gün kıvırcık saçlı genç birisi gelmiş ... (bazı) bilgiler almış götürmüştü). Oy desek, onı küni boyı attıŋ üsti, qoydıŋ soŋında ilbip jürgende* ***tawsıp bitken*** *(OB, 16) (Düşünceyi de bütün gün at sırtında, koyunların peşinden giderken bitirmişti). ... Seyitqul turalı awdannan bastap, tipti sonaw Almatınıŋ gazet-jurnalı ökirtip* ***jazıp jatadı*** *(OB, 16) (... Seyitkul hakkında ilçe, hatta Almatı'da çıkan gazete, dergiler yazar durur). Ol tugan jerding ıstıqtığın osı jasına deyin* ***sezine algan joq****. (OB, 64) (O, doğduğu yerin sıcaklığını bu yaşına kadar hissedemedi)*

Kazakçada fiil cümlesinin olumsuzu **-ma/-me/ba/-be/pa/-pe** olumsuz ekleriyle yapılır. Balakayev, Sayrambayev, *aytpaymın (söylemeyeceğim), jazbaymın (yazmayacağım)* gibi gelecek ve geniş zaman fiilinin *aytpan, jazban* şeklilleri de kullanılabildiği, ancak ikinci kullanılışın bir işi yapmamakta kararlılık, büsbütün vazgeçme gibi üslûp anlamı taşıdığı ve genellikle sözlü edebiyatta kullanıldığına dikkat çekmektedir (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 115).

Sen anaw şamdarı tün tündigin jırtıp, ejireyip turğan säwletti qıstaqqa ***jolama*** *(OB, 35) (Sen o lambaları ışıl ışıl görkem eve yaklaşma). – Qudıq qazuwşılar, tegi bügin* ***kelmeydi-aw****... (OB, 27) (Kuyu kazıyanlar her hâlde bugün gelmeyecekler).*

II. Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türlerinin Karşılıklı Değerlendirilmesi

A. Genel Değerlendirme

1. Yüklemin cinsine göre cümle türleri, ayrı bir cümle türü olarak incelendiği Türkiye Türkçesine mukabil, Kazak Türkçesinde, bazı bilim adamları hariç, ayrı bir cümle türü olarak değil, yüklemin türleri olarak, cümle unsurları kısmında değerlendirilmektedir.

2. İsim ve yardımcı fiilden oluşan bireşik yüklemli cümleler, Kazakçada isim ve fiil cümlelerinin arasında yer alması gerekirken, isim cümlesi olma özelliğinin daha ağır basmasından dolayı *qurama bayandawış* adı altında isim cümlelerinin arasında incelenirken; Türkiye Türkçesinde, bazı bilim adamlarının görüşleri hariç[19] tutulursa, genel olarak fiil cümlesi olarak ele alınmaktadır[20].

---

[19] Emre (1945: 274-275), *Hasta iyi oldu* cümlesinde *olmak* fiilini, "iki üyeyi birbirine bağlayan yüklemelik (atributif) fiildir" diyerek buna *say- (kendini bahtiyar saymak), gör-, bul-, san-* gibi diğer yardımcı fiilleri de ilâve ederken; Türkçeyi tarihî açıdan inceleyen Karabörk (1995: 21, 24), *Yurtları Oyrat yurtına yaqın bolur* örneğinde olduğu gibi, isimle *bol-* fiilinin birleşmesini, *ir-* ve *...Kırğız yurtı aŋa yaqın turur* örneğinde olduğu gibi, *tur-* fiilleriyle kurulan cümleler gibi, isim cümlelerinden saymakta; ancak eserinin ileriki bölümünde (s. 67-78) *Qızılbaş aciz boldı. Nüküziŋki andın az boldı. Ol kün yüz altmış miŋ kişi müselman boldı* gibi yine isim ve fiilden meydana gelen birleşmeyi fiil cümlesi olarak nitelendirmektedir. Ediskun (1999: 344) ve Banguoğlu (1995: 537) *-dır* ek-fiilinin gelecek zaman şekli olmadığı için, *öğretmen olacak* örneğinde olduğu gibi, *ol-* fiilinin, onun yerini tutabileceğini ileri sürmektedirler. Ancak

3. Kazak Türkçesinde isim ve fiilden oluşan *mezi boldı (usandı), apşısı quwırıldı (tepesi attı)* gibi, deyimlerle kurulan cümleler de isim cümlelerinin arasında nitelendirilmektedir.

4. Kazakçada *-(u)w* ve *-maq* mastar ekleriyle yapılan cümleler, Amanjolov (1994: 107) hariç, hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından isim cümlesi olarak nitelendirilmektedir.

5. Yüklemi, Türkiye Türkçesinde *-makta/-mada* ve Kazak Türkçesinde *-(u)wda* şeklinde mastarın bulunma hâli ekini almasıyla yapılan cümleler, Türkiye Türkçesinde bazı bilim adamları tarafından isim cümleleri olarak nitelendirilirken [21], bazı araştırmacılar tarafından da fiil cümleleri olarak değerlendirilmektedir [22]. Kazak Türkçesinde ise, isim cümlesi olarak nitelendiren bazı bilim adamlarının dışında [23], bunların, fiil cümlesi oluşturduğu fikri daha ağır basmaktadır: *Ona öyle geldi ki, Sümbül Sinan hâlâ bu çınarın altında* ***oturmaktadır*** *(AHT, 189) - ... mine, jartı ğasır, osı jaman üyinde japadan jalğız* ***tirşilik quruwda*** *(OB, 303) (... işte yarım asırdır, bu fakirâne evinde tek başına yaşamaktadır).*

6. Türkiye Türkçesinde *-dır* ek-fiilinin çekimli fiillerin basit zamanları ve kiplerine eklenince cümleyi isim cümlesine dönüştüreceği fikrini savunanlar olmakla birlikte [24], genellikle araştırmacılar bunların fiil cümleleri olduğu kanaatindeler[25]: *Bir gün Rimbaud'nun "Voyelles"ler için yaptığı o cesur tahlilin*

Ediskun, *Karşıdan gelen, Ahmet olacak. Bilmem, ama laboratuvarda olmalı (öğretmen)* gibi örnekleri fiil cümlelerinden saymaktadır.

[20] Bu, *ant iç-, haber ver-* gibi, bazı deyimleşen kalıplar için de geçerlidir. Ayrıca bkz.: Karabörk (1995: 71-78) (*Nökerlerine hükm itdi. Anı big qıldım. Oğlan uşaqını esir qıldılar*), Beserek (1991: 49); Atabay (1981: 68); Hacıeminoğlu (1996: 200); Cemiloğlu (1994: 58); Burdurlu (1967: 54).

[21] Ediskun (1999: 343); Hatiboğlu (1972: 173-174); Atabay (1981: 77).

[22] Sağlam (1977: 174); Şimşek (1987: 185).

[23] Demesinova (1974: 44-45), bu tür cümleleri, Kazakçada son zamanlarda meydana gelen yeni yapılardan biri olarak nitelendirmektedir. Agmanov (1991: 229), Demesinova'nın bu görüşüne katılarak, bu şeklin, tıpkı *Ananıŋköŋli bala-da, balanıŋ köŋli dala-da (Annenin gönlü çocukta, çocuğun gönlü dışarıdadır)* örneğindeki *balada, çocukta* kelimelerine gelen bulunma hâli ekinin anolojisi olarak geliştiğini ve buna mastarın isim tabiatının müsait olduğunu öne sürmektedir.

[24] Ediskun (1999: 348); Hatiboğlu (1972: 174); Atabay (1981: 80); Gencan (1975: 78); Burdurlu (1967: 64-65).

[25] Hatiboğlu (1972: 173-174); Atabay (1981: 77).

[25] Sağlam (1977: 174); Şimşek (1987: 191-192).

benzerini biri sazlar için yaparsa, şüphesiz alaturkanın bu en basit çalgısında bir akşamın ten rengi hasretini ***bulacaktır*** *(AHT, 267).*

7. Türkiye Türkçesinde *demek* kelimesiyle kurulan cümlelerin çoğu isim cümlesi olarak nitelendirilmekle beraber, Şimşek (1987: 190), isim soylu kelimelerden sonra gelenlerin isim cümlesi kurduklarını belirterek, eklendiği kelimenin türüne bağlı olduğuna dikkat çekmektedir.

8. Kazak Türkçesinde *-(u)w-lı* şeklinde mastarın *-lı* ekinin almasıyla kurulan cümleleri, Amanjolov, fiil cümlesi olarak nitelendirirken (Amanjolov, 1994: 107); Emir, Emirova, fiil köküne gelen bu *-lı/-li, -sız/-siz* yapım ekleriyle yapılan sıfatların, *Kiyiz üyding irgesi* ***tüsirüw+li*** *(Çadırın etek kısmı indirilmiştir)* örneğinde olduğu gibi hem basit ve hem de *Arıq torpaq ta* ***baylaw+lı tur*** *(Cılız dana (buzağı) da bağlıdır)* örneğinde olduğu gibi *tur/jatır* yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılıp birleşik yüklem olarak kullanıldığını belirtmektedirler (Emir, Emirova,1998: 195): *Äsirese taŋ qalġandarı, şaldıŋ saqtıq körsetip mıltığın ala ketpewi ... äne qanatta* ***ilüwli tur*** *(OB, 304) (Özellikle şuna hayret ettiler ki, yaşlı adam ne olur ne olmaz diye tüfeğini yanına almamıştı, ... işte orada duvarda asılı duruyor).*

B. Yapı Bakımından Değerlendirme

1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar

1) İsim cümlelerinin geçmiş zamanı, her iki lehçede de *i-* yardımcı fiiliyle yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde yardımcı fiil, isimle kaynaştığı gibi, ondan ayrı da kullanılabilirken; Kazak Türkçesinde daima ayrı kullanılmaktadır. *Gittiğimiz köşk; ucu bucağı görünmeyen bir bağın ortasında eski bir* ***bina idi****. (RNG, 290). Bu bir anne değildi, bir kardeş de değildi, belki koruyucu bir* ***melekti*** *(AHT, 38). Kömeski bolsa da, äli esinde, mektepte oqıp jürgen şağında tamam baladan munıŋ ala böten erekşeligi -* ***bayqağıştığı edi****. (OB, 63) (Çok açık olmamakla birlikte hâlâ hatırlıyor, okul çağında onu diğer çocuklardan ayırt eden özelliği, çok dikkatli olması idi).* Ayrıca Kazak Türkçesinde *edi* yardımcı fiili her zaman geçmiş zaman anlamını vermemekte, bazen şimdiki veya geniş zaman anlamında kullanılmaktadır: *Ne bolmasa, sonaw jayqalġan künbağıs, sol ülken Künniŋ boyınan, nurınan*

taraġan sarı ürpek kişkentay balapan ***künder ispetti edi*** *(OB, 488) (Ya da o bir araya toplanmış olan ayçiçekleri, o büyük Güneş'in nurundan dağılan küçük yavru güneşler gibidir).*

2) İsim cümlesinin yüklemi görevini icra eden mastar veya isim-fiil şekilleri, Türkiye Türkçesinde *-mak/-mek* ve *-ma/-me* şeklinde iken; Kazak Türkçesinde genellikle *-(u)w* şeklindedir: *Bunlardan biri, annesinin yola çıkar çıkmaz* ***değişmesiydi.*** *(AHT, 24) Bir Anadolu kadınına karşı en iyi kompliman; onun iş görmesine, hizmet etmesine* ***müsaade etmektir.*** *(RNG, 374) - Qoyşınıng ermegi - kitap* ***oquw.*** *(OB, 65) (Çobanın meşgalesi, kitap okumaktır).* *-maq* şekli, Kazak Türkçesinde çok nadir kullanılmaktadır: *Maqsatım - til ustartıp, öner* ***şaşpaq*** *(Amacım, dil geliştirmek, hüner saçmaktır).* Kazak Türkçesinde ayrıca *-ġan* sıfat-fiil eki de, Türkiye Türkçesindeki mastarların görevini üstlenebilmektedir: *Al radiyatormen* ***qoştasqanıŋ*** *- ömiriŋmen* ***qoştasqanıŋ*** *(OB, 325) (Radyatörle vedalaşmak, hayatınla vedalaşmak demektir).*

3) Türkiye Türkçesinde *-ış* isim-fiilinin *i-* veya *ol-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *-w* isim-fiil veya mastar ekinin *ol-* ve *idi* yardımcı fiilleriyle yapılmaktadır: *Benim ilk büyük matemim, Fatma'dan* ***ayrılışım olmuştu*** *(RNG, 11).* ***-.*** *Dostarı aġa traktoristiŋ aşuwlanġanın tuŋġış ret* ***körüwi edi****, taŋırqay qaradı (OB, 307) ((Bu) Arkadaşlarının, traktörcünün kızdığını ilk defa görmeleri idi, hayretle baktılar).*

4) Türkiye Türkçesinde isim cümlesinin olumsuzu, *değil;* Kazak Türkçesinde *emes* kelimesiyle yapılmaktadır: *... Feride'nin rengi, tabii hayatını yaşayan bir genç kadının mesut* ***rengi değildi.*** *(RNG, 376) - Adamdı baqıtsız etüw ongay goy, al onı baqıttı etüw ekining birining qolınan keletin* ***erlik emes.*** *(OB, 128) (İnsanı mutsuz etmek, kolay, ama mutlu etmek, herkesin elinden gelen iş değildir).*

5) Her iki lehçede *-r* geniş zaman fiiliyle kurulan fiil cümleleri mevcut olmakla beraber, Türkiye Türkçesinde genellikle geniş zaman anlamına gelirken; Kazak Türkçesinde genellikle ihtimâl ifadesi yüklenmiş gelecek zaman anlamı taşımaktadır: *Merihte bir dağ küçük bir patlayışla* ***çöker*** *(AHT, 67). Ah bu Sörler! Dünyaya ait hiçbir şeyin farkında görünmemelerine*

rağmen en küçük dedikoduları bile ***bilirler, öğrenirler*** *- Qız ben Jigit mäŋgi ayrılmastay* ***bolıp tabısar****: Adam Ata men Qawa Ana sekildi jaŋa bir ömirdi, jaŋa bir halıqtıŋ, jaŋa bir ulttıŋ qaynar bastawına aynalıp, bälkim älemdegi Aq pen Qara, Batıs pen Şığıs degen uğımdı mülde joyar nemese sol eki uğımdı mäŋgilikke* ***teŋestirer****... (OB, 488) (... Kız ile Yiğit belki de bir daha ayrılmamak üzere ilelebet kavuşur, Hz. Adem ve Hava gibi yeni bir hayatın, yeni bir milletin başlangıcı olarak bütün kâinattaki Ak ve Kara, Batı ve Doğu gibi kavramları büsbütün ortadan kaldırır veyahut bu iki kavramı ilelebet uzlaştırırlar ...). Adal ekensiŋ, jigitim, -dedi. - Mınaw ekewinen de sen köbirek* ***azap şegersiŋ*** *(OB, 303) (Sadık imişsin, delikanlı, -dedi. - Bu ikisinden daha çok çile çekebilirsin).*

6) Her iki lehçede de şart kipiyle kurulan istek cümleleri mevcuttur. Bunlar, Türkiye Türkçesinde bazen *keşke*; Kazak Türkçesinde *ätteŋ, ġoy, şirkin* kelimeleriyle pekiştirilmektedir: *Keşke hep böyle uzakta, bu kadar yalnız, kendisi olarak güzel ve herşeyden uzak bil****seydim****..." (AHT, 59) Hele bir İhsan iyi* ***olsa****... (AHT, 63). Bu sefer bari mesut* ***olsa*** *zavallı (RNG, 57).* ***Keşke*** *oğluma sizin gibisini bulsam ... (RNG, 34) - Tım bolmağanda birer maşina şöp jetkizip ber****se****... (OB, 23) (Hiç olmazsa bir araba ot getirseler...).* ***Ätteŋ*** *düniyedegi asıl adamdardı jerge dän qılıp sewip, mınaw künbağıs sekildi köbeytip* ***alsa ġoy, şirkin*** *(OB, 483) ((Keşke) dünyada iyi insanları işte bu ayçiçeği misali yere tohum gibi serperek çoğaltabilseler...).* ***Ätteŋ*** *osınday ulım* ***bolsa****... (Ob, 371) (Keşke böyle bir oğlum olsa...).*

7) Her iki lehçede de yüklemlerin tekrar edilmesi ile cümleye duygu ve pekiştirme anlamı kazandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde yüklem aynen veya *da* bağlacının yardımıyla tekrar edilirken; Kazak Türkçesinde *-aw* pekiştirme edatı ve *kelip* yardımcı fiilinin yardımıyla tekrar edilmektedir: *Gece gündüz demeden* ***çalışır çalışır****. Kolhozdıŋ qara ögizindey jumıstı mumıŋ pısıldap,* ***isteysiŋ kelip, isteysiŋ kelip*** *... (OB, 29) (Öküz gibi çalışıyorsun çalışıyorsun). ... mayğa tıqqan kümis qasıq sekildi, iyneniŋ közinen öterdey bolıp,* ***jılpıldap tur-aw jılpıldap tur*** *(OB, 30) ((Seyitkul) ... iğnenin deliğinden geçecek kadar uyanıktır).*

8) Süreklilik bildiren birleşik fiiller, Kazak Türkçesinde esas fiilin *otıradı, turadı, qoyadı* gibi yardımcı fiillerle *da* bağlacı aracılığıyla birleşmesi sûretiyle yapılırken, Türkiye Türkçesinde *dur-* fiiliyle kurulmaktadır: *Ol **söyleydi de otıradı** (O, konuşur da kunuşur (konuşur durur)). Sen küni boyı üyde **otırasıŋ da qoyasıŋ** (Gün boyunca evde oturur dursun). Tunjıraġan qaraqattay eki közi jawtaŋdap **möldireydi de turadı** (Hüzünlü güzel siyah gözleri her zaman buğuludur).*

9) Her iki lehçede de fiil cümlelerinin hikâyesi *i-* yardımcı fiiliyle yapılmaktadr. Türkiye Türkçesinde *idi* yardımcı fiilinin fiilden ayrı kullanılmasından ziyâde, fillerle kaynaşması daha yaygındır. *O dakikada yer yarılsa yerin içine **girecektim.** (RNG, 30). Mümtaz sonraları Kozyatağı'nı bu cevizliğe benzettiği için **sevmişti** (AHT, 30). ... qayta sol adamdar Qoŋqaydıŋ urlıq ömirin qızğanğanday özderi quwıp kelip, tınıştığın **buzar edi** ... (OB, 304) (... tam tersine insanlar Konkay'ın gizli hayatını merak ediyor ve kıskanıyorlarmış gibi, kendileri gelip onu rahat bırakmazlardı). Onı budan tağı bes jıl burın Äliquldıŋ buyrığı boyınşa **ornatqan edi** (OB, 27) (Onu bundan beş yıl önce Elikul'un emriyle yapmıştı).*

10) Her iki lehçede de gereklilik kipinin analitik biçimi, *-ma (-(u)w)* isim-fiillerinin *gerek (kerek)* kelimesiyle birleşerek yapılmakta; Türkiye Türkçesinde ayrıca *lazım/icap eder* kelimeleri, Kazak Türkçesinde *qajet/tiyis* kelimeleri, çok ender olarak da *läzim* kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde öznenin her zaman iyelik eki almasına mukabil, Kazak Türkçesinde başlangıçta iyelik eki alan öznenin, son zamanlarda iyelik eki almadan kullanılmasına doğru temayül vardır[26].. *Ne yapsın ki Nuran'ı, Muazzez'e karşı müdafaa et**mesi lâzımdı** (AHT, 71). Doğruca yanına gitsem, ne bileyim, mesela birbirimizin elini tut**mamız lazım gelecekti** (RNG, 49). - Nege biz **Ø**, ... bayağınıŋ qulaq kesti quldarınday, mäŋgirgen küyde mäŋgi tınıştıqtı şuwaqtap jüre ber**üwimiz kerek** (OB, 135) (Neden biz, ... eski zamanın kul, kölelerl gibi ilelebet uzayacak bu sessizliğin himayesinde*

[26] Baskakov (1960), *Biz-**ding** awılga baruw-ı-**mız kerek** > Biz **ø** awılga baruw-ı-**mız kerek*** (Kaz.); Sevortyan (1961: 16), *Men-**ing** oliş-i-**m kerak** > Men **ø** oliş-i-**m kerak*** (Özb.) örneklerinde olduğu gibi, bu yapıların, belirtme (atributif) grubundan hüküm (predikatif) grubuna dönme temayülü gösterdiklerini belirtmektedirler.

sessizce kalmamız gerek?). Erkekter Ø endi mine eki ese ***jumıs istew Ø kerek****, öytkeni äyel zatı näzik, jar boluwġa jaratılġan jan ġoy ... (OB, 129) (Erkekler artık iki kat çalışmalılar, çünkü kadınlar nâziktirler ve yâr olmak için yaratılmışlardır).*

11) Her iki lehçede de fiillerin yeterlik biçimleri birbirlerine yakın olmakla birlikte, olumlu şekilleri, Türkiye Türkçesinde *abil-;* Kazak Türkçesinde olumlu biçimi, genellikle *-a al-;* çok nadiren *-a bil-;* olumsuz şekilleri ise, Türkiye Türkçesinde *-a uma-* şekliyle; Kazak Türkçesinde *al-* yardımcı fiilinin olumsuz biçimiyle yapılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken husus, Türkiye Türkçesinde yeterlik bildirmediği hâlde *-abil-* şeklinin olumsuz biçimleriyle yapılan *-mayabil-, -amayabil-* birleşik fiillerinin Kazak Türkçesindeki karşılıkları, *almayabilirsin (almawıŋa boladı); alamayabilirim (ala almawım mümkin)* şeklinde Türkiye Türkçesinden farklı bir yapıyla ifade edilmektedir. *Maksat size kitap getirmek olsaydı belki o demin bahsettiğiniz romanlardan da* ***seçebilirdim*** *(RNG, 50). Mümtaz bu yolculuğu bir türlü tam olarak* ***hatırlayamazdı*** *(AHT, 24). Çünkü hayat insanla oynamak isterse oynay****abiliyordu*** *(AHT, 139). Varım, diyorum; fakat yarın olmay****abilirim****, yahut bir başkası, bir budala, bir bunak* ***olabilirim****...fakat şu dakika varım... (AHT, 239). - Äyel namısın eşqanday jaw, eşqanday qaruw-jaraq, aştıq pen joqtıq jeŋe* ***alġan emes*** *(OB, 131) (Kadın namusuna hiçbir düşman, hiçbir silah, açlık ve yokluk galip gelememiştir). Men onı juba****ta almadım*** *(OB, 129) (Ben onu avutamadım). Payġambar jasına kelgende saqaldı basımmen jalġan ayta* ***almaymın*** *(OB, 385) (Peygamberimizin yaşına geldim, sakalıma yakışır mı, yalan söyleyemem).*

12) Fiile yaklaşma anlamı yükleyen *-yaz (jazda-)* fiili, her iki lehçede olmakla beraber, Türkiye Türkçesinde genellikle geçmiş zaman şeklinde kullanılırken, Kazak Türkçesinde ayrıca gelecek veya geniş, öğrenilen geçmiş zaman şeklinde de kullanılmaktadır. Ayrıca bu yapının analitik biçimi, Türkiye Türkçesinde *az kalsın/ az kaldı/ neredeyse -acaktı;* Kazak Türkçesinde *-(u)w(İE)ġa säl-aq qaldı* şeklinde Yönelme hâli ekini alan mastarın, *aq* pekiştirici ekinin alan *säl (az)* kelimesi ve *kaldı* fiiliyle birleşmesi veya *endi bolmağanda -atın edi* şeklinde *endi* zaman zarfının, *bolmağanda*

şeklinde *bol-* fiilinin sıfat-fiil biçimiyle birleşen gelecek zamanın hikâyesiyle ifade edilmektedir: *Sözünü birdenbire kesti;* ***neredeyse****, ben çocuk gibiyim, diye****cekti*** *(AHT, 117).* ***Az kalsın*** *beni parçalaya****caklardı*** *... (RNG, 24).* ***Az kalsın unutuyordum...*** *(RNG, 57). Ayağım sürçtü ve* ***düşeyazdım.*** *- Qalıŋ aġaştıŋ işine kirgen soŋ, batıs-şığısımdı ajırata almay özim adasa* ***jazdadım*** *(OB, 135) (Çok ağacın arasına girince Doğu neresi, Batı neresi karıştırdığım için neredeyse ben de kaybolacaktım. Äsirese murnınıŋ üsti şıp-şıp terlegen Baqıtjan qalğıp ketip, qolındağı kesesin tüsirip ala* ***jazdaydı*** *(OB, 369) (Bilhassa burnunun üstü terleyen Bakıtcan oturduğu yerde uyuklayınca, elindeki kâsesi dişer gibi oluyor). Turıŋdar! Jügiriŋder! Üsip qala* ***jazdappız!*** *(OB, 351)(Kalkın! Koşun! Az kalsın donacaktık!).* ***Endi bolmağanda*** *ketip qala****tın edi*** *(Az kalsın gidecekti).*

13) Her iki lehçede *-sa kerek (-sa gerek)* şeklindeki ihtimâl anlamı taşıyan yapılar olmakla beraber, Türkiye Türkçesinde Kazak Türkçesine göre daha az kullanılmakta ve yerine *-mış/-yor olmalı* veya *-mış olacak* yapıları kullanılmaktadır. *Bu karlı ve buzlu hava Emirgan'daki siyah köpeğe tahammül güç ve sıkıcı gel****miş olacak ki****, her zaman o kadar istiğna gösterdiği Mümtaz'ın davetini bu sefer büyük bir memnuniyetle kabul ederek içeri girdi (AHT, 327). Tegi awılğa qaytıp ket****se kerek*** *(OB, 25) ((İşçiler) gitmiş olmalılar).*

14) Her iki lehçede de fiil cümlelerinin olumsuz şekilleri aynı olmakla birlikte, Türkiye Türkçesinde *-ma/-me* şeklinde kalınlık-incelik bakımından uyum sağlarken; Kazak Türkçesinde *-ma/-me/-ba/-be/-pa/-pe* şeklinde kalınlık-incelik bakımından olduğu gibi, ayrıca sertlik-yumuşaklık uyumuna da uyarak, fonetik farklılıklar arz etmektedir. *Kendimi tepesi üstü minderden attığımı işitsen yine fedakârlık ettiğime* ***inanma.*** *(RNG, 346). Fakat artık kolkola değildiler ve adımları, aynı düşüncenin ritmini* ***dokumuyordu*** *(AHT, 72). -. Men endi qaytıp tuğan jerim L'vovqa* ***barmaymın*** *(OB, 132) (Ben artık bir daha doğduğum yer Lvov'a gitmeyeceğim). Budan bılay buwınıp jatsa da* ***jaqındamaspın*** *(OB, 386) (Bundan böyle boğulmak ve ölmek üzere olsa bile yanlarına yaklaşmam).* Kazak Türkçesinde olumsuzluğun, olumsuz eki ile

şahıs ekinin kaynaştığı *-man/-ban/-pan* biçimleri de vardır[27]: *Arpalısıp, köşip-qonıp jatar mazasız däwren äldeqaşan qoş-qoşın aytıp, endi buyığı da juwas "sen tiymeseŋ men tiy**men**" taġdırdı taŋdap alġanday edi (OB, 31) (Yerinde duramayıp devamlı göçüp durduğu zamanlarla çoktan vedâlaşmışçasına, artık uysal ve sâkin, "bana dokunmayan yılan bin yaşasın" kaderine baş eğmiş gibi hâli vardı (kumun)).*

2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Türkiye Türkçesinde isim cümlesinin yapılmasında kullanılan *i-* fiilinin 3.ş. geniş zaman eki olarak kullanıln *-dır*, Kazak Türkçesinde yoktur[28]. Kazak Türkçesinde onun karşılığı olarak, bazen hiçbir şey kullanılmazken; bazen de *bol- (bolıp tabıladı)* yardımcı fiiliyle ifade edilmektedir: *Çok defa son ümit, temennilerimizin imkansızlığa akseden çehresi**dir**! (AHT, 369). Qırıq jıldan astam waqıt jas urpaqtı bilim närimen susındatıp, ulağattı tälim-tärbiye bergen qart ustaz jubayı Anar ekewi jeti ul-qız tärbşyelep ösirgen önegeli **otbası da bolıp tabıladı** (Kırk yılı aşkın hayatını gençlerin eğitimine adayan emekli öğretmen, eşi Anar'la yedi çocuk büyüten örnek ailedir).*

2) Türkiye Türkçesinde, isim cümlelerinde genel itibarı ile, nesnenin olmadığı fikri yaygındır[29]. Ancak *borçlu*[30] ve ayrıca nesne isteyen Arapça, Farsça kelimelerle kurulan cümlelerin nesne aldığı malûmdur[31]. *Onun için aşk, hislerine kelimelerle israfı değil, Mümtaz'ın ruhundaki fırtınaya olduğu gibi **kendisini teslimdi** (AHT, 164). Mümtazın bu saatin **mevcudiyetini inkâra** hiç niyeti yoktu (AHT, 180).*

---

[27] Balakayev, Sayrambayev (1997: 115), bu yapılarda bir işi yapmamakta kararlılık, büsbütün vazgeçme anlamı olduğu ve onlarınçoğunlukla sözlü edebiyatta daha çok kullanıldığına dikkat çekmektedirler.

[28] Balakayev ve Sayrambayev (1997: 113), *Jaqsılıqqa janadıq/Är kisining isi **dür**/ Jamandıqqa jaqsılıq/ Er kisining isi **dür*** atasözünde geçen ve Türk lehçelerinin bazılarında kullanılan *dür/ -dir/ -dır/ -tur* eklerinin, folklor eserleri ve tarihî eserlerde rastlanmakla birlikte, günümüz Kazak edebî dilinde olmadığını dile getirmektedirler. Ayrıca bkz.: Agmanov (1991: 218-219)

[29] Gencan (1975: 90-93); Korkmaz (1990: 135); Karaörs (1993: 47).

[30] Karahan (1998: 53-55, 69), ve Şimşek (1987: 22, 132), özellikle *borçlu* kelimesiyle kurulan isim cümlelerinde olmak üzere, nesnenin isim cümlelerinde çok seyrek görüldüğüne dikkat çekerken; Yörük (198?), *Büyük ülkümüz, en uygar ve mutlu ulus olarak varlığımızı yükseltmektir. O, ailede kızını en çok sevendir* örneklerinde görüldüğü üzere, yüklemi fiilimsi olan isim cümlelerinde nesnenin bulunduğunu ileri sürmektedir.

[31] Bu konu ile ilgili bkz.: Kuznetsov/ ST (1972: 96-97).

3) Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinden farklı olarak fiil cümlelerinin öğrenilen geçmiş zaman şekli, *-mış*[32]; şimdiki zaman şekli, *-yor;* gelecek zaman şekli ise, *-acak* ekleriyle yapılmaktadır: *Şimdi, onları daha iyi görü**yorum** (RNG, 207). Ben, bu su âlemine o kadar alış**mışım** ki, tekrar Musul'a döndüğüm vakit denizden çıkmış balığa dön**müşüm** (RNG, 9). Sonunda nasıl olsa söyley**eceksin** ... (RNG, 29). ... akşamki söylediklerimin yalan olduğunu ona anlatacağım (RNG, 46)*

4) Türkiye Türkçesinde gelecek zamanın ihtimâl anlamı taşıdığı örnekler de vardır. Bunlar Kazakçada *-sa kerek* şekliyle ifade edilmektedir: *Bu huy, her halde Hüseyin'le oynadığım oyunlardan kalma bir şey **olacak** (RNG, 12).*

5) Türkiye Türkçesinde fiil cümlelerinin istek kipi şekli, *-a* eki; gereklilik kipi şekli ise, *-ma + ŞE gerek /lâzım/ icap eder* şeklinde *-ma* isim-fiilinin *gerek, lâzım, icap eder* gibi kelimelerle birleşmesi şeklinde analitik usulle yapıldığı gibi, *-malı* şeklinde sentetik usulle de yapılmaktadır. Bu son şekil Kazak Türkçesinde yoktur: *Sabah ola hayrola! "Ne yap**malı**? Yarabbim, nasıl kurtul**malı**?" (AHT, 232).*

6) Türkiye Türkçesinde bildirme kipi fiillerinin rivayeti *-mış* ekiyle kurulurken; Kazak Türkçesinde *eken* yardımcı fiiliyle yapılmaktadır: *... fakat bu yalvarmalar bir türlü netice vermi**yormuş** (RNG, 14). ... Allah seni yanlış yaratmış. Kız ol**acakmışsın** ... (RNG, 29). İşittiğime göre zengin olmayan kıza pek iltifat eden ol**mazmış** ... (RNG, 34)Bu bey, teyzelerinden birinin kızını seve**rmiş** (RNG, 312).*

7) Türkiye Türkçesinde *-(ma)mazlıktan gel-* şeklindeki birleşik yüklemler, Kazak Türkçesinde *-mağansı-* şeklinde fiil kökünün, olumsuz eki, *-ğan* sıfat-fiil ve *-sı* eklerini almasıyla basit yüklem olduğu gibi, *-mağanday boladı* şeklinde olumsuzluk eki ve *-day* ekini alan *-ğan* sıfat-fiilinin, *boladı* yardımcı fiiliyle birleşmesi sûretiyle birleşik yüklem de olabilmektedir: Fakat anlamak işime gelmediği için gör**mezlikten geliyor**, ağaçların arasında tekrar

---

[32] Kazak Türkçesinde kullanılmayan bu ek, *Jazmıştan ozmış joq (Mukadderin önüne geçilmez)* atasözünde görüldüğü gibi, kalıplaşmış ifadelerde varlığını sürdürmektedir.

kendimi kaybediyordum (RNG, 70). *Ömir degen sol, key närselerdi körseŋ de kör**megendey bolasıŋ** (Hayat bu, bazı şeyleri görmemezlikten gelmelisin).*

8) Türkiye Türkçesinde *-mak iste-* şeklinde kurularal istek bildiren cümleler, Kazak Türkçesinde *-ġı(İE) kel-* şeklinde ifade edilmektedir: *Mümtaz kadına para verirken bu gözlerin içine bak**mak istedi** (AHT, 345). Dünyayı yeni gözle gör**mek istiyorum** (AHT, 92). Nege ekeni belgisiz Barhan däl osı samolyotke tas laqtır**ġısı keldi-aq** (OB, 48) (Neden bilmiyor, Barhan bu uçağa taş atmak istedi).*

9) Türkiye Türkçesinde *-mak gel-* gibi birleşik yüklemler de, Kazak Türkçesinde *-ġı kelüw* şekliyle ifade edilmektedir: *Bilmem, fakat inan**mak gelmiyor içimden** ... (RNG, 43).*

10) Türkiye Türkçesinde *-acağı gel-* şeklinde kurularak istek bildiren cümleler de, Kazak Türkçesinde *-ġı (İE) kel-* şeklinde kurulmaktadır: *Seni, kim bilir, ne kadar gör**eceği gelmiştir**, dermiş (RNG, 14).*

11) Türkiye Türkçesinde *çöktü çökecek* gibi fiillerin tekrarıyla yapılan birleşik yüklemler, Kazak Türkçesinde *qulawġa säl-aq tur, -qulaġalı tur* şeklinde yapılmaktadır: *Vapur **kalktı kalkacak**. Poyezd jür**geli tur** (Tren kalktı kalkacak).*

12) Türkiye Türkçesinde *-mak üzere* şekliyle yapılan cümleler, Kazak Türkçesinde *-ayın dep jatır/tur; -(u)w sıŋayda* şeklinde ifade edilmektedir: *Müjgân beni mahvet**mek üzereydi** ve bunun önüne geçmek için benim elimde çare yoktu (RNG, 74). May basa bastaġan soŋ ba, onsız da qısıqtaw közi şılqımay betke kirip, joġal**uw sıŋayda** (OB, 20) (Şişmanladığı için zaten küçücük olan gözü daha da küçülerek kaybolmak üzeredir).*

13) Türkiye Türkçesinde hemen hemen bütün fiil zamanlarıyla birleşerek, birleşik yüklem oluşturan *ol-/bulun-* yardımcı fiilleri, Kazak Türkçesinde sadece *-maq* isim-fiili, *-ġan, -atın* sıfat-fiili ve *-p* zarf-fiili olmak üzere fiilimsilerle birleşerek, genellikle Türkiye Türkçesinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır: *Mesut dul, o geceden sonra köşkte **görülmez oldu.** (RNG, 40). İlerideki burunu dönersem selamete **çıkmış olacaktım.** (RNG, 74). Bir aralık, başımı sınıfın koridora açılan penceresine çevir**ecek oldum** (RNG, 23). Bu iki haftayı geçirmek için Kozyatağı'na gittiğim zaman kirazlar*

*yetişmiş, büyük bahçenin caddeye bakan yüzünü baştan başa kaplayan kiraz ağaçları yemişlerle donan**mış bulunurdu** (RNG, 32).* Türkiye Türkçesinde son zamanlarda yaygın olarak kullanılmakta olan *-yor ol-* yapısı vardır. Bu yapının, *ol-* yardımcı fiiliyle birleşen diğer fiil zamanlarının anolojisi olarak geliştiği gibi, İngilizcedeki *will be -ing* yapısının karşılığı olarak da kullanılmaya başladığı düşünülebilir: *Yarın bu saatte otobüste gidi**yor olacağım**. Sizi burada bekli**yor olacağız**. Belki, hoca sizi derse gidi**yor** düşünü**yor olabilir*** örnekleri aslında, basit gelecek zaman şekli ve ihtimal anlamı taşıyan yapılar zaman ekinden sonra gelen *-dır* ekiyle ifade edilebilr.

14) Türkiye Türkçesinde fiillerin *gibi* edatı ve *ol-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan cümlelerin, Kazak Türkçesindeki karşılığı farklı yapılarla ifade edilmektedir: *Büyükannem, sabaha karşı uyanıp da beni yatağımda görmeyince çıldı**racak gibi olmuş**... (RNG, 15). Akşam gölgesinin çökmeye başladığı saatlerde insan, oraya giderse, ucu bucağı bulunmaz viran bir kubbenin altına girmiş gibi oluyor (RNG, 267). Fatma'nın dünyaya gelişi, bu kapalı ve hemen hemen neşesiz hayatı başlangıcında biraz **değiştirir gibi olmuştu** (AHT, 74). Bir kerecik olsun saç saça baş başa dövüşerek hıncımı çıkarmak için evlenmemizden başka çare kalmı**yor gibiydi** (RNG, 28). Dere kenarındaki kayalıklar öyle yüksekti ki, güneş aşağıya kadar inemiyor, sular, **adeta** bir fecir aydınlığı içinde **akıyordu** (RNG, 250).*

15) Türkiye Türkçesinde olumsuzluk bildiren *değil* kelimesi, isimlere geldiği gibi, hemen hemen bütün zaman ve kip fiilleriyle de birleşerek, olumlu cümleleri olumsuz, olumsuz cümleleri ise olumlu yaparken [33] ; Kazak Türkçesindeki olumsuzluk bildiren *emes* kelimesi ise, *-ğan* geçmiş zaman ve *-atın* ve *-r* geniş zaman sıfat-filleri ile *-maq* isim-fiilinin sadece olumlu şekilleriyle birleşerek, genellikle Türkiye Türkçesinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır: *Her halde beni arkana almayı **teklif edecek değilsin**... (RNG, 42). Zaten kız kısmının da böyle olması lazım geldiğini içimden tasdik*

[33] Mihaylov (1965: 61-65) ve Kononov (1956: 453-454), bu tür birleşik fiilleri yine, fiilin olumlu veya olumsuz modallik bildiren ve iş veya hareketin sürme, zaman ve modallik karakterini gösteren ve analitik bir usulle yapılan *fiilin perifrastik şekilleri* diye adlandırmaktadırlar.

*etmez **değildim** (RNG, 25). Ben, saçma söylemekte bu kadar ilerle**miş değilimdir**, ama, anlaşılan elimdeki hain sökük, bütün dikkatimi almıştı (RNG, 27). Bu ânı **yaşamıyor değilim** (AHT, 180).*

16) Türkiye Türkçesindeki *-yor/-mış olmalı,* yapılarının Kazak Türkçesindeki karşılıkları *-p jatırġan boluw kerek, -ġan boluw kerek* şeklindedir. Türkiye Türkçesinde bu yapının ayrıca *-mış olacak* şekli de vardır. *Sonra tabii, günden güne büyüyen bir kız çocuğunu kışlada neferler elinde terbiye etme imkansızlığını da düşün**müş olacak** (RNG, 15).* "Gitti fakir kızcağız, kurtlar ye**miş olmalı**!" (RNG, 203).

17) Türkiye Türkçesinde *-dığı olur/oldu* şekliyle kurulan yapıların, Kazak Türkçesindeki karşılığı *-atın kezderi bol- (bar-**atın kezderi boladı**, aynalıs-**atın kezderi boladı**)* biçiminde; geçmiş zaman anlamlı *-dığı oldu* yapısının karşılığı ise, *-ġan kezderi bolġan/boldı* biçiminde olup, yapı itibarı ile Türkiye Türkçesindeki şekilden biraz farklı olmakla birlikte, *"arada sırada yapmak"* şeklinde aynı anlamı taşımaktadır: *Onu hiç aklıma getir**diğim oluyor mu?** (RNG*, 153). *... bazen yatağının başucunda kitap okuyorum, hatta, masal bile söyle**diğim oluyor** (RNG, 325).*

18) İsim cümlelerinde de kullanıldığı gibi, fiil cümlelerini de kurmaya yarayan *gibi* edatı, Türkiye Türkçesinde hemen hemen bütün fiil şekillerine gelirken; Kazak Türkçesinde genellikle isimleşmiş fiil şekillerine gelmekte, şimdiki zaman fiiline gelmemektedir. Ayrıca *gibi* edatının karşılığı olan *sıyaqtı* edatı ile *-day* eki büsbütün aynı değil, *-day* ekinin daha geniş bir biçimde kullanılmasına mukabil, *sıyaqtı* edatı *alġan sıyaqtı, alatın sıyaqtı* şeklinde *-ġan* ve *-atın* sıfat-fiil şekillerine gelirken, *alar sıyaqtı* şeklinde *-ar* sıfat-fiil şekline gelmemektedir: *Bana o **aldı gibi** geliyor. Sesi, yalvarmağa çalıştığı halde alay edi**yor gibiydi** (AHT, 45). İşte bu Feridun Bey, tıpkı kibrit kutularının birinden fırla**mış gibiydi** (RNG, 308).*

3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isim cümlelerine getirilen *-dır* eki yoktur: *Tolayım tirşilik şaldığıp barıp boy aldırıp jatqanday **momaqan** (OB, 128) (Bütün canlı varlık hayat sanki yorulmuş da,*

dinleniyormuş gibi sâkindir). Ancak bu ek, isim cümlelerinin geçmiş zaman biçimlerinde *edi* şeklindeki *i-* yardımcı fiilinin geçmiş zaman şeklinin yanı sıra çok nadir kullanılan ve menşe itibarı ile *turur* yardımcı fiilinden gelen *-dı(n)*[34] ekinde kendini göstermektedir: *Bir jerde destelene jıynalğan künbağıstı sürlem saqtaytın orğa tasımaldaytın osı Qojaqtıŋ* ***maşinası-tın*** *(OB, 489) (Bir yerde derlenip toplanan ayçiçekleri muhafaza edileceği yere taşıyan araba, Kojak'ın arabasıydı). Ol sözdiŋ janı* ***bar-dı*** *(OB, 484) (O sözde gerçek payı vardı). Qızılasıqtan qar keşken, qandı jıldardıŋ awırtpalığı bälkim erkekterden göri balalarğa köbirek battı desek, toyıp tamaq işip, jarıtıp kiyim kiymegen qara domalaq qazaq uldarınıŋ biri -* ***Nurlan-tın*** *(OB, 444) (Kalın karda yürüyereki kanlı savaş yıllarının çilesini belki de erkeklere göre çocukların daha çok çektikleri düşünülürse, doyasıya yemek yemeyen, doğru dürüst giyimi giymeyen Kazak oğullarından biri de, Nuralan idi). Şır etip jerge tüskennen bastap qoğam üşin, özge birewler üşin şırpı basın sındırıp körmegen* ***Qoŋqayda*** *eŋbek kitapşası degen atımen* ***joq-tı*** *(OB, 303-304) (Dünyaya geldi geleli toplum için, başkaları için çalışmak nedir bilmeyen Konkay'ın "emek kitapçığı" bile yoktur).*

2) Kazak Türkçesinde isim cümlesinin yüklemi görevini üstlenen *-niki/-diki/-tiki* eklerinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı, *-ınki/-inki, -unku/-ünkü* şeklinde olmakla birlikte, Kazak Türkçesinde olduğu gibi, pek yaygın olmayıp, genellikle sadece iyelik ekleriyle ifade edilmektedir: *"Küş* ***meniki****, sor* ***seniki****" dep basınan attap ketippin. (OB, 119) ("Güç benim, azap, senindir" diye başının üzerinden geçmişim). Bul awılda - Şıŋğıstayda jemis egetin jalğız üy - Anna men Grigoriy* ***ağaydiki edi*** *(OB, 446) (Bu köyde, Şıngıstay'da meyve bağı olan ev, yalnız Anna ile Grigoriy amcanın evidir).*

3) Kazak Türkçesinde isimler, onlara zaman, kip ve modallik anlamları katan birçok yardımcı fiille birleşebilmektedir: *Sağat segiz* ***bolğan eken****, -dedi*

---

[34] Balakayev, Sayrambayev (1997: 131), bu ekin kökünün nereden geldiğini göstermemekle beraber, verdikleri *Keşegi ötken er Ebiş/ Elden bir asqan* ***erek-ti/*** *Jüregi jılı, boyı qurış,/ Tuwısı jannan* ***bölek-ti/*** *Öneri onıng jurttan asqan, /Gılımga köngili* ***zerek-ti*** örneğinde görüldüğü gibi, -dı/-ti eklerinin *edi* fiilinin yerine kullanıldığı, ancak ikisinin görevinin aynı olmadığı; *edi* fiilinin hem fiillere, hem de isimlere gelerek *edim, eding, edinigiz* şeklinde şahıs ekleri aldığı; *-dı/-di/-tı/-ti* eklerinin ise, sadece isimlere gelerek şahıs ekleri almadığını belirtmektedirler.

*Barhan (OB, 21) (Saat sekiz olmuş, dedi Barhan). Da ...a.. **jaman bolğan eken**... (OB, 37) (Evet çok kötü).*

4) Kazak Türkçesinde isim cümlesinin rivayeti, *eken* yardımcı fiiliyle yapılmaktadır: *Äsirese, jalgızdıqqa **äwes ekensiz**. (OB, 64) (Özellikle yalnızlığa düşkünmüşsünüz). Ol emes, qasına ertken militsiyoneri bar, **bastığımız eken** (OB, 134) (O değil, yanında polis olan, bizim başkanımızmış).*

5) Kazak Türkçesinde isim cümlelerinin kurulmasında yer alan *bol-* yardımcı fiili, bazen Türkiye Türkçesindeki *-dır* ekinin görevini üstlenmektedir: *(Aqan) Köp söylemeytin, ağasınday emes, **tuyıqtaw** äri **taldırmaş**, **juwas bolatın**. (OB, 109) ((Akan) Çok konuşmazdı ve ağabeyi gibi değil, daha içine kapalı, uzun boylu ve yumuşak başlı idi). Menің äkem qayda? Panfilov diviziyasında tankist **bolatın** (OB, 475) (Babam nerede? Panfilov'un bölüğünde tank sürücüsü idi). İyä-iyä, ol 1945 jıldıң jaz ayı **bolatın** (OB, 372) (Evet, 1945 yılının yaz aylarından idi). "Bul sol **şal boldı**" - dep oylağan Nurjan şegine berem degende, ... qulatıp aldı (OB, 314) ("Bu, işte o yaşlı adamdır" diye düşünen Nurcan geri çekileyim derken, ... düşürdü).* Ayrıca tanımadık bir kişiye yöneltilen *Keşiriңiz, siz kim **bolasız**? (Affedersiniz siz kimsiniz (tanıyamadım))* sorusunda veyahut insan kendini takdim ederken kullandığı *Men - sizdiң **sınıp jetekşiңiz bolamın** (Ben, sınıf öğretmenizim)* ifadelerinde olduğu gibi, Kazak Türkçesinde kibar sayılan *Siz kim bolasız?* yapısının Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan *Siz kim oluyorsunuz?* ifadesi, tam tersine kaba sayılan bir ifadedir.

6) Kazak Türkçesinde isim cümlelerine tahmin, şüphe, tereddüt, ihtimal gibi çeşitli modallik anlamlar katan *şığar, sekildi, tärizdi, bolar, körinedi, bilem, tiyis* şeklinde modal keliemeler vardır. Bunarın Türkiye Türkçesindeki karşılıkları genellikle ihtimal bildiren *-dır* ekiyle ifade edilmekte ve bazen *gibi, belki, her hâlde* gibi bağlaçlarla pekiştirilmektedir: *Älemde qoyşıdan köp oylaytın eşkim de **joq ta şığar**. (OB, 66). Äytewir, "Gaz-69", "WAZ" degen markalı maşina mingenderdiң bäri **atqa miner bolıp körinetin** oğan (OB, 23) (Nedense, "Gaz -69", "WAZ" marka araba sürenlerin hepsi, ona yüksek mevkiin adamları gibi gelirdi). Mümkin, ekewmizdiң oyımızda jalğız-aq **adam***

şığar *(OB, 128) (Belki de ikimizin fikrinde de aynı kişidir). Ne bolmasa, sonaw jayqalğan künbağıs, sol ülken Künniŋ boyınan, nurınan tarağan sarı ürpek kişkentay balapan* ***künder ispetti edi*** *(OB, 488) (Ya da o bir araya toplanmış olan ayçiçekleri, o büyük Güneş'in nurundan dağılan küçük yavru güneşler gibi idi). Anna-apaŋnıŋ aytuwına qarağanda oŋdı* ***qız körinedi*** *(OB, 451). Özi talay kisiniŋ, atuwğa bolmaytın aŋnıŋ obalına qalğan* ***jawız körinedi*** *(OB, 314) (Kendisi birçok kişinin, vurulmaması gereken hayvanların ölümüne sebep olan zâlim birisiymiş).*

7) Kazak Türkçesinde *kerek/gajet* kelimelerinin 3. teklik şahıs iyelik eki alarak, *joq, şamalı (az)* gibi kelimelerle birleştiği cümlelerde özne ilgi hâli ekini almaktadır. Genellikle olumsuz olarak kurulan bu cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı, Kazakçadaki özne görevindeki isimlerin yalın veya Yönelme hâlinde kullanılmasıyla ifade edilmektedir: *Bäkeme tipti sol sıy-qurmettiŋ* ***keregi şamalı-aw*** *(OB, 28) (Barhan ağabeyimin böyle bir hürmete pek ihtiyacı yok sanırım). Men sekidi möŋirep aylıqqa qarap otırğan aşıq awızdardıŋ tükke* ***qajeti joq*** *(OB, 388) (Ona benim gibi maaşa bakan saf aptallar gerekmez).*

8) Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak, fiil cümlelerinin şimdiki zaman şekli *-p* veya *-a* zarf-fiil eklerini alan fiillerin, *otır, tur, jatır, jür* yardımcı fiilleriyle birleşmesi şeklinde veya sadece onlarla; gelecek ve geniş zaman şekillerli, *-a* eki; öğrenilen geçmiş zaman şekli ise, *-ğan* sıfat-fiiliyle olduğu gibi, *-p(tı)* şeklinde *-p* zarf-fiil şekliyle de kurulmaktadır. *Bükil älem appaq qardıŋ astında* ***jatır*** *(OB, 379) (Bütün dünya bembeyaz karın altındadır). Mine sodan beri kündiz -sawınşı, tünde - Qar qızı beynesinde* ***jürmin*** *(OB, 377) (İşte o gün bugündür gündüzleri inek sağıcı, geceleri Kar kızı kılığında geziyorum). ... iyä beyne bir qardan jasalğanday, sup-suŋğaq qız* ***tur*** *(OB, 371) (... evet, tıpkı kardan yapılmış gibi uzun bir kız duruyor (karşımda)). (Etrafıma baktım ki, sadece on kadar adam kalmışız). Asığıspın. Rigadan zvonok* ***kütip otırmın*** *(OB, 391) (Acele ediyorum. Riga'dan telefon bekliyorum). Men endi qaytıp tuğan jerim L'vovqa* ***barmaymın*** *(OB, 132). (Ben artık bir daha doğduğum yer Lvov'a gitmeyeceğim). Tazı aşuwın tırnadan* ***aladı*** *(OB, 304) (Tazı hıncını turnadan*

alır). Qısta aŋ awlaydı, jazda omarta ***ustaydı*** *(OB, 303) (Kışın av avlar, yazın peteğe bakar). Aynalama qarasam, on şaqtı ġana jigit* ***qalıppız*** *(OB, 131) 1943 jıldıŋ qısında ... Stalingrad tübinde erlikpen* ***qaza tawıptı*** *(OB, 306) (1943 yılının kışında ... Stalingrad'ta kahramanlıkla şehit olmuş). Ey, Qızılqum, bayaġıday nege* ***köşpeysiŋ?*** *(OB, 32) (Ey, Kızılkum, eskisi gibi neden göçmüyorsun?). İrgede eski aġaş tösek* ***tur*** *(OB, 370) (Bir kenarda eski ahşap yatak duruyor).*

9) Kazak Türkçesinde fiil cümlelerinin istek kipi şekli, *-ġay* ekiyle yapılmamaktadır: *Aman-esen* ***jetkey****, äytewir (İnşaallah sağ salim ulaşır). Balam eŋ aldımen halqıŋnıŋ ulı ekeniŋdi* ***umıtpaġaysıŋ*** *(Oğlum, her şeyden önce milletinin oğlu olduğunu unutmayasın).*

10) Kazak Türkçesinde *-maq* isim-fiil eki, amaç bildiren gelecek zaman fiili olarak da kullanılmakta ve bazen *sıŋayda (gibi)* kelimesiyle de birleşebilmektedir. Bu tür cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı gelecek zaman fiiliyle veya *-mak iste-* şekliyle ifade edilmektedir: *Endeşe, eŋ aldımen ortalıqtağı qurılıstıŋ kompozitsiyalıq orındaluwı ädemi bolġanda ġana estetikalıq talapqa say säwlet därejesine* ***köterilmek*** *(OB, 390) (Öyle ise, ancak merkezdeki inşaatın kompozisyonu güzel olduğu zaman, estetik taleplere cevap veren mimarlık gelişecektir). Künniŋ türi bolsa mınaw, belşeden qar keşip qayda* ***barmaq****? (OB, 193) (Hava böyleyken ve kar bele kadar iken nereye gidecek?). Nemene mektepti bitirmey jatıp* ***üylenbeksiŋ be****? (OB, 466) (Ne yani, daha okulu bitirmeden evlenecek misin?). Äliqul ... jalınuwdı, jalpaqtawdı bilmey, öz betimen ottap, öz betimen jusaytın jügen-quruqqa ırıq bermeytin toŋmoyındı mıqtap turıp, muqatıp al****maq sıŋayda*** *(OB, 28) (Elikul, ... yalvarmak, dalkavukluk yapmak nedir bilmeyen, gemini elinden bırakmayarak, başkalarının yönlendirmesine imkân vermeyen mağrur (Barhan'ı) iyice aşağılamak istiyor gibiydi).*

11) Kazak Türkçesinde cümleye çeşitli duygu katmak ve cümlenin anlamını kuvvetlendirmek için yükleme *–aw, -ay, -aq* pekiştirme edatları ilave edilmektedir. Bunlar Türkiye Türkçesinde basit fiil şekilleriyle ifade edilmektedir: *Jupını ġana üydegi jubaylar tirligi jalqı sät jusap, jalqı sät mızġıy bergende, üydiŋ irgesi zıŋıldap, qabırġas solqıldap, jer silkingendey terbeledi-*

ay *(OB, 27) (Fakirâne evdeki karı kocanın hayatı biraz sâkinleşmek üzereyken evin duvarları titriyor, sanki yer yerinden oynuyordu). Dirildep seskengendeymin be-**aw**... (OB, 132) (Sanki titriyor ve korkuyor gibiyim...).*

12) Kazak Türkçesinde tezlik bildiren bazı birleşik fiiller de *de* bağlacıyla birleşerek, genellikle geçmiş zaman şeklinde söylenirken; Türkiye Türkçesinde bazen *ve* bağlacıyla, bazen fiile tezlik anlamı katan *ver-* fiiliyle kurulmaktadır: *Seniŋ awzıŋnan ömir baqıyda estimegen sözin şıqqanda, ... bir tılsım küş ornımnan julıp alıp, **laqtırdı da jiberdi** (OB, 366) (Senin ağzından hayatımda duymadığım sözler çıkınca, ... bir gizli güç beni yerimden aldığı gibi, fırlatıverdi). Al orındıqta zäre-qutı qalmay baqırayıp otırğan eki jigit demderin işine alıp **qatqan da qalğan** (OB, 307) (Sandalyede korkudan gözleri fal taşı gibi açılmış oturan iki genç adam ise nefeslerini tutmuş, kaskatı kesilmişler (donmuş kalmışlar)).*

13) Kazak Türkçesinde *otır, tur, jatır, jür, qal-, kel-, basta, jönel, ber-, qoy-, jazda-, jiber-, ket-, tasta-, tüs-, bar-, bol-, al-* gibi tasvirî fiillerle kurulan fiil cümleleri, Türkiye Türkçesinde yeterlilik, süreklilik, tezlik bildiren fiillerle ifade edildiği gibi, genellikle basit fiil şekilleriyle karşılanmaktadır: *Siz bölmeŋizge **bara beriŋiz** (OB, 394) (Siz odanıza geçebilirsiniz). Moynınıŋ tamırları bilewdey bolıp isinip **şığa keldi** (OB, 360) (Boyun damarları dışarı vurarak şişiverdi). Nege ekenin kim bilsin, Baqıtjan manağı bir qurt mäselesinen keyin, öz-özinen ol da özgerip **sala bergen** (OB, 360) (Neden olduğu belli değil, Bakıtjan da biraz önceki kuru peynir meselesinden sonra değişivermişti). Sodan soŋ qolına süymen alıp, sekirip barıp qatqan qarğa **jalp etip** otıra ketip edi, etekke qaray **sırğanay jöneldi** (OB, 358) (Sonra eline küskü alıp, katılaşmış karın üzerine güm diye oturmuştu ki, aşağıya doğru kayıverdi). Bir waqıtta Baqıtjan jan uşıra **baqırıp jiberdi** (OB, 355) (Derken Bakıtcan var sesiyle bağırıverdi). Bizge qaray **jaqındap keledi** (OB, 355) (Bize doğru yaklaşıyor). Ol qasqır! Bizdiŋ janazamızdı şığaruwğa kelgen, däretiŋdi alıp, imaniŋdı **üyire ber** (OB, 354) (O, bir kurttur! Cenâzemizi çıkarmaya geldi, taharetini alıp, kelime-i şahâdetini söylemeye hazırlan). Turmaŋdar, qıymıldaŋdar, -dep **Nurjan** eki jigitti **iterip iterip qaldı** (OB, 352) (Nurcan, "Durmayın, kımıldayın" diye ikisini itiverdi). Qızıq, sereyip turğan*

Amanjan ekpinimen ***uşıp tüsti*** *(OB, 352) (İlginç, uzun boylu Amancan var gücüyle düşüverdi). Şal ... may şamdı ürlep* ***söndire saldı*** *(OB, 314) (Yaşlı adam gaz lambasını üfleyerek söndürüverdi). Tör aldına* ***jantaya ketiŋder*** *(OB, 311) (Yukarıya doğru uzanıverin). Ündemey otırıp-aq üniŋdi* ***öşire qoyadı*** *... (OB, 304) (Bugünün yaşlıları) (Sessi sedasız öldürüverirler). Ber,* ***bere sal****, oybay bastan qulaq sadaqa (OB, 302) (Ver, ver, sadaka olsun). Baqıtjan qatarında turğan Nurjandı* ***quşaqtay alıp edi*** *(OB, 297) (Bakıtcan, yanında duran Nurcan'ı kucaklayıvermişti). Otağası dese, meniŋ de otarıma köz qırıŋdı* ***sala jür*** *(OB, 19) (Efendim, benim de sürüme göz kulak olur musun?) -. Mutlaka bir köşeye sinerek arkadaşlarımın inmesini bekler, sonra ata biner gibi tırabzanın üzerine atlayarak kendimi yukarıdan aşağıya kapıp koy****uverirdim*** *(RNG, 20). Bilmem nasıl, sonradan bu isim, aile arasında aldı yürüdü ve Feride adı bayram elbiseleri gibi pek sayılı günlerde kullanılan resmî bir ad ol****up kaldı*** *(RNG, 20). Bereket versin ki, ben bulundum burada, yoksa bu ziyaret; selefin zamanında olsaydı, Avrupalıya rezil* ***olduk gittiydi*** *(RNG, 225). ... yine dadımın dizinde* ***uyuyakaldım*** *(RNG, 11). Ara sıra mektebimize, çenesinde keçi sakalına benzeyen bir küçük sakal taşıyan, gözlüklü bir papaz* ***gelip giderdi*** *(RNG, 23). Siz öyle* ***zannededurun*** *(RNG, 46).*

14) Kazak Türkçesinde fiil cümlelerine çeşitli anlam katan tasvirî fiiller ve onların zarf-fiil biçiminde art arda gelerek birleşmesi[35], Türkiye Türkçesinde Kazakçada olduğu kadar yaygın değildir ve genellikle çekimli fiillerle ifade edilmektedir: *Asığıp* ***ketip bara jatır edim*** *(acele ediyordum). Kitap oqıp* ***ketip bara jatır edim, sürinip ketip qulap qala jazdadım*** *(Kitap okuyarak gidiyordum ki, ayağım sürçtü ve düşeyazdım). Dalağa şığıp edi, Seyitqul köylegi* ***ağaraŋdap jügirip kele jatır eken*** *(OB, 51) (Dışarı çıkmıştı ki, Seyitkul koşarak geliyormuş).*

15) Türkiye Türkçesinde fiil cümlelerinin rivayeti şimdiki zamanda *-p jatır/tur/jür/otır edi;* geçmiş zamanda *-p edi* ve *-ğan edi;* geniş zamanda *-atın edi* şeklindedir. Ancak özellikle geçmiş zaman ve geniş zamanın rivayeti,

---

[35] Fiillerin arka arka gelerek birleşmesi ile ilgili bkz.: Soper, *verb serialization* (1996: 32).

ayrıca sadece *-ġan* ve *-atın* şeklinde ifade edilmekte ve bazen bunlar, *turur* yardımcı fiilinden gelen *-dı* ekiyle de birleşebilmektedir[36]: *Qala* ***oyanġan****. Är kün jalğız äwenmen bastalar Aqtaw tirligi dürildep, qalıptı ırğağına* ***köşken*** *(OB, 390) (Şehir uyanmıştı. Aktaw'ın her gün aynı şeyle başlayan hayatı, normal akışına dönmüştü). Eŋ qızığı, osı Qoŋqay, eşqaşan da ülken ömirge barıp, adamdardı* ***izdemeytin*** *... (OB, 304) (İlginç olan şu ki, Konkay hiçbir zaman insanlar arasındaki hayatı merak etmemiş, insanları aramamıştır). ... üş qız Qızılqumnıŋ köktemgi qızğaldağınday qulpıra qalıp* ***edi*** *(OB, 42) (... üç kız Kızılkum'un ilkbahar lâleri gibi açılmışlardı). Osınşalıq mol meyirimge tolı anannıq qarızdan qanday jaqsılıq jasap qutılamın degen uyattı sezim de jüregin* ***şabaqtaytın-dı*** *(OB, 446) (Bu kadar merhametle dolu annelik borcunu nasıl ödeyeceğim duygusu kalbini parçalardı). Senbesek te ärkimniŋ kökeyinde üre yelesi uylay* ***bastağan-dı*** *(OB, 134).* Kazak Türkçesinde *edi* yardımcı fiilinin kısalarak 1. teklik şahısta *em,* 2. teklik şahısta *eŋ,* 1. çokluk şahısta *ek* şeklinde de kullanıldığı görülmektedir: *Qasqırdı öleŋ aytıp quwğandı qay ataŋnan* ***körip eŋ****? (OB, 355) (Kurtu şarkı söyleyerek kovalamayı hangi atalarında görmüştün?)..*

16) Kazak Türkçesinde ayrıca *-(u)w* mastarının *-şı* ekinin alarak *edi* birleşmesiyle kurulan yapılar, geniş zamanın rivayeti anlamını ifade etmektedir: *Qolında fonar' bol****uwşı edi****, onıŋ da batareyası tawsılıp, qaqsıp köringen jerde şaşılıp qala beretin (OB, 26) (Feneri vardı, onun da pilleri bitince her yere dağılır kalırdı). Men qaşan iş****üwşi edim****, ağası (OB, 29) (Ben ne zaman içmiştim ki, efendim)*

17) Kazak Türkçesinde fiil cümlelerinin rivayeti, *eken* yardımcı fiiliyle yapılmaktadır. *Sonaw at tuyağı äreŋ jeter, işkeri jaqtağı adasqan qazday japadan jalğız urlıq ömir keşken Qoŋqaydıŋ qıstağında Allanıŋ äni tipti qulpırıp, say-süyegiŋdi sıqırata* ***şırqaladı eken*** *(OB, 309) (Ta atla zor*

---

[36] *-dı* eki, Savranbayev'in (1982: 209), verdiği *İt qoyannan ayrılğan-dı (Köpek, tavşanı kaçırdı)* örneğinde de geçmektedir. *-ġan* sıfat-fiilinin isimleşmeye müsait olduğu düşünülürse, bu ekin fiillere getirilmediğini ileri süren Balakayev ve Sayrambayev (1997: 131) pek de haksız değiller. Gadjiyeva (1973: 181), *-gan + turur* birleşik fiilinin *Bargandırmın* (Kırg.) ve *Yazgandumen* (Uyg.) örneklerinde görüldüğü gibi, bazen modallik anlam taşıdığını, bazen de Uygurca *Men mektepte çegimda öyge her hepte het yezidiganmen* örneğinde olduğu gibi, geçmişte birçok defa olan işi ifade ettiğini belirtmektedir.

ulaşılabilen iç tarafta sürüsünden ayrılarak yolunu kaybetmiş kaz gibi tek başına gizli yaşayan Konkay'ın kışlık evinde Alla'nın şarkıları her zamankinden daha güzel duyulur ve insanın yüreğinin derinliklerine işlermiş). Ürker töbeden ***awıp ketken eken*** *(OB, 313) (Ülker, tepeden biraz yana kaymış). Tağı da qar* ***jawadı eken*** *... (OB, 198) (Yine kar yağacakmış). Körşiŋ on şaqtı oquwşımen bir kün qazıp äreŋ tawısqan qıydı jalğız özіŋ neşe ayda* ***bitirer ekensiŋ****, jazğan (OB, 21) (Komşunun yaklaşık on kadar öğrenciyle bir gün zorla bitirdikleri işi tek başına kaç ayda bitireceksin acaba, zavallı). Äliqul özüniŋ menşikti ornında bir şıntaqtay balşıqtan soğılğan oris peştey bop* ***teŋkiyip jatır eken*** *(OB, 28) (Elikul, her zamanli yerinde bir dirseğinin üzerinde çamurdan yapılan Rus ocağı gibi uzanmış).* Kazak Türkçesinde ayrıca, Türkiye Türkçesinden farklı olarak görülen geçmiş zaman fiilinden sonra da gelebilen *-mıs* eki, çok ender kullanılan eski eklerden biridir: *... onı bükil awdan, oblıs basşıları jaqsı* ***biledi-mıs*** *(OB, 314) (Onu bütün ilçe, il başkanları yakından tanıyorlarmış).*

18) Kazak Türkçesinde *tiyis (gerek)* keliemesiyle yapılarak gereklilik anlamı taşıyan yapı, isim-fiilin Yönelme hâli ekini almasıyla gerçekleşmektedir. Bu yapı, Türkiye Türkçesinde isim-fiilin iyelik eki alması veyahut *-malı* ekiyle ifade edilmektedir: *Jo-joq, Luizanı eşkim, tiri jan* ***quşaqtawğa tiyis emes*** *(OB, 472) (-Hayır, Luiza'yı kimse, ama kimse kucaklamamalı).*

19) Kazak Türkçesinde istek bildiren fiil cümleleri *-ğı* ekinin şahıs eki alması ve *kel-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde yapılmaktadır: *Al sizder qorağa qamağan qoy sekildi qaraŋğıda usta****ğılarıŋız keledi*** *(OB, 130) (Siz ise (bizi) ağıldaki koyunlar gibi karanlıkta tutmak istiyorsunuz). Barhannıŋ bağana* ***ketkisi kelgen*** *(OB, 30) (Barhan çoktan gitmek istemişti). Neden ekeni belgisiz köŋili jasıp, üyge kir****gisi kelmedi*** *(OB, 30) (Neden belli değil, içi buruktu ve eve girmek istemedi).*

20) Kazak Türkçesinde *bolar, şığar- bilem- körinedi* gibi cümleye çeşitli anlamı yükleyen modal kelimelerinin,*-ğan, -atın* sıfat-fiilleriyle birleşerek birleşik yüklem oluşturmaktadır. Bu tür cümleler, Türkiye Türkçesinde genellikle fiilin zaman eklerinden sonra gelen *-dır* ekiyle ifade edilerek, bazen

her hâlde, belki gibi kelimelerle pekiştirilmektedir: *Ne närse de qonıs awdarmay jer tabandap jatıp alsa, körgeni de azayıp, qatıgezdenip, jiydip ketedi* ***bilem*** *(OB, 33) (Ne olursa olsun, yer değiştirmeyip aynı yerde kalmaya devam ederse, görecekleri de azalır ve kendisi zalimleşir sanıyorum). Temirden* ***qorqatın şığar*** *(OB, 354) (Belki de demirden korkarlar (kurtlar)). Eger şın niyet qılsa, ölgen adamdı tiriltip* ***alatın körinedi*** *(OB, 314) (Eğer gerçekten istese, ölen birisini de hayata döndürebilirmiş). Bälkim,* ***uyalğandarı bolar*** *(OB, 306) (Belki de utanmışlardır). Jas kezinde osınday-aq* ***bolğan şığar*** *(OB, 305) (Gençken belki böyle idi). -* ***Her halde*** *beni arkana almayı* ***teklif edecek değilsin***... *(RNG, 42). Hasılı, Kerbela Kerbela olalı zannederim ki böyle gürültülü matem görme****miştir*** *(RNG, 12).*

21) Kazak Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili, *-ğan* sıfat-fiiliyle birleşerek, *yapmış gibi olmak, öylesine yapmak, gelişigüzel yapmak* anlamına gelmekte; *-atın* sıfat-fiiliyle birleşerek, hem geniş zaman hem de gelecek zamanı ifade etmekte ve geniş zamanı ifade ettiğinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, bir işin bir zaman sonra yapılma alışkanlığını kazanması anlamını; gelecek zamanı ifade ettiğinde de bir işi yapmaya karar verme anlamını taşımakta; genellikle olumsuz şekli *-(u)w* isim-fiiliyle birleşerek, Türkiye Türkçesinde *artık, bundan sonra böyle yapma* anlamını ifade ederken; *-maq* isim-fiiliyle birleştiği zaman *-mak iste-* analmına gelmekte; *-p* zarf-fiiliyle birleştiği zaman bir işin çoktan bittiğini ifade etmektedir: *Ol qulağın tosıp tıŋ* ***tıŋdağan boldı*** ... *(OB, 327) (O, kulağını koyarak dinler gibi yaptı...). Bizdiŋ üyge de siyrek* ***keletin boldıŋ*** *(OB, 480) (Bizim eve de nadir gelir oldun). Sonımen qasekeŋderge kontsert* ***qoyıp beretin boldıq*** *(OB, 355). (Sonunda kurt efendilere konçerto vermeye karar verdik). Budan bılay botalı qızğa* ***jolawşı bolma*** *(OB, 411) (Bundan böyle deve yavrusunu tutan kıza yaklaşma). Bul da bimeşe ret meni* ***qorlamaq bolğan*** *(OB, 385) (Bu da birkaç defa bana taciz etmek istemişti). Şayday aşılğan künniŋ endigi jan jadıratar qoŋırjaylığı Barhannıŋ şamına äbden* ***tiyip boldı*** *(OB, 17) (Açık havanın insanı rahatlatan serinliği, büsbütün Barhan'ın sinirine dokunuyordu).*

22) Kazak Türkçesinde *-ğan* sıfat-fiilinin *-day* eki ve *bol-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-yor gibi, -mış gibi*

ol- şekilleriyle ifade edilmektedir: *Osı şaqta sonaw kepeştigine tere kösken qoj-qoj qara tastıŋ tübinen ot jıltıraġanday boldı (OB, 135) (İşte o anda etrafı ağaçlarla dolu siyah taşların dibinde sanki bir ateşe benzer bir şey parlıyor (ışıldıyor) gibiyi).*

23) Kazak Türkçesinde *-ġan* sıfat-fiilinin *-day* ekini alması veya *sekildi, sıŋaylı/sıŋayda* gibi kelimelerle ve bazen *di* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklindeki yapılar, Türkiye Türkçesinde *-mış gibi isi, -yor gibi idi* şeklinde veya *sanki, adeta* gibi bağlaçlarla kurulmaktadır: *... osı mäŋgirtip jiberer ünniŋ özi äldebir tılsım quwanıştan eptep habar taratqanday edi (OB, 16) (... bu insanı usandıran ses bile, sanki meçhûl bir sevinçten haber veriyor). (Bura) Meni äli körmegen sekildi (OB, 136) (Bura) Beni henüz görmemişe benziyor (görmemiş olmalı). Äliquldıŋ jarqaştana şıqqan ojar sözin taġı da estiy almaġan sıŋayda (OB, 24) (Elikul'un kaba sözlerini yine duymamış gibiydi). Klubtaġı mereke äli ayaqtalmaġan sıŋaylı (OB, 458) (Klüpteki şenlik henüz sona ermemişe benziyor).*

24) Kazak Türkçesinde *emes (değil)* kelimesinin *-ġan* sıfat-fiiliyle birleşerek oluşturduğu yapı, Türkiye Türkçesinde *-mış değil* şeklinde veya görülen ve öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz biçimiyle ifade edilmekte; aynı kelime *-r* sıfat-fiiliyle birleştiği zaman, Türkiye Türkçesinde *-mak bilme-, -mak iste-; -maq* isim-fiiliyl birleştiği zaman da, Türkiye Türkçesinde gelecek zaman şeklinde ifade edilmektedir: *Ädemi qala dep estiytinmin, biraq körgen emespin (OB, 392) (Güzel şehir olduğunu duymuştum, ancak görmüş değilim (görmedim) (Almatı). Qaŋtardıŋ uzaq tüni tawsılar emes (OB, Ocağın uzun gecesi bitmek bilmiyor). Taw men adam arasındaġı soġıs tolastar emes (OB, 321) (Dağ ile insan arasındaki mücadele bitmek bilmiyor). Qoŋqaylar urpaġı ölmek emes, mäŋgi jasaydı (OB, 313) (Konkayların nesilleri tükenmeyecek, ilelebet yaşayacaktır).*

25) Kazak Türkçesinde *-ġan* sıfat-fiilinin iyelik eki almasıyla yapılan fiil cümleleri vardır[37]. Bu tür yapılar, Türkiye Türkçesinde bazen şimdiki zaman

[37] Kazak Türkçesinde mevcut olan *-ġan-ı* yapısı, diğer bazı Türk lehçeleri için de söz konusudur: Baskakov (1975: 225), *Emen ağaştıng **iyilgeni - sınganı**, kızıl djüzlü djigitting **kızarganı - ölgeni*** (Kkalp.) atasözünde geçen iyilgeni, sınganı, kızarganı, ölgeni fiillerine

fiili veya onun süreklilik anlamı taşıyan *dur-* yardımcı fiiliyle birleşmesi, bazen de *-ma/-mak* isim-fiil şekilleriyle ifade edilmektedir: *Adamdar az ġana ġumırın tez ötkiziüwge jan uşıra jügirip jür**geni** (OB, 390) (İnsanlar, çok kısa hayatlarını çabuk geçirmek için acele edip duruyorlar). Üylengenmin, biraq süyip qosılġan äyelimmen aldıŋġı jılı **ayrılıp ketkenim** (OB, 381) (Evliyim, ancak severek evlendiğim karımdan evvelki yıl boşandım). Al radiyatormen **qoştasqanıŋ** -ömiriŋmen **qoştasqanıŋ** (OB, 325) (Radyatörle vedalaşmak, hayatınla vedalaşmak demektir).*

26) Kazak Türkçesinde *-ġan* sıfat-fiilinin iyelik eki almış şeklinin *edi* yardımcı fiiliyle birleşmesiyle kurulan fiil cümleleri, Türkiye Türkçesinde *-ma* isim-fiilinin iyelik eki alması ve *idi* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde ifade edildiği gibi, ayrıca öğrenilen geçmiş zamanın rivayetiyle de verilmektedir. *(Barhan) Sırtta köp aynal**ġanı** - üyge kirgende köreri de, estiri de bäz bayağı ekenin bil**geni** jäne osı köŋil qaldı tirliktiŋ özi äbden zerezep **qılġanı edi** (OB,) ((Barhan'ın) Dışarıda oyalanması, eve girdiği zaman göreceğinin de, duyacağının da aynı şeyler olduğunu bilmesinden ve bu insanı yoran hayattan bıkmasından idi).* Ayrıca Kazak Türkçesinde bu yapı, *Bul - qızday alġan öz qosağına tuŋġış renji-**gen-i**-tin (OB, 27) (Bu, onun eşine ilk defa kızması idi)* örneğinde görüldüğü üzere, *turur* yardımcı fiilinden gelen *-dı(n)* şekliyle de yapılmaktadır.

27) Kazak Türkçesinde-*ġanı* yapısının soru şekli, Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman veya geçmiş zamanın soru şekilleriyle ifade edilmektedir: *Qırıqtıŋ besewine ilinbey-aq, kärilik degen ittiŋ qaba **bastaġanı ma**? (OB, 26) ((Henüz) Kırk beş yaşına gelmeden, "yaşlılık" adlı köpek mi ısırmaya başlıyor (kendisini)?)*

28) Kazak Türkçesinde *-ġanı* şeklinin *mınaw* işaret zamiriyle birleşmesiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *işte* kelimesiyle birleşen şimdiki zaman fiiliyle ifade edilmektedir: *Sodan bergi waqıtta, bir jıl ötse de,*

---

gelişmiş yüklem ismini vermektedir. Gadjiyeva (1973: 178- 182), *Sonda jangagı hayal kim **bolganı**? Anam menen el gezip diywana **bolganım ba**?* (Kkalp.), *Bu nema **bolgini**? Uning soaliga heç kim cavap **bergini yok*** (Uyg.) örneklerinde geçen yapının, tarihî lehçelerde kullanılan -dığı/ -tığı eki ve mış+ı yok birleşimi için de geçerli olduğunu belirterek, Altun Arığ'dan *Tilig **öktügüm** hem ara **jazdığım*** ve Harezm Türkçesinden *Taqı ilekinge qayu ta'am kelse hiç **ayıblamışı yoq*** örneklerini vermektedir.

qara üzip ketpey, şırġalap kelip ***turġanı mınaw*** *(OB, 34) (Aradan bir yıl geçse de, kaybolmamış, karşımda duruyor işte).*

29) Kazak Türkçesinde *-ġanı nesi* yapısı, Türkiye Türkçesinde *niye* veya *neden* soru zamirleriyle birleşen şimdiki, görülen veya öğrenilen geçmiş zaman fiilleriyle ifade edilmektedir: *Quday-aw sol kezde ... aşuw şaqırmay, jer bawırlap öksip jatıp* ***alġanı nesi****? (OB, 34) (Tanrım, o zaman ... neden öyle sinirlenmeden, yüzü koyun yatmış, hıçkırık atarak ağlamıştı?). Osı sovhoz basşıları qızıq, sawlıq qoydıŋ eŋ iştisin, egiz qozılaytının Seyitqulġa jıyıp-terip* ***bergeni nesi****? (OB, 19) (Sovhoz başkanlarını anlamazsın, dişi koyunların en iyisi, ikiz kuzulayanını neden Seyitkul'a veriyorlar?).*

30) Kazak Türkçesinde *-ġanı* şeklinin *şamalı (az)* kelimesiyle birleşerek oluşturduğu yapılar vardır: *Adam bolıp jetistirip* ***jürgeniŋ şamalı edi*** *(OB, 357) (Senin de insan olduğunu gördük).*

31) Kazak Türkçesinde *-ġanı* şekli *ġoy* kelimesiyle de birleşmektedir: *Al eger men osı Ayırtawdan köşip ketsem, Qoŋqay zälimniŋ* ***jeŋgeni ġoy*** *(OB, 372) (Eğer bu Ayırtaw'dan gidersem, bu, Konkay'ın gâlip geldiği anlamına gelir).*

32) Kazak Türkçesinde *-ġanı* şeklinin *bar* kelimesiyle birleştiği yapılar[38], Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesiyle ifade edildiği gibi, bazen de *-mışlık+ŞE var* şeklinde de karşılanabilmektedir: *Bir ret kör****genim bar*** *(Bir defa görmüşlüğüm var/ görmüştüm).*

33) Kazak Türkçesinde *-ġanı* şeklinin en sık kullanıldığı yapı, onun *joq* kelimesiyle birleşmesinden meydana gelen yapıdır [39] ve bu, Türkiye Türkçesinde görülen gemiş zamanın olumsuz biçimiyle ifade edilmektedir. Ayrıca bu yapının, *-ġan joq+ŞE* şeklinde şahıs ekinin sıfat-fiile değil, *joq* kelimesine getirildiği biçimi de vardır: *Kün* ***şıqqan joq*** *(OB, 18) (Güneş doğmadı). Äriyne, biz onday alıp-qaştı sözge sene qoy****ġan joqpız*** *(OB, 134)*

---

[38] Gadjiyeva (1973: 180), *var, yok* kelimeleriyle birleşen bu tür yapıların diğer Türk lehçeleri için de geçerli olduğunu belirtmektedir: *Sen sonday adam bolarsın dep men* ***bilgenim yok edi*** *(Senin böyle birisi olduğunu ben bilmiyordum)*(Nog.).

[39] Bu yapı, tarihî lehçelerimizden Harezm Türkçesine ait *Nehcü'l-ferâdis* (Tezcan, Zülfikar, 1995i359:3) eserinde geçen *... bizlerØ ömrümüz içinde munıŋ teg sâhib cemâl qul körmiş-****imiz*** *yoq...* örneğini de hatırlatmakta ve burada da öznenin ilgi hâli ekini almadığı dikkat çekmektedir.

(Elbette, biz bu tür söylentilere inanmadık). Sizdi men burın körmedi dep oylaysız ba? - Äriyne, ***körgen joqsız*** *(OB, 378) (Sizi daha önce görmediğimi mi sanıyorsunuz? - Elbette ki, görmediniz). Azannan beri* ***när tatqan jokpız*** *(OB, 300).* Türkiye Türkçesinde *Yüzüne bile bak**tığın yoktu** biçarenin ... (RNG, 57)* örneğinde görüldüğü üzere, *-dığı yok* yapısı vardır ve şimdiki zamanı ifade etmekle beraber, genellikle *bir şeyi yapmak istememek, yapma niyetinde olmamak* gibi anlama da gelmektedir. Ayrıca bu yapıların, *alğanım joq, körgenimiz joq* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin iyelik eki aldığı şekli de vardır. Ancak bu yapını başlangıçta ilgi hâli ekini alan öznesi, son zamanlarda yalın hâlinde kullanılmaya başlamıştır[40]: *men**iŋ** alğanım bar > men Ø alğanım bar; biz**diŋ** körgenimiz joq > biz Ø körgenimiz joq.*

34) Kazak Türkçesinde *-atın* sıfat-fiili de *bar, joq* kelimeleriyle birleşebilmektedir. Bu yapıların olumlu biçimi, Türkiye Türkçesinde *-dığı olur* şeklinde; olumsuz biçimi ise, şimdiki zaman şekliyle ifade edilmektedir: *Sonda müldem işpeysiz be? - Nege, şampannan azdap* ***urttaytınım bar*** *(OB, 392) (Hiç mi içki içmiyorsunuz? - Niye, arada sırada şampanyadan biraz içtiğim olur). Uyıqtar aldında östip, taza awa jutıp, boy* ***sergitetinim bar*** *(OB, 314) (Uyumadan önce böyle temiz hava aldığım olur)..Oy, it-ay, oylap* ***tappaytınıŋ joq-aw*** *(OB, 29) (İt oğlu it, uyduruyorsun işte).*

35) Kazak Türkçesinde *-atın* gelecek veya geniş zaman sıfat-fiilinin yükleme hâli ekini alması ve *şığar-* fiiliyle kurulan birleşik filler, Türkiye Türkçesinde *-maya başla-* şeklinde karşılanmaktadır: *Barhanğa keyin jaldana, qoŋdana kele, qors etip minez körse**tetindi şığardı** ((Seyitkul)... daha sonra olgunlaşınca ve kendi ayaklarına durmaya başlayınca (durumu iyi olunca) Barhan'a tavır koymaya başladı).*

36) Kazak Türkçesinde *-r* sıfat-fiili de *bar, joq* kelimeleriyle birleşebilmekte[41] ve bu yapının olumlu biçimi, Türkiye Türkçesinde geniş zaman; olumsuz biçimi ise *-maya niyetim yok* şeklinde ifade edilmeketdir:

---

[40] Baskakov (1960) ve Sevortyan (1961: 16), bu tür yapıların da tıpkı *gerek* kelimesiyle kurulan yapılarda olduğu gibi, belirtme (atributif) grubundan hüküm (predikatif) grubuna dönme temayülü gösterdiklerini belirtmektedirler.

[41] Emir, Emirova (1998: 141-141), bu tür *-r, -atın, -(u)w* gibi isim-fiil ve sıfat-fiillerinin *bar, joq* kelimeleriyle birleşmesine *yükleme paralel olarak kullanılan predikatif konstrüksyonlar* adını vermektedirler.

Osındayda qolıŋ tiymey jantalasqan sätte, maza bermes oydıŋ da tübi tayızdap, qaŋsıp ***qaları bar*** *(OB, 329) (İşte böyle can çekiştiğin zamanlarda insanı rahat bırakmayan düşünceler de sığlaşarak tükeniyor).*

37) Kazak Türkçesinde *-(u)w* mastarının da *bar* kelimesiyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın rivayetiyle ifade edilmektedir. *Ol jaylawdı sol jolgı saparda bir* ***körüwim bar*** *(O yaylayı geçen sefer bir defa görmüştüm).*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÜKLEMİN YERİNE GÖRE CÜMLE TÜRLERİ

Türkoloji'nin Rusya ekolünde, *yüklemin yerine göre cümle türleri* şeklinde bir sınıflandırma yoktur[1]. Ancak bu konu, *cümlede kelimelerin tabiî* sırası ve *devrikleşme* (*inversiya)* şeklinde cümle unsurları ile ilgili bölümde incelenmektedir.

Türkçenin cümle yapısı, Ö + T + Y şeklindedir ve Türkçede cümle unsurlarının yeri çok büyük önem taşır. Türkçeyi araştıran bilim adamları, Türkçe cümledeki cümle unsurlarının tabiî sırasının, öznenin başta, yüklemin özneden sonra, niteleyen unsurların nitelenen unsurlardan önce gelmesi ve vurgulanması gereken kelimelerin yükleme yakın yer alması şeklinde olduğu[2], şiir dili ve konuşma dili başta olmak üzere vurgulu ve duygu taşıyan cümlelerde unsurların yerlerinin cümlenin vurgusuna göre değişebildiğini belirtmektedirler[3].

---

[1] Baskakov (1975: 203), cümle türlerinin arasında yüklemin yerine göre cümle türlerine de yer verilebileceğini ileri sürmektedir.

[2] Türkçenin cümle yapısı ile ilgili bkz: Korkmaz (1990: 28); Şimşek (1987: 7-8); Pokrovskaya (1978: 13-15); Baskakov (1956: 91; 1984: 72-84, 1969: 84-103); Gadjiyeva (1973: 225); Balakayev, Sayrambayev (1997: 9); Soper (1996: 21-37); Edwin (1877: 57-61); Nemeth (1962: 95, 100-110); Aksan (1999: 35-41); Dmitriyev (1960: 70-71; 1948: 207-217, 1961: 19-28); Gordlevskiy (1928: 133-139); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 122-131); Oralbayeva, Madina, Ebikayev (1993: 234-235); Bekturov, Sergaliyev (1994: 185); Ebuhanov (1982: 222-225); Nurmahanova (1965: 185-188); Amanjolov (1994: 148-154); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık (1971: 265-269); Sravnitel'naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov (1977: 100-116); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 327-342); Kononov (1948: 243-245; 1960: 394-396; 1956: 433-435); Ubryatova (1995: 136-137); Abdurahmanov (1967: 10-13); Borovkov (1975: 21); Qazaq Edebi Tilining Tarihi Közderi (1989: 147-155); Kondratev (1970: 60); Andreyev (1988: 222); Dırenkova (1940: 225; 1941: 251); Jubanov (1966: 33-73, 150); Kazım Bek (1846: 420-436); Aydarov, Kurusjanov, Tomanov (1971: 116-117); Karamanlıoğlu (1994: 154); Hacıeminoğlu (1996: 199).

[3] Duygu taşıyan cümlelerde kelimelerin sırası ile ilgili konuya *cümlenin aktüel öğelenmesi, konu-bildiri (tema-rema)* meseleleri açısından da yaklaşanlar vardır: Baytursunov (1989: 179-186) (*pikir taqırıbı (fikir konusu), pikir bayanı (fikir bildirisi);* Andreyev (1988: 222) ve Ubryatova (1995: 137), kelimelerin cümledeki sırasının her şeyden önce anlamsal-iletişimsel (komünikatif) fonksiyon taşıdığına dikkat çekmektedirler. Andreyev, bunun sayesinde 1) ifade edilenin *konusu (tema)* ile onunla ilgili *bildirinin (rema);* 2) ifade edilenin anlam çekirdeğinin ayırt edildiği, herhangi bir duygunun olmadığı konuşmalarda genellikle *konunun, bildiriden* önce geldiği *progressif*; duygu taşıyan *ekspressif* ifadelerde ise yüklemin başa alınmasıyla *regressif* sıranın hakim olduğunu ileri sürerek, Çuvaşçadan verdiği *Piççe ıran **yala** kayat' (Ağabeyim yarın **köye** gidiyor); Piççe yala **ıran** kayat' (Ağabeyim köye **yarın** gidiyor)* örnekle anlam çekirdeğinin, genellikle yüklemin hemen önünde yer almasıyla ayırt edildiğini ilâve etmektedir.

Türkçe Cümlede Kelimelerin Tabiî Sırası[4]

Kelimelerin sırasının, söz dizimi biriminin kelime grubu veya cümle olduğunu ayırt etmekte büyük bir önem taşıdığını belirten Sevortyan'ın (İPSGTY, 1961: 7-11) görüşüne katılan Ubryatova, *Nikolayev çokuur kurduk kıtaanah maygılaah (Nikolayev, taş gibi sert karakterlidir (Nikolayev'in karakteri, taş gibi serttir)* örneğinin, cümledeki unsurların yerlerinin değişmesiyle, *Çokuur kurduk kıtaanah maygılaah Nikolayev (Taş gibi karakterli Nikolayev)* şeklinde hüküm grubundan belirtme grubuna dönüşeceğine dikkat çekmektedir (Ubryatova, 1995: 136-137).

Dmitriyev, *Tigüçi kiyim tige* örneğinde *tigüçi* kelimesinin *kiyim* kelimesinden dış görünüşü bakımından hiçbir farkının olmadığı; onların fonksiyonlarının ve hangi hâl ekleri aldığının sadece yerlerine göre belirlendiğini ileri sürerek Türkçede kelimelerin cümle içindeki yerinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır (Dmitriyev, 1961: 19-28).

Devrikleşme (İnversiya)[5]

Baskakov, cümle unsurlarının tabiî sırasının değişmesinin, genellikle yüklemden hemen önce gelen cümle unsuru üzerinde bulunan cümlenin

---

Türkoloji'de *aktüel öğelenme, tema-rema (konu-bildiri)* ile ilgili bkz.: Amirov/ ST (1970, 6: 34-38); Abdullayev, K. M/ ST (1983: 61-76); Canibekov/ ST (1992: 11-19); Turniyazova/ ST (1992: 87-91). Vasiyev/ Bogdanov (1988: 5-10); Çahayan/ Bogdanov (1988: 12-15); Bogdanov/ Bogdanov (1988: 26), Musayev (1994: 14-15); Attokurov (1988: 234); Begaliyev (1988: 250-254); Abdullayev, K. M. (1998: 90-121); Zakiyev (1966: 160); Golovin (1973: 207).

[4] Türkçe cümlede kelimelerin tabiî sırası ile ilgili bkz.: Kondratev (1970: 60; 1981: 170-172); Kononov (1948: 243-245; 1960: 394-395); Dmitriyev (1948: 207-217; 1961: 19-28); Ubryatova (1995: 136-137); Dırenkova (1940: 225; 1941: 251); Abdurahmanov (1967: 9-13); Borovkov/ ST (1976, 2: 22-28; 1935: 19-22); Sevortyan (1961: 7-11); Bagirov/ ST (1984: 47-54); Andreyev (1988 : 222), Pokrovskaya (1980: 146; 1978: 54-58; ST/ (1976: 22-28); Djevdet-zade, Kononov (1934: 178-181); Saitbattalov (1961: 129-184); Reşetov (1961: 224); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 186-189); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 238-266); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 265-269); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 110-116); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 327-342); Zakiyev (1966: 161-170).

[5] Türkoloji'de devrikleşme ile ilgili bkz.: Kononov (1960: 396-397); Ubryatova/ Ubryatova, 1962: 104); Ubryatova (1995: 213-214); Abdurahmanov (1967: 9-13); Baskakov (1975: 184-215; 1961: 63; 1956: 89-91); Özkan (1996: 223); Otarov (1988: 227-228); Kondratev (1981: 172-173); Pokrovskaya (1980: 145-147); Dmitriyev (1961: 19-28); Budagova (1963: 111-115); Djevdet- zade, Kononov (1934: 181-182).

mantıksal vurgusunun da yerinin değişmesine yol açtığını belirtmektedir[6] (Baskakov, 1975: 184-215; 1961: 63).

Devrikleşmenin, özne ile cümlenin yardımcı unsurlarının cümlenin sonuna doğru kaymasıyla; başka bir ifadeyle 1) öznenin yükleme göre önce, ancak cümlenin bazı yardımcı unsurlarından sonra; 2) öznenin yüklemden sonra; 3) tümlecin esas cümle unsurlarından sonra; 4) zarfların esas cümle unsurlarından sonra gelmesiyle gerçekleştiğini ve özellikle şiir, konuşma ve diyaloglara mahsus olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca devrikleşmeyi, esas yapıların konuşmadaki varyantları olarak değerlendiren Baskakov (1975: 270-273), onun söz dizimindeki değişikliklerden biri olduğunu kabul etmekle birlikte, Türk lehçeleri için yeni bir olay olmadığını belirtirken; Eski Türkçe üzerinde yaptığı çalışmasında devrikleşmenin, çok eskilere dayandığını ileri süren Kondratev (1981: 172-173) ile aynı görüşü paylaşmaktadır.

Baskakov, Karakalpakçadan verdiği *Qırıq dev her qaysısı/ öz qolına/ yarım batpanlıq şoqmar tayaqtı/ aldı - Qırıq dev her qaysısıs/ yarım batpanlıq şoqmar tayaqtı/ öz qolına/ aldı - Yarım batpanlıq şoqmar tayaqtı/ qırıq dev her qaysısı/ öz qolına/ aldı* örneğinde görüldüğü üzere, bir bütün oluşturan *sentagmaların*[7] içinde yer alan kelimelerin yerlerinin değiştirilmediğini veya bir *sentagmanın* arasına diğer bir *sentagmanın* unsurlarının sokulmadığını da belirtmektedir (Baskakov, 1956: 89-91; 1975: 183-186).

Dmitriyev, devrikleşmenin, edebî eserlerin çevirisinde, özellikle Rusçadan çevrilen eserlerde Rusçanın kelime sırasının aksettirilmesiyle gerçekleştiğini ve Rusçanın söz diziminin taklidi olan *gepleyen* veya *gepleyer Aşgabat, danışır Bakı* gibi yapıların da devrikleşmenin diğer bir örneği olduğunu ilâve etmektedir (Dmitriyev, 1961: 19-28).

---

[6] Devrikleşme veya yüklemin yerinin değişmesininin, cümlenin mantıksal vurgusunun değişmesine bağlı olması ile ilgili bkz.: Kononov (1948: 245-246).

[7] *Sentagma: cümlenin, kısa süren duraksamayla söylenilen anlam ve vurgu açısından bir bütün oluşturan ve başka sentagmalardan ayrılan parçasıdır* (Hezirgi Karakalpak Tili, 1962: 24); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 262); Zakiyev (1966: 147-158); Golovin (1973: 205).

I. Türkiye Türkçesinde Yüklemin Yerine Göre Cümle Türleri

Türkiye Türkçesinde *yüklemin yerine göre*[8] cümle türleri için ayrıca *ögelerin/unsurların dizilişine/sırasına/sıralanmasına göre*[9], *kuruluşlarına göre*[10], *biçimine göre*[11] gibi terimler kullanılmaktadır. Bilim adamlarının çoğu, onları ayrı bir cümle türü olarak ayrı bir sınıflandırmaya tâbi tutarken, Koç (1990: 453), Hatiboğlu (1972: 158), *biçimlerine göre cümle türleri* adı altında birleşik, girişik, sıra cümleler gibi *yapı bakımından cümle türlerinin* arasında incelemektedirler. *Kuruluşuna göre cümle türleri* olarak ele alan araştırmacılar ise, sadece düz ve devrik cümleleri değil, aynı zamanda ara cümleleri de ilâve etmektedirler.

Ancak bütün araştırmacılar, cümlelerin yüklemine göre *düz* ve *devrik* olmak üzere ikiye ayrıldığı konusunda hemfikirdirler.

A. Türkiye Türkçesinde Düz Cümle

Türkiye Türkçesinde *düz cümle* için ayrıca *kurallı cümle, düzgün cümle, düz tertip* (Toven) terimleri de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde düz cümlenin tanımı, genel olarak *yüklemin cümle sonunda bulunduğu*[12] veya *cümle unsurlarının özne + tümleç + yüklem şeklindeki tabiî sırasının korunduğu cümle*[13] şeklinde yapılmaktadır. Netice itibarı iki görüş aynı olup,

---

[8] Karahan (1998: 69); Şimşek (1987: 192); Balkan (1998: 270-279); Sezgin (1987: 107-108); Kodal (1997: 179-180); Moussa (1995: 13-17); Seitjanov (1995: 75, 187-188); Özyürek (1998: 39-40).

[9] Bilgegil (1984: 51-53); Ediskun, Dürder (1985: 175); Cemiloğlu (1994: 76); Özkan (1996: 208); Oğuzkan (2001); Hacıeminoğlu (1996: 210); Korkmaz (1990: 146); Burdurlu (1967: 126); Beserek (1991: 47); Gencan (1975: 105); Atabay (1981: 110); Oktay (1997: 84-85); Deveci (1997: 8); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Yıldırım (1991: 35-36); Esin (1997: 399-409); Kaya (1986: 181-183); Güngör (1966: 30-32); Köklügiller (1983: 57-59); Sayın (1969: 10).

[10] Karabörk (1995: 156); Yörük, (198?: 93); Sağlam (1977: 177-180); Dizdaroğlu (1976: 248-252); Tepeli (1988); Gemici (1990: 39, 236-241); Ateş (1986; 1990: 98-99).

[11] Koç (1990: 453); Hatiboğlu (1972: 158).

[12] Bilgegil (1984: 52); Ediskun, Dürder (1985: 175); Cemiloğlu (1994: 76); Oğuzkan (2001); Hacıeminoğlu (1996: 212); Ediskun (1999: 365); Burdurlu (1967: 126-127); Karahan (1998: 70); Yörük, (198?: 93); Sağlam (1977: 177); Dizdaroğlu (1976: 248-252); Şimşek (1987: 192).

[13] Özkan (1996: 208); Oğuzkan (2001); Hacıeminoğlu (1996: 211); Karamlıoğlu (1994: 154); Koç (1990: 453); Korkmaz ve ekibi (1999: 146); Beserek (1991: 40); Ediskun (1967); Gencan (1975: 105); Atabay (1981: 110).

yüklemin sonda ve vurgulanmak istenen kelimenin yükleme yakın durmasına dayanmaktadır.

Zarfın yükleme yakın olması: *Mümtaz bu yolculuğu bir türlü **tam olarak** hatırlayamazdı. (AHT, 24) Koşa koşa atların önünden karşı tarafa geçti ve oradan Mümtaz'a **son defa** baktı. (AHT, 29) Onun gelişiyle evin hayatı **derhal** değişti. (AHT, 38) Mümtaz, hiçbir şey düşünmemeğe karar vermiş insanların haliyle **acele acele** yürüyordu. (AHT, 63)*

Nesnenin yükleme yakın olması: *Sessiz, sedasız, küçük kafileyi idare edenlerin **dediklerini** yapıyordu. (AHT, 24) Mümtaz avuçlarında hâlâ bu kilitlenmenin, belki ölümün ötesine kadar sürecek **kavrayışını** duyardı. (AHT, 24) Tam bu esnada belki de geçirdiği fenalığın farkına varan köylü kız düşmesin diye **onu** tutmuştu. (AHT, 28) Mümtaz ilk ve son defa, bu güneşin içinde **onun yüzünü** gördü. (AHT, 29)*

Dolaylı tümlecin yükleme yakın olması: *Bu garip ruh hâli Mümtaz'da senelerce devam edecek, her adım atışında **ayağına** takılacaktır (AHT, 28). Hiçbir şey demeden, kimseye bakmadan kız **arabadan** atladı. (AHT, 29) Talih bir iradesiyle onu **herkesten** ayırmıştı. (AHT, 36) Mümtaz, mavi zarfı **cebine** soktu. (AHT, 66)*

Öznenin yükleme yakın olması: *Fakat Mümtaz'a bakarken gözlerinin **içi** güldü ve **çehresi** yumuşadı. (AHT, 29) Kayalıktan sıyrıldığı zaman **içi** rahatlardı. (AHT, 33)*

B. Türkiye Türkçesinde Devrik Cümle

Türkiye Türkçesinde *devrik cümle* için çok nadir olmakla birlikte *kuralsız cümle, değişik tertip* (Toven), *ters sıra* (Banguoğlu), *inversiya* (Kononov, Baskakov) ifadedeleri de kullanılmaktadır. Devrik cümlenin tanımı, *yüklemi sonda bulunmayıp, diğer unsurlardan önce kullanılarak cümlenin başına doğru kaydırılan* veya *cümle unsurlarının tabiî sırasının muhafaza edilmediği cümleler* şeklinde yapılmaktadır[14]. Bu da neticede aynı esasa, yani yüklemin yerinin korunmamasına dayandırılmaktadır.

---

[14] Yukarıdaki 12. ve 13. dipnotlara ve ayrıca bkz.: Ediskun (1960: 193-197); Özdesenli (1954: 645-647); Gökşan (1961: 99-101).

Yüklemin yer değiştirerek cümlenin başında veya ortasında kullanılmasını, Bilgegil, 1) daraltma (kasır); 2) nazımda vezin ve kafiye; 3) üslûpta yeknesaklığı önlemek; 4) günlük konuşmadaki ihmalkârlık; 5) yabancıların Türkçeye hakim olamayışları; 6) bazı yazarların şahsî fantezisi gibi sebeplere bağlarken (Bilgegil, 1984:52); Gencan (1975: 110), devrik cümleyi gelişigüzel konuşma, yazı eserleri ve şiirlerde devrik cümleler şeklinde üç büyük gruba ayırarak, kurallı cümlelerden daha vurgulu, daha dokunaklı söylenmeye elverişli olduğu; yerinde kullanılınca daha derin, daha engin duygular taşıyabildiği; coşkuların anlatılması için elverişli olduğu ve böyle cümlelerin kurallı cümleye çevrilince duygu değerlerini kaybettiğine dikkat çekmektedir (Gencan, 1975: 110).

Şimşek, devrik cümlede yüklemin en başta bulunması gerekmediği, yüklemden sonra tek bir unsur gelse bile, o cümlenin devrik cümle olduğu, dolayısıyla devrik cümleyi yüklemi öteki unsurlardan önce gelen cümle olarak tanımlamanın yanlış olduğunu belirterek, devrik cümleyi 1) öznesi sonda olan; 2) nesnesi sonda olan; 3) dolaylı tümleci sonda olan; 4) belirteç tümleci sonda olan şeklinde dörde ayırmaktadır (Şimşek, 1987: 194-195).

Devrik cümlelerin atasözleri ve deyimlerde de sık sık rastlandığını belirtip, tarihî eserlerdeki devrik cümlelerin sayısal değerine de değinerek devrik cümlelerin en çok fiil cümlelerinde, bazen de isim cümlelerinde görüldüğüne dikkat çeken Ediskun (1967: 130-133), ayrıca birleşik cümlelerdeki devrikleşme üzerinde de dururken; Dizdaroğlu, devrik cümleyi kuralsız veya bozuk cümle sanmamak gerektiğini; Oğuz Destanı'nda 4, Orhun Abideleri'nde 2, Dede Korkut'ta 61, Kâbusnâme çevrisinde 273, Aşıkpaşazâde tarihinde 165 devrik cümlenin bulunduğunu ifade etmektedir (Dizdaroğlu, 1976: 250).

Korkmaz, devrik cümlenin monotonluktan kurtulmak amacıyla kullanıldığı; ancak devamlı kullanmanın yeniden monoton bir üslûba düşürebileceği, üstelik Türkçenin kurallı yapısından da uzaklaşmaya yol açtığını belirtirken (Korkmaz, 1990: 147); Karahan, Türkçe cümle yapısının *yardımcı unsurdan ana unsura doğru dizilişi* özelliğini koruması ve devrik

cümlenin yaygınlaşmaması gerektiği görüşünü desteklemektedir (Karahan, 1998: 70).

Acarlar ise, devrik cümlenin bugün yazı dilini konuşma diline yaklaştırmaya doğru yönelen Türkçenin gerektirdiği doğal bir gelişme olduğunu; kuralsız ve gelişigüzel diye adlandırmayı yanlış bulduğunu, söylenecek ve yazılacakların tek bir kalıba uydurulmasının, insanın düşünmek, söylemek, yazmak özgürlüğünü kısıtladığını ileri sürerek konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır (Acarlar, 1969: 755-758).

Osmanlıca üzerinde araştırma yapan Mundy (19??: 299-304), devrikleşmeyi *afterthougt devrikleşme*, *önemlilik derecesine göre devrikleşme*, *genişlemiş cümlelerde devrikleşme* ve *seri hâlinde devrikleşme* şeklinde sınıflandırarak, genellikle konuşma dilinde olan *afterthought devrikleşmede* insanın, düşüncesi veya şuurunun en üstünde, aynı zamanda en önemli olanı söylediği, daha sonra diğer düşünce ve açıklamaları eklediğini belirtmektedir. *Genişlemiş cümlelerdeki devrikleşme* için verdiği *Kayseri'de doktor olan bir damadı var - Kayseri'de bir damadı var, doktor* örneğinde birinci cümlenin, yazı dili, ancak tabiî konuşma olmadığını ve yanlış olduğunu; ikinci cümlenin ise, tabiî konuşma ve doğru olduğunu ileri sürmektedir. *Seri hâlinde devrikleşme* için *Aziz bunung gibi haberi işidecek yanına geldi oturdı söyleşmeğe halvetçe* örneğini vererek cümlenin aslında, *Aziz bunung gibi haberi işidecek halvetçe söyleşmeğe yanına geldi oturdı* şeklinde olması gerektiğini ilâve etmektedir[15].

Sonuç olarak devrik cümlenin, *yüklemin başka bir unsurdan önce geldiği cümle* olduğunu söylemek mümkündür: *Bir kısmı sıralandıkları karşı binaların duvarından yerdekilerini şüphe ile seyrediyorlardı; **âdeta acıyarak**. AHT, 44) Sanki eşyanın, atılmış hayat parçalarının yaptığı bir romandı **bu**. (AHT, 54). Ne yapacaksınız **Nazır Bey'i**? (RNG, 129). Ne kadar süslüsünüz **bugün**? (RNG, 300). Ne var, ne istiyorsun **zavallı hayvandan**? (RNG, 80)*

---

[15] Türkiye Türkçesinde devrik cümle için bkz.: Gökşen (1967); Türkçe Gramer El Kitabı (1941-42: 93); Sağlam (1977: 179); Burdurlu (1967); Dejvdet-zade, Kononov (1934: 181-182); Nemeth (1962: 108-109).

II. Kazak Türkçesinde Yüklemin Yerine Göre Cümle Türleri

Kazak Türkçesinde de *yüklemin yerine göre cümle türleri* diye bir sınıflandırma söz konusu olmamakla beraber, konu *cümlede kelimelerin tabiî sırası* ve *devrikleşme* şeklinde cümle unsurları ile ilgili bölümde incelenmektedir. Kelimelerin cümle içindeki sırasının büyük önem arz ettiğini belirten Savranbayev (1982: 205-206), özellikle tamlamalar başta olmak üzere, kelimelerin yerlerinin değişmesinin, onları belirtme grubundan hüküm grubuna dönüşmesine yol açacağı konusunda Sevortyan'la (1961: 7-11) aynı görüşü paylaşmaktadır.

A. Kazakça Cümlede Kelimelerin Tabiî Sırası

Kazak Türkçesinde de bilim adamları, cümlede kelimelerin tabiî sırasına göre, öznenin yüklemden önce; yüklemin özneden sonra ve genellikle cümlenin en sonunda; niteleyen unsurların, nitelenen unsurlardan önce yer alması; yan yana gelerek birleşen (*qabısa*) kelimelerin aralarına kelime almaması; *sıkı bağlanma* (*matasa)* usulüyle birleşen sıfat, tümleç ve zarfların ise niteledikleri kelimelerle yan yana olduğu gibi, aralarına kelime alarak uzaktan birleşebilmesi; ayrıca vurgulu unsurun, genellikle yüklemden önce yer alması ve şiir dili ve hitabelerde kelimelerin tabiî sırasının değişebilmesi konusunda hemfikirdirler[16].

Amanjolov, cümle unsurlarının yerlerinin fonksiyonel önem taşıdığını; onun cümledeki kelimelerin hangilerinin esas, hangilerinin de ona bağlı yardımcı unsur olduğunu göstererek *gramatikal açıdan* ve cümledeki kelimelerin önem derecesini göstererek *semantik açıdan* büyük ehemmiyet arz ettiğini; cümlede genellikle yüklem ile tamlayandan başkalarının mukayeseli bir şekilde yerlerinin serbest olduğunu belirtmektedir (Amanjolov.

[16] Kazakçada kelimelerin tabiî sırası ile ilgili bkz.: Jubanov (1966: 150); Ahanov (1993: 400; 1996: 207-208); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 234-235); Amanjolov (1994: 148-154); Jubanov (1966: 150); Emir, Emirova (1998: 172-174); Argınov (1974: 108-112); Bekturov, Sergaliyev (1994: 185-186); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 234-235); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 153-154); Ebuhanov (1982: 22-225); İsayev (1993: 137-138).

1994: 149-150). Buna karşılık Jubanov, Kazak Türkçesinde *kün uzaq*[17] *(gün boyunca, bütün gün), Maman bay (Maman Bey veya zengin Maman), Kötibar batır (kahraman Kötübar), Ayman suluw (güzel Ayman), Gabbas sınşı (tenkitçi Gabbas), Sarı qul - qul Sarı (kul Sarı)* kelime gruplarında görüldüğü üzere, tamlayanın tamlanandan sonra geldiği ve *jaqsı - sıŋg (iyi -sin), jazar - mın (yazar - ım)* fiil çekiminde görüldüğü gibi, menşe itibarı ile şahıs zamirlerinden gelen şahıs eklerinin fiillerden sonra, dolayısıyla öznenin yüklemden sonra geldiği düşüncesinden hareket ederek Türkçenin eskiden veya başlangıçta bugünkü yapısının tam tersi olan bir yapı arz ettiğine dair ilginç bir görüş ileri sürmektedir. Sawranbayev (1982: 209) ise, *Qız Jibek - Jibek Qız (kız Jibek), Bayan Suluw - Suluw Bayan (güzel Bayan)* gibi kullanımları, genel kuralın istisnası ve genellikle üslûpta başvurulan bir durum olarak nitelendirmektedir.

Jubanov, daha sonra (s.102-107) cümlede kelimelerin bağlandıkları kelimelerle paralel veya basamaklı şekilde birleşmelerine bağlı olarak yerlerinin tespit edildiğini belirterek, *Sırın bilmegen attıŋ sırtınan jürme (Sırrını bilmediğin atın arkasından geçme)* örneğinde görüldüğü gibi, basamaklı olarak birleşen kelimelerin yerlerinin sabit olduğu; *Bitisi jaman qamıstı su işinen ört şalar (İyi yetişmeyen kamışı su içinde yangın alır)* örneğinde görüldüğü gibi, paralel bağlanan kelimelerin ise daha esnek ve yerlerinin değişebilir olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca *Men jasımnan **Jaman Baluwan** atanğanmın (Bana küçüklüğümden Jaman Baluwan derler)* örneğinde görüldüğü gibi, cümlede herhangi bir ek almayan kelimenin yükleme en yakın yeri aldığını ileri sürererek, *qımız işti (kımız içti), at mindi (ata bindi), Qazaq qızı (Kazak kızı), Taşkent ketti (Taşkent'e gitti), taw astı (dağı aştı)* örneklerinde olduğu gibi, kelime sırasının hâl eklerinin fonksiyonunu üstlendiği zaman, hâl eklerinin kullanılmadığı; hâl eklerinin *qımızdı mana işti (kımızı çoktan içti), attı Mırqımbay mindi (ata Mırkımbay bindi), Qazaqtıŋ erke qızı (Kazağın nazlı kızı), Taşkentke keşe ketti (Taşkent'e dün gitti), tawdan areŋ astı (dağı zorluklarla aştı)* örneklerinde görüldüğü gibi, aralarına başka

[17] Kazakçada ters yapıya sahip olan kelime grupları ile ilgili bkz.: Baytugayeva, *kün(i) burın* (1962: 52).

bir kelimenin girmesiyle ortaya çıktığına da dikkat çekmektedir (Jubanov, 1966: 33-73). 18.-19. yüzyıllarda Kazak yazı dili üzerinde araştırma yapan Sızdıqova ise, bazı hâl eklerinin düşürülerek kullanılmasını üslûba bağlamaktadır: *Arğımağıŋ(dı) jamandap, tulpar(dı) qaydan tabarsıŋ (Asan Qaygı); Küybeŋdesken köp jaman(nıŋ) sözi tiygenge uqsaydı (Şalkiyiz); Toğay(ğa) qondım, ökinbem (Dospambet); Qamıstınıŋ qazdı köl(i)/ Qoğalınıŋ qulı köl(i) ("Qobılandı"); Bazarbaydıŋ Tölegen(i) ("Qız Jibek")* (Sızdıqova, 1984).

Balakayev ve Sayrambayev, cümlede kelimelerin yerleri değiştirildiğinde onların sentaktik görevleri değişmemekle birlikte, *Omarbek te bügin toyğa baradı (Omarbek de bugün düğüne gidecek)* cümlesindeki ***te*** edatının yerinin *Omarbek bügin **de** toyğa baradı (Omarbek bugün de düğüne gidecek) - Omarbek bügin toyğa **da** baradı (Omarbek bugün düğüne de gidecek)* şeklinde değiştirilmesiyle mânâları açısından birbirlerinden farklı cümlelerin kurulabildiğine dikkat çekerek, cümlede unsurların yerlerini aşağıda olduğu gibi tespit etmekte (Balakayev, Sayrambayev , 1997: 201-212):

Özne, *İya, **qum** jılaytın... (OB, 31) (Evet, kum ağlardı...)* gibi özne ile yüklemden oluşan cümlelerde yüklemden önce; geniş cümlelerde ise öznenin yüklemle yan yana veya ondan uzak durması, cümledeki yardımcı unsurların hangi esas unsurlara tâbi olduğuna ve cümle vurgusunun hangi kelimenin üzerinde bulunduğuna bağlıdır:

1. Yardımcı unsurların özneye bağlı olduğu cümlelerde, özne yüklemin hemen önünde yer alır: *Jel terbegen ağaştıng **bası** suwıldaydı (OB, 185) (Rüzgârın salladığı ağacın başı fısıldıyor).*

2. Yardımcı unsurların yükleme bağlı olduğu cümlelerde özne, cümlenin başında yer alır: ***Barhan** bügin otarın erte örgizdi (OB, 18) (Barhan bugün sürüsünü (koyunlarını) erkenden otlağa çıkarttı). **Men** bir özing sekildi oq erte tiygen munglıqpın (OB, 31) (Ben, senin gibi okun zamanından önce vurduğu bir zavallıyım).*

3. Hem özneye, hem de yükleme bağlı yardımcı unsurlar varsa, özne cümlenin ortasında, yüklem en sonunda bulunur: *Aspannan ayrılgan **jer***

gana *qara jamılıp qorqınışpen qarawıtadı (OB, 34) (Sadece gökyüzünden ayrılan yer siyaha bürünüp korkuyla kararıyor).*

Öznenin yükleme yaklaştığı durumlarda işi yapanın kim olduğu vurgulanır. Ancak *Örgizdi Barhan bügin otarın erte (Çıkarttı otlağa Barhan bugün sürüsünü (koyunlarını) erkenden* gibi cümleler, herhangi bir üslûp özelliği taşımamaktadır.

İsim cümlelerinde özne ile yüklemin yerleri değiştirildiği zaman, eski özne, yüklem; eski yüklem, özne olur: *Men ... munlıqpın - Munlıq - menmin (Ben,... zavallıyım - Zavallı, benim).*

Yüklemin yeri, diğer cümle unsurlarına göre daha sabittir ve çoğunlukla cümlenin sonundadır: *Ulı asa qıyın saparğa* ***attandı*** *(OB, 200) (Oğlu çok zor bir sefere çıktı).*

Tümlecin yeri, genellikle yükleme yakındır. Hem nesne, hem de dolaylı tümleçlerin olduğu cümlelerde onların yeri, tümleçlerin gramatikal ve anlam ilişkilerine bağlı olarak değişir. *Men bul şığarma**nı** jazuw üstin**de** zäredey de ötirik qospaw**ğa** tırıstım (OB, 186) (Ben bu eseri yazarken zerre kadar yalan eklememeye çalıştım)* cümlesindeki *şığarmanı, jazuw üstinde, qospawğa* tümleçlerinin yerleri, birbirlerini idare ettikleri ve birbirlerine bağlı oldukları için değişmez. Ancak *Siz**ge** maqala**nı** dos qızımn**an** berip jibersem boladı ma? (Size makaleyi arkadaşımla gönderebilir miyim?)* cümlesindeki *sizge, maqalanı, dos qızımnan* tümleçlerinin yerleri ise, ayrı ayrı yükleme bağlı olabildikleri için kolaylıkla değişebilir.

Duruma göre değişmekle birlikte, Kazak Türkçesinde aynı cümlede yer alan birkaç tümlecin yeri ile ilgili kuralları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Nesne, yaklaşma ve ayrılma tümleçlerinden sonra gelir: *Aspanğa* ***batpırawıq*** *uşıruw (havaya uçurtma uçurtmak), odan* ***habar*** *almadıq (ondan haber yok).*

2. Yaklaşma tümleci, genellikle ayrılma tümleçlerinden sonra gelir: *... erteŋ**nen** qara keş**ke** deyin tınım tappay qanşa eŋbektense de, buwını bosap şarşağan da, köŋiline qayaw tüsip jalıqqan da emes (OB, 16) (... sabahtan akşama kadar çalışsa da, hiçbir zaman yorulmak, üzülmek nedir bilmezdi).*

3. Vasıta hâlli tümleçler, yaklaşma, ayrılma tümleçleri ve nesneden önce de, sonra da gelebilir: *Onı ılğıy da Seyitqul awıl**dan** öz "Moskviçi**men**" arnayı barıp alıp keletin (OB, 23) (Seyitkul, on köyden kendi arabasıyla getirirdi).*

Sıfatın yeri, nitelediği kelimeye göre belirlenir. Nitelediği unsura bağlı olarak cümlenin başında olduğu gibi, ortasında da bulunabilir: ***Tebindep jürgen torı** biye basın tağı da oqıs köterip aldı (OB, 200) (Otlayan doru kısrak başını bir kez daha aniden kaldırdı).*

Ancak aynı cinsten olan sıfatların yerleri değişebilir: *...ol **qıyın** da **qızıqtı** jurnalistika önerinin qır-sırına qanığa bastaydı (OB, 3) (...o, zor ama ilginç gazetecilik sanatının sırlarını öğrenmeye başlar) (**qızıqtı** da **qıyın** - ilginç ama zor).*

Zarflar, genellikle nitelendirdikleri kelimelerden önce gelir. ***Güzel** konuştu, **aşağı** indi* gibi genellikle hâl-durum ve bazen mekân bildiren zarfların yerleri, diğerlerine göre sabittir ve niteledikleri kelimelerden hemen önce gelir. Genellikle zaman, bazen mekân, hâl-durum ve sebep bildiren zarflar, niteledikleri kelimelere yakın olduğu gibi, onlardan uzak da durabilir: *Barhan **bügin** otarın erte örgizdi (OB, 18) (Barhan bugün sürüsünü erkenden otlağa çıkardı) - **Bügin** Barhan otarın erte örgizdi. **Iŋıranıp** ay tudı (OB, 159) (Yavaş yavaş ay doğdu)- Ay **ıŋıranıp** tudı.*

Ancak *Qoyşı **köŋildi** qayttı (OB, 75) (Koyşu neşeli döndü). Äyeli Qoyşını dawıstap **köp** şaqırdı (OB, 86) (Eşi Koyşu'ya seslenerek çok çağırdı)* cümlelerindeki *köŋildi, köp* zarflarının yeri sabittir. Çünkü onlar cümlede yerlerine göre zarf olan unsurlardır. Eğer yerleri değişirse, zarf olmaktan çıkıp tamlayana dönüşür ve cümlenin anlamı değişir: ***Köŋildi** Qoyşı qayttı (Neşeli Koyşı döndü). Äyeli **köp** Qoyşını dawıstap şaqırdı (Eşi çok Koyşu'ya seslenerek çağırdı).*

B. Kazak Türkçesinde Devrikleşme (İnversiya)

Kazak bilim adamları devrikleşmeyi, cümledeki kelimelerin standart sırasının belirli bir sebeplerden dolayı değiştirilmesi olarak tanımlayarak, onun genel itibarıyla kâfiye gereği şiir dilinde; çeşitli duygu ağırlıklı ünlem,

emir, soru cümlelerinde; diyaloglar ve direkt anlatımlarda görüldüğünü ifade etmektedirler[18].

Balakayev ve Sayrambayev, genellikle yüklemden önce gelen öznenin, özellikle diyaloglar ve direkt anlatımlarda yüklemden sonra geldiğini belirtmektedirler: *Bıljırapsıŋ, - dep qarq-qarq küldi* ***Qumıray*** *(OB, 94) (Saçmalama, diye kahkaha attı Kumuray). -Soqtıqpay jür, - dep qayırıp tastadı* ***Seyitqul*** *(OB, 22) (- Sataşma (bana), diye cevap verdi Seyitkul).* Bazen de bunun üslûp özelliğini taşıdığını ifade etmektedirler: *Tawdıŋ qara suwığı tüspegen soŋ, qıs qıstawlarına minbelemey, küzemde otır* ***qoyşılar*** *(OB, 58) (Çobanlar, dağın soğuğu başlamadığı için, kışlık evlerine gitmeyip, güzlük evlerinde oturuyorlardı). Taŋerteŋgi oqıs külki aq sur kelbetinde äli de üyrilip , ayrıla qoymağanına tamaşa qaldı* ***Qoyşı*** *(OB, 68) (Koyşu, sabahki ani tebessümün solgun yüzünü terk etmediğine hayret etti). Dastarqannıŋ kespiri tım jaysız qadawşabır bolğan soŋ, köp aynalmay, bağana oynap ketip edi* ***balalar*** *(OB, 60) (Çocuklar, sofranın üstü pek iç açıcı olmadığı için, fazla oyalanmadan çoktan dışarı oynamaya çıkmışlardı).*

Genellikle yüklemden önce yer alan tümleçlerin de, bazen ünlem, soru ve emir cümlelerinde yüklemden sonra gelebildiğine dikkat çekmektedirler: *- Ne kerek-ey* ***sağan****? (OB, 94) (Ne istiyorsun?). Biraq qazir kim aytar ol* ***ändi****?! (OB, 104) (Ama o şarkıyı şimdi kim söyleyecek?!) Tüs* ***attan****! (OB, 24) (İn attan!). Äy, quday-aw, ataq quwuw ne istetpeydi deysiŋ* ***adamğa****! (OB, 48) (Ey, tanrı, nam, şan düşkünlüğü insana neler yaptırmaz!) Jaman ırım nege ğana iyektep aldı* ***meni****?.. (OB, 46) (Bu düşünce beni neden meşgul ediyor?). Eger qus bolsa, Qoyşınıŋ äyeli bayağıda-aq bezip keter edi-aw jılı* ***jaqqa*** *(OB, 60) (Eğer kuş olsaydı, Koyşu'nun karısı çoktan sıcak ülkelere uçar giderdi).*

Tamlayanların devrikleşmesinin, diğer unsurlara göre çok nadir olduğunu ve genellikle şiir ve soru cümlelerinde görüldüğünü belirtmektedirler: *Osınday da taban bola ma eken* ***qırıq tesik****! (Böylesine delik deşik bir çorap olur mu?) Osına ... qumda ne* ***qutı*** *qaldı* ***bul eldiŋ****? (OB,*

[18] Balakayev, Sayrambayev (1997: 202); Jubanov (1966: 142-143); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 235); Bekturov, Sergaliyev (1994: 185-186); Ahanov (1993: 400; 1996: 207-208), Ömüraliyev (1976: 254-261); Aydarov, Qurısjanov, Tomanov (1971: 117-118); Emir, Emirova (1998: 234-235); Demesinova (1974: 102-106).

34) (Bu ... kumda ne kutu kaldı bu milletin?). ... Endi qaytıp köre almas, endi qaytıp estiy almas ***armandı beyne****, ökinişti* ***şaqtarı*** *qanday köp edi* ***adamnıŋ****! (OB, 48) (... Bir daha göremeyeceği, bir daha duyamayacağı hayalleri ve pişmanlıkla dolu zamanları ne kadar da çoktur insanın).*

Genellikle yüklemden önce gelen zarfların da, emir, ünlem ve bazı soru cümlelerinde yüklemden sonra gelebildiğine dikkat çekmektedirler: *Böten kisi ekenimdi sezgen itter şıqtı aldımnan* ***abalap.*** *(OB, 158) (Yabancı birisi olduğumu hisseden köpekler havlayarak karşıma çıktı). -"Aqıl men sana ata-babadan da ülken" degen osı, - dedi Barhan uyıp qalgan belin* ***jazıp*** *(OB, 38) (Barhan uyuşan belini doğrultarak, "Akıl ile şuur, ata ve babadan daha büyüktür" demek işte budur, dedi). (Barhan) - Öziŋ qaydan kelesiŋ,* ***tündeletip****? (OB, 47) (- Sen nereden geliyorsun, geceleyin?). "Bağanadan beri aynalıp şapqanşa töteden tartpaymısıŋ* ***osılay****?", - dedi* ***işinen****. (OB, 52) ((Barhan)Sabahtan meselenin etrafında dolaşacağına doğrudan doğruya söylesene böyle, dedi içinden).*

Kurallara uygun kurulan cümlelerde en sonda bulunan yüklemin, bazen duygu taşıyan ünlem, emir ve soru cümlelerinde cümlenin başına doğru kayabildiğine dikkat çekmektedirler: ***Qayda****, keşegi susıldap, ändetip, qım-quwıt köşip qonar köşpeli qum? (OB, 34) (Nerede, dün fısıldayarak, şarkı söyleyerek sürekli göçüp duran göçebe kum?).*

Yazı dilinde nadir olmakla birlikte kullanılan *Osı itke qanşama ret qaqsadım, ponimayeş*[19]*, artıq pısıqtıq maŋdayğa sıymaydı* ***dep****... (OB, 37) (Bu it oğlu ite (Seyitkul) "Fazla uyanıklılık ve beceriklilik fazla olur" diye kaç defa söyledim...)* gibi cümleleri vardır[20].

- Meniŋ qolımnan ne keledi? - dedi Barhan sıyırdıŋ silekeyindey sozılıp alğan äŋgimeni tujırğısı ***kelip*** *(OB, 53) (- Benim elimden ne gelir? - dedi*

---

[19] "ponimayeş'", Rusça bir kelimedir, sözgelimi söylenmiştir ve burada bir anlam taşımıyor, dolayısıyla Türkiye Türkçesine çevrilmemiştir.

[20] Kazakçayı tarihî açıdan araştıran Sızdıkova (1984: 203), *dep* zarf-fiilli bağımlı cümlelerin sonda veya ikinci pozisyonda durmasını, 18.-19. yüzyıllardaki Kazak edebî dili sentaksının özelliklerinden biri olarak değerlendirirken; Ebilkasımov (1982: 213-214), da bu tür cümlelerin, 19. yüzyılın Kazak edebî diline mahsus olduğu, özellikle gazete dilinde rastlanan bu yapının konuşma dilinin yazı diline olan tesirinden kaynaklandığını belirterek, ayrıca Abay'ın karasözlerinde de görüldüğünü ilâve etmektedir.

Barhan ineğin ağzının suyu gibi bitmek nedir bilmeyen konuya son vermek isteyerek) gibi yazar sözünün direkt anlatımdan sonra geldiği cümlelere ise, bugünkü edebî dilde de çok rastlanmaktadır (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 203- 212). Sızdıkova ve ilk Kazak gazetelerinin dilini araştıran Ebilkasımov, bu tür direkt anlatımlı zarf-fiilli cümlelerdeki devrikleşmeyi veya genel olarak kelimelerin cümledeki sırasının pek muhafaza edilmemesini, konuşma dili ve şiir dilinin güçlü tesirine bağladıkları gibi, aynı zamanda Rusçadan yapılan çevirilerin de etkisine bağlamaktadırlar (Sızdıkova, 1984: 177; Ebilkasımov, 1971: 163-164).

Ayrıca devrikleşme sadece basit cümle ile sınırlı kalmayıp birleşik cümlelerde de görülmektedir[21]. *Özin jegendi itke de tastay otır,* ***tipti ol seni qapqan it bolsa da****.... (OB, 39) (Hatta seni ısırmış bir köpek bile olsa, yediğinden köpeğe de vermeyi ihmâl etme). - Astımda maşina, üyimde telefon tur ma, qit etkendi awdanğa jerden jeti qoyan tapqanday jetkizip otıratın (OB, 53) (- Altımda araba, evimde telefon var mı ki, her olup biteni anında ilçeye haber vereyim).*

III. Yüklemin Yerine Göre Cümlelerin Değerlendirilmesi

A. Genel Değerlendirme

1. Yüklemin yerine göre cümleler, Türkiye Türkçesinde ayrı bir cümle türü olarak incelenirken; Kazak Türkçesinde, Türkoloji'nin Rusya ekolünde olduğu gibi, cümle türleri arasında ele alınmayıp, kelimelerin cümledeki tabiî sırası ve devrikleşme (inversiya) şeklinde, cümle unsurları kısmında incelenmektedir.

2. Türkiye Türkçesinde *yüklemin yerine göre cümleler* ve onların türleri için farklı terimler kullanılırken; Kazak Türkçesinde *düz cümlenin* karşılığı olarak *cümledeki kelimelerin tabiî sırası; devrik cümlenin* karşılığı olarak, *inversiya (inversion)* terimleri kullanılmaktadır.

---

[21] Kazakçada birleşik cümlelerde devrikleşme ile ilgili bkz.: Demesinova (1974: 102-106); QTG (1967: 196); Savranbayev (1982: 105-111).

3. Her iki lehçenin sentaktik yapısı aynı olduğu için, pek fazla olmamakla birlikte, etkileştikleri dillerin, konuşma dilinin yazı diline olan tesiri ve üslûba bağlı olarak bazı farklılıklar arz etmektedir.

B. Yapı Bakımından Değerlendirme

1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar

1) Türkiye Türkçesinde yardımcı cümlenin yüklemi görevinde kullanılan *şu/o* zamirleriyle birleşen *ki*'li cümleler ve Kazak Türkçesinde *sol* zamiriyle kurulan cümlelerin [22] tek bir farkı, Türkiye Türkçesinde *ki* bağlacının kullanılması; Kazak Türkçesinde ise, *ki* bağlacının yerine bir şey kullanılmayıp, onun yerinin konuşmada belirli bir vurguyla, yazıda ise tire ile belirtilmesidir. *Hakikat **şu ki**, genç adam o zamana kadar bu güzel kadının sadece varlığiyle mesut oluyor, uzaklaşınca içine hüzün çöküyor; fakat onu hayatının içinde göremiyordu (AHT, 130) – Quwanıştısı **sol** – bıyıl egiz qozılağan analıq köp boldı (OB, 45) (Güzel olan şu ki, bu yıl ikiz kuzulayan koyunlar çoktu).*

2) Türkiye Türkçesindeki *ki*'li birleşik cümleler ile Kazak Türkçesinde onların karşılığı olabilecek yapıların birbirlerinden farkı, yardımcı unsurların, Türkiye Türkçesinde genellikle fiilin çekimli biçimiyle; Kazak Türkçesinde ise fiilimsiyle kurulmasıdır: *O da biliyordu **ki,** bütün bu gördüğü, önünde durduğu şeylerde ne şaşılacak, ne de öyle korkulacak bir taraf **vardı** (AHT, 58) - Astımda maşina, üyimde telefon tur ma,/ qit etkendi awdanğa jerden jeti qoyan tapqanday jetkizip otır**atın** (OB, 53) (- Altımda araba, evimde telefon var mı ki, her olup biteni anında ilçeye haber vereyim).*

3) Kazak Türkçesinde *dep* bağlacıyla kurulan cümlelerde *dep*'li kısmın asıl unsurdan sonra geldiği durumlar vardır: *Osı itke qanşama ret qaqsadım, ponimayeş, artıq pısıqtıq manğayğa sıymaydı dep... (OB, 37) (Bu it oğlu ite "fazla açıkgözlülük iyi değil" diye kaç kere söyledim). Bayağıda Nurjannıŋ apası aytıp otıratın: **bul düniyede quwğan da alda, qaşqan da alda dep** (OB, 319)(Eskiden Nurcan'ın annesi, "bu dünyada kovalayan da kaçan da*

[22] Demesinova (1974: 22), bu tür cümlelerin meydana gelmesi ve kalıplaşmasını basın dili ve ilim dilinin gelişmesine bağladığı gibi, Rusçanın tesirini de bağlamaktadır.

hep öndedir" derdi). Ayttım ġoy, ***bul tülkiniŋ küşigi ölmeydi dep*** *(OB, 29) (Dedim ya, bu it oğlu it ölmez).* Bu yapı, *Ödüm patlıyordu dokunacak bir şey yer de hastalanır* ***diye...*** *(AHT, 103)* örneğinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de görülmekle beraber, Kazak Türkçesinde olduğu kadar yaygın değildir.

4) Kazak Türkçesinde bazı şartlı cümlelerde de yardımcı unsur, esas unsurdan sonra gelmektedir[23]: *Öziŋ jegendi itke de tastay otır,* ***tipti ol seni qapqan it bolsa da****.... (OB, 39) (Hattâ o seni ısırmış bir köpek bile olsa, yediğinden köpeğe de vermeyi ihmâl etme).* Bu tür kullanılış, *Ne olurdu* ***o da Mümtaz gibi, İhsan gibi hayata güvenebilseydi*** *(AHT, 195)* örneğinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de zaman zaman görülmekle beraber, Kazak Türkçesinde olduğu kadar yaygın değildir.

2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Türkiye Türkçesinde kelime gruplarında devrikleşme, günümüzde parmakla sayılacak kadar az kullanılan *hıfz-ı sıhha, dar-üş-şafaka, tebdil-hava, tebdil-i mekân, sebeb-i ziyaret* gibi Farsça terkiplerde görülmektedir. Kazak Türkçesinde *aqırzaman (ahr-i zaman), ömir baqi (ömr-ü baki, daima)* gibi terkipler vardır. Ancak Farsça terkiplere mahsus şeklini kaybetmiş, hatta *aqırzaman* kelimesinde olduğu gibi iki kelime kaynaşarak tek kelime oluşturmuştur. Ayrıca bunun *zamanaqır* şeklinde Türkçe yapıya uygun kullanılışı da mevcuttur: *"Quday-aw, eki köz, ol* ***ömir baqıyda*** *körmegen jumbaqtı janar ağıl-tegil jasqa toli ... (OB, 376) (Tanrım, iki göz, onun hiçbir zaman görmediği gizemli bakış yaşla dolu ...).*

2) Türkiye Türkçesinde özellikle son zamanlarda *Otel Dedeman, Salon Tuna* gibi müessese adları ve *Kanal D, Kanal 6* gibi kanal isimlerinde tezahür eden Batı dillerinin yapısına uygun terkipler gittikçe yaygınlaşmaktadır[24]. Kazak Türkçesinde, Kazakçanın resmî dil statüsünü kazandıktan sonra,

---

[23] Savranbayev (1982: 105-111), bu tür yardımcı cümlenin esas cümleden önce gelmesi özelliğini, konuşma dilinin etkisi olduğu gibi, esas cümlenin anlam bakımından daha ağır basmasına da bağlamaktadır.

[24] Bu konu ile ilgili ayrıca bkz.: Karaörs, "Yozlaşma Türkçemizi Kemiriyor", Dil Ve İnsan; Yaman (2000:18-21).

eskiden Rusça olarak kullanılan tabelalar ve müessese adlarının yanına mecburî olarak Kazakça karşılığının da kullanılmaya başlaması, *Qonaq üyi **Şımkent** gostinitsa (Çimkent oteli), Kitap dükeni **Qasiyet** knijnıy magazin (Kasiyet kitap dükkanı)* gibi Kazakçanın da Rusçanın da yapısına uygun olmayan tabela ve müessese isimlerine yol açmıştır.

3) Türkiye Türkçesinde birleşik cümlelerde devrikleşme, *ki*'li birleşik cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün *ki*'li birleşik cümleler olmamakla birlikte, büyük bir kısmında esas cümle, yardımcı cümleden önce gelmektedir: *Bunun sebebine gelince, öyle **sanıyorum ki**, ben etrafımdaki hayata pek fazla kendini kapıp koyuveren, hafif ve dikkatsiz bir çocuktum (RNG, 7). O da **biliyordu ki**, sevmek, mesut olmak, sevmeden evvel tanışmak, sevdikten sonra unutmak, hattâ düşman olmak olağan şeylerdi (AHT, 113).*

4) Özellikle son zamanlarda olmak üzere, *korkarım ki, eminim ki, şüphesiz ki, ümit ediyorum ki, inanıyorum ki, umarım ki, ne yazık ki, üzgünüm ki* gibi yabancı dillerin tesiriyle kullanılış sıklığı artan kalıp ifadeler, *ki*'li yapıların diğer bir tezahürüdür[25]: ***Korkarım ki**, başkan bugün gelmeyecek. **Üzgünüm ki**, yardım edemem.*

3. Kazak Türkçesine Bulunan Yapılar

1) Kazak Türkçesinde öznenin yeri, yüklemden önce gelmekle birlikte, çok esnektir. Türkiye Türkçesinde *var* veya *yok* kelimeleriyle yapılan isim cümleleri Hariç, öznenin genellikle cümlenin başına doğru yer almasına mukabil, Kazak Türkçesinde özne, cümlenin ortası veya sonuna doğru kayabilmektedir: *Gazdı basıp-basıp qalıp, jın urğanday ayğaylağan jigitti **Nurjan** jındanıp ketti dep oylasa kerek... (OB, 317) (**Nurcan**, gaza tekrar tekrar basarak cin çarpmışçasına bağıran genç adamın delirdiğini zannetmişti). Öriske bettegen Barhannıŋ soŋınan **Seyitqul** ayqay saldı (OB, 29) (Seyitkul, otlağa doğru yönelen Barhan'ın arkasından seslendi).*

---

[25] Yabancı dillerin söz dizimi üzerindeki etkisi için bkz.: Usta (1990: 56-63); Özkan (1995: 974-981)

2) Kazak Türkçesinde direkt anlatımlı cümlelerde, özne ve diğer yardımcı unsurlar yüklemden sonra kullanılmaktadır: *Bıljırapsıŋ, - dep qarq-qarq küldi* ***Qumıray*** *(OB, 94) (Kumuray, "Saçmalama" diye kahkaha attı). - Soqtıqpay jür, - dep qayırıp tastadı* ***Seyitqul*** *(OB, 22) (Seyitkul, "Sataşma (bana)" diye cevap verdi). -"Aqıl men sana ata-babadan da ülken" degen osı, - dedi Barhan uyıp qalgan belin* ***jazıp*** *(OB, 38) (Barhan uyuşan belini doğrultarak, "Akıl ile şuur, ata ve babadan da büyüktür" demek işte budur, dedi). "Bağanadan beri aynalıp şapqanşa töteden tartpaymısıŋ* ***osılay?****", - dedi* ***işinen****. (OB, 52) ((Barhan) içinden "Sabahtan meselenin etrafında dolaşacağına doğrudan doğruya söylesene böyle, - dedi).*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAPI BAKIMINDAN CÜMLE TÜRLERİ

Yapı bakımından cümle türleri, genel Türkoloji'de basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[1]. Ancak, son zamanlarda özellikle Türkoloji'nin Rusya ekolünde bazı bilim adamları, bunlara genişlemiş cümleleri de ilave etmektedirler. Onlardan bir kısmı genişlemiş cümleleri, üçüncü bir cümle türü olarak kabul ederken; bir kısmı onların varlığını inkâr etmemekle birlikte, ayrı bir cümle olarak değil, basit cümle şeklinde nitelendirmektedir.

Türkoloji'nin Rusya ekolünde *yapısına göre cümlelerin* sınıflandırılma ve adlandırılması konusunda genel olarak görüş birliği söz konusu iken; Türkiye Türkçesinde ise Türkoloji'nin Rusya ekolünden farklı olduğu gibi, kendi içinde de farklı görüşler ve değerlendirmeler mevcuttur. Bunların başında terim ve sınıflandırma farklılıkları gelmektedir. Türkiye Türkçesinde *yapısına göre cümleler* için ayrıca *yargı sayısına göre* (Atabay, 1981), *yargı bakımından (Banguoğlu, 1995), biçimlerine göre* (Koç, 1990), *hem yapı hem de biçimlerine göre (Ediskun, 1999), bağımsız yargı sayısına göre (Deveci, 1997), yüklemine göre cümleler (Sander, 1966)* gibi farklı terimler de kullanılmaktadır. Aynı şeyi sınıflandırma için de söylemek mümkündür. Atabay, yapısına göre cümleleri *yargı sayısına* ve *öğelerinin dizilişine* olmak üzere ikiye ayırarak *yüklemin yerine göre cümle* türlerini de bu isim altında değerlendirirken (Atabay, 1981: 89); Ediskun, *yapısına göre cümle* adı

---

[1] Kondratev (1981: 142; 1970: 53-58); Baskakov (1956: 95; 1975: 203-204); Dırenkova (1940: 226); Hesenov, Şerifov (1933: 22); Golovin (1973: 207-208); Sşerbak (1962: 218-219); Pokrovskaya (1978: 16); Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 75-89); Reşetov (1961: 211); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 65); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 25-200); Berdi (1998: 39-40); Sravnitelnaya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 14-43); Özkân (1996: 213); Tıbıkova (1991: 174); Kononov (1948: 228-229; 1956: 495-504, 1960: 347); Amanjolov (1994: 162, 278-279); Ahanov (1993: 402; 1996: 209); Baytursunov (1992), Ahanov (1993, 1996); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991); Bekturov, Sergaliyev (1994: 151); Bilgegil (1984: 73); İsayev (1993: 126-127); Yörük (198?: 71); Banguoğlu (1995: 523); Ergin (1990: 382; 1998: 412-413); Karabörk (1995: 90); Hacıeminoğlu (1996: 202); Cemiloğlu (1994: 57); Ediskun, Dürder (1985: 176); Sağlam (1977: 190); Dizdaroğlu (1976: 187); Deveci (1997: 7); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990: 111-217); Tor (1994: 518); Çokuğurluel (1996: 205-216); Moussa (1995: 20); Vural (1996: 46); Yıldırım (1991: 24-25); Esin (1997: 271-278); Karabeyoğlu (1996: 40 ve ötesi); Dilmen (1934-35: 275); Ateş (1990: 96); Sander (1966: 163); Baskakov (1984: 86-184); Yelten (1993: 30, 35-61).

altında sadece *basit* ve *birleşik* cümleleri inceleyerek, *bağlı* ve *sıralı* cümleleri *biçimlerine göre cümle* şeklinde değerlendirmektedir (Ediskun, 1999). Karaörs ve Hacımusalar gibi araştırmacılar, yapısına göre cümlelerin içinde *isim* ve *fiil* cümlelerini de incelerken (Karaörs, 1993:45, Hacımusalar, 1996: 2-214); Toven, *basit, katışşık ve karışık*; Fikrî, *tam, aslî ve mütemmim* şeklinde üçe ayırarak farklı bir sınıflandırma sunmaktadırlar (Toven, 1931: 66-67, Fikrî, 1932: 44-45).

Türkiye Türkçesini araştıran bilim adamlarının büyük bir kısmı, yapısına göre cümleleri genel Türkoloji'de olduğu gibi *basit* ve *birleşik* olmak üzere iki büyük kısma ayırırken, bir kısmı bunlara bazen ayrı ayrı bazen de birleştirerek tek cümle gibi değerlendirdikleri *sıralı* ve *bağlı* cümleleri ilave ederek sayılarını bazen üçe bazen de dörde çıkarmaktadırlar[2]. Çebi, *bağlı* ve *sıralı* cümlelerden başka *sıralı-bağlı* cümlelerin de olduğunu belirtirken (Çebi, 1994); Şimşek, yapısına göre cümleleri, *yalın, bileşik, sıralı* şeklinde üçe ayırmakla birlikte, *ki* bağlacıyla kurulan cümlelerin, yapıca *sıralı*, kuruluş bakımından *birleşik* cümle özelliği taşıdığı ve yargıların sıralanışı yönünden de özellik gösterdiği için, *yapıca* cümlelerin dördüncü türü olarak ele alınmasının uygun olduğunu ileri sürmektedir (Şimşek, 1987: 244). Araştırmacıların bir kısmı, *girişik* cümleleri ayrı bir cümle türü olarak değerlendirerek yapısına göre cümle türlerinin sayısını artırırken[3]; bazı araştırmacılar, bunlara *ara cümle* veya *iç cümle*[4]; *kesik* veya *eksik*[5] cümleleri de ekleyerek sayılarını daha da artırmaktadırlar. Hatta çok nadir olmakla birlikte, *devrik cümleleri* de ilave edenler vardır[6].

---

[2] Burdurlu (1967: 93); Karahan (1998: 61); Balkan (1998: 220-223); Sezgin (1997: 76); Hacımusalar (1996: 2-214); Köstekçi (1992: 30); Seitjanov (1998: 75); Yılmaz (1996: 447-712); Kaya (1986: 170-181); Güngör (1966: 40); Özyürek (1998: 43); Sayın (1969: 103-108); Gencan (1975: 114); Beserek (1991: 51); Korkmaz (1990: 141); Oktay (1997: 72).

[3] Hatiboğlu (1972:145); Atabay (1981: 89); Koç (1990: 431); Köklügiller (1983: 50); Özdemir (1967: 113).

[4] Atabay (1981: 89); Ediskun (1999: 379); Koç (1990: 431); Şimşek (1987: 244).

[5] Hatiboğlu (1972: 145); Atabay (1981: 89); Oğuzkan (2001): Ediskun (1999: 379); Koç (1990: 431); Şimşek (1987: 244); Kodal (1997: 153-155).

[6] Atabay (1981: 89); Hatiboğlu (1972: 145); Koç (1990: 431).

Yapı Bakımından Cümle Türlerinin Genel Değerlendirilmesi

1. Türkiye Türkçesinde *yapı bakımından* cümle türleri için, ayrıca *farklı* ifadelerin kullanılmasına karşın, Kazak Türkçesinde *qurılısına qaray söylem türleri* terimi kullanılmaktadır.

2. Kazak Türkçesinde yapısına göre cümle türleri, genel itibarı ile *basit* ve *birleşik cümle* olmak üzere ikiye ayrılırken; Türkiye Türkçesinde *basit* ve *birleşik* cümlenin yanı sıra *sıralı, bağlı, girişik, ara cümle, iç cümle, eksik, devrik* cümleler de yapısına göre cümleler arasında değerlendirenler vardır.

3. Kazak Türkçesinde yapısına göre cümle türlerine son zamanlarda genişlemiş cümleler de ilave edilmektedir.

4. Sonuç olarak, *yapısına göre cümleleri* basit ve birleşik olmak üzere iki büyük gruba ayırmak mümkündür.

I. Basit Cümle

Türkoloji'de, özellikle Türkoloji'nin Rusya ekolünde basit cümle, anlamına göre *haber, soru, emir* ve *ünlem*; cümledeki haberin olumlu veya olumsuz olmasına göre *olumlu* ve *olumsuz;* cümle unsurlarının tam katılıp katılmamasına göre *tam* ve *eksik*[7]; esas ve yardımcı unsurların katılmasına göre *dar* ve *geniş*[8]; esas unsurların katılıp katılmamasına göre *tek esas*

---

[7] Türkoloji'de *eksik cümle* için bkz.: Budagova (1963: 170-185), eksik cümleleri önce bağlamca (kontekstual) ve eliptik olmak üzere iki ayırmakta, bağlamca (kontekstual) eksik cümlelerin, düşmüş unsurunun ya evvelki cümlede, yahut mevcut cümlenin oluştuğu unsurlarından biriyle belirlendiği cümle; eliptik cümlelerin, *Biraz da ışıg (ver//verin)... Uzak, uzak (git/dur)...* örneklerinde görüldüğü gibi, düşmüş unsurunun mevcut cümlenin veya umumî metnin muhtevasına göre belirlendiği cümleler şeklinde tanımlamaktadır. Bağlamca eksik cümleleri, öznesi düşmüş, yüklemi düşmüş ve tümleci düşmüş eksik cümle olmak üzere üçe; eliptik cümleleri de, fiilî yüklemi düşmüş ve ismî yüklemi düşmüş eksik cümle olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ayrıca bkz.: Dırenkova (1941: 277-279); Hesenov, Şerifov (1933: 24); Açıyman (1931: 26); Kondrat'ev (1981: 175); Kononov (1948: 249; 1960: 351-352, 405); Abdurahmanov (1967: 153-155); Budagova/ ST (1972: 10-16); Sibagatov/ ST (1983: 3-10); Pokrovskaya (1978: 63-64); Başkort Tiliniŋ Kuşma Höylem Sintaksisi (1961: 112-128); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 304-306); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 41); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 361-363); Zakiyev (1966: 170-176).

[8] Türkoloji'de dar *ve geniş cümle* için bkz.: Baskakov (1956: 95; 1975: 204-205; 1961: 63); Dırenkova (1941: 264-270); Hesenov, Şerifov (1933: 22); Açıyman (1931: 25); Kononov (1948: 231-241; 1960: 345); Dmitriyev (1962: 380-381, 399); Reşetov (1961: 218-224); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 190-205); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 40-41); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 279-283). Berdi (1998: 39-40);

unsurlu[9], *iki esas unsurlu*[10]; çok nadir olarak yüklemin gramatikal ifade edilme usulü veya yüklemin cinsine göre *isim* ve *fiil* olmak üzere ikiye; aynı cins unsurlardan oluşmasına göre *aynı cins unsurları olan basit cümle*[11] şeklinde alt gruplara ayrılmaktadır[12] (15. şekil).

Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 116-120); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 358-361); Golovin (1973: 207-208).

[9] Tabiî olarak zaman zaman birbirlerinden farklı değerlendirmeler yapmakla birlikte, Türkologların çoğu, *tek esas unsurlu* cümlelerin 1) belirsiz şahıslı; 2) umumî şahıslı ve 3) şahıssız olmak üzere üçe ayrıldıkları konusunda hemfikirdirler (Potseluyevskiy, Ubryatova). Bazı Türkologlar bunlara *nominatif* cümleleri de ilâve ederken (Budagova, Bagirov, Baskakov); bazıları onları ayrı değerlendirmektedirler (Kononov, Dmitriyev, Ubryatova). Bazı araştırmacılar da, *vokatif, söz-cümle* gibi terimlerle adlandırdıkları tek unsurlu hitap, emir, ünlem cümlelerini de katmaktadırlar (Kondratev, Budagova, Bagirov). Ayrıca bkz.: Tıbıkova (1991: 174); Ubryatova (1995: 13, 74-93, 156-157); Potseluyevskiy / Ubryatova (1962: 202-208); Budagova (1963: 116-166, 1988: 230-231); Bagirov (1984: 61-79); Kondratev (1981: 157, 171-175); Dmitriyev (1948: 180-214; 237-239); Gadjiyeva (1973: 199-206); Kononov (1956: §1025; 1035, 1956: 513; 1948: 247-249, 1960: 348, 397-405); Baskakov (1984: 103-109; 1956: 95; 1975: 181,204) Abdurahmanov (1967: 158); Hesenov, Şerifov (1933:23); Ahmatov/ ST (1978: 26-32; 1979: 47-53; 1988: 211-212); Şiraliyev (1975: 317-319); Sibagatov/ ST (1985: 3-10); Gaparov (1988: 228-229); Toyçubekova (1988: 231-232); Nuruyev (1988: 232-233); Pokrovskaya (1978: 58-62); Dmitriyev (1962: 381-382); Azerbaycan Dilinin Sentaksına Dair Tetkikler (1963: 5-50, 76, 94-97); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 264-304); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 40,41-42, 88-131); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 37-48). Berdi (1998: 39-40); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 41-43); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 349-358); Zakiyev (1966: 91-103); Golovin (1973: 207-208);

[10] Türkoloji'de *iki esas unsurlu basit cümle* için bkz.: Kononov (1960: 348); Kondratev (1981: 142); Budagova (1963: 1-115); Hesenov, Şerifov (1933: 23); Dmitriyev (1962: 381-382, 398); Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 88-89); Djevdet-zade, Kononov (1934: 182); Zakiyev (1963: 26-27); Saitbattalov (1961: 4-5); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 263); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 40); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 10-36).

[11] Türkoloji'de aynı cins unsurları olan basit cümleler için ayrıca bkz.: Dmitriyev (1962: 383-386, 400); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 149-164); Dırenkova (1940: 264-267; 1941: 282-284); Borovkov (1935: 108); Emir, Emirova (1998: 167); Baskakov (1975: 233-236); Reşetov (1961: 224-226); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 149-164); Berdi (1998: 39-40); Zakiyev (1966: 64-90), Golovin (1973: 207-208).

[12] Baskakov (1956: 95-96; 1975: 207-233; 1961: 63-65) bunlara ayrıca genişlemiş unsuru olan cümleler ve 1)Y, 2) Ö + Y, 3) Ö + T + Y, 4) Z + Ö + T + Y ve 5) bütün unsurları katılan tam ve geniş cümle olmak üzere cümle unsurlarına göre türlerini de ilave etmektedir. Türkoloji'de *basit cümle* ve sınıflandırması için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 156); Dırenkova (1941: 264-284); Kondrat'ev (1981: 142); Budagova (1963: 186-202); Hesenov, Şerifov (1933: 22-24); Balakayev, Sayrambayev (1997: 15-29, 219-230); Amanjolov (1994: 163-175; 274-278); Ahanov (1993: 401-402; 1996: 209); Argınov (1974: 112-125); Kondratev (1970: 53-58); Sşerbak (1962: 218-219); Pokrovskaya (1978: 16); Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 75-89); Reşetov (1961: 211); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 65); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 25-200); Berdi (1998: 39-40); Sravnitelnaya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 14-43).

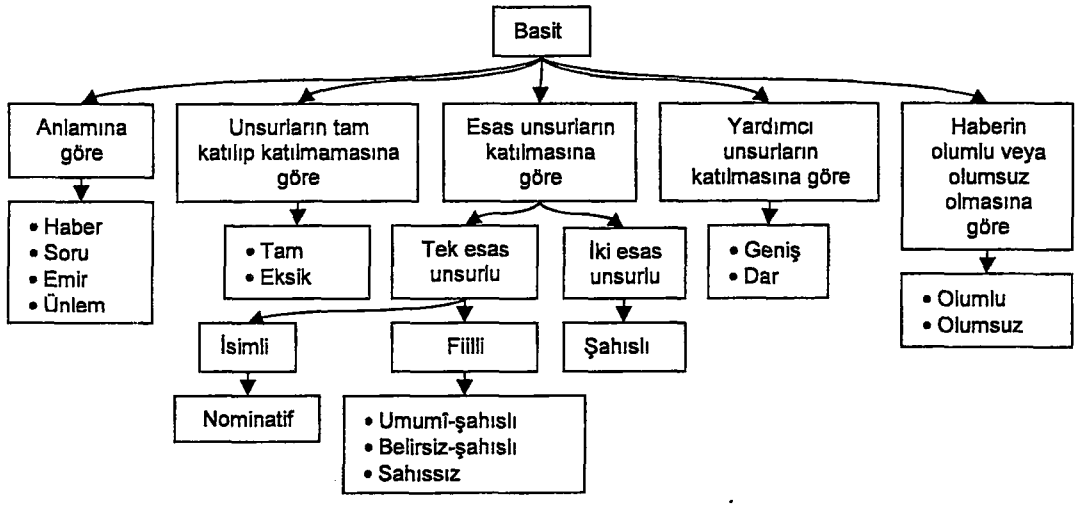

15. Şekil Türkoloji'de Basit Cümlenin Genel Sınıflandırması

A. Türkiye Türkçesinde Basit Cümle

Türkiye Türkçesinde *basit cümle* için ayrıca *yalın cümle* ibaresi de kullanılmaktadır.

Basit cümlenin tanımı konusunda ileri sürülen görüşler birbirlerine benzer nitelikte olup, *basit cümle, hiç bir cümleye bağlı olmayan ve tek başına bir anlam ifade edebilen; bir tek çekimli yüklemle kurularak, tek yargı bildiren cümle* şeklinde tarif edilmektedir[13]. Ancak *Türkçe Gramer*'de, basit cümlenin *bir fiil ile özneden ibaret hüküm grubu olduğu* belirtilerek, yüklem kadar öznenin de önemi vurgulanırken (TGEK, 1941-42: 90); Beserek ve Koç, basit cümlenin tanımına *hiçbir fiilimsinin kullanılmadığı cümle* vasfını eklemektedirler (Beserek, 1991: 51; Koç, 1990: 432). Karahan, bir kelime

[13] Türkiye Türkçesinde basit cümle için bkz.: Bilgegil (1984: 73); Yörük (198?: 72-74); Banguoğlu (1995: 523); Ergin (1990: 382, 1998: 412-413); Karabörk (1995: 2-90); Hacıeminoğlu (1996: 202); Özkan (1996: 213): Cemiloğlu (1994: 58); Ediskun (1999: 379-381); Ediskun, Dürder (1985: 176); Kononov (1956: 504-506); Sağlam (1977: 191); Dizdaroğlu (1976: 187-189); Deveci (1997: 9-81); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990: 111-160); Tor (1994: 518); Moussa (1995: 17-18); Yıldırım (1991: 24-25); Esin (1997: 271); Karabeyoğlu (1996: 40-41); Ateş (1990: 96); Baskakov (1984: 86-117); Yelten (1993: 30); Burdurlu (1967: 93); Karahan (1998: 61); Balkan (1998: 223-226); Sezgin (1997: 76-80); Seitjanov (1998: 75); Yılmaz (1996: 447-646, 713-764); Kaya (1986: 167-168); Özyürek (1998: 43-44); Sayın (1969: 103-104); Gencan (1975: 114); Beserek (1991: 51); Korkmaz (1990: 141-142); Oktay (1997: 72-73), Hatiboğlu (1972:145); Atabay (1981: 90-91); Koç (1990: 432-434); Köklügiller (1983: 60); Şimşek (1987: 245); Kodal (1997: 155-157); TGEK (1941-42: 90); Karaörs (1993: 48); Çebi (1994: 89-90); Toven (1931: 66-67).

veya kelime gruplarının yargı bildirmediğini ileri sürerek, yapısında zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil veya bu tür kelimelerden yapılmış bir kelime grubu bulunan cümlelerin de basit cümle olduğunu belirtirken[14] (Karahan, 1998: 61); Burdurlu, basit cümlelerin kısa olduğu ve etken çatılı fiillerle kurulduğuna dikkat çekmektedir (Burdurlu, 1967: 208).

Türkiye Türkçesinde *basit cümle*, Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları ve bazı Türk bilim adamlarının dışında genellikle alt gruplara ayrılmamaktadır. Basit cümleyi sınıflandıran bilim adamları, onları genellikle isim ve fiil[15], kurallı ve devrik[16], olumlu ve olumsuz[17] ve anlamına göre[18] şeklinde ayırmaktadırlar. Kononov, Türkiye Türkçesinde basit cümleyi, *dar* ve *geniş*; *tek esas unsurlu* ve *iki esas unsurlu* şeklinde ayırırken (Kononov, 1956: 504-506); Baskakov, önce *iki esas unsurlu, tek esas unsurlu* ve *eksik* olmak üzere üçe, daha sonra onları oluştukları cümle unsurlarına göre alt gruplara ayırmaktadır (Baskakov, 1984: 86-117).

Ancak bu, Türkiye Türkçesinde *dar, geniş, tam, eksik, iki esas unsurlu* ve *tek esas unsurlu* cümlelerin olmadığı anlamına gelmez. Sadece onların basit cümlenin türleri olarak nitelendirilmeyip, farklı değerlendirmelere tâbi tutulması söz konusudur.

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesinde *basit cümleyi, tek bir çekimli fiille kurularak, tam yargı bildiren müstakil bir cümle* şeklinde tanımlamak mümkündür.

Mümtaz bu yolculuğu bir türlü tam olarak hatırlayamazdı (AHT, 24). Kadıncağız, beni iyiden iyiye sevgisiyle sarmıştı (RNG, 18). Mümtaz, bu değişik silâhların karşısında bazen kendisini ölümden öteye geçen bir acz içinde bulurdu (AHT, 164). Üstlerine büyük adam gibi halim bir mahzunluk çöktü (RNG, 318).

---

[14] Ergin (1990: 382, 1998: 412-413); Atabay (1981: 90).
[15] Oktay (1997: 72-73); Dizdaroğlu (1976: 187-189); Şimşek (1987: 245); Balkan (1998: 223-226); Sezgin (1997: 76-80); Kodal (1997: 155-157); Gemici (1990: 111-160); Yılmaz (1996: 447-646,713-764); Karabeyoğlu (1996: 40-41); Ediskun, Dürder (1985: 176).
[16] Edsikun, Dürder (1985: 176); Dizdaroğlu (1976: 187-189); Şimşek (1987: 245); Deveci (1997: 9-37); Gemici (1990: 111-160); Yılmaz (1996: 447-646; 713-764).
[17] Yılmaz (1996, 447-646, 713-764).
[18] Şimşek (1987: 245).

B. Kazak Türkçesinde Basit Cümle

Kazak Türkçesini araştıran bilim adamları *basit cümlenin*[19] tanımı konusunda birbirlerine benzer görüşler ileri sürerek, onun, *tek bir çekimli fiille yapılarak, basit, ancak tam hüküm bildirdiği* hususunda birleşmektedirler.

Kazak Türkçesinde *basit cümle,* 1) *anlamına göre,* 2) *cümledeki haberin olumlu veya olumsuz olmasına göre,* 3) *cümle unsurlarının tam katılıp katılmamasına göre,* 4) *esas ve yardımcı unsurların katılmasına göre,* 5) *esas unsurların katılıp katılmamasına göre* şeklinde kendi içinde gruplara ayrılmaktadır. Basit cümle, anlamına göre, genellikle *habarlı (haber), surawlı (soru), buyrıqtı (emir)* ve *lepti (ünlem) söylem* olmak üzere dörde; cümledeki haberin olumlu veya olumsuz olmasına göre, *bolımdı (olumlu)* ve *bolımsız (olumsuz) söylem* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[20].

Kazak Türkçesinde basit cümle ile ilgili genel sınıflandırma ve farklı bir sınıflandırma örneği olması bakımından Emirov ile Emirova'nın sınıflandırması 16. ve 17. şekillerde yer almıştır. Basit cümlenin diğer türleri aşağıya alınmıştır.

16. Şekil Kazak Türkçesinde Basit Cümlenin Genel Sınıflandırması

---

[19] Kazak Türkçesinde *basit cümle* için bkz.: Jubanov (1966: 141-146); Argınov (1977: 112-129); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 113-160); Amanjolov (1994: 162, 278-279); Ahanov (1993: 402; 1996: 209); Baytursunov (1992), Emir, Emirova (1998: 50); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 212); Bekturov, Sergaliyev (1994: 151); Ebuhanov (1982: 240); İsayev (1993: 123-124).

[20] Anlamına göre cümleler, çalışma dışında bırakıldığı için, burada basit cümlenin diğer türleri üzerinde durulmuştur.

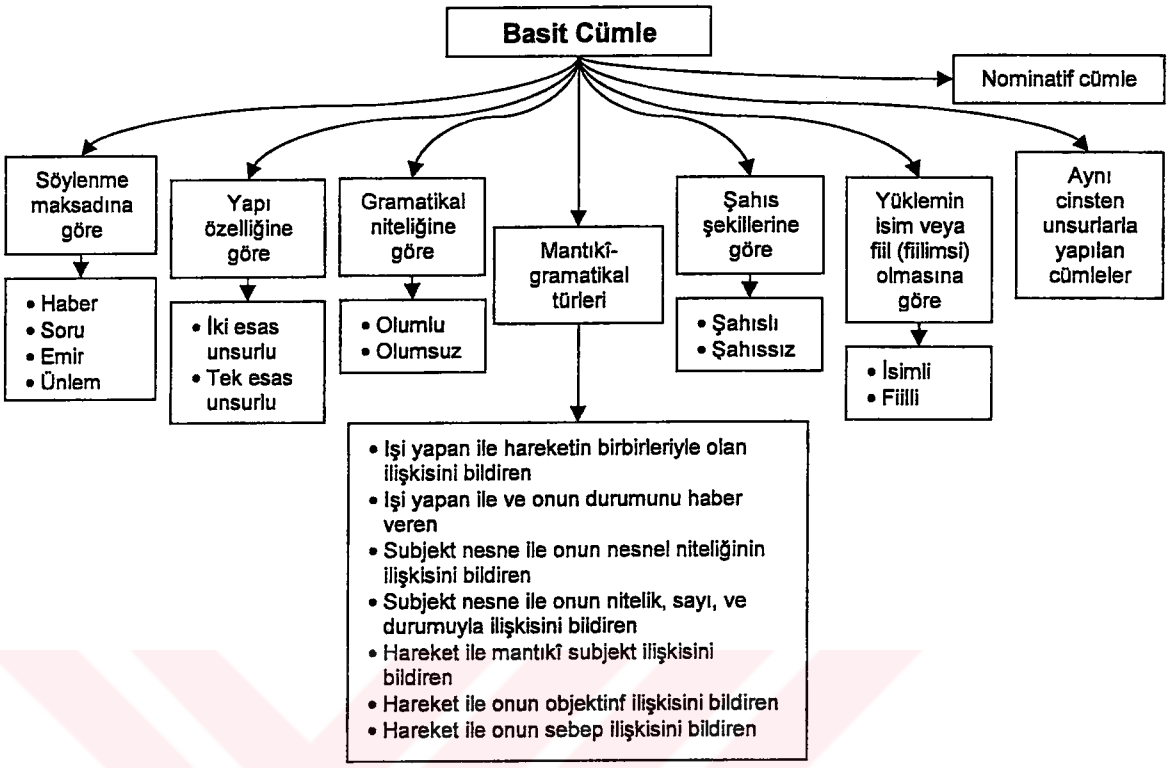

17. Şekil Emir ve Emirova'nın Basit Cümle Sınıflandırması

1. Yardımcı Unsurların Katılıp Katılmamasına Göre Basit Cümleler

Kazak Türkçesinde basit cümle, yardımcı unsurların katılıp katılmamasına göre, *jalaŋ (dar)* ve *jayılma (geniş) söylem* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sınıflandırmada beraberlik gösteren bilim adamları, *dar* ve *geniş cümlenin* tanımı konusunda da birbirlerine benzer görüşler ileri sürmektedirler[21]: *Jalaŋ söylem (dar cümle), özne ile yüklemden veya onlardan birinden oluşan basit cümledir ; jayılma söylem (geniş cümle), özne ile yüklemden başka yardımcı unsurlardan oluşan veya içinde onlardan birinin olduğu basit cümledir* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 99).

[21] Kazak Türkçesinde *jalaŋ, jayılma* cümleleri için bkz.: Jubanov (1966: 145, 198); Balakayev (1997: 99-100); Argınov (1974: 122-125); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 273); Bekturov, Sergaliyev (1994: 186); Baytursunov (1992: 297); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 113, 154); Ebuhanov (1982: 240-241); İsayev (1993: 138); Amanjolov (1994: 163).

Dar cümle: *Bügin Jeŋis küni (OB, 91) (Bugün, Zafer bayramıdır). Kün suwıq bolatın (OB, 105) (Hava soğuktu). Men jeŋdim (OB, 165) (Ben yendim). Taŋ attı. Kün şıqtı (OB, 175) (Tan attı. Güneş doğdu).*

Geniş cümle: *Osı mezette Barhannıŋ üstinen tağı bir samolyot uşıp ötti (OB, 25) (O anda Barhan'ın üzerinden bir uçak daha uçtu). Sodan tüni boyı köz ilmedi (OB, 94) (Ondan sonra gece boyunca göz kırpmadı).*

2. Cümle Unsurlarının Tam Katılıp Katılmamasına Göre Basit Cümle Türleri

Kazak Türkçesinde basit cümle, unsurlarının tam katılıp katılmamasına göre *tolımdı (tam)* ve *tolımsız (eksik) söylem* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[22]. Bilim adamları, *tam* ve *eksik* cümlelerin tanımı konusunda Balakayev ve Sayrambayev'le aynı görüşü paylaşmaktadırlar: *Tolımdı (tam) söylem, ifade edilen düşünceyle ilgili unsurların tamamının cümlede yer aldığı cümle*; *tolımsız (eksik) söylem, düşünceyle ilgili unsurlarının tamamının cümlede yer almadığı basit cümledir.* Yazarlar, *-Qarındasım, sizding atıŋız kim? - Liza (Hanımefendi, adınız ne? – Liza)* örneğinde görüldüğü gibi, eksik cümlelerde esas veya yardımcı unsurlardan birinin veya birkaçının düşürülebildiği, ancak onların bir önceki cümledeki diğer unsurların eklerinden ve cümledeki kelimelerin ilişkilerinden kolayca anlaşıldığı ve bulunabildiğini belirtmektedirler. Ayrıca onların özellikle konuşma diline mahsus olduğu için, diyaloglarda daha çok rastlandığı, hatta yüz yüze karşılıklı konuşan insanların konuşmalarında eksik cümlenin şart olduğu, onların tam olarak söylenmesinin üslûp açısından yanlış sayıldığına da dikkat çekmektedir (Balakayev, 1997: 226-227).

Tam cümle: *Üş aydan soŋ jaŋa qalanıŋ jobasın tapsıruwğa dayındalıp jürgen beti (OB, 381) (Üç ay sonra yeni şehrin plânını teslim etmeye hazırlanıyordu). Sol künniŋ erteŋinde Nurlan jar jağasındağı jalğız bäyterekti*

---

[22] Kazak Türkçesinde *tolımdı, tolımsız söylem* için bkz.: Jubanov (1966: 145-146); Amanjolov (1994: 172-175, 274-275); Balakayev, Sayrambayev (1997: 226-227); Argınov (1974: 121-122); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 273); Bekturov, Sergaliyev (1994: 188-189); Baytursunov (1992: 2296); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 113, 156); Ebuhanov (1982: 241).

taba almadı (OB, 467) (Nurlan, ertesi gün kayalığın yanındaki tek başına duran ağacı yerinde bulamadı).

Eksik cümle: *Al biz şe? – **Eşteŋeden de** ... (OB, 189) (Peki ya biz? – Hiçbir şeyden (korkmuyoruz)). – Pasportıŋız qayda? – **Bölmede** (OB, 385) (Pasaportunuz nerede? – Odada).*

Türkiye Türkçesinde *yardımcı unsurlarına göre cümle türleri* şeklinde bir sınıflandırma olmamakla beraber, *eksik cümle* konusu hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından incelenmektedir. *Eksik cümle*, onu basit cümle olarak nitelendiren Kononov (1956: 504-506) ve Baskakov'un (1984: 110-117) dışında, genellikle ayrı bir cümle türü olarak ele alınırken[23]; bazen belirli bir unsurunun düşmesi itibarıyla cümle unsurları ile ilgili bölümde incelenmekte[24]; bazen de hem cümle unsurlarıyla ile ilgili olarak hem de ayrı bir cümle türü olarak değerlendirilmektedir[25]. Ayrıca birçok araştırmacı, eksik cümleleri, düz ve devrik cümleler gibi, kuruluşlarına veya dizilişlerine veyahut da yüklemin yerine göre cümle türleri arasında[26]; bazı bilim adamları birleşik cümle türleri içinde veya onlarla birlikte yapı bakımından cümle türleri arasında incelemektedirler[27].

Türkiye Türkçesinde *eksik cümle* için, ayrıca *tümceden sözcük düşmesi, düşüklü/ eksiltili anlatım, kesik tümce/cümle, eksiltili tümce/cümle, nakıs kaziye, elliptic cümle* gibi farklı ifadeler kullanılmakla birlikte, eksik cümlenin tanımı ile ilgili görüşler birbirlerine benzer niteliktedir: *Eksik cümle, genellikle yüklemi, bazen de başka unsurları söylenmeden kurulan cümledir* (Hatiboğlu, 1972: 161). Bilim adamları, eksik cümlenin, soruda geçen

---

[23] Hatiboğlu (1972: 161-63); Emre (1931: 94); Oğuzkan (2001); Koç (1990: 455-456); Özkan (1996: 210-211); Balkan (1997: 251-253); Tor (1994: 643); Çokuğurluel (1996: 107-143, 157-245); Hacımusalar (1996: 220-221); Yılmaz (1996: 783 ve ötesi); Toven (1928-1933: 213); Kaya (1986: 181-183).

[24] Bilgegil (1984: 27-36); Burdurlu (1967: 178-182); Ediskun, Dürder (1985: 157); Güngör (1966: 281).

[25] Gencan (1975: 133-135); Yörük (198?: 18-19, 90-91); Ediskun (1999: 330, 390); Karahan (1998: 48); Dizdaroğlu (1976: 37-38, 274-278); Şimşek (1987: 23, 314-317); Kölügiller (1983: 46).

[26] Atabay (1981: 114); Sağlam (1977: 184-186); Dizdaroğlu (1976: 274-278); Gemici (1990: 248); Ateş (1990: 98-99); Özdemir (1967); Sağlam (1977); Dizdaroğlu (1976); Tepeli (1988); Gemici (1990); Esin (1997); Ateş (1990); Kaya (1986).

[27] Şimşek (1987: 314-317); Kodal (1998: 173-1759); Hacımusalar (1996: 22-221); Hatiboğlu (1972); Koç (1990); Oğuzkan (2001); Kodal (1997); Tor (1994); Yörük (198?); Yıldırım (1991); Ateş (1990); Moussa (1995).

kelimeyi cevapta tekrar etmeme; cümlenin okuyanın veya dinleyenin muhayyilesinde tamamlanması; hem zaman kazandırma hem de söze değişik etki kazandırma amaçlarıyla kurulduğu; dolayısıyla eksik cümlelerin, kısa, tok, yoğun, kıvrak ve etkili anlatımın hakim olduğu sorulu cevaplı konuşmalar, atasözleri, ilân, afiş ve edebî eserlerde daha çok kullanıldığı konusunda da hemen hemen hemfikirdirler. Eksik cümle, bazı farklılıklar olmakla beraber, genellikle birbirlerine yakın değerlendirmelere tâbi tutulurken, Balkan ve Kodal, 1) cümle özelliği gösteren (*Ne diyelim, hayırlısı...)*; 2) cümle özelliği göstermeyen eksik cümleler (*Belki bir sandal...)* şeklinde ikiye ayırmaktadırlar (Balkan, 1997: 251-253; Kodal, 1998: 173-175). Çokuğurluel, eksik cümleleri, 1) öznesi; 2) nesnesi; 3) zarf tümleci; 4) dolaylı tümleci; 5) yüklemi ve 6) tüm unsurları eksik olan cümleler (*-Ama siz benimle... -Alay mı ettiğimi sanıyorsunuz? - ... (Alay ettiğinizi düşünüyorum))* şeklinde altı gruba ayırarak, eksik cümlelerin her çeşit cümle için geçerli olduğuna dikkat çekmektedir (Çokuğurluel, 1996: 107-143, 157-245). Hacımusalar, eksik cümleleri, bağlı cümle, şartlı birleşik cümle, iç içe cümle ve sıralı cümlelerin eksik şekilleri diye yapı bakımından cümle türleri açısından incelemektedir (Hacımusalar, 1996: 220-221). Bilgegil ise, *ki* bağlacıyla kurulan eksik cümlelerde, *ki* bağlacının, cümleye mübalağa anlamı kattığı, haber cümlelerine dilek, ünlem cümlesi niteliği kazandırdığını ileri sürmektedir (Bilgegil, 1984: 95). Baskakov, eksik cümleyi, 1) iki esas unsurun da düştüğü; 2) esas unsurlardan sadece birinin düştüğü; 3) sorulu cevaplı diyaloglarda geçen; 4) soruya soruyla cevap verme şeklindeki diyaloglarda geçen eksik cümleler olmak üzere dörde ayırmaktadır (Baskakov, 1984: 110-117).

3. Esas Unsurlarının Katılıp Katılmamasına Göre Basit Cümleler

Amanjolov, esas unsurların katılıp katılmamasına göre cümleleri, şahıslı ve şahıssız olmak üzere ikiye ayırarak, *umumî şahıslı* ve *belirsiz-şahıslı* cümleleri *umumî-şahıslı* cümle adı altında birleştirmekte ve diğer bilim adamlarının değerlendirdikleri gibi tek esas unsurlu cümle olarak değil, iki

esas unsurlu cümlelerin özel bir türü olarak nitelendirmektedir (Amanjolov, 1994: 172-174; 275-277).

Şahıslı ve *şahıssız cümleler*, birçok kaynakta basit cümlenin genel türlerinden biri olarak ele alınırken[28]; Amanjolov, onları *basit cümlenin öznesine göre;* Emirov ve Emirova, *basit cümlenin şahıs şekillerine göre;* Oaralbayeva, Madina, Ebilkayev ve Ebuhanov, *basit cümlenin oluşumuna göre* cümle türleri şeklinde nitelendirmektedir. *Şahıssız cümleler,* QTG'de *basit cümlenin tek esas unsurlu* türü şeklinde değerlendirilerek, şahıslı cümlelerden ayrı ele alınmaktadır.

Kazak Türkçesinde basit cümleyi, esas unsurların katılıp katılmamalarına göre önce *iki esas unsurlu* ve *tek esas unsurlu basit cümle* olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

a. İki Esas Unsurlu Veya Şahıslı Cümleler

Kazak Türkçesini araştıran bilim adamları, *iki esas unsurlu* veya *şahıslı cümleler* konusunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Kazak Türkçesinde iki esas unsurlu cümlelere *jaqtı söylem (şahıslı cümle)* adı verilmektedir. Şahıslı cümlelerin tanımı ile ilgili bilim adamlarının görüşleri de aşağı yukarı aynıdır[29]: *Jaqtı söylem (şahıslı cümle), gramatikal öznesi olan veya öznesi özel olarak söylenmemekle birlikte, yüklemin yardımıyla kolay bulunabilen cümledir* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 219-221). Tanımından da anlaşılacağı şahıslı cümlelerin özneleri, açık veya gizli olabilir:

a. Anlam bakımından birbirlerine bağlı olduğu gibi, bazen bağlı olmayan basit müstakil cümleler veya birleşik cümlelerden birinde geçen özne, başkalarında geçmeyip ortak özne gibi kullanılabilir[30]: *Esikten zootehnik* ***Erik*** *kirdi. Üsti basına qonğan qardı qaqqılap bosağa jaqta az*

---

[28] Balakayev, Sayrambayev (1997); Bekturov, Sergaliyev (994); Sergaliyev, Aygabolov, Külkenova (1991: 154); Oralbayeva, Ebdigaliyeva, Şalabayev (1993); İsayev (1993).

[29] Kazak Türkçesinde *iki esas unsurlu* veya *şahıslı cümleler* ve onların tanımı için bkz.: Balakayev, Sayrambayev (220-221); Amanjolov (1994: 275); Ahanov (1993: 402; 1996: 209); Argınov (1974: 117-119); Emir, Emirova (1998: 89); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 274); Bekturov, Sergaliyev (1994: 1187); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 113, 154); Ebuhanov (1982: 242); İsayev (1993: 139-140).

[30] Balakayev, Sayrambayev (1997: 220).

ayaldadı da, közin süze qaradı (OB, 193) (Kapıdan veteriner Erik girdi. Üzerindeki karları silkip kapıda biraz durdu ve dikkatlice baktı).

b. Özne, yüklemin şahıs ekinden belli olur. Bu genellikle öznenin özel olarak vurgulanmadığı cümlelerde görülmekte ve özellikle 1. ve 2. şahıs özneleri ayrıca belirtilmeyebilmektedir[31]: *Köp küresip, birde jığıp, birde jığılıp şarşağan sıyaqtı**sız** (OB, 430) (Çok mücadele vermiş, bazen gâlip gelmiş, bazen de kaybetmiş gibisiniz). Erteŋ özim izdep şığa**mın** (OB, 434) (Yarın kendim aramaya çıkacağım).*

c. Ancak şahıs zamirlerinden olan özneler, özel bir anlam üstlenerek vurgulandıklarında cümlede ayrı olarak belirtilebilir. Üzerinde vurgu olan bu tür özneler cümlede düşürülemez[32]: ***Men** bayağı Tasjan emespin, müldem böten birewmin (OB, 400) (Ben eski Tascan değilim, bambaşka birisiyim).*

İki esas unsurlu veya *şahıslı cümleler,* Türkiye Türkçesinde basit cümlenin bir türü olarak değil, farklı açılardan değerlendirilmektedir. Nitekim, Necmettin ve Hâlil, bu tür cümlelere, *malûm cümle* adını verirken (Ahter Necmettin, Necmettin Hâlil, 1934: 100-101); araştırmacıların bir kısmı, konuya *açık özne* ve *gizli özne* şeklinde özne açısından yaklaşmaktadır. Kaya Bilgegil'in üzerinde durduğu *öznenin tanımlı* ve *belgisiz durumları* da bu konuyla alâkalıdır (Bilgegil, 1984: 23-26). Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları ise konuyu genel Türkoloji'de olduğu gibi ele alarak basit cümlenin bir türü olarak incelemektedirler[33]. Baskakov (1984: 86-93), iki esas unsurlu basit cümleleri kendi içinde yapı bakımından 1) Özne + Yüklem; 2) Özne grubu + Yüklem; 3) Özne + Yüklem grubu; 4) Özne grubu + Yüklem grubundan oluşan iki unsurlu cümleler olmak üzere dörde ayırmaktadır.

---

[31] Balakayev, Sayrambayev (1997: 220-221); Amanjolov (1994: 275).
[32] Balakayev, Sayrambayev (1997: 221).
[33] Kononov (1956: §1025); Dmitriyev (1969: 70); Baskakov (1984: 86-93).

2) Tek Esas Unsurlu Cümleler

Kazak Türkçesinde *tek esas unsurlu basit cümleler*[34] ile ilgili *Kazak Dilinin Gramerî*'de geçen şu açıklama dikkate değer:

"Kazakçada tek esas unsurlu cümlelerin tabiatı, şahıslı cümlelerle karşılaştırıldığı zaman daha iyi anlaşılır. Çünkü Kazakçada, yapıca ondan farklı olan Hint-Avrupa dillerinde, meselâ, Rusçada olduğu gibi şahıssız fiiller kategorisi yoktur. Kaldı ki şahıssız fiil kategorisinin mevcut olduğu dillerde bile bu tür cümleler, sadece şahıssız fiillerle kurulmamakta; cümledeki başka kelimelerle özel sentaktik ilişki kurarak şahıssızlık anlamı kazanan şahıslı fiillerle de yapılmaktadır. Dolayısıyla tek esas unsurlu cümlelerin mevcudiyetini sadece şahıssız fiillerin varlığına bağlamak yanlıştır. Başlangıçta cümlenin temelinin özne ve yükleme dayalı olduğu düşünülmektedir. Ancak insan düşüncesinin soyutlaşmasıyla cümle yapısının da devamlı değişip geliştiği göz önünde bulundurulmalı, her cümlede özne ve yüklemin mantıkî temelini aramak, esas amaç olmamalıdır. Cümle gramer kuralları ve kanunlarının neticesi olduğu için, ona mantık açısından değil gramatikal açıdan yaklaşmak gerekir" (QTG, 1967: 137).

Tek esas unsurlu basit cümleler, genel olarak *belirsiz-şahıslı, umumî-şahıslı* ve *şahıssız* olmak üzere üçe[35]; bazen *belirsiz-şahıslı* ve *şahıssız* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[36]; son zamanlarda bunlara nominatif cümle de ilâve edilmektedir.

Sonuç olarak, Kazak Türkçesinde tek esas unsurlu cümleleri, *atawlı (nominatif), belgisiz-jaqtı (belirsiz-şahıslı), jalpılawış-jaqtı (umumî-şahıslı)* ve *jaqsız (şahıssız cümle)* şeklinde ayırmak mümkündür.

Türkiye Türkçesinde doğrudan doğruya bu konuyla ilgili değerlendirme veya sınıflandırma söz konusu değildir. Türkiye Türkçesinde bu konu, genellikle *sözde özne* şeklinde özne açısından cümle unsurları ile ilgili

---

[34] Kazak Türkçesinde tek esas unsurlu basit cümleler için bkz.: Ahanov (1993: 402, 1996: 209); Emir, Emirova (1998: 89-90); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 273); Bekturov, Sergaliyev (1994: 187); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 113, 155).
[35] Balakayev, Sayrambayev (1997: 222-225).
[36] QTG (1967: 137-146).

bölümde ele alınmaktadır[37]. Ancak Emre (1931: 84-91, 384-385), *kısa ifadeler, sübjektsiz kaziyeler, gayrı-şahsî fiiller;* Köklügiller (1983: 27) *cümle değerindeki sözler* şeklinde adlandıran araştırmacılar da vardır. Türkiye Türkçesini araştıran Rus veya yabancı Türkologlar ise, genel Türkoloji'de hakim görüşlere benzer görüş ve değerlendirmeler sunmaktadırlar[38]. Baskakov, önceki eserlerinde (1956, 1975) Türkçede yüklem şahıssız olmadığı için şahıssız cümlelerin de olmadığını savunurken, Türkiye Türkçesiyle ilgili çalışmasında (1984:97-109), tek esas unsurlu basit cümleleri, önce yapı bakımından 1) fiilli tek esas unsurlu; 2) isimli tek esas unsurlu olmak üzere ikiye; daha sonra onları kendi içinde alt gruplara ayırmaktadır. Ayrıca çoğu Türkologların ayrı ayrı grup altında inceledikleri vokatif, emir-modal gibi cümleleri nominatif cümleler gibi isimli tek esas unsurlu cümlelerin birer türü olarak ele almaktadır.

a. Atawlı Söylem (Nominatif Cümle)

Nominatif cümleler, umumî olarak basit cümlenin genel bir türü olarak ele alınmaktadır[39]. Ancak Amanjolov (1994) onu, hem basit cümlenin bir türü hem de anlamına göre cümle türü şeklinde nitelendirirken; Ebuhanov (1982), oluşumuna göre cümle; Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993) ise, şahıssız cümlenin bir türü olarak incelemektedirler.

Balakayev ve Sayrambayev, nominatif cümlelerin, özne ile yüklemden değil, *Tün (Gece). Klub tolı adam (Klüp dolu insanlar). Muzıka (Müzik)* örneklerinde görüldüğü gibi, özel bir ses tonuyla söylenen özne gibi veya özne durumundaki tek kelime veya kelime gruplarından ibaret olduğunu belirterek, onların genellikle zaman ifade ettiği ve çevremizde olup biten tabiî olaylar ve nesnelerin niteliklerini tasvir etmekte kullanılarak edebî dile özel bir üslûp kazandırdığını ileri sürmektedirler. Ayrıca bazı bilim adamlarının

---

[37] Nemeth (1962: 96) (belirsiz özne).
[38] Basakov (1984: 97-109); Kononov (1956: §1025, &1035); Dmitriyev (1969: 70, 506-513); Djevdet-zade, Kononov (1934: 182).
[39] Nominatif cümle ile ilgili bkz.: QTG (1967: 130-136); Amanjolov (1994: 170-172); Balakayev, Sayrambayev (1997: 227-228); Emir, Emirova (1998: 95); Sergaliyev, Aygabolov, Külkenova (1991: 157); Oralbayeva, Ebdigaliyeva, Şalabayev (1993); Amanjolov (1994: 171-172, 277-278); Argınov (1974: 116-117); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 278); Bekturov, Sergaliyev (1994: 190); Ebuhanov (1982: 243).

nominatif cümle olarak kabul ettikleri[40] kitap, makale, şiir, hikâye, roman isimleri ile kuruluş, fabrika adlarını nominatif cümle olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu, onların özel isimler şeklindeki kelime grupları sayılması gerektiğine de dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 227-228).

Kazak Dilinin Grameri'nde nominatif cümlelerin, basit cümlenin farklı bir türü olduğu belirtilerek, sebepleri şöyle izah edilmektedir:

"1) nominatif cümlelerde esas cümle unsuru söz konusu değildir, onları oluşturan kelimelere ne özne ne de yüklem denir; 2) nominatif cümleler, olaylarla ilgili nesneleri veya tabiî olayları sadece isim olarak adlandırır, basit cümlelerin diğer türlerinde olduğu gibi beyan etme özelliği olmamakla birlikte, onun kendine özel ses tonu vardır ve bu, genellikle haber; bazen de ünlem cümlelerinin ses tonuna benzer. Ancak bu, esas cümle unsurlarından oluşan haber veya ünlem cümlelerinin ses tonunun aynısı değildir: *Dala (Tarla). Egin dalası (Ekin tarlası)* nominatif cümlesindeki *dala* kelimesi, *Bul- dala (Bu, tarladır)* örneğinde geçen yüklem görevindeki *dala; Mınaw ne? - Dala (Bu ne? - Tarla)* örneğinde olduğu gibi, diyaloglarda geçen eksik cümlenin yüklemi görevindeki *dala; Dala miday jazıq (Tarla, yamyassıdır)* örneğindeki özne görevli *dala* ve *Tıŋda, dala, Jambıldı (Dinle, bozkır, Jambıl'ı)* mısrasında geçen hitap şeklindeki *dala* kelimesinden ses tonu bakımından farklıdır. Yüklem görevindeki *dala* kelimesinde ses tonu alçalırken; özne görevindeki *dala* kelimesinde yükselmekte; hitap şeklindeki *dala* kelimesinde ise hitaplara mahsus vurguyla söylenmektedir."

Kazak Dili Grameri'nin yazarları, edebî dilde olay, tabiat olaylarını tasvir etme amacıyla kullanılan nominatif cümlelerin, kullanılma alanlarının pek geniş olmadığı, ancak kısa ve etkili anlatımlarda başvurulan bir üslûp özelliği taşıdığı ve onların yazılı edebiyatın, özellikle nesir ve tiyatro eserlerinin gelişmesiyle meydana gelen basit cümle türü olduğunu ifade etmektedirler.

Yazarlar, nominatif cümlelerin genellikle şimdiki zamanda meydana gelen olayları ve gerçekleri ifade ettiğini, bu zaman ifadesinin belirli bir zaman

---

[40] Amanjolov (1994: 171-172, 277-278).

göstergesi olmayıp, cümlenin tümünden anlaşılan sentaktik zaman ifadesi olduğunu ileri sürerken, Balakayev ve Sayrambayev'in (1997: 227) nominatif cümlelerde geçmiş zamanın olmadığı fikirlerine katılmaktadırlar.

Daha sonra, nominatif cümleleri, diğer basit cümle türleri gibi yapı açısından *dar* ve *geniş* olmak üzere ikiye: *9 - may (9 Mayıs). Tang mezgili (Sabah vakti) (dar); Ädemi, bir qongır keş (Güzel bir akşam) (geniş);* kelime türleri bakımından dörde ayırmaktadırlar:

a) Mekân, zaman, tabiat olaylarını ifade eden ve daima yalın hâlde kullanılan isimlerle kurulur: (*Jupar awa (Mis gibi hava). Suluw köktem (Güzel bir bahar). Kök masatı taw (Yeşil halılı dağ)*).

b) İlgi hâli ekini alan başka isimlerle birleşerek tamlama oluşturan yardımcı isimlerle kurulu nominatif cümleler, olayın yeri veya zamanının tamamını değil, bir bölümünü veya sınırını gösterir: (*Tang aldı (Sabah öncesi). Mamır ayının bası (Mayıs ayının başı). Kökşetaw mangı (Kökşetav yakını)*).

c) İlgi hâli ekini alan kelimelerle birleşerek tamlama oluşturan *bir* belirsiz zamiri, genellikle zaman anlamlı kelimelerle birleşerek zamanın tahminî veya belirsiz sınırını gösterir: (*Sogıstan keyingi jıldardıng biri (Savaş sonrası yıllardan biri)*).

d) Zaman anlamlı zarflar ve edatlarla kurulur (*Qıstıgüni (Kış)*).

Ayrıca, nominatif cümlelerin tek kelimeden oluştuğu gibi, birçok kelimeden, hâtta, *Qar janga gana erip, ala sapıran bop jatqan waqıt (Karın yeni eriyerek(ip), karmaşanın meydana geldiği zaman)* örneğinde olduğu gibi, bağımlı birleşik cümle şeklinde de olabildiği; *Äyel men balası (Kadın ve çocuğu), Qız ben jigit (Kız ile delikanlı)* örneklerinde görüldüğü gibi, bağlaçlarla veya *Tuw, top, qaruw, halıq (Bayrak, kalabalık, silah, halk)* şeklinde bağlaçlar olmadan yan yana gelerek birleşen aynı cümle unsurlarından da oluşabildiğini ilâve etmektedirler (QTG, 1967: 130-136).

Tınıştıq (OB, 186) (Sükunet). Mılqaw qaraŋğılıq (OB, 86) (Zifirî karanlık). Qulağında üwildegen motor üni (OB, 51). Tizeden qar keşip, än salğan Qar qızı (OB, 374) (Diz boyu kar üzerinde yürüyerek şarkı söyleyen Kar kızı).

Türkiye Türkçesinde nominatif cümleler, esas itibarıyla böyle bir ad altında cümle türü olarak değerlendirilmemekle beraber, çoğu Türkiyeli araştırmacılar tarafından dolaylı olarak ele alınmaktadır. Emre (1931: 84), genel Türkoloji'de bazılarının nominatif cümle olarak kabul ettikleri, bazılarının da kabul etmedikleri *Göz Tabibi. İş Bankası* gibi kurum adlarına *kısa ifadeler*; Köklügiller (1983: 27) ise, *Kiralık ev* şeklindeki cümlelere *cümle değerindeki sözler*; Gencan (1975: 133-135) ise *İş Bankası, Satılık ev* gibi kurum adları ve ilanlar şeklindeki; *Hâlâ onlara tabasbus, onlara riya, onlara dalkavukluk* gibi yüklemi düşmüş örneklere *düşüklü anlatım* şeklinde adlandırmaktadırlar. Bazı araştırmacılar, yüklemi veya öznesi düşmüş olan cümleler olarak konuya cümle unsurları açısından yaklaşırken[41]; birçok araştırmacı da yüklemi düşmüş eksik cümle şeklinde eksik cümlenin bir türü olarak değerlendirmektedirler[42]. Bilgegil (1984: 27), *Bahardı. Sabahtı* gibi cümlelerde yüklemin tahsisinde öznenin söylenmediğini ve bunların aslının *Mevsim bahardı. Vakit sabahtı* şeklinde olduğunu belirtirken; Şimşek (1987: 84), belirsiz öznelerden bahsederken, öznenin belirsizliğinin, yüklemle öznenin kaynaştığı *1931 yazının ilk haftalarıydı. Çok soğuk, fırtınalı bir geceydi* gibi örneklerde görüldüğüne dikkat çekmektedir. Hatiboğlu'nun (1972: 161-163), kesik cümle için verdiği örneklerin arasında *Uzak yaz akşamları* cümlesini de vermekte; Oğuzkan (2001), *Bu ev kiralıktır* yerine kullanılan *Kiralık* örneğinin *eksik cümle* olduğunu belirtmekte; Sağlam (1977: 184-186), *Bir misli genişleyen caddeler. İnanılmaz sayıda çok yeni yapı* gibi örneklere *yüklemsiz eksik cümle* demekte; Balkan (1997: 251-253) ise, kesik cümleleri 1) cümle özelliği gösteren; 2) cümle özelliği göstermeyen kesik cümle olmak üzere ikiye ayırarak *Belki bir sandal...* gibi örnekleri ikinci tür kesik cümle türünden saymaktadır. Karahan (1998:48) ise, kesik cümle diye değerlendirdiği *Şimdi korkunç bir sükût...* örneğinde yüklemin, cümlenin anlamının yükleme gerek duyulmayacak kadar açık olduğu için düşürüldüğünü belirtmektedir. Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları

---

[41] Bilgegil (1984: 27-28); Şimşek (1987: 84).
[42] Hatiboğlu (1972: 161-163); Oğuzkan (2001); Karahan (1998: 48); Sağlam (1977: 184-186); Balkan (1997: 251-253).

genel Türkoloji'de kabûl gören görüşlere benzer bakış açısından yaklaşarak, nominatif cümleleri hem ayrı[43]; hem de tek esas unsurlu basit cümlenin bir türü olarak incelemektedirler[44]. Kononov (1956: 512-513), nominatif cümleleri, 1) *Kürk Mantolu Madonna* (uzun hikâye adı), *Türk Dil Kurumu* gibi özel isimlerden olan; 2) *Telaş, gürültü... Araba sesleri...* gibi günlük konuşmalarda kullanılan (ekzistentsiayl'nıye) cümleler olmak üzere ikiye ayırırken, Baskakov (1984: 103-105), nominatif cümlelere *Güneşli bir gündür. Güzel bir Eylül sabahıdır* örneklerini vermektedir.

b. Belgisiz-Jaqtı Söylem[45] (Belirsiz-Şahıslı Cümleler)

Balakayev ve Sayrambayev, yüklemi 3.şahıs geniş veya geçmiş zaman ekleriyle yapılan bazı cümlelerin gramatikal öznelerinin özellikle söylenmediği ve yapılan iş-hareketin belirsiz bir özneye ait olduğunu belirtmektedirler: *Qalpaqtı qısta kiymeydi, jazda kiyedi (Kalpağı kışın değil, yazın giyerler). Ol jaqta jılqının etin jemeydi (Orada at etini yemezler). Narlardı köbinese jükke paydalanadı (Tek hörgüçlü develeri çoğunlukla yük artmak için kullanırlar). Ol kezde kömirdi qawgamen tartatın (O zaman kömürü kovayla çekerlerdi)* örneklerinde olduğu gibi (Balakayev ve Sayrambayev 1997: 225).

Kazak Dilinin Gramerin'de belirsiz-şahıslı cümleler adı altında hem belirsiz-şahıslı cümleler hem de umumî-şahıslı cümleler verilmekte ve bunlar birbirlerinden yapı bakımından ayrılmaktadır. Diğer bilim adamlarının belirsiz-şahıslı kabul ettikleri basit cümle türlerine yüklemi fiilin 3.teklik şahıs ekini alan belirsiz-şahıslı cümle denerek, onların 1) fiilin bildirme kipleriyle; 2) yüklemi, *-r* gelecek veya geniş zaman fiilinim *ma* edatı ve *e- (i-)* yardımcı fiilinin 3.teklik şahıs ekiyle birleşmesi şeklinde; 3) 3.teklik şahıs emir kipi ekiyle yapıldığı belirtilmektedir:

a) *Täwke-aw, moyındı tiginen* ***qalamaydı goy*** *(Tevke, bu böyle dikey yapılmaz). Elde minetin arba joq. Bärin* ***tıgıp qoysa kerek*** *(Millette binecek*

---

[43] Şeka/ ST (1983, 3: 64-71).
[44] Kononov (1956: §1025, §1035, 512-513); Dmitriyev (1969: 512); Baskakov (1984: 103-105).
[45] Kazakçada *belirsiz-şahıslı cümleler* ile ilgili bkz.: Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 274).

araba yok. Hepsini saklamış olmalılar). ....burın bizderdi ukomşikter ***dewşi edi****, al qazirde raykomşikter* ***desedi*** *(... eskiden bize ukomşikler derlerdi, şimdi raykomşikler derler). Kedeyding balasın almaydı* ***desip jür goy*** *(Fukaranın çocuklarını almayacaklar diyorlar).*

b) *Ätteng, osı turalı jurt köp oqıytın roman, hikaya, änggimeler* ***jazar ma edi****! (Keşke, bunun hakkında halkın çok ilgi duyacağı roman, hikâyeler yazsam)! Sol däriyaga sunggip ketip, terengde jatqan asıldarın* ***alıp şıgar ma edi****....(O deryaya dalıp, derininde yatan değerli şeyleri alıp çıksam...).*

c) *Patşa zamanında halıqtıng künin itke* ***bersin*** *(Çarlık zamanındaki halkın çektiklerini köpeğe bile göstermesin). Jalgız-aq, özgeni berse de, äkengning qattılıgın* ***bermesin*** *(Yalnız, başkasını verse de, babanın sertliğini vermesin).*

Ayrıca yüklemleri 3.teklik şahıs fiil şekilleriyle yapılan belirsiz-şahıslı cümlelerin, yüklemleri 3.teklik şahıs fiil şekilleri ile yapılan ve özneleri belli olan şahıslı cümlelerden farkı, *Jüyrikti kekil qagısınan* ***bayqaydı*** *(Yürük atı, kakül sallayışından anlarlar)* atasözüyle *Ol jüyrikti kekil qagısınan bayqaydı (O, yürük atı kakül sallayışından anlar)* cümlesinin karşılaştırılmasıyla daha iyi izah edilmektedir (QTG, 1967: 137-141).

Türkiye Türkçesinde *belirsiz-şahıslı cümleler,* yapı olarak mevcut olduğu hâlde, yabancı bilim adamları hariç, ayrı bir cümle türü olarak incelenmemektedir. Ancak bu, Türkiye Türkçesinde *belirsiz-şahıslı* cümlelerin olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine diğer çoğu lehçelerde yüklemi 3.teklik şahıs ekiyle kurulan *belirsiz-şahıslı cümleler,* Türkiye Türkçesinde 3.çokluk şahıs ekiyle kurulmaktadır. Türkiye Türkçesini araştıran yabancı Türkologlar, belirsiz-şahıslı cümleler konusunda hemen hemen genel Türkoloji'de hakim olan görüşlere katılmaktadırlar[46]. Ancak Kononov (1956: 511), belirsiz-şahıslı cümlelerin yükleminin, *Ağlamayan çocuğa süt vermezler* örneğinde olduğu gibi, 3.çokluk şahıs ekini alan fiillerden başka, *Osmanbey'de tramvaydan inilir* örneğinde görüldüğü gibi, edilgen çatılı fiillerle de yapıldığını belirtirken; Dmitriyev (1960: 70), *Buna ne derler* ve

[46] Kononov (1956: §1025,1035); Dmitriyev (1969: 511); Baskakaov (1984: 101-102).

Böyle denilmez gibi, belirsiz-şahıslı cümlelere, umumî-şahıslı cümleler demektedir. Nemeth (1962: 90), bu tür cümlelerin, 3.çokluk şahıs ekiyle yapıldığı gibi, ayrıca *Kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır* örneğinde görüldüğü gibi, 3.teklik şahıs ekiyle de kurulduğunu ileri sürerek konuya *belirsiz özne* açısından yaklaşmaktadır.

c. Jalpılawış-Jaqtı Söylem (Umumî-Şahıslı Cümle)

Kazak Türkçesinde araştırmacılar, umumî-şahıslı cümlelerin yükleminin 2. şahısta olmakla beraber, cümlenin genel anlamda üç şahsa da ait olduğu ve atasözlerinde çok kullanıldığı konusunda hemfikirdirler[47]. *Älden waqıtta belden kelgen suga bılş ete tüskeningdi* ***bilesing*** *(Biraz sonra insanın beline kadar gelen suya güm diye düştüğünü anlarsın). Engbek* ***etseng, emersing*** *(Çalışırsan kazanırsın) (Atasözü).*

QTG'de (1967: 137-140), yukarıda da belirtildiği üzere umumî-şahıslı cümleler, belirsiz-şahıslı cümlelerle birlikte tek cümle türü olarak nitelendirilmektedir. Farklı değerlendirmelere tâbi tutulan belirsiz-şahıslı ve umumî-şahıslı cümlelerin tek cümle gibi nitelendirilmesi, her iki cümlede de iş-hareketin belirli bir şahsa değil bütün şahıslara ait olması veya belirsiz olması sebebine bağlanmaktadır. Umumî-şahıslı cümlelerin karşılığı olan belirsiz-şahıslı cümlelerin yükleminin, 1) 2. şahıs ekini almakla beraber her üç şahsa ait olduğu; 2) 1.şahsın yerine kullanıldığı; 3) 2. şahıs istek kipi ile *kel-* yardımcı fiilinin 3.teklik şahıs şekliyle de yapılabildiği belirtilmektedir:

a) *Taspen urgandı aspen* ***ur*** *(Taşla vuranı aşla vur). Öz basıngdı dawga* ***berseng*** *de, joldasıngdı jawga* ***berme*** *(Kendini tehlikeye atsan da arkadışını düşmanın eline verme).*

b) *Osındayda alısta jürgen dosqa zar* ***bolasıng*** *(Böyle zamanlarda uzaktaki arkadaşlarına ihtiyaç duyarsın). Kimge* ***ökpelersing****, kimge sözing öter! (Kime küsersin, kime sözünü geçirirsin!)* örneklerinde olduğu gibi ve *Qas qılganday bärining qabattasuwın* ***aytsangşı****! Äy, asıgısşıldıq-ay* ***desengşi****! (Aksilik gibi, her şeyin üst üste gelmesine baksana! Acelecilik işte). Qara, tilining aşısın* ***qaraşı****, sarı saytannıng! (Bak, dilinin uzunluğuna*

[47] Balakayev (1997: 225); QTG (1967: 137-140).

baksana, şeytanın!) gibi umumî-şahıslı cümleler, çeşitli modal anlamı taşıyan yardımcı kelimelerle birlikte bir şeye üzülme, hayret etme, sevinme, imrenme, alay etme gibi çeşitli anlamları ifade etmeye müsaittir.

c) *Janga ömirding janga Dankosı* ***bolgıng keledi!*** *(Yeni hayatın yeni Dankosu olmak gelir içinden!) Osı taza awanı kewdengdi* ***toltıra juta berging keledi!*** *(Bu temiz havayı göğsünü doldura doldura içine çekmek istersin!)* ve *Esil jagasının qattılıgın sen suwına sünggigende gana köresing (Esil kenarının sertliğini sen, suyuna daldığın zaman anlarsın)* gibi cümlelerde bazen *sen* zamiri kullanılmakla beraber, belirli bir şahsa, yani dinleyiciye ait olmayıp, genel anlamda kullanılmaktadır (QTG, 1967: 137-140).

Türkiye Türkçesinde *umumî-şahıslı cümleler*, yapı olarak mevcut olmakla birlikte, cümle türü olarak incelenmemektedir. Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları, bu konuda umumiyetle genel Türkoloji'deki görüşlere katılmaktadırlar[48]. Bununla beraber Dmitriyev (1969: 70), umumî-şahıslı cümlelerin yüklemlerinin 3.çokluk şahıs fiil şekilleri ve edilgen kipi ile yapıldığını ileri sürerek, *belirsiz-şahıslı cümle* ifadesinin yerine kullanırken; Djevdet-Zâde ve Kononov (1934: 182), verdikleri *Kazma kuyuyu, kendin düşersin* örneğini umumî-şahıslı cümle olarak değil, şahıssız cümle olarak nitelendirmektedirler.

d. Jaqsız Söylem (Şahıssız Cümle)

Baskakov, Türkçede şahıssız yüklem olmadığı için, şahıssız cümlenin de söz konusu olmadığı fikrindedir. Gramer açısından her cümlenin şahıs ve sayı uyumunu sağlayan öznesi ve yüklemi olduğunu ileri sürerek cümlelerin şahıslı veya şahıssız olarak ayrılmalarının sadece mantığa dayalı olduğu görüşünde olan Baskakov'a karşılık (Baskakov, 1956: 95; 1975: 181, 204), Türkologların büyük bir kısmı, şahıssız cümlelerin Türk lehçeleri için de geçerli olduğunu belirterek, onları her Türk lehçesinin kendi sentaktik özelliklerine göre sınıflandırmaktadır.

---

[48] Kononov (1956, §1025, §1035; s. 511-512); Baskakov (1984: 99-101).

Kazak Türkçesinde de şahıssız cümleler, hem tek esas unsurlu cümle anlamında[49] hem de tek esas unsurlu basit cümlelerin bir türü olarak değerlendirilmektedir[50]. Amanjolov (1994: 172-174, 276-277) ise diğer tek esas unsurlu basit cümle türleri konusunda değil, sadece şahıssız cümleler üzerinde durmaktadır.

Balakayev ve Sayrambayev, *şahıssız cümlelerde* işi kimin yaptığının değil, iş-hareketin kendisi ve onun yapılıp yapılmamasının önemli olduğunu, edebî dil kalıplaşmadan önce nadir kullanılan bu tür cümle türlerinin bugünün edebiyatında hem çeşit hem de kullanım sıklığı açısından daha çok rastlanmaya başladığını belirtmektedirler. Yazarlar, ayrıca Rusça *"bezliçnoye predlojeniye"* teriminin karşılığı olarak kullanılan *"jaqsız söylem" (şahıssız cümle)* teriminin şartlı bir adlandırma olduğunu, çünkü Kazakçada Rusçada olduğu gibi, şahıssız cümle yapan *Stemnelo (Hava karardı), mne ne spitsya (uykum gelmiyor, uyuyamıyorum)* şeklinde şahıssız fiillerin olmadığını hatırlatarak, şahıssız cümle sayılan cümlelerin yüklemlerinin aslında belirli bir şahsa ait olduğu ve bunların çoğunlukla ikinci ve üçüncü şahıs olduğuna dikkat çekmekte; *şahıssız cümleyi, öznesi olmayan ve yokluğu fark edilmeyen, iş-hareketin üç şahsa da ortak kullanıldığı cümleler şeklinde* tanımlamaktadırlar (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 222-224).

Amanjolov ise, *şahıssız cümleleri, gramatikal özneyle değil, mantıkî özneyle kurulan cümleler şeklinde* nitelendirmektedir (Amanjolov, 1994: 172-174, 276-277).

Kazak Dilinin Grameri'de şahıssız cümlelerde öznenin bulunmadığı ve onu yüklemin yardımıyla da bulmanın mümkün olmadığı belirtilerek sebebi, özne ile yüklemin şahıs ve sayı açısından uyum içinde olma kabiliyetinin olmamasıyla izah edilmektedir. Eserin yazarları, şahıssız cümlelerin çeşitli modallik ilişkileri bildirmek için kullanıldığı ve sadece yüklemden oluştuğu için, onun türlerinin de aşağıda olduğu gibi, yüklemin yapısına göre değiştiğini ileri sürmektedirler (QTG, 1967: 141-146).

---

[49] Argınov (1974: 119-121); Emir, Emirova (1998: 89-90); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 273); Bekturov, Sergaliyev (1994: 187); Ebuhanov (1982: 242); İsayev (1993: 139-140); Amanjolov (1994: 172-174).

[50] Balakayev, Sayrambayev (1997: 222-224); QTG (1967: 141-146).

Sonuç olarak, Kazak Türkçesinde şahıssız cümlelerin, aşağıda olduğu gibi yapılarla kurulduğunu söylemek mümkündür[51]:

a) birleşik yüklemi ***bol-*** yardımcı fiiliyle yapılan şahıssız cümleler, birleşik yüklemin ana unsurunun şekillerine göre, işin yapılıp yapılmasını kesin olarak söylemek, tahmin etmek, yapılıp yapılmasının mümkün olup olmadığı veya şart olup olmadığı, yapılıp yapılmamasında zorunluluğun olup olmadığı gibi çeşitli modallik anlam taşır. Birleşik yüklem fiilden olduğu gibi, isimden de olur ve cümleler olumlu, olumsuz, soru anlamlarında kullanılabilir. *Bol-* yardımcı fiiliyle kurulan şahıssız cümleler, aşağıda görüleceği üzere kendi arasında alt gruplara ayrılır:

–(u)w+-ġa boladı/ bolmaydı/ bolatın emes/ bolmas (edi)/jaraydı/jaramaydı/tiyis/mümkin şeklinde fiilin yönelme hâli ekini alan mastar şeklinin, *bol-* ve *jara-* yardımcı fiillerinin 3.şahıs bildirme kipinin olumlu, olumsuz şekilleri ve *tiyis, mümkin* kelimeleriyle kurulduğu gibi, ayrıca *bol-* yardımcı fiilin sıfat-fiil şekilleri ile, bazen de onların *emes, edi* yardımcı fiilleriyle birleşmesi şeklinde yapılır ve bu tür şahıssız cümleler, iş-hareketin olup olmayacağına imkânın olup olmadığı veya olup olmayacağını tahmin etme anlamını taşır: *Joq, onıngızga* ***kelis-üw-ge bolmaydı*** *(Hayır, bu söylediklerinize katılamam). Jayaw ötem de-****w-ge bolatın emes*** *(Yaya geçmeye imkân yok). Munday ölengdi ağasına jiber-****üw-ge bolmas ta edi*** *(Bunun gibi şiiri ağabeyine gönderemez de idi). Bul jerde suga* ***tüs-üw-ge jaramaydı*** *(Burada suya girilmez).*

Esas fiilin, ***-mas*** **sıfat-fiil** eki ve yönelme hâli ekini almasıyla yapılan şahıssız cümleler, genellikle olumsuz şekilde, bazen soru biçiminde kurulur: *Ekewi qosılıp aytqan song tıngda-****mas-qa bola ma****? (İkisi birden söyledikten sonra nasıl dinlemezsin?). Şaruwaşılıq, älewmettik, halıqtıq qamdardı oyla-****mas-qa bolmaydı*** *(Ekonomik, içtimaî ve millî menfaate düşünmeden olmaz).*

İçinde ***qalay (nasıl), nege (niye), ma/me (mı/mi)*** gibi soru zamirleri ile edatlarının bulunması ve ***–mas*** **sıfat-fiilinin** yönelme hâli ekini almasıyla

---

[51] Kazak Türkçesinde *şahıssız cümlelerin* yükleminin yapısı ile ilgili bkz.: QTG (1967: 141-146); Balakayev, Sayrambayev (1997: 222-224); Amanjolov (1994: 172-174, 276-277); Argınov (1974: 119); Emir, Emirova (1998: 89-90); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 275); Bekturov, Sergaliyev (1994: 187-188).

kurulur: *Köretindering zavodtıng awlası, älgi poligon-soligondarıng, solardı töngirektey beresingder.* ***Şıqpas pa*** *bir keng düniyege? (Gördüğünüz, fabrikanın avlusu ve poligon-moligondur, bunlardan uzağa gitmiyorsunuz. (İnsan) çıkmaz mı geniş dünyaya?).* ***Nege*** *osınıng bärine* ***üŋilmeske****? Bolmasa bizge kelip* ***aytpasqa****? (Neden buna bakmıyorsunuz? Veyahut da bize gelip söylemiyorsunuz?).*

İyelik ekini almış – ***(u)w, -ma*** mastar şekillerinin yönelme hâliyle yapılır: *Sizding magan, ... qaşan da bolsa* ***senüwiŋizge boladı****,* ***senip is tapsıruwıŋızğa boladı*** *(Siz bana, ... her zaman güvenebilirsiniz, iş verebilirsiniz). Levinniŋ de* ***ezüw tartpasına bolmay qaldı*** *(Levin'in gülümsememesine imkân yoktu) . İneştiŋ senbilikke* ***barmawına da bolatın edi*** *(İneş, cumartesi çalışmasına gitmeyebilirdi).*

Esas fiilin ***-p*** **zarf-fiili** ve yardımcı ***bol-*** fiilinin geniş zaman olumsuz şekliyle yapılan şahıssız cümleler, işin veya hareketin yapılmasının hiç objektif imkânının olmadığını ifade eder: *Öŋinen eştemeni* ***boljap bolmaydı*** *(Yüzünden bir şey anlamak zor). Kimning ne aytıp jatqanın da* ***aŋğarıp bolar emes*** *(Kimin ne söylediğini de anlamak zor). Qanşama tulpar dese de* ***minip bolmas*** *jalsızdı... (Her ne kadar yürük at olursa olsun yelesiz at binilmez) (Atasözü).*

Esas fiili ***-a*** **zarf-fiilinin** olumsuz biçimiyle ve ***bol-*** fiilinin geniş zaman olumsuz şekliyle yapılan şahıssız cümleler, işin yapılmamasının söz konusu bile olamadığını veya ne yapıp edip yapılması gerektiğini ifade eder: *Balalardı* ***oqıtpay bolmaydı ğoy*** *(Çocukları okutmadan olmaz). Äke ne dese, desin, bunı* ***istemey bolmaydı****. Biraq* ***ketpey bolmaydı*** *(Babanın dediklerini yapmadan olmaz. Ama gitmeden de olmaz).*

Esas fiilin **3.şahıs şart kipiyle** kurulan şahıssız cümleler, anlam açısından bir önceki örneklere benzer: *Osılar sıyaqtı awıl proletariyatınıng bas kötererleri köbeygen kezde, bayga* ***şabuwıl jasamasa bolmaydı*** *(Bunlar gibi köy işçilerinin ileri gelen ve baş kaldırabilenleri çoğaldıkları zaman, köy ağasına hücûm yapmak lâzım). Jerdi* ***tıngaytpasa bolmaydı*** *(Toprağı mümbitleştirmek lâzım).*

Esas fiilin ***-r* sıfat-fiilinin** olumlu, olumsuz şekillerinin ***bol-*** yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümleler, anlam açısından gereklilik bildiren şahıssız cümlelere benzer: *Tük küşing joq. Mine bılay* ***soğar bolar*** *(Hiç gücün yok. İşte böyle vurmak gerek). Qonaqtı olay* ***qarsı almas bolar*** *(Misafir böyle karşılanmaz). Özi bergen bilimin Otan baqıtınan* ***ayamas bolar*** *(Vatanın verdiği eğitim, vatanın menfaati için esirgenmez).*

b) Yüklemi fiilin genellikle ***–(u)w,*** çok nadir olarak ***-maq*** mastar şekilleri ve ***kerek (gerek, lâzım)*** kelimesinin birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümlelerde iş-hareket, üç şahsa da ortak olduğu gibi, bazen belirli bir özneye de ait olabilmektedir. Ancak bu belirli bir özneye işaret eden kelime, ismin yalın hâli ekini değil, yönelme hâli ekini alır, dolayısıyla cümlenin gramatikal öznesi olmaz, sadece şahsı gösteren sentaktik öznesi olur. Ayrıca masterın iyelik ekini aldığı cümlelerin özneleri, ilgi hâli ekini de alabilmektedir. Ancak bu tür cümlelerin tek bir özelliği, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, öznenin aldığı ilgi hâli ekinin bazen açık olduğu gibi, ***Biz*** *endi qalay da jaqsı* ***oqu-w-ımız kerek*** *(Bizim artık ne yapıp edip iyi çalışmamız lâzım)* örneğinde görüldüğü gibi, bazen de gizli durmasıdır. Bu durum, ilgi hâli ekinin diğer hâl eklerine göre düşmeye meyilli olmasından ileri gelmekte ve netice itibarıyla ilgi hâli ekini alan özne, aktifleşerek gramatikal özneye dönüşmektedir[52]: *Endi qolmen istegendi moyınmen* ***köter-üw kerek*** *(Artık yaptıklarımızın cezasını çekmemiz lâzım). Jaraydı,* ***biz-ge*** *de bir* ***tınığ-uw kerek şığar*** *(Tamam, bizim de dinlenmemiz gerekir, her hâlde). Ras,* ***sa-ğan*** *inileringdi* ***asıra-w kerek*** *(Doğru, senin kardeşlerinle ilgilenmen gerek). Mindetti boyga* ***şaqta-w kerek*** *(Vazifeyi de imkâna göre ayarlamak gerekir). Zalalınan qaşıq boluw, paydasına ortaq boluwğa tilin, oquwın, gılımın* ***bil-mek kerek*** *(Zararından uzak, yararına ortak olmak için usulünü öğrenmek lâzım).*

c) Yüklemi yönelme hâli ekini alan mastar ile ***tura kel-*** *(zorunda kalmak)* kelime grubunun birleşmesiyle yapılan şahıssız cümlelerin öznesi, bazen yönelme hâli ekini de alabilmektedir. Masterın iyelik ekinden sonra

---

[52] Balakayev (1997: 223) *(****Biz*** *köbirek* ***oquwımız kerek*** *(Biz çok okumalıyız (çalışmalıyız). Ol bügin kelüw kerek (Onun bugün gelmesi lâzım))* örneklerini, şahıssız cümlelerin şahıslı cümlelerine dönüşmesine örnek olarak göstermektedir.

yönelme hâli ekini aldığı cümlelerin özneleri ise, ilgi hâli ekini almaktadır: *Qazir amalsızdan osılay **iste-w-ge tura keledi** (Şimdi ister istemez böyle yapmak zorundayız). Söytip, **Abay-dıng** tek öz bası üşin ğana emes, sonımen birge Äygerim üşin, onıng äni üşin de küreske **tüs-üw-i-ne tura keldi** (Böylece Abay, sadece kendisi için değil, aynı zamanda Eygerim için, onun şarkısı için de mücadele etmek zorunda kaldı).*

d) Yüklemi ***-ğı*** istek kipiyle kurulan şahıssız cümlelerin özneleri, yüklemin her zaman iyelik ekini almasına bağlı olarak ilgi hâli ekini almaktadır[53]: ***Orazbay-dıŋ** mına jıyın aldında **dawlas-qı-sı kelgen joq** (Orazbay bu toplantıda tartışmak istemedi). **Men-iŋ** ol "qorlıqqa" da **kön-gi-m kelmedi** (Ben, o "rezâleti" kabûllenmek istemedim).*

e) Birleşik yüklemin ***ne*** soru zamiri ve onun ***kerek, qajet, payda, bar, joq, qanşa*** gibi kelimelerle birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümlelerin özneleri, çoğunlukla ilgi hâli ekini alır ve bu tür cümleler, iş-hareketin olumluluğundan daha çok olumsuzluğunu bildirir ve bazen işin yapılmasına gerek duyulmadığını gösterir. ***Mäymöngkelew-diŋ ne keregi bar?** (Dalkavukluk yapmaya ne gerek var?) Bizding aramızdağı bu **sır-dıŋ siz-ge qanşa keregi bar?** (Aramızdaki bu sırın size ne lüzûmu var?) Keter bolğan soŋ, **kinälasıp jatuw-dıŋ keregi qanşa?** (Gidecek olduktan sonra, birbirimizi suçlamanın ne anlamı var?) Quwanışsız **baqıt-tıŋ keregi ne?** (Sevinçsiz mutluluğun ne anlamı var?) Ar jağın **jazuw-dıŋ qajeti joq,** keyin bir oralarmın (Gerisini yazamaya gerek yok, sonra bir dönerim). Qoyıŋız, köz jasıŋızdan **ne payda?** (Boş verin, göz yaşınızın faydası mı var?)*

f) Yüklemin ***–mas*** sıfat-fiilinin yönelme hâli ekini alması ve onun ***amal*** kelimesi ve ***ne*** soru zamiriyle birleşmesi şeklinde kurulur: *Şükirlik **etpeske amal ne?** (Şükretmeyecek hâlimiz mi var?).*

g) Yüklemin, ***-p*** zarf-fiil ekini alması ve onun iyelik eki almış *qajet/kerek* kelimeleri ve *joq* kelimesi, bezen *ne* soru zamiriyle birleşmesi

---

[53] Amanjolov (1994: 172-174, 276) (*Mening injener **bolğım keledi** (Mühendis olmak isterim)); Därkembay(dıŋ) bulardıŋ qayda bara jatqanın bilgisi keldi (Därkembay bulardıng qayda bara jatqanın bilgisi keldi) (Derkembay, onların nereye gittiklerini öğrenmek istedi)* örneğinde olduğu gibi, öznedeki hâli ekinin düşürülerek söylendiğini, ancak onun varlığının ona bağlı *bil-* fiilinin iyelik ekinden belli olduğunu da eklemektedir.

şeklinde kurulur: *Endi onı* ***ayt-ıp qajeti de joq*** *(Artık bunu söylemeye gerek yok). Onda* ***qudalay ber-ip keregi ne?*** *(O zaman kovalamanın ne anlamı var?).*

h) Yüklemin içinde iyelik ekini alan isimleşmiş bir kelimenin yer almasıyla yapılan şahıssız cümlelerin öznelerinin olmamasının sebebi, cümlenin kurulmasını sağlayan kelimenin iyelik eki almasıdır. Dolayısıyla cümlenin öznesi, dâima, ilgi hâli ekini alır ve cümle, alay, tenkit anlamlarını verir: *Qarsı* ***söylegişin özi-niŋ****! (Karşı söz söylemesine baksana!)* ***Mına bala-nıŋ*** *awılga* ***asığuwın-ay****! (Şu çocuğun köye acele etmesine baksana!) Qap,* ***mına birew bir japıraq neme-niŋ qılıp ketkeni-ay****! (Tüh, şu bacak kadarın yaptığına baksana!).*

i) Yüklemin ***-ġan*** sıfat-fiil şekliyle kurulan ve genellikle konuşma dilinde rastlanan şahıssız cümleler vardır: ***Jan aşır-dıŋ joq bol-ġan-ı ġoy****! (Acıyacak kimse yok, demek!) Ötken jazda suret körmesinde bir ädemi peyzaj* ***kör-gen-i bar-dı*** *(Geçen yaz sergide güzel bir resim görmüştü).* ***Men-iŋ ayt-qan-ım keldi*** *(Benim söylediğim oldu). Bir jerde* ***kör-gen-im bar*** *(Bir yerde görmüşlüğüm var).*

j) İnsan iradesinin dışında olan tabiat, yaradılış olaylarını gösteren şahıssız cümleler, deyimlerle kurulur[54]: ***Zärem uştı*** *(korktum),* ***uyqım keldi*** *(uykum geldi),* ***aytuwġa awzım barmaydı*** *(söylemeye dilim varmıyor),* ***taŋ attı*** *(şafak söktü),* ***qas qarayıp qaldı*** *(ortalık kararmaya başladı),* ***ımırt jabıldı*** *(hava karardı):* ***Meyram-nıŋ şek-silesi qatıp jatır*** *(Meyram katıla katıla gülüyor). Kün batıp,* ***qas qaraydı*** *(Güneş battı, hava karardı). Kündiz* ***qolım tiymeydi****, keşki tamaqtı işken soŋ kelgenim ġoy, gafu etiŋizder! (Gündüz vaktim olmuyor, akşam yemeğinden sonra geldim, kusura bakmayın!).*

k) Fiilin yönelme hâli ekini alan mastar şekliyle ***mümkin emes*** kelimesinin birleşmesiyle yapılır: *San jüzdegen adamnan köşede ayaq alıp jür-****üw-ge mümkin emes edi*** *(Yüzlerce insandan dolayı sokakta yürümek mümkün değildi). Ärine, munday jaġdayda maġan munda oqıtuwşı bolıp qal-*

---

[54] Amanjolov'un (1994: 276-277), bu tür cümlelerin gramatikal öznesinin olmamasını, *öznesinin yüklemden ayrı kullanılmamasına* bağlamaktadır.

uw-ġa mümkin emes edi *(Elbette, bu durumda burada öğretmen olarak kalamazdım).*

l) İçinde yönelme hâlli dolaylı tümleçlerin yer aldığı bazı isim cümleleri, şahıssız cümleye dönüşebilmektedir: *(Ol) jumaqqa barmaq şıġar* ***-Oġan*** *qaydağı jumaq! ((O), cennete gidecek belki - Ona cennet nerede?!).*

m) Bir şeyi arzu etme, isteme anlamında kullanılan şahıssız cümlelerin yüklemi, ***-r*** gelecek zaman anlamlı sıfat-fiil ile ***ma*** soru edatı ve ***e-*** yardımcı fiilinin birleşmesiyle yapılır: *Pa, şirkin! Mına atqa* ***miner me edi?*** *(Bu ata binse?). Ana kök şöpke bawırıngdı tösep* ***jatar ma ediŋ?*** *(Şu yemyeşil çimen üzerinde uzansa?).*

n) Yüklemi, ***-atın*** sıfat-fiili ve ***eken*** yardımcı fiilinin birleşmesi şeklinde yapılır: *Özin barıp* ***köretin eken****! (Kendisini gidip görmek gerekirmiş!).*

o) Yüklemi, ***–ġan*** sıfat-fiilinin iyelik eki alması ve onun ***kerek*** kelimesiyle birleşmesi şeklinde kurulur: *Bizge köpşilikting* ***söylegeni kerek*** *(Bizim de istediğimiz milletin konuştuğudur).*

p) Yüklemi, ***-mas*** sıfat-fiilini iyelik ekini alması ve onun *bar, emes* keimeleri ve *ma* soru edatıyla birleşmesi şeklinde kurulur: ***Jatıp külmesi bar emes pe****? ((Birdenbire) gülmeye başlamasın mı?).*

Türkiye Türkçesinde yabancı bilim adamları hariç tutulursa[55], şahıssız cümle terimi kullanılmamaktadır. Ancak dilde yapı olarak mevcut olan bu tür cümleler, farklı açılardan ele alınmaktadır. Dmitriyev, Rusçada şahıssız olarak kabûl edilen *Rassvelo* ve *Stemnelo* gibi cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarının *Tan attı* ve *Sular karardı* şeklinde şahıslı olduğunu belirterek, Türkiye Türkçesinde şahıssız cümleler değil, belirli-şahıslı cümleler olduğuna dikkat çekmektedir. Türk bilim adamı Emre (1931: 91, 1945: 304-305), *Buna bir kakar vermeli* gibi cümlelere *sübjektsiz kaziyeler; İstemez. Teklifinize lüzûm yoktur* cümlelerindeki fiillere de *sübjektsiz fiiller* adını verirken; Ahter Necmettin ve Necmettin Hâlil (1934: 100-101) onları *meçhûl cümle* şeklinde nitelendirmektedirler. Baskakov, *Delilsiz cennete bile gidilmez;* Djevdet-zade ve Kononov, *Burada sigara*

[55] Kononov (1956: § 1025, 1035); Dmitriyev (1969: 507-510); Baskakov (1984: 97-99); Djevdet-zade, Kononov (1934: 182).

içilmez gibi örnekleri şahıssız cümle olarak nitelendirirken, Kononov, Türkiye Türkçesindeki şahıssız cümlelerin aşağıda olduğu gibi şekilde yapıldığını belirtmektedir:

***mümkün**: Hâlbuki dünden beri pek çok şeyler söylemek mümkündü.*

***imkân, olur**: Odanıza gelmek olur mu?*

***imkânsız**: Onu memnun etmek imkânsız.*

***imkân(ı) yok**: ... kazmasına imkân yoktu.*

***olmaz**: Ateşle oyun oynamak olmaz.*

***-mak yok**: Heyy! ... soba başında yok uyumak!*

***-mak var**: Gidip de gelmemek var; gelip de bulmamak var.*

***muhakkak, belli, demek**: Onun bir şeyler düşündüğü muhakkaktı.*

Lâzım/gerek; lüzûm görülmek; aşikâr, kâfi, şüphesiz, hâcet yok.

Türk bilim adamları, ise, konuyu genellikle özne veya yüklem açısından değerlendirerek basit cümle bahsinde değil, cümle unsurları ile ilgili bölümde ele almaktadırlar. Hemen hemen bütün araştırmacılar, yüklemi edilgen çatı fiiliyle kurulan bu tür cümlelerde öznenin yer almadığı veya onun *tarafından* kelimesiyle ifade edildiği konusunda hemfikirdirler[56]. Gerçek öznenin olmadığı cümlelerdeki öznelere çoğunlukla *sözde özne,* çok nadir olarak *gizli özne; tarafından* kelimesiyle belirtilen öznelere ise çoğunlukla *örtülü özne*[57] adı verilmektedir. Bazı araştırmacılar buna ayrıca *yüzünden, etkisiyle, nedeniyle, dolayısıyla, vasıtasıyla, ötürü* kelimelerini de ilâve etmektedirler[58].

Hatiboğlu, *sözde özne* ve *örtülü özne* konularından ayrı *Mektup* ***istemez**, telgraf yeter. Birden aklıma* ***geldi**. **Geçmiş olsun**. **Afiyet olsun**. Aman ne* ***iyi**. Size* ***ne**. Çarşıya* ***gitmeli**. **Ne mutlu** Türk'üm diyene. **Aşk olsun** sana. **Olur**, gelirim. **Olmaz**, gelemem* örneklerinde yüklemlerin

---

[56] Bilgegil (1984: 15-16, 28); Hatiboğlu (1972: 116-118); Yörük (198?: 23); Beserek (1991: 46); Burdurlu (1967: 26, 170, 183); Ediskun (1999: 333); Karahan (1998: 50); Sağlam (1977: 44-48); Dizdaroğlu (1976: 41); Şimşek (1987: 79-81); Börekçi (1994: 179, 269); Kaya (1986: 145-147); Köklügiller (1983: 39); Atabay (1981: 32, 44-47); Banguoğlu (1995: 526-527); (1976: 41); Ergin (1990: 377; 1998: 407); Emre (1931: 385); Oğuzkan (2001); Çebi (1994: 62); Balkan (1998: 175); Nemeth (1962: 96); Kodal (1997: 134).

[57] Hatiboğlu (1972: 117); Sağlam (1977: 48); Dizdaroğlu (1976: 41); Şimşek (1987: 79); Kaya (1986: 145-147).

[58] Dizdaroğlu (1976: 41), Atabay (1981: 46), Şimşek (1987: 79), Kaya (1986: 145-147).

öznelerinin belirsiz olduğunu ileri sürerek, bu tür öznelere *belirsiz özne* adını vermektedir.

Atabay, yüklemi geçişli veya geçişsiz edilgen fiille kurulmuş cümlelerde öznenin olmadığını belirterek, yüklemi geçişli edilgen fiille kurulmuş cümlelerdeki belirsiz nesnelerin bazı kaynaklarda *sözde özne* adıyla incelendiğini ve bu tür cümlelerde öznenin bazen *tarafından, nedeniyle, yüzünden* kelimeleriyle belirtildiğini de hatırlatmaktadır. *Öznesi olmayan* cümlelere *Kapımızın zili **çalınıyor**. ... piyano sesi **duyuluyor*** gibi geçişli edilgen fiilli cümlelerini ve *Daha doğuda Hisarönü körfezciğine **girilir**. ... bir yandan da Marmaris'e **gidilir**. Kırk elli dakikada **yürünür*** gibi nesne bulunmadığı için, doğrudan yapılan işin önem kazandığı ve yüklemi geçişsiz edilgen fiillerle kurulan cümleleri[59] örnek vererek, *Hiç kimseye **söylenir mi**? Baharda ilk tomurcuklanıp yapraklarını, sarı çiçeğini ilk açan **karaçalıdır**. Kimine **hay hay**, kimine **vay vay**. **Yazık değil mi** yahu bu fukaraya? Tüh be, ayıp be, erkekliğe **sığar mı**?* gibi özne ile yüklemin kaynaştığı etken çatılı fiil cümleleri ve ***Sağlık olsun. Afiyet olsun. Geçmiş olsun. Uğurlar olsun. Kahrolası. Kör olası.** Size **ne oluyor**? Bana **ne olacak**. **Bir şey değil*** şeklindeki kalıplaşmış gibi görünen cümlelerde de öznenin olmadığını ileri sürmektedir.

Banguoğlu, cümlede özne görevindeki kelimeye *gramerce kimse* dendiğini, ancak bu kelimenin birçok hâllerde doğrudan doğruya kılanı ve olanı temsil etmediğini; *Murat pulluğu (demirciye) **yaptırdı**. Pulluk (demirci) tarafından **yapıldı*** örneklerinde görüldüğü gibi, arada bilinsin veya bilinmesin, asıl olan ve kılan bir öznenin olduğunu ve ona *mantıkça kimse* dendiğini belirtmektedir.

Ergin, meçhûl fiilli cümlelerin yanı sıra *yazmalı, gitmeli* gibi gereklilik kipinin teklik 3. şahsının şahıssız, umumî kullanılışında da öznenin bulunmadığını ilâve ederken; Emre, *Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli* gibi örneklerde geçen fiillere *gayrı şahsî fiiller* adını vermektedir.

---

[59] Karahan (1998: 50), bu tür cümlelere *meçhûl cümle;* Kodal (1997: 134), *özne almayan* veya *öznesi olmayan cümleler* adını vermektedir.

Oğuzkan, diğer araştırmacıların *sözde özne* dedikleri edilgen çatılı cümlelerin öznelerine *gizli özne;* ayrıca ***Gezilir, tozulur**, ama nedense hiç **çalışılmaz*** örneğindeki öznelere ise *mantıkça özne* adını verirken; Şimşek ise, *İbrahim Paşa sarayı yıkılmamalıdır* cümlesindeki *İbrahim Paşa sarayı* kelime grubunun, *sözde özne; yıkanlar kimler?* sorusunun cevabının ise *mantıkça özne* olduğunu söyleyerek onu *tümcede açık olarak yer almayan, yüklemdeki kişi ekinden de çıkarılmayan, ancak mantık yoluyla bulunabilen özne* şeklinde tanımlamaktadır. Çebi, *Ak dengiz atalarının nihayetinde vaqı olmağla böyle **denmiş ola*** örneğine *özne almayan* veya *öznesi olmayan cümleler* adını verirken; Balkan (1998: 175), *Sıkıntılı, isteksiz bir yolculuğa hazırlanılırdı* örneğine *özne almayan cümle* diyerek, geçişsiz cümlelerin özne almadığını, fiillerin pasif (edilgen) şeklinin *-I* meçhûllük ekiyle yapıldığını belirtmektedir. Diğer çoğu araştırmacıların *örtülü özne* olarak kabûl ettikleri *tarafından* gibi kelimelerin yardımıyla belirtilen özneyi, Börekçi *sözde hâl tümleci* şeklinde nitelendirilmektedir. Nemeth, de Türk araştırmacıları gibi, konuya özne açısından yaklaşarak, *-malı/-meli* gereklilik kipi ekleri ve edilgen çatılı fiillerle yapılan cümlelerin öznelerine *belirsiz özne* adını vermekte; aynı zamanda bunlara *Ağlamayan çocuğa meme vermezler* örneğinde olduğu gibi, 3.çokluk şahıs; *Kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır* örneğinde görüldüğü gibi, 3.teklik şahıs ekiyle yapılan cümleleri de ilâve ederek, konuyu edilgen cümlelerle sınırlamamaktadır.

II. BASİT CÜMLENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Genel Değerlendirme

1. Basit cümle, Türkiye Türkçesinde kendi arasında her hangi bir sınıflandırmaya tâbi tutulmazken; Kazak Türkçesinde, *anlamına göre, cümle unsurlarının tam katılıp katılmamasına göre, esas ve yardımcı unsurların katılmasına göre, aynı cins unsurların katılıp katılmasına göre, esas unsurların katılıp katılmasına göre, cümledeki haberin olumlu veya olumsuz olmasına göre* şeklinde gruplara ayrılmaktadır.

2. Türkiye Türkçesinde *basit cümle* için, çok nadir olmakla beraber, *sade* ve *yalın cümle/tümce* ifadeleri kullanılırken, Kazak Türkçesinde *jay söylem* terimi kullanılmaktadır.

3. Basit cümlenin her iki lehçede tanımı hemen hemen aynı olmakla birlikte, yapı bakımından bazı farklılıklar arz etmektedir.

4. Basit cümleler, Kazak Türkçesinde *yardımcı unsurların katılıp katılmamasına göre jalaŋ (dar)* ve *jayılma (geniş)* olmak üzere ikiye ayrılırken; Türkiye Türkçesinde Kononov (1956: 495) gibi Türkiye Türkçesini inceleyen yabancı bilim adamlarının dışında böyle bir sınıflandırmaya tâbi tutulmamaktadır. Ancak bazı bilim adamları, cümlenin 1) Y; 2) Ö + Y; 3) Ö + T + Y; 4) Z + Ö + T + Y şeklinde oluştuğu unsurlarına göre şemasını sunarken, bu konuya dolaylı olarak değinmektedirler[60].

5. Basit cümle Kazak Türkçesinde, *cümle unsurlarının tam katılıp katılmamasına göre tolımdı (tam)* ve *tolımsız (eksik)söylem* olmak üzere ikiye ayrılırken; Türkiye Türkçesinde böyle sınıflandırılamaya tâbi tutulmamakla birlikte, *eksik cümle* konusu hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Ayrıca, Türkiye Türkçesinde sonu okuyucunun muhayyilesine bırakılan *Bir vuruşu vardı ki... , Seni bir yakalarsam...* gibi örnekler ise, eksik cümle unsurlarının cümledeki başka kelimelerin ekleri veya başka kelimelerin yardımıyla kolay bulunması kuralına aykırıdır. Çünkü bu cümlelerin sonuna hangi kelimenin geleceği belli değil, okuyucunun muhayyilesine bırakılmıştır.

6. Basit cümle, Kazak Türkçesinde *esas unsurların katılıp katılmamasına göre, jaqtı (iki esas unsurlu)* ve *jaqsız (tek esas unsurlu) söylem* olmak üzere önce iki gruba, daha sonra kendi aralarında alt gruplara ayrılırken; Türkiye Türkçesinde basit cümle, Türkiye Türkçesini araştıran yabancı bilim adamları hariç tutulursa,[61] böyle bir sınıflandırmaya tâbi tutulmamaktadır. Basit cümleyi böyle sınıflandıran Türkologlar, onları genel olarak *iki esas unsurlu* ve *tek esas unsurlu* olmak üzere ikiye ayırırken, Baskakov, bunlara esas unsurları düşürülmüş olan eksik cümleleri de ilave

---

[60] Yavuz (1999: 58-175); Börekçi (1988; 1994); Tepeli (1988); Takirdağoğlu (1988).
[61] Kononov (1956, §1025, §1035); Dmitriyev (1969: 70, 506-513); Baskakov (1984: 86-117).

etmektedir: 1) iki esas unsurun da düştüğü eksik cümleler: *Hangi taburdensin? – İkinci. O adam nerede? - Haydarpaşa'da. Ne oynuyorsun? – Santhaf;* 2) iki esas unsurdan birinin düştüğü eksik cümleleri: *Kaptanınız kim? - Karagümrüklü Eşref abi* (Baskakov, 1984: 86-117).

7. Kazak Türkçesindeki *iki esas unsurlu* veya *şahıslı cümleler,* Türkiye Türkçesinde basit cümlenin bir türü olarak değil, *malûm cümle* şeklinde cümlenin bir türü olarak veya *açık özne, öznenin tanımlı durumu* şeklinde özne açısından değerlendirilmektedir.

8. Kazak Türkçesinde *tek esas unsurlu cümleler,* kendi arasında *belgisiz-jaqtı (belirsiz-şahıslı), jalpılawış-jaqtı (umumî-şahıslı)* ve *jaqsız (şahıssız), atawlı (nominatif)* olmak üzere dörde ayrılırken; Türkiye Türkçesinde yabancı Türkologlar ve Emre hariç tutulursa, böyle bir sınıflandırma söz konusu değildir. Ancak konuya *meçhûl cümle* şeklinde cümlenin bir türü; *sözde özne, belirsiz özne* şeklinde özne açısından yaklaşılmaktadır.

9. Kazak Türkçesinde *nominatif cümle,* tek esas unsurlu cümlelerden ayrı ele alınırken; Türkiye Türkçesinde böyle bir ad altında cümle türü olmamakla beraber, konuya *kısa ifadeler; cümle değerindeki sözler; düşüklü anlatım; öznenin söylenmediği cümleler*; *eksik cümle* açısından yaklaşılmaktadır.

10. Kazak Türkçesinde *belgisiz-jaqtı* cümleler, basit cümlenin bir türü olarak incelenirken; Türkiye Türkçesinde yabancı Türkologlae hariç tutulursa, yapı olarak mevcut olduğu hâlde cümle türü olarak değerlendirilmemektedir.

11. Kazak Türkçesindeki *umumî-şahıslı cümleler,* Türkiye Türkçesinde yabancı bilim adamları hariç, ayrı bir cümle türü olarak ele alınmamaktadır.

12. Kazak Türkçesinde *şahıssız cümleler,* basit cümlenin bir türü olarak nitelendirilirken; Türkiye Türkçesinde yabancı Türkologlar hariç tutulursa, basit cümle türü olarak değil, *sübjektsiz kaziyeler, meçhûl cümle, sözde özne, örtülü özne, belirsiz özne, mantıkça kimse, özne almayan* veya *öznesi olmayan cümleler* şeklinde farklı açılardan ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu tür cümlelerin arasında yer alan edilgen çatılı cümleler, yapı

itibarı ile Kazak Türkçesinde mevcut olmakla beraber, yüklemin yapısına göre şahıssız cümlelerin arasında onlara yer verilmemektedir.

B. Yapı Bakımından Değerlendirme

1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar

1) *Nominatif cümle*, her iki lehçede olmakla birlikte, Türkiye Türkçesinde genellikle geçmiş zaman şekliyle ifade edilirken; Kazak Türkçesinde şimdiki veya geniş zaman şeklinde kurulmaktadır: *Yağmurlu bir gün**dü** (RNG, 29). Bir ağustos mehtabı gecesiy**di** (RNG, 36). **Mınaw appaq düniye**... (OB, 495) (Bembeyaz dünya...). Tınıştıq (OB, 186) (Sükunet).*

2) Edilgen çatılı geçişli fiille kurulan *şahıssız cümleler* her iki lehçede olmakla beraber, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu kadar yaygın kullanım söz konusu değildir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde edilgen fiille yapılan cümleler, Kazak Türkçesinde bazen farklı yapılarla ifade edilmektedir: *Vatan ve millet, vatan ve millet oldukları için **sevilir**... (AHT, 44). Üydiŋ burışı dıŋğırlağanday bolıp edi, elegizgen eken, böten dıbıs sez**il**meydi (OB, 43) (Evin köşesi bir an titremiş gibi oldu, ancak ona öyle gelmiş, çıt çıkmıyordu). Säresi işip otırsıŋ ba, tawıq şaqırarda tamaq **işe me eken**...(OB, 133) (Sahur mu içiyorsun, sabahın köründe yemek yenir mi (hiç)...).*

3) Mastarın *gerek/lâzım* kelimeleriyle birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümleler, her iki lehçede birbirlerine benzemekle birlikte, Türkiye Türkçesinde *-mak gerek/lâzım, icap eder* yapısıyla kurulurken; Kazak Türkçesinde genellikle *-w kerek* şekliyle yapılmakta, *–maq kerek* yapısı çok nadir kullanılmaktadır: *Bazen nasihatlerine biraz somurtsam, arzularına karşı kafa tutsam bile neticede daima yelkenleri suya indir**mek lazım gelir** (RNG, 58). Uyuyamadım, çünkü sizin nişanlınız olarak geçirdiğim tek saadet gecesinin bir dakikasını ziyan et**memek lazımdı** (RNG, 331). Ne iste**w kerek** özi? (OB, 463) (Ne yapmalı?). Riga'dan telefon soğ**uw kerek edi** (OB, 394) (Riga'dan telefon açmaları gerek). Ne bolsa da osına qar elinde, adamdarı az keŋistikte öl**üw lazım eken** (OB, 362) (Ne olursa olsun şu karlı ıssız diyarda ölmeli).*

4) Mastarın iyelik eki almış şekilleriyle kurulan şahıssız cümleler, Kazak Türkçesinde *-w + İE kerek* şeklinde iken; Türkiye Türkçesinde *-ma+ İE gerek/lâzım* şeklindedir. Ancak Kazak Türkçesinde son zamanlarda öznenin yalın hâlinde kullanılmasına doğru temayül vardır: *Bu ânı tut**ması lâzımdı** (AHT, 71). Doğruca yanına gitsem, ne bileyim, mesela birbirimizin elini tut**mamız lazım** gelecekti (RNG, 49). Ulığan qasqır, uyıtqığan boranğa besikten beli jaŋa şıqqan bizderdi aldap-arbap aydap salğanda, sol eliŋ ... uyalmaydı, **bizØ uyaluwımız kerek** (OB, 360) (Uluyan kurtların ve şiddetli tipinin arasına gencecik bizleri gönderirken onlar utanmıyorlar, bizim utanmamız gerekiyormuş).*

5) Türkiye Türkçesinde *-(ma(y)+-a /gerek yok/ lüzûm görülmez* şeklinde *-ma* isim-fiilinin yönelme hâli eki alması ve *lüzûm yok/görülmez* kelimeleriyle birleşmesi sûretiyle kurulan şahıssız cümleler, Kazak Türkçesinde *-(u)w+dıŋ keregi joq* şeklinde mastarın ilgi hâli eki alması ve iyelik eki almış *kerek/qajet* kelimeleriyle birleşmesi şeklinde ifade edilmektedir: *Mızmızlan**maya lüzum yok** (RNG, 359). **Sormaya lüzum yoktu** (RNG, 205). Endeşe oğan eşbir qorlan**uwdıŋ**, uyal**uwdıŋ da qajeti joq** (OB, 307) (Öyleyse o, artık utanmamalı, kendini hor görmemelidir).*

6) *Mümkün* kelimesiyle kurulan şahıssız cümleler, her iki lehçede olmakla beraber, Türkiye Türkçesinde *–mak mümkün* şeklinde kurulurken; Kazak Türkçesinde *-w-(ğa) mümkin (emes)* şeklinde mastarın yönelme hâli ekini almasıyla yapılmaktadır: *Sonra, kolaylık olmak için Ayşeleri dershanenin bir tarafına, Zehraları öteki tarafına oturtmak, bahçede top oynatırken ... Ayşeler bu yana, Zehralar bu yana, diye gruplar yap**mak mümkündü** (RNG, 171). Fakat erkeklerin, sade kalbiyle ve dinamiğiyle yaşayan pek az kısmı var ki, onlardaki gönül temizliğini her kadında bul**mak mümkün değil** (RNG, 401). İnşaallah onlara yeni kutularda da tesadüf et**mek mümkün olur** ... (RNG, 53) Ömir degen uzaq sapardı birge bastasaq ta, birge ayaqta**w mümkin emes eken** (OB, 380) (Hayat adlı uzun yolculuğa birlikte çıkılsa da, birlikte bitirmek mümkün değilmiş).*

2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Türkiye Türkçesinde *ki* pekiştirme edatıyla biten eksik cümleler, Kazak Türkçesinde bazen *ġoy* pekiştirme edatıyla ifade edilmekle beraber, genellikle tam cümle olarak kurulmaktadır: *Bütün ömrümce ölüme o kadar yakın yaşadım* ***ki****... (AHT, 67). Sana öyle havadislerim var* ***ki****... (AHT, 70). Ben çocuk değilim* ***ki****... (AHT, 81). Onların ana kız yan yana gelişleri öyle hazin, öyle hazin bir şeydi* ***ki...*** *(RNG, 213).*

2) Türkiye Türkçesinde yüklemi 3. çokluk şahıs fiil şekilleriyle kurulan *belirsiz-şahıslı* cümleler, Kazak Türkçesinde 3. teklik şahısla, bazen işteş fiille ifade edilmektedir: *Annemi bana benzetir****ler*** *(RNG, 14).*

3) *Tarafından* kelimesiyle kurulan edilgen çatılı şahıssız cümleler, her iki lehçede olmakla beraber, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu kadar yaygın değildir ve dolayısıyla bu tür cümleler, genellikle şahıslı olarak kurulmaktadır: *Pek günahına girmeyeyim ama, galiba aşçı kadın* ***tarafından*** *babama gammazlandık ... (RNG, 13). Bu, galiba bir feryattı. Fakat aşağıdakiler* ***tarafından*** *duyu****l****unca hemen bir kahkahaya döndü (RNG, 40).*

4) Türkiye Türkçesinde geçişsiz fiille kurulan edilgen çatılı şahıssız cümleler, Kazak Türkçesinde *–(u)w-ġa bol-* şekliyle ifade edilmektedir: *Buradan oraya yarım saatte gidi****l****ir.*

5) Türkiye Türkçesinde *–mak imkânsız* şekliyle kurulan şahıssız cümleler, Kazak Türkçesinde *–(u)w(ġa) mümkün emes* şeklinde genellikle mastarın yönelme hâli ekini almasıyla kurulmaktadır: klaşma hâli ekini alması ve *boluw* yardımcı fiilinin olumlu veya olumsuz biçimleriyle birleşmesiyle ifade edilmeketdir: *Benimle başa çık****mak*** *hakikaten* ***imkânsızdı*** *(RNG, 19).*

6) Türkiye Türkçesinde *-a imkan yok* şekilli şahıssız cümleler, Kazak Türkçesinde *-(u)w-(İE) mümkin emes* şeklinde mastarın iyelik eki alması ve *mümkin emes* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulmaktadır: *Fakat hakikaten tarifin****e imkân yok*** *... (RNG, 53). Bun****a imkân yok****,.. (RNG, 45). Müjgân'dan öğrendiğim güzel şeyden sonra, yorulmam****a imkân yok****... (RNG, 85).*

7) Türkiye Türkçesinde *–mak var* şekliyle kurulan şahıssız cümleler, Türkiye Kazak Türkçesinde *-w degen bar* şeklinde mastarın, *degen* ve *bar*

kelimeleriyle birleşmesi şeklinde yapılmaktadır: *Gidip de dönme**mek**, gelip de görme**mek var**.*

8) *–mak yok* veya bazen duygu yüklü ifadelerde *yok -mak* şeklinde *yok* kelimesinin fiilin mastar biçimiyle birleşmesi suretiyle kurulan şahıssız cümleler, Kazakçada *-(u)w-ġa bolmaydı* yapısıyla ifade edilmektedir: *Şimdi saklambaç oynayacağız, lâkin güç yere saklan**mak yok** ha, parmak kadar vücudun var (RNG, 355). Heyy!.. soba başında yok uyumak.*

9) Türkiye Türkçesindeki ***İstemez.*** şeklindeki şahıssız cümlelerin, Kazak Türkçesindeki karşılığı şahıslıdır.

10) *-malı, -meli* şeklinde gereklilik kipiyle yapılan şahıssız cümlelerin Kazakçadaki karşılığı, *-(u)w kerek* şeklindedir. *Ne yap**malı**? Yarabbim, nasıl kurtul**malı**? (AHT, 232). Yorgunluktan berbat oldum; söze hizmet ettiğimiz yetmiyor da, bir de dalkavukluk mu et**meli**? dedi (RNG, 359).*

3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Kazak Türkçesinde 3. teklik şahıs fiili şekilleriyle kurulan belirsiz-şahıslı cümleler, Türkiye Türkçesinde 3. çokluk şahısla yapılmaktadır: *-Tasjan. "Janın" keyde alıp tastap ataydı Ø (OB, 426) ((Adım) Tascan. Bazen "can"ını düşürerek söylerler). Bul jaq basqa awdannıŋ jeri, bir tükpirinde, tım şalġayda bolġandıqtan, "işkeri jaq" dep atap ketken Ø (OB, 316) (Buraya, başka bir ilçeye ait ve çok uzak bir yer olduğu için "iç taraf" demişler).*

2) Kazak Türkçesinde çokluk anlamın fiilin işteş çatı biçimiyle telâfi edilmesine doğru temayül vardır. İşteş fiille kurulan belirsiz-şahıslı cümleler, Türkiye Türkçesinde 3. çokluk şahısla yapılmaktadır: *Qas qarayıp, alqara köktegi sansız juldızdar tım alıstan sıyqırlana köz qısısadı (OB, 30) (Karanlık çökünce gökyüzündeki sayısızı yıldızlar parlamaya başlar).*

3) Kazak Türkçesinde *–(u)w-(İE)-(ŞE)-ġa boladı/ bolmaydı/ bolatın emes/bolmas/jaramaydı/tiyis* gibi şahıssız cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı, genellikle edilgen çatı fiiliyle kurulmaktadır. *–(u)w-ġa boladı ma* yapısının, Türkiye Türkçesindeki karşılığı yeterlik fiilinin olumlu-soru biçimiyle şahıslı olarak kurulmaktadır: *Adam retinde äŋgimelesip, sırlasuwġa boladı ġoy (OB, 131) (İnsan gibi konuşarak iç dökebilirdik (dökülebilirdi)). ...*

*taġdırmen oyna**wġa** **bolmaydı** (OB, 130) (... kaderle alay edilmez (oynanmaz)). Dem alġan sayın awızdarınan budaq budaq bu şıqqan üş jigitke sonadaydan qarap turıp, işteri örtenip tur-aw dep oyla**wġa boluwşı edi** (OB, 361) (Nefes alıp verdikçe ağızlarından buhar çıkan üç genç adama dışarıdan bakıldığı zaman, sanki içleri yanıyordu). Endeşe aqtı attap ket**üw jaramas** (OB, 99) (Süt içilmelidir).*

4) Kazak Türkçesinde *-masqa* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz şeklinin yönelme hâli eki alması ve genellikle *nege, qalay* soru zamirleriyle, bazen *kerek* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan şahıssız cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı, genel itibarı ile şimdiki veya geniş zaman veya istek kipiyle şahıslı olarak kurulmaktadır: *Qay-qaysısı da iş qusalap mezi et**peske kerek** (OB, 84) (Hiçbir şey ve hiç kimse onun canını sıkmamalı). **Nege** tısqa şığıp taza awa jut**pasqa**? (Neden dışarı çıkıp temiz hava almayalım?). Osıdan keyin **qalay** şırqa**masqa**? (Bundan sonra nasıl da şarkı söylemezsin?).*

5) Kazak Türkçesinde *-masqa* şeklinin *bol-* yardımcı fiilinin olumlu-soru veya olumsuz biçimiyle birleşmesi şeklinde kurulan *şahıssız cümlelerin* Türkiye Türkçesindeki karşılıkları, geniş zaman fiillerinin *nasıl* soru zamiriyle birleşmesi veya *–maktan başka çare yok/ var mı* şeklinde ifade edilmektedir: *Moyında**masqa bola ma**? (İtiraf etmekten başka çaremiz mi var?).*

6) Kazak Türkçesinde *-p bolmaydı/bolmas/bolar emes* şeklinde *-p* zarf-fiilinin *bol-* yardımcı fiilinin olumlu, olumsuz biçimleriyle birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümleler, Türkiye Türkçesinde edilgen çatıyla ifade edildiği gibi, ayrıca *-mak zor/mümkün değil* yapılarıyla da karşılanabilmektedir: *Közge türtse körgisiz, eşteŋe kör**ip** **bolmaydı** (Zifirî karanlık, bir şey görmek mümkün değil).*

7) Kazak Türkçesinde *-may bolmaydı (ġoy)/bolmas* şeklinde, *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçiminin, *bol-* yardımcı fiilinin olumsuz biçimiyle birleşmesi sûretiyle kurulan şahıssız cümleler, Türkiye Türkçesinde *-madan olmaz* şekliyle yapılmaktadır: *Tez arada ket**pey** **bolmaydı** (Bir an önce gitmeliyiz).*

8) Kazak Türkçesinde *- r/-mas bolar* şeklinde geniş zamanın olumlu ve olumsuz biçimlerinin *bol-* yardımcı fiilinin geniş zaman olumlu biçimiyle

birleşmesi sûretiyle kurulan şahıssız cümlelerin olumlu şekli, Türkiye Türkçesinde geniş zaman fiiliyle şahıslı olarak; olumsuz biçimi ise, edilgen çatının olumsuz şekliyle ifade edilmektedir: *Körgendi şopan sözdi böl**mes bolar** (OB, 24) (Görgülü çoban sözü bölmemelidir).*

9) Kazak Türkçesinde *–(u)w (+İE)-ġa tura keldi/keledi/keler* şeklinde mastarın *tura kel-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümleler, Türkiye Türkçesinde *-mak zorunda kal-* şeklinde yapılmaktadır. *Qondırmay jatsa keri qayt**uwġa tura keletin şığar** (OB, 296) (Eğer geceyi burada geçirmeye izin vermezse, geri dönmek zorunda kalabiliriz).*

10) Kazak Türkçesinde *-masqa amal ne/bar ma?* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin yönelme hâli ekini alması ve onun *amal* kelimesi, *ne* soru zamiri veya *bar* kelimesi ve *ma* soru ekiyle birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümleler, Türkiye Türkçesinde *-mayacak hâlimiz mi var? –maktan başka çare mi var?* şeklinde ifade edilebilmektedir. *... osı qasekeŋder bolmasa taŋımız atar ma, künimiz şığar ma edi, özimizdi ap dep asap qoyarın bile tura maqta**masqa amalımız bar ma**? (OB, 355-356) (... kurt efendiler olmasaydı, sabah olmaz, güneş doğmazdı, bizi memnuniyetle yiyeceklerini bile bile övmekten başka çaremiz mi var?).*

11) Kazak Türkçesinde *-(u)w-dıŋ keregi/qajeti qanşa* şeklinde mastarın ilgi hâli ekini alması ve onun iyelik ekini almış *kerek, qajet* kelimeleri ve *qanşa* soru zamiriyle birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümleler, Türkiye Türkçesinde *-(ma)(n)ın ne anlamı var* şeklinde ifade edilmektedir: *Sen bolmağan soŋ ömir sür**üwdiŋ qajeti qanşa**? (Sen olmadıktan sonra yaşamanın ne anlamı var ki?).*

12) Kazak Türkçesinde *-p keregi/qajeti joq, - p ne kerek, -p keregi/qajeti ne* şeklinde *-p* zarf-fiiliyle kurulan şahıssız cümleler de, 13. maddede olduğu gibi ifade edilmektedir: *Ülken jerdi aŋsa**p ta keregi joq-aw** (OB, 370) (Büyük yerlere pek imrenmemeli).*

13) Kazak Türkçesinde yüklemi iyelik ekini alan adlaşmış bir kelimenin yalın ve yükleme hâli şeklinde olan şahıssız cümleler, Türkiye Türkçesinde genellikle *baksana* fiiliyle şahıslı olarak kurulmaktadır: *Pätşağardıŋ ayda**wın-ay**, äkesi tirilip kelgendey (OB, 492) (Şunun araba sürmesine baksana, sanki*

*babası dirilmiş gelmiş). O, jarıqtıqtıŋ lapılda**wın-ay!** (OB, 353) (Alev alev yanmasına baksana! (ateşin)).*

14) Kazak Türkçesinde *-r ma edi (2.ŞE)* şeklinde geniş zamanın hikâyesinin soru biçimiyle kurulan şahıssız cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı, genellikle arzu, istek ifade eden şart kipiyle şahıslı olarak yapılmaktadır: *Aq boz atqa aq şana jegip, mınaw kilegey qardıŋ betimen ağız**ar ma edi...** (OB, 324) ((Keşke) Beyaz ata kızak koşarak, şu karın üzerinde koştursa...).*

Kazak Türkçesinde *-mas+lE bar ma/emes pe* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin, iyelik eki alması ve *bar, emes* kelimeleri ve soru edatıyla birleşmesi şeklinde kurulan şahıssız cümleler, Türkiye Türkçesinde emir veya isteki kipinin olumsuz-soru biçimiyle ifade edilmektedir: ***Jatıp külmesi bar emes pe*** *((Birdenbire) gülmeye başlamasın mı?).*

III. BİRLEŞİK CÜMLE

Türkçede esas itibarıyla birleşik cümlenin olup olmadığı meselesi, Türkçeyi araştıran bilim adamlarının Hint-Avrupa dillerinin söz dizimi özelliklerini ve her dilin kendi söz dizimi özelliklerini göz önünde bulundurmalarına bağlı olarak günümüze kadar tartışılagelmiştir. Konuya Hint-Avrupa dillerinin yapı özellikleri açısından yaklaşanlar, Türkçede birleşik cümleleri oluşturan yardımcı unsurların yükleminin çekimli fiille değil, genellikle fiilimsilerle kurulduğu için, tam anlamıyla birleşik cümlenin olmadığını veyahut başka bir ifadeyle, yabancı dillerde analitik usulle kurulan birleşik cümlelerin yerine Türkçede sentetik usulle kurulan cümlelerin olduğunu[62] ileri sürerken; konuya Türk lehçelerinin kendilerine has yapı özellikleri[63] açısından yaklaşanlar, Türkçede de birleşik cümlelerin olduğunu

---

[62] Eckmann (1996: 155-181); Tekin/ TDEK (1992: 103-112); Akalın (1998: 27, 60); Gabain (2000: 123-125).

[63] Abdullayev (1964: 9-78), bağımlı birleşik cümleleri değerlendirirken, Kırgızca ve Yakutça gibi bazı türk lehçelerinde zarf-fiillerin çekimli yüklem olarak kullanılabilmesi gibi Türk lehçelerinin özelliklerini göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu konuda ayrıca bkz.: Ubtyatova (1995: 6-7, 12).

savunmaktadırlar[64]. Ancak bütün araştırmacılar, şart cümlesi ve yabancı dillerdeki bağlaçları karşılamak için yeni anlamlar üstelenen ilgi ve soru zamirleriyle kurulan cümlelerin birleşik cümle olduğu konusunda hemfikirdirler.

Gadjiyeva, başlangıçta basit müstakil olan cümlelerin birleşerek bir cümleye dönüşmesi sırasında önceki yüklemlerin fiilimsiye, özellikle zarf-fiillere dönüşmesinin[65], Türkçenin iki veya ikiden fazla çekimli fiilden kaçınmasından kaynaklandığını; yüklemlerin böyle değişmelere uğramalarının sırrının, Türkçe fiillerin isim tabiatlı olmasında, dolayısıyla onların kolayca fiilimsiye dönüşebilmesinde olduğunu; ancak bazen aynı derecedeki iş veyahareketleri göstermekte, bazen de üslûp açısından sınırlı durumlarda bağımlı birleşik cümlelerin yardımcı unsurlarının çekimli fiille de kurulduğunu belirtmektedir.

Yazar, ayrıca mantık açısından yan veya yardımcı yargı diye bir şey olmadığı için, yardımcı cümle fikrinin de kendi kendiliğinden ortadan kalktığını ileri sürmekle beraber, iki ayrı yargı taşıyan cümlelerin birleşerek bir cümleye dönüşmesinin, dillerde farklı tezahür ettiğine dikkat çekmektedir: Hint-Avrupa dillerinde cümleler, yapı bakımından müstakilliklerini korurken, Türk lehçelerinde bir cümlenin diğer bir cümlenin içinde eriyip gittiğini; ancak Türkiye Türkçesi gibi yabancı dillerin etkisinde kalan Türk lehçelerinde ise, transformasyon yapılarının ağır bastığı Başkurtça, Kazakça gibi gibi diğer lehçelere göre cümlelerin yan yana gelerek birleşmesinin daha yaygın ve canlı bir biçimde görüldüğünü belirtmektedir[66]. Yan yana gelerek birleşen cümlelerin bütün Türk lehçelerinde geniş çapta yayılmamasını da, Türkçenin

---

[64] Gadjiyeva (1973: 229-237); Nurmahanova (1971: 203-207); Kordabayev (1995: 17-24); QTG (1967: 147-149); Balakayev, Sayrambayev (1997: 231-232).

[65] Başlangıçta iki basit cümlenin yan yana gelerek birleşmesiyle meydana gelen bağımsız birleşik cümlelerin ilk unsurunun yükleminin çekimli fiilden fiilimsilere dönüşmesi, başka bir ifadeyle transformasyona uğramasıyla ile ilgili bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321); Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 94-113).

[66] Türk lehçelerinde birleşik cümlelerin aynı derecede kullanılmadığı, bazılarında fiilimsilerle kurulan cümlelerin daha yaygın olduğu, bazılarında da bağlayıcı unsurların daha çok kullanıldığı konusunda ayrıca bkz.: Nurmahanova (1971, 203-207); Abdullayev (1975: 520-523, 1987: 39-58); Musaoğlu (1999).

yapı özelliğine, başka bir ifadeyle ilgi zamirleri veya kelimelerinin olmamasına bağlamaktadır (Gadjiyeva, 1973: 229-237).

Birleşik cümle meselesi, birleşik cümlenin özelliklerinin belirtilmesi ve sınıflandırılması gibi hususlardan ibaret olmakla birlikte, birleşik cümle meselelerinin başında bağımlı birleşik cümle meselesi, özellikle de fiilimsilerle yapılan cümlelerin[67] birleşik cümlenin oluşturucu unsurlarından olup olması konusu gelmektedir[68]. Türkoloji'de birleşik cümle meseleleri ile ilgili görüşleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Birleşik cümlenin en az iki prediaktif merkezden oluşması gerektiğini ileri sürenler, predikatifliğin veya predikatiflik ilişkinin, özne ve yüklemin ikisinin de iştirak ettiği ve özellikle fiilimsilerle kurulan yardımcı cümlelerde görülen *analitik usul*[69] ve genellikle yüklemi çekimli fiil olan yardımcı cümlelere mahsus öznenin özel olarak cümlede yer almayıp, yüklemin şahıs ekinden görüldüğü *sentetik usul*[70] olmak üzere iki türlü tezahür ettiğini belirtmektedirler[71].

---

[67] Admoni/ ST (1982: 30-36), fiilimsilerle yapılan cümleleri birleşik cümle olarak değil, bağımsız (parataxis) ve bağımlı (gipıtaxis) birleşik cümleden ayrı *kaynaşık birleşik cümle,* yani *gipertaxis* olarak değerlendirmektedir.

[68] Türkoloji'de genel olarak birleşik cümle ve onunla ilgili meseleler, özellikle *bağımlı birleşik cümle* meselesi konusunda bkz.: Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 94), Sevortyan (1961: 122), Gadjiyeva (1961: 164-172), Grunina (1961: 136), Zakiyev (1963: 273-304); Abdullayev (1964: 7; 1987: 6-58); Budagova (1963: 47-50); Esenov (1974: 174-194); Sevortyan/ ST (1971: 24-29); Gadjiyeva/ ST (1973: 30-39); Usenbayeva/ ST (1979: 54-61); Abdullayev/ ST (1983: 59-62); Zakiyev/ ST (1983: 29-38); Gadjiyeva, Biryukoviç/ ST (1983: 3-15); Abdullayev/ ST (1970: 53-59); Zakiyev/ ST (1972: 23-31); Musayev/ ST (1987: 77-85; 1990: 21-31); Yuldaşev/ Ubryatova/ İPSTY (1962: 24-38); Abdullayev, Cavadov (1987: 52-56); Cafarzade/ ST (1978: 54-62); Nartıyev/ ST (1975: 12-20); Gaydarcı/ ST (1971: 50-56); Murataliyev/ ST (1975: 20-25); Abdullayev S. (1988: 103-113); Yuldaşev (1976: 249-264); Musayev, ST (1986: 107-111); Sşerbak (1962: 219-220); Skirdov (1970: 176-179); Esenova, Manciyeva (1988: 132-133); Potseluyevskiy (1988: 213-214); Potseluyevskiy (1988: 203-204); Korkina (1988: 148-150); Nazarov (1988: 235-237); Vasilyev (1988: 238-239), Abdullayev, K. M. (1998: 128-164); Saitbattalov (1961: 7-13); Hamzayev (1969: 187-268); Reşetov (1961: 226-231); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 223-230); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 322-324); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 201-204); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 162-166); Berdi (1998: 52-53); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 177-231); Golovin (1973: 207-208); Musaoğlu (1999: 775-779, 2000); Memmedoğlu (1999: 746-768), Mehmedoğlu (1999: 222-229).

[69] Sevortyan (1961: 122-134), *analitik* tipte özne ile yüklemin cümle içinde yer almasının şart olduğunu ve predikatif bağın, onların sırasıyla gerçekleştiğini: eğer özne başta, yüklem sonda ise, predikatif bağ; tam tersi ise, atributif bağ kurulduğunu belirtmektedir.

[70] Baskakov (1975: 238) de, gipotaxisin (bağımlı birleşik cümlenin) *analitik* ve *sentetik* olmak üzere iki çeşidi olduğunu ve ancak, sadece analitik tipin birleşik cümle kurabileceğini, isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiillerle yapılan sentetik tipli cümlelerin, 1) çetin düşünce bildirmekle birlikte

2. Konuya genellikle mantık açısından yaklaşarak[72], yardımcı cümlenin yükleminin, çekimli fiil olduğu gibi, fiilimsi de olabildiği görüşünü savunanlar, genellikle zarf-fiil ve hâl eklerini alarak edatlarla birleşen sıfat-fiil gibi fiilimsilerle kurulan cümleleri birleşik cümle kabûl etmektedirler[73].

3. Yardımcı cümlenin yükleminin çekimli fiil olması gerektiğini öne sürerek konuya şekil açısından yaklaşanlar, fiilimsilerle kurulan birleşik cümleleri birleşik cümle değil, basit veya genişlemiş unsurlarla[74] kurulan genişlemiş basit cümle addetmektedirler[75].

---

bitmiş düşünce vermediğini; 2) yapının dışında müstakil cümle olamadığını; 3) özne ile yüklemlerinin şahıs açısından birbirine uymadığını, bu tür kelime gruplarına has olan iyeliğin (aitliğin) şahıs ekleriyle verildiğini; 4) fiilimsilerin esas cümlenin tamamına değil, sadece bir unsuruna bağlı olduğunu; 5) bu tür yapıların esas birleşme şekillerinin hâl ekleri ve edatlar olduğunu ilâve etmektedir. Yazar, üstelik *men awılğa ketkende* yapısının, *men-iŋ awılğa ketken-i-m-de* şeklindeki tam yapının sonradan meydana gelen eksik varyantı olduğunu ifade ederken, Gadjiyeva (1973: 214), öznesi ilgi hâli ekini alan yapının, yalın hâli ekini alan yapıdan sonra geliştiğini öne sürmektedir. Abdullayev (1964: 9-78), bu konuda Baskakov'la aynı görüşü paylaşmaktadır: *menin gelgenimde> meni gelgenimde > men gelgende; men kelgen-i-m-den son – men kelen ø-den sonra.*

[71] Predikatifliğini analitik ve sentetik olmak üzere iki şekilde tezahür ettiği konusunda ayrıca bkz.: Sevortyan (1961: 122-134); Kordabayev (1995: 17-24).

[72] Abdullayev (1964: 9-78), hükümle cümlenin aynı olmadığını, bunun aynı zamanda basit ve birleşik cümle için de geçerli olduğununu belirterek, içinde genişlemiş unsur bulununan basit cümlelerin, iki farklı hüküm taşıyabildiği, ayrıca *Kim ki tez keldi, yahşı yerläri tutdu* ve *Tez kelän yahşı yerläri tutdu* örneklerinde görüldüğü gibi, aynı hükmü taşıyan cümlenin hem basit hem de birleşik olarak kurulabildiğine dikkat çekmektedir.

[73] Fiilimsilerle kurulan cümleleri birleşik kabul edenler: Gadjiyeva (1973: 229-237); Kâzım Bek (1846: 264-274, 410-418, 439-445, § 164, 165), Sevortyan (1961: 122-134), Hesenov, Şerifov (1933: 38-42); Açıyman (1931: 45-47); Kononov (1948: 250-261) (öznesi yalın hâlinde olan sıfat-fiillerle kurulan yardımcı cümleler); Abdurahmanov (1967: 63-64); Borovkov (1935: 115-136); Grunina (1961: 136-156); Nurmahanova (1971: 203-207); Kordabayev (1995: 17-24); QTG (1967: 147-149); Balakayev, Sayrambayev (1997: 231-232); Savranbayev (1982, 202, 325); Bilgegil (1984: 73-86); Gencan (1975: 121-131); Yörük (198?); Banguoğlu (1995: 546-548); Beserek (1991: 51); TGEK (1941-42); Burdurlu (1967: 96-97); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 381-382); Ediskun, Dürder (1985: 177-181); Dmitriyev (1960: 72-73); Kononov (1956: 515-538); Sağlam (1977: 192-194); Dizdaroğlu (1976: 190); Şimşek (1987: 250-253); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli, (1988); Gemici (1990); Tor (1994); Moussa (1995: 18-37); Vural (1996: 46); Esin (1997: 278-353); Ateş (1990: 97); Güngör (1966: 47); Köklügiller (1983: 61-64); Sander (1966: 164-167); Djevdet-zade, Kononov (1934: 243-249); Sayın (1969: 106-107); Gordlevskiy (1928: 116-123, 140-149); Sokolov/ SİTY (1971: 157-164).

[74] T. Tekin (1960: 355), Kononov'un grameri ile ilgili makalesinde genişlemiş unsurları, *cümlenin genişletici öğeleri* şeklinde ifade etmektedir.

[75] Fiilimsilerle kurulan cümleleri basit cümle kabul edenler: Baskakov/ İPSGTY (1961: 230; 1984:52-58, 155-184; 1956: 89, 92, 95-96; 1975: 205-206, 224-233); Şiraliyev (1958: 81); Dırenkova (1940: 269-286; 1941: 285-287); Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 94-98); Kononov (1960: 364-385; 408); Budagova (1963: 47-50); Musaoğlu (1994: 10-25); Nasilov (1940: 128-140, 1963: 100-101); Abdulayev (1964: 32-39), Askarov/ SİİTY, (1971: 149-154); Dmitriyev (1948: 244-246); Baskakov/ ST (1971: 15-23); Latıypov/ ST, (1972: 69-77); Guzev/ ST, (1977: 36-43); Abdullayev/ ST, (1982: 51-55); Schinkewitcz (1947: 54-77); Hatiboğlu

4. Yardımcı cümleyi, esas cümlenin bir unsurunu tamamladığını ileri süren bazı araştırmacılar, onun esas cümlenin bir unsuru görevini üstlendiğini belirterek konuya cümle unsurlarının sentaktik görevi açısından yaklaşırken; diğer bir grup bilim adamı, bütün yardımcı cümle türlerinin esas cümlenin bir unsurunu tamamlamadığı, esas cümlenin tümünü niteleyen yardımcı cümlelerin de olduğuna dikkat çekmektedirler.

Yüklemi fiilimsiyle yapılan yardımcı cümlenin öznesi ile ilgili şu görüşler ileri sürülmektedir:

1. Bazı araştırmacılar, yardımcı cümlenin kendi ayrı öznesinin olmasını şart koşmayıp, öznenin her iki unsura da ortak olabileceğini öne sürmektedirler[76].

2. Bazı araştırmacılar, yardımcı unsurun esas unsurun öznesinden ayrı kendi öznesi[77] olması gerektiğini ve genellikle yalın hâlde[78] olmasını şart koşmaktadırlar[79].

(1972: 146-152); Ergin (1990: 382; 1998: 413); Karabörk (1995: 90-91); Hacıeminoğlu (1996: 200); Koç (1996: 434-439); Korkmaz (1990: 142-143); Deny (1941: 795-826, 860); Karahan (1998: 61); Eckmann (1996: 155-181); Şinasi Tekin/ TDEK (1992: 103-112); Akalın (1998: 27, 60); Cemiloğlu (1994: 57); Karaörs (1993: 45); Oktay (1997); Balkan (1996: 234-247); Sezgin (1997: 81-88); Çebi (1994: 90-95); Kodal (1997: 157-170); Hacımusalar (1996: 91); Seitjanov (1995: 76); Yıldırım (1991: 25-28); Yılmaz (1996: 647-669); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi); Kaya (1986: 174-180); Özyürek (1998: 44-46); Yelten (1993: 35-61). Kondratev (1981: 161-167; 1970: 57); Gabain (2000: 123-124); Baytugayeva (1962: 8-57); Baskakov (1984: 52-58); Aylyarov (1974: 3-218); Nigmatov (1988); Sarıyev (1988); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 131-148); Alizade (1988: 216-217); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 131-149).

[76] Birleşik cümlenin ortak özneyle kurulabileceği görüşü ile ilgili bkz.: Ahanov (1993: 403-404; 1996: 210-211); Savranbayev (1982: 202, 325); Amanjolov (1994: 192-199).

[77] Gadjiyeva (1961: 164-172), öznenin yapıda yer almasının, onun predikatif olması için yeterli olmadığını, *biz istäyän vahta gädär (bizim istediğimiz zamana kadar)* örneğinde *biz* öznesi mevcut olmakla beraber, *-an* şekilli fiilin müstakilliği olmadığı için, yapının atributif özellik taşıdığını, dolayısıyla Türkçenin Oğuz grubundaki *–an* şeklinin atributif tabiatının, onun sıfat görevindeki cümlede kullanılmasını tasdik ettiğini; ancak Özbekçe *A°tam bu yerden ketganda, men gondak edim (Babam bu yerden gittiğinde, ben kundakta idim)* örneğinde ise, sıfat-fiilli yapıların predikatif özellik taşıdığını, bağımlı cümledeki işin zamanının esas cümledeki iş-hareketin zamanıyla ilgili olduğunu; dolayısıyla *–an (-gan)* sıfat-fiilinin atributif veya predikatif yapı oluşturmasının, onun ne kadar atributif veya predikatif özellik taşımasına bağlı olduğunu, ayrıca *–an* sıfat-fiil ekinin, Azericede, Türkiye Türkçesinde predikatif özellik taşımadığı için, zaman anlamını da vermediğini; Kıpçak grubunda kullanılan *–gan* ekinin ise, geçmiş zaman anlamı taşıdığını belirtmektedir. Abdullayev (1964: 9-78), ayrı ayrı özneleri olan fiilimsilerle kurulan cümleler ile ilgili Gadjiyeva'nın görüşünü destekleyerek, sırf ayrı veya aynı özneye sahip olmalarından dolayı, aynı görevi icra eden ve aynı yapıya sahip olan yapılardan bir kısmının genişlemiş unsur, bir kısmının ise bağımlı cümle sayılmasının yanlış olduğunu, *Men mektebe gäländä, Ämrahla danışıram* ve *Eldar mektebe gäländä, Ämrahla danışıram* örnekleri arasında hiçbir farkın olmadığını öne sürmektedir.

3. Bir grup araştırmacı, öznenin ayrı ayrı olmasını değil, yüklemin çekimli olmasını esas almaktadır.

4. Araştırmacıların bir kısmı, yardımcı unsurunun yüklemi fiilimsi olan ve kendi ayrı öznesi olmayıp, ortak özneye bağlı cümlelerin, yarım predikatif merkez oluşturduklarını ileri sürerek, onları basit ve birleşik cümle arasında yer alması gerektiğini savundukları genişlemiş cümle olarak kabûl etmektedir[80].

5. Yardımcı cümlenin özelliklerinin belirlenmesi, birleşik cümle, özellikle de bağımlı birleşik cümle ile ilgili diğer meseleyi teşkil etmektedir. Bilim adamları bu konuda da farklı açılardan yaklaşarak, farklı değerlendirme ve görüşler ileri sürmekle beraber, yardımcı cümlenin özellikleri ile ilgili ileri sürülen bütün görüşleri şöyle sıralamak mümkündür[81]:

1) Yardımcı cümle, müstakil bir cümleye has özellikleri taşımalıdır.

2) Bitmişlik ve hüküm ifade etmelidir.

3) Birleşik cümleden ayrı alındığı zaman da müstakil cümle olabilmelidir.

4) Özne ile yüklemi, mutlak bir şekilde şahıs bakımından uyum sağlayan predikatif yapıya sahip olmalıdır.

5) Yardımcı cümlenin öznesi yalın hâlde olmalıdır.

6) Yardımcı cümle, genellikle esas cümleden önce gelir.

7) Yardımcı cümlenin vurgusu (intonasyonu) bitmişlik ifade etmelidir.

---

[78] Abdullayev (1964: 9-78), özne ilgi hâli eki alsın veya almasın, iyelik anlamını taşıdığını, dolayısıyla, bazı araştırmacıların yalın hâli ekini alan öznesi olan cümleleri bağımlı cümle saymalarını yanlış bularak, bu tür birleşmelere *mensubiyet birleşmesi* ifadesini kullanmaktadır.

[79] Birleşik cümlenin unsurlarının kendi öznelerin olması gerektiği konusunda bkz.: Meliyoranskiy (1897: 35); Gadjiyeva (1973: 207-211); Sevortyan (1961: 122-134); Potseluyevskiy (1943: 59-65), Askarov/ SİİTY (1971: 149-151); Dmitriyev (1948: 244-246); Abdurahmanov (1967: 63-64); Grunina (1961: 136-156); Kordabayev (1995: 17-24); Balakayev, Sayrambayev (1997: 231-232); QTG (1967: 147-149); Amanjolov (1994: 211); Dmitriyev (1960: 72-73). Kononov (1948: 250-261); Ahmatov/ ST (1988: 24-32); Sibagatov/ ST (1982: 3-12).

[80] Fiilimsilerle kurulan cümleleri *genişlemiş cümle* kabul edenler: Abdurahmanov/ SİİTY (1971: 139-146, 1967: 61-62); Esenov/ ST (1975: 26-32); Esenov (1974: 5-172; 1988: 209, 1997: 9-195); Çeremesina (1988/ I: 231-235); Demesinova (1974: 63-72); .

[81] Yardımcı cümlenin özellikleri ile ilgili bkz.: Baskakov (1975: 240-245), Dmitriyev (1948: 245); Abdullayev (1964: 75, 79-82, 116-144); Askarov (1971: 149-151); Kondratev (1981: 176-180); Nartıyev/ ST (1975: 12-20); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 230).

8) Yardımcı cümleyi esas cümleye bağlayan unsurlar, tâbi edici bağlaç ve bağlaçlık kelimeler; edatlar; tâbi edici vurgu; çift zamirlerlerdir (korrelat).

9) Birleşik cümlenin inkişafı ile ilgili olarak, bilim adamlarının büyük bir kısmı, önce basit müstakil cümlelerin yan yana gelerek birleştiği, daha sonra onlardan birinin zamanla değişime uğrayarak fiilimsiye dönüştüğü ve çekimli fiil olma özelliğini kaybetmekle beraber fiillere mahsus özelliklerini büsbütün yitirmediği, ancak daha sonra fiilimsilerin fonksiyonunun zayıflayarak, cümlelerin arasındaki *zıtlık, sebep, zaman* gibi ilişkilerinin artmasından dolayı cümleleri birbirlerine bağlamaya yarayan bağlaçlar ve edatların meydana gelmesiyle *gibridleşmeye,* yani heme fiilimsi hem de bağlaçlarla yapılmaya doğru gidildiği görüşündedirler. Başka bir ifadeyle bilim adamları, basit cümlelerin yan yana gelerek birleşmesinden önce dilbilimde *parataxis* adı verilen *sıralı cümlelerin*; daha sonra *gipotaxis* adı verilen *bağımlı birleşik cümlelerin* geliştiği konusunda hemfikirdirler[82].

A. Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümle

Türkiye Türkçesinde de birleşik meselesi, henüz yerine oturmuş değil. Türkiye Türkçesinde birleşik cümle meselelerinin başında genel Türkoloji'de ve Kazak Türkçesinde olduğu gibi tanım ve sınıflandırma meseleleri gelmektedir. Ancak onlardan farklı olarak Türkiye Türkçesinde ayrıca terim meselesi söz konusudur. Birleşik cümlenin tanımı ve onun yapısına göre cümleler içindeki yeri, genel Türkoloji ve Kazak Türkçesine göre daha karmaşıktır. Zirâ, genel Türkoloji'de ve Kazak Türkçesinde birleşik cümle, basit cümle gibi yapı bakımından cümlelerin bir türü olarak değerlendirilirken; Türkiye Türkçesinde yapı bakımından cümle türleri, sadece basit ve birleşik cümlelerle sınırlı kalmamakta bazen başka cümle türleri de ilave edilmektedir. Dolayısıyla Türkoloji'de ve Kazak Türkçesinde yapı bakımından cümleler sadece basit ve birleşik cümlelerden oluşurken; Türkiye

---

[82] Birleşik cümlenin gelişmesi konusunda Sevortyan (1961: 122-134), basit cümlenin genişlemesi veya başka bir ifadeyle belirtme gruplarının hüküm gruplarına dönüşmesi ve zarf-fiilli yapılarda öznenin meydana gelmesinin de çok büyük bir önem arz ettiğini ifade etmektedir. Birleşik cümlenin inkişafı ile ilgili bkz.:Gadjiyeva (1973: 207-211); Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 99-100); Baskakov (1961: 223); Abdullayev (1964: 116); Kordabayev (1995, 9-12); Savranbayev (1982: 85-108).

Türkçesinde bunlar, *basit, birleşik, sıralı, bağlı* olmak üzere bazen dörde; bazen de *girişik, ara cümle, eksik cümleler* de eklenerek beşe, altıya veya yediye bile ayrılmaktadır. Oysa yapı bakımından cümlelerin türleri olarak değerlendirilen bu tür cümlelerden bazıları, genel Türkoloji'de birleşik cümlenin türleri; bazıları da başka cümle türleri arasında incelenmektedir.

Türkiye Türkçesini araştıran bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu, birleşik cümleyi, genel Türkoloji'de kullanıldığı anlamda, basit cümle ile birlikte yapı bakımından cümlenin bir türü olarak değerlendirirken[83]; birçok araştırmacı, genel Türkoloji'dekinden farklı olarak, birleşik cümleyi basit, sıralı (bağlı) veya sıralı, bağlı, girişik cümleler gibi, birkaç türe ayrılan yapı bakımından cümlelerin sadece bir türü olarak daha dar anlamda ele almaktadır[84]. Bazı araştırmacılar ise, bunlara devrik, eksik, ara cümle, iç cümle gibi yapı bakımından cümle türleri olmayan, başka türden cümleleri de ilâve etmektedir[85].

Türkiye Türkçesinde birleşik cümle için ayrıca *bileşik cümle/tümce,* eskiden *mütemmimli* (Dilmen, 1934-35), *karışık cümle* (Toven, 1928-33) ifadeleri de kullanılmaktadır. Birleşik cümlenin oluşturucu unsurları olan esas ve yardımcı cümleler için ayrıca *temel, yardımcı/yan cümle; temel, yan tümce; temel, yan önerme; ana cümle, ikincil cümle; temel yargı, yan/yardımcı yargı; uyruk (yardımcı) cümle, quasi-preposition; aslî cümle/ tâbi cümle; ana cümle, yardımcı cümle; tümcemsi (yardımcı); baş tümce, tümcecik; aslî, mütemmim cümle; baş cümle, bağlı cümle; temel cümlecik, yan cümlecik (bağımlı)* ifadeleri de kullanılmaktadır.

Birleşik cümlenin tanımı konusunda Bilgegil (1984: 73), *birden ziyade yüklemi bulunan cümleler* şeklinde yüklem açısından nitelendirirken, Koç

---

[83] Bilgegil (1984); Yörük (198?); Banguoğlu (1995); Ergin (1990, 1998); Karabörk (1995); Hacıeminoğlu (1996); Özkan (1996); Cemiloğlu (1994); Ediskun Dürder, (1985); Kononov (1956); Sağlam (1977); Dizdaroğlu (1976); Deveci (1997); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990); Tor (1994); Çokuğurluel (1996); Moussa (1995); Vural (1996); Yıldırım (1991;) Esin (1997); Karabeyoğlu (1996); Dilmen (1934-35); Ateş (1990); Sander (1966); Baskakov (1984); Yelten (1993).

[84] Gencan (1975); Beserek (1991); Özdemir (1967); Burdurlu (1967); Ediskun (1999); Korkmaz (1990); Karahan (1998); Oktay (1997); Şimşek (1987); Balkan (1998); Sezgin (1997); Çebi (1994); Hacımusalar (1996); Köztekçi (1992); Seitjanov (1995); Yılmaz (1996); Güngör (1966); Köklügiller (1983); Özyürek (1998); Sayın (1969).

[85] Hatiboğlu (1972); Atabay (1981); Oğuzkan (2001); Koç (1996).

(1996: 434), *içinde birden çok çekimli eylem bulunan, dolayısıyla birden çok yargı taşıyan tümce* şeklinde buna yüklemin çekimli fiil olması şartını eklemektedir. Gencan (1975: 121), *tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizisi*[86]; Hatiboğlu (1972: 146) ise, *bir veya birkaç içtümce, ara tümce, yan tümce ve bir temel tümceden kurulan tümce*[87] diye tanımlayarak, yardımcı cümlenin yükleminin çekimli fiil olmasını şart koşmaktadırlar. Atabay (1981: 92), *içinde birden çok yargı bulunan tümce*, Ediskun (1999: 381-382), *temel yargı ve yan yargıdan oluşan cümle*[88] ve Banguoğlu (1995: 546), *anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının bir araya gelmesiyle kurulan cümle* şeklinde yargı bakımından değerlendirirken[89]; Ergin (1990: 382; 1998: 413), *asıl ve yardımcı cümleden oluşan cümle*[90]; TGEK (1941-42), *iki veya daha ziyade cümleden yapılan cümleler* diye tarif etmekte; Karaörs (1993: 45), birleşik cümlenin, *fiil ve isim cümlelerinin genişletilmiş şekillerinden ibaret olduğunu* söylemektedir.

Türkiye Türkçesinde birleşik cümle ile en önemli mesele, yardımcı cümle meselesidir. Başka bir ifadeyle, Türkiye Türkçesinde de yardımcı cümlenin birleşik cümlenin oluşturucu unsurundan olup olmadığı tartışılmaktadır. Dolayısıyla aynı cümleler, bazı araştırmacılar tarafından birleşik cümle olarak nitelendirilirken, bazı bilim adamları tarafından basit cümle olarak değerlendirilmektedir. Bu, genellikle yüklemi fiilimsilerle yapılan yardımcı cümleler için söz konusudur. Yardımcı cümlesinin yüklemi fiilimsilerle yapılan, hattâ içinde her hangi bir fiilimsi geçen cümleleri, ne kadar fiil ve fiil hükmünde kelime varsa o kadar hüküm ve o kadar cümlenin

---

[86] Gencan'la hemen hemen aynı görüşü paylaşan diğer araştırmacılara bkz.: Beserek (1991: 51); Ediskun, Dürder (1985: 176-181); Ediskun (1999: 381-382); Güngör (1966: 47); Sayın (1993: 106-107).

[87] Hatiboğlu'nun görüşüne benzer görüş ileri süren bilim adamları: Sağlam (1977: 192-194); Dizdaroğlu (1976: 190); Şimşek (1987: 253); Atabay (1981: 92-103); Koç (1990: 434-439), Kaya (1986: 174-180).

[88] Ediskun'un görüşünü paylaşan diğer araştırmacılar: Burdurlu (1967: 96-97); Oğuzkan (2001);

[89] Banguoğlu'nun görüşünü paylaşan diğer araştırmacılara bkz.: Moussa (1995: 18-37); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi) (kısmen).

[90] Ergin'in görüşünde olan diğer araştırmacılar: Karahan (1998: 61); Dilmen (1934-35: 275); Toven (1928-33: 225-226); Güngör (1966: 47); Köklügiller (1983: 61); Sander (1966: 164).

olduğunu ileri sürerek birleşik cümle sayan araştırmacıların olduğu gibi[91], sadece yüklemi çekimli fiillerden olan yardımcı cümleyle kurulan cümleleri birleşik sayan araştırmacılar da vardır[92]. Ayrıca bu iki grubu oluşturan araştırmacıların bazıları ve diğer başka araştırmacılar, yardımcı cümleyi yan cümle, ara cümle, iç cümle ve cümlecik şeklinde kendi aralarında gruplara ayırarak, yardımcı cümle türlerini buna göre tespit etmektedirler[93].

Birleşik cümlenin tanımının doğru yapılması için, onun kurucu unsurlarından olan yardımcı cümlenin tanımı ve özelliklerinin iyice belirtilmesi gerekir. Dolayısıyla bilim adamlarının yardımcı cümleye nasıl yaklaştıkları ve onların ne gibi özellikler taşıması gerektiği konusundaki fikirleri, büyük önem arz etmektedir.

Bilgegil, birleşik cümlenin kısımlarından birinin *varlığının, daha doğrusu dildeki görevinin başka cümlelerle kaim olduğunu, diğer kısmının da, meramın çekirdeğini taşımakta , onlarla tamamlanmakta olduğunu* belirterek, *cümlelerde meramın özünü nefislerinde toplayan cümlelere temel, onu veya ondan önce gelen cümlecikleri tamamlayan birleşik sözlere de yan cümlecik* derken (Bilgegil, 1984: 74); Gencan, birleşik cümlenin unsurlarına *önerme* ismini vererek, onu *başlı başına temel olmayıp başka bir önermeyi tümleyerek, ya da önerme ile tümlenerek bileşik tümce kurmaya yarayan söz dizisidir* şekline tanımlamakta; onları temel ve yan önerme olmak üzere ikiye ayırarak, temel önermenin çekimli fillerle; yan önermenin fiilimsi ve şart

---

[91] Bilgegil (1984: 73-86); Gencan (1975: 121-131); Yörük (198?); Banguoğlu (1995: 546-548); Beserek (1991: 51); TGEK (1941-42); Burdurlu (1967: 96-97); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 381-382); Ediskun, Dürder (1985: 177-181); Kononov (1956: 515-538); Sağlam (1977: 192-194); Dizdaroğlu (1976: 190); Şimşek (1987: 250-253); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990); Tor (1994); Moussa (1995: 18-37); Vural (1996: 46); Esin (1997: 278-353); Ateş (1990: 97); Güngör (1966: 47); Köklügiller (1983: 61-64); Sander (1966: 164-167); Djevdet-zade, Kononov (1934: 243-249); Sayın (1969: 106-107); Gordlevskiy (1928: 116-123, 140-149); Sokolov/ SİTY (1971: 157-164).

[92] Hatiboğlu (1972: 146-152); Ergin (1990: 382; 1998: 413); Atabay (1981: 92-103); Karabörk (1995: 90-91); Hacıeminoğlu (1996: 200); Koç (1996: 434-439); Korkmaz (1990: 142-143); Deny (1941: 795-826); Karahan (1998: 61, 1994: 19-23, 2000: 16); Zülfikar (1995: 643-648); Cemiloğlu (1994: 57); Karaörs (1993: 45); Oktay (1997); Balkan (1996: 234-247); Sezgin (1997: 81-88); Çebi (1994: 90-95); Kodal (1997: 157-170); Hacımusalar (1996: 91); Seitjanov (1995: 76); Yıldırım (1991: 25-28); Yılmaz (1996: 647-669); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi); Kaya (1986: 174-180); Özyürek (1998: 44-46); Baskakov (1984: 155-184); Dmitriyev (1960: 72-73); Yelten (1993: 35-61); Sokolov/ SİTY (1971: 167); Savran (1999: 325-330).

[93] Hatiboğlu (1972: 146-153); Atabay (1981: 92-103); Sağlam (1977: 192-194); Dizdaroğlu (1976: 190); Şimşek (1987: 250-263); Kaya (1986: 174-180).

kipiyle kurulduğunu ileri sürmektedir[94] (Gencan, 1975: 121-123). Hatiboğlu ve Atabay, birleşik cümlenin yardımcı unsuruna *yantümce* adını vererek, onların çekimli fiillerle kurulduğunu belirtirken (Hatiboğlu,1972: 151-152; Atabay, 1981: 94-103); Şimşek, yardımcı unsura *yan tümce* veya *tümcemsi* diyerek ve şart cümlesinin yan tümcelerin belirgin örneği olduğunu; fiilimsilerle kurulan cümlelerin ise, yan tümce değil, tümcemsi olduğunu belirterek, onların birbirlerinden farklı olduğunu vurgulamaktadır (Şimşek, 1987: 253). Sander, *yan cümlenin* bir çekimli fiil olabildiği gibi, bir fiilimsi de olabildiğini ve onların özne, nesne, dolaylı tümleç, sıfat, zarf ve şart gibi türleri olduğunu; ayrıca bağlı cümleleri de içine aldığını belirtirken (Sander, 1966: 164-167); Köklügiller, *yan cümleciğin* bağımlı ve *Öğretmen şu kitabı oku, dedi. Sizi İstanbul'a gitti biliyordum. Bugün yazılı oluruz sanıyorduk* örneklerinde olduğu gibi, bağımsız olmak üzere ikiye ayrıldığını ileri sürerek, *yan cümleciğin* özelliklerini şöyle sıralamaktadır: 1) hiçbirinin tek başına yargısı yoktur; 2) başka bir cümleciği tamamlar; 3) başka bir cümlecik tarafından tamamlanır; 4) yüklemleri çekimli bir fiil değil, fiilimsidir; 5) ne kadar fiilimsi varsa, o kadar *yan cümle* vardır (Köklügiller 1983: 61-65).

Deny (1941: 795-826), birleşik cümlelerin yardımcı cümlelerine *uyruk cümle* ismini vererek, görevlerini fiilimsilerle yapılan cümleler üstlendiği için, onların çok az olduğunu belirtmekte; uyruk cümleleri 1) şart cümleleri gibi bağlacın zarurî olmadığı uyruk cümleler; 2) *ki* edatıyla kurulan cümleler gibi, Farsça veya bazen Fransızcanın söz diziminde olduğu gibi, bir bağlaçla bağlanan uyruk cümleler şeklinde ikiye ayırarak, ikinci tür uyruk cümlelerin, Türkçenin temasta bulunduğu Hint-Avrupa dillerinin sentaksı tesiriyle oluştuğunu ileri sürmektedir. Rus Türkologu Sokolov / SİİTY (1971: 156-157), Türkiye Türkçesinde tam anlamıyla *bağımlı cümle*, *bağımlı quasi-cümle*, *predikatif-atributif yapı* ve *predikatif olmayan terkiplerin* (oborot) olduğunu belirterek, *quasi-cümle* terimiyle öznesi yalın hâldeki isim veya zamir, yüklemi sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil gibi fiilimsi olan cümle; *predikatif-atributif yapı* adı

[94] Gencan'la hemen hemen aynı görüşü paylaşan diğer araştırmacılara da bkz.: Beserek (1991: 51); Ediskun, Dürder (1985: 176-181); Ediskun (1999: 381-382); Güngör (1966: 47); Sayın (1993: 106-107).

altında ise, öznesi ya ilgi hâli ekini alan isim ya da iyelik zamiri olan, yüklemi isim-fiillerle yapılan cümleleri kastetmektedir. Diğer Rus Türkologlarından Dmitriyev (1960: 72-73), Türkçede genellikle asıl cümleye bağlı olan yardımcı cümleden ziyade fiilimsilerle yapılan bağımlı cümlelerin olduğunu ileri sürerken, yardımcı cümle ile bağımlı cümleyi birbirlerinden ayırmaktadır. Ancak kendi öznesi ve yüklemi olan ve yüklemi fiilimsiler olan cümleleri de birleşik cümle saymaktadır.

Türkiye Türkçesinde birleşik cümlenin unsurlarının sırası, ayrı bir başlık altında işlenmemekle beraber, araştırmacılar, Türkiye Türkçesinde Türkçenin özelliklerinden birini teşkil eden, yardımcı unsurun esas unsurdan önce gelmesi kanununun birleşik cümle için de geçerli olduğu; dolayısıyla birleşik cümlenin esas unsurunun, kurallı cümlelerde sonda geldiği; ancak bu kuralın bazı *ki*'li birleşik cümlelerde tersine işlediği konusunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar[95].

B. Kazak Türkçesinde Birleşik Cümle

Kazak Türkçesinde de birleşik cümle meselesi, genel Türkoloji'de olduğu gibi, netliğe kavuşmuş değil. Türkoloji'deki birleşik cümle ilgili bütün meseleler Kazak Türkçesi için de aynen geçerlidir[96].

Kazak bilim adamı Sawranbayev, Hint-Avrupa dillerinin söz dizimii özellikleri esas alınırsa, Kazakçada dolayısıyla Türkçede birleşik cümlenin olmadığını söylerken, Kazakçada birleşik cümlenin olmadığını değil, Kazakçaya Hint-Avrupa dillerinin yapı özellikleri açısından yaklaşılmaması gerektiğini ifade etmektedir (Sawranbayev, 1982: 224).

Kazakçada birleşik cümle meselesine değinen Kordabayev (1995: 17-24), bu meselelerden birini, bağımlı birleşik cümlelerin yapısında yer aldığı gibi, bağımsız birleşik cümlelerin oluşmasında geniş ölçüde kullanılan *–p* zarf-fiili ve şart kipi şekilleri teşkil ettiğini belirtmektedir: *Äwede jarşı qustar*

---

[95] Bilgegil (1984: 74); Gencan (1975: 123).

[96] Kazak Türkçesinde birleşik cümle ve onunla ilgili meseleler ile ilgili ayrıca bkz.: Jubanov (1966: 107-110, 230-360); Esenov (1969: 10-38); Argınov (1974: 132-138); Kordabayev (1965: 91-119); Tajibayeva (1988: 235); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 294-295); Bekturov, Sergaliyev (1994: 190); Esenov (1975: 148-155).

*öleng ayt-**ıp**,/ qıyquw salar köldegi qaz benen quw (Gökte güzel sesli kuşlar ötüşürken, gölde de kaz ile kuğular şarkı söylerler). Üy tigip jat-**sa**, jük jıynalıp jatır (Bir taraftan ev dikiliyor, diğer taraftan da yük yığılıyor yığılmakta).*

Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür[97]:

1. Birleşik cümlenin her unsuru, bitmişlik ifade etsin veya etmesin hüküm bildirmelidir.

2. Birleşik cümlenin unsurların mânâları birbirleriyle ilişkili olmalıdır. Unsurları birleştiren bağlayıcı unsurlar, onları hem mânâ hem de şekil açısından birleştirmektedir.

3. Kaç unsurdan oluşursa oluşsun, bir intonasyon bütünlüğü içinde olmalıdır.

4. Birleşik cümlenin her unsuru, cümlenin esas özelliklerini oluşturan kommunikatif, modallik ve predikatif ilişkiler üzerine kurulmalıdır.

5. Birleşik cümlenin her unsurunun kendine mahsus intonasyonu olmalıdır.

Birleşik cümlenin, basit cümlelerden farkını da şöyle özetlemek mümkündür[98]:

1. Birleşik cümlenin unsurlarında basit cümlenin unsurlarına has müstakillik yoktur, onlar bir bütün cümlenin sadece birer oluşturucu parçasıdır. Dolayısıyla birleşik cümlenin unsurlarında ne mânâ ne de vurgu bitmişliği vardır. Onlar, ancak birleşik cümlenin diğer unsurlarıyla birlikte bitmişlik ifade edebilir. Birleşik cümlenin mânâsı, onu teşkil eden unsurlarının ayrı ayrı mânâları değil, iki unsurun birleşmesinden meydana gelen ortak mânâdır[99].

---

[97] Birleşik cümlenin özellikleri için bkz.: Kordabayev (1995, 17-24); QTG (1967: 147- 149); Balakayev, Sayrambayev (1997: 231-232); Arginov (1974: 135-136); Savranbayev (1982: 202, 325); Amanjolov (1994: 175).

[98] Basit ve birleşik cümlenin farkı ile ilgili ayrıca bkz.: Kordabayev (1995, 17-24); QTG (1967: 147- 149); Balakayev, Sayrambayev (1997: 231-232), Ahanov, (1993: 403-404; 1996: 210-211).

[99] Kordabayev, söz konusu eserinde Rus dilbilimcisi Bogoroditskiy'de atıfta bulunarak, kelimelerde morfolojik unsurların kelimenin dışında anlamsız olduğu gibi, birleşik cümlelerin unsurlarının da ancak birleşik cümle içinde anlam kazandığını vurgulamaktadır.

2. Basit cümle, yalın düşünceyi; birleşik cümle ise, karmaşık, çetin düşünceyi bildirir.

3. Basit cümle, kelimelerden; birleşik cümle ise, cümlelerden oluşur; dolayısıyla, birleşik cümlenin unsuru, kelime değil, cümledir.

4. Basit cümlede tek pradikatif merkez; birleşik cümlede ise en az iki predikatif merkez vardır.

Kordabayev, ayrıca birleşik cümlenin iki, üç veya daha fazla unsurdan oluştuğu, ancak yazı dilinde en çok iki veya üç unsurlu birleşik cümlelerin kullanıldığı, şiir dilinde ise, onların sayısının on veya ondan da fazla olabileceğini belirterek[100], birleşik cümleleri *aşıq qurılımdıq (açık oluşumlu)* ve *jabıq qurılımdıq (kapalı oluşumlu)* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. *Açık oluşumlu* birleşik cümlelerin, bir-iki unsurla sınırlı kalmayıp, devamı getirilebilen ve cümleler eklenebilen *birleşik sentaktik bir bir bütün* olduğunu belirtmektedir: *Däl osı kezding körinisi qızıq: kökjiyekte qızıl jalın säwle payda boldı, qoyulana bastağan kögildir aspan betinde seldir bulttar körindi, ... düniyeni tańğajayıp mülgigen bir tınıştıq biyledi.*

Kapalı oluşumlu birleşik cümleyi ise, *genellikle iki veya üç unsurdan oluşarak, düşüncenin devamının olmadığı anlaşılan ve cümlelerin eklenmesine ihtiyaç duyulmayan cümleler* şeklinde tanımlamaktadır (Kordabayev, 1995: 25-26).

Sonuç olarak, ***birleşik cümleyi***, *iki veya ikiden fazla basit cümleden oluşarak karmaşık, çetin bir düşünceyi bildiren ve vurgu açısından bir bütün oluşturan cümle* şeklinde tanımlamak mümkündür[101].

1. Birleşik Cümlenin Yapılması Veya Basit Cümlelerin Birleşme Usulleri

Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin yapılması konusunda Kordabayev, basit cümlede kelimelerin birbirleriyle sıkı bir bağ içinde olduğu gibi, birleşik cümleyi oluşturan unsurların da birbirleriyle birleşerek bir bütün

---

[100] QTG (1967: 149).

[101] Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin tanımı aşağı yukarı bu şekildedir: Kordabayev (1995: 24); Balakayev, Sayrambayev (1997: 232); Nurmahanova (1971: 203); QTG (1967: 148); Argınov (1974: 136); Ebuhanov (1982: 244).

oluşturduğunu, bu bağın cümle unsurlarında görüldüğü gibi, bazen eşit derecede olduğu, bazen de unsurların birbirlerine bağlı olmasına dayandığını belirterek, bu tür bağlanış farklılıklarının cümleleri birbirlerine bağlayan unsurların ve usullerin çeşitli olmasından kaynaklandığına dikkat çekmeketdir. Yazar, birleşik cümle unsurlarının birbirleriyle analitik veya sentetik usulle bağlandığını; bağımsız birleşik cümlelerde unsurların genellikle vurgu ve bağlaçlar gibi analitik usulün; bağımlı birleşik cümlelerde ise, iki usulün de eşit derecede kullanıldığını ileri sürmektedir (Kordabayev, 1995: 26-29).

Kazak Türkçesinde birleşik cümle unsurlarını birbirlerine bağlayan başlıca gramatikal usuller şunlardır[102]: 1) şart kipi; 2) fiilimsiler; 3) edatlar; 4) bağlaçlar; 5) isimler[103]; 6) vurgu; 7) unsurların sırası; 8) yardımcı isimler ve sonradan bağlaçlara dönüşen zamirler; 9) 3. şahıs iyelik ekini alan isim[104].

2. Birleşik Cümle Unsurlarının Sırası

Kordabayev (1995: 29-30), basit cümlede cümle unsurlarının rastgele yerleşmediği gibi, birleşik cümle unsurlarının sıralanmasında da belirli bir kural olduğunu; unsurların sırası bozulduğu zaman cümlenin anlamının da değiştiğini; dolayısıyla unsurların sırasının, birleşik cümle unsurlarının birleşmesinde büyük bir önem arz ettiğini hatırlatarak, 1) bağımsız veya bağımlı birleşik cümle olsun, bitmişlik ifade etmeyen unsurların, genellikle bitmişlik ifade eden unsurlardan önce geldiğini; 2) şiirde bu ana tertibin bozulabildiğini; 3) bağımlı birleşik cümlenin yardımcı unsurlarının, bazen esas unsurun içinde yer aldığını, ancak bunun pek yaygın olmadığını

---

[102] Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin unsurlarının bağlayan usuller ilgili bkz.: Kordabayev (1995, 26-29); QTG (1967: 150-168); Argınov (1974: 133); Savranbayev (1982: 202-210; 325-332).

[103] Kordabayev (1995: 26-29), Kazak Türkçesinde isimlerle kurulan birleşik cümleler için Kazakçanın sentaktik yapısının gelişmesinin son aşamasında isimlerin de bağımsız birleşik cümlenin yüklemi olarak kullanılmaya başladığını belirtmektedir: *Siz izdegen Tölewqannıŋ awılda ekeni **ras**, biraq ol bul iske aralaspaydı (Sizin aradığınız Tölevkan'ın köyde olduğu doğru, ancak o, bu tür işlerle alâkâdar değil (işlere karışmaz). Ol munda **joq**, sondıqtan joluğa almaymız (O burada yok, dolayısıyla (onunla) görüşemeyiz)*

[104] İsmin 3. şahıs iyelik ekini alması usulü ile ilgili Savranbayev (1982: 202-210; 325-332), onu özel bir usul olarak nitelendirerek, şu örneği vermektedir: *Mal degendegi jalğız şolaq attıŋ **jumısı** awır bolıp, **arqası** jawır bolıp, **moynına** jal bitpedi (Onun tek hayvanı olan kuyruksuz atın işi ağır, sırtı yaradır ve kendisi cılızdır).*

belirtmektedir[105]: ***Äkem etegimnen ustağanşa**, men arızımdı Talasqa berip ülgerdim (Babam eteğimden tutuncaya kadar, ben dilekçemi Talas'a verdim bile (vermeye yetiştim)) -Men, **äkem etegimnen ustağanşa**, arızımdı Talasqa berip ülgerdim (Ben, babam eteğimden tutuncaya kadar, dilekçemi Talas'a vermeyi başardım).*

Ayrıca, sebep-sonuç bildiren cümlelerde veya zıt anlamlı cümlelerde unsurların yerlerinin değiştirilmesinin, yapılarını da değiştirerek, birbirlerinden tamamen farklı birleşik cümle türlerinin meydana gelmesine yol açtığına da dikkat çekerek, buna *biraq (ama)* bağlacıyla yapılan zıt anlamlı bağımsız birleşik cümlelerin, unsurlarının yerinin değiştirmesiyle *–ğanımen (-makla beraber)* ekiyle yapılan bağımlı birleşik cümleye dönüştüğünü örnek olarak göstermektedir.

QTG'de (1967: 169) sabit sıranın, birleşik cümlenin unsurlarının yüklem şekli, vurgu ve anlam ilişkileri açısından birbirlerine eşit olmaması gibi çeşitli sebeplere ve unsurları birbirlerine bağlayan bağlaç ve edatlara bağlı olduğu belirtilerek; bu kuralın sadece bağımlı birleşik cümle için değil, bağımsız birleşik cümleler için de geçerli olduğu, unsurların her ikisinin de yüklemlerinin çekimli fiil olmasına rağmen, yerlerinin değiştirilmediği, değiştirildiği takdirde aralarındaki anlam ilişkilerinin bozulduğu ifade edilmektedir: *Abaydıŋ qıynalğanın Dildä sezdi, biraq ol tük ökingen joq (Abay'ın üzüldüğünü (endişelendiğini) Dilda hissetti, ancak o buna hiç de pişman değil(di).*

IV. BİRLEŞİK CÜMLE TÜRLERİ

Türkoloji'de birleşik cümle, genel itibarıyla bağımsız[106] ve bağımlı[107] olmak üzere önce iki büyük gruba[108], daha sonra onlar kendi içlerinde alt

---

[105] Kazak Türkçesinde birleşik cümle unsurlarının sırası ile ilgili bkz.:QTG (1967: 168-169); Savranbayev (1982: 206, 325-329).

[106] Türkoloji'de *bağımsız birleşik cümle* için bkz.: Baskakov (1975: 237); Dırenkova (1940: 290-291); Kononov (1960: 407-408);Kondratev (1981: 176); Gadjiyeva/ Ubryatova (1962: 5-8); Murataliyev/ ST (1975, S. 1: 20-25); Abdullayeva/ ST(1980, S. 4: 55-62); Abdullayev (1964: 102-116); Dmitriyev (1962: 387-388,405); Zakiyev (1963: 345-355); Saitbattalov (1961: 14-37); Hamzayev (1969: 187-214); Reşetov (1961: 226-227); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 230-239); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 330-349); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 208-214); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 219-227);

gruplara ayrılmaktadır. Ancak birleşik cümle türlerine karışık birleşik cümleyi de katarak, onların sayısını üçe çıkaranlar da vardır[109]. Baskakov, bağımsız ve bağımlı cümleye *direk anlatımlı bağımlı birleşik cümle* şeklindeki üçüncü bir cümle tipini de ilâve etmektedir (Baskakov/ İPSGTY, 1961: 222). Gadjiyeva, bağlaçsız birleşik cümleleri[110], diğer çoğu araştırmacıların öne sürdükleri gibi, bağımlı ve bağımsız birleşik cümlelerin bir türü olarak değil, bağımlı ve bağımsız cümleler gibi, birleşik cümlenin bir türü olarak, onlardan ayrı ele alınması gerektiğini, çünkü onların bazen bağımsız, bazen de bağımlı birleşik cümleye benzediğini, onlardan tek bir farkının, bağlaçsız olması olduğunu ileri sürerek, *Adamın üzüne baharlar, halını häbär alarlar* bağlaçsız birleşik cümlesinin, *Adamın üzüne bahtığında halını häbär alarlar* şeklinde birinci unsurun yüklemindeki değişiklikle bağımlı birleşik cümleye; *Gapı gäfildän açıldı, iri çoban iti içeri sohuldu* bağlaçsız cümlesinin de, birleştirici bağlaçlarla kurulursa bağımsız birleşik cümleye benzediğini belirtmektedir (Gadjiyeva/ Ubryatova, 1962: 3-15).

Dmitriyev, *Küz kartayır, künıl kartaymas. Kazanğa yakın barma – karahı yoğar, yamanğa yakın barma – bälähi yoğar* gibi *asindetik yapıların,* şekil bakımından bağımsız, şart, karşılaştırma, sebep, zaman ilişkileri kurması açısından bağımlı birleşik cümlelere benzediğini, bunun bağımsız cümleden

---

Berdi (1998: 52-53); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 138); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 370 ve ötesi).

[107] Türkoloji'de *bağımlı birleşik cümle* için bkz.: Birleşik mesele, özellikle bağımlı birleşik cümle meselesi ile igili 68. dipnottaki kaynaklara ve ayrıca bkz.: Dırenkova (1940: 287-290; 1941: 299-300); Kononov (1960: 409-421); Pokrovskaya (1978: 69-88); Dmitriyev (1962: 389-393, 406-430); Zakiyev (1963: 272-327); Gaydarcı (1973: 3-78); Saitbattalov (1961: 38-169); Hamzayev (1969: 214-268); Reşetov (1961: 228-231); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 239-296); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 350-386); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 230-253); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 168-217); Berdi (1998: 52-53); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 138-180); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 370 ve ötesi).

[108] Kondratev (1970: 58-59; 1981: 176-181); Baskakov (1956: 96-97); Abdullayev (1964: 98); Şerifov, Hasanov (1933: 34-35); Kononov (1948: 264-265, 1960: 406); Borovkov (1935: 118); Ubryatova (1995: 215); Pokrovskaya (1978: 66, 69); Dmitriyev (1962: 386-391, 404-405); Reşetov (1961: 226); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 230, 239); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 330, 351); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 206); Berdi (1998: 52-53).

[109] Türkoloji'de *karışık birleşik cümle* için bkz.: Baskakov (1975: 238-239, 245); Abdullayev (1975: 519); Abdullayev/ ST (1971, S. 3: 13-25); Başkort Tiliniŋ Kuşma Höylem Sintaksisi (1961: 200-221); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 254-266); Zakiyev (1966: 239-246).

[110] Gadjiyeva gibi, bağlaçlsız birleşik cümleleri ayrıca değerlendiren diğer bilim adamları: Abdurahmanov (1967: 159-182) (özel predikatif yapılar); Demesinova (1974: 85-87); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 180-186).

bağımlı birleşik cümleye geçmenin birinci devresi olduğu, bundan sonraki merhalede de, *Eşim böttömö, öygä kaytam* örneğinde görüldüğü gibi, soru ekleri gibi birleşik cümlenin unsurlarını birbirlerine bağlayan şekillerin meydana geldiğine dikkat çekmektedir (Dmitriyev, 1948: 272-273).

Baskakov, birleşik cümlenin bağımlı ve bağımsız olarak ayrılmasını, birleşik cümleyi teşkil eden cümlelerin birbirleriyle birleşme özelliklerine bağlarken (Baskakov, 1975: 244); Abdullayev, bağımlı ve bağımsız birleşik cümlelerin arasındaki benzerlikler ve birbirlerinden farklı taraflarının üzerinde durarak, benzer yönlerini, 1) her ikisi de iki veya daha fazla basit cümlenin birleşmesinden meydana gelir; 2) her ikisinde de basit cümleler, mânâ ve vurgu itibarı ile bir birlik teşkil ederek, bütün bir fikir ifade eder; 3) her ikisinde de unsurların arasında zaman, mekân, karşılaştırma, sebep, netice gibi anlam ilişkileri vardır; 4) her ikisinde de unsurların birleşme şekilleri birbirlerine benzer, şeklinde tespit eder. Farklı yönlerini ise şöyle sıralamaktadır: 1) bağımsız birleşik cümlede unsurlar aynı derecede katılırken, bağımlı birleşik cümlede unsurlardan biri diğerine bağlı olur. Bağımsız birleşik cümlenin unsurların arasındaki bağ, karşılıklı iken, bağımlı birleşik cümlelerin unsurların arasındaki bağ, tek taraflıdır; 2) unsurlarının birleşmesinde şu gibi farklılıklar vardır: a) her iki tip cümlenin de unsurları bağlaçlarla birleşir. Ancak, bu bağlaçlar, nitelik bakımından birbirlerinden farklıdır. Bağımsız birleşik cümlenin unsurlarını bağlayan bağlaçlar, tâbi etmeyen; bağımlı birleşik cümlenin unsurlarını bağlayan bağlaçlar ise, tâbi eden bağlaçlardır; b) her ikisinde de leksik vasıtalardan sayılan zamirler yer almakla beraber, aynı nitelikte değildir. Bağımsız cümlelerde bu tür zamirler, ***Buzov*** *anasını körüb dartındı, Güllü hala* ***onu*** *açıb anasının altına bırakdı* örneğinde olduğu gibi, malûm şeylerin yerine kullanılarak, açıklama istemezken; bağımlı birleşik cümlelerdeki zamirler, *Barı* ***bunu*** *yaddan çıharmayın ki, ... yumrug, çubuk eşşeyi adam etmez* örneğinde görüldüğü gibi, meçhûl şeylerin yerine geçerek, izahat ister; c) cümlenin unsurlarını birbirlerine bağlayan vurgu, bağımsız birleşik tâbi etmeyen; bağımlı birleşik cümlelerde tâbi eden vurgudur; 3) bağımsız birleşik cümlenin unsurlarındaki zaman, mutlak; bağımlı birleşik cümledeki zaman ise, nispidir; 4) fikrin ifade

edilmesinde bağımsız birleşik cümlenin unsurları doğrudan doğruya katılırken, bağımlı birleşik cümlelerde yardımcı cümle, esas cümledeki fikri ifade ederek, dolaylı olarak katılır; bundan dolayı da bağımsız birleşik cümlenin unsurlarında birinden öbürüne soru sorulmazken, bağımlı birleşik cümlelerde genellikle esas cümleden bağımlı cümleye soru yöneltilebilir.

Yazar daha sonra, bağımsız birleşik cümlelerde unsurların yerlerinin değiştirilmesinin cümlenin anlamını değiştirmediği ve esas fikrin esas cümlede olduğu görüşlerine katılmadığını ifade ederek, birleşik cümlenin unsurlarının yerlerinin değiştirilmesinin anlam bozukluğuna yol açtığını ve esas fikrin, bazen yardımcı cümlede de bulunabildiğini belirtmektedir.

Yazar, ayrıca bağımsız ve bağımlı birleşik cümleleri birbirlerinden ayırt etmenin bazen çok zor olduğunu belirterek, bundan dolayı *çünkü* bağlacıyla kurulan cümlelerin bağımsız birleşik cümlelere dahil edildiğini; *ki* bağlacı ve *Klubda Rüstemin adına layig bir şey vardısa, o da täzäcä salınmış yaşıl rängli gapı idi* örneğinde olduğu gibi, *–sa* bağlama edatı ile birleşen (*goşulma*) bağımlı birleşik cümlelerin bağımsız birleşik cümlelerin özelliklerini taşıdığına dikkat çekmektedir (Abdullayev, 1964: 98-116).

Netice itibarı ile, birleşik cümleyi *bağımsız, bağımlı* ve bağımsız ve bağımlı birleşik cümleden meydana gelen *karışık* olmak üzere üçe; daha sonra *bağımsız* birleşik cümleyi *bağlaçsız*[111] ve *bağlaçlı*[112]*; bağımlı* birleşik cümleyi de *bağlaçsız*[113] ve *bağlaçlı*[114] olmak üzere kendi içinde ikiye[115]

---

[111] Türkoloji'de *bağlaçsız bağımsız birleşik cümle* için bkz.: Gadjiyeva /Ubryatova (1962: 5-8); Baskakov (1956: 96-97; 1975: 237, 246-248; 1961: 222); Kononov (1948: 264-265; 1960: 407); Ubryatova (1995: 295-299); Zakiyev (1963: 345-348); Hesenov, Şerifov (1933: 36-37); Kondratev (1981: 176); Gaparov/ ST (1989:107-112), Pokrovskaya (1978: 66-67); Dmitriyev (1962: 405); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 214-229).

[112] Türkoloji'de *bağlaçlı bağımsız birleşik cümle* için bkz.: Baskakov (1956: 97, 1975: 248); Baskakov/İPSGTY, 1961: 222; Kononov (1948: 265, 1960: 407); Zakiyev (1963: 349-355); Hesenov, Şerifov (1933: 35-36); Hacıeminoğlu (1992: 112-115, 167-173, 261-267); Pokrovskaya (1978: 68-69); Dmitriyev (1962: 405); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 214-229).

[113] Türkoloji'de *bağlaçsız bağımlı birleşik cümle* için ayrıca bkz.: Kononov (1960: 409-411); Zakiyev (1963: 327-341); Abdullayev/ ST (1971: 30-36); Pokrovskaya/ ST (1971: 37-42); Şiraliyev/ ST (1971: 13-14); Muhamedova/ ST (1971: 57-61; Kuznetsov/ ST (1971: 62-67); Fatıyhov/ ST (1971: 26-32); Murataliyev (1965: 51-54); Gaydarcı (1973: 60-78).

[114] Türkoloji'de *bağlaçlı bağımlı birleşik* cümle için bkz.: Kononov (1960: 409); Zakiyev (1963: 324-327); Gaydarcı (1981: 3-99).

[115] Kondratev (1981: 176), Baskakov (1956: 96-97; 1975: 237, 246-248; 1961: 222), Hesenov, Şerifov (1933: 35-37); Kononov (1948: 264-265); Ubryatova (1995: 295-306).

ayırmak mümkündür. Bağımlı birleşik cümle, kendi içinde ayrıca alt gruplara ayrılmaktadır. Türk lehçelerinin araştıran bilim adamları, tabiî olarak her lehçenin yapı özelliğini göz önünde bulundurmakta ve çok büyük farklılıklar arz etmemekle birlikte, birbirlerinden farklı sınıflandırma sunmaktadırlar. Bunun yanı sıra araştırmacıların konuya yapı, anlam veya yardımcı cümlenin sentaktik görevi şeklinde farklı açılardan yaklaşmaları da büyük bir önem arz etmektedir[116]. Bütün tasnif örneklerini göz önünde bulundurularak genel bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır (18. Şekil). Ayrıca, yapı, anlam ve görev bakımından olmak üzere üç esas kriteri kapsaması ve diğerlerine göre faklı bir tasnif örneği olması açısından Musaoğlu'nun sınıflandırması üzerinde durulmuştur (19. Şekil).

[116] Türkoloji'de *bağımlı birleşik cümlenin* türleri ile ilgili ayrıca bkz.: Baskakov (1956: 97; 1961: 223-230; 1975: 249-254); Abdullayev (1964: 147-361); Kononov (1948: 266-270, 409-421); Ubryatova (1995: 218-295); Zakiyev (1963: 272-323); Musayev (1994: 10-25); Hesenov, Şerifov (1933: 37-44); Grunina (1961: 158-163); Musayev/ ST (1986, 4: 60-67; 1987, 6: 77-85); Abdullayev, Cavadov/ ST (1971, S. 4: 43-49); Gaydarcı/ ST (1971: 43-59); Ammosova (1983: 15-16); Vasilyev (1983: 28-32); Efremov (1983: 54-57); Dmitriyev (1962: 266-269); Gaydarcı (1973: 3-78, 1981: 3-99).

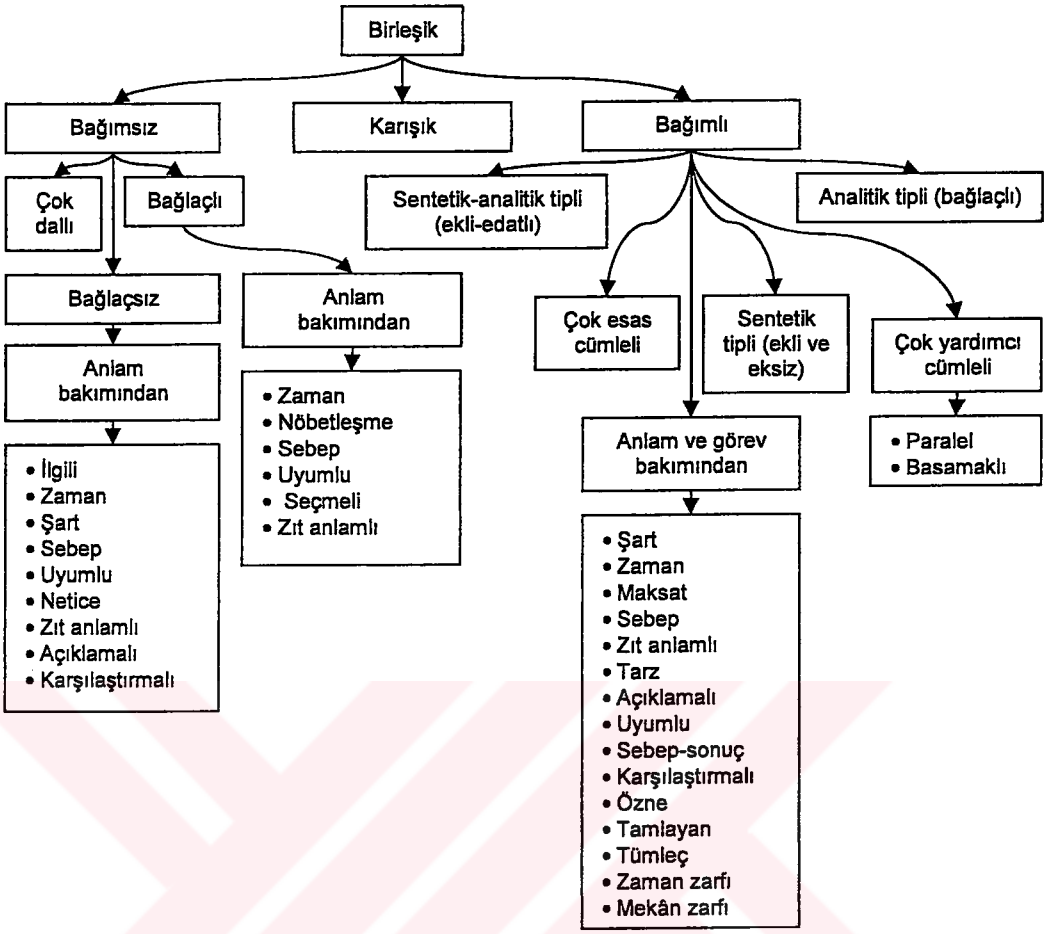

18. Şekil Türkoloji'de Birleşik Cümlenin Genel Sınıflandırması

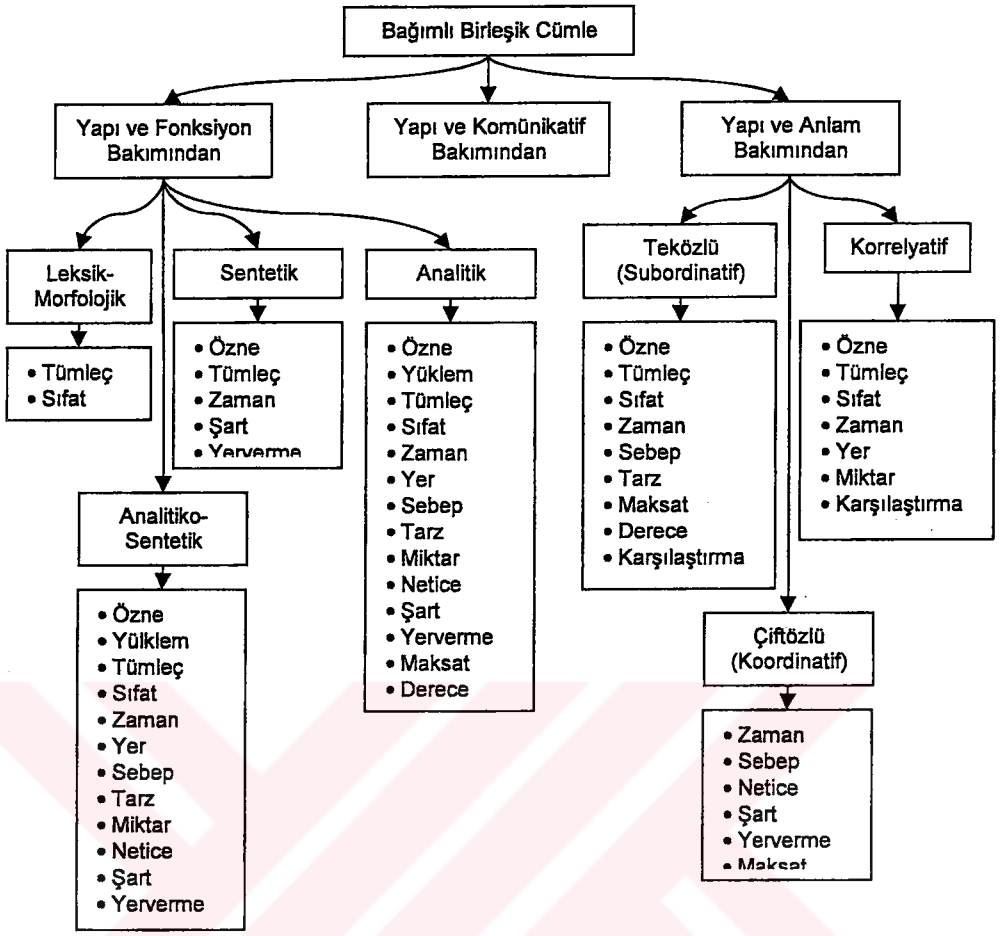

19. Şekil Musaoğlun'un Bağımlı Birleşik Cümle Sınıflandırması

A. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK CÜMLE TÜRLERİ

Türkçesinde birleşik cümlenin türleri konusunda birbirlerinden çok farklı değerlendirme ve sınıflandırma mevcuttur[117]. Farklıkların başında *birleşik cümlenin* geniş anlamda kullanılması ve *basit, bağlı, sıralı cümleler* gibi

[117] Türkiye Türkçesinde *birleşik cümlenin* tasnifi için bkz.: Korkmaz (1990: 142-143); Karahan (1998: 61); Sayın (1969: 106-07); Ediskun (1999: 381-382); Ediskun, Dürder (1985: 179); Güngör (1966: 47); Oktay (1997); Yelten (1993: 35-61); Şimşek (1987: 253); Karabörk (1995: 90-91); Vural (1996: 46); Balkan (1998: 234-247); Kodal (1997: 157-170); Bilgegil (1984: 74); Yörük (198?: 75); Dizdaroğlu (1976: 190); Özkan (1996: 215-220); Alyılmaz (1988: V-VI); Börekçi (1988: V); Yıldırım (1991: 75-78); Hatiboğlu (1972: 146-153); Kaya (1986: 174-180); Atabay (1981: 94-103); Köklügiller (1983:61-65); Koç (1996: 436-440); Gencan (1975: 123-131); Beserek (1991: 51); TGEK (1941-42: 91-94); Burdurlu (1967: 96-97); Deveci (1997: 82-107); Banguoğlu (1995: 547-548); Moussa (1995: 18-37); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi); Eckmann (1996: 155-181), Ş. Tekin/ TDEK (1992: 1-3-112); Akalın, Sander (1966: 167); Dmitriyev (1960: 71-73); Kononov (1956: 514-547); Baskakov (1984: 128-184); Sokolov/ SİİTY (1971: 157-164); Djevdet-zade, Kononov (1934: 243-249); Gordlevskiy (1928: 116-123, 140-149).

yapısına göre cümlelerin bir türü olarak dar anlamda kullanılması gelmektedir. Araştırmacıların bir kısmı, birleşik cümleyi, şartlı, ki'li ve iç içe birleşik olmak üzere üçe[118] ayırırken; bazı bilim adamları girişik, sıralı, bağlı ve karışık gibi cümle türlerine ayırmaktadır. Bazı araştırmacılar ise, tamamen farklı açıdan ele almaktadırlar. Ancak genel Türkoloji'de birleşik cümlenin sınıflandırılmasının, esas itibarı ile anlam, yapı ve görev açısından yapılmasına karşılık, Türkiye Türkçesinde genellikle yapıya dayalı bir tasnifin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Birbirlerine yakın nitelikteki ve dikkate değer bazı tasnif örneklerinin (20.-30. Şekiller) yanı sıra bütün araştırmacıların görüşlerinin göz önünde bulundurulduğu genel sınıflandırma aşağıya alınmıştır[119] (31. Şekil).

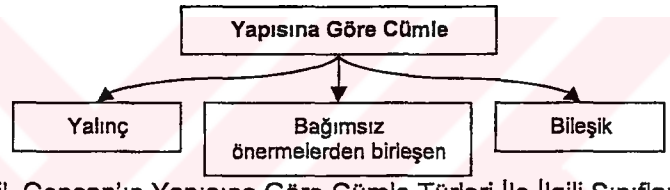

20. Şekil Gencan'ın Yapısına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması

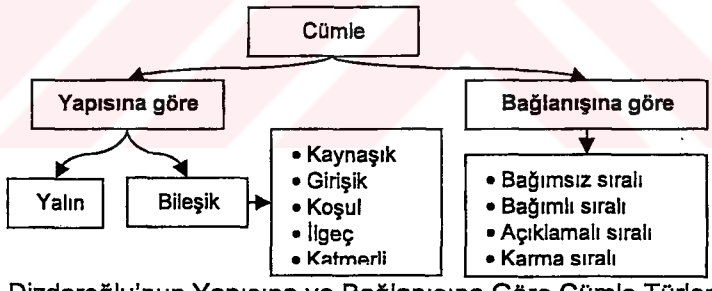

21. Şekil Dizdaroğlu'nun Yapısına ve Bağlanışına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması

[118] Ergin (1990: 382, 1998: 413); Hacıeminoğlu (1996: 200); Cemiloğlu (1994: 57); Karaörs (1993: 45); Çebi (1994: 90-95).

[119] Birleşik cümlenin türlerine *devrik, kurallı, eksik, ara cümle* veya *ara sözleri* de ilâve edenler vardır. Ancak bunlardan devrik ve kurallı cümleler, yüklemlerin yerine göre cümle türleri; eksik cümleler, tek esas unsurlu basit cümleler içinde ele alınmıştır. Ara cümle veya ara sözler, cümle unsurları ile ilgili bölümde incelenecektir.

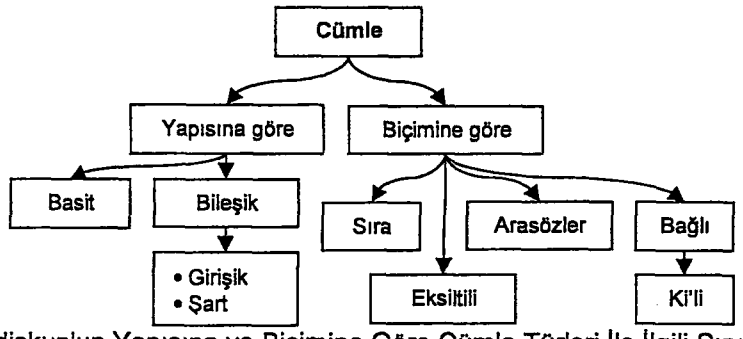

22. Şekil Ediskun'un Yapısına ve Biçimine Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması

23. Şekil Bilgegil'in Yapısına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması

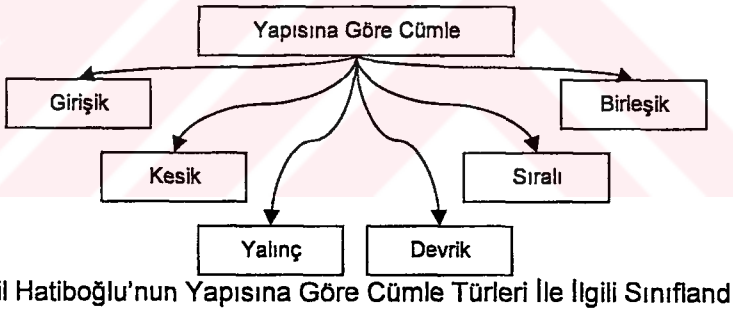

24. Şekil Hatiboğlu'nun Yapısına Göre Cümle Türleri İle İlgili Sınıflandırması

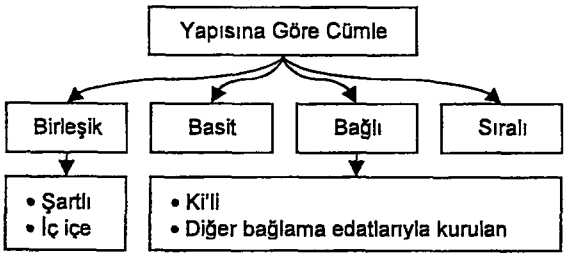

25. Şekil Karahan'ın Yapısına Göre Cümle Türleri Sınıflandırması

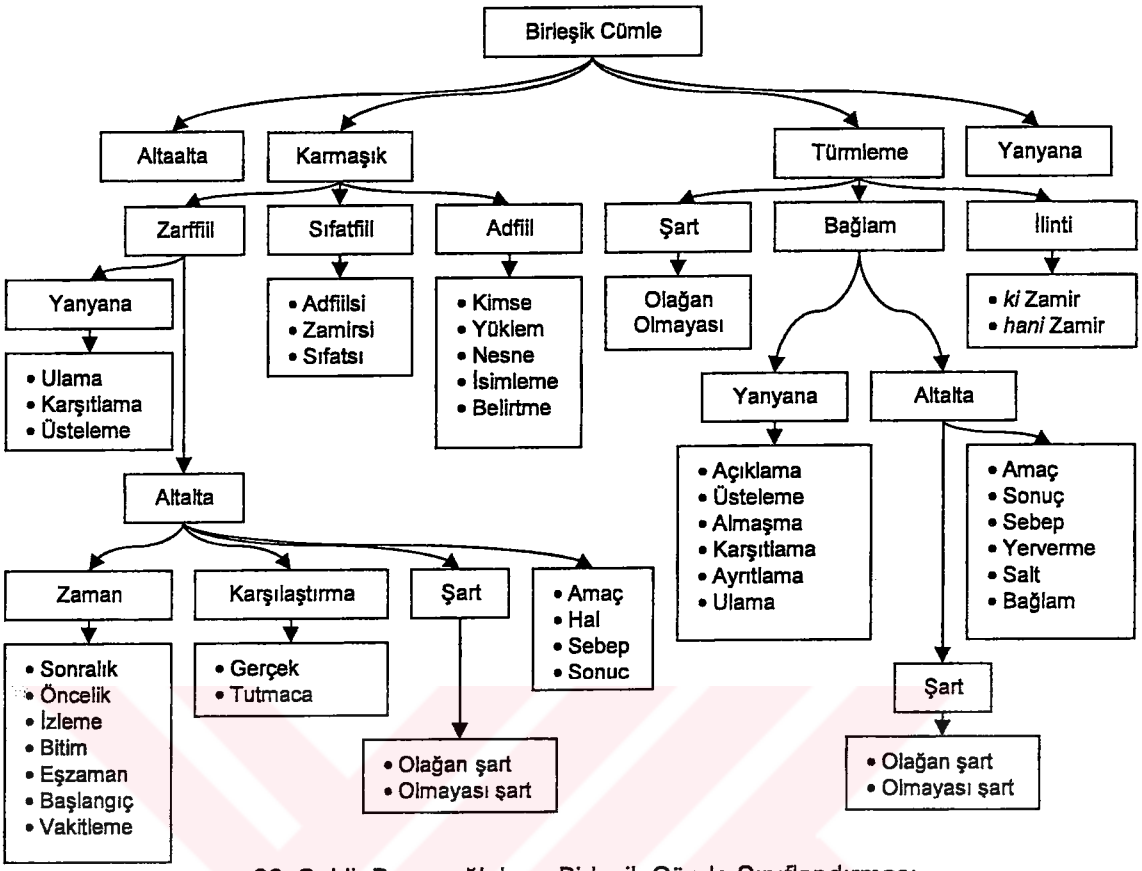

26. Şekil Banguoğlu'nun Birleşik Cümle Sınıflandırması

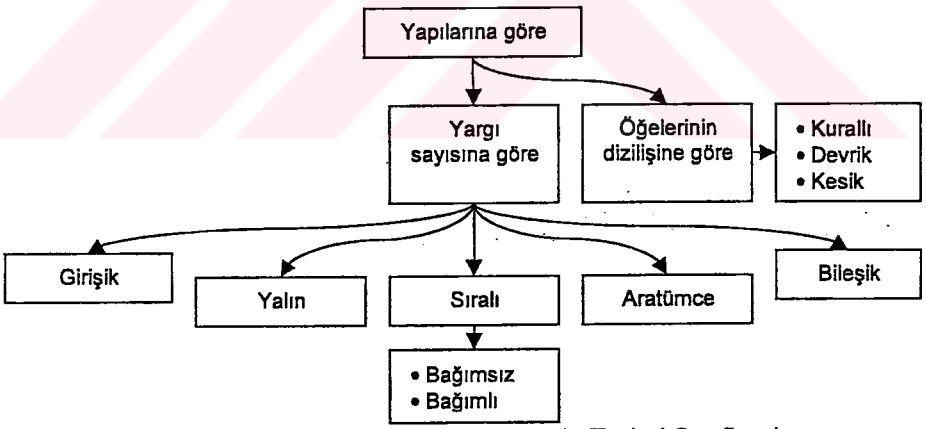

27. Şekil Atabay'ın Yapılarına Göre Cümle Türleri Sınıflandırması

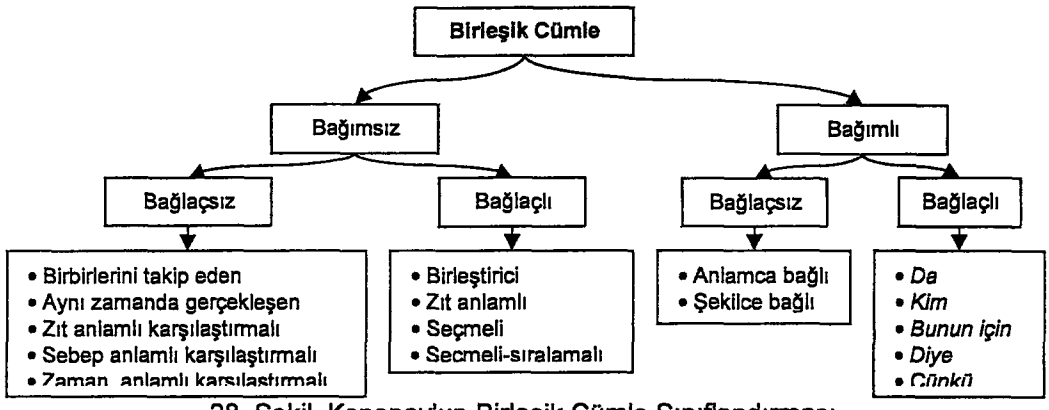

28. Şekil Kononov'un Birleşik Cümle Sınıflandırması

29. Şekil Baskakov'un Birleşik Cümle Sınıflandırması

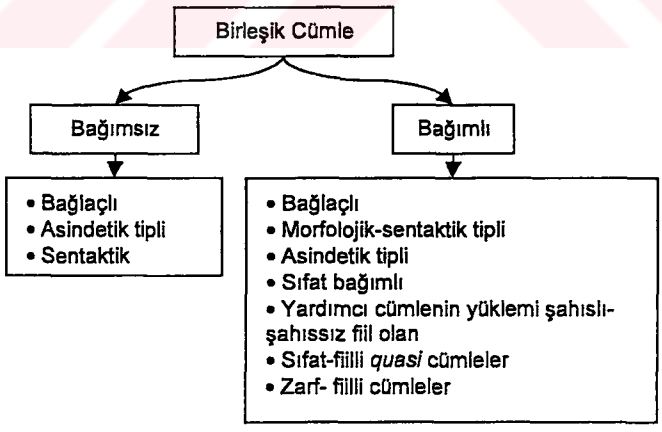

30. Şekil Sokolov'un Birleşik Cümle Sınıflandırması

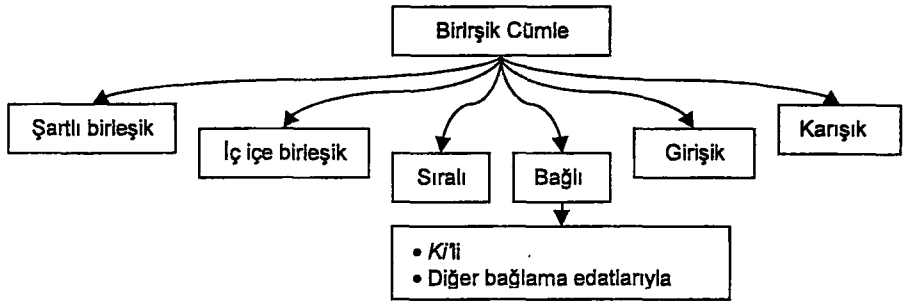

31. Şekil Türkiye Türkçesinde Birleşik Cümlenin Genel Sınıflandırması

1. Türkiye Türkçesinde Şartlı Birleşik Cümle[120]

Genel Türkoloji'de olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de bilim adamları, şart cümlesinin, en eski, aslî ve Türkçeye mahsus birleşik cümle türü olduğu konusunda[121] hemfikirdirler.

Banguoğlu[122] (1995: 549-551), *şart cümlesini*, *tümleme birleşik cümle* ve *altlalta bağlam* cümlelerinin bir türü; Gencan (1975; 130-131), *koşul ulacıyla yapılan girişik cümle;* Deny (1941: 794-816), *bağlaçsız yapılan uyruk cümleleri*; Sokolov /SİİTY (1971: 158-159), yapı usulleri bakımından *morfolojik-sentaktik tipli bağımlı birleşik cümle* şeklinde değerlendirirken; Baskakov (1984: 124-168), *bağımlı birleşik cümle* şeklinde nitelendirerek, onları *bağlaçsız bağımlı birleşik* cümle ve *eğer* ile yapılan *bağlaçlı bağımlı birleşik cümle* diye iki büyük kısma ayırmaktadır.

---

[120] Türkiye Türkçesinde şartlı birleşik cümle için ayrıca bkz: Gencan (1975: 130-131); Yörük (TB: 79-81); Emre (TC: 161-164); Ergin (1990: 382-383, 1998: 413); Beserek (1991: 51); Oğuzkan (2001); Hacıeminoğlu (1996: 203-204); Ediskun (1999: 384-386); Hatiboğlu (1972: 148-150); Atabay (1981: 94-98); TGEK (1941-42: 94); Koç (1990: 437-438); Korkmaz (1990: 143); Karahan (1998: 61-63); Tekin/TDEK (199?: 110-111); Cemiloğlu (1994: 58-59); Ediskun, Dürder (1985: 180); Karaörs (1993: 48-49); Sağlam (1977: 198); Dizdaroğlu (1976: 210-212); Sezgin (1997: 83-86); Çebi (1994: 90-91); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990: 194-196); Tor (1994: 524); Hacımusalar (1996: 24, 132-140); Yılmaz (1996: 647-453, 780-782); Kodal (1997: 151-158); Mansuroğlu (TCÇB: 60-61); Seitjanov (1985: 77); Yıldırım (1991: 26-27); Ateş (1990: 97); Kaya (1986: 174-177); Güngör (1966: 47); Özyürek (1998: 44-45); Lloyd (1963: 235-236); Yelten (199?: 35-43); Sayın (1969: 107); Meskill (19??: 40); Kodal (1997: 157-158).

[121] Bilgegil (1984: 88); Ergin (1990: 382-383; 1998: 413); Ediskun (1999: 384-385); Deny (1941: 794); Karaörs (1993: 48-49); Dilmen (1934-35: 276).

[122] Şart cümlelerini Banguoğlu gibi, tümleme birleşik cümleler içinde değerlendiren diğer araştırmacılara bkz.: Moussa (1995: 82-87); Esin (1997: 300-306); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi).

Bilgegil, hiçbir yabancı kaynaktan girmediğini ileri sürdüğü şartlı birleşik cümlelerin, *"temel cümledeki kavramın vukuu, yan cümlecikteki kavramın vukuuna bağlı olan cümleler"* şeklinde tarif ederek, şart anlamını, yardımcı cümlenin ifade ettiği ve onun görevinin, *ceza cümlesi*[123] adını alan esas cümlenin anlamını tamamlamak değil, sınırlandırmak olduğunu ileri sürmektedir (Bilgegil, 1984: 86-88).

Araştırmacıların, şart cümlesinin yapısı ile görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür[124]:

1) Yardımcı cümlenin yüklemi şart kipiyle yapılır: *Derse çalışırsanız, sınıfı geçersiniz.*

2) Şart kipinin hikâyesiyle yapılır: *Pervin koluma girmeseydi düşecektim.*

3) Yardımcı cümlenin yüklemi *-madıkça* zarf-fiiliyle yapılır[125]: *Ali Bey, şiddetli surette hasta olmadıkça hekim yüzü görmez.*

4) İstek kipinin hikâye ve rivayetiyle yapılır[126]: *Dersinize çalışaydınız, bu duruma düşmezdiniz.*

5) *Eğer, şayet, her ne kadar* bağlaçlarıyla kurulur: ***Şayet** bu mektubu yazmayacaksa bana bildirsin.*

6) Emir kipiyle yapılabilir[127]: *Bir karşılık göstersin, aksi hâlde yapmam. İnat etme, yoksa açıkta kalırsın.*

7) *-madan* zarf-fiiliyle kurulur[128]: *Çalış-**madan** bir ilim tahsil etmek mümkün değildir.*

8) *-mayınca* zarf-fiiliyle yapılır[129]: *Şimşek çak-**mayınca** gök gürlemez.*

---

[123] Gordlevskiy (1928: 110-112, 149), şartlı birleşik cümlenin yardımcı cümlesine *protazis;* esas cümlesine ise *apodazis* isimlerini vermektedir.
[124] Türkiye Türkçesinde şart cümlesinin yapıldığı şekiller ile ilgili bkz.: Bilgegil (1984: 86-88); Emre (1931: 102); Kononov (1956: 527-534); Banguoğlu (1995: 549-551).
[125] *-madıkça* yapılı şart cümlesi için bkz.: Bilgegil (1984: 86-88); Emre (1931: 102).
[126] İstek kipiyle kurulan şart cümlesi için bkz.: Kononov (1956: 527-534); Bilgegil (1984: 86-88).
[127] Emir kipiyle kurulan şart cümlesi için bkz..: Banguoğlu (1995: 549-551).
[128] *-madan* ekiyle kurulan şart cümlesi için bkz.: Emre (1931: 102).
[129] *-mayınca* ekiyle kurulan şart cümlesi için bkz.: Emre (1931: 102).

Araştırmacılar, şart cümlesinin *gerçek şart, gerçek olmayan şart* olmak ikiye ayrılması konusunda hemfikirdirler[130]. Bazı araştırmacılar bunlara *ihtimal* veya *tahmin* ifade eden şart cümlelerini ilave etmektedirler[131].

Araştırmacıların bir kısmı, şart cümlelerinin, esas cümlenin bir unsuru olarak icra ettikleri görevleri açısından[132] *özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı* olabileceğini ileri sürerken; bazı bilim adamları, şart cümlesinin sadece şart değil farklı anlamları da ifade ettiğini belirtmektedirler[133]:

1) Şart kipinin veya onun *da, dahi* ve *bile* bağlaçlarıyla birleşmesi, zıt anlam ifade eder: *Kabahatli isem **de**, yardımınızı rica ederim. Herkes git**se**, ben gitmem.*

2) Cümlelerin arasında uyuşmazlık bulunan hâlleri anlatır: *Vur dedik**se**, öldür de demedik a.*

3) Soru zamir ve zarflarıyla kurulan yardımcı cümle, irade serbestliği, seçmezlik veya kesinlik ifade eder: ***Ne olursa olsun**, siz işinize bakınız. **Kim olursa olsun** görmemeniz lâzım. **Nasıl olursa olsun** aldırmayınız. **Hangisi olursa olsun** söyleyin. **Ne olursa** razıyım.*

4) Sınırlama anlamı taşır: *Gitse gitse Ahmet gider, öbürleri korkaktır.*

5) Benzetme bildirir: *Mustafa Kemal yaklaştı sokuldu olanlara bir kartal yeryüzüne nasıl **yaklaşırsa** (yaklaştığı gibi).*

6) Zaman ifade eder: *Tanrı köylüyü sevindirmek **isterse** eşeğini kaybettirir, sonra gene buldurur.*

7) Oran veya ölçü bildirir: ***Ondan ne kadar uzaklaşırsak**, buna **o kadar** yaklaşmış oluruz.*

8) ***ne de olsa, hiç değilse, ne olursa olsun, olsa olsa, nasılsa, neyse*** şekilleri, kalıplaşmış ifadeleri bildirir.

---

[130] Bilgegil (1984: 86-88); Banguoğlu (1995: 549-551); Deny (1941: 794-816); Moussa (1995: 82-87).

[131] Bilgegil (1984: 86-88); Djevdet-zade, Kononov (1934: 235-237); Gordlevskiy (1928: 110-112, 149); Kononov (1956: 527-534).

[132] Şart cümlesinin görevleri için bkz.: Ediskun (1999: 384-386); Şimşek (1987: 286-292); Kodal (1997: 151-158); Balkan (1998: 235-236).

[133] Şart cümlesinin şartın yanı sıra başka anlamları taşıması ile ilgili bkz.: Bilgegil (1984: 86-88); Deny (1941: 794-816); Ediskun (1999: 384-386); Şimşek (1987: 286-292); Balkan (1998: 235-236); Moussa (1995: 82-87); Baskakov (1984: 124-168); Dmitriyev (1960: 72-73); Kononov (1956: 527-534).

2. Türkiye Türkçesinde İç İçe birleşik Cümle[134]

Türkiye Türkçesinde *iç içe birleşik cümle* için ayrıca *içtümce, alıntı cümle, kaynaşık cümle, aktarma cümlesi* gibi ifadeler de kullanılmakta ve iç içe birleşik cümle, genellikle birleşik cümlenin bir türü olarak, yapısına göre cümleler arasında nitelendirilirken, bazen hem birleşik cümle, hem de *cümleden nesne, diye* ile yapılan *edat tümleci* şeklinde cümle unsurları olarak incelenmektedir (Yörük, 198?: 62, 86). Bazen *cümlenin bir cümle unsuru gibi kullanılması* veya *cümle değerindeki cümle unsuru* şeklinde sadece cümle unsurları arasında ele alınırken (Atabay, 1981: 48-55); zaman zaman sıralı cümlelerin arasında değerlendirilmektedir (Tor, 1994: 596-602). Mansuroğlu, bu tür cümlelerin üzerinde özel olarak durmamakla birlikte, *diye* ile yapılan cümlelere *bağlama edatları kullanılmaksızın yapılan bağlamalar* adını vererek, konuya bağlaçlar açısından yaklaşmaktadır (Mansuroğlu, 1953: 60-61). Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologlar, *say-, zannet-, bil-,bul-, san-, düşün-* gibi fiillerle yapılan *iç içe birleşik cümlelerin*[135] üzerinde durarak, onları *bağlaçsız bağımlı birleşik cümle, leksik (anlamca) bağımlı birleşik cümle* (Kononov, 1960: 176-177, 1956: 515-523), *asindetik*[136] *tipli bağımlı birleşik cümle* (Sokolov / SİİTY, 1971: 159-160) şeklinde değerlendirmekte; Sokolov, *asindetik tipli bağımlı birleşik cümlelerin*, özellikle konuşma dilinde yaygın olduğuna dikkat çekmektedir.

---

[134] Türkiye Türkçesinde iç içe birleşik cümle için ayrıca bkz.: Gabain (2000: 126, dolaysız ve dolaylı anlatım); Özkan (1996: 215-216); Cemiloğlu (1994: 63); Oktay (1997: 74-75); Sezgin (1997: 86-88); Çebi (1994: 93-94); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Tor (1994: 564); Hacımusalar (1996: 27, 141); Seitjanov (1995: 78); Vural (1996: 46) (kaynaşık birleşik cümle); Yıldırım (1991: 29); Ateş (1990: 97) (kaynaşık birleşik cümle); Kaya (1986: 174-177); Özyürek (1998: 45-46); Balkan (1998: 237-238); Kodal (1997: 159); Yılmaz (1996: 654-669, 765-771); Köklügiller (1983: 65); Esin (1997: 314-317); Gemici (1990: 188-189); Sokolov/ ST (1978: 41-47; 1978: 63-69).

[135] Bu tür yapılar için ayrıca bkz.: Sevortyan (1961: 122-134); Gadjiyeva (1973: 212-321); Konuşma dilinde *asindetik* yapılar için ayrıca bkz.: Sşeka/ ST (1988: 33-42).

[136] Sokolov/ ST(1978: 63-69), "O sootnoşenii "asindetona" i "bessoyuziya"" ("asindeton" ile "bağlaçsızlık") makalesinde, *asindeton* teriminin (İng. *Asyndeton, Fr. Asyndéte, Alm. Asyndeton)* genellikle "bağlaçsızlık" şeklinde çevrilmekle beraber, her zaman "bağlaçsızlıkla" bağdaşmadığını belirtmekte; bunu bağlaçsız olduğu hâlde *asyndeton* olmayan *alıp götürdü* ve hem bağlaçsız hem de *asyndeton* yapıya sahip olan *aldı götürdü* örneklerini karşılaştırarak açıklamaktadır. Asindetik yapılar için ayrıca bkz.: Dmitriyev (1948: 273); Musayev (1986: 111).

Araştırmacıların hemen hemen hepsi, Türkiye Türkçesinde *iç içe birleşik cümlelerin,* genellikle *de-* ve *bil-, gör-, görün-, say-, sayıl-, san-, zannet-, addet-, hisset-, farz et-, duy-, işit-, um-* gibi fiillerle yapıldığını belirtmektedirler[137]: *O istemiyor diye yapmayacak mıyız? Buraya gel dedi.* ***Sen gitmişsin*** *sandım. Ben* ***o gitti*** *biliyordum. O, beni* ***sarsılıyor*** *gördükçe kahkahalarla salıveriyordu.*

Ancak bazı araştırmacılar bunlara aşağıda olduğu gibi *iç içe birleşik cümleleri* de ilave etmektedirler:

Geçmiş olsun*'a gideceğiz*[138].

Yarın gideceksin gibi hazırlan (Ergin, 1990: 382-383, 1998: 413).

Her anne ***çocuğu okusun, adam olsun*** *ister.* ***Daha ne söyleyeyim*** *istiyorsunuz*[139].

Her şeyi anlamışa *benziyor* (Koç, 1990: 456-457).

Zavallı adam kim vurduya *gitti* (Koç, 1990: 456-457).

Yaşamak zevki nedir *bilmez ölümden korkan*[140].

Bütün bunlardan ***artık hep serbest yazacağım*** *mânâsını çıkarma* (Şimşek, 1987: 282).

Kabul edersiniz / ümidindeyim[141].

---

[137] Atabay (1981: 48-55); Hatiboğlu (1972: 152-153); Ergin (1990: 382-383, 1998: 413); Koç (1990: 456-457); Oğuzkan (2001); Karahan (1998: 63); Karaörs (1993: 50); Sağlam (1977: 197); Dizdaroğlu (1976: 205-206); Şimşek (1987: 282); Balkan (1998: 237-238); Kodal (1997: 159); Gemici (1990: 188-189); (1997: 314-317); Emre (1931: 88, 99-102); Kononov (1960: 176-177, 1956: 515-523); Sokolov / SİİTY (1971: 159-160).

[138] Kalıplaşmış ifadenin *iç içe birleşik cümle* gibi kullanılması için bkz.: Hatiboğlu (1972: 152-153); Sağlam (1977: 197); Gadjiyeva (1973: 212-321), Bir da hoşgeldige kişi kelmeydi (Bir de hoşgeldin'e kimse gelmiyor) (K.-balk.) Ondan gördim bildim bolmadı (Türkm.) (Ondan hiç haber yok) örneklerinde görüldüğü gibi, konversiyon veya çekimli fiilin fiilimsiye dönüşmesi yoluyla gerçekleşen yardımcı cümlenin yükleminin fiil, şahıs, zaman, tekli ve çokluk eklerini muhafaza ettiği hâlde hâl eklerinin alarak esas cümleye bağlandığını belirtmektedir. Ayrıca bkz.: Gadjiyeva, Serebryannikov (1986: 94-113), *Toydun bolot-boldusu menen meymandardın keldi kettisi kızık...* (Kırg.).

[139] *-sın iste- (-ayım iste-)* şekliyle kurulan *iç içe birleşik cümle* için bkz.: Dizdaroğlu (1976: 205-206); Koç (1990: 456-457); Hatiboğlu (1972: 146-153), bu tür yapılara *kalıplaşmış yan tümce;* Kononov (1956: 515-523), *morfolojik usulle (şekilce) bağlanan bağımlı birleşik cümle* adını vermektedir.

[140] Kononov (1956: 522-547), bu tür cümleleri *dolaylı sorularla bağlanan bağlaçsız bağımlı birleşik cümle* olarak nitelendirmektedir. Ayrıca bkz.: Karahan(1998: 63).

[141] Emre'nin verdiği bu yapıyla ilgili daha geniş bilgi veren Kononov (1956: 515-523), bunları isimlerle yapılan leksik bağımlı birleşik cümleler şeklinde adlandırarak, **Gitti zannındayım.** Uygur lisanı olduğunu iddia edersem **yanlış olmayacağım fikrindeyim.** Yine **zuhur eder ümidindeler.** Bütün üstümü başımı onunla **yaparım hûlyasındadır** örneklerini vermekte;

***Beni** o kadar **haddini bilmez** mi zannediyorsun* (Emre, 1931: 88, 99-102).

*Herkes **işini sağlam** ister* (Emre, 1931: 88, 99-102).

*Biz **onu iyi çocuk** biliyoruz* (Emre, 1931: 88, 99-102).

*... **Bahir Vecdi'yi karşı** **localara bakıyor** gördü. **Dairede avukat** **Hulûsi Bey'i kendisini bekler** buldu*[142].

Bazı *iç içe cümlelerin* yanlış biçimlendirilme sonucunun, bozuk yapılar oluşturduğu ve bunların romanlara, şarkılara geçtiğini ileri süren Şimşek, ***Onu büyük bir romancı olacak** / sandım* veya ***Seni gelecek diye** / bekledim* örneklerinin aslında ***O büyük bir romancı** olacak / sandım* veya ***Sen geleceksin diye** / bekledim* şeklinde olmaları gerektiği, bunların *Sanan kim? - Ben. Ben ne sandım? - O büyük bir romancı olacak* şeklinde soru sorularak, daha iyi anlaşıldığına dikkat çekmektedir (Şimşek, 1987: 282).

3. Türkiye Türkçesinde Sıralı Cümle[143]

Türkiye Türkeçsinde *sıralı cümleler* için ayrıca *sıra önerme, katışık cümle, müstakil kaziye, kombinzon kaziye* ifadeleri de kullanılmaktadır[144].

Türkiye Türkçesinde araştırmacıların bir kısmı, sıralı ve bağlı birleşik cümleleri ya sadece *sıralı,* ya sadece *bağlı* veyahuıt da *sıralı-bağlı cümle* adı

---

ayrıca aynı isimlerin tıpkı –arak zarf-fiiliyle eşanlamda ... adamcağız bir akrep sokmuş **zannıyla** korku içinde uyandı. Yangın çıkar **endişesiyle** odasına ışık vermiyorlar. Yatağının başucundan, belki ıstırabını tahfif edebilirim **ümidiyle** ayrılamıyor örneklerinde olduğu gibi, esas cümlenin soyut vasfı şeklinde kullanıldığına dikkat çekmeketdir. Ayrıca bkz.: Emre (1931: 88, 99-102).

[142] *Bul-* fiiliyle yapılan *iç içe birleşik cümle* için bkz.: Sokolov / SİİTY (1971: 159-160), bu tür yapıları, *unsurlarının yükleme hâli ekini alan nesne vâsıtasıyla yan yana gelerek birleşmesiyle yapılan asindetik birleşik cümleler* olarak nitelendirmektedir. Ayrıca bkz.: Kononov (1956: 515-523).

[143] Türkiye Türkçesinde *sıralı cümleler* için ayrıca bkz: Emre (1931: 99-100); Dizdaroğlu (1976: 223-230); Bilgegil (1984: 88-89); Banguoğlu (1995: 554-562); Gencan (1975: 115); Hatiboğlu (1972: 156); Korkmaz (1990: 144); Karahan (1998: 63-64); Yörük (198?: 84); Beserek (1991: 52); Burdurlu (1967: 111-113); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 386-387); Cemiloğlu (1994: 57); Hacımusalar (1996: 37-40, 193-214); Yılmaz (1996: 670-701, 774-779); Toven (81928-31: 224-225; 1931: 67); Lloyd (1963: 233-234); Mundy (19??: 297-98); Kononov (1956: 514); Baskakov (1984: 147-153); Sokolov /SİİTY (1971: 164); Beserek, (1991: 52); Balkan, (1998: 247-249); Sezgin, (1997: 100-101); Kodal (1997: 170-172); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tor (1994: 620622); Köstekçi (1992: 30); Seitjanov (1985: 81); Yıldırım (1991: 29); Toven (1928-33: 224-225, 1931: 67), (katışık cümle); Güngör (1966: 49-50); Özyürek (1998: 48); Sander (1966: 67-68); Yelten (1993: 55-61).

[144] Lloyd (1963: 233-234), *coordinate clauses;* Mundy (19??: 297-98), *co-ordination* terimlerini kullanmaktadır.

altında, bir tek cümle türünün iki ayrı çeşidi olarak değerlendirirken[145], bazı bilim adamları ise, onları sıralı ve bağlı olmak üzere iki ayrı cümle türü olarak incelemektedirler[146]. Ancak, tek cümle altında ele alanlar bile, bir şekilde onları iki gruba ayırarak incelemektedirler. Dolayısıyla, iki ayrı cümle tür olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Türkiye Türkçesinde ayrıca sıralı cümlelerin, bazen birleşik cümlenin bir türü olarak[147], bazen birleşik cümle gibi yapısına göre cümlelerin bir türü olarak[148] veyahut yapısına göre cümle türü değil, biçimlerine / bağlanışlarına göre cümle türleri gibi, ayrı bir cümle türü olarak[149] değerlendirilmesi, sıralı cümle ile ilgili diğer bir meseleyi teşkil etmektedir.

Sıralı cümle, anlam bakımından birbirlerine bağlı olduğu halde, özneleri, tümleçleri, yüklemleri ayrı olan tümceler (Hatiboğlu, 1972: 156), *aynı unsur veya anlam ilgisinin ortak veya farklı görevle birden ziyade cümlede art arda*

---

[145] Gencan (1975: 116-117); Banguoğlu (1995: 554- 562); Hatiboğlu (1972: 155-167); Atabay, 1981: 105-108); Yörük (198?: 84-85; 554-562); Beserek (1991: 52); Özdemir (1967: 113); Karabörk (1995); Koç (1990: 440-443); Kormaz (1990: 144); Özkan (1996: 217-218); Sağlam (1977: 189-190); Dizdaroğlu (1976: 223-233); Şimşek (1987: 292-300); Tepeli (1988: V); Gemici (1990: 219-235); Tor (1994: 620-622); Hacımusalar (1996: 37-40, 193-214); Moussa (1995: 22-27); Esin (1997: 354-398); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi); Toven (1931: 67); Emre (1931: 99-100); Kononov (1956: 513-514); Baskakov (1984: 128-153); Lloyd (1963: 233-234); Sokolov /SİİTY (1971: 163-164); Yelten (1993: 55-61); Gece (1998: 332-339); Fidancı (1996: 1315-1324);

[146] Bilgegil (1984: 88-94); Burdurlu (1967: 111-113, 166-212); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 386-387); Karahan (1998: 64); Ediskun, Dürder (1985: 182); Balkan (1998: 243-249); Sezgin (1997: 88-101); Çebi (1994: 96-99); Kodal (1997: 164-172); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Köstekçi (1992: 30); Seitjanov (1995: 79-81); Yıldırım (1991: 29); Yılmaz (1996: 670-712, 772-779); Kaya (1986: 180-181); Güngör (1966: 47, 49-51); Köklügiller (1983: 66-70); Özyürek (1998: 46-48); Sander (1966: 167-168); Sayın (1969: 103-108).

[147] Sıralı cümlenin, birleşik cümlenin bir türü olarak değerlendirilmesi: Bilgegil (1984: 73-74); Yörük (198?: 75); Banguoğlu (1995: 547); Karabörk (1995: 90-91); Oğuzkan (2001); Dmitriyev (1960: 71); Kononov (1956: 514); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988: V); Moussa (1995: 18-37); Yıldırım (1991: 75-78); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi); Sander (1966: 167); Baskakov (1984: 128-153); Yelten (1993: 35-61); Sokolov (1971: 163-164).

[148] Sıralı cümlenin, birleşik cümle gibi, *yapısına gore cümlelerin* bir türü olarak değerlendirilmesi: Gencan (1975: 114); Hatiboğlu (1972); Atabay (1981: 89); Beserek (1991: 51); Özdemir (1967: 113); Burdurlu (1967: 93); Koç (1990: 431); Korkmaz (1990: 142-143); Karahan (1998: 61); Şimşek (1987: 244); Balkan (1998: 220-223); Sezgin (1997); Çebi (1994); Kodal (1997: 153-155); Hacımusalar (1996: 2-214); Köstekçi (1992: 30); Seitjanov (1995: 75); Yılmaz (1996: 447-712); Toven (1931: 66-67, 1928-31: 66-67); Kaya (1986: 170-181); Güngör (1966: 40); Köklügiller (1983: 60); Özyürek (1998: 43; Sayın (1969: 103-108).

[149] Sıralı cümlenin, *biçimlerine/ bağlanışlarına gore cümlelerin* bir türü olarak değerlendirilmesi: Ediskun (1999), (biçimlerine göre); Ediskun, Dürder (1985: 182), (biçimlerine göre); Sağlam (1977: 188-190) (bağlanışlarına göre); Dizdaroğlu (1976: 223-230), (bağlanışlarına göre); Gemici (1990: 219-235), (bağlanışlarına göre); Tor (1994: 620-622); Esin (1997: 354-398), (bağlanışlarına göre); Ateş (1990: 98 (bağlanışlarına göre).

yer aldığı cümleler (Bilgegil, 1984: 88-89); *anlam, özne, zaman ve kip bakımından birbirlerine uygunluk gösteren bağımsız isim ve fiil cümlelerinin birleştikleri genel anlamı tümler durumda sıralanan cümleler* (Burdurlu, 1967: 11-113); *yapıca birbirlerine bağlı, fakat yalnız kullanıldıklarında bir anlam taşıyan cümlelerin yan yana gelmesi* (Korkmaz, 1990: 144); *tek başına yargı bildiren cümlelerin anlam bütünlüğü içinde sıralanması* (Karahan, 1998: 63-64); *her hangi bir şekil olmadan, intonasyon (vurgu) vasıtasıyla birleşen cümle* (Mundy, 19??: 297-98) şeklinde farklı biçimde tanımlanmaktadır.

Banguoğlu[150], sıralı cümleleri, *bağlam cümlesi* şeklinde, tümleme birleşik cümlenin içinde, bağlı cümlelerle birlikte inceleyerek, onları yanyana bağlam ve altalta bağlam diye ikiye; yanyana bağlam cümlelerini *ulama, ayırtlama, karşıtlama, almaşma, üsteleme, açıklama* şeklinde altı; alalta bağlam cümlelerini ise, *salt, yerverme, sebep, sonuç, amaç, şart* şeklinde altıya ayırmaktadır. Yazar, *Turgut bana* ***bakıyor, gülüyordu*** örneğini *ulamalı yanyana; Dün başlayacaklardı, başlamadılar* gibi örnekleri *karşıtlama yanyana;* daha çok konuşma dilinde kullanılan ve yazı dilindeki karşılıklarının *ki* ile kurulduğu *İşte* ***söylüyor,*** *yarışlara* ***katılmayacaklarmış. Anlaşıldı, istemiyorsun*** gibi örneklerin, salt altalta; *O yalnız* ***kalmaz, korkar*** örneğini *sebep altalta; Yorgan* ***gitti,*** *kavga* ***bitti*** gibi örnekleri *sonuç altalta bağlam cümlesi* olarak nitelendirmektedir (Banguoğlu, 1995: 554-562).

Dizdaroğlu[151], sıralı cümleleri bağlı cümlelerle birlikte, yapısına göre cümleler olarak değil, bağlanışlarına göre cümle türü şeklinde inceleyerek, onlara *bağımsız sıralı* adını vermekte, ayrıca buna bağlı cümlenin karşılığı olan *bağımlı sıralı, açıklamalı sıralı ve* bağımlı be bağımsız sıralıdan oluşan *karma sıralı* cümleleri de ilâve ederken (Dizdaroğlu, 1976: 223-230). Cemiloğlu, sıralı cümlelerin hem basit, hem de birleşik cümlelerde görüldüğü için, ayrı bir cümle türü olarak değil, basit ve birleşik cümlenin içinde yer alması gerektiğini ileri sürmektedir (Cemiloğlu, 1994: 57). Mansuroğlu, sıralı

---

[150] Banguoğlu'yle aynı görüşü paylaşan diğer bilim adamlarına bkz.: Moussa (1995: 22-27); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi), (yanyana bağlam).

[151] Dizdaroğlu'yla aynı görüşü paylaşan diğer dilbilimcilere bkz.: Sağlam (1977: 188-190; Şimşek (1987; 292-300), (açıklamalı sıralı hariç); Gemici (1990: 219-235); Esin (1997: 354-398).

cümlelere *bağlama edatları kullanılmaksızın yapılan bağalamalar* adını verirken (Mansuroğlu, 1953: 60-61); Burdurlu, *sıralı cümlelerin* hareket, canlılık, kıvraklılık anlatan cümleler olduğunu ifade ederek, örneklerinin arasında *Oğuz zamanında Kanlı Koca dirler idi, bir gürbüz er var idi. Meğer Hanım Oğuz'da Duha Koca oğlu Deli Dumrul dirler, bir er var idi* gibi yapılara yer vermektedir[152] (Burdurlu, 1967: 111-113).

Bilgegil (1984: 88-89), sıralı cümlelerin aşağıda olduğu gibi şekillerde yapıldığını belirtmektedir:

1) Öznesi ortak sıralı cümlelerde şahıs ekleri, yüklemi birleşik zaman fiilleriyle yapılan sıralı cümlelerde ek fiil veya yardımcı fiil, her cümle tekrar edilmekle beraber, genellikle son yükleme getirilir: *Evde çocukla oyalanıyor, yazı yazıyor, mektuplarını okuyor, yeni haberlerinizi bekliyor-**um.** İstanbul'dayken oturuyor, dolaşıyor, üzülüyor-**du-m.***

2) Esas cümlelerden oluşur: *Çocuk annesini göremeyince, **önce mutbağa baktı, sonra odaları dolaştı, nihayet ağladı.***

3) Yardımcı cümlelerden oluşur: *Ali; yalvararak, ağlıyarak, sızlayarak, mücadele ederek maksadına kavuşmak istiyor.*

4) Girişik cümlelerden oluşur: ***Yahya Kemal'in sağ olduğu, Uzunçarşılıoğlu'nun devam ettiği** günlerde Emirgân asildi, sâkindi, kahveci Hâlil Efendi'yi tanımalıydınız.*

5) Şartlı cümlelerden oluşur: ***Çalışırsanız, sorulan sorulara doğru karşılık verirseniz** kim ne diyebilir? **Acıkmadınızsa, yemek yemeyecekseniz**, niçin sofraya oturdunuz?*

Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları, sıralı cümleleri, *bağlaçsız bağımsız birleşik cümle* olarak değerlendirmektedirler[153].

Kononov, sıralı cümlelerin iki veya birkaç cümlenin, özel bir cümle vurgusu veya bağlaç duraksamasıyla (soyuznaya pawza)) birleşmesinden meydana geldiğini belirtmekte ve onları, mânâ açısından beş gruba ayırmaktadır:

---

[152] Bu tür yapılara Hatiboğlu (1972: 146-153), *kalıplaşmış yantümce* adını vermektedir.
[153] Dmitriyev (1960: 71); Kononov (1956: 514); Baskakov (1984: 147-153); Sokolov/ SİİTY (1971: 164).

1) *Ayağını makineye* ***kaptırmış****, ... kapı dışarı* ***etmişler*** gibi, arka arka gelen, birbirlerini takip eden cümleler;

2) *Bir eliyle ıslak saçlarını* ***tarıyor****, ötekiyle açık yakalı beyaz funk gömleğinin düğmelerini* ***ilikliyordu*** gibi, aynı zamanda gerçekleşen veya olan cümleler;

3) *En çok ben* ***üzüldüm****, annem bilakis çok* ***memnundu*** gibi, zıt anlamlı karşılaştırmalı cümleler;

4) *Kadın biraz* ***rahatsızmış****, doktor Boğaz havası* ***tavsiye etmiş*** örneğinde olduğu gibi, sebep anlamlı karşılaştırmalı cümleler;

5) *At ölür nalı* ***kalır****; adam ölür namı* ***kalır*** örneğinde görüldüğü üzere, zaman bildiren karşılaştırmalı cümleler (Kononov, 1956: 514).

Baskakov, sıralı cümleleri anlamına göre üçe ayırmaktadır:

1) *Yüzü daha sararmış, gözleri maden gibi soğuk bir hiddetle ... bana bakıyordu* örneğinde olduğu gibi, birleştirici;

2) karşılaştırmalı: a) *Şaka edecek oldum, daima soğuk ve hareketsiz kaldı* örneğinde görüldüğü üzere, zıt anlamlı karşılaştırmalı; b) ***Bir kısmı*** *kasketini alıp gidiyor,* ***bir kısmı*** *ihtiyar avukat Melek'in etrafına toplanıyordu* örneğinde olduğu gibi, seçmeli karşılaştırmalı;

3) *Ertesi gün gece doktor beyi ziyaret ettim, röntgen muayenesi ve kan tahlili yapıldı* örneğinde görüldüğü üzere, açıklamalı cümleler (Baskakov, 1984: 147-153).

Sokolov ise, sıralı cümleleri, bağımsız birleşik cümlenin *asindetik tipi* olarak nitelendirerek, onları, a) bağlayıcı unsuru olmadan birleşen, b) *Yağmur kesilmiş Ø, hava açılmıştı* örneğinde görüldüğü üzere, fiil şekilleri gibi şekil açısından birleşen bağımsız birleşik cümleler diye ikiye ayırmaktadır (Sokolov /SİİTY, 1971: 164).

Bütün değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda araştırmacıların, sıralı cümlenin öznesi ile ilgili iki farklı görüşü savunduklarını söylemek mümkündür: Bir grup araştırmacı sıralı cümlelerin ayrı ayrı

öznelerle kurulduğu gibi, ortak özneye dayalı olabileceğini ileri sürerken[154], bazı araştırmacılar sadece ayrı ayrı öznelerle kurulan cümleleri sıralı cümle addetmektedir[155].

4. Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle

Türkiye Türkçesinde *bağlı cümleler* için ayrıca *bağlı önerme, tâbi kaziye* ifadeleri de kullanılmaktadır[156].

Türkiye Türkçesinde sıralı cümleler ile ilgili bir bölüm öncesinde söz konusu edilen meseleler, başka bir ifadeyle onların bir cümlenin iki ayrı türü olarak incelenmesi, yapısına göre veya bağlanışlarına göre cümlelerin arasında ele alınması meseleleri, aynı zamanda bağlı cümleler için de geçerlidir[157].

Banguoğlu[158], bağlı cümleleri sıralı cümlelerle birlikte anlamca bağlam cümleleri olarak, tümleme birleşik cümlelerin içinde ele almakta, onları önce *yanyana* ve *altalta bağlam* cümleleri şeklinde önce ikiye, daha sonra alt gruplara ayırırken (Banguoğlu, 1995: 554-562); Mansuroğlu (1953: 61-71), onlara *bağlama edatları ile yapılan bağlamalar* adını vermektedir.

Araştırmacılar, *bağlı cümlenin* tanımı ile ilgili farklı görüşler ortaya koymakla beraber, onun *sıralı cümlelere benzediği, onlardan tek farkının bağlama edatlarıyla*[159] *birleşmesi olduğu konusunda* hemfikirdirler[160]. Ancak

---

[154] Ortak özneye dayalı *sıralı cümleler* için bkz.: Bilgegil (1984: 88-89) Banguoğlu (1995: 554-562); Yörük (198?: 84); Beserek (1991: 52); Burdurlu (1967: 11-113); Korkmaz (1990: 144); Karahan (1998: 63-64); Ediskun (1999: 386-387); Ediskun, Dürder (1985: 182).

[155] Ayrı özneyle kurulan *sıralı cümle* için bkz.: Hatiboğlu (1972: 156); Atabay (1981: 105-108; Koç, 1990: 442-443); Kononov (1956: 514); Baskakov (1984: 147-153); Sokolov /SİİTY (1971: 164).

[156] Lloyd (1963: 233-234), bağlı cümlelere *coordinate clauses* adını vermektedir.

[157] 145.-149. dipnotlardaki kaynaklar burada da geçerlidir.

[158] Banguoğlu'nun görüşünü paylaşan diğer araştırmacılara bkz.: Moussa (1995: 2227; Yıldırım (1991).

[159] Türkçede bağlama edatları ile ilgili bkz.: Hacıeminoğlu (1992: 112-115, 167-173, 246-247, 261-267); Mansuroğlu (1953: XXIV-XXVI); Cahit (1326: 111); Laptev (1900: 96); Yıldırım (1991): 20-21); Borovkov (1935: 111); Ş. Tekin /TDEK (1992: 112); Şükürov /Tyurkologiya-88 (1988: 192); Grunina (1988: 133); Şükürov (1988: 113-116); Börekçi (1994); Lloyd (1963: 184-186); Meskill (1970: 30-33); Nemeth (1962: 110); Mundy (19*?: 280-281); Adalı (1969: 697-705); Gencan (1970: 264-274).

[160] Türkiye Türkçesinde *bağlı cümlelerin tanımı* ve yapısı için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 90-94); Gencan (1975: 116-117); Mansuroğlu (1953: 61-71); Banguoğlu (1995: 554-562); Burdurlu (1967: 117-119, 166-177, 190, 211-212); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 387); Karahan (1998: 64); Dizdaroğlu (1976: 233); Şimşek (1987: 295-300); Hacımusalar (1996:

öznelerinin ortak veya ayrı olması konusunda, sıralı cümlelerde olduğu gibi iki farklı görüşü savunmaktadırlar[161].

Emre (1931: 100-102), *bağlı cümlelerin ki* ve diğer bağlama edatlarının yanı sıra fiilimsilerle ve *Gelmeyeceksiniz zannediyorum. Fidan mıdır, ağaç mıdır fark olunmaz. Geldi mi gelmedi mi belli olmaz* örneklerinde olduğu gibi, hiç edat kullanılmadan da kurulduğunu belirtmektedir.

Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları *bağı cümleye, bağlaçlı bağımsız birleşik cümle* adını vererek, onları kendi aralarında yapı ve anlamlarına göre alt gruplara ayırmaktadırlar[162]: 1) birleştirici (soyedinitel'nıye) veya zaman; 2) zıt anlamlı; 3) ayırma veya seçme anlamlı (terditli) bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler.

Türkiye Türkçesinde bağlı cümleler ile ilgili meselelerden birini, *ki*'li birleşik cümleler teşkil etmektedir. Araştırmacıların bir kısmı onları, birleşik cümlenin bir türü olarak ele alırken[163], bir kısmı bağlı veya sıralı cümlelerin içinde birleşik cümlelerden ayrı incelemektedirler. Ayrıca bağlı veya sıralı cümle olarak nitelendirenlerin bazıları, onu diğer bağlama edatlarıyla birlikte ele alırken[164], birçok dilbilimci, onları birbirlerinden ayırarak değerlendirmektedirler[165]. Nitekim, Bilgegil, ki'li cümleleri, diğer edatlarla

---

30-33, 161-192); Yılmaz (1996: 702-712, 772-774); Emre (1931: 100-102); Lloyd (1963: 233-234); Kononov (1956: 514); Baskakov (1984: 128-143); Sokolov / SİİTY (1971: 163); Yörük (198?: 88-89); Sağlam (1977: 200-201); Tor (1994: 593-594); Şimşek (1987: 244); Ş. Tekin/TDEK (1992: 111-112); Cemiloğlu (1994: 57); Oktay (1997: 75, 78); Sağlam (1977: 189-190); Sezgin (1997: 88-100); Çebi (1994: 96-98); Kodal (1997: 164-168); Tepeli (1988: V); Gemici (1990: 223-234); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Köstekçi (1992: 30); Esin (1997: 354-398); Toven (1931: 67), (katışık); Kaya (1986: 180-181); Güngör (1966: 50-51); Özyürek (1998: 46-48); Sander (1966: 1679; Tor (1994: 606-617); Dmitriyev (1960: 71); Akalın (1995: 156-163).

[161] Sıralı cümlenin öznesi ile ilgili 154. ve 155. dipnotlar burada da söz konusudur.

[162] Kononov (1956: 514); Baskakov (1984: 128-143); Sokolov / SİİTY (1971: 163).

[163] Yörük (198?: 87-89), Hatiboğlu (1972: 147-148); Atabay (1981: 98-100); Ergin (1990: 383, 1998: 414); Karabörk (1995: 99-109); Hacıeminoğlu (1996. 204); Banguoğlu (552-553); Koç (1990: 436-437); Korkmaz (1990: 143-144); Deny (1941: 657-660, 816-819); Tor (1994: 574-599); Özkan (1996: 216-217); Cemiloğlu (1994: 60-63); Karaörs (1993: 49-50); Sağlam (1977: 199-202); Dizdaroğlu (1976: 212); Balkan (1988: 239-242); Çebi (1994: 91-93); Kodal (1997: 160-163); Alyılmaz (1988); Börekçi (1998); Tepeli (1988); Gemici (1990: 205); Vural (1996: 46); Yıldırım (1991: 27-28); Ateş (1990: 97); Kaya (1986: 174-177); Yelten (1993: 43-55).

[164] Oğuzkan (2001); Burdurlu (1967: 166-177, 190, 211-212).

[165] Bilgegil (1984: 94-96); Gencan (1975: 117-118); Karahan (1998: 64-65); Sezgin (1997:89-93); Oktay (1997: 75, 78); Hacımusalar (1996: 30-31, 161-165); Seitjanov (1995: 79).

yapılan bağlı cümlelerden ayrı incelemesinin sebebini, Türkçede yardımcı unsurun asıl unsurdan önce gelmesi kanununa istisna teşkil etmesiyle izah etmektedir (Bilgegil, 1984: 94-96).

Ki'li cümlelerin birleşik cümle veya bağlı cümle içinde ele alınması meselesi, bugün itibarı ile çözüme kavuşmuş değil. Nitekim, bazı araştırmacılar, ki'li cümlelerin, iki bağımsız cümleyi birleştirmesinden dolayı, sıralı-bağlı cümleleri andırmakla beraber, onların *ki* çıkarıldığında sıralı-bağlı değil, girişik cümle değerinde olduğu, dolayısıyla sıralı-bağlı cümle olamayacağını ileri sürerken Yörük (198?: 88-89); Sağlam, *İşleri o kadar iyi gidiyor /ki/ pek büyük bir servet yapıyor* örneğinde görüldüğü üzere, ki'den sonra gelen cümlenin, esas cümlenin bir unsuru durumunda olmadığı cümlelerin, kuruluşuna göre bağımlı sıralı cümle olduğunu belirtmektedir (Sağlam, 1977: 200-201). Tor, *Buğur şöyle eyledi kim, mecmu'ı sebaq aldı* örneğinde görüldüğü üzere, genellikle *şöyle, şol kadar, nicesi* miktar ve hâl-durum zarflarıyla birlikte kullanılan ki'li cümlelerin, birleşik cümlelerden ayrı tutulması gerektiği, çünkü bunlarda bir cümlenin, diğerini nitelemediği, cümleler arasındaki ilişkinin, sıralı cümlelere benzediğini ileri sürerken, ki'li cümlelerin hem birleşik hem de sıralı cümle olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir (Tor, 1994: 593-594).

Şimşek, *ki*'li cümlelerin, yapı açısından sıralı, iç kuruluş bakımından birleşik cümle özelliği taşıdığı, hüküm sıralanışı bakımından da özellik gösterdiği için, basit, birleşik ve sıralı gibi, yapı bakımından cümlelerin dördüncü bir türü olarak ele alınmasının daha uygun görüldüğü; dolayısıyla ilgi cümlesine dense dense *sıralı birleşik cümle (sıralı bileşik tümce)* dendiğini ve bunların ne sıralı ne de birleşik olduğunu savunarak, konuya farklı bir (açıdan yaklaşmaktadır (Şimşek, 1987: 244).

Görüldüğü üzere, ki'li cümleler farklı açılardan ele alınarak, farklı cümle türlerine dahil edilmiştir. Fonksiyon açısından zengin bir yapı arz ettiğinden, hangi cümle türüne girerse girsin, ayrı olarak incelenmesi daha uygundur. Dolayısıyla bağlı cümleleri, araştırmacıların büyük bir kısmının yaptığı gibi, a) Ki'li bağlı cümleler ve b) diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür.

1) Türkiye Türkçesinde Ki'li Bağlı Cümleler

Ki'li cümleleri, birleşik cümle olarak değerlendiren araştırmacıların hemen hemen hepsi *ki*'nin Farsça kökenli bir edat olduğu, yardımcı cümle kurarak, esas cümlenin özne, nesne ve zarfı olarak kullanıldığı ve genel itibarı ile yardımcı cümlenin, esas cümleden sonra yer aldığı konusunda hemfikirdirler[166].

Deny, *ki*'nin hem Türkçe, hem de Farsça olduğunu belirterek, onun daha eski bir Türkçe *kim* edatının bir halefinden ibaret olduğunu doğru bulmamakla beraber, ondaki mânâ ve kullanılış zenginliğinin, Farsça *ki* bağlacının sayesinde arttığını ileri sürerken (Deny ,1941: 657); Şimşek, Türkçede fiilimsilerin, en karmaşık düşünceler ve en yoğun duyguların anlatımını sağladığı için, Türkçenin sözdiziminde *ilgi unsuruna* ihtiyaç duyulmadığını, bununla birlikte Türkçede başlangıçtan beri, oluşum bakımından ilgi cümlelerine benzer yargılı anlatımların mevcut olduğunu, Türkçeye Farsçadan geçen *ki* ilgi unsurunun kolayca benimsenmesinin bunu gösterdiğini öne sürmektedir (Şimşek, 1987: 302-314). Sağlam ise, Farsça'dan geçmiş olan *ki* bağlacını çıkarmanın, cümlenin genel yapısına aykırı düşmediğine dikkat çekmektedir: *Portakal (**ki**) en iyi meyvedir, kışın yetişir. Gariptir (**ki**) kullandıkları kelimelerin pekâlâ Türkçeleri de var* (Sağlam, 1977: 199-202).

Ancak Bilgegil, *Görmedim **ki** söyliyeyim. (Görmediğim için söyliyemedim* yerinde) gibi örneklerin, unsurların sırası bakımından kurallı olduğuna da dikkat çekerken[167] (Bilgegil, 1984: 94-96); Karahan, *Renk mi **ki** üzerimde akaduran bu nehir?* gibi şüphe edatı taşıyan örneklerin, bağlı cümle olmadığını belirtmektedir (Karahan, 1998: 64-65).

---

[166] Bilgegil (1984: 94); Ergin (1990: 383, 1998: 414); Tor (1994: 574); Karabörk (1995: 99); Hacıeminoğlu (1996: 204, 1992: 167-173); Karaosmanoğlu (1994: 154-155); Karahan (1998: 64-65); Özkan (1996: 216-217); Cemiloğlu (1994: 60); Karaörs (1993: 49-50); Oktay (1997: 75); Grunina (1988: 133); Sağlam (1977: 199-202); Şimşek (1987: 302-303); Kodal (1997: 160-163); Baskakov (1984: 155); Djevdet-zade, Kononov (1934: 249); Gordlevskiy (1928: 141-142); Nemeth (1962: 110).

[167] Karahan (1998: 64-65), Türkçenin yapısına uygun bu sıralanışta, yardımcı cümle ile esas cümlenin, genel itibarı ile sebep-sonuç ilişkisi kurduğunu belirtmektedir: *Ne büyüksün **ki** kanın kurtarıyor tevhidi (Büyük olduğun için kanın tevhidi kurtarıyor).* Ayrıca bkz.: Şimşek, (1987: 302-314).

Dizdaroğlu, *ki*'li cümlelere *ilgi tümcesi* diyerek, onları 1) *Bilelim / **ki** / millî benliğini bilmeyen milletler başka milletlere yem olurlar* örneğinde görüldüğü gibi, fiil cümlesinden olan; 2) *Gurbet o kadar acı / **ki**/ ne varsa içinde / Hepsi bana yabancı / Hepsi başka biçimde* örneğinde görüldüğü gibi, isim cümlesinde[168] olan ilgi cümlesi olmak üzere ikiye ayırırken (Dizdaroğlu, 1976: 212); Emre (TC: 175-176), bunlara *ulamlık (relatif) "ki" ile kurulan cümle dizileri;* Banguoğlu[169] (1995: 552-553), *ki ilinti cümlesi* şeklinde adlandırmakta ve ona tümleme birleşik cümlenin içinde yer vermektedir.

Ayrıca araştırmacılar, *ki* edatının, *özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf, yüklem* görevindeki yardımcı cümleleri, esas cümleye bağladığı ve çeşitli anlamları ifade ettiğini de belirtmektedirler[170]:

a. *Şu* ile kalıplaşan açıklama cümlesi: *Kuştan farkımız **şu ki**, kuş yorulunca tüner.*

b. Şart: *Aşk kimi **/kim/** kıldı fâni ana zevâl ermez imiş (Aşk kimi fâni kıldıysa, ana zeval ermez imiş).*

c. Emir kipiyle yapılan amaç cümlesi: *Çok çalış **(ki)** başarasın.*

d. İhtimâl cümlesi: *Yazlığa gidecek olmalılar **(ki)**, hazırlık yapıyorlar.*

e. Sebep: *Yüksel **ki** yerin bu yer değildir.*

f. Zaman: *Bir senedir **ki**, ne güzel annemi, ne kardeşlerimi gördüm.*

g. Sonuç: *Genç kız da onu görmüş olacak **ki**, uzaktan şemsiyesini sallıyordu.*

Bilgegil, bunlara ***Farzediniz ki**, başaramadı. **Tutalım ki**, hekim yok. **Zannederim ki**, yarın Ankara'ya gelecek. **Sanmam ki**, bunu Deligönül söylesin. **Emin olun ki**, bu işin aslı böyledir* örneklerinde olduğu gibi, bu

---

[168] Ergin (1990: 383, 1998: 414) ve Ediskun (1999: 388-389), ki'nin isim cümlelerinde kullanıldığı zaman, yardımcı cümlenin, esas cümlenin bir unsurunun tamamlayıcısı durumunda bulunduğunu hatırlatmaktadır.

[169] Banguoğlu'nun görüşünü paylaşan diğer araştırmacılara bkz.: Moussa (1995: 21-22, 87-90); Esin (1997: 306-312); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi).

[170] *ki*'li cümlelerin görevleri ve ifade ettikleri anlamlar ile ilgili bkz.: Çağatay (1963: 245-250), *ki/ erki* ile ilgili makalesinde eski *"erki"*nin kalıntısı olan *ki*'nin genellikle Uygurlardan sonra Farsça sanılarak değişikliğe uğratıldığını belirtmektedir. *Ki* edatı ile ilgili ayrıca bkz.: Korkmaz (1969); Bilgegil (1984: 94-96); Ediskun (1999: 388-389); Deny (1941: 657-660, 816-819); Şimşek (1987: 302-314); Kononov (1956: 544-546); Baskakov (1984: 158-163, 172-177); Djevdet-zade, Kononov (1934: 249); Sokolov / SİİTY (1971: 157-158); Ediskun, Dürder (1985: 183); Küçük (1987: 367-372) .

bağlaçla meydana getirilen bazı söz klişelerinin bağlı cümlelerin bir tarafını teşkil ettiğini belirtirken (Bilgegil, 1984: 94-96); Şimşek bunları *yargı bildirmeyen kalıplaşmış anlatımlar* şeklinde nitelendirerek, *ki* ile ilgili aşağıdaki hususların üzerinde durmaktadır:

a. İlgi cümlesi görünüşünde sıralı cümle: *Tabut değil **ki** bu, bir tahta kundak (Bu, tabut değil, bir tahta kundak(tır).*

b. Bağlaçsız ilgi cümlesi: *Başını çevirdi // eşek yok. Sular var // aynasında gözle gönül.*

Yazar, ayrıca *ki*'li cümlelerin sırası ile ilgili olarak aşağıda olduğu gibi tespitte bulunmaktadır:

a) Esas cümlenin, yardımcı cümleden önce gelmesi: *Sandım / **ki** / uzaklaştı yağan kar ve karanlık. Kızıl havaları seyret / **ki**/ akşam olmakta (Akşam oluyorken kızıl havaları seyret). Bunlar, o akılsız dostlardır / **ki** / akıllı düşmanı aratırlar (Bunlar, akıllı düşmanları aratan akılsız dostlardır).*

b) Yardımcı cümlenin, esas cümlenin unsurlarının arasında yer alması: *O bülend serviler / **ki**/ diplerinde oturup Haliç'in sularını seyrediyorduk; hepsi birden serap oldular (Diplerinde oturup Haliç'in sularını seyrettiğimiz/ o bülend servilerin hepsi birden serap oldular.*

c) Yardımcı cümlenin önce, esas cümlenin sonra gelmesi: ***O kadar** hafiftir **ki** uçar gibi düştüler (Çok hafifi oldukları için, uçar gibi düştüler)* (Şimşek, 1987: 302-314).

Türkiye Türkçesini araştıran yabancı dilbilimcilerin bazıları bu tür cümleleri, *coordinate clauses, yani sıralı cümleler* arasında değerlendirirken (Lloyd, 1963: 233-234, 185); bazıları *subordinate clauses*, yani birleşik cümle olarak nitelendirmektedir (Nemeth, 1962: 110; Meskill, 1970: 35-36). Mundy (19??: 298), Osmanlıca'dan verdiği *Eve vardum, kapudan içerü girdüm **kim**, 'ammum kızı oturmış, başını aşağı bırakmış, ağlar* örneğinde, *ki*'ye aslında ihtiyaç duyulmadığı, çoğu durumlarda onun, ses tonunun yüksek olduğu yerlerde yer alarak, çoğunlukla her hangi bir sentaktik yük taşımadığına dikkat çekmektedir.

Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları, ki'li cümleleri, genel itibarıyla bağımlı birleşik cümle, özellikle de bağlaçlı bağımlı birleşik cümle içinde incelemektedirler[171].

2) Türkiye Türkçesinde Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler[172]

Bilgegil (1984: 90-94), bağlı cümleleri, kuruldukları yollarına göre üç gruba ayırmaktadır:

a. Bağlaç iki cümle arasında yer alır: *Sınıfı geçeceksiniz **(fakat)** çalışınız.*

b. Bağlaç, ilk cümlelerin başına getirilir: ***Mademki** hazırlıksızdınız, imtihana niçin girdiniz?*

c. Birinci cümle, ikinci cümleye bağlaç yerini tutan bir fiilimsiyle bağlanır veya bazı fiillerden sonra bağlaç getirilir: *Haydar Bey'i (gör-**düğü hâlde**) bir şey söylemedi. (Haydar Bey'i gördü, fakat birşey söylemedi* demektir*).*

Türkiye Türkçesinde *ki*'den başka bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleleri aşağıda olduğu gibi sınıflandırmak mümkündür:

a. *Bağlama, atıf, ulama, birleştirici* şeklinde adlandırılan *ve, de, hem, ne ... ne, hem ... hem* bağlaçlarıyla kurulur: *Yine bir aile toplantısında kadınlar bir kenara çekilmiş, fiskos ediyorlardı **ve** erkekler şundan bundan konuşuyorlardı. **Ne** Hasan sana hıyanet edebilir **ne** ben seni incitebilirim.*

---

[171] Dmitriyev (1960: 72), Kononov (1956: 544-546), Baskakov (1984: 158-163, 172-177), Gordlevskiy (1928: 141-142). Sokolov (1971: 157-158); Djevdet-zade, Kononov (1934: 249).

[172] Türkiye Türkçesinde *ki* edatından başka bağlama edatlarıyla kurulan cümleler için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 90-94); Emre (1955: 169-175); Banguoğlu (1995: 554-562); Burdurlu (1967: 117-119, 166-177, 190, 211-212); Gencan (1975: 116-117); Mansuroğlu (1953: 61-71); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 387); Karahan (1998: 64); Ş. Tekin/ TDEK (1992: 111-112);Cemiloğlu (1994: 57); Ediskun, Dürder (1985: 182); Oktay (1997: 78); Kononov (1956: 514); Sağlam (1977: 189-190); Dizdaroğlu (1976: 233); Şimşek (1987: 295-300); Sezgin (1997: 88-100); Çebi (1994: 96-98); Kodal (1997: 164-168); Tepeli (1988); Gemici (1990: 223-234); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tor (1994: 606-617); Hacımusalar (1996: 30-33, 161-192); Köstekçi (1992: 30); Moussa (1995: 22-27); Seitjanov (1995: 79-81); Yıldırım (1991); Esin (1997: 354-398); Yılmaz (1996: 702-712, 772-774); Emre (1931: 101-102); Kaya (1986: 180-181); Köklügiller (1983: 66-68); Özyürek (1998: 46-48); Sander (1966: 167); Balkan (1998: 243-247); Baskakov (1984: 128-143); Sokolov / SİİTY (1971: 163); Lloyd (1963: 233-234); Baskakov/ ST (1970: 17-32).

b. *Terditli, ayırtlama, seçme ve ayırma* şeklinde adlandırılan *ya ... ya, ha ... ha, ya ... veya, yahut, ister ... ister, gerek ... gerek, olsun ... olsun, yok ... yok* bağlaçlarıyla kurulur: ***Ya** siz gelin, **ya** babanızı gönderin. O parlıyan şey, **ya** yıldızlar **veya** meteorittir. **Ha** gelmiş, **ha** gelmemiş.*

c. *Zıtlık, karşıtlık, karşıtlama, zıt anlamlı karşılaştırma* şeklinde adlandırılan *ama, fakat, buna mukabil, ancak, lâkin, yalnız, yine de, buna rağmen, meğer* bağlaçlarıyla kurulur: *Muzaffer'i arattım, **fakat** Mustafa geldi. Çok hizmet etti, **buna mukabil** sevilmedi.*

d. *Çünkü, zira, bunun için* gibi *sebep* bağlaçlarıyla kurulur: *Buna inanıyorum, **zira** Ali Bey gibi kendisine güvenilir zat da bahsetmişti.*

e. *Yerverme, teşbih, benzetme, asıl karşılaştırma* şeklinde adlandırılan *nitekim, nasıl ki, oysa, halbuki* bağlaçlarıyla kurulur: *Gramer bilginize dikkat edeceğim, **nitekim** diğer enstitülerde de buna ehemmiyet veriyorlar.*

f. *Açıklama, tefsir* şeklinde adlandırılan *yani, demek (ki), öyle ki, anlayacağın* bağlaçlarıyla kurulur: *Az konuşunuz, **yani** sırrınızı herkese söylemeyiniz.*

g. *Nöbetleşme (alternance), almaşma, seçmeli* şeklinde adlandırılan *gâh ... gâh, kâh ... kâh, bir ... bir, kimi ... kimi (zaman), bazı ... bazısı* bağlaçlarıyla kurulur: ***Bazan** siz gelirsiniz, **bazan** ben giderim. **Gâh** şiir okuruz, **gâh** sohbet ederiz.*

h. *Kıyaslama, üsteleme* şeklinde adlandırılan *hem de, hatta, üstelik, bile, da* bağlaçlarıyla kurulur: *Şükrü Bey, yüksek tahsil gördü, **hem de** doktora yaptı.*

Balkan, bunlara *mı ... mı* soru ekiyle kurulan cümleleri ilave etmektedir[173]: ***Güneşi tutamadığına mı yıldızları öpemediğine mi** ağlıyordu* (Balkan, 1998: 243-247).

---

[173] Kononov (1956: 522-547), **Sağ mı, öldü mü** bence o da malûm değildi örneği nde olduğu gibi, mı soru edatı ve Türklerin kıyafetlerinde teşrifata mugayer bir şey **var mı gibi** dikkatle hepsini bir süzdü örneğinde görüldüğü üzere, mı soru edatının gibi bağlacıyla birleşmesi şeklinde yapılan cümlelere dolaylı sorularla bağlanan bağlaçsız bağımlı birleşik cümleler adını vermektedir.

5. Türkiye Türkçesinde Girişik Cümle[174]

Türkiye Türkçesinde, *girişik cümle* için ayrıca *karışık* veya *karmaşık* cümle ifadesi de kullanılmaktadır.

Türkiye Türkesinde girişik cümleyi, araştırmacıların büyük bir kısmı birleşik cümle içinde ele alırken[175], bazıları onlardan ayrı incelemektedirler[176]. Bazıları ise, girişik cümleleri basit cümle saymaktadırlar[177]. Görüldüğü üzere, girişik veya fiilimsilerle kurulan cümlelerin basit veya birleşik cümle olup olmaması meselesi, genel Türkoloji'de olduğu gibi, Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Fiilimsilerle kurulan cümleleri, birleşik cümle sayanlar, cümlede fiilimsiler de dahil olmak üzere, kaç fiil şekli varsa, o kadar yargı ve cümle olduğu gerekçesine dayanırken, basit cümle kabûl edenler ise, fiilimsilerin yargı bildirmediğini, dolayısıyla onlarla kurulan terkiplerin esas cümlenin tamamlayıcısı olduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim Korkmaz, Batı dillerinin Türk dili grameri üzerindeki etkileri ile ilgili makalesinde, girişik cümleleri, esas cümle ile ona fiilimsilerle bağlanan tam veya yarım yargı bildiren bir yardımcı cümleden oluşan cümle şeklinde tanımlamanın yanlış olduğu, *Böyle*

---

[174] Türkiye Türkçesinde girişik cümle için ayrıca bkz.: Hatiboğlu (1972: 153-154); Atabay (1981: 108-109, 169-170, 176, 209-210); Gencan (1975: 127-130); Beserek (1991: 51); TGEK (1941-42: 91, 94); Oğuzkan (2001); Deny (1941: 820-1031); Ediskun, Dürder (1985: 179-180; Sağlam (1977: 194-196); Dizdaroğlu (1976: 193-200); Yörük (198?: 75-78); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990: 164-187); Tor (1994: 534); Vural (1996: 46); Esin (1997: 278-300); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi); Emre (1931: 100-101); Ateş (1990: 97); Güngör (1966: 47); Lloyd (1963: 235-236); Djevdet-zade, Kononov, 1934: 243-249); Yelten (1993: 61-65); Sayın (1969; 106); Gordlevskiy (1928: 116-117, 120-123, 140-149); Banguoğlu (1995: 562-585); Burdurlu (1967: 98-101, 169-170, 176, 209-210); Koç (1990: 444-453); Ediskun (1999: 382-384), Özil (1983); Akerson (1983); Kıran (1983); Işık (1983); Apaydın (1996: 252-255); Yüksel, kaya (1997: 299)

[175] Gencan (1975: 127-130); Bilgegil (1984: 73); Yörük (198?: 78); Banguoğlu (1995: 562-585); Beserek (1991: 51); TGEK (1941-42: 91, 94); Burdurlu (1967: 98-101); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 382-386); Deny (1941: 820-1031); Ediskun, Dürder (1985: 179-180); Sağlam (1977: 194-196); Dizdaroğlu (1976: 193-200); Şimşek (1987: 253-277); Alyılmaz (1988); Börekçi (1988); Tepeli (1988); Gemici (1990: 164-187); Tor (1994: 534); Moussa (1995: 27-39); Vural (1996: 46); Esin (1997: 278-300); Karabeyoğlu (1996: 41 ve ötesi); Emre (1931: 100-101); Ateş (1990: 97); Güngör (1966: 47); Lloyd (1963: 235-236); Djevdet-zade, Kononov, 1934: 243-249); Yelten (1993: 61-65); Sayın (1969; 106); Gordlevskiy (1928: 116-117, 120-123, 140-149); Meskill (1970: 39-43); Nemeth (1962: 98-108).

[176] Hatiboğlu (1972: 153-154); Atabay (1981: 108-109, 169-170, 176, 209-210); Koç (1990: 444-453).

[177] Ergin (1990: 382, 1998: 412-413); Korkmaz (1997: 49-54); Eckmann (1996: 155); Ş. Tekin/ TDEK (1992: 102); Schinkewitcz (1947: 54-77); Cemiloğlu (1984: 56-57); Baskakov (1984); Korkmaz (1997: 49-54, 1996: 3-18); Dmitriyev (1960: 73); Kononov (1956: 515-538); Sokolov/SİİTY (1971: 156-157, 160-163); Mundy (1970: 291-294); Şimşek (1987: 48).

bir soru ile karşılaşmak beni şaşırttı. Seni ne kadar sevdiğimi bilirsin. Kapıdan çıkıncaya dek konuştuk cümlelerinde yardımcı cümlenin olmadığı, yardımcı cümle ile beslenmiş esas cümle türünün, Hint-Avrupa dillerine mahsus olduğunu belirtmektedir. Yazar, bu değerlendirme yanlışının, Batı dillerinin, özellikle Fransızca gramer kitaplarının örnek alınması yolu ile girdiği; cümle bilgisinde özne, nesne gibi görevleri yüklenmiş olan fiilimsilerin yahut bunlarla kurulmuş olan kelime gruplarının yargı bildiren birer yardımcı cümle olarak kabûlünün mümkün olmadığı, dolayısıyla Türkiye Türkçesinde *karmaşık* veya *girişik* cümle diye bir cümle türünün olmadığını ileri sürmektedir. Konuyu Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi yöntemine göre yorumlayanların, söz konusu cümle türlerinin dilin zihinde veya derin yapıda iki ayrı yargıyı içerdiğini ileri sürerek, bunların girişik cümle sayılması gerektiğini savunduklarını belirtmekte, önemli olan hususun, cümlenin derin veya iç yapıda biçimlenen şekli değil, dış yapı veya yüzeysel yapıya yansımış olan şekli olduğu, cümlenin iç yapısı esas alınırsa, bütün dillerin aynı kalıba sokulmuş olacağına dikkat çekmektedir. Bir başka makalesinde de yine bu meseleye değinen yazar, *Turistler Bursa'dan gelip Göreme'ye geçtiler* örneğindeki *gelip* zarf-fiilini, esas cümledeki *geçtiler* fiilinin bir zarfı olarak kabûl etmenin yanlış olduğunu, çünkü cümlenin *Turistler Bursa'dan geldiler, Göreme'ye geçtiler* şeklinde yorumlanması gerektiğini ilâve ederken, Türkoloji'deki anlamca bağımsız, yapıca bağımlı birleşik cümleleri meselesine dikkatleri çekmektedir (Korkmaz, 1997: 49-54, 1996: 3-18).

Hatiboğlu (1972: 153-154), girişik cümlenin, bir esas ve birkaç fiilimsiden oluştuğunu ileri sürerken; Atabay (1981: 108-109), bu görüşü paylaşmakla birlikte, sadece zarf-fiillerden olan yardımcı cümlelerin girişik cümle oluşturabileceğini belirtmekte; Emre (TC: 152-156, 170-171), bu tür cümlelere *gerondiflerle (fiilden zarflarla) yapılan cümleler* adını vermekte, bir başka eserinde ise (1931: 100-101), bunları *tâbi kaziyeler (tamamlayıcı)* şeklinde nitelendirmektedir. Cahit (1326: 95-105), zarf-fiiller ve sıfat-fiillerle kurulan yapılar üzerinde durarak, *-ıp, -arak, -dan önce, -ınca, -dan sonra, -dığı, -an, -dığında,* gibi, bir cümledeki fiilin, diğer cümledeki fiile raptolunduğu zaman kullanılan şekillere *rabıta sığaları* ismini verirken; Türkiye Türkçesini

araştıran yabancı dilbilimcilerden Meskill (1970: 40-43), *-dikçe, -eli, -erek, -ip, -ince, -ken* ekleriyle kurulan cümlelere *subordinate clause (bağımlı cümle), gider gitmez* örneğinde olduğu gibi, *-ir - mez* yapılı cümlelere, *olumlu olumsuz subordinasyon* (bağımlılık); *gittiğini, biteceğine göre, konuşmasını* gibi örneklere, *nominal subordinate clause (*isimleşmiş bağımlı cümle) ve *-dığı, -an/-en* ekleriyle yapılan cümlelere *adjectif yapılar* adını vermektedir.

Türkiye Türkçesini araştıran Rus Türkologları ise, genellikle, filimsilerle kurulan yardımcı cümlenin, esas cümleden ayrı kendi özne ve yükleminin olup olmamasına göre basit veya birleşik cümle olarak değerlendirmektedirler[178]. Nitekim Dmitriyev, *Muallim gelinceye kadar buradan gitme. Kızı mektebimizde okuyan mühendis Moskova'dan döndü* örneklerinin yardımcı unsurlarının ayrı özneleri olduğunu ileri sürerek, bunları birleşik cümle kabûl ederken (Dmitriyev, 1960: 73); Kononov, aslında fiilimsilerle yapılan cümleleri birleşik cümle kabûl etmemekle birlikte, *İnsanları sarışın bir şehir, yüzü sarı olan, kolu yok adam* gibi, öznesi 3.şahıs iyelik eki alan ve yüklemi isim, sıfat-fiil ve *var, yok* kelimeleriyle yapılan cümleleri, *morfolojik bağımlı birleşik cümleler* arasında incelemektedir (Kononov, 1956: 515-538). Djevdet-zade, Kononov (1934: 243-249) ve Gordlevskiy (1928: 116-123, 140-149) fiilimsilerle yapılan cümleleri, birleşik cümle sayarken; Sokolov, öznesi yalın hâlindeki isim veya zamir, yüklemi fiilimsiler olan cümlelere *quasi-cümle;* öznesi ya ilgi hâli eki ya da iyelik eki alan, yüklemi fiilimsiler olan cümlelere ise *predikatif-atributif* cümleler adını vermektedir (Sokolov/SİİTY, 1971: 156-157, 160-163).

Girişik cümleler ile ilgili farklı görüşler ileri süren araştırmacılar, *girişik cümlelerin,* esas cümlenin bir unsuru gibi kullanılması ve onların *isim-fiil, sıfat-fiil* ve *zarf-fiillerle* yapılması[179] gibi konusunda birleşmektedirler. *Girişik cümlelerin* tanımı ve yapısı ile ilgili bütün görüşler göz önünde bulundurulduğunda, araştırmacıların büyük bir kısmının, onların iki ayrı özneyle kurulabileceğini ileri sürmekle beraber, genellikle aynı özneyle

---

[178] Dmitriyev (1960: 73); Sokolov/SİİTY (1971: 160-162); Kononov (1956: 515-538); Djevdet-zade, Kononov (1934: 243-249); Gordlevskiy (1928: 116-123, 140-149).

[179] *Girişik cümlenin* yapısı ile ilgili geniş bilgi almak için bkz.: Banguoğlu (1995: 562-585); Sokolov/SİİTY (1971: 156-157, 160-163); Bilgegil (1984: 74-86).

kurulan cümleler ve hatta isimleşmiş kelimeler ve kalıcı isimlere bile yer verdiklerini söylemek mümkündür: *Ürü-y-**en** köpek ısırmaz. Anlat-**acak**-lar-ı-**n-a** inanma. Dön-**üş**-ü-nüz-**ü** işittim. Turgut gül-**erek** anlatıyordu.*

Türkiye Türkçesinde beş grup altında incelenen cümle türlerinden başka, araştırmacıların farklı açılardan ele aldıkları diğer cümle türleri de vardır. Önemli bulduğumuz cümle türlerinden bazıları aşağıya alınmıştır:

1) *Sorulu cümleler*[180]

Bu tür birleşik cümlelerin yardımcı cümlelerinin yüklemi, *Fakat araya kazara bir erkek karışacak ol-**du mu**, yüzü değişiyor, sesi kahkahaları, bakışları bambaşka oluyordu (RNG, 34)* örneğinde görüldüğü üzere, genel itibarıyla, görülen geçmiş zaman ekinin *mı* soru edatıyla birleşmesi suretiyle yapılmaktadır. Genellikle birleşik cümle olarak incelenmekle birlikte, bazen değişik açılardan da ele alınmaktadır.

Bu tür cümlelere Hatiboğlu[181] (1972: 151), *sorulu yantümceli bileşik tümce;* Ağakay /DS (1967: 129) ise, *soru şekilli ulaçlar*; Emre (TC: 154), *zaman belirterek cümle kuran fiil şekilleri* adını vermektedirler.

Banguoğlu, onları *girişik* cümlelerin arasında *izleme zaman* anlamını ifade eden *altalta zarf-fiil cümlesi* olarak nitelendirirken (Banguoğlu, 1995: 577); Ediskun, Dürder (1985: 186), soru cümlelerinin *soru bildirmeyen* bir türü olarak, *anlamlarına göre* cümle türleri arasında; bazı araştırmacılar da *soru edatıyla yapılan zarf* şeklinde *cümle unsurları* bölümünde ele almaktadırlar (Balkan, 1998: 218-219; Kodal, 1997: 151).

Türkiye Türkçesini araştıran yabancı dilbilimcilerden Lloyd, *mı* soru ekine *cümle bağlayıcı (clause conjunction)* adını verirken (Lloyd, 1963: 185); Rus Türkologu Kononov, bu tür cümleleri *zaman bildiren* cümle şeklinde morfolojik (şekilce) biçimle bağlanan *bağlaçsız bağımlı birleşik cümlelerin* arasında değerlendirmektedir (Kononov, 1956: 522).

---

[180] Türkiye Türkçesinde sorulu cümle için ayrıca bkz.: Aksan (1999: 39); Kaya (1986: 174-177), (bileşik); Türkoloji'de sorulu cümleler için bkz.: Gadjiyeva (1973: 221); Sevortyan (1961: 130); Abdullayev (1964: 134-135); Yuldaşev /Ubryatova (1962: 32); Gadjiyeva (1973: 221).

[181] Hatiboğlu gibi değerlendiren diğer bilim adamlarına bkz: Atabay (1981: 101); Koç (1990: 438-439).

2) *Açıklamalı cümleler*[182]

Türkiye Türkçesinde açıklamalı cümleler, genellikle sıralı cümlelerin arasında ele alınmaktadır[183]. Ancak Şimşek (1987: 319), onları *ara cümle* kısmında; Moussa (1995: 22-27), *yanyana bağlam cümlesi* olarak tümleme birleşik cümle içinde; Emre (1931: 96), *Yalnız bir çare görüyorum: istifa edip çekilmek* örneğini *mütemmimli kaziyelerden* biri olarak değerlendirmektedir.

Kononov (1956: 535-537), *Evlenince anlarsın... koca o kadar mühim bir şey değildir. Fakat tuhaf: bu sevinci adama karşı kin duymadım* gibi örnekleri açıklama münasebetinde bulunan ve vurgu veya intonasyon (bağlaç duraksaması) ile yapılan *morfolojik* (şekilce) *bağlaçsız bağımlı birleşik cümle* olarak nitelendirmektedir.

3) ***Değil** kelimesiyle yapılan cümleler*[184]

Yardımcı cümlenin yüklemi, "değil" kelimesiyle yapılan bu tür cümleler, genel olarak birleşik cümle arasında ele alınmaktadır. Hatiboğlu (1972: 150), bu tür cümlelerin, *Siz **değil**, kimse bu işi başaramaz. İki dakika sonra **değil** biz, sokaklardan geçen yaşlılar bile hayretle olayı seyretmeye koyuldular* örneklerinden sonuncusunda olduğu gibi, devrik şekilde de kurulabildiğine işaret etmeketdir.

4) ***Hani** zamiriyle kurulan cümleler*

Banguoğlu, *hani* zamiriyle yapılan cümlelere *hani ilinti cümlesi* adını vererek, onları *Bir çiftem vardı **ya**, onu sattım* gibi *ya ilinti cümleleriyle* birlikte *ilinti zamiri cümleleri* şeklinde tümleme birleşik cümlelerin arasında ele almaktadır: *Yüzbaşına rastladım, **hani** komşumuzdu* (Banguoğlu, 1995: 553-554).

---

[182] Türkiye Türkçesinde açıklamalı cümleler için ayrıca bkz.: Özkan (1996: 216); Sağlam (1977: 188); Dizdaroğlu (1976: 240); Şimşek (1987: 319); Gemici (1990: 234); Börekçi (1994); Moussa (1995: 22-27); Yıldırım (1991: 30-31); Esin (1997: 354-398); Emre (1931: 96).

[183] Sağlam (1977: 188); Dizdaroğlu (1976: 240); Gemici (1990: 234); Yıldırım (1991: 30-31); Esin (1997: 354-398).

[184] Türkiye Türkeçsinde "değil" kelimesiyle yapılan cümleler için ayrıca bkz.: Atabay (1981: 103); Koç (1990: 439); Kaya (1986: 174-177).

5) ***Da** bağlacıyla kurulan cümleler*

Kononov, bu tür cümleleri *bağlaçlı bağımlı birleşik cümle* olarak nitelendirerek onları anlamına göre ayırmaktadır: *Ne yaptın **da** polis seni arıyor?* örneğinde olduğu gibi, *açıklamalı*; *Gece bu saatte burada işin ne? - Evim yok **da** ondan buradayım* örneğinde olduğu gibi, *sebep*; *Bu kadar yazdım **da** ne oldu?* örneğinde olduğu gibi, *zıtlık*; *Köpeğe şu ineği ısır **da** hendeği atlasın dedim, ısırmadı* örneğinde görüldüğü üzere, *maksat* bağı kuran cümleler (Kononov, 1956: 522-547).

6) ***-p** zarf-fiiliyle kurulan cümleler*

Sokolov, *Bu kitap 100 sayfası ol-**up**, fiyatı 2 liradır* gibi cümleleri, aslında bağımlı birleşik cümlelere mahsus sentaktik vâsıtayla kurulan *bağımsız birleşik cümle* olarak değerlendirmektedir (Sokolov /SİİTY, 1971: 160-164).

6. Türkiye Türkçesinde Karışık (karmaşık) Cümle[185]

Türkiye Türkçesinde *karışık* cümle için, aynı zamanda *karmaşık, karma, katmerli, katışık* ifadeleri de kullanılmaktadır. Karışık cümle, genel itibarıyla birleşik cümlenin türleri arasında ele alınırken, bazı bilim adamları, onları *karma cümle* ve *katmerli cümle* şeklinde iki ayrı tür olarak değerlendirmekte, *karma* cümlelere sıralı ve bağlı cümlelerden oluşan cümleleri dahil ederek, onları bağlanışlarına göre cümle türleri arasında; *katmerli* birleşik cümlelere ise ayrı türden en az iki yardımcı cümleye dayalı birleşik cümleleri dahil ederek, onları birleşik cümle türleri arasında incelemektedirler[186].

Karışık cümlenin tanımı, *çeşitli birleşik cümlelerin bir araya gelmesinden hasıl olan cümleler* şeklinde Bilgegil'in tarifine yakındır. *Öyle kendinden geçmiş, öyle etrafını görmez olmuş ki - böyle bir imkânı bulunca, nasıl olmasın - nerdeyse karşısına çıkan babası olsa tanımayacak. Beni görünce,*

---

[185] Türkiye Türkçesinde karışık cümle için ayrıca bkz: Dizdaroğlu (1976: 221) (katmerli); Karahan (1998: 66-67) (karmaşık); Alyılmaz (1988) (karma); Börekçi (1988) (karmaşık); Tepeli (1988) (karma); Gemici (1990: 217) (katmerli); Tor (1994: 573) (karmaşık); Vural (1996: 46) (karmaşık); Yıldırım (1991: 32) (karmaşık); Toven (1928-33: 227; 1931: 69) (katışık); Dilmen (1934-36: 294); Ateş (1990: 97) (katmerli).

[186] Sağlam (1977: 189-190, 202); Dizdaroğlu (1976: 221, 244); Gemici (1990:217, 234-235); Esin (1997: 318-353, 354-398); Şimşek (1987: 300), (sadece *karma*); Deveci (1997: 93-96).

bir şey sormak isterseniz, çekinmeyiniz (Bilgegil, 1984: 97-98); Deveci (1997: 93-96), karışık cümleleri, ayrı bir ad ve grup altında ele almamakla beraber, konuya üç cümleli, dört cümleli birleşik cümleler açısından yaklaşmaktadır.

B. KAZAK TÜRKÇESİNDE BİRLEŞİK CÜMLELERİN TÜRLERİ

Kazak Türkçesinde birleşik cümleyi[187], farklı değerlendirmeye tâbi tutan bilim adamları olmakla beraber, esas itibarı ile *bağımlı* ve *bağımsız* olmak üzere ikiye[188] ayrılmaktadır. Araştırmacıların bir kısmı, bunlara *karışık* cümleyi de ilave etmektedir[189]. Ancak Kordabayev, sınıflandırmadaki farklılıkların yazarların, sınıflandırmada esas aldıkları özelliklerden ileri geldiğini, dilbilimde kelime ile kelime veyahut cümle ile cümle arasında bağımsız ve bağımlı olmak üzere iki tür sentaktik birleşme usulü olduğunu belirterek, karışık birleşik cümleyi, birleşik cümlenin üçüncü bir türü değil, ikisinin birleşmesinden meydana gelen bir cümle şeklinde değerlendirmektedir (Kordabayev, 1995: 31-36).

Balakayev ve Sayrambayev, birleşik cümleleri bağımsız, bağımlı ve karışık olmak üzere üçe ayrımakla beraber, bağımsız ve bağımlı birleşik cümlelerin daha önemli olduğunu belirterek, onların birbirlerine benzer ve birbirlerinden farklı yönlerini tespit etmektedirler[190] (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 232-233).

---

[187] Baytursunov (1989: 179-186), *oralımdar* veya *şubırtpa (uzun terkipler)* şeklinde nitelendirdiği birleşik cümleleri, anlam bakımından ayırırken, bağımlı vir bağımsız birleşik cümle şeklinde sınıflandırmamaktadır. Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin türleri için bkz.: Jubanov (1966: 351-360); Savranbayev (1982: 239-240); Amanjolov (1994: 176, 278-279); Kordabayev (1995: 37-41);Balakayev, Sayrambayev (1997: 232-233); Sızdıkova (1965: 43-55); Ebuhanov (1982: 244); Bekturov, Bekturova (1994: 310-334); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 11); Sliyeva (1975: 198-207); Esenov (1975: 148-155).

[188] Kordabayev (1995:33); Ahanov (1993: 403-404, 1996: 210-211); Demesinova (1974: 88,91, 113-167); Bekturov, Sergaliyev (1994: 190);.

[189] Balakayev, Sayrambayev (1997: 232); QTG (1967: 169-224); Amanjolov (1994: 278-279); Argınov (1974: 215); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 295); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 161-170); İsayev (1993: 140-142); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 11).

[190] Balakayev ve Sayrambayev'in bağımsız ve bağımlı birleşik cümlelerin benzerlikleri ve farklılıkları ile ilgili tablosu konuyla doğrudan doğrudan bağlı olduğu için *bağımlı birleşik cümle* kısmına alınmıştır.

Netice itibarı ile, birleşik cümleyi önce *bağımsız, bağımlı* ve *karışık* olmak üzere üçe, daha sonra onları kendi içinde gruplara ayırmak mümkündür (32. Şekil).

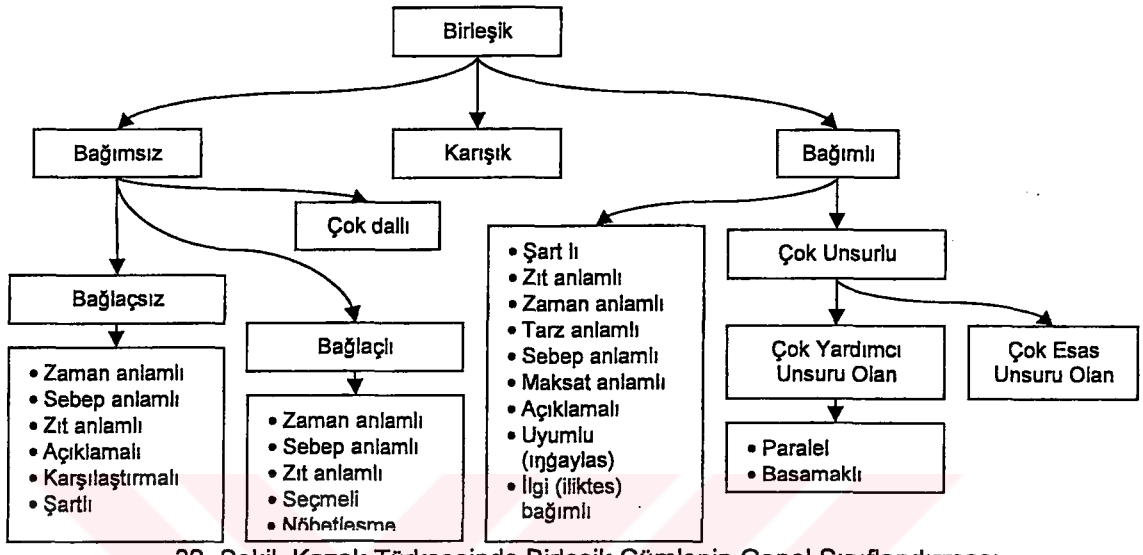

32. Şekil Kazak Türkçesinde Birleşik Cümlenin Genel Sınıflandırması

1. Bağımsız Birleşik Cümle[191]

Kazak Türkçesinde *bağımsız birleşik cümlenin* tanımı, özellikleri ve türleri ile ilgili farklı görüşler ve değerlendirmeler ileri sürülmekle beraber, esas itibarı ile birbirlerine benzer niteliktedir. Nitekim bağımsız birleşik cümle, *kurucu unsurları gramatikal açıdan birbirine bağlı olmadan birbirleriyle eşit derecede birleşen ve sentaktik yapı ve mânâ açısından bir bütün oluşturan birleşik cümle* şeklinde tarif edilmektedir (QTG, 1967: 169-171).

Bağımsız birleşik cümlenin özellikleri ile ilgili görüşler de aşağı yukarı Balakayev ve Sayrambayev'in görüşlerine yakındır[192]. Yazarlar, bağımsız

---

[191] Kazakçada *bağımsız birleşik cümle* için bkz.: Jubanov (1966: 358-359); Balakayev, Sayrambayev (1997: 233-234), Kordabayev (1995: 37-41); QTG (1967: 169-171); Amanjolov (1994: 177-182); Argınov (1974: 138-143); Argınov (1974: 138-143); Demesinova (1974: 88-90, 114-117, 126-134); Musabekova (1991: 70-76); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 297); Bekturov, Sergaliyev (1994: 190-195); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 171-186); Ebuhanov (1982: 245-263); İsayev (1993: 142-148); Bekturov, Bekturova (1994: 310-320); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 11).

[192] Bağımsız birleşik cümlenin özellikleri için bkz.: Jubanov (1966: 351-360); Balakayev, Sayrambayev (1997: 233-234), Kordabayev (1995: 37-41); QTG (1967: 169-171); Amanjolov (1994: 177-182); Argınov (1974: 138-143).

birleşik cümlenin özellikleri konusunda ayrıca bağımsız birleşik cümlenin unsurlarının mânâ açısından bitmişlik ifade edip etmemesi ile ilgili mesele üzerinde de durmaktadırlar. Birleşik cümleyi oluşturan cümlelerin sadece anlam ilişkileri olduğu için birleştiği, dolayısıyla ikisinin ancak birleştiği zaman karmaşık bir düşünce verebildiğini belirten yazarlar, bağımsız birleşik cümleyi oluşturan cümlelerden herbirinin, basit müstakil cümlelerden tek farkının bu olduğuna dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 233-234).

Bağımsız birleşik cümlenin özelliklerine ayrıca 1) bağımsız birleşik cümlelerin unsurlarından her birinin, cümleden ayrı ele alındıkları zaman, bitmiş düşünceyi bildirmesi; 2) yüklemlerinin çekimli fiilden olduğu gibi, isimlerden biri olması; 3) unsurlarının birbirleriyle bağlaçlarla olduğu gibi, ses tonu ve kelimelerin yer sırasına göre birleşmesi gibi hususiyetleri ekleyen Argınov, bağımsız birleşik cümlelerin büyük çoğunluğunun unsurlarının yerlerinin değiştirilmediği, değiştirildiği takdirde anlamının bozulduğu, hatta, birleşik cümle olmaktan çıktığını ileri sürerken, Balakayev'in bağımsız birleşik cümlenin unsurlarının yerinin esnek olduğu görüşüne katılmamaktadır (Argınov, 1974: 138-143).

Bağımsız birleşik cümleyi oluşturan cümlelerin belirli bir kurallara göre birleştiği malumdur. Basit cümlelerin birleşme usulleri ile ilgili ayrıntılı bilgi veren Amanjolov'un dikkate değer görüşlerinden bazıları aşağıya alınmıştır:

1) Basit cümleler, hiç bir şekil almadan, anlam bakımından birleşir: *Bıyılğı egin jaqsı şıqtı, biz erte jıyıp aldıq (Bu yıl ekin iyi mahsul verdi, erkenden topladık).*

2) Ortak özneyle birleşir: ***Biz*** *mektepke barıp edik, tärbiye sabağın ötkizip qayttıq (Biz okula gittik ve ders verdik).*

3) *Keşe-bügin (dün-bugün), bıltır-bıyıl (geçen yıl-bu yıl)* gibi zıt anlamlı zarflarla birleşir: ***Burın*** *Qazaqstanda awıl şaruwaşılığı basım edi,* ***qazir*** *öndiris käsibi basım boldı (Eskiden Kazakistan'ın ekonomisi ziraat ağırlıklı idi, bugün sanayi ağırlıklıdır).*

4) Birinci cümledeki öznenin, ikinci cümlede zamirle tekrar edilmesiyle yapılır: ***Men*** *jazdım,* ***özim*** *oqıp şıgamın (Kendim yazdım, kendim okurum).*

5) Birinci cümledeki unsurun, ikinci cümleye de geçmesiyle yapılır: *Sonıŋ birewi – Aqjal degen **it**, sol **it** on eki balanı örtten alıp şığıptı (Onlardan biri, Akjal isminde bir köpektir ki, yangın esnasında on iki çocuğu kurtarmış)* örneğinde aynı unsur, birinci cümlede yüklem, ikinci cümlede ise, özne görevi ni icra etmektedir.

6) İkinci cümlenin, birinci cümleyi açıklaması şeklinde kurulur: *Onı aytuw meniŋ mindetim: qasqırdı aldımen atqan Baybol (Bunu söylemek, vefa borcumdur: kurtu ilk vuran, Baybol'dur).*

7) Bağlaçlarla kurulur: *Ol **da** bardı, biz **de** bardıq (O da gitti, biz de gittik). Saǵattı **quy** al, **quy** alma, onda menin jumısım joq (Saati ister al, ister alma, beni ilgilendirmez). **Meyli** üyiŋde iste, **meyli** osında otırıp iste, äytewir jumıs bitse boldı (İster evinde yap, ister burada otur yap, yeter ki iş bitsin).*

8) Şart kipiyle birleşir: *Qar ket**se** **boldu**, kolhozşılar egiske şıqtı (Kar gidince, köylüler tarlaya çıktılar)* (Amanjolov, 1994: 177-182).

Bağımsız birleşik cümleler, unsurlarının birbirleriyle birleşme usullerine göre genellikle *bağlaçsız* ve *bağlaçlı* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[193].

1) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle

Bağlaçsız cümleler, genellikle bağımsız birleşik cümlenin bir türü olarak incelenirken[194], bazı bilim adamları, onları bağımsız ve bağımlı cümlelerle birlikte birleşik cümlenin üçüncü bir türü şeklinde ele almaktadırlar (Ahanov, 1993, 1996; Savranbayev, 1982: 239-240). Dilbiliminde *bağlaçsız bağımsız birleşik cümleler* için bazen *parataxis*[195] ifadesi de kullanılmaktadır.

---

[193] Ahanov, ayrıca *açık oluşumlu* ve *kapalı oluşumlu* olmak üzere ikiye ayırmaktadır (1993: 404-405; 1996: 211-212); *Bağımsız birleşik cümlenin* türleri için bkz.: QTG (1967: 171); Amanjolov (1994: 186-192, 280-284); Kordabayev (1995: 41); Argınov (1974: 144-171), Demesinova (1974: 119-120, 126-134); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 171); Ebuhanov (1982: 245-253); İsayev (1993: 142-144) .

[194] QTG (1967); Amanjolov (1994); Balakayev, Sayrambayev, (1997); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991); Ebuhanov (1982); Belbotayev, Tükebayeva (1994); Demesinova (1974: 119-120, 126-134).

[195] Kordabeyev (1995: 9-12, 45), *parataxis* 'in birleşik cümlenin gelişmesinde ilk aşama olduğunu, başka bir ifadeyle basit cümlelerin yan yana gelerek birleşmesi olduğunu bildirirken; Amanjolov (1994: 186-188, 283-284), onu, bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin bir diğer karşılığı olarak ifade etmekte; Savranbayev (1982: 202-203, 239-240, 325-327), makalelerinde *parataxis*'in 1) *Sen maǵan erteŋ jolıq, men onıŋ jayın aytıp bereyin (Sen yarın bana uğra, ben sana onun durumunu anlatayım)* örneğinde görüldüğü üzere, *gramatikal*

QTG'de bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin unsurlarının arasındaki bağın, diğer birleşik cümle türlerine göre pek sağlam olmadığı ve unsurların müstakil bir yapıya sahip olarak bitmişlik ifade ettiği belirtilmekte; bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin kendine mahsus bir fiil şekli olmadığı, basit cümlelerin yüklemi olarak kullanılan bütün kelime türlerinin bu görevi üstlenebileceği ileri sürülmektedir. Bununla beraber birinci unsurların yüklemlerinin genellikle *edi (idi), eken (imiş)* ve *emes (değil)* gibi fiil şekilleriyle kurulduğu ve bu fiil şekillerinin bazen unsurlara bitmemişlik anlam kazandırarak, iki basit cümleyi birleştirici görevi üstlendiğine dikkat çekilmektedir: *Aynalağa moyın sozıp qarap* ***edim,*** *qıbır etken jan körinbedi (Etrafa baktım, ancak kimse gözükmedi)* örneğinde görüldüğü gibi, aynı cümlenin birinci unsurunun, *aynalağa moyın sozıp qara****dım*** şeklinde olsaydı, daha çok bitmişlik ifade ettiği, bundan dolayı da unsurlar arasındaki vurgu birliğinin ve birleştirici bağın zayıflayarak, unsurların müstakilliğinin biraz daha arttığı belirtilmektedir (QTG, 1967: 179-184).

Bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerin unsurlarını birleştiren usuller ile ileri sürülen farklı görüşleri şöyle özetlemek mümkündür[196]:

1) Cümlelerin, hiç bir şekil almadan, anlam bakımından birleşmesi;
2) vurgu birliği;
3) Cümlelerin hepsine ortak bir kelime veya unsurun olması;
4) Cümlelerin ortak bir özneye bağlı olması;
5) Belirli bir kelimenin her cümlede tekrar etmesi;
6) Birinci cümledeki bir kelimenin diğer cümlelerde zamirle tekrar edilmesi;
7) Cümlelerin yüklemi görevindeki fiillerin şahıs ve zaman açısından aynı cinsten olması;

---

parataxis; 2) üslûbî veya *şiire mahsus* veyahut *asintetik parataxis* olmak üzere ikiye ayrıldığını, asintetik parataxisin, gramatikal parataxisten farkının, onun şiire mahsus üsûp ve renk kazanmasında, başka bir ifadeyle bazı unsurlarının düşürülerek, tamamen ritmik ve ahenge kurulu olmasında olduğu ve bunun bugünkü Kazakçada *Bir jerde küş, bir jerde öner, bir jerde minez körsetiledi (Bir yerde güç, bir yerde sanat, bir yerde de tavır konuşur)* gibi cümlelerde görüldüğünü öne sürmektedir. *Paratxis* için ayrıca bkz.: Sızdıkova (1965: 43-44); Bloomfield (1961: 185).

[196] Bağlaçsız birleşik cümlenin unsurlarının birleşme usulleri ile ilgili bkz.: Amanjolov (1994: 177-182, 186-188); QTG (1967: 179-184); Kordabayev (1995: 45-52).

8) *Keşe-bügin (dün-bugün), bıltır-bıyıl (geçen yıl-bu yıl)* gibi zıt anlamlı zarflarla kurulması;

9) İkinci cümlenin, birinci cümleyi açıklaması şeklinde kurulması.

Bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerin anlamına göre türleri ile ile ilgili farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Ancak onları genel olarak aşağıda olduğu gibi türlere ayırmak mümkündür[197]:

a. Zaman anlamlı bağımsız cümle.
b. Sebep anlamlı bağımsız cümle.
c. Zıt anlamlı bağımsız cümle.
d. Açıklamalı bağımsız cümle.
e. Karşılşatırmalı bağımsız cümle.
f. Şartlı bağımsız cümle.

a. Zaman Anlamlı (*Mezgildes/Iŋğaylas*) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle[198].

Zaman anlamlı (ıŋğaylas) bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerin, bağlaçlıdan anlam açısından farkının olmadığını ileri süren Argınov, onları birbirlerinde ayıran tek farkın, *İs bitti, quw ketti (İş bitti, kurnaz gitti)* örneğinde olduğu gibi, unsurların sıralarına göre vurguyla birleşerek, anlam açısından daha sıkı bağ kurması olduğuna dikkat çekerken (Argınov, 1974: 144-151); QTG'de zaman anamlı bağımsız birleşik cümlenin unsurlarının, aynı zamanda veya birbirini takibeden iş veya hareketleri bildirdiği öne sürülmektedir (QTG, 1967: 185).

---

[197] *Bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerin* anlamlarına göre türleri için bkz.: QTG (1967: 179-184); Kordabayev (1995: 45-52); Amanjolov (1994: 186-188, 283-284); Argınov (1974: 141); Bekturov, Sergaliyev (1994: 190-195); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 179-186); İsayev (1993: 144-148).

[198][137] *Zaman anlamlı bağlaçsız bağımsız* birleşik cümleler için bkz.: QTG (1967, 185); Amanjolov (1994: 186-187, 283), *(ıŋğaylas);* Kordabayev (1995: 55-61); Argınov (1974: 144-151), (ıŋğaylas); Musabekova (1991: 70); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 301); Bekturov, Sergaliyev (1994: 191); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 179-180); İsayev (1993: 144-145); Bekturov, Bekturova (1994: 311).

b. Sebep Anlamlı (*Sebeptes)* Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle[199]

QTG'de *sebep anlamlı bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin* iki türlü kurulabildiği, birincisinde ilk unsur, ikinci unsurdaki iş veya hareketin sebebini bildirirken, ikinci unsuru o sebepten doğan neticeyi bildirdiği; ikincisinde tam tersine ilk unsurun, netice; ikincisi unsurun ise, sebebi bildirdiğine dikkat çekilmektedir: *Jabaydı soyılğa jıqqan İgiliktiŋ jigitteri ekenin Juman bilgen joq, äldeqalay attan qulağan şığar dep oyladı (Juman, Jabay'ı dövenlerin İgilik'in adamları olduğunu bimilyordu, attan düştüğünü zannediyordu). Olarğa raqmet aytuw kerek, umıtqanımızdı eske saldı (Onlara teşekkür borçluyuz, unuttuğumuzu hatırlattılar)* (QTG, 1967: 185-186).

Argınov, sebep anlamlı bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerin unsurlarının, ses tonu ve unsurların sırasına göre birleştiğini, unsurların sırasının, hangi unsurun sebep, hangisinin netice ifade ettiğini gösterdiğine dikkat çekmektedir: *Eŋbek qılmay tapqan mal däwlet bolmas: qardıŋ suwı sekildi tez suwalar (Alın teri dökmeden kazanılan mal, mal olmaz: kar suyu gibi çabuk erir)* (Argınov, 1974: 161-166).

c. Zıt Anlamlı (*Qarsılıqtı*) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle[200]

Zıt anlamlı bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin, unsurlarının anlamları birbirlerine zıt olan bağlaçsız bağımsız birleşik cümle şeklinde nitelendirildiği QTG'de onlar, unsurların arasındaki zıt anlamların farklı olmasına göre türlere ayrılmaktadır:

a) Nesnenin ve olayın eski hâli ile şimdiki hâlinin birbirine zıt düşmesi: ***Burın*** *bay edi, bolıstıqqa talasamın dewmen-aq malın qurtıp aldı (Eskiden zengindi, makam ihtirası yüzünden mal-mülkünü kaybetti).*

---

[199] *Sebep anlamlı bağlaçsız bağımsız* birleşik cümle için bkz.: Amanjolov (1994: 187, 284), (*sebep-saldar);* Kordabayev (1995: 64-65); Argınov (1974: 161-166) QTG (1967: 185-186); Musabekova (1991: 73); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 306-307); Bekturov, Sergaliyev (1994: 194); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 180); İsayev (1993: 146-147); Bekturov, Bekturova (1994: 313).

[200] *Zıt anlamlı bağlaçsız bağımsız* birleşik cümle için ayrıca bkz.: QTG (1967: 186-187); Amanjolov (1994: 187, 284); Kordabayev (1995: 67-68); Argınov (1974: 151-157); Baytursunov (1989: 182-183), (qayşı oralım); Musabekova (1991: 71); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 303); Bekturov, Sergaliyev (1994: 193); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 180-181); İsayev (1993: 145-146); Bekturov, Bekturova (1994: 312).

b) Birinci unsurdaki iş-hareketin mantıkî neticesi olarak ikinci unsurda olması gereken iş-hareketin gerçekleşmemesi veya başka türlü vuku bulması: *Marfa jalma-jan terezege umtılıp sırt jaqqa* ***qarap edi****, köşede eşbir beysawat jüris te, qıymıl da* ***közge tüspedi*** *(Marfa, hemen pencereye koşarak dışarıya baktı, ancak bir şey göremedi).*

c) Zıt anlamın, unsurların yüklemi görevindeki fiillerin birinin olumlu, diğerinin olumsuz şekilde kullanmasıyla ifade edilmesi: *Mağan balaŋ men keliniŋ* ***ayanıştı emes****, mına sen* ***ayanıştısıŋ*** *(Ben çocuğun ve gelinine acımıyorum, sana acıyorum).*

Ayrıca, zıt anlamlı bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerin çoğununun bağlaçların yardımıyla tekrar yapılabildiği, ancak bunun, bütün bağlaçsız zıt anlamlı bağımsız birleşik cümleler için söz konusu olmadığına da dikkat çekilmektedir: *Seyittiŋ jaŋağı ıŋğayın jiger lebi dep uqqan joq, oyana bastağan kek salqını dep tüydi (Seyit'in az önceki hâlinde uyanmaya başlayan intikam soğukluğunu gördü)* (QTG, 1967: 186-187).

Argınov, zıt anlamlı bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin usurlarının, *Kün suwıq, üy jılı (Hava soğuk, ev sıcaktır)* örneğinde görüldüğü üzere, zıt anlamlı kelimelerle de yapıldığını belirtmektedir (Argınov, 1974: 151-157).

d. Açıklamalı (*Tüsindirmeli*) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle[201].

QTG'de, *Jurttıŋ bäri soğan qaray dürlikti: birew qolın bulğadı, birewleri onıŋ atın atap ayğayladı (Herkes ona doğru telâşla koşmaya başladı: Birileri ellerini sallıyor, birileri adını söyleyerek bağırıyorlardı)* örneğinde görüldüğü üzere, *açıklamalı bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerin* birinci unsurunun genel anlamda söylendiği, ikinci unsurun veya unsurların ise, onun ayrıntılarını açıkladığı belirtilmekte; bu tür cümlelerin ayrıca *sol* zamiri ve onun *sonşa, sonşalıq, sonşama, sonday* gibi şekilleriyle de yapıldığı ileri sürülmektedir: *Meniŋ eŋ aldımen aytarım* ***sol****, sizdiŋ pikiriŋizge tügelimen qosılamın (İlk önce söylemek istediğim şu ki, fikrinize tamamen katılıyorum).*

---

[201] *Açıklamalı bağlaçsız bağımsız birleşik* cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 177-182, 188); Kordabayev (1995: 72-74); Argınov (1974: 157-161); QTG (1967: 187-188); Musabekova (1991: 72); Bekturov, Sergaliyev (1994: 1191-192); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 181-183).

Onıŋ üstine kiygen qıtaydıŋ qızıl şayısınan tigilgen oqalı köyleginiŋ uzındığı ***sonşa****, onıŋ etegin birneşe qızdar sawsaqtarınıŋ üşimen ustap köterip keledi (Onun üstüne giydiği Çin'in kırmızı ipeğinden dikilen işlemeli elbisesi, o kadar uzun ki, eteğinden birkaç kız tutuyorlar).* Bu tür cümlelerde birinci unsurun yüklemi görevini üstlenen *sol* zamiri ile onun *sonşa, sonşalıq, sonşama, sonday* gibi şekillerinin, iş ve hareketin sonraki cümlede anlatılacağına işaret ettiği, ikinci unsurunun ise, tümüyle birinci unsurdaki öznenin yüklemi görevinde, başka bir ifadeyle *sol* zamirinin yerine kullanıldığı ileri sürülmekte; *Meniŋ eŋ aldımen aytarım* ***sol,*** *sizdiŋ pikiriŋizge qosılamın* örneğindeki *sizdiŋ pikiriŋizge qosılamın* kısmının yerine kullanılan birinci unsurdaki *sol* düşürüldüğünde, cümlenin *Menin eŋ aldımen aytarım – sizdiŋ pikirinizge qosılamın* şeklinde tek bir cümleye dönüştüğü ve son unsurun, cümlenin yüklemi olduğuna dikkat çekilmektedir (QTG ,1967: 179-184, 187-188).

e. Karşılaştırmalı (*Salıstırmalı*) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle[202]

Karşılaştırmalı bağlaçsız birleşik cümlelerin genellikle atasözlerinde geçtiğine dikkat çekilen QTG'de, iki türlü karşılaştırma olduğu belirtilmektedir: 1) İki öznenin birbirlerine zıt olan vasıf ve durumları karşılaştırılır: ***Jaqsı bayqap*** *söyleydi,* ***jaman şayqap*** *söyleydi (İyi kişi, dikkatli konşur, dikkatsiz kişi düşünmeden konuşur).* 2) Tam tersine birbirlerine benzer durum ve nitelikler birbirlerine benzetilerek karşılaştırılır: ***Taw*** *men* ***tastı*** *su buzar,* ***adamzattı*** *söz buzar (Dağ ve taşı su bozar, insanoğlunu söz bozar).* ***Öner-*** *ağıp jatqan bulaq,* ***ilim-*** *janıp jatqan şıraq (Sanat, akan pınar; ilim ise, ışıktır)* (QTG, 1967: 188-189).

[202] *Karşılaştırmalı bağlaçsız bağımsız* birleşik cümle için ayrıca bkz.: Kordabayev (1995: 74-75); QTG (1967: 188-189); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 13-184).

f. Şartlı (*Şarttı*) Bağlaçsız Bağımsız Birleşik Cümle[203]

Şartlı bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin, unsurları şart anlamı taşıyan bir cümle şeklinde nitelendirildiği QTG'de onların yükleminin şart kipiyle değil, emir veya istek kipiyle yapıldığına dikkat çekilmektedir: *Bügin özin qonşı osı jerge, bärin de közinmen köresiŋ (Bugün burada kal, her şeyi keni gözlerinle görürsün)* (QTG, 1967: 189-190).

2) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle

Bağlaçlı bağımsız birleşik cümlelerin bağlaçlarla yapıldığı konusunda hemfikir olan bilim adamları, sınıflandırma konusunda birbirlerinden ayrılmaktadırlar[204]. Ancak bütün görüşler göz önünde bulundurulduğunda, onları bağlaçların anlam özelliklerine göre şöyle sınıflandırmak mümkündür:

a. Zaman anlamlı bağlaçlı bağımsız cümle
b. Sebep anlamlı bağlaçlı bağımsız cümle
c. Zıt anlamlı bağlaçlı bağımsız cümle
d. Seçmeli bağlaçlı bağımsız cümle
e. Nöbetleşme bağlaçlı bağımsız cümle

a. Zaman Anlamlı (*Mezgildes*) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle[205]

Kazak Türkçesinde *zaman anlamlı bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler*, *da, jäne* ve *äri* bağlaçlarıyla kurulmaktadır:

a) Basit cümlenin birleşmesinde en çok kullanılan *da (da)* bağlaçlı *zaman anlamlı bağımsız cümleler*, aynı anda olup biten veya birbirini takip eden olayları ifade eder: *Uşakov sılq-sılq külip, qolın anda-sanda bir sermep qalıp bulığıp jatır* ***da****, Ryazanov nemene ayttı degendey ärkimge bir qaraydı*

---

[203] *Şartlı bağlaçsız bağımsız* birleşik cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 187-188); Kordabayev (1995: 75-76); QTG (1967: 189-190); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 184).

[204] Bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler için bkz.: QTG (1967: 171) Amanjolov (1994: 190-192, 280-282); Kordabayev (1995: 41, 55); Argınov (1974: 141); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 171-178).

[205] *Zaman anlamlı bağlaçlı bağımsız* birleşik cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 190, 280-281), *(ıŋğaylas);* Argınov (1974: 144-151); QTG (1967: 171-174); Kordabayev (1995: 55-60, 57-58); Gadjiyeva (1973: 368-369); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 171-173).

(Uşakov, iki elini arada sırada sallayarak gülmekten boğulurken, Ryazanov, "acaba ne dediler" diye herkese bakıyor).

Ayrıca bu bağlaçlar, *Meniŋ artımnan tağı bir qız tuwadı* ***da****, äke-şeşem atın Baltuġan qoyadı (Benden sonra bir kaza daha doğar (ve) anne babam ona Baltugan ismini verirler)* örneğinde görüldüğü üzere, sadece iki cümlenin arasında kullanıldığı gibi, bazen her unsurda tekrar edilebilmektedir ve bu durumda sadece olayın veya durumun daha da büyüyüp arttığını göstermektedir: *Reseydiŋ jumıssşı tabı men qalıŋ şaruwası endi qaytıp quldıq qamıtın kiymeydi* ***de****, onı zorlap eşkim kiygize almaydı* ***da*** *(Resey'in işçi ve çiftçi sınıfı, bir daha esaret hamutunu giymeyecekler, onu onlara hiç kimse zorla giydiremez de)* (QTG, 1967, II: 171-174, Kordabayev, 1995: 57).

b) *Jäne (ve)* bağlacı ile yapılan zaman anlamlı bağımsız birleşik cümle

da bağlacına benzeyen *jäne* bağlacı cümlelerin arasında kullanılır ve bazen "üstelik, hem de" anlamlarını ifade etmektedir: *Otırıp äŋgimeleskendey ülken jumısım joq* ***jane*** *uzaq otırıp sizben kenes quratın qazir waqıt ta tar (Oturup sizinle konuşacak önemli bir işim yok, hem de zamanım yok)* (QTG, 1967: 172-174, Kordabayev, 1995: 58).

c) *Äri (hem, hem de)* bağlacıyla yapılan zaman anlamlı bağımsız birleşik cümle

Diğer bağlaçlara göre seyrek kullanılan *äri* bağlacı, cümlelerin arasında kullanıldığı gibi, bazen her cümlede tekrar edilmektedir: *Mende* ***äri*** *dokument joq,* ***äri*** *barmaqşı bolġan üylerdiŋ adresi joq (Bende ne belge var, ne de gideceğim evlerin adresleri). Bul bizge istelüwge tiyisti isterdin türin tegis qamtuwġa mümkindik beredi,* ***äri*** *ol jumısqa köpşiliktiŋ ıntasın awdaradı (Bu, hem bize yapılacak olan işlerin tamamını ihtiva etme imkânı sağlar, hem de bu işe çoğunluğu teşvik eder)* (QTG, 1967: 173-174).

b. Sebep Anlamlı (*Sebeptes*) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle[206]

Kazak Türkçesinde *sebep anlamlı bağlaçlı bağımsız birleşik cümle*, kendi arasında, a) *öytkeni, sebebi* bağlacı; b) *sondıqtan, sol sebepti* bağlacı ile yapılan bağımsız cümle olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a) *öytkeni, sebebi (sebebi, çünkü) bağlacı ile yapılan sebep anlamlı bağımsız birleşik cümlelerde* unsurlardan sonuncusu, olayın sebebini, birinci unsuru, sebepten doğan neticeyi bildirdiği için bu bağlaçlara *sebep bağlaçları* da denmekte ve bu bağlaçların yanı sıra *olay bolatın sebebi, olay deytin sebebi, nege deseŋ, olay deytinim* gibi bağlaçlar da kullanılmaktadır: *Onıŋ bul sözdi ne üşin egile aytqanın, ne üşin onın dir ete qalganın Tayman sezgen joq,* ***öytkeni*** *ol Säwlenіŋ özinin bolaşaq kelini ekenin bilmeytin-di (Tayman, onun bu sözü neden böyle üzülerek söylediğini, onun neden böyle titrediğini anlamadı, çünkü o, Sevle'nin kendisinin müstakbel gelini olduğunu bilmiyordu).*

b) *Sondıqtan, sol sebepti (dolayısıyla, bu sebepten dolayı)* bağlaçlarıyla yapılan sebep anlamlı bağımsız birleşik cümlelerde, *sebep bağlaçlarıyla* kurulan bağımsız cümlelerin tam tersine birinci unsur, sebep; ikinci unsur netice ifade etmektedir. Dolayısıyla bu iki cümle, unsurlarının yerlerinin değiştirilmesiyle çok kolay birbirine dönüşebilmektedir: *Menin kim ekenimdi qısqaşa türde Jumabayǵa äkesi aytıp berdi,* ***sondıqtan*** *ol menen qımsınbay söyledi (Babası, Cumabay'a benim kim olduğumu kısaca anlattı, dolayısıyla o, benimle çekinmeden konuştu)* (QTG, 1967: 174-176).

c. Zıt Anlamlı (*Qarsılıqtı*) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle[207]

Kazak Türkçesinde *zıt anlamlı bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler, biraq, degenmen de, äytse de/ söytse de, äytkenmen/ söytkenmen, sonda da, solay bola tursa da / solay bolǵanmen, alayda (fakat, ama, ancak,*

---

[206] *Sebep anlamlı bağlaçlı bağımsız* birleşik cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 190, 282), (*sebep-saldar)*; Kordabayev (1995: 61-64); Argınov (1974: 161-166); QTG (1967: 174-176); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 173-174).

[207] *Zıt anlamlı bağlaçlı bağımsız* birleşik cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 190, 280-281); Kordabayev (1995: 65-68); Argınov (1974: 151-157); QTG (1967: 176-177); Argınov (1974: 155); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 174-176).

bununla beraber) gibi bağlaçlar ve bağlaç anlamlı kelimelerle yapılmaktadır: *Alıstan äldekimderdiŋ kübirlegen dawısınıŋ jaŋğırığı estilgen sıyaqtandı,* ***biraq*** *qay jaqtan estilgenin şamalay almaymın (Uzaklarda birilerinin konuşan seslerinin yankısı gelir gibi oldu, ancak sesin nereden geldiğini kestiremiyorum).*

Ayrıca, *Bul maldardı äkemniŋ tez jıynap alğısı keledi,* ***al*** *qarızğa algandardıŋ köpşiliginde qolma-qol qaytarıp bererlik küş joq (Babam, hayvanlarını bir an önce toplamak istiyor, ama borç alanlar peşin verecek durumda değiller)* örneğinde olduğu gibi, bazen *al (ise)* bağlacının da kullanıldığı, ancak bunun her zaman zıt anlamında kullanılmadığı, aynı anda birbirine paralel olarak meydana gelen olay veya durumu bildirmektdir: *Äriyne, keski-keypi kün nurımen jaynar ed,* ***al*** *tula boyın köktem şuwağı jaylar edi (Elbette, yüzü güneş nuruyla parlardı, gönlünü ise ilkbahar sıcaklığı sarardı)* (QTG, 1967, II: 176-177).

d. Seçmeli (*Talğawlas*) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle[208]

Unsurlarda ifade edilen olay veya durumlardan sadece birinin gerçekleşeceği veya gerçekleşmesi gerektiğini bildirerek, unsurları anlam açısından birbirleriyle sıkı bir bağ içinde olan *seçmeli bağlaçlı bağımsız birleşik cümlenin* diğer bağımsız birleşik cümlelerden farkı, anlam bakımından birbirlerinden bağımsız, ayrı ayrı olay veya durumu bildirerek, birbirlerine sadece vurgu açısından bağlı olması ve unsurların sadece bağlaçlarla birleşmesidir. Unsurlar, sadece dış bağlayıcı unsurlarla bağlı oldukları için, aralarındaki ilişki bozulur bozulmaz, ayrı ayrı müstakil cümlelere dönüşebilmektedir. Cümleye seçme anlamı veren *ne (ya), nemese (veya), ya (ya), yaki (yahut), bolmasa (veya), ya bolmasa (veyahut), äytpese (yoksa), älde (yoksa), meyli/ quy (ister)* bağlaçları, bir gruba dahil olmakla beraber, tahmin, kayıtsızlık gibi farklı anlamları ifade etmektedir: *Bul istiŋ*

---

[208] *Seçmeli bağlaçlı bağımsız birleşik* cümle için bkz.: Amanjolov (1994: 190, 280-281); Kordabayev (1995: 68-70); Argınov (1974: 166-169); Baytursunov (1989: 186), (*ne... ne (*ayırıŋqı oralım)); Musabekova (1991: 74); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 308); Bekturov, Sergaliyev (1994: 195); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 176-177); İsayev (1993: 147-148); Bekturov, Bekturova (1994: 312).

şındığın ***ne*** *közimen körgen aytar,* ***nemese*** *qulağımen estigen aytar (Bu meselenin gerçeğini ya kendi gözleriyle gören söyler, ya da kendi kulaklarıyla duyan söyler). Meyliŋ öziŋ bar, meyliŋ balanı jiber, äytewir, olarmen qalay da bolsa habarlasuw kerek (İster kendin git, ister çocuğu gönder, ne olursa olsun onlarla haberleşmemiz gerek).*

Bu tür bağlaçlar, genellikle kelimeleri birleştirdiği için, Kazakçada seçmeli bağımsız birleşik cümlelere çok nâdir rastlanmaktadır (QTG, 1967: 177-178).

e. Nöbetleşme (*Kezektes*) Bağlaçlı Bağımsız Birleşik Cümle[209]

Unsurlarda ifade edilen olay veya durumun, sıra ile gerçekleştiğini gösteren *nöbetleşme bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler, birde/ birese (bir ... bir), keyde (bazen)* gibi sıra bildiren bağlaçlarla kurulmaktadır: *Birde ol aqtarıla salatınday sondaylıq jaqın körinedi, birde salqın tartıp alıstap ketedi (O bazen içini dökecek kadar cana yakın durur, bazen de soğuyarak uzaklaşır)* (QTG, 1967: 178).

Esenov, *birese ... birese* bağlaçlarıyla kurulan cümlelerden tek özneye bağlı olanlarını, aynı cinsten unsurları olan genişlemiş cümle şeklinde değerlendirerek, birleşik cümle saymamaktadır (Esenov, 1974: 63).

3) Çok Unsurlu (Dallı)[210] Bağımsız Birleşik Cümle[211].

QTG'de bağımsız birleşik cümleyi, üç veya üçten fazla basit cümlelerden oluştuğu ve hem bağlaçlarla hem de bağlaç olmadan birleşebildikleri için, unsurlarının birbirleriyle olan ilişkilerine göre sınıflandırma veya adlandırmanın mümkün olmadığına dikkat çekilmektedir: *Şuğıl orısşa bilmeydi, baron qazaqşa bilmeydi, biraq ekewi keyde arağa*

---

[209] *Nöbetleşme bağlaçlı bağımsız birleşik* cümle için bkz.: Amanjolov (1994: 192, 280-281); Kordabayev (1995: 71-72); Argınov (1974: 170-171); QTG (1967: 178); Esenov (1974: 63); Musabekova (1991: 76); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 311); Bekturov, Sergaliyev (1994: 195); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 177-178); İsayev (1993: 148)

[210] QTG'de (1967: 190-191), çok unsurlu bağımsız birleşik cümle, bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin bir türü olarak değerlendirilmektedir.

[211] Çok unsurlu bağımsız birleşik cümleler için bkz: Kordabayev (1995: 76-79); Argınov (1974: 172-175), QTG (1967: 190-191); Kordabayev (1995: 76-79); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 184-186); İsayev (1993: 148-149).

tilmaş salmay-aq tüsinise beredi (Şugul Rusça bilmiyor, baron Kazakça bilmiyor, bununla birlikte bazen ikisi tercüman olmadan da anlaşabilirler). Moldaekesi, kenje balam edi, özi öte qorqaq, tım ura bermessiz (İmam efendi, çocuklarımın en küçüğüdür, kendisi çok ürkektir, fazla dövmeyesiniz). ***Eldiŋ işi sapırılısıp jatqan äsker: birese qızıl*** *keledi,* ***birese aqtıŋ äskeri*** *keledi (Kasaba asker kaynıyor: bazen kızıl askerler gelirler, bazen de akların askerleri gelirler)* (QTG, 1967: 190-191).

Kordabayev, çok unsurlu bağımsız birleşik cümleleri bağlaçsız bağımsız birleşik cümlenin bir türü olarak değil, onların hem bağlaçlı hem de bağlaçsız kurulabildiğini hatırlatarak, ayrı bir cümle türü olarak değerlendirmekte, onların, yapı itibarı ile *açık oluşumlu birleşik cümle* ve *sentaktik büyük birime* benzediğini ilâve etmektedir.(Kordabayev, 1995: 76-79).

2. Bağımlı Birleşik Cümle[212]

Bağımlı birleşik cümle, genel Türkoloji'de olduğu gibi, Kazak Türkçesinde de aynı şekilde söz konusu edilmektedir. Bu konuda tabiî olarak farklı değerlendirmeler ve görüşler mevcuttur. Bütün görüşler dikkate alındığında, Kazak bilim adamlarının hemen hepsinin fiilimslerle kurulan cümleleri birleşik cümle kabul ettiklerini söylemek mümkündür. Bununla birlikte dikkate değer bazı görüşlerin üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz.

Bağımsız ve bağımlı birleşik cümleleri mukayase eden Balakayev ve Sayrambayev, onların birbirlerine benzer taraflarını, 1) *her ikisi de en az iki cümleden oluşur*; 2) *ikisi de karmaşık bir düşünce bildirir*; 3) *her ikisi de fikir alış-verişi ve düşünce iletmenin vasıtasıdır* şeklinde tespit ederken; onların

---

[212] *Bağımlı birleşik cümle* ve onun tanımı ile ilgili bkz.: Jubanov (1966: 351-360); Ahanov (1993: 405-406; 1996: 212-213); Argınov (1974: 175-181); Balakayev, Sayrambayev (1997: 234); QTG (1967, 150, 192-193); Kordabayev (1995: 80-86); Esenov (1982: 3-5,114-115, 128-135; 1974: 174-194; 1969: 163-179); Amanjolov (1994: 193, 216-218); Esenov/ ST (1972: 17-22); Demesinova/ ST (1972: 93-96); Demesinova (1974: 91-101, 122-126, 135-167); Musabekova (1991: 80-81); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 296, 315-316); Bekturov, Sergaliyev (1994: 196-198); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 186-187); Ebuhanov (1982: 254-259); İsayev (1993: 149-151); Bekturov, Bekturova (1994: 320); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 11).

birbirlerinden farklı yönlerini aşağıda olduğu gibi özetlemektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 232-234):

Bağımsız birleşik cümle	Bağımlı birleşik cümle
1. Cümlelerin yüklemi çekimlidir.	1. Yardımcı cümlenin yüklemi fiilimsidir.
2. Birbirlerine eşit unsurlardan (*sıŋarları*) oluşur.	2. Yardımcı (*bağınıŋqı*) ve esas (*basıŋqı*) cümleden oluşur.
3. Unsurlarının yeri esnektir.	3. Yardımcı unsur, genellikle esas unsurdan önce gelir.
4. Unsurları birbirleriyle eşit derecede birleşir.	4. Yardımcı cümle, esas cümleye bağlıdır.
5. Yüklemleri çekimli olduğu için, vurguları da bitmişlik ifade eder.	5. Yüklemleri fiilimsi olduğu için, vurguları da bitmemişlik ifade eder.
6. Her cümlenin öznesi, yüklemiyle şahıs ve sayı bakımından uyum içindedir.	6. Sadece esas cümlenin öznesi, yüklemiyle şahıs ve sayı bakımından uyum içindedir.
7. Cümleler, birbirleriyle genellikle bağlaçlar vasıtası ile (*jalğawlıq şılawlar*) birleşir.	7. Unsurları birbirleriyle son çekim edatları (*septewlik şılawlar*) vasıtası ile birleşir.
8. Tarihî açıdan daha eski sayılır.	8. Bağımsız birleşik cümleden sonra gelişmiştir.

Tablo. Bağımsız ve Bağımlı Birleşik Cümlenin Karşılaştırılması (Balakayev ve Sayrambayev)

QTG'de, bağımlı birleşik cümleyi oluşturan cümlelerin yapı ve anlam açısından bitmişlik ifade etmemekle birlikte, bunun, onların cümleye has özelliklerini kaybettiği anlamına gelmediği belirtilerek, bağımlı birleşik cümlenin esas unsurunun dış görünüşü itibarı ile, her ne kadar bitmiş bir cümle izlenimini verse de, aslında onun tek başına tam bir anlam ifade etmediği, onun anlamının sadece birinci cümle ile birlikte kullanıldığı zaman açıklığa kavuştuğu belirtilmektedir (QTG, 1967: 192-193).

Kordabayev, yardımcı unsurların çoğunun, görev açısından cümlenin yardımcı unsurları şeklinde olduğunu, bundan dolayı onların cümle unsurlarının adıyla adlandırageldiğini hatırlatmakla beraber, her yardımcı cümlenin, esas cümlenin bir unsuru gibi olmadığını, genellikle basit cümlenin yardımcı unsuru gibi bağlananlarların, zaman, sebep, maksat, hâl-durum bağımlı birleşik cümleler olduğuna dikkat çekmektedir. Bazı yardımcı cümlelerin esas cümleyle eşit derecede ilişki kurduğunu ileri süren yazar, bu tür bağımlı birleşik cümlenin unsurlarının arasındaki bağın, anlam açısından değil, sadece şekil bakımından olduğunu belirtmektdir: *Birew qağaz jazıp, birew is tigip jatsa, endi birewi temir soğıp, birewi maşina jürgizip tur (Birisi*

kağıt yazıyor, birisi dikiş dikiyor, bir başkası demir dövüyor, diğeri de makinede çalışıyor). Ancak, unsurlarının mânâ açısından birbirlerine bağlı olmadıklarına bakıp da, onları bağımsız birleşik cümle saymanın, bağımlı ve bağımsız birleşik cümleleri birbirlerinden ayırt eden yüklemin çekimli fiill veya fiilimsi olma hususiyetine aykırı olduğu gibi, eğitim ve öğretimde zorluk yaratacağını savunmaktadır. Atıfta bulunduğu V. A. Bogoroditskiy'in *kelimelerin morfolojik parçalarının kelimeden ayrı anlamı olmadığı gibi, birleşik cümlenin unsurlarının da birleşik cümlenin dışında anlamsız kaldığı* görüşünden hareketle, yardımcı unsurun, ancak birleşik cümle içinde cümleye has özelliği ve komünikatif anlama sahip olduğunu ileri sürmektedir. *Qattı jel turdı (Şiddetli rüzgâr esti). Teŋiz tolqını küşeydi (Deniz dalgaları arttı (kabarmaya başladı)). Bärimiz jağağa şıqtıq (Hepimiz kıyıya çıktık)* müstakil cümlelerinin *Qattı jel turıp, teŋiz tolqını küşeygendikten, bärimiz jağağa şıqtıq (Şiddetli rüzgâr esmeye ve deniz dalgalarının şiddeti artmaya başlayınca, hepimiz kıyıya çıktık)* şeklinde bağımlı birleşik cümleye dönüşmesinde görüldüğü gibi, birleşik cümleyi kuran cümlelerin mânâ açısından müstakilliklerini koruduklarını, sadece yüklemin şekillerinin değiştiğini savunmaktadır.

Yazar, ayrıca cümlelerin yükleminin şahıs ekini alarak, kendi öznesiyle uyum sağlaması gerektiğini savunan bilim adamlarına katılmadığını ifade ederek, predikatifliği sadece yüklemde aramamak gerektiğini, predikatifliğin, özne ile yüklemin bir araya geldiği analitik usulle de yapılabildiğini ileri sürmektedir (Kordabayev, 1995: 80-86).

Esenov, bağımlı birleşik cümlelerdeki sentaktik bağın, bağımlı birleşik cümlenin her unsurunun yüklem şekilleri ve her unsurun ayrı özneleri olması gibi hususlara dayanadığına dikkat çekerek, bağımlı birleşik cümle unsurlarının arasındaki sentaktik ilişkileri, dört grup altında toplamaktadır:

1) *Tek taraflı ilişki*, bağımlı birleşik cümlenin unsurları arasındaki bağ, esas itibarı ile yardımcı cümlenin yüklemine bağlı olduğu için, en çok kullanılan ilişkidir ve bu ilişkinin yönü, → şeklinde yardımcı cümleden esas cümleye doğrudur. Tek taraflı ilişki, genellikle sıfat-fiil, zarf-fiil, şart kipi ve sıfat-fiilerin yardımcı isimlerle birlikte kullanılması gibi sentetik ve analitiko-

sentetik usullerle kurulan zarf (*adverbial*) bağımlı birleşik cümle türlerinde görülür. Başka bir ifadeyle, tek taraflı ilişki, bitmemişliğin bitmişliğe doğru yönelmesidir. Bağımlı birleşik cümlenin tabiatına bakıldığında, yardımcı cümlenin, şekil açısından esas cümleye; esas cümlenin mânâ açısından yardımcı cümleye tâbi olduğunu anlamak mümkündür, zira esas cümlenin mânâsı, ancak yardımcı cümleyle açıklığa kavuşur.

2) *Çift taraflı ilişki,* ilgi zamirleri ve şart kipi gibi anaitiko-sentetik usulle kurulan ilgi bağımlı birleşik cümlelerde görülür ve bu, unsurlardaki *kim - sol, qanday – sonday, neğurlım – soğurlım* gibi çift kelimelerle gerçekleşir. Bunların iki unsurda da kullanılması, aralarındaki bağın karşılıklı olması ve ilişki yönünün de birbirine doğru olmasını sağlar: ((.

3) Geri ilişki, Türkçenin esas özelliklerinden biri olan yardımcının, esas cümleyi nitelendirme özelliğine aykırı bir ilişkidir. Başka bir ifadeyle geri ilişkiyle kurulan cümlelerde yardımcı cümle, esas cümleyi değil, esas cümle, yardımcı cümleyi nitelendirir. Bu tür cümleler, yardımcı cümlesi genellikle, şart kipiyle, esas unsuru ol, bul işaret zamirleriyle kurulan açıklamalı cümlelerdir. Burada işaret zamirleri, esas cümleyi izah ettiği için büyük bir önem taşır: Seniŋ malıŋ ket-se, ol-azamattıŋ qunı (Senin malın gittiyse, bu, vatandaşın hakkıdır). Atıstıŋ küştiligi sonşa, kün kürkirep, jer solqıldağanday bolıp ketti (Çarpışma o kadar şiddetli idi ki, (sanki) gök gürlüyor, yer yerinden oynuyor gibiydi).

4) Eşit ilişki, unsurları mânâ aıçısından birbirleriyle eşit derecede bağlanan cümleler arasında görülen bir ilişkidir. Bu tür cümleler, Kazakçada anlam açısından bağımsız, şekil bakımından bağımlı sayılan, şart kipi ve zarf-fiil ekleriyle yapılan uyumlu (ıŋğaylas) bağımlı birleşik cümlelerdir: Kärim kitap oqı-p, men jazuw jazıp otırmın (Kerim kitap okuyor, ben ise yazı yazıyorum). Üy tigilip jat-sa, jük jıynalıp jatır (Ev dikiliyor, yük toplanıyor).

Bu ilişkilerden tek taraflı ilişkinin, bağımlı birleşik cümlelerin çoğu türlerini, diğer ilişki türlerinin ise, bağımlı birleşik cümlelerin birer türünü kapsadığına dikkat çeken yazar, bir başka eserinde bağımlı birleşik cümlenin öznesi ile ilgili görüşlerini ileri sürerek, predikatifliğin sadece basit cümleye mahsus olduğu görüşüne katılmadığını belirtmekte; predikatifliğin basit cümlelerde çekimli fiille ifade edildiği gibi, bağımlı birleşik cümlede yardımcı

cümlenin yükleminin fiilmsi şekilleriyle de verilebileceğini ifade etmektedir. Ancak yüklemi fiilmsi olan cümlelerde yüklem ile öznenin garamatikal bir bağ kurduğunu; çekimli fiillerle yapılan bağımlı birleşik cümlelerde öznenin, şahıs ekilerinden de anlaşılabileceği için gramatikal açıdan yer almasına karşılık, fiilimsilerle yapılan bağımlı birleşik cümlelerde şahıs eki olmadığı için, öznenin mutlaka yer alması gerektiğine dikkat çekmekte, predikatifliğin, bitmişlik veya bitmemişliğe değil, esas unsurların mevcut olmasına bağlı olduğunu savunmaktadır.

Yazar, bir başka çalışmasında bağımlı birleşik cümlenin ifade ettiği karmaşık düşünceyi genişlemiş basit cümlenin de verebildiği, ancak bağımlı birleşik cümlelerin, tek predikatif merkeze dayanan basit cümlelerden farkını, iki predikatif merkeze dayanması, unsurlarının bitmişlik iifade etmemesi ve bitmişlik ifade eden bir vurguya sahip olmaması şeklinde göstermektedir (Esenov, 1982: 3-5, 114-115, 128-135; 1974: 174-194; 1969: 163-179).

Sonuç olarak bağımlı birleşik cümlenin özellikleri ile ilgili, yardımcı cümlenin yüklemi ve özneleri ile ilgili farklı görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1) Yardımcı cümlenin yüklemi, çekimli fiil olduğu gibi, fiilimsilerle de kurulabilir. (Kordabayev, Balakayev, Sayrambayev, Esenov, Amanjolov, Argınov).

2) Yardımcı cümlenin yüklemi, sadece şart kipi gibi çekimli fiille yapılır. (Baytugayeva).

3) Bağımlı birleşik cümle usurlarının kendi ayrı özneleri olması gerekir. (Kordabayev, Balakayev, Sayrambayev, Esenov, Jubanov, Savranbayev, Argınov).

4) Unsurlar, ortak özneyle de kurulabilir (Meliyoranskiy, Amanjolov).

1) Bağımlı Birleşik Cümlenin Yapılması

Kazak Türkçesinde bilim adamları, *bağımlı birleşik cümlenin* yapısı ve unsurların birleşme usulleri ile ilgili farklı görüşler ileri sürmekle beraber, aşağıdaki hususlarda birleşmektedirler[213]:

a. Cümlelerin zarf-fiillerle birleşmesi;
b. Sıfat-fiillerle birleşmesi;
c. Şart kipiyle birleşmesi;
d. İsim-fiillerle birleşmesi;
e. Edatlarla birleşmesi;
f. Vurgu vasıtasıyla birleşmesi;
g. İlgi kelimeleri ile birleşmesi.

a. Basit cümlelerin zarf-fiillerle birleşmesi[214]

Birleşik cümlenin unsurlarını birleştiren zarf-fiiller, hem birinci unsurun yüklemi; hem de iki unsuru birbirine bağlayan bağlayıcı unsur görevini üstlenerek unsurlar arasında zaman, sebep, hâl-durum, maksat gibi anlam ilişkilerini kurar. Zarf-fiilerin içinde en yaygın olanı ***–p** zarf-fiilidir;* diğer *-a* ve *-ġalı* çok nâdir olarak birleşik cümle kurar: *Aspandı tutas japqan bult* ***siyrep**, ara-tura juldızdar körine bastadı (Gökyüzünü kaplayan bulut dağıldı ve ara ara yıldızlar görünmeye başladı). Su tezek jöndi* ***janbay**, tüske deyin üy iyesi bizderge şay bere almadı (Islak odun doğru dürüst yanmadığı için, ev sahibi bize öğleye kadar çay veremedi). Däwlet armiyaġa* ***attanġalı** Marfuġa Keŋtoġayġa kelmegen edi (Devlet askere gideli, Marfuga Kentogay'a gelmemişti)* (QTG, 1967: 150-156).

Amanjolov, bunlara yukarıda geçen *–a/-e/-y* zarf-fiilinin olumsuz şekli olan *–may* ve ona *–ınşa* ekinin gelmesiyle meydana gelen *–mayınşa* ekini

---

[213] Bağımlı birleşik cümlenin yapısı ile ilgili bkz.: QTG (1967: 150-168); Kordabayev (1995: 87-109); Esenov (1982: 8-23); Amanjolov (1994: 192-199); Esenov/ ST (1972: 17-22); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 315-316); Bekturov, Sergaliyev (1994: 196-197);.

[214] Bağımlı birleşik cümle unsurlarının zarf-fiillerle birleşmesi için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 178-179); QTG (1967: 150-156); Esenov (1982: 17-18); Amanjolov (1994: 195-196); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 315); Bekturov, Sergaliyev (1994: 196-197); Ebuhanov (1982: 256-258).

ilâve etmektedir: *Mektepti bitir-**meyinşe**, tınım tappaymın (Okulu bitirmeden, rahat etmem)* (Amanjolov, 1994: 195-196).

b. Basit cümlelerin sıfat-fiillerle birleşmesi[215]

Birleşik cümlenin unsurlarını birleştiren sıfat-fiiller, zarf-fiillerden farklı olarak, yardımcı şekil ve unsurlar olmadan yalın hâlinde yardımcı cümlenin yüklemi olamadığı gibi, basit cümleleri de birbirleriyle de birleştiremez. Dolayısıyla basit cümleleri birleştirme görevini sadece sıfat-fiiller değil, onlarla birlikte kullanılan çeşitli ek ve edatların üstlenmektedir. Sıfat-fiillerin içinde en çok kullanılanı ve şekil açısından da en zengin olanı, *-ġan* sıfat-fiilidir. Türkoloji çalışmalarının bazılarında şimdiki zaman, bazılarında ise geçmiş zaman sıfat-fiili olarak değerlendirilen bu ek, Kazak dil biliminde geçmiş zaman sıfat-fiili olarak nitelendirilmektedir. Kazakçada hâl eklerini alan ve edatlarla birleşen *–ġan* sıfat-fiili, cümleler arasında çeşitli anlam ilişkileri kurar: *–ġanda* şeklinde bulunma hâli eki ve bazen iyelik eki alarak, genellikle zaman ve şart; *-ġanmen* şeklinde vasıta hâli ekini alarak, zıt; *-ġanşa*[216] şeklinde *-şa* ekini alarak zaman ve karşılaştırma; yalın hâlinde ancak *soŋ (sonra), sayın (-dıkça)* gibi edatlarla birleşerek zaman ve sebep; ayrılma hâli ekini alarak ve *soŋ, keyin (sonra), beri (beri), göri (-maktansa)* edtalarıyla birleşerek zaman ve karşılaştırma; yönelme hâli ekini alarak ve *şeyin, deyin (kadar, değin)* edatlarıyla birleşerek zaman; *-ġanday*[217] şeklinde *-day* ekini alarak benzetme; *-ġan-dıq-tan* şeklinde kullanılarak sebep; zaman bildiren kelimelerle birleşerek, zaman anlamlarını ifade eder: *Abay qayta-qayta ayġa qarap taŋdanıp otır-**ġan-da**, osı awıldıŋ şetinen än estildi (Abay, hayretle tekrar tekrar aya bakarken, bu obanın öbür ucundan bir şarkı sesi geldi). Bulaŋdağan Qız Qurtqa, / Äyel boldıŋ, amal joq, /Eger erkek bol**ġanda**, /Bolar eŋ tutqa bir jurtqa ("Qobılandı batır") (Güzel Kız Kurtka, / Kadın olarak yaratıldın, çare yok, /Eğer erkek olsaydın, / Bir halkı idare edebilirdin).*

---

[215] Bağımlı birleşik cümle unusrlarının sıfat-fiillerle birleşmesi için ayrıca bkz.: Arginov (1974: 178-179); QTG (1967: 156-160); Esenov (1982: 10-16); Amanjolov (1994: 194-195); Gadjiyeva (1973: 212-321); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 315-316); Bekturov, Sergaliyev (1994: 196-197); Ebuhanov (1982: 258-259).

[216] Esenov (1982: 17-18), bu şeklin, sıfat-fiil değil, zarf-fiil olduğunu ileri sürmektedir.

[217] Esenov (1982: 17-18), bu şeklin de, sıfat-fiil değil, zarf-fiil olduğunu ileri sürmektedir.

*Süyindik qanşa solğın bol-**ğan-ı-men**, özge köpşilik olay emes edi (Süyindik her ne kadar solgun ise de, diğerleri öyle değildi). Köp istep şala bitir-**gen-şe**, az istep babına keltir (Çok iş yaparak yarım-yamalak bitireceğine, az iş yap, ama mükemmel yap). Qayğı men ıza qıs-**qan soŋ**, zar şığadı tilimnen (Abay) (Ben boğan dert, ağzımdan feryad olarak dökülüyor). Onıŋ közi qadal-**ğan sayın**, Botagöz tikken tuw jelbirey tüsti (O gözlerini almadan baktıkça, Botagöz'**ün** diktiği bayrak daha da dalgalanmaya başladı)* (QTG, 1967: 156-160).

Esenov, sıfat-fiillerin tamamının birleşik cümle kurmadığı, ilgi, belirtme ve yönelme hâli eklerini alan sıfat-fiillerin, genişlemiş cümle olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, sadece *deyin, şeyin (kadar)* edatlarıyla birleşen yönelme ve yalın hâli hâlli sıfat-fiillerin bağımlı birleşik cümle kurabileceğini öne sürmektedir (Esenov, 1982: 10-16).

Amanjolov, sıfat-fiiller ve onlarla birlikte kullanılan edatlar ve bağlaçalara, *-ğan* sıfat-fiilinin ayrılma hâli ekini alan *–ğan-nan* şekli ile ayrılma hâli ekini alan sıfat-fiillerle kullanılan *burın (önce), basqa (başka);* yönelme hâli ekini alan sıfat-fiillerle kullanılan *qaray (göre), layıq (göre), taman (-mak üzere, -ken), bola (için);* vâsıta hâli ekini alan sıfat-fiillerle kullanılan *birge (birlikte), de (de);* ilgi hâli ekini alan sıfat-fiillerle kullanılan *ornına (yerine), aldında (önce)* ve yalın hâlindeki sıfat-fiillerle birlikte kullanılan *boyınşa (göre)* edatlarını ilâve etmektedir (Amanjolov, 1994: 194-195).

c. Basit cümlelerin şart kipi ekleriyle birleşmesi[218]

Şart kipi, sentaktik görevi en sabit olan fiil kipidir. Bağımlı birleşik cümlenin yardımcı unsurunun yüklemi görevini üstlenen şart kipi, öznesiyle şahıs açısından uyum sağladığı hâlde bitmişlik ifade etmez. Bununla beraber onun fiillerin içinde gerçek predikatif anlam ifade eden tek fiil kipi olduğunu söylemek mümkündür. Genellikle her hangi bir yardımcı unsur olmadan cümleleri bağlayan şart kipi unsurların arasında şartın yanı sıra zaman, zıt,

[218] Basit cümlelerin şart kipiyle birleşmesi ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Argınov (1974: 178-19); QTG (1967: 161-164); Esenov (1969: 41-69, 1982: 19); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 315); Bekturov, Sergaliyev (1994: 196-197); Ebuhanov (1982: 259-260).

karşılşatırma ve nöbetleşme gibi anlam ilişkileri kurar. *Altaw ala bol**sa**, awızdağı ketedi, törtew tügel bol**sa**, töbedegi keledi (Altı kişi bir araya gelmezse, ağızlarındaki gider, dört kişi bir araya gelirse, tepedekini bile alırlar). Biz mektepten şığa kel**sek**, sırtta Sawıtbay aqsaqal tur eken (Okuldan çıktığımızda, dışarıda Savıtbay dede duruyormuş). Üyrenbegen kisi olardıŋ arasınan äreŋ jür**se**, turğın eldiŋ balaları jalaŋaş-jalpı qalıptarımen tığılmbaq oynaydı (Alışmamış birisi, onların arasından zor geçer, ancak yerli çocuklar onların arasında çıplak hâlde saklambaç oynarlar). Keybir sonday oyların dostarımen keŋese ayt**sa**, keyde uzaq tereŋge ketedi (Bazı bu tür düşüncelerini arkadaşlarına danışırø, bazen de içine kapanır).* Yardımcı unsurda soru, esas unsurda işaret zamirlerinin gelmesiyle kurulan çift zamirli bağımlı birleşik cümleler, genellikle şart değil, karşılaştırma veya ilgi (iliktes) anlamlarını ifade eder: *Eŋbekti **qanşa** istese**ŋ**, tabsıtı **sonşa** alasıŋ (Ne kadar çalışırsan, o kadar kazanırsın). Uyada **ne** kör**se**, uşqanda **soni** aladı (Yuvada ne görse, uçtuğunda onu alır)* (QTG, 1967: 161-164).

Esenov, bunlara şart kipinin ayrıca açıklamalı ve uyumlu (*ıŋğaylas*) bağımlı birleşik cümle kurma özelliklerini ilave etmektedir: *... bastan ayaq mänin oyla-**sa**, bul özi – Jigitekten keşirilüw surağan söz (... enine boyuna düşünüldüğünde, bu, Cigitek'ten af dilemek demektir). Olar Almatınıŋ suluw körkine taŋdan-**sa**, men olarğa taŋdandım (Onlar, Almatı'nın güzelliğine hayran kaldılar, ben onlara hayranım)* (Esenov, 1969: 41-69).

d. Basit cümlelerin isim-fiillerle birleşmesi[219]

Birleşik cümlenin unsurlarını bağlayan *–ısı//-isi* şekli, vasıta hâli ekini alarak, unsurlar arasında zaman ilişkisi kurar: *Abay aralarınan ket-**isi-men**, antalap turğan qalıŋ jıyın arasında awızdan-awızğa köşken sıbır buyrıq jayıldı (Abay aralarından ayırlır ayrılmaz, orada duran kalabalığın arasında ağızdan-ağza verilen fısıltı emir yayılmaya başladı)* (QTG, 1967: 164).

Argınov, buna mastar ekinin *üşin* edatıyla birleştiği *–(u)w üşin* şeklini ilave etmektedir: *Komissiya müşelerine keŋ **tüsindir-ü-w üşin**, kombayn*

[219] Kazakçada basit cümlelerin isim-fiillerle birleşmesi için bkz.: QTG (1967: 164); Argınov (1974: 178-179); Amanjolov (1994: 195); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 316).

maketin Mırqaldıŋ kabinetine aparıŋdar (Komisyon üyelerine geniş bilgi vermek için, biçer döver makinenin maketini Mırkal'ın odasına götürün) (Argınov, 1974: 178-179).

Amanjolov, *tügil (değil, rağmen)* edatıyla birlikte kullanılan *–maq (jalamaq tügil)* isim-fiilinin üzerinde durmaktadır (Amanjolov, 1994: 195).

e. Basit cümlelerin edatlarla birleşmesi[220]

Basit cümlelerin birleşmesinde yardımcı cümlenin yüklemi kadar, onunla birlikte kullanılan *şeyin, deyin, keyin, beri, sayın, soŋ, üşin* gibi edatlar da büyük önem arz etmektedir. Birleştikleri kelimelerin farklı hâl eklerini almasını isteyen edatlar, cümlelerin arasında çeşitli anlam ilişkisi kurar. Edatların yanı sıra geçmiş zaman sıfat-fiiliyle birleşen *mezgilde, kezde, waqıtta (zaman, vakit), sätte (an(da)), küni (gün), jılı (yıl)* gibi zaman ifade eden kelimeler de basit cümlelerin birleşmesinde önemli yer alır (QTG, 1967: 164-166).

Esenov, bunlara yalın hâlli sıfat-fiille birleşen *ma;* yönelme hâli ekini alan sıfat-fiille birleşen *qaramastan (-a rağmen)*; *dep (diye)* edatlarını ilâve etmektedir: *Sol ulıytındarı jaqpay ma, älde bul ölkede endi osıdan basqa isteytin şaruwaları qalmağan ba, äytewir, teri tondı, tapal attı beytanıs adamdar soŋdarınan quwıp jürip atıp, qırıp baradı (Ulumaları mı hoşlarına gitmiyor, yoksa bu ülkede başka yapacak işleri mi kalmadı, bilinmiyor, deri kabanlı, atlı insanlar, peşlerini bırakmıyor, öldürüyorlar). Äŋgime tağı da Ninağa köşip keter me eken dep, bärimiz de Petyağa unatpay bir qarap qoydıq (Konu, acaba yine Nina üzerine mi kayacak diye, hepimiz Petya'ya hoşlanmayan bir bakışla baktık)* (Esenov, 1982: 19-20).

Amanjolov ise, edatlaşmış zarflar şeklinde adlandırdığı *burın (önce), basqa (başka), birge (birlikte), layıq (göre)* edatlarını ilâve etmektedir (Amanjolov, 1994: 199).

---

[220] Basit cümlelerin edatlarla birleşmesi için bkz.: QTG (1967: 164-166); Esenov (1982: 19-20); Amanjolov (1994: 199); Bekturov, Sergaliyev (1994: 196-197).

f. Basit cümlelerin birleşmesinde vurgunun önemi[221]

Cümlenin unsurları arasındaki vurgunun yüksekliği veya alçaklığı, vurguyu taşıyan yüklemin şekline bağlıdır. Yüklem, çekimli fiil değilse, vurgu kısa ve zayıf olur. Bağımlı birleşik cümle unsurları arasındaki vurgu ile bağımsız birleşik cümle unsurları arasındaki vurgunun aynı olmadığı gibi, yüklemleri farklı fiilmsi şekilleriyle yapılan bağımlı birleşik cümle unsurlarının arasındaki vurgu da farklıdır: *Oljabek qosa külse de, onıŋ qay külki ekenin özi de aŋdamadı (Oljabek birlikte gülse de, onun nasıl bir gülme olduğunu kendisi de anlamadı)* ve *Özi qoraş bolğanmen, osı töbeniŋ atı zor (Kendisi kaba durmakla beraber, bu tepe meşhur bir tepedir)* örneklerinden birincisinin vurgusu, ikinci cümledeki vurguya göre daha belirgindir (QTG, 1967: 166-168).

g. Basit cümlelerin ilgi kelimeleri ile birleşmesi[222]

Esenov, şart kipli bağımlı birleşik cümlelerin, aynı zamanda *kim, ne – sol, qayda – soda, qanşa – sonşa, qanday – sonday, neğurlım – soğurlım* gibi ilgi kelimeleri ile de yapıldığını belirterek, bunların genellikle çift olarak kullanıldığını, ancak Kazakçada *sonday, sonşa, sonşalıq* zamirlerinin tek olarak da kullanılabildiğine dikkat çekmektedir: *Onıŋ bul mäseleni tüsindirgeni sonday, Kenjebek qolma-qol uğıp aldı (O, bu meseleyi o kadar iyi anlattı ki, Kencebek hemen anladı).* Kazakçada bu tür çift ilgi kelimeleri olan bağımlı birleşik cümlelerin, Rusçanın tesiriyle daha çok kullanılmaya başladığını ileri süren yazar, bu konunun, genellikle şart kipi ile ilgili bölümde ele alındığını da hatırlatmaktadır (Esenov, 1982: 21-23).

2) Kazak Türkçesinde Yardımcı Cümlenin Özellikleri

Kazak Türkçesinde bağımlı birleşik cümlenin en önemli unsuru, yardımcı cümledir. Yardımcı cümlenin özelliklerini belirlemek, bağımlı birleşik cümlenin özelliklerini belirlemek demektir. Bilim adamları, yardımcı cümlenin özellikleri ile ilgili farklı görüşler ileri sürmektedir. Bütün görüş ve

---

[221] Basit cümlelerin birlşemesinde vurgunun önemi için bkz.: QTG (1967: 166-168).
[222] Basit cümlelerin ilgi kelimeleriyle birleşmesi için bkz.: QTG (1967: 161-164); Amanjolov (1994: 198-199); Esenov (1982: 21-23).

değerlendirmeleri göz önünde bulundurarak, yardımcı cümlenin özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür[223]:

a. Yardımcı cümle, nisbî olarak müstakil bir düşünceye sahiptir ve esas cümlenin anlamını çeşitli yönden tamamlar.

b. Predikatif ilişki kuran ayrı öznesi ve yüklemi vardır.

c. Yüklemleri farklı şekillerle yapıldığı için, vurgular bitmişlik vurgusu değil, yardımcı cümleyi esas cümleye bağlayan ulamalı vurgudur.

d. Yardımcı cümle, esas cümleyle çeşitli vasıta ve usullerle bağlanır. Son çekim edatları *(septewlik şılawlar)*, bunlardan biridir.

e. Yardımcı cümlenin yüklemi fiilimsidir.

f. Yardımcı unsur, genellikle esas unsurdan önce gelir.

g. Yardımcı cümle, genellikle esas cümleye bağlıdır.

h. Sadece esas cümledeki özne ile yüklem şahıs ve sayı bakmından uyum sağlar *(qıyısuw)*.

3) Bağımlı Birleşik Cümlede Unsurların Sırası

Türkçenin yardımcı unsurun, esas unsurdan önce gelme kuralı Kazak Türkçesi için de söz konusudur[224]. Kazak Türkçesinde bağımlı birleşik cümleler, genellikle bu ana kurala uymaktadır. Ancak QTG'de de belirtildiği üzere, çok yaygın olmamakla beraber, yardımcı unsurun, esas unsurun içinde yer aldığı durumlara da rastlamak mümkündür: ***Äkem etegimnen ustağanşa**, men arızımdı Talasovqa berip te ülgerdim (Babam beni etegimden tutuncaya kadar, dilekçemi Talasov'a verdim)* veya *Men, **äkem etegimnen ustağanşa**, arızımdı Talasovqa berip te ülgerdim (Ben, babam eteğimden tutuncaya kadar, dilekçemi Talasov'a verdim).* Sıradaki bu değişiklik, cümleyi sadece vurgu açısından etkilemekte, unsurlar arasındaki bağ ve mânâyı etkilememektedir. Ayrıca unsurlarının sırasında genel

---

[223] Yardımcı cümlenin özellikleri ile ilgili bkz.: Kordabayev (1995: 31-36, 80); QTG (1967: 193-195); Balakayev, Sayrambayev (1997: 232-234); Esenov (1974: 176-178, 191-194; 1982: 121-126).

[224] Bağımlı birleşik cümlenin unsurlarının sırası ile ile ilgili bu temel iki kanun ve bağımlının bazen esas cümlenin arasında gelme durumu, diğer araştırmacılarda da geçmektedir: Kordabayev (1995: 80); Esenov (1969: 74, 1982: 115-120); Argınov (1974: 178-179); QTG (1967: 168-169, 196); Esenov (1982: 89-90, 115- 121); Ebilkasımov (1982: 213-214); Savranbayev (1982: 105-111).

itibarıyla ana kanunun muhafaza edildiği şartlı bağımlı birleşik cümlelerde bazen yardımcı cümlenin yerinin değiştiği görülmektedir: *Osı qalpımen qanşa jügirerim belgisiz bolar edi,* ***eger awıldan uzanqırap alğan Mustafa toqtamasa*** *(Köyden biraz uzaklaşınca Mustafa durmasaydı, bu şekilde daha ne kadar koşacaktım bilmiyorum). Sol qalpında ol solqıldap jılap köp jatar ma edi, qayter edi,* ***eger äldeimniŋ zildey awır adımmen üyge kirip kele jatqan dıbısı estilmese*** *(Eğer birisinin çok ağır adımlarla eve girmekte olduğunu duymasaydı, daha ne kadar ağlayacaktı bilmiyor)* (QTG, 1967: 168-169).

Esenov, yardımcı cümlenin, esas cümlenin ortasında yer almasının, esas cümlenin ikiye ayrılarak, esas cümlenin öznesinin cümlenin başına gelmesiyle gerçekleştiği, öznenin başa kaymasının, onun diğer unsurlarından ayrı durarak, özel anlama sahip olması ve dikkati üzerine toplamasına yol açtığına dikkat çekmektedir: *Abay,* ***jaŋa şeşeler üyine kel-e jatqanda,*** *jılap jürgen bala Baysügirdi körgen (Abay, demin annelerinin evine gelirken, yolda ağlayan çocuk Baysügür'ü görmüştü).* Yardımcı unsurunun, esas unsurundan sonra geldiği şart cümlelerinin her iki unsurunun yüklemlerinin, olumlu veya olumsuz olduğu gibi, bazen birinin olumlu, diğerinin olumsuz biçimde olabildiğini belirtmektedir: *Men barar em,* ***sabalağan qımızım, jetektegen soyıstığım bol-sa*** *(İmkânım elverseydi, giderdim). Oğan men qınjıla qoymas em,* ***eger Marusya men ekewmizdiŋ aramızğa Marjan aralaspa-sa*** *(Eğer Marcan, Marusya ikimizin arasına girmeseydi, ben üzülmezdim). Qustar şulamas edi,* ***eger.... awıldıŋ balaları olarğa jumırtqaların erkin şayqatıp balapandarın erkin örgiz-se*** *(Eğer ... köy çocukları onların yumurtalarını rahat basıp, yavrularını rahat çıkarmalarına izin verselerdi, kuşlar çığlık atmazdı).* Ayrıca yardımcı cümlenin, esas cümleden önce kullanılmasının, Ekim İhtilâlinden önceki eserlerde çok rastlandığını belirten yazar, bunun, özellikle *dep* bağlacıyla yapılan cümleler için söz konusu olduğu, bu tür kullanılışlarda konuşma dili ve üslûp kadar bu tür yapıya sahip Rusçanın etkisinin de olduğuna dikkat çekmektedir (Esenov , 1982: 89-90, 115- 121).

Kazakçayı tarihî açıdan inceleyen Ebilkasımov, *dep* bağlacıyla kurulan direkt anlatımlı birleşik cümlelerdeki devrikleşmenin, 19. yüzyıl Kazak yazı

dilinin özelliklerinden biri olduğunu belirterek, bunu konuşma dilinin yazı diline olan etkisi olarak izah etmektedir (Ebilkasımov, 1982: 213-214).

Tarihî eserlerde birleşik cümle unsurlarının sırasının muhafaza edilmemesinde konuşma dilinin etkisi olduğunu inkâr etmeyen Savranbayev, bunu ayrıca esas cümlenin mânâ bakımından daha ağır basmasına da bağlamaktadır (Savranbayev, 1982: 105-111).

4) Bağımlı Birleşik Cümlenin Türleri

Pek büyük olmamakla beraber, farklı değerlendirme ve sınıflandırmaya tâbi tutulan bağımlı birleşik cümleleri aşağıda olduğu gibi türlere ayırmak mümkündür[225]:

a. Şartlı bağımlı birleşik cümle;
b. Zıt anlamlı bağımlı birleşik cümle;
c. Zaman anlamlı bağımlı birleşik cümle;
d. Tarz bildiren bağımlı birleşik cümle;
e. Sebep bildiren bağımlı birleşik cümle;
f. Maksat bildiren bağımlı birleşik cümle;
g. Açıklamalı bağımlı birleşik cümle;
h. Uyumlu (*ıŋğaylas*) bağımlı birleşik cümle;
i. İlgi (*iliktes*) bağımlı birleşik cümle.

a. Şartlı Bağımlı Birleşik Cümle[226]

Kazak Türkçesinde şartlı bağımlı birleşik cümleler genellikle şart kipi, zarf-fiil ve sıfat-fiil olmak üzere üç türlü şekille yapılmaktadır:

---

[225] Kazak Türkçesinde *bağımlıl birleşik cümlelerin* türleri için bkz.: Kordabayev (1995: 109-135); QTG (1967: 195); Esenov (1982: 33-114); Amanjolov (1994:200-208); Argınov (1974: 179); Demesinova (1974: 135-167); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 317-325); Bekturov, Sergaliyev (1994: 197-202); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 186-198); Ebuhanov (1982: 262-272); İsayev (1993: 149-154); Bekturov, Bekturova (1994: 320-321); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 11).

[226] *Şartlı bağımlı birleşik* cümle için ayrıca bkz.: QTG (1967: 195-202); Amanjolov (1994: 200, 202, 287); Kordabayev (1995: 112-116); Esenov (1969: 72-137); Argınov (1974: 181-184); Baytursunov (1989: 183) (şarrtı oralım); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 317-318); Bekturov, Sergaliyev (1994: 197-198); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 187-189); Ebuhanov (1982: 262-264); İsayev (1993: 151-152); Bekturov, Bekturova (1994: 334).

Şartlı bağımlı birleşik cümle yapmanın en verimli yollarından biri olan *şart kipi,* bazen *eger* bağlacıyla birlikte de kullanılmakta ve burada *eger* bağlacı, cümlenin taşıdığı şart anlamını daha da pekiştirmektedir: ***Eger*** *sol qawlını kolhozdıŋ jalpı jıynalısı maqulda-**sa,** joġarġı orındar eseptesedi (Eğer bu kararı kolhozun genel tolpantısı kabul ederse, üst mevkiler de bunu dikkate alır*). Ancak bu, cümledeki şart anlamının sadece bu *eger* bağlacından ileri geldiği anlamına gelmez. Çünkü *eger* bağlacı, cümlede özel olarak yer aldığı gibi, bazen söylenmeyebilmektedir. Nitekim, edebî dilde şartlı bağımlı birleşik cümleler, genellikle bu bağlaç olmadan yapılır. Dolayısıyla şart anlamını sadece bu bağlaçta değil, yüklemin eki ve cümlenin tümünün taşıdığı mânâda aramak gerekir.

Zarf-fiillerden **–a zarf-fiilinin** olumsuz şekliyle kurulan *şartlı bağımlı birleşik cümlelerde* yardımcı cümledeki şart, esas cümledeki neticenin er geç gerçekşeceğini gösterir ve genel itibarı ile, destan, atasözü ve halk şarkıları gibi folklor eserlerinde geçer. Bu tür cümlelerde genellikle yardımcı cümlenin de, esas cümlenin de yüklemi yüklemi olumsuzdur. Dolayısıyla sadece yardımcı cümlenin yüklemini değil, aynı zamanda esas cümlenin yüklemini de dikkate almak gerekir. Çünkü esas cümlenin yüklemine göre cümlenin tümünün mânâsı da değişir: *Jan qıynal-**ma-y,** jumıs bitpes* (Atasözü) *(Zorlanmadan, iş bitmez)* örneğinde yardımcı ve esas cümlenin yüklemleri fiilin olumsuz şekillerinden olduğu için, aralarındaki şart ilişkileri çok güçlüdür. Aynı cümle *Jan qıynal-**ma-y,** jumıs biter (Zorlanmadan iş biter)* şeklinde değiştirildiği zaman cümlenin unsurları arasında kaybolur, yardımcı cümle, esas cümlenin tarzını bildirir.

Şartlı bağımlı birleşik cümleler, ayrıca–*a* zarf-fiilin olumsuz biçimine –*ınşa* ekininin getirildiği ***–ma-y-ınşa*** şekliyle de kurulur: *Kolohozda önetin mädeni daqıldardıŋ barlıq türi mektep janında ös-**pe-y-inşe,** oquwşı solardı öz közderimen körip, öz qoldarımen egip, öz önerlerin jumsap jemisin tat-**pa-y-ınşa,** är jaqtı bilim berüw jüzege aspaydı (Kolhozda yetişen ürünlerin bütün çeşitleri okul yanında yetişmeden, öğrenciler onları gözleriyle görüp, kendi elleriyle ekmeden ve emeklerinin semeresini görmeden etraflı eğitim söz konusu olamaz).*

–ġan sıfat-fiilinin bulunma hâli ekini almasıyla kurulan *şartlı bağımlı birleşik cümleler, Qunanbay bulay bettep al-**ġan-da**, qayta oralar qayırımı joq, onı bäri biledi (Kunanbay böyle karar verirse, bir daha dönmez, bunu herkes bilir)* örneğinde görüldüğü üzere, olumlu şekilde kurulabilmekle beraber, genellikle olumsuz olarak kurulur ve bu tür cümlelerde esas cümledeki iş ve hareket gerçekleşmez: *Eger sol arada Gülnar turıp meditsinalıq tiyisti järdem körset-**pe-gen-de**, olar öletin edi (Eğer o arada Gülnar ilk tıbbî yardım göstermeseydi, onlar ölürlerdi).*

Şartlı bağımlı birleşik cümlelerin unsurlarındaki belirli bir şarta bağlı olan olay veya durum bazen gerçekleşir, bazen gerçekleşmez, bazen de gerçekleşmesi muhtemel görünür. Kazakçada şartlı bağımlı birleşik cümleler, unsurlarındaki şart ve neticenin ilişkilerine göre, *gerçek, gerçek olmayan ve tahminî (real, irreal, boljaldı)* olmak üzere üçe ayrılmaktadır:

a) *Gerçek şartlı birleşik cümlelerde* esas cümledeki netice, yardımcı unsurdaki şarta aykırı değildir ve er geç gerçekleşir, dolayısıyla yardımcı cümlenin yüklemi geniş zaman fiiliyle yapılır. Ancak şartın derecesi aynı olmaz: Birilerinde çok güçlü iken, diğerlerinde daha zayıf olur. Şart derecesinin güçlü olması, cümlenin yapısına bağlıdır. Şart derecesi güçlü olan cümleler genellikle aşağıdaki gibi şekillerle kurulur:

- Esas cümlenin yüklemi fiilin emir kipi şekliyle yapılır: *Qısım körse**ŋ**der, osında **keliŋder**! (Baskı hissederseniz, buraya gelin).*

- Şartlı bağımlı cümleler yemin şeklinde olur ve bu tür cümlelerde yardımcı cümlenin yüklemi olumsuz biçimdedir, esas cümlenin yüklemi ise, *atım qurısın (bana ... desinler), aruwağı atsın (ruhu çarpsın), qurıp qalsın (kahrolsun)* gibi yemin ifade eden kelimelerle yapılır: *Jayasınıŋ mayı tap bir eli şıqpa**sa**, **murnımdı kesip bereyin** (Etin yağı bir bir parmak kadar çıkmazsa var ya, burnumu keseyim).*

- Şartlı bağımlı birleşik cümlelerin yardımcı unsurunda *kim, ne, qay, qayda (nerede, nereye), neġurlım (ne kadar)* gibi soru zamirleri, esas unsurunda ona cevap olarak kullanılan *sol, sonda (orada, oraya), solġurlım (o kadar)* gibi işaret zamirlerinin birbirleriyle ilintili (iliktes) şekilde

bağlanmaları üzerine kurulur: ***Kim*** *osı tireste äket**se**,* ***sonıŋ*** *juldızı oŋınan tudı dey ber (Bu mücadelede kim kazanırsa, onun yıldızının parlayacağından emin olabilirsin). Jarıq* ***neġurlım*** *köp tüsse, ösimdik* ***solġurlım*** *jaqsı ösedi (Işık ne kadar bol olursa, bitki de o kadar iyi büyür).*

Ancak unsurlar arasındaki şart derecesi her zaman böyle güçlü olmaz, bu durumda yardımcı cümle ile esas cümlenin yüklemleri zaman açısından birbireliyle sıkı bağ kurarak aşağıdaki gibi olur:

- Yardımcı cümlenin yüklemi, gelecek zaman fiiliyle; esas cümlenin yüklemi ise, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve görülen geçmiş zaman fiilleriyle yapılır: *Sen onıŋ tilin bil**seŋ**, kökirek közin aşıl**adı** (Sen onun dilini bilirsen, kalp gözün açılır).*

- Yardımcı cümlenin yüklemi, geçmiş zaman; esas cümlenin yüklemi, şimdiki zaman, geniş zaman ve geçmiş zaman şekilleriyle yapılır ve yardımcının yüklemi olumsuz şekilde olur: *Biz eşkimniŋ eşteŋesin alma**saq**, bizge ne qıla qoy**ar** deysiŋ (Biz kimsenin bir şeyini almazsak, bize ne yapabilirler).*

b) *Gerçek olmayan bağımlı birleşik cümlelerin* yardımcı unsurundaki şart, esas cümledeki neticenin gerçekleşmesine aykırı olur ve bundan dolayı da söz konusu durum ve öznenin amacı gerçekleşmez: *Onday halge Marfuġa kel**mes pe edi**, qayter edi, eger maŋında köŋilin awlap keŋeserlik adam bol**sa** (Eğer yanında onu oyalayıp, istişare edecek birisi olsaydı, Marfuga belki de bu hâle düşmezdi).* Gerçek olmayan şartlı bağımlı birleşik cümlelerin unsurlarının arasındaki anlam ilişkileri de, yüklemin şekillerine ve cümlenin bütün mânâsına bağlıdır. Bu tür cümlelerde unsurların yükleminin yapı, şahıs ve zaman ilişkileri şu aşağıdaki gibidir:

*Olar osı ändi aytıp otırıp al**ar ma edi**, qayter edi, eger üsterinen güwlep balşıq tögilip ketpe**se** (Eğer üzerlerine çamur dökülmeseydi, şarkıyı daha bir süreliğine devam edecekler). Eger attılar osılay tura bette-**gen-de**, Oljabek sasqanınan "al, Jamal, ustaldıq" dewge de beyim **edi** (Eğer atlılar bunlara doğru gelseydi, Olcabek şaşkınlığından "Cemal, yakalandık" diyecekti)* örneklerinde görüldüğü üzere, yardımcı cümlenin yüklemi, fiilin şart kipi ve *–ġan* sıaft-fiilinin bulunma hâli ekini almasıyla yapılarak, geçmiş zamanı ifade

ederken; esas cümlenin yüklemi, gelecek zamanın hikayesiyle (imperfekt) yapılır.

c) *Tahminî şartlı bağımlı* birleşik cümlelerde de şart gerçektir, ancak onun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin belli değildir. Bu tür tahmin bildiren şartlı bağımlı cümlelerin esas usurunda bazen *mümkin, tiyis (gerek)* gibi modal kelimeleri de kullanılır ve genellikle iki unsurun da yüklemi gelecek zamanla yapılır: *Eger osı oylardı işke asıra al**sa**, "Keŋtoğay" kolhozı lezde burqırap ösip ketüwge **tiyisti** (Eğer düşündüklerini gerçekleştirebilirse, "Kentogay" kolhozu hemen kalkınacaktır).* Ayrıca, bu tür cümleler, tahmin bildirmenin yanı sıra, hayal, dilek ve şüphe gibi modallik de ifade edebilir ve bu cümlenin anlamı ve esas cümlenin yüklemine bağlıdır: *Meniŋ erkime sal**sa**, munıŋ bärin qoyıp maydanğa keter em... (Elimde olsaydı, her şeyi bırakıp savaşa giderdim)* (QTG, 1967: 195-202).

Şart bağımlı birleşik cümlenin önemli özelliklerinden birinin, yardımcı unsurlarının, diğer bağımlı birleşik cümlelerde olduğu gibi, esas cümlenin bir unsurunu değil, tümünü nitelendirmesi olduğuna dikkatleri çeken Kordabayev, bazen cümlenin şartlı bağımlı birleşik cümle olup olmadığını anlamanın zor olduğu, ancak bunun cümleye *eger (eğer)* bağlacının getirilmesiyle anlaşılabildiğini belirtmektedir. Şartlı bağımlı birleşik cümlelerin şart kipine *ğoy* kelimesinin getirilmesiyle de kurulduğunu öne sürmektedir: *Ol osındayda kele qal-**sa ğoy**, kelisip attanar edik (Şimdi gelseydi, anlaşır yola çıkardık)* (Kordabayev, 1995: 112-116).

Esenov, bazı dilbilmicilerin, *eger* bağlacıyla birlikte kurulabilen cümlelerin şartlı bağımlı; kullanılamayan cümlelerin zaman anlamlı olduğunu ileri sürerek bunu, şartlı bağımlı birleşik cümleleri, diğer anlamdaki cümlelerden ayırmanın esas ölçüsü olarak kabul etmelerine katılmadığını belirterek, sebeplerini şöyle izah etmektedir: 1) yardımcı cümlenin yüklemi ile öznesinin arasındaki bağ ve bu güçlü bağdan doğan anlam, esas alınmalı; 2) *eger* bağlacı, ayrıca zıt anlmalı, açıklamalı ve uyumlu (*ıŋğaylas*) bağımlı birleşik cümlelere de gelebilir: *Kulak ügiti nadandıqtı qızdırıp jat-**sa**, ol jaq aşpaydı (Köy ağasının öğüt-nasihatı cehâleti körüklüyor, ama onun ağzını bıçak açmıyor). Seniŋ malıŋ ket-**se**, ol-azamattıŋ qunı (Giden senin malın*

*değil, vatandaşın hakkıdır). Jaŋa jumısşılar bulardıŋ awzına qara-**sa**, bular prezidiyumdağı Ermekke qaraydı (Yeni işçiler bunlara bakıyorlar, bunlar kürsüdeki Ermek'e bakıyorlar).*

Zarf-fiilerle yapılan şart bağımlı birleşik cümlelerle ilgili olarak *-may* zarf-fiil ekiyle yapılan şart cümlelerinin iki unsurunun da yükleminin olumsuz olması gerektiği görüşüne karşı, Esenov, esas cümlenin yükleminin, soru şeklinde olumlu olabildiğine dikkatleri çekmektedir: *Sirä, meniŋ köŋilim basıla-**r ma**, saqinalı qolıŋnan et asa-**may** (Yüzüklü elinden et ye-meden gönlüm rahatlar mı sanıyorsun).* Ayrıca çoğu araştırmacıların sıfat-fiil şekli olarak kabûl ettikleri *–ġanşa* ekini, zarf-fiil şeklinde değerlendirerek *-ġanşa* ekiyle yapılan şartlı bağımlı birleşik cümlelerin, her zaman genel şahıslı olduğu ve bundan dolayı da genellikle atasözlerinde kullanıldığını belirten yazar, bu şartlı bağımlı birleşik cümlelerin karşılaştırma anlamı taşıdığına da dikkat çekmektedir: *Mıŋnıŋ tüsin bil-**genşe**, birdiŋ atın bil (Bin kişinin simasını tanıyacağına bir kişinin adını bil).* Yardımcı ve esas unsurlardaki karşılaştırılan kelimelerin aynı şekilden, yüklemlerinin de aynı fiilden olduğu bu tür cümlelerin atasözlerinin yanı sıra edebî dilde de rastlandığını belirterek, bazen bu tür şartlı bağımlı birleşik cümlelerin esas unsurunda üsteleme anlamı taşıyan *jaqsı, artıq* kelimelerinin kullanıldığını ileri sürmektedir: *Sözіŋ semiz bolıp, isiŋ arıq bol-**ġanşa**, isiŋ semiz bolıp, sözіŋ arıq bolsın, - dedi Şıġanaq (Şıganak "sözün çok, işin az olacağına, işin çok, sözün az olsun", dedi). Germaniyaġa, Kermanġa barıp öl-**genşe**, özimizdiŋ kir juwıp, kindik kesken jerimizde ölegenimiz **jaqsı**, - dedi (Almanya'ya gidip öleceğimize, doğduğumuz yerde ölelim daha iyidir).* Bazen de esas cümlenin yükleminin, soru edatlarıyla birlikte kullanılan *emes (değil), qaytedi (nasıl olur (ne olur)), netti (ne yaptı (ne olur))* gibi yardımcı fiillerle birleştiği cümlelerde şart anlamının biraz zayıfladığına dikkat çekmektedir: *Sorlı taġdır tiri ketir-**genşe**, meni seniŋ aldıŋda ... **alsa netti** (Çileli kader beni hayatta bırakacağına senden önce ... götürseydi).* Türkoloji çalışmalarının bazılarında karşılaştırmalı, bazılarında ise zıt anlamlı olarak nitelendirilen bu tür cümlelerin zıt anlam taşıdığını inkâr etmemekle beraber, cümlenin bütününde zıt anlamın olmadığı, çünkü burada bir iş veya hareketin

gerçekleşmesi için, ikinci bir özne tarafından şart koşulduğu, dolayısıyla da bu tür cümlelerin esas unsurunun yükleminin, zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlenin genellikle geçmiş zamanla ifade edilmesine karşılık, emir kipi veya gelecek zaman fiilileriyle yapıldığını öne sürmekte, şartın gerçekleşmiş veya olmuş bitmiş iş-harekete koşulmadığını ilâve etmektedir: *Minin körip bez-**genşe**, minin alıp **tüze** (Kusurunu görüp yüz çevireceğine, onu düzeltmeye çalış).*

Yazar, ayrıca şartlı bağımlı birleşik cümlelerin şart kipi, sıfat-fiil ve zarf-fiil şekillerinin yanı sıra aşağıdaki gibi yapılarla da kurulduğuna dikkat çekmektedir:

a) Yardımcı cümlenin yüklemi, görülen geçmiş zamanın olumlu-soru biçimiyle yapılır: *Ol ayt-**tı ma**, seniŋ jolıŋ bola qaladı (O öyle söylediyse, yolun açık olur).*

b) Şart kipinin *bol-* fiiliyle birleşmesi suretiyle yapılır: *Onıŋ köŋili tüs-**se** boldı, aytqanımdı eki etpey orındaydı (İçinden gelirse, dediğimi iki etmez).*

c) *–ġan soŋ* şekliyle yapılır: *Atımdı adam qoy-**ġan soŋ**, qaytip nadan bolayın (Adımı insan koyduktan sonra, nasıl da nâdân olayım).*

d) Emir kipinin *–şı* pekiştirme ekini alması sûretiyle yapılır: *Adam kütpe-**sinşi**, egin därige qalay öser eken! (İnsan bakmazsa, ekine ilaçtan fayda yok).* Kazakçada bu dört yapıdan ilk ikisinin şart anlamı taşımakla beraber, daha çok konuşma dilinde kullanıldığı, edebî dilde bu tür yapıların şart kipiyle yapıldığını da belirtmektedir (Esenov, 1969: 72-137).

b. Zıt Anlamlı Bağımlı Birleşik Cümle[227]

***Mandayıma ne jazsa da** osı üyde kütip alam (Ne olursa olsun bu evde beklerim). Seni erkelet-**pek tügil**, öz basın kötere almay jatır (Seni şımart-mak şöyle dursun, başını bile kaldıaramıyor)* örneklerinde görüldüğü üzere, Türkoloji ile ilgili eserlerin bazılarında zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin

---

[227] *Zıt anlamlı bağımlı birleşik* cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 202-203, 287); Argınov (1974: 185-189); QTG (1967: 202-206); Kordabayev (1995: 116-121); Esenov (1969: 141-160); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 319); Bekturov, Sergaliyev (1994: 198-199); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 189-191); Ebuhanov (1982: 264-265); İsayev (1993: 153); Bekturov, Bekturova (1994: 333).

bir türü olarak değerlendirilen *qayda bolsa da (nereye olura olsun), qaşan bolsa da (ne zaman olursa olsun), qanday bolsa da (nasıl olursa olsun), sonday bolsa da (öyle olsa bile), bolmasa da (olmasa bile), ne jazsa da (ne yazdıysa da)* gibi kalıplaşmış sözler ve *tügil, bılay tursın (değil, şöyle dursun, bir yana)* gibi kelimeleri ihtiva eden cümlelerin birleşik değil, basit cümle olduğuna dikkat çeken Kazak Dili Gramerinin yazarları, *zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin* şart kipi ve onun *da/dağı (da/dahi)* bağlaçlarıyla birleşmesinin yanı sıra *–ğanımen* sıfat-fiili ve *–a* zarf-fiiliyle de kurulduğunu belirtmektedirler: ***Biraq*** *onısın keybirewler mazaq qılsa, Omar ol mazaqqa tüsinbeytin edi (Ancak bazıları onun bu hâliyle alay etseler de, Omar onu anlamazdı). Patşa jer jüzine jasawıldarın taratıp qanşa izdet**se de**, muŋsız adam tabılmadı (Padişah her ne kadar her tarafa adamlarını göndererek arattıysa da, dertsiz insan bulunmadı). Qanşama zeyindimin deseŋ dağı, / Köp jäyt boladı eken uğa almağan (Ne kadar zekiyim desen dahi, / Kavrayamadığın çok şey vardır). Nemister ojar qıymıldap, ilgeri basıp kele jat-**qan-ı-men**, artına qaraylawları da az emes edi (Almanlar, ilerlemesine ilerliyorlar ama arkalarına bakıp duruyorlar). Keybir surawları bol-**a** tur-**a**, Sırbaydıŋ Masaqbay turalı aytqan sözderin Estay bölgen joq (Estay, bazı soruları olduğu hâlde, Sırbay'ın Masakbay ile ilgili söylediği sözlerini kesmedi).*

Ayrıca, zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin, unsurlarındaki iş veya hareketlerin gerçekleşip gerçekleşmeme özelliklerine göre *gerçek, gerçek olmayan* olmak üzere ikiye ayrılabildiğine dikkat çekilmektedir:

a) *Gerçek zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlede*, söz konusu olayın gerçekleştiği veya gerçekleşmekte olduğu bilidirilir ve buna göre de unsurların yüklemleri fiilin olumlu şekilleriyle yapılır ve esas unsurun yüklemi, esas itibarıyla, şimdiki zaman, geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman fiilleriyle kurulur: *Olardıŋ qoldarı baylawlı, moyındarı buğawlı bol-**ğan-men**, öz jerleriniŋ üstinde nıq basadı (Onların elleri bağlı, boyunları boyunduruklu olmakla beraber, kendi topraklarına emin adımlarla ayak basarlar). Boyıŋ kökke jet**se de**, oyıŋ äli qısqa eken (Boyun uzun, ama aklın kısaymış).* Zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlenin bu türünde yardımcı

cümledeki olay gerçekleşmediği hâlde, esas unsurdaki olayın gerçekleştiği görülür. Bundan dolayı, yardımcı cümlenin yüklemi, her zaman fiilin olumsuz; esas unsurun yüklemi, olumlu şekilde yapılır.

b) *Gerçek olmayan zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlenin* yardımcı unsurunda işin gerçekleştiği veyahut gerçekleşmesi için çaba harcandığı hâlde esas unsurdaki işin gerçekleşmediği görülmektedir: *Alaman kempirdi mingestirüw üşin qasına kel**eyin dese**, astındağı atı pısqırıp jolatpadı (Alaman, yaşlı kadını atına almak için, yaklaşmak istedi ama altındaki atı yaklaştırmadı).* Bu tür cümlelerde yardımcı cümlenin yüklemi, fiilin olumlu; esas unsurun yüklemi, olumsuz şekliyle yapılır ve *emes (değil), joq (yok)* kelimeleriyle birlikte kullanılır: *Men ayt**sam**, qarısıp tıŋdamaydı (Ben söylüyorum ama inat ediyor dinlemiyor). Tün äzir tınış bol**ğanmen**, eşkim äli uyıqtamaptı (Gece sakin ise de, kimse uyumamış)* (QTG, 1967: 202-206).

Zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlelerde zıt anlamın, yardımcı unsurda değil, esas unsurda ifade edildiğine dikkat çeken Koradabayev, onların önemli özelliklerinden birinin, yardımcı unsurun, esas cümlenin bir unsurunu değil, tümünü nitelemesi olduğunu belirtmekte ve şu yapıları eklemektedir: *Zulımdıq jalğız ğana qalada ma **desem**, el işinde de şılqığan ädiletsizdik eken (Zûlmün sadece şehirde olduğunu düşünüyordum, meğer köy de adâletsizlikle doluymuş). Äzir bir şubardıŋ özi qatarğa ilinip kele jat-**qanı bolmasa**, mınaw otırğan üş tuwıstıŋ aldında onıŋ älsiz ekeni ras (Şimdilik kendi ayakları üzerinde duruyor ama onun, bu oturan üçüne göre zayıf olduğu bir gerçektir). Tölewbekti muğalimderdiŋ köbi **jek körse**, Janat onı **jaqsı köredi** (Tölevbek'i öğretmenlerin çoğu sevmez, ama Canat onu sever).*

Yazar, ayrıca *–ğan-şa* şekliyle kurulan zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin karşılaştırmanın neticesinde meydana gelen zıt anlamı ifade ettiğini belirterek, onların diğer zıt anlamlı bağımlı cümlelerden faklı olduğuna dikkat çekmektedir: *Jaqsı attıŋ jalı saqtal-ğan-şa, jaqsı jigittiŋ arı saqtalsın (İyi atın yelesi korunacağına, iyi yiğidin namusu korunsun)* (Kordabayev, 1995: 116-121).

Esenov, zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin dikkate değer yönünün, cümle vurgusu olduğunu belirterek yardımcı cümlenin, özellikle yardımcı

cümleyi, esas cümleye bağlayan yüklemin yüksek sesle söylendiğine dikkat çekmektedir.

Zıt anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin yapılarına *-a qaramastan* şeklini ilâve etmektedir: *Jawdıŋ öte qattı qarsılıq körsetkenine qaramastan, jigitter alġa basuwda edi (Düşmânın şiddetli bir şekilde karşılık vermesine rağmen, adamlar ilerlemeye devam ediyorlardı)* (Esenov, 1969: 141-160).

c. Zaman Anlamlı Bağımlı Birleşik Cümle[228]

Kazakçada *zaman anlamlı bağımlı birleşik cümlenin* yardımcı unsurunun yüklemi, şart kipi, sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiillerle yapılmaktadır.

a) Unsurların sıfat-fiillerle birleşmesi, kendi aralarında aşağıda olduğu gibi türlere ayrılmaktadır:

- Yardımcı cümlenin yükleminin, *–ġan* sıfat-fiilinin bulunma hâli ekini almasıyla yapılması, edebî dilde kalıplaşmış olan ve geniş çapta kullanılan en eski usullerden biridir: *Uytqıbek Seyfollanıŋ sälemin ayt-**qan-da**, İmam Musa jılı uşıray jımıydı (Uytkubek, Seyfullah'ın selâmını ilet-tiği-n-de, İmam Musa müşfik tebessüm etti).*

- Yalın hâlindeki sıfat-fiilin *kezde, şaqta, soŋ, sayın* edatlarıyla (*demewlikter*) birlikte kullanılması suretiyle yaplılır: *Kün nayza boyı köteril-**gen şaqta**, alıstan atılġan zeŋbirek dawsı da estildi (Güneş epey yüksel-diği zaman, uzaktan top sesi duyuldu). Sol qızuw örle-**gen sayın**, sandıraq molayıp, köbinşe esin bilmey jattı (Ateşi yüksel-dikçe, sayıklaması da çoğalıyor, çoğunlukla baygın yatıyordu).* Bazen *soŋ* edatının, *Bar elüwbası ötip bol**ġan soŋ ġana**, naçalnik ornınan turdı (Ancak bütün ellibaşılar geç-tikten sonra, başkan yerinden kalktı)* örneğinde görüldüğü üzere, *ġana* sınırlandırma edatıyla birlikte kullanıldığı görülür.

- *-ġan* sıfat-fiiline *–şa* ekinin gelmesi suretiyle yapılır: *Uljan awılına kelip jet-**ken-şe**, barlıq üyler tigilip boldı (Ulcan obaya ulaş-**ıncaya kadar**,*

---

[228] *Zaman anlamlı bağımlı* birleşik cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 200-201, 203-204, 287); Bayrutsunov (1989: 184), *(-ġanda (jalġasıŋqı oralım));* QTG (1967: 206-211); Kordabayev (1995: 126-128); Esenov (1982: 70-89); Argınov (1974: 190-194); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 321); Bekturov, Sergaliyev (1994: 200-201); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 1191-193); Ebuhanov (1982: 267-268); İsayev (1993: 152-153); Bekturov, Bekturova (1994: 322).

bütün evler kurulmuştu). Bazen, *Esenqul jawap qat-**qan-şa bolġan joq**, jaŋağı jük maşinağa da jettik (Esenkul daha cevap vermedi ki, deminki yük arabasına da vardık)* örneğinde görüldüğü gibi, *-ġanşa* sıfatı-fiil şekliyle yapılan yüklemden sonra *bolġan joq* kelime grubunun da kullanıldığı görülür.

- *Jürginşiler äbden közden tasa bol-**ġan-ġa şeyin**, bular arttarınan qarap turdı (Yolcular gözden kayboluncaya kadar, bunlar arkalarından baktılar)* örneğinde görüldüğü üzere, yönelme hâli ekini alan sıfat-fiilin, *deyin, şeyin (değin, kadar)* edatlarıyla birlikte kullanılması suretiyle yapılır.

- Ayrılma hâli ekini alan sıfat-fiilin, *keyin, soŋ, beri* edatlarıyla birlikte kullanıması suretiyle yapılır: *Özge kemeniŋ adamdarı tara-**ġan-nan keyin**, bul kemeniŋ adamdarı Rahmetti ortağa ala asqa otırdı (Diğer gemilerin yolcuları dağıldıktan sonra, bu geminin yolcuları Rahmet'i aralarına alarak yemeğe oturdular). Şeşem qıltamaqtan öl-**gen-nen beri**, men adam balasınıŋ ömirin mezgilsiz suwaldıratın sırqattıŋ bärine öşpin (Annem nefes darlığından öleli beri, insanın hayatını zamansız durduran her çeşit hastalığın düşmanıyım).*

- *Eki qabat üydiŋ joġarğısına köteril-**er-de**, Boqay bärin jıynap öz qolına aldı (Bokay, iki katlı evin üst katına çıkarken, hepsini toplayarak, kendi eline aldı)* örneğinde görüldüğü gibi, *-r* sıfat-fiilinin bulunma hâli ekini alması suretiyle yapılır.

b) Zarf-fiillerin hemen hemen bütün çeşitleri zaman anlamlı bağımlı birleşik cümle kurabilir:

- *Taŋ at-**ıp**, üyge säwle kire bastadı (Şafak söktü ve eve güneş ışığı girmeye başladı)* örneğinde görüldüğü üzere, *-p* zarf-fiiliyle kurulur.

- *–a/-e, -(ma)y* zarf-fiilleriyle kurulur: *Aybarşa tısqa şığ-**a**, Masaqbay Däwlettiŋ hatın oquwğa kiristi (Aybarşa dışarı çıkınca, Masakbay, Devlet'in mektubunu okumaya başladı). Güljan qaqpadan şığıp ülger-**me-y**, oğan qarsı Şolpan kirip kele jattı (Gülcan kapıdan daha çıkmadı ki, içeri Şolpan giriyordu).*

- *Mariyaş kel-**geli,** sovhozdıŋ egin şaruwaşılığına da osınday jaŋalıqtar enip jatır (Mariyaş gel-eli, sovhozun ziraatında da yenilikler yer almaya başladı)* örneğinde görüldüğü gibi, *-ġalı* zarf-fiiliyle yapılır.

c) Unsurlar, *ısımen/-isimen* isim-fiil şekliyle birleşir: *Quran oquw bastal-**ısı-men**, Qunanbay basın tömen salıp, mülgip, jalğız közin juma tüsti (Kuran okunmaya başla-y-ınca, Kunanbay başını daha da eğdi ve gözünü yumdu).*

d) Unsurların şart kipi ekiyle birleşmesi, zaman anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin kurulmasında en çok kullanılan usuldür: *Közimdi aşıp aldıŋğı jaqqa qara-**sa**-m, eki adam qarawıtıp tur eken (Gözlerimi açarak, önüme bak-tığı-m-da, iki adamın durduğunu gördüm).*

Zaman anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin unsurları arasındaki zaman ilişkileri farklıdır: Bazen iki unsurda olup biten olaylar aynı zamanda, bazen birindeki olay ikincideki olaydan önce veya sonra gerçekleşir. Buna göre onlar, aynı zamanlı ve farklı zamanlı olmak üzere ikiye ayrılır:

a) *Aynı zamanlı bağımlı birleşik cümleler: Taŋ qaraŋğısı bol-**ġan kezde**, Saqa sırtqa şıqtı (Sabahın alacakaranlığı olduğu zaman, Saka dışarıø çıktı).*

b) *Farklı zamanlı bağımlı birleşik cümleler,* kendi içinde gruplara ayrılır:

- Yardımcı unsurdaki iş veya hareket henüz gerçekleşmemişken, esas cümledeki olay yerine getirilmiş oluyor: *Qaşan Reyavkin kelip jariyala-**ġan-şa**, özi urlıqtan ustalġanday qısıladı da jüredi (Reyavkin gelip açıklayıncaya kadar, sanki hırsızlıktan yakalanmış gibi çekiniyordu). Abaylar attan-**ar kezde**, Qaratay tısqa şığıp ketken-di (Abaylar yola çıkacakları zaman, Karatay dışarı çıkmıştı).*

- Yardımcı unsurdaki yeni başlayan olay daha sona ermeden, esas cümledeki olay gerçekleşir. Buna göre de yardımcı unsurun yüklemi bu tür anlamları taşıyan *ala berem degende (alayım derken, almak üzereyken), turayın dep umtılġanda (kalkmak üzereyken, kalkmaya çalışırken, henüz kalkmıştı ki), alġalı jatqanda (almak üzereyken, alayım derken)* gibi yapılarla kurulur: *Baytas pen Jumabay taqal-**a** bergende, Abay da qasına kep qalıp edi (Baytas ile Cumabay yaklaş-mak üzereyken (yaklaşmıştı ki), Abay da*

*yanlarına gelmişti). Şäydi jaŋa aldına al-**ġalı jatqanda**, awılnaydıŋ kişkene balası kirip keldi (Çay içmek üzereydi ki, köy ağasının küçük çocuğu içeri girdi).* Ayrıca yardımcı cümlenin yüklemi *–ġan-şa* sıfat-fiil şekliyle yapılan cümlelerde yardımcı unsurdaki işin olmakta olduğunu, henüz sona ermediği anlamı vardır: *Şäkenmen quşaqtasıp mawqım basıl-**ġan-şa**, attar awılġa tayanıp ta qalġan edi (Şaken'le kucaklaşarak hasret gid-**er**-inceye kadar atlar da obaya yaklaşmışlardı).*

- Yardımcı unsurda da, esas unsurda da işin gerçekleştiği, ancak zaman açısından esastaki işin daha önce yerine getirildiği bildirilir ve bu, esas unsurun yükleminin *e-* yardımcı fiiliyle birleşmesiyle gerçekleşir: *Biz kel-**gende**, oyın jaŋa bastalġan eken (Biz gel-diğimizde, oyun yeni başlamıştı).*

- Yardımcı unsurdaki iş veya hareket, esas unsurdaki olaydan önce gerçekleşir: *Qaruwın tasta-**ġan soŋ**, oğan zaŋsız soqtığa almaysıŋ (Silahını bıraktıktan sonra, artık ona kanunen dokunamazsın). Qanabek Şşerbakovtıŋ sözin qazaqaşalap bol-**ısımen**, kempir Şşerbakovtı jeteley qabırlarğa jaqınday tüsti (Kanabek, Şerbakov'un sözlerini Kazakçaya tercüme et-tikten sonra, yaşlı kadın Şerbakov'u ellerinden tutarak, kabirlere doğru yaklaştı)* (QTG, 1967: 206-211).

Zaman anlamlı bağımlı birleşik cümlenin yapılarına *–ar aldında (-madan önce)* şeklini ilave eden Kordabayev, zaman anlamlı bağımlı birleşik cümle olarak nitelendirilegelen ***Qaşan** jer otayadı, mal **sonda** sütteydi (Ne zaman otlar gürleşir, hayvanlar da o zaman süt vermeye başlar)* gibi cümlelerin yüklemlerinin çekimli fiille yapılmasından dolayı, bağımlı birleşik cümle olmadığını belirtmektedir (Kordabayev, 1995: 126-128).

Kazakçada zaman anlamlı bağımlı birleşik cümlelerin yapısı ile ilgili diğer araştırmacıların görüşlerini paylaşan Esenov, onları biraz daha farklı değerlendirmeye tâbi tutarak kendi aralarında önce 1) *sentetik* zaman bağımlı birleşik cümle, 2) *analitik* zaman bağımlı birleşik cümle ve 3) *analitiko-sentetik* zaman bağımlı birleşik cümle olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Daha sonra birinci gruba, yardımcı cümlesinin yüklemi şart, sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiil şekilleriyle yapılarak esas cümleyle doğrudan doğruya bağlanan zaman anlamlı bağımlı cümleleri; ikinci gruba dış

görünüşü itibarı ile yardımcı unsurun yükleminin çekimli fiille yapılmasından dolayı bazen bağımsız birleşik cümleler olarak değerlendirilen, ancak anlam açısından bitmişlik ifade etmeyip, esas cümleyi zaman açısından tamamlayan ve yardımcı cümledeki yeni başlayan bir işin daha bitmeden, esas cümledeki işin gerçekleştiğini bildiren *–a bergeni sol edi, -ayın dep edi, -uwı muŋ eken, -maq bolıp edi, -p ülgermedi, –ġanşa bolġan joq, -sa boldı, -sa bolġanı, -sa-aq boldı* gibi birleşik yapılı cümleleri dahil etmektedir[229]: *Ol qolındağı eki paltosın tazartuwġa usın-**a bergeni sol edi**, qabıldap turġan äyel onıkin ısırıp tastadı... (O elindeki iki paltoyu henüz uzatıyordu ki, teslim alan kadın onunkini bir kenara itiverdi...). Däneş telefon qulağın tasta-**p ülgermedi**, öz bölmesinen Oraz şıqtı (Daneş telefon ahizesini yeni koymuştu ki, kendi odasından Oraz çıktı).*

Analitik zaman bağımlı cümlelerin, sentetik zaman bağımlı cümlelere göre nâdir kullanıldığı, bunun, analitik yolla yapılan cümlelerin daha son zamanlarda kalıplaştığı ve bağımsız birleşik cümellerden geliştiğini gösterdiğini ileri süren yazar, üçüncü analitiko-sentetik zaman bağımlı cümlelere 1) yardımcı cümlenin yüklemi, *kezde, şaqta, soŋ, sayın* gibi edatlarla birleşen yalın hâlli sıfat-fiiller; 2) *deyin, şeyin* edatlarıyla birleşen yönelme hâlli sıfat-fiiller ve 3) *keyin, beri, bılay* edatlarıyla birleşen ayrılma hâlli sıfat-fiillerle; başka bir ifadeyle hem yüklem şekli hem de edatlarla yapılan cümleleri dahil etmektedir[230] (Esenov, 1982: 70-89).

Amanjolov, zaman anlamlı bağımlı birleşik cümlenin yapılarına *-mas-tan burın (ma-dan önce)*; Argınov, *-ġan-nan bastap (-dan itibaren)* ve *– w-ı-nan*

---

[229] Esenov, bu tür cümlelerin diğer Türk lehçelerindeki nasıl yapıldığı üzerinde de durmaktadır: Azerbaycan Türkçesi, Özbekçe gibi diğer bazı Türk lehçelerinde *ki* bağlacı ile; Kırgızca, Sibirya Tatarlarının dilinde ilgi zamirleriyle yapıldığına dikkat çekmektedir: *Qanday kış keldi, oşondoy kün suuk bolot. Üslärinin maşinası ġatsan kitti, şonta kittim.* Ayrıca, Gadjiyeva'nın *İlyas öz sözlärini deyib bilmädi, onlar artıg Räananın çapasına (çalasına) yetişmişdilär* gibi örnekleri bağımsız birleşik cümlelerden gelişen bağımlı birleşik cümle olarak tanımladığını belirtmektedir. Yazar ayrıca analitik zaman bağımlı cümlelerin, sentetik zaman bağımlı cümlelere göre nâdir kullanıldığı, bunun, analitik yola yapılan cümlelerin daha son zamanlarda kalıplaştığı ve bağımsız birleşik cümellerden geliştiğini gösterdiğini ileri sürmektedir.

[230] Bu konuda Karakalpakça *Bular tenglikti alġannan, analar şıqtı qamawdan* örneğinde görüldüğü üzere, bazı Türk lehçelerinde ayrılma hâlli sıfat-fiillerin edatlar olmadan da kullanıldığını ifade etmektedir. (*Üyden şıqqannan toqtamay jügirdi* gibi örnekler Kazakçada da vardır – BM).

burın/ -w-dan burın (-madan önce) şekillerini de ilâve etmektedirler (Amanjolov, 1994: 203-204; Argınov, 1974: 190-191).

d. Tarz Anlamlı Bağımlı Birleşik Cümle[231]

(Olar) birine-biri ***külimdep*** *qaradı ((Onlar) birbirlerine gülümseyerek baktılar).- Julığınan ayağı* ***şığıp****, alba-julba bolıp bürseŋdep bir äyel keledi (Ayakkabının yırtığından ayakları gözüken ve titreyen kadın perişan hâldeydi)* örneklerinde görüldüğü üzere, ikinci cümledeki *tarz anlamlı bağımlı cümlelerin*, görev açısından birinci cümledeki zarf tümlecine benzemediğini, ancak mânâ açısından ona göre daha geniş olduğunu ileri süren *Kazak Dili Gramerinin* yazarları, tarz biidiren yardımcı cümlenin bitmişlik ifade etmemekle beraber, cümleye has özellikleri taşıdığına dikkat çekmekte; tarz bildiren bağımlı birleşik cümlelerin yardımcı unsuruna ait yüklemin, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle yapıldığı belirtilmektedirler:

a) Unsurlar zarf-fiillerle birleşir:

- *–p* zarf-fiili, tarz bildiren bağımlı birleşik cümle yapmanın temel yoludur: *Banu sözi töbesine suwıq suw quyıp jibergenmen barabar bo-**p**, Jaqıpbek şoşıŋan adamşa ornınan uşıp turdı (Banu'nun sözleriyle üstüne soğuk su dökülmüş gibi etkilenen Cakıpbek, korkmuşcasına yerinden fırladı).*

- *–a* zarf-fiiliyle yaplılır: *Qaljıŋı, külkisi aralas-**a**, şay öte köŋildi işildi (Şakalarla, gülüşmelerle çay zevkli içildi).*

b) Sıfat-fiille kurulan cümlelerin yardımcı unsurunun yüklemi, *-ġan* sıfat-fiilinin *–day* ekini almasıyla yapılır: *Osı quwanış quwatın arttıra tüs-**ken-dey**, Sırbay ketpenin jıldamıraq siltedi (Bu sevinç kuvvetini artırmışcasına, Sırbay kazmasını daha hızlı vurmaya başladı).*

c) Yardımcı cümlenin yüklemi, *dep* fiiliyle birleşir: *Jaqsılıq kiyim men mal, körikte **dep**, ölşemey oy men sırdı jaza baspa (İyilik mal-mülkte ve güzellikte diye, yanlış adım atmayasın)* (1967: 211-212).

---

[231] Tarz bildiren bağımlı birleşik cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 200-201, 204, 287); Argınov (1974: 199-202); QTG (1967: 211-212); Kordabayev (1995: 128-130); Esenov (1982: 95-99); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 324); Bekturov, Sergaliyev (1994: 201-202); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 194); Ebuhanov (1982: 268-269); İsayev (1993: 152-153); Bekturov, Bekturova (1994: 333).

Farklı bir sınıflandırma sunan Esenov, tarz bildiren bağımlı birleşik cümleleri 1) sentetik ve 2) analitik usulle yapılan tarz cümleleri diye ikiye ayırdıktan sonra, birinci usule *–p, -a* zarf-fiil; *-ġan-day* sıfat-fiili ve onun *bolıp* yardımcı fiiliyle birleşen *–ġan-day bolıp* şekillerini; ikinci gruba *dep* kelimesiyle yapılan cümleleri dahil etmektedir (Esenov, 1982: 95-99).

Amanjolov, bunlara verdiği *Jigit adıraya bir qaradı da, jalpaq ağaş kürekpen qardı burqıratıp qorabına siltey berdi (Genç adam hiddetle bir baktı ve geniş ahşap kürekle karı kutusuna doğru atmaya devam etti)* örneğinde görüldüğü gibi, yardımcı cümesinin yüklemi *–dı da* –ekliyle yapılan cümleleri de ilave etmektedir[232] (Amanjolov, 1994: 204).

e. Sebep Anlamlı Bağımlı Birleşik Cümle[233]

Sebep bağımlı birleşik cümlenin, sebep ile neticenin ilişkileri üzerine kurulduğu, yardımcı unsurun sebep, esas unsurun netice ifade ettiği belirtilen QTG'de sebep bağımlı birleşik cümlelerin sıfat-fiil ve zarf-fiillerle yapıldığı ileri sürülmektedir.

a) Usurlar sıfat-fiillerle birleşir:

- *-ġan* sıfat-fiilinin, ayrılma hâli ekini almasıyla yapılan sebep bağımlı cümlelere daha çok rastlanır. Dolayısıyla bu usulün en esas ve verimli yol olduğu söylenebilir. Ayrıca bu ekin *–ġan-dıq-tan* şekli de vardır: *Sırbay men Däwletken osınday dostas bol-**ġan-dıq-tan**, olardıŋ üy-işteri de bir semyaday aralasıp ketti (Sırbay ile Devletken böyle arkadaş oldukları için, onların aileleri de bir aile gibi olmuşlardı).*

- *Etine tayaq öt-**ken soŋ**, birewin aldı jağadan (Dayak yiyince o da birisinin yakasına yapıştı)* örneğinde görüldüğü üzere, *-ġan* sıfat-fiilinin, *soŋ* edatıyla birleşmesiyle yapılır. Bazen zaman ifade eden, bazen de zaman ve sebep anlamlarının iç içe olduğu bu yapı, başlangıçta zaman anlamlı

---

[232] Ancak *–dı da* şekilli yapılar, diğer araştırmacılar tarafından bağımlı birleşik cümle değil, bağımsız birleşik cümle olarak nitelendirilmektedir.

[233] *Sebep anlamlı bağımlı birleşik* cümle için ayrıca bkz: Kordabayev (1995: 124-125); Arginov (1974: 194-199); Baytursunov (1989: 180-181), (sebepti oralım); QTG (1967: 212-214); Esenov (1982: 89-95); Amanjolov (1994: 203); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 322); Bekturov, Sergaliyev (1994: 199); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 193-194); Ebuhanov (1982: 265-267); İsayev (1993: 153-154); Bekturov, Bekturova (1994: 325).

cümlelerin hem zaman, hem de sebep anlamında kullanıldığını, sebep anlamının daha sonra ondan ayrıldığını göstermektedir. Bununla birlikte bu yapının olumsuz şekli, daima sebep bildirmektedir: *Olar da sorpa-süyek tiy-**me-gen soŋ**, jüdew küzdiŋ küninde tışqan awlap qaŋğıp ketken (Onlar da, çorba, kemik kalmadığı için, fare avlamak üzere gitmişlerdi).*

b) Unsurlar zarf-fiillerle birleşir:

- *–a* zarf-fiilinin olumsuz şekliyle yapılır: *Ol mezgildi waqtında kele al-**ma-y**, biz biraz keşigip qaldıq (O, zamanında gelemediği için, biz biraz geç kaldık).*

- *–p* zarf-fiiliyle yapılır: *Tünde jılqışı uyıqtap qa-**p**, qalıŋ jılqı egiske tüsip ketipti (At çobanı gece uyukaldığı için, yılkı ekine girmiş).*

- *dep* fiiliyle yapılır: *Sonı Erbol bilip qoymasın **dep**, Äzimbay ädeyi ündemedi (Erbol bilmesin diye, Azimbay mahsus sustu)* (QTG, 1967: 212-214).

Sebep bağımlı birleşik cümlesinin, sebep bağımsız birleşik cümleden farkının, sadece onların yapısında değil, aynı zamanda sebep bildiren unsurun yerinde olduğunu ileri süren Kordabayev, sebep bağımlı cümlelerde sebep bildiren yardımcı cümlenin, daima esas cümlelerden önce geldiğini, bağımsız birleşik cümlelerde ise hem önce hem de sonra gelmek suretiyle yerinin değişebildiğine dikkat çekmektedir (Kordabayev, 1995: 124-125).

Esenov, sebep bağımlı birleşik cümleleri 1) sentetik, 2) analitik ve 3) analitiko-sentetik usullerle yapılan sebep bağımlı diye üç gruba ayırdıktan sonra, birinci gruba *–ġan-dıq-tan* sıfat-fiili, *-p, -a* zarf-fiilleri ile yapılan cümleleri; ikinci gruba *dep* bağlacıyla kurulan cümleleri; üçüncü gruba *-ġan soŋ, -ġan sebepti, -ġan-nan keyin* şekilleriyle yapılan cümleleri dahil etmektedir. *Sebep bağımlı birleşik cümlenin* yapısına *–ġan sebepti* şeklini ilâve etmektedir: *Oŋaylıqpen ornın ber-**gen sebepti**, **Küntudıŋ** da tilegi orındaldı (Kolayca yerini verdiği için, Küntu'nun da dileği gerçekleşmiş oldu).* Ayrıca *–ġan soŋ* yapısının, *Omar şının aytıp otır-**ġansın**, Sultanmahmut bul mäsleleni qazbalay bermedi (Omar gerçeği söylediği için, Sultanmahmut bu*

meseleyi daha fazla derinlemesine sormadı) örneğinde görüldüğü üzere, *-ġansın* şeklinde de kullanıldığını hatırlatmaktadır (Esenov, 1982: 89-95).

Amanjolov (1994: 203), bunlara *–ġan-ı üşin* ve *–ġan-nan keyin* şekillerini de ilâve etmektedir.

f. Maksat Bildiren Bağımlı Birleşik Cümle[234]

QTG'de *maksat bağımlı birleşik cümlenin* diğer cümle türlerine göre daha nâdir kullanıldığı ve onların aşağıda olduğu gibi yollarla yapıldığı belirtilmektedir:

a) Fiilin mastar şeklinin *üşin (için)* edatıyla birleşmesi şeklinde yapılır: *Turmıs jaqsı bol-u-**w üşin**, eŋbekkün köp boluwı tiyis (Hayatın daha iyi olması için, maaşın da yüksek olması lâzım).* Tarihî eserlerinin bazılarında yardımcı unsurun esas unsurdan önce değil, sonra geldiği de görülür: *Ötirik körmegenin kördim dewşi quwlar da äldeqaşan dayındalıp qoyġan, bağanağı jaqsı adam saylawġa jara-**ması üşin** (İyi birisinin seçilmemesi için, görmediğini gördüm diye yalan söyleyen kumazlar da çoktan hazır bulunuyorlardı).*

b) *dep* yardımcı fiilinin, 3. şahıs emir kipiyle veya *–r* sıfat-fiiliyle birleşmesi şeklinde yapılır: *Joldan kelgen eri men qaynıları alaŋsız uyıqta-**sın dep**, Meŋdiqız tereze bitkedi qaraŋġılap, esikti jawıp qoydı (Mendikız, yoldan gelen eşi ve kayınbiraderleri rahat uyusun diye, bütün pencereleri ve kapıyı kapattı)* (QTG, 1967: 214-215).

Maksat bağımlı birleşik cümlelerin yapısına –mak bolıp şeklini ekleyen *Kordabayev,* onların anlam açısından sebep bağımlı birleşik cümlelere benzemesinden dolayı, bazen ayrı söz konusu olmayıp, sebep bağımlıların içinde değerlendirildiğini de hatırlatmakatdır (Kordabayev, 1995: 131-132).

Esenov, *maksat bağımlı birleşik cümlelerin*, genellikle analitik yolla yapıldığı, *dep* bağlacıyla yapılan maksat bağımlı birleşik cümlenin, aynı

---

[234] *Maksat bağımlı birleşik cümle* için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 205), Esenov (1982: 100-102); Argınov (1974: 202-207); QTG (1967: 214-215); Kordabayev (1995: 131-132); Baytursunov (1989: 181-182); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 323); Bekturov, Sergaliyev (1994: 202); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 194-195); Ebuhanov (1982: 269-270); İsayev (1993: 154); Bekturov, Bekturova (1994: 3324).

meseleyi daha fazla derinlemesine sormadı) örneğinde görüldüğü üzere, *-ġansın* şeklinde de kullanıldığını hatırlatmaktadır (Esenov, 1982: 89-95).

Amanjolov (1994: 203), bunlara *–ġan-ı üşin* ve *–ġan-nan keyin* şekillerini de ilâve etmektedir.

f. Maksat Bildiren Bağımlı Birleşik Cümle[234]

QTG'de *maksat bağımlı birleşik cümlenin* diğer cümle türlerine göre daha nâdir kullanıldığı ve onların aşağıda olduğu gibi yollarla yapıldığı belirtilmektedir:

a) Fiilin mastar şeklinin *üşin (için)* edatıyla birleşmesi şeklinde yapılır: *Turmıs jaqsı bol-u-**w üşin**, eŋbekkün köp boluwı tiyis (Hayatın daha iyi olması için, maaşın da yüksek olması lâzım).* Tarihî eserlerinin bazılarında yardımcı unsurun esas unsurdan önce değil, sonra geldiği de görülür: *Ötirik körmegenin kördim dewşi quwlar da äldeqaşan dayındalıp qoyġan, baġanağı jaqsı adam saylawġa jara-**ması üşin** (İyi birisinin seçilmemesi için, görmediğini gördüm diye yalan söyleyen kurnazlar da çoktan hazır bulunuyorlardı).*

b) *dep* yardımcı fiilinin, 3. şahıs emir kipiyle veya *–r* sıfat-fiiliyle birleşmesi şeklinde yapılır: *Joldan kelgen eri men qaynıları alaŋsız uyıqta-**sın dep**, Meŋdiqız tereze bitkedi qaraŋġılap, esikti jawıp qoydı (Mendikız, yoldan gelen eşi ve kayınbiraderleri rahat uyusun diye, bütün pencereleri ve kapıyı kapattı)* (QTG, 1967: 214-215).

Maksat bağımlı birleşik cümlelerin yapısına –mak bolıp şeklini ekleyen *Kordabayev,* onların anlam açısından sebep bağımlı birleşik cümlelere benzemesinden dolayı, bazen ayrı söz konusu olmayıp, sebep bağımlıların içinde değerlendirildiğini de hatırlatmakatdır (Kordabayev, 1995: 131-132).

Esenov, *maksat bağımlı birleşik cümlelerin*, genellikle analitik yolla yapıldığı, *dep* bağlacıyla yapılan maksat bağımlı birleşik cümlenin, aynı

---

[234] *Maksat bağımlı birleşik cümle* için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 205), Esenov (1982: 100-102); Argınov (1974: 202-207); QTG (1967: 214-215); Kordabayev (1995: 131-132); Baytursunov (1989: 181-182); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 323); Bekturov, Sergaliyev (1994: 202); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 194-195); Ebuhanov (1982: 269-270); İsayev (1993: 154); Bekturov, Bekturova (1994: 3324).

***degeniŋ ne dese**, eki şıraq köz **dewşi em**. Közsiz ömir **ne dese**, tas qaraŋğı kör **dewşi em** (Gençlik nedir dendiğinde, ışıldayan nur derdim. Nur nedir dendiğinde, iki göz derdim. Gözsüz hayat nedir dendiğinde, zifirî karanlık derdim).*

d) Esas cüme tek kelimeyle verilerek yüklem görevinde kullanılır ve *ol* zamirinden olan özne söylenmez: *Jaqındağan şapqınşığa jurt közin tik-**se**, - **Bayjan** (Kalabalık yaklaşmakta olan atlıya bakınca gördüler ki, gelen Baycanmış) Demin äreŋ alğan Aybarşa közin aşıp qara-**sa**, - **Däwlet** (Nefesini zor alan Aybarşa gözünü açınca karşısında Devlet'i gördü ki)* (QTG, 1967: 215-217).

Esenov, bunlara *sonşa, sonday (o kadar)* miktar zarflarıyla yapılan cümleleri ilâve etmektedir: *Onıŋ qaljıra-**ğan-ı sonday**, ıyığındağı zildey kürekpen teŋselip, terbelip keledi (O, o kadar yorul-du ki, omzunda ağır küreği sallana sallana geliyor). Quwan-**ğan-ı** sonşa, sälem berüwdi de umıtıp ketti (O kadar sevin-di ki, selâmlaşmayı bile unuttu)* (ESENOV, 1982: 102-105).

h. Uyumlu (*Iŋğaylas*) Bağımlı Birleşik Cümle[236]

QTG'de *uyumlu bağımlı birleşik cümlelerin* yardımcı unsurlarının, diğer bağımlı cümlelerin yardımcı unsurları gibi, esas unsurlarını tamamlamadığı, tam tersine yardımcı ve esas unsurlardaki olay veya iş-hareketlerin birbirlerinden bağımsız bir şekilde olduğu, bu tür eşit derecedeki anlam ilişkilerinin, çoğunlukla cümle içinde geçen *kim – sol, kimniŋ – neniŋ, burın – endi, qanday – sol* gibi bazı çift kelimelerin kullanmalarıyla gerçekleştiği öne sürülmektedir. *Üy tigilip jat-**sa**, jük jıynalıp jatır (Evler kuruluyor, yükler toplanıyor)* örneğinde birbirlerine bağlı olmayan iki olaydan bahsedildiği ve onları birbirine bağlayan tek unsurun, yükleminin fiilimsiyle yapılması olduğu

---

[236] *Uyumlu (ıŋğaylas) bağımlı birleşik cümle* için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 206), üleştirmeli bağımlı birleşik cümle diye isimlendirerek, unsurların kendi öznelerinin olması gerektiğine dikkat çekmektedir; Esenov (1982: 105-111); QTG (1967: 217-220); Kordabayev (1995: 121-123); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev, *salıstırmalı bağınıŋqı* (1993: 325); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 195-198).

belirtilerek, unsurların arasındaki eşit derecedeki bağın farklı tezahür ettiğine dikkat çekilmektedir:

a) Unsurları ilgili olarak (*iliktes*) bağlanan uyumlu bağımlı cümlelerde unsurlarda yer alan olay veya iş-hareketler birbirleriyle sıkı ilişki kurmakla birlikte, birbirlerinden bağımsız olarak anlatılır: ***Biri*** *küygenin kör-**se**,* ***özgeleri*** *soni araşalamaq bop ısıldap otqa atıladı (Birileri sadece bakarken, diğerleri onu kurtarmak için ateşe doğru atılıyorlar).* Bu tür cümlelerde unsurların sadece özneleri değil, diğer yardımcı unsurları da birbirleriyle ilgili şekilde bağlanarak aynı hâl eklerini alır ve yüklemleri, genellikle tekrarlanır: Bazı ***Jaŋa jumısşılar*** *bulardıŋ* ***awzına*** *qara-**sa**,* ***bular*** *prezidiyumdağı* ***Ermekke*** *qaraydı. (Yeni işçiler onlara bakıyorlar, onlar kürsüdeki Ermek'e bakıyorlar).* Bu tür cümleler, ayrıca *–p* zarf-fiil ekiyle de yapılabilir: *Dalada tıqır bilin-i-**p**, sıqırlap esik aşıldı (Dışarıda tıkırtı duyuldu ve gıcırdayarak kapı açıldı).*

b) Sırayla gerçekleşen olayları anlatan uyumlu bağımlı birleşik cümlelerde çoğunlukla çift olarak kullanılan zaman zarfları kullanılır ve bu tür cümleler de, genellikle şart kipiyle kurulur: ***Bul künge şeyin*** *balalarıŋız Qazaqstanğa ğana daŋqtı kisi bol-**sa**,* ***endi*** *olardı bükil Sovet Otanı biletin boladı (Çocuklarınızın ismi bu güne kadar sadece Kazakistan'da biliniyordu, artık onları bütün Sovyetler Birliği tanıyacaktır).*

c) Karşılaştırmalı uyumlu bağımlı birleşik cümlelerde olaylar birbirleriyle mukayese edilerek anlatılır ve bu tür cümleler, edebî dilde daha çok kullanılır. Karşılaştırmalı bağımlı cümlelerin unsurları arasındaki mukayese derecelerinin farklı olmasından dolayı onlar, kendi aralarında aşağıdaki gruplara ayrılır:

- Unsurları eşit derecede bağlanan cümlelerin yardımcı unsurlarında *qanday, qanşa, qalay;* esas unsurlarında ise *sonday, sonşa, solay* zamirleri kullanılır: *Ajarı* ***qanday*** *bol-**sa**, aqılı da* ***sonday*** *(Çehresi ne kadar güzel ise, aklı da o kadar çoktur).*

- Unsurları eşit derecede olmayıp, farklı derecelerde bağlanan cümlelerin unsurlarında farklı açılardan mukayese edilen kelimeler kullanılır: *Sen* ***tilmen*** *ayt-**sa**-ŋ, men* ***dilmen, jürekpen*** *ayttım (Sen dille konuştun, ben gönlümle, yüreğimle konuştum).*

- Üstelemeli derecede bağlanan cümlelerin esas unsurundaki olay, yardımcı unsurdaki olaydan daha güçlü ve şiddetlidir ve esas cümlede genellikle *odan da* gibi pekiştirme zarfı kullanılır: *Birjola umıtuw* ***qanday*** *qıyın bol-**sa**, az waqıtqa ısırıp qoya turuw* ***odan da*** *qıyın (Tamamen unutmak ne kadar zor ise, az bir süre için bir kenara koymak daha da zordur)* (QTG, 1967: 217-220).

Kordabayev, *qanday/ qanşa/ qalay ...-sa, ... sonday/ sonşa/ solay (ne kadar/ nasıl ...-sa, o kadar/öyle)* şeklinde yapılan *Basqalar qanday quwansa, ol da sonday quwanġan edi (Başkaları nasıl sevindiyse, o da öyle sevinmişti)* gibi cümleleri, *karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümle* şeklinde nitelendirmektedir (Kordabayev, 1995: 121-123).

Esenov, *uyumlu (ıŋġaylas) bağımlı birleşik cümleleri* uyumlu ve karşılaştırmalı olmak üzere ikiye ayırarak, karışlaştırmalı uyumlu bağımlı birleşik cümleleri, kendi arasında şu gruplara ayırmaktadır:

a) Yardımcı ve esas unsurda birbirleriyle karşılaştırılan kelimeler kullanılır: *Ülkender* ***puşpaq tımaq*** *kiy-**se**, soŋġı jıldarda bozbalanıŋ köbi osınday* ***tülki tımaqqa*** *awısqan edi (Büyükler eskiden ense ve kulakları kapatan şapka giyerlerdi, son yıllarda gençlerin çoğu bu tilki kürkünden yapılmış şapkalara geçtiler).*

b) Unsurlarda zıt anlamlı kelimler yer alır: *Kiyimderden şırıldap* ***suwıq suw*** *aq-**sa**, közinen tamġan tamşılar* ***ıstıq-aq*** *edi (Giyiminden soğuk su akıyor, gözlerinden sıcak göz yaşları dökülüyordu). Nadan Malqar eski ädetimen eldi* ***qorqıtıp*** *ustamaq bol-**sa**, zalım Şälkender* ***aldap*** *ustamaq (Câhil Malkar eskiden olduğu gibi, halkı korkutarak tutmak istiyor, zâlim Şalkenler, kandırarak tutmak istiyorlar).*

c) Yardımcı cümlenin yüklemi, *bolsa, sıyaqtı bolsa* gibi kelimelerle birleşerek yapılır: *–İyä, men kök it* ***bolsam****, sender köp itsiŋder (-Evet, ben gök (boz) itsem (isem), siz çok itsiniz). Ozıq elderdiŋ ömiri tarmağı köp, quyması köp özen* ***sıyaqtı bolsa****, bul elderdiŋ ömiri oydım-şoydım şalşıqtay, tayaz da, kölemsiz de (Gelişmiş ülkeler kolları çok olan ırmak gibidir, bu ülkeler ise, birikinti sular gibi sığ ve hacimsizdir).*

Ayrıca karşılaştırmaların genellikle şart kipiyle yapılmasının yanı sıra çok nâdir olmakla birlikte sıfat-fiil şekilleriyle de yapıldığını ilâve etmektedir: *Analar qırıq şamalı bol-**ğanda**, bulardıŋ barı- jıyırmadan artıq emes (Onlar, kırk kadardı, bunların sayısı ise yirmiden fazla değildi)* (Esenov, 1982: 105-111).

i. İlgi (*İliktes*) Bağımlı Birleşik Cümle

Kazak Türkçesinde *ilgi (iliktes) bağımlı birleşik cümleler*, genellikle şart cümlesinin yapı bakımından bir türü veya karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümle olarak nitelendirilmektedir. Nitekim, QTG'de şart derecesi güçlü olan şartlı bağımlı cümlelerin, unsurlardan birincisinde soru zamirleri, esas unsurunda ona cevaben kullanılan işaret zamirlerinin birbirleriyle ilintili (iliktes) şekilde bağlanmaları üzerine kurulduğu belirtilmektedir: ***Kim** aqşanı köp ber**se**, **sonıŋ** balasın qaldıradı (Kim çok para verirse, onun çocuğunu bırakırlar). Men, jurt **qayda** bolsa, **sonda** bolam da, balam (Ben, herkes nereye giderse, oraya giderim, yavrum)* (QTG, 1967: 195-202).

Bu tür cümleleri bazı bilim adamları *şart ve karşılaştırmalı bağımlı cümle* olarak nitelendirirken (Savranbayev, 1982: 323; Amanjolov, 1994: 202, 288); bazıları *karşılaştırmalı bağımlı birleşik cümle* şeklinde değerlendirmektedir (Kordabayev, 1995: 123). Esenov, bu tür cümleleri ikiye ayırarak incelemektedir: 1) *kim –sol, ne –sol, qayda –sonda, qayda –sol, neğurlım –soğurlım, kimniŋ –sonıŋ/ soniki* gibi yapılarla kurulan *şart ilgi; 2) qanday –sonday, qanşa –sonşa/sonşalıq/ meylinşe, qalay –solay/sonday* gibi yapılarla kurulan *karşılaştırmalı ilgi bağımlı birleşik cümleler.* Ayrıca bunlardan aynı özneye bağlı olanlarını, karşılaştırma anlamını ifade eden şart kipli sentaktik terkip (*janaspalı*) olarak, genişlemiş unsur saymaktadır (Esenov, 1974: 165; 1982: 62-68).

5) Çok Unsurlu Bağımlı Birleşik Cümle

Bu konu ile ilgili farklı yorumlar mevcut olmakla beraber, onları, önce çok yardımcı unsuru olan ve çok esas unsuru olan bağımlı cümleler diye iki büyük gruba ayırmak mümkündür:

a. Çok Yardımcı Unsuru Olan Bağımlı Birleşik Cümle[237]

Bağımlı birleşik cümlenin, her zaman bir yardımcı ve bir esas cümle olmak üzere iki unsurdan oluşmadığı, birçok yardımcı unsuru olan birleşik cümlelere de rastlandığı belirtilen QTG'de, nesirde en çok rastlananların iki, üç ve dört unsurlu bağımlı cümle oldukları, manzumda ise bunlarının sayısının daha da artabileceği ileri sürülmekte, ancak ne kadar yardımcı unsur olursa olsun tek bir esas cümleye bağlandığı ve onların esas cümleyle kurdukları ilişkilerin farklı olduğuna dikkat çekilmektedir: Bazı yardımcı unsurlar, esas unsurla ayrı ayrı bağ kurabilirken, bazıları esas cümleye doğrudan doğruya değil, aşamalı şekilde bağlanır ve bu tür cümlelerde sadece son yardımcı cümle, esas cümleyle doğrudan doğruya bağ kurabilir. Unsurları arasındaki bu tür bağlanma farklılıklarından dolayı çok yardımcı unsuru olan bağımlı birleşik cümleleri, *aynı cinsten veya paralel yardımcı unsurlu bağımlı birleşik cümle (birıŋǧay bağınıŋqılı)* ve *basamaklı (satılı bağınıŋqılı) bağımlı birleşik cümle* olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür[238]:

a) *Aynı cinsten veya paralel bağımlı birleşik cümlelerde*, yardımcı unsurlar, esas cümleyle doğrudan doğruya ve ayrı ayrı birleşebilmekte ve bu durumda yardımcı cümlenin yüklemleri, aynı cinsten olduğu gibi, farklı cinsten de olabilmektedir: *Denesi **älsirep**, sülderi qurıǧanday **bolıp**, zorǧa kelip arbaǧa mindi (Vücûdu hâlsizleşen ve mecâli kalmayan o, arabaya zor bindi). Jürginşiler bayittiŋ janına kelip **toqtaǧan soŋ**, İsläm joldasın **tastap**, özi arbadan tüsip beyittiŋ işine kirdi (Yolcular mezarın yanına durunca, İslam arkadışını bırakarak, arabadan inip mezarın içine girdi). Eretŋinde **tursaq**, jel **basılıp**, bult **aşılıp**, mawjıraǧan bir ädemi kün bastalıptı (Ertesi gün kalktığımızda gördük ki, rüzgâr dinmiş, gökyüzü açılmış, güzel bir güne başlanmıştı).*

---

[237] Çok yardımcı cümlesi olan bağımlı birleşik cümle için ayrıva bkz.: Amanjolov (1994: 208-211, 294-296), Kordabayev (1995: 133-135); Argınov (1974: 207-214); QTG (1967: 220-222); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 327); Bekturov, Sergaliyev (1994: 203-204); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 1198); Ebuhanov (1982: 270-272); İsayev (1993: 154-155).

[238] Çok yardımcı unsuru olan bağımlı birleşik cümlenin iki çeşidi için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 207-213), (jarıspalı, satılı); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 327); Bekturov, Sergaliyev (1994: 203-204); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 198); Ebuhanov (1982: 270-272).

b) *Basamaklı bağımlı birleşik cümlelerde*, yardımcı unsurlar esas cümleyle ayrı ayrı değil, aşamalı olarak bağlanır, başka bir ifadeyle yardımcı unsurlardann birincisi ikincisine, ikincisi üçüncüsüne ve hepsi en son yardımcı cümlenin vasıtasıyla esas cümleye bağlanır. Dolayısıyla bu tür cümlelerde bağlayıcı unsur görevini taşıyan son unsurun önemi büyüktür: *Usaq balalardıŋ köpşiligi jeke-jeke tayġa* ***minip****, biren-sarandarı eki-ekiden* ***mingesip alıp****, Abaylarġa* ***ilese şıqqanda****, jurttıŋ bäriniŋ artında qalġan Ospan boldı (Çoğu ayrı ayrı taylara binmiş, bazıları da ikişer ikişer binmiş olan küçük çocuklar, Abaylarla birlikte yola çıktıklarında, geride bir tek Ospan kalmıştı)* (QTG, 1967: 220-222).

Argınov, *paralel (jarıspalı) yardımcı unsurları olan bağımlı birleşik cümleleri, aynı cinsten paralel* ve *ayrı cinsten paralel* şeklinde ikiye ayırırken, yukarıdaki aynı cins ve farklı cinsten yardımcı unsurları kastetmektedir (Argınov, 1974: 208).

b. Çok Esas Unsuru Olan Bağımlı Birleşik Cümle[239]

Amanjolov, yardımcı unsurların ne kadar çok olursa olsun tek esas cümleyle bireştiği görüşüne mukabil, bağımlı birleşik cümlelerin, çok bağımlı oldukları gibi, aynı zamanda çok esas unsurlu da olabildiklerini ileri sürmektedir: *Elimnen Moskvaġa jetkenşe, /Jazıla tüsip jol jatır,(1) / Kökoray şalġın jer jatır, (2) / Asqar-asqar taw jatır,(3) / Eŋsesi biyik döŋ jatır, (4) / Aydın şalqar köl jatır,(5) / Kölden de köp el jatır (6) (Memleketimden Moskova'ya varıncaya kadar,/ Yassı yollar vardır, / Yemyeşil yerler vardır,/ Yüksek yüksek dağlar vardır/ Yokuşlu tepeler vardır, / Geniş göller vardır, / Milletler vardır). Ölmestiŋ qamın oylap, Gorkiy ıdıs-ayaq juwadı (1), ayaq-kiyim satatın dükende qızmetker bala bolıp isteydi (2), qarawılşı da, povardıŋ järdemşisi de, jük tiyewşi de bolıp isteydi (3) (Gorkiy, hayatta kalabilmek için, bulaşık yıkar, ayakkabı satan dükkânda çalışır, bekçi, aşçı yardımcısı, hamal olarak çalışır)* (Amanjolov, 1994: 296-297).

---

[239] Çok esas unsurlu bağımlı birleşik cümle için bkz.: Amanjolov (1994: 296-297); Bekturov, Sergaliyev (1994: 1205).

3. Kazak Türkçesinde Karışık Birleşik Cümle[240]

Bağımlı birleşik cümlelerin, ya sadece bağımsız birleşik cümle veya sadece bağımlı birleşik cümleler şeklinde olmadığı, bazen onların bünyesinde hem bağımsız hem de bağımlı birleşik cümlelerin de bulunabildiği ve bu tür cümlelere karışık birleşik cümle dendiğini belirten Kazak Dili Gramerinin yazarları, üç, dört, beş ve daha fazla unsurdan oluşabildiğini ileri sürmektedirler: *Tün boyı jazğandarın hatşığa* ***köşirtip alıp****, Uşakov qayta* ***oqıp şığıp edi****, tolıp jatqan qayşılıqtar bar eken (Uşakov, gece boyunca yazdıklarını, kâtibe temize çektirdikten sonra bir daha okumuştu, birbirlerine aykırı şeylerin çok olduğunu gördü). Liza oynap esik aldına* ***şığıp ketse****, äke şeşesiniŋ dawıstarı* ***dabırlap****, sözderi üzdiksiz* ***şığadı da****, Liza üyge* ***qaytsa****, söz ortasınan* ***üzilip****, ayaqtalmay toqtalğanı aŋdaladı (Liza evden dışarı çıkınca, anne babası durmadan konuşmaya başlarlar, Liza eve tekrar girince, sözlerini kesiyorlar ve Liza konuşmalarının yarıda kesildiğini anlıyor).* Ayrıca, karışık birleşik cümlenin usurları, bağlaçlarla birleştiği gibi, bağlaç olmadan da birleşebilir: *Jabay* ***şığıp ketpegende****, İygilik jigitterdi sözge aynaldırıp* ***bögey turmaq edi****,* ***biraq*** *onıŋ reti bolmay qaldı (Cabay çıkıp gitmeseydi, İygilik adamları lafa tutarak biraz bekletecekti, ancak bu olmadı). Keşe iŋirde Jabay jılqınıŋ bir şetin* ***qayırıp jür edi****, İygilikø awlınan quyğıtıp şığa kelgen jolbasar jigitter munı ortağa* ***alıp****, oğan qasqırdıŋ qozığa japqan jalasın japtı (Dün akşam üstü Cabay yılkıyla meşgulken, İygilik'in obasının adamları, onu ortalarına aldılar ve kurdun koyuna saldırmasıyla ilgili iftirayı ona attılar).* Bazen karışık cümlenin içinde direkt anlatım da yer alabilir (QTG, 1967: 223-224).

---

[240] Karışık birleşik cümle için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 213-214, 297-299); Kordabayev (1995: 137-140); Argınov (1974: 214-219); QTG (1967: 223-224); Musabekova (1991: 81-84); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 296, 329); Bekturov, Sergaliyev (1994: 206); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 200-201); Ebuhanov (1982: 274-276); İsayev (1993: 155-157); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 11).

V. BİRLEŞİK CÜMLENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Genel değerlendirme

1) Birleşik cümle meselesi, genel Türkoloji'de olduğu gibi, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi için de söz konusu olup, bugün bile açıklığa ve netliğe kavuşulmuş değildir. Dolayısıyla birleşik cümlenin tanımı, değil iki lehçe, yazardan yazara bile farklıdır.

2) Birleşik cümle meselesini, aslında bağımlı birleşik cümle, özellikle fiilimsilerle kurulan bağımlı birleşik cümle ile ilgili meseleler teşkil etmektedir.

3) Genel Türkoloji'de olduğu gibi, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde de bütün araştırmacılar, *şart* cümlesi ve şart kipinin *da* bağlacıyla birleşmesi şeklinde kurulan *zıt anlamlı* veya *yerverme* cümlesinin, en eski ve asıl birleşik cümle türü olduğu konusunda hemfikirdirler.

4) Kazak Türkçesinde farklı değerlendirmeler mevcut olmakla beraber, yardımcı cümlenin özellikleri ve genel olarak birleşik cümle konusunda ileri sürülen görüşleri şöyle özetlemek mümkündür:

a. Türk lehçelerinin kendilerine has özelliklerini göz önünde bulunduranlar, birleşik cümlenin varlığını savunmaktadırlar. Kazakçaya mahsus özelliklerden biri, yüklemi zarf-fiil olan yardımcı cümlenin, esas cümleden ayrı kendi öznesinin olması[241] özelliğidir[242]. Bu tür yapılar, Türkiye Türkçesinde sıralı cümle şeklinde çekimli fiille kurulmaktadır: *Men kitap oqıp, dosım jazuw jazdı (**Ben** kitap okudum, arkadaşım ise yazı yazdı). Yorulduğumuz vakit ben, resim yapmaya başlı**yorum**; **Munise**, keçisiyle beraber çimenlerin üstüne uzanı**yor** (RNG, 240).*

---

[241] Türkçenin tarihî dönemlerinde geniş bir biçimde kullanılan bu tür yapılar, bazı Türk lehçelerinde çekimli fiillerle sıralı cümle olarak kurulma temayülünü göstermektedir. Nitekim, Abdullayev (1964: 9-78), bugünkü Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde ayrı özneli *–ıp*'lı zarf-fiillerle kurulan cümlelerin olmadığını belirtmektedir.

[242] Abdullayev (1964: 9-78), kendi öznesi olan terkiplerin, sadece Türkçeye mahsus olduğunu, Hint-Avrupa dillerinde böyle bir şeyin mümkün olmadığını, iddia eden araştırmacıları tenkit ederek, eskiden Hint-Avrupa dillerinde de böyle olduğunu, atıfta bulunduğu M. Ganşina ve N. Vasiliyevskaya'nın (English Grammar, Moskova, 1918) İngilizce'den verdikleri örneklerde *The letter being written, I went to post it* cümlesinin basit; aynı cümlenin *When the letter was written, I went to post it* şeklinde bağımlı birleşik cümleye dönüşebileceğini öne sürmektedir.
Türkçede zarf-fiillerin, esas cümlenin öznesinden ayrı, kendi öznesi olan müstakil bağımlı cümle kurabilme özelliği içini ayrıca bkz.: Meliyoranskiy (1897: 35); Sevortyan/ İssledovaniya (1961: 122-134).

b. Birleşik cümlenin en az iki predikatif merkezden oluşması gerektiğini ileri sürenler, predikatifliğin veya predikatiflik ilişkinin, özne ve yüklemin ikisinin de iştirak ettiği ve özellikle fiilimsilerle kurulan yardımcı cümlelerde görülen *analitik usûl* ve genellikle yüklemi çekimli fiil olan yardımcı cümlelere mahsus öznenin özel olarak cümlede yer almayıp, yüklemin şahıs ekinden görüldüğü *sentetik usûl* olmak üzere iki türlü tezahür ettiğini belirtmektedirler.

c. Yardımcı cümlenin yükleminin, çekimli fiil olduğu gibi, fiilimsi de olabildiği görüşünü savunanlar, fiilimsilerle kurulan cümleleri birleşik cümle kabûl etmektedirler.

d. Yardımcı cümlenin yükleminin çekimli fiil olması gerektiğini öne sürenler, fiilimsilerle kurulan birleşik cümleleri birleşik cümle değil, basit cümle addetmektedirler.

e. Cümlenin fiilimsilerle yapılan kısmının, genişlemiş unsur olduğunu ileri sürenler, bu tür cümleleri genişlemiş basit cümle olarak incelemektedirler.

f. Bazı bilim adamları yardımcı cümlenin kendi ayrı öznesinin olmasını şart koşmayıp, öznenin her iki unsura da ortak olabileceğini öne sürerken; bazıları, yardımcı unsurun esas unsurun öznesinden ayrı kendi öznesi olması gerektiğini şart koşmaktadırlar.

g. Araştırmacıların bir kısmı, yardımcı unsurunun yüklemi fiilimsi olan ve kendi ayrı öznesi olmayıp, tek özneye bağlı cümleleri, yarım predikatif merkez oluşturdukları için, basit ve birleşik cümle arasında yer alması gerektiğini savundukları genişlemiş cümle olarak kabûl etmektedir.

h. Yardımcı cümleyi, esas cümlenin bir unsurunu tamamladığını ileri süren bazı araştırmacılar, onun esas cümlenin bir unsuru görevini üstlendiğini belirterek konuya cümle unsurlarının sentaktik görevi açısından yaklaşırken; diğer bir grup bilim adamları, bütün yardımcı cümle türlerinin esas cümlenin bir unsurunu tamamlamadığı, esas cümlenin tümünü niteleyen yardımcı cümlelerin de olduğuna dikkat çekmektedirler.

i. Birleşik cümlenin inkişafı ile ilgili olarak, bilim adamlarının büyük bir kısmı, basit cümlelerin yan yana gelerek birleşmesinden önce dilbilimde

parataxis adı verilen *bağımsız birleşik cümlelerin*; daha sonra *gipotaxis* adı verilen *bağımlı birleşik cümlelerin* geliştiği konusunda hemfikirdirler.

j. Genellikle anlaşıldığı üzere, sadece yardımcı cümle, esas cümleye bağlı değil, esas cümle de yardımcı cümleye bağlıdır. Yardımcı cümle şekil itibarı ile, esas cümleye; esas cümle, anlam açısından yardımcı cümleye bağlıdır. Esas cümle olmadan yardımcı cümlenin mahiyeti olmadığı gibi, yardımcı cümle olmadan da esas cümlenin anlamı eksik kalır.

k. Birleşik cümle unsurlarının birbirleriyle olan ilişkileri, her zaman yardımcı cümleden esas cümleye doğru değil, tam tersine genellikle yardımcı cümlesi, şart kipiyle, esas unsuru ise *ol, bul* işaret zamirleriyle kurulan açıklamalı cümlelerde olduğu gibi, esas cümleden yardımcı cümleye doğru olabilmektedir: *Senің malıŋ ket-**se**, **ol**-azamattıŋ quni (Senin malın gittiyse, bu, vatandaşın hakkıdır). Atıstıŋ küştiligi **sonşa**, kün kürkirep, jer solqıldağanday bolıp ketti (Çarpışma o kadar şiddetli idi ki, (sanki) gök gürlüyor, yer yerinden oynuyor gibiydi).* Bazen de eşit derecede ilişki söz konusudur: Birew än salsa, birew biy biyleydi (Birileri şarkı söylerler, öbürleri oynarlar).

l. Unsurlar, mânâ açısından olduğu gibi, şekil açısından da birbirleriyle sıkı bir bağ kurar ve birbirleriyle fiil şekilleri, bağlaçlar veya bağlaç anlamlı kelimeler, edatlar, ilgi zamirleri, unsurların sırası, unsurların mâna ve vurgu birliği gibi usûllerle birleşir.

m. Ne kadar unsurdan oluşursa oluşsun, unsurların her birinin kendine has vurguları olmakla birlikte, birleşik cümle, bir intonasyon bütünlüğü içinde olması gerekir ve yardımcı cümleyi esas unsura bağlayan vurgu, genellikle ulamalıdır.

n. Yardımcı cümle, esas cümleden sonra geldiği bazı istisnalar hâriç, genel itibarı ile esas cümleden önce yer alır.

5) Türkiye Türkçesinde genel anlamda birleşik cümle ve yardımcı cümlenin özellikleri ile ilgili ileri sürülen görüşleri şöyle özetlemek mümkündür:

a. Ne kadar yüklem varsa o kadar yardımcı cümlenin olduğunu ileri süren bilim adamları, içinde fiilimsilerle kurulan cümleler, hâtta içinde

fiilimsilerle yapılan basit cümle unsurları olan cümleleri bile birleşik cümle addetmektedirler.

b. Bazı araştırmacılar, yardımcı cümleleri, *yan cümle, cümlecik, ara cümle* ve *iç cümle* diye ayırırken; yardımcı unsurunun yüklemi çekimli fiil olan cümleleri birleşik cümle sayan bilim adamları, yüklemi çekimli fiil olan cümleleri *yardımcı* veya *yan* cümle; yüklemi fiilimsilerle yapılan cümleleri *tümcemsi/tümcecik* veya *cümlecik* olarak nitelendirmektedirler.

c. Araştırmacıların büyük bir kısmı, yardımcı cümlenin, esas cümleyi tamamladığı ve onun esas cümleden ayrı bir yargı taşıyamadığı görüşündedirler.

d. Yardımcı yargı diye bir şeyin söz konusu olamadığı gibi, yardımcı cümlenin de olmadığını ileri sürenler, fiilimsilerle kurulan cümleleri birleşik cümle değil, basit cümle kabul etmektedirler.

6) Türkiye Türkçesinde birleşik cümlenin yapılması veya basit cümlelerin birleşme usûlleri ayrı bir başlık veya bölüm olarak incelenmemekle birlikte, birleşik cümle türlerinin nasıl yapıldığı her cümle türü ile ilgili olarak ele alınmakta; birleşik cümlenin, genel olarak fiilimsiler, şart kipi ve bazı bağlama edatlarının vasıtasıyla kurulduğu belirtilmektedir.

7) Birleşik cümle derken Kazak Türkçesinde *basit* cümle gibi, yapı bakımından cümlelerin bir türü anlaşılırken; Türkiye Türkçesinde Kazak Türkçesinde olduğu üzere, geniş anlamda anlaşıldığı gibi, *basit, sıralı, bağlı,* hattâ bazen, *aracümle, içcümle, eksik cümle* gibi dar anlamda da kullanılabilmektedir.

8) Birleşik cümle için, Kazak Türkçesinde *qurmalas söylem* terimi kullanılırken; Türkiye Türkçesinde *bileşik cümle/ tümce, karışık cümle, katışık cümle, mütemmimli cümle, cümle-yi mütemmime* ibareleri de kullanılmaktadır.

9) Birleşik cümlenin yardımcı unsuru için Kazak Türkçesinde *bağınıŋqı (bağımlı) sıŋar;* esas unsuru için *basıŋqı sıŋar (baş (baskın));* Türkiye Türkçesinde birleşik cümlenin yardımcı unsuru için, *yan/yardımcı/ikincil/mütemmim cümle/tümce/önerme, tümcemsi, tümcecik,*

cümlecik; esas unsuru için, *esas/temel/ana/baş/aslî cümle/tümce/cümlecik* ifadeleri kullanılmaktadır.

10) Birleşik cümle, Kazak Türkçesinde genel itibarı ile *salalas (bağımsız)* ve *sabaqtas (bağımlı birleşik) söylem* olmak üzere önce iki büyük gruba ayrılırken; Türkiye Türkçesinde birleşik cümle farklı sınıflandırmalara tabi tutulmakla beraber, genel itibarıyla şartlı, ki'li ve iç içe birleşik olmak üzere üçe ayrıldığı gibi, girişik, sıralı ve bağlı, karışık cümleler de ilâve edilerek, sayıları artırılmaktadır. Bazıları ise, *yan cümleli, cümlecikli, iç cümleli, ara cümleli* şeklinde yardımcı cümlenin türlerine göre sınıflandırmaktadırlar.

11) Kazak Türkçesinde *bağımsız birleşik cümleler* ve *bağımlı birleşik cümleler,* kendi aralarında *bağlaçsız* ve *bağlaçlı* olmak üzere ikiye ayrıldıktan sonra, *zaman, sebep, zıt anlamlı, şart, maksat, karşılaştırmalı* şeklinde çeşitli mânâ türlerine göre sınıflandırılmaktadır.

12) Kazak Türkçesindeki *bağlaçsız bağımsız birleşik cümleler,* Türkiye Türkçesindeki *sıralı cümleler; bağlaçlı bağımsız birleşik cümleler* ise, bağlama edatlarıyla kurulan *bağlı cümlelerin* mukabilidir.

13) Kazak Türkçesinde bağımsız ve bağımlı birleşik cümlelerden oluşan *aralas qurmalas söylem (karışık birleşik cümle)* birleşik cümlenin üçüncü bir türü olarak değerlendirildiği gibi, iki usûlün birleşmesinden meydana gelen bir usûl olarak da nitelendirilmekte; Türkiye Türkçesinde ayrıca *katışık, karmaşık, karma, katmerli cümle* terimlerinin de kullanıldığı *karışık cümle,* birleşik cümlelerin farklı türlerinden oluşan cümle olarak değerlendirilmektedir.

14) Kazak Türkçesinde bağımsız ve bağımlı birleşik cümlelerin ayrıca *çok unsurlu* türleri vardır ve onlardan bağımlı birleşik cümle, kendi arasında *çok yardımcı unsuru olan birleşik cümle* ve *çok esas unsuru olan birleşik cümle* şeklinde ikiye ayrılmaktadır: *Üyden şıqqanda traktorist edik ziŋgittey ziŋgittey,/ odan Qoŋqay memleketiniŋ tutqını boldıq,/ odan tüni boyı qasqırlarğa kontsert qoyıp, artist boldıq,/ endi mine alpiniske aynaldıq ... - dedi Baqıtjan (OB, 357) (Bakıtcan, "evden çıktığımız zaman koskocaman*

traktörcü idik, önce Konkay'ın "devleti"nin esiri olduk, sonra dün gece kurtlara konser verdik, şimdi ise dağcıya döndük", dedi).

15) Kazak Türkçesinde *çok yardımcı unsuru olan birleşik cümleler, paralel yardımcı unsurları olan* ve *basamaklı yardımcı unsurları olan* çok yardımcı unsurlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır: *Ülken nawqan esen-saw* ***ayaqtalıp****, uh dep bel şeşe* ***bergende*** *kün şayday aşığan (OB, 17) (Büyük sıkıntılı ve zor günler arkada kalıp, rahatlamaya başladıklarında havalar da açılmıştı). Alğaşında selk etip şoşınıp* ***qalğanımen****, eti üyrene, şınında da tün işinde elbeŋdep jürgen ne närse* ***degendey*** *alıstan elewsirey tüsken şam jarığı säwlelenip turğan maŋayına köz taldıra qaradı (OB, 34) (Önce korksa da, biraz alışınca gece yarısı gezenin ne olduğunu merak ederek uzaktan gelen lambanın ışığında etrafına bakındı).*

16) *"İşlerimiz iyi gitmiyor diye, tanrılara kızmayalım" demişti (AHT, 43)* gibi direkt anlatımlı cümleler, Türkiye Türkçesinde birleşik cümlenin bir türü olarak nitelendirilirken; Kazak Türkçesinde *töl söz (direkt anlatım)* ve *tölew söz (dolaylı anlatım)* şeklinde sentaks bölümünün ayrı bir konusu olarak ele alınmaktadır.

17) Türkiye Türkçesinde *ki* bağlama edatıyla kurulan cümleler, farklı cümle türleri içinde ele alınmaktadır. Araştırmacıların bir kısmı onları, birleşik cümlenin bir türü olarak ele alırken, bir kısmı bağlı veya sıralı cümlelerin içinde birleşik cümlelerden ayrı incelemektedirler. Ayrıca bağlı veya sıralı cümle olarak nitelendirenlerden bazıları, onu diğer bağlama edatlarıyla birlikte ele alırken, birçok dilbilimci, onları birbirlerinden ayırarak değerlendirmektedirler.

18) Türkiye Türkçesinde bazen *karışık, karmaşık cümle* ifadelerinin de kullanıldığı *girişik cümleler,* birleşik cümle içinde ele alındığı gibi, ayrı cümle türü olarak da incelenmektedir. Araştırmacıların bazıları ise, onları basit cümle saymaktadırlar. Dolayısıyla girişik veya fiilimsilerle kurulan cümlelerin basit veya birleşik cümle olması meselesinin, genel Türkoloji'de olduğu gibi, Türkiye Türkçesi için de geçerli olduğu söylenilebilir.

B. Yapı Bakımından Değerlendirme

1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar

Türkiye Türkçesinde *sıralı cümleler,* Kazak Türkçesinde, *bağlaçsız bağımsız birleşik cümleler* adı verilen cümle türleri, unsurları arasındaki anlam ilişkileri bakımından Kazak Türkçesinde *zaman, sebep, zıt anlam, açıklamalı, karşılaştırmalı* ve *şart* gibi çeşitli ilişkiler üzerine kurulurken; Türkiye Türkçesinde genellikle zaman, sebep-sonuç ilişkileri üzerine kurulmakla beraber, genellikle aynı öznenin veya ayrı öznelerin yaptıklarını sıralamaktadır. Çeşitli anlam ilişkileri kuran cümleler ise, genellikle bağlama edatlarıyla kurulmaktadır: *Orman işinde urlıq jasaw qıyın ġoy,/ är buta, quwarġan butaq sırtıldap, dıbıs berip, älemge äygilep qoyadı (OB, 135-136)(Orman içinde hırsızlık yapmak çok zor, (çünkü) her çalı, her kurumuş dal ses çıkartarak, seni ele verir). Jazığıŋ* ***sol*** *- bülik bastadıŋ (OB, 134) (Suçun odur ki, isyâna başlattın). At soġıp şarşap qaldıq,/ tuştaŋdamay deminḑi al (OB, 451) (At üzerinde yorulmuşsundur, (onun için) bir yere gitme, dinlen). Jigit dastarqandasınıŋ jüzine osı kezde ġana anıqtap qarap edi,/ uwızday jas qız eken (OB, 391) (Genç adam masasına oturan kişinin yüzüne ancak o zaman baktı ve gördü ki, çok genç bir kızmış). Jalġanda qalanıŋ qatınına jolama - qarası juġadı (OB, 386) (Bu dünyada şehir kadınlarına yaklaşırsan başın belaya girer). Alaqan oqıs tiygeni* ***sonşama****, Tas awırsınġanday sileyip turıp qalġan (OB, 384) (Tokadı o kadar ani oldu ki, Tas hissettiği acıdan dondu kaldı). Awılda basqaşa bolatın: sıyırı möŋirep, äteşi şaqırıp, iti ulıp - özinşe ular-şu bolıp jatatın (OB, 313) (Köyde her şey başka türlüdür: inekler möler, horozlar öter, köpekleri havlar, cıvıl cıvıldır). Nuran bu latifeyi dinlemedi;/ o, kendi fikrinin peşindeydi (AHT, 107). İnsanoğlu böyleydi; kendisine emniyet edilmesinden hoşlanırdı (AHT, 44). Hüseyin, kapının yanına çömelmiş, koskoca bıyıklarıyla utanmadan ağlıyordu; ben, Bağdat'ta, Suriye'de Arap dilencilerinden öğrendiğim dualarla büyükannemin, teyzelerimin eteklerini öpüyordum (RNG, 18).*

1) Türkiye Türkçesinde *sıralı birleşik cümle* olarak yapılan cümlelerin çoğu, Kazak Türkçesinde *-p* zarf-fiili şekliyle kurularak, bağımsız ve bağımlı

birleşik cümlelerin arasında yer almakla beraber, genellikle bağımlı birleşik cümle olarak nitelendirilmektedir: *İçinde büyük bir günah işlemiş duygusu* ***vardı****; kendisini bilmediği şeylerden mücrim* ***sanıyordu****. (AHT, 28). Büyükannem, biraz arkada, omuzlarından hiç eksik etmediği siyah atkısıyla, bir bahçe iskemlesine otur****muş****; Hüseyin'se, namaz kılar gibi yanında diz çök****müştü*** *(RNG, 14). Töŋirekti qaraŋğılıq jayla****p****, juldızdar samsay bastadı (OB, 159) (Etrafı karanlık sarmış, yıldızlar gözükmeye başlamıştı).*

2) Şartın emir kipiyle ifade edildiği birleşik cümleler, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre daha yaygındır: *Osınşalıq kespirsiz ulan-ğayır dalanı şekpen kiygen qazaqtıŋ ğasırlar boyı qıymawı, anaw qıp-qızıl, äri sup-sur josığan qumdı jer jännatına balap qanşama qorlıq, qanşama zorlıq körip az****sın****, toz****sın****, taŋdayı kebersip, şölden qatalap öl****sin****, jan bağıp, özge el özge jurttan jumaq izdep, köşip ketpey, osı sorda, osı qatıgez qumda raqattana jan tapsıruwı - nelikten? (OB, 31) (Kazakların, bu uçsuz bucaksız bozkıra asırlar boyunca kıyamamaları, sürekli göçüp duran kıp-kırmızı kumu cennet atfederek, ne kadar zorluk ve çile çekse, ne kadar damakları yapışarak çölden ölse bile, canlarını korumak için, başka diyar başka memlekette cennet aramadan ve başka yere taşınmadan bu zâlim ve acımasız kumda memnuniyetle can vermeleri neden acaba?). Mümtaz onun kat kat yığılan perdelerini istediği kadar zorla****sın****; tanıdığı bildiği hiçbir şeyi göremezdi (AHT, 58).*

3) Bağlama edatlarıyla yapılarak çeşitli anlam ilişkileri kuran birleşik cümleler, her iki lehçede de vardır. Ancak tabiî olarak bağlama edatlarının farklı olmasının yanı sıra Türkiye Türkçesinde Türkçe kökenli bağlaçlar kadar Arapça ve Farsça bağlaçların da yaygın olarak kullanılmasına karşılık, Kazak Türkçesinde Türkçe kökenli bağlaçların daha çok kullanılması bakımından da farklılıklar arz etmektedir. Ayrıca Kazak Türkçesinde bağlaç yerine henüz bağlaçlara dönüşme sürecini tamamlamamış bağlaçlık kelimeler daha çok kullanılmaktadır:

a. Türkiye Türkçesinde *ve* bağlacıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *jäne* bağlacıyla birleşmektedir: *Genç kızdan âdeta korkuyor* ***ve*** *bu korku zaman zaman omuzunu omuzuna dayadıkça çok insafsız bir şey*

oluyordu (AHT, 27). Sırtta köp aynalġanı - üyine kirgende köreri de, estiri de bäz bayağı ... ekenin bilgeni ***jäne*** *osı körıil qaldı tirliktiŋ özi äbden zerezep qılġanı edi (OB,) (Dışarıda uzun süre oyalanması, eve girdiği zaman duyacağının ve göreceğinini eski aynı şeyler olduğunu bilmesinden ve bu insanı yoran hayattan bıkmasından idi)*

b. Türkiye Türkçesinde *hem ... hem (de)* bağlaçlarıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *äri ... (äri)* bağlaçlarıyla birleşmektedir: *Fakat zavallı,* ***hem*** *taş atmasını bilmiyordu,* ***hem de*** *kolları kuvvetsizdi (RNG, 63).* ***Ari*** *şarşadım,* ***äri*** *baratın waqıt da bolġan joq (Hem yorulmuştum, hem gidecek zamanım da yoktu).*

c. Sebep bağlaçlarıyla kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *çünkü, zira, ki;* Kazak Türkçesinde *öytkeni, olay bolatın sebebi (öyle (böyle) olmasının sebebi), olay deytin sebebi (öyle dememin (demenin, demesinin) sebebi), nege deseŋ (neden öyle diyorum), olay deytinim (deytiniŋ, deytini) (öyle dememin (demenin, demesinin) sebebi)* bağlaçlarıyla birleşmektedir: *Böyle olması bir bakıma rahattı;* ***çünkü*** *üç şeyi düşünmek, hiçbir şeyi düşünmemekti (AHT, 46). Erkekter endi eki ese jumıs istew kerek,* ***öytkeni*** *äyel zatı näzik, jar boluwġa jaratılġan can ġoy... (OB, 129) (Erkekler artık iki kat çalışmalılar, çünkü kadınlar, nâzik ve yar olmaya yaratılmışlardır). Negizinde, sezim degenimiz adamġa ġana tän qasiyet, biraq ol aynığış.* ***Aynığış bolatın sebebi*** *- adamzat öziniŋ jaratılısınan eş närseni qanağat tutqan emes (OB, 422) (Aslında duygu, insana mahsus bir şeydir, ancak değişkendir. Değişkendir, çünkü insan, fıtratı itibarı ile kanaatkâr değildir).*

d. Sonuç bağlaçlarıyla kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *onun için, bundan dolayı, dolayısıyla, bu sebeple, bundan ötürü, bunun üzerine, binaenaleyh;* Kazak Türkçesinde *sondıqtan, sol sebepti* bağlaçlarıyla birleşmektedir: *Çocuğun sesi güzel ve gürdü. Fakat henüz çok küçük,* ***onun için*** *tam nağmenin ortasında ağlayışa benzeyen garip yırtılışları olurdu (AHT, 34). ... Äli jawap joq,* ***sondıqtan da*** *tıqırşıp mazam ketip jür (OB, 417) (Daha cevap yok, bundan dolayı endişeleniyorum).*

e. Zıt anlamlı bağlaçlarla kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *lâkin, ama, fakat, ancak, yalnız, bununla beraber/ birlikte, buna mukabil/karşılık,*

buna rağmen, oysa, hâlbuki, mamafih; Kazak Türkçesinde *degenmen de (böyle demekle beraber), äytse de (<öyle etse de)/ söytse de (<öyle etse de)(öyle etse bile), äytkenmen (<olay etkenmen)/ söytkenmen(<solay etkenmen) (öyle etmekle beraber), sonda da (bununla birlikte), solay bola tursa da / solay bolğanmen (böyle olmakla beraber), öytpeyinşe (öyle yapmadıkça)* bağlaçlarıyla birleşmektedir: *Hulâsa, hayat dar, **fakat** tabiat geniş ve mûnisti (AHT, 30). Bir parça diyorum, **ama** galiba ziyadece ... (RNG, 26). Lâleyi fazla üslûp buluyor, **buna mukabil** menekşeye bayılıyordu (AHT, 175). Benden iki yaş büyük diye üzülüyor; **halbuki** ben onu bazen çocuğum gibi seviyorum! (AHT, 241). Mümtaz henüz Veznecilere'de bulunduklarını büyük bir hüzünle gördü; **bununla beraber** onu alakayla dinliyordu (AHT, 370). Fakat o, gülmüyor, **bilakis** gözlerinde yaşlar var! (RNG, 284). Siz al qara aspandı nurlandırğan juldız sıyaqtısız, **biraq** tım alıstasız, sondıqtan da suluwsız, qadirlisiz; **degenmen** adamnıŋ quwatı jetpeytinniŋ bäri-bäri keremet emes qoy ... (OB, 345) (Siz, gökyüzünü nuruyla aydınlatan yıldız gibisiniz, ancak çok uzaktasınız ve bunun için de güzel ve kıymetlisiniz; bununla birlikte insanın ulaşamadığı şeylerin hepsi güzel değildir).*

f. Seçme anlamlı *(terditli)* bağlaçlarla kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *ya ... ya (da), ya ... yahut (da), ve ... veya, veya ... veyahut (da), ister ... ister, ne ... ne, olsun ... olsun, yok ... yok, gerek ... gerek;* Kazak Türkçesinde *ne, ya, nemese, yaki, bolmasa, ya bolmasa, äytpese, älde, meyli, quy(t)* bağlaçlarıyla birleşmektedir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken Türkiye Türkçesinde *ya ... ya* bağlacının olumlu cümle kurmasına karşılık, Kazak Türkçesinde olumsuz cümle de kurabilme; Türkiye Türkçesinde *ne .. ne* bağlacının yapı bakımından olumlu, anlam açısından olumsuz cümle kurmasına karşılık Kazak Türkçesinde hem yapı hem de anlam bakımından olumlu ve olumsuz cümle kurabilme hususudur. Dolayısıyla yapı ve anlam bakımından olumlu olarak kurulan *ne ... ne* bağlaçlı cümlelerin, Türkiye Türkçesindeki karşılığı *ya ... ya* şeklindedir. *Bu sörler **ya** hakikaten melek gibi sabırlı insanlardı, **yahut da** benim hoş bir tarafım vardı (RNG, 20). **Varsın**, her gün tekrarlanan şeylerden olsun, **varsın** yüz binlerce kişi bu hisleri hayatında bir defa, yüz defa tatmış olsun; bundan hiçbir şey çıkmazdı (AHT,*

112). Bu ***ne*** *boşandıkları ayların bıkkınlığı içinden gördüğü Nuran'dı,* ***ne*** *de on senenin arkasından beyaz bir hayal gibi görünen nişanlıydı (AHT, 99). Ey, Nurjan,* ***quyt*** *sen,* ***quyt*** *senbe, men bir ulı jaŋalıq aştım (OB, 305) (Ey, Nurcan, ister inan, ister inanma, ben büyük bir yenilik buldum). Osı bir sıbırdı, közge körinbeytin äldekim ayttı ma,* ***joq bolmasa*** *Nurjannıŋ öz jürek kübiri me, belgisiz, - äytewir, estigeni ras-tı (OB, 298) (Bu fısıltıyı, göze görünmeyen birisi mi fısıldadı yoksa Nuracan'ın kendi kalbinin sesi mi, belli değil, ancak duyduğu kesindi). Radiyo degen şuwıldaqtı burap qalsa boldı, şüldir şüldir etip* ***ne*** *basqa til şığa keledi,* ***ne*** *anaw bir äri kompozitor, äri änşi jalğız özi qaqsap kep turğanı (OB, 16) (Radyo adlı gürültülü cihazı açtı mı, ne yabancı bir dil çıkar, ne de hem bestekâr hem şarkıcı olan birisi tek başına şarkı söyler durur).* ***Meyli*** *alısta,* ***ne*** *jaqında jürsin;* ***meyli*** *onı körsin,* ***ne*** *körmesin;* ***meyli*** *ol söylessin,* ***ne*** *söylespesin, - ıntızar tilek suwığan joq (OB, 490) (İster uzakta, ister yakında olsun; ister onu görsün, ister görmesin; ister konuşsun, ister konuşmasın duyguları değişmedi).*

g. Nöbetleşme, sıra anlamlı bağlaçlarla kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *bir ... bir, bazen ... bazen, gâh ... gâh, kâh ... kâh, kimi (zaman) ... kimi (zaman), biraz ... biraz, bir yandan ... öbür yandan, bir taraftan ... öbür taraftan;* Kazak Türkçesinde ise, *birde/ birese (bir ... bir), keyde... keyde (bazen ... bazen)* bağlaçlarıyla kurulmaktadır: ***Bir taraftan*** *İhsan'ın kendisine açtığı yolda yürürken,* ***öbür taraftan da*** *kendi istidadı onu şiire ve sanata sürüklüyordu (AHT, 40).* ***Bazen*** *bu bakır levhalar suyun üstünde yüzüyor, âdeta mücevher sallar yapıyor,* ***bazen de*** *primitif ressamlarda, mağfiretin timsali ışığın kaynaştığı derinlikler gibi hasretle, bir hakikate yükseliş arzusu ile dolu, büyük ve kıpkırmızı uçurumlar açıyordu (AHT, 111).* ***Kâh*** *onun etekleriyle, düğmeleriyle oynuyor,* ***kâh*** *başımı dizine koyuyor ve denize, uzaklara bakıyordum (RNG, 63). Bazen yerinde duramıyor kalkıyor, oda içinde geziniyor,* ***bir*** *cıgara içiyor,* ***bir*** *iki sahife kitap okuyordu (AHT, 131).* ***Bir gün*** *kuşlara bez ve tahta parçalarıyla yuva yapmak için ağaçların tepesine çıkar,* ***bir başka gün*** *ocak bacasından taş atıp aşçıyı korkutmak için dam tepelerine tırmanırdım (RNG, 19) ...* ***Qaysıbiri*** *jaman ırımğa jorısa,* ***endi biri*** *"berekemizdi alar suwsılınan göri osı momaqan minezi durıs, qum*

köşpese jer beti quyqalanadı, şımdanıp şöp şığadı, malğa öris boladı" desti (OB, 22) (Bazıları, kötü olacak yorumunu yaparken, bazıları ise "insanın rahatını bozan göçmesinden bu sâkin hâli daha iyidir; kum göçmezse toprak biraz daha sertleşerek, çimlenerek ot çıkmaya başlar ve hayvanlara otlak olur" dediler).

h. Türkiye Türkçesinde *meğer* bağlacıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *söytsem* bağlacıyla birleşmektedir: Birdenbire ince bir kahkaha koptu; hanım, kedi gibi boynuma sıçradı. **Meğerse** Munise imiş *(RNG, 287). İle oybaylağan dawıs şıqtı, **söytsem** qılıştıŋ jüzi uşıp älgi menimen bästesken soldattıŋ közine tiyipti, biraq obalı qane, azamat eken, wädesinde turdı (OB, 474) (Arkasından hemen çığlık duyuldu, meğer kılıcın yüzü az önce benimle bahse giren askerin gözüne gelmiş, ancak zavallı pek yiğitmiş sözünde durdu).*

i. Türkiye Türkçesinde *yoksa* bağlacıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *äytpese* bağlacıyla birleşmektedir: *Mahsus mu yapıyorsunuz, **yoksa** tabiatınız daima böyle çocuk tabiatı mı? (AHT, 110). Sovhozdıŋ malına jetpeydi, **äytpese** jer edim (OB, 312) (Devletin hayvanlarına yetmiyor, yoksa yerdim (ot)).*

4) Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde *de-* fiilinin zarf-fiil şekliyle kurulan tarz, sebep, amaç veya maksat anlamlı yapılar her iki lehçede de olmakla beraber, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre daha yaygındır: *Tam bu esnada belki de geçirdiği fenalığın farkına varan köylü kız **düşmesin diye** onu tutmuştu (AHT, 28). Oturduğum yerde bir gürültü **yapacağım diye** ödüm kopuyordu (RNG, 39). İvan kelgen şığar **dep** basımdı köterdim (OB, 134) (İvan gelmiştir diye başımı kaldırdım). Jaw tiydi eken **dep** jan sawğalap ketüwge bolmaydı ğoy (OB, 133) (Düşman saldırdı diye paça kurtarmak için kaçılmaz ki). Ana üşin düniye jüzindegi bala atawlınıŋ jattığı joq **dep** oylawşı edi Anna İvanovna (OB, 480) (Anna İvanovna "anne için çocukların hiç biri yabancı değildir" diye düşünürdü).*

5) *Açıklama anlamlı cümleler,* Türkiye Türkçesinde *yani, demek (ki), öyle ki, anlayacağın/ anlaşılan;* Kazak Türkçesinde *yağni, demek* bağlaçlarıyla kurulmaktadır. *Ama gene sanat olmuyor; sanata benzer bir şey*

*oluyor, **yani** muvazi gidiyorlar (AHT, 181). Ben, saçma söylemekte bu kadar ilerlemiş değilimdir, ama **anlaşılan** elimdeki hain sökük, bütün dikkatimi almıştı (RNG, 30). Bügin kele almaymız, **yağni** bosqa kütpey-aq qoyıŋız degenimiz ġoy (Bugün gelemeyeceğiz, yani boşuna beklemeyin). Üstel üstinde betoramal jatır, **demek** apam bügin de jılağanı ġoy (Masa üstünde bir mendil, demek annem bugün de ağlamış).*

6) *Üsteleme anlamlı* cümleler, Türkiye Türkçesinde *hattâ, hem de, bile, da, üstelik;* Kazak Türkçesinde *äri, de, tipti , onıŋ üstine* bağlaçlarıyla kurulmaktadır ve *tipti* bağlacı hem *bile* hem de *hatta* anlamına gelmekte, *bile* bağlacından farklı olarak, birleştiği kelimeden önce gelmektedir. *Fakat onun birkaç hafta içinde, **hem de** onbir yaşında iken, - İclâl böyle söylemişti - anne ve babasını kaybettiğini biliyordu (AHT, 78). Fakat dikkat ettin mi, kız **bile** farkına vardı (AHT, 96). Müslüman litürjisinde sembol yoktu; **hattâ**, sade cemaatle dua ve ibadet vardı (AHT, 271). Jetip barsam şoşıp qalıp, özimdi tarpa bas salatınday körindi, **tipti** tura qaşıp, ayrılıp qaluwım mümkin (OB, 136) (Yanına varırsam, korkup da bana saldıracak gibi geldi, hatta kaçar da kendinden ayrılmam da mümkündür).*

7) *mı...mı* soru şekilleriyle kurulan yapılar her iki lehçede de mevcuttur. Bu tür yapılarda bazen Türkçe *yoksa,* Kazakça *älde,* bazen de *äytewir* bağlaçlarıyla kullanılmaktadır: *Taş **mı** pek ağırdı, o **mu** fazla nazikti bilemiyorum (RNG, 18). Tozaqtıŋ otı **ma**, jumaqtıŋ otı **ma** belgisiz ... (OB, 346) (Cennetin ateşi mi, cehennemin mi, belli değil ...).*

8) Çift zamirlerle kurulan birleşik cümleler, Türkiye Türkçesinde *kim ... o, ne ... o, ne kadar ... o kadar, nasıl ... öyle;* Kazakçada *kim .. sol, kimdi ... sonı, neġurlım – soġurlım, qalay ... solay, qanday/qanşa/ qalay ... sonday/sonşa/solay* zamirleriyle birleşmektedir ve bazen her iki lehçede de şart kipinin yerine çekimli fiillerle yapıldığı görülür: *Fakat **nasıl** bu şaka o zaman kendisini rahatsız etmiş**se**, şimdi çok başka ve daha derin şekilde hakikat olunca kendisini yine **öyle** rahatsız ediyordu (AHT, 336). Ben, **ne kadar** çılgın ve yaramaz**sam**, o, **o kadar** ağırbaşlıdır (RNG, 58). Meniŋşe deytin ol, adam **qay jerde** öz baqıtın, öz quwanışın tab**adı**, **sol jer** - tuġan jeri (OB 458) (O, "bence, insan nerede mutlu ise, orası onun vatanıdır" derdi).*

Appaq tün ***qanşalıq*** *ädemi bol****sa****,* ***sonşalıq*** *qatıgez suwıq edi (OB, 346) (Beyaz gece güzel olduğu kadar soğuk ve acımasız idi). ...* ***neğurlım*** *adamzattan alşaqta****sa****ŋız,* ***soğurlım*** *közden tasalanıp, tipti umıtılasız... (OB, 345) (... ne kadar insanlıktan uzaklaşırsanız, o kadar gözden ırak kalır, hatta unutulursunuz...).* ***Qalay*** *ayda****sa*** **- solay** *josıymız (OB, 312) (Nereye gönderirse, otaya gideriz).*

9) Her iki lehçede de *şart cümlesinin* oluşumunda yer alan *eğer (eger)* bağlacı, Kazak Türkçesinde, Türkiye Türkçesine göre daha az kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ayrıca *şayet, keşke* bağlaçları kullanılmaktadır. *Çalıkuşu,* ***keşke*** *bunu yapabilecek, kolayca kendini avutacak bir kız ol****saydı****, hiç olmazsa mesut olurdu (RNG, 366).* ***Eger*** *şın niyet qıl****sa****, ölgen adamdı tiriltip alatın körinedi (OB, 314) (Eğer gerçekten isterse ölen birisini bile hayata döndürürmüş).*

a. Türkiye Türkçesinde gerçek olmayan veya tahminî şart bildiren şartlı birleşik cümlelerin genellikle şartın rivayeti şeklinde kurulmasına karşılık Kazak Türkçesinde şart kipiyle yapılmaktadır. Ancak bazen tam tersi de görülebilmekte, Türkiye Türkçesinde de şart kipi; Kazak Türkçesinde *-sa edi (etti)* şeklinde şartın rivayeti kullanılabilmektedir: *Kaybet****seydi****, hepimiz perişan ol****urduk*** *(AHT, 195). Hastalık korkusu olmasaydı kıyamet koparırdı (AHT, 107). Bu perhiz yemeğini başına çıkartma****salardı****, onlara fok balıkların yaşayış tarzı hakkında bildiği şeyleri söyliy****ecekti*** *(AHT, 103). Bu hissîliğin yanıbaşında çok zihnî bir zaafı bulunma****sa*** ***Ø****, Mümtaz çoktan* ***mahvolmuştu*** *(AHT, 63). Belki de o anda sormuş* ***olsalar****, babamın ölümüne ben sebep oldum,* ***derdi*** *(AHT, 28). Böyle hastabakıcıya düşeceğimi bil****sem****, ben bile bir tarafımı şöyle zararsızca kestir****irdim*** *(RNG, 206) – (Ras aytasıŋ, eger sol Qoŋqay şal adastırma****sa*** ***Ø****, seni eşqaşan izdep taba al****mas edik*** *(OB, 350) (Doğru söylüyorsun, eğer yaşlı Konkay bizi doğru yolu gösterseydi, seni hiçbir zaman bulamazdık). Ätteŋ, qarındarıŋdı şermiytip bir toyğız****sa*** ***Ø****; süyrese de şıq****pas ediŋder*** *bul üyden (OB, 312) (Karınlarını doyursaydı, bu evden çıkmazdınız). Eŋ aldımen qoyan atıp üyren****seŋ edi****, ulım (OB, 308) (Önce tavşan vurmayı öğrenseydin, oğlum).*

b. Türkiye Türkçesindeki karşılıkları genellikle belirli bir zaman fiillerinin şartıyla kurulan şart cümleleri, Kazak Türkçesinde fiil köküne doğrudan doğruya eklenen şart kipiyle ve bazen fiillerin *bol-* yardımcı fiiliyle ifade edilmektedir: *Duy**dumsa** da zevk almadım İslav kederinden.. (AHT, 303). Eger şın qızıq**sañız**, alıñız pimanı (OB, 311) (Eğer gerçekten istiyorsanız, alınız keçe çizmeyi). Kitaptı burın oqı**ğan bolsañız**, qaytalap şığuw qıyın bolmas (Kitabı önceden okuduysanız, tekrar etmek zor olmaz).*

c. Yardımcı cümlesinin yüklemi, şart kipiyle yapılan zaman anlamlı birleşik cümleler, her iki lehçede de olmakla birlikte, Türkiye Türkçesinde Kazak Türkçesinde olduğu kadar yaygın değildir ve genellikle *–dığında, -dığı zaman* şeklinde veya *ki*'li birleşik cümle şeklinde yapılmaktadır: Binde bir içimde bir sevgi dalgası **kabaracak olursa** bu da ayrı bir felaketti *(RNG, 20). Äy, Jumagül-ay, bes jıldan beri osı üydiñ burışı **solqıldasa**, upr şaqırıp jatqanın sezbey-aq qoydıñ-**aw** (OB, 27) (Cumagül, beş yıldır bu evin duvarı sallanmaya başladığı zaman müdürün çağırdığını anlamadın gitti). Betin qar qabırşaqtarı küptegen qumdı kösip **qalsañ**, buwı burqırap jıp-jılı lep şığatın (OB, 33) (Üstünü kar kaplayan kumu eline aldığın zaman buharla0tığını görür ve sıcaklık hissedersin). Bir kere bağları çözüldü mü; o kadar değişiyor, o kadar kurulmuş makine oluyor ki... bir de **bakıyorsun ki**, o sağır ve duygusuz tabiat kuvvetlerine benzemiş... (AHT, 93).*

d. Kazakçada şart kipiyle kurulan *uyumlu (ıñğaylas) bağımlı birleşik cümleler,* Türkiye Türkçesinde genellikle çekimli fiillerle yapıldığı gibi, şart kipiyle de yapılmakta, ancak birinci cümlenin yükleminin çekimli fiil olması; ikinci unsurun öznesinin, *ise* veya *da* bağlaçlarını almasıyla kurulan *sıralı cümle* şeklinde daha iyi ifade edilmektedir ve şart kipi eki, Kazakçada olduğu gibi, birinci cümlede kullanılmakla beraber, genellikle ikinci cümlede *ise* bağlacı olarak kendini göstermektedir: *Qaysıbiri jaman ırımğa jorı**sa**, **endi** biri "berekemizdi alar suwsılınan göri osı mılqaw momaqan minezi durıs, qum köşpese, jer beti quyqalanadı, şımdanıp şöp şığadı, malğa öris boladı" desti (OB, 22) (Bazıları, kötü olacak yorumunu yaparken, bazıları ise "insanın rahatını bozan göçmesinden bu sâkin hâli daha iyidir; kum göçmezse toprak*

*biraz daha sertleşir, çimlenir, ot çıkmaya başlar ve hayvanlara otlak olur" dediler). Ayın on beşi karanlık**sa**, on beşi aydınlıktır (RNG, 130).*

e. Türkiye Türkçesinde *ne -sa, kim -sa, nasıl –sa, ne zaman -sa* şeklinde çift olarak değil, tek kullanılan soru zamirlerinin şart kipiyle birleşmesi suretiyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu kadar yaygın değildir ve Türkiye Türkçesinde bazen çekimli fiillerle kurulabilmesine mukabil, şart kipiyle yapılmaktadır: ***Nereye baksam** düşüncem kendisine mukavemet eden bir şeyle karşılaşmıyor (AHT, 247). **Ne zaman** derin bir üzüntüye **kapılsam** gözlerim parlar, tavır ve hareketlerim neşelenir, içim içime sığmaz olur (RNG, 16). **Haçan** bu vakit **olur**, çocuklar uyurlar, bir kasavettir basar beni (RNG, 141). **Qaşan barsam** sabaq oqıp otıradı (Her gittiğimde ders çalıştığını görürüm).*

f. Türkiye Türkçesinde *ne/ kim/ nasıl/ ne zaman -sa olsun* yapılarıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *ne/ ki/ qayda/ qaşan/ qalay –sa da* şeklinde yapılmaktadır: *Her hareket, cinsi **ne olursa olsun**, onun neticesidir (AHT, 125). Bütün o evliya ruhlu ve tevazulu ustalar, sanatlarının zirvesi **ne kadar yüksek olursa olsun**, insan hayatının içinde kalıyorlar ve onu bizimle beraber yaşamaktan hoşlanıyorlardı (AHT, 207). **Kim olursa olsun** genç kızların saçına mutlaka bir parça gelin teli takıyorlar, bunu bir uğur sayıyorlar (RNG, 252). **Ne bolsa da** toqtamay jürüw kerek (OB, 321) (Ne olursa olsun, durmadan ilerlemek gerekir). Solardan, ularday şulağan adamdardan **qanşa** jan uşıra qaş**sa da**, qır soŋına tüsip tawıp aladı (OB, 312) (Onlardan, o insanlardan ne kadar kaçarsa kaçsın peşini bırakmazlar, bulurlar).*

g. Şart kipinin *da* bağlacıyla pekiştirilmesi her iki lehçede de mevcuttur ve Türkiye Türkçesinde ayrıca *dahi, bile;* Kazak Türkçesinde *dağı* şekilleri de vardır: *Hepsini yap**san bile**, birdenbire gelen ölüm var (AHT, 190). Bazen nasihatlerine biraz somurtsam, arzularına karşı kafa tut**sam bile** neticede daima yelkenleri suya indirmek lazım gelir (RNG, 58). Qanşa jaqsı boluwğa tırıs**saŋ da**, adamdardıŋ köŋilinen şığuw mümkin emes (Ne kadar iyi olmaya çalışırsan çalış, insanları memnun etmek zordur).*

h. Şart kipinin *gerek* kelimesiyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar her iki lehçede de olmakla beraber, Türkiye Türkçesinde Kazak Türkçesinde

olduğu kadar yaygın değildir ve yerine *–mış/-yor olmalı/olacak* yapıları kullanılmaktadır: *Jiŋişke ağaş orındıq belin äbden taldırıp tasta**sa kerek**, birden qulay jığıldı da, eki qolın basına jastap, töbege telmirgen küyi äŋgimesin jalğastırdı (OB, 311) (İnce ahşap sandalye belini acıtmış olmalı ki, hemen yere yığıldı ve iki kolunu başının altında yastık yaparak tavana baktığı hâlde hikâyesine devam etti). Rolümü mutlaka çok iyi oynu**yor olmalıydım ki,** bunları anlatırken titriyordum, sesim tıkanıyor, gözlerim yaşarıyor (RNG, 45).*

i. Kazak Türkçesinde birinci cümlenin yüklemi şart kipiyle yapılan ve ikinci cümlesi *bul, ol* gibi işaret zamirleriyle başlayan (bazen de yer almayabilir) yapılar, Türkiye Türkçesinde çok nâdir kullanılmakla beraber vardır: *Eger şaynap qalğan asıŋnan şaqır etip qum **şıqsa**, älgi tuqımı azıp, esik közinde qalğan qayran qumnıŋ adamdarğa körsetken aqırğı qısastığı sekildi edi (OB, 31) (Eğer yediğin yemekte kum çıkarsa, (bu) kapının önünde kalan kumun insanlara yaptığı son zulmü gibi idi). Istıq tüspey, jaylawğa köşip jan sawğalaytın malşınıŋ raqattanar küni **boladı desek, ol da** sol jaylawğa jetip, qonğanda ğana tuwatın (OB, 44) (Daha sıcaklar başlamadan yaylaya giden çobanların en huzura erdikleri zaman, işte yaylaya yerleştikleri zamandır). Bugün hürriyet mefhumunu kaybetmiş**sek sebebi** muhasara altında yaşadığımız içindir (AHT, 283).*

10) Geçmiş zaman fiilinin olumlu-soru biçimiyle kurulan birleşik cümleler[243], her iki lehçede de mevcut olmakla ve çok nâdiren şart anlamını taşımakla beraber, Türkiye Türkçesinde genellikle zaman; Kazak Türkçesinde ise, *-mış olmalı ki* şekillerinin verdiği ihtimâl anlamını ifade etmektedir: *Felâket şurada; bugünkü nesil ortadan çekil**di mi**, çoğu ezbere olan bu eserler kaybolacak (AHT, 79). Akşam ol**du mu** pencerenin yanında otururdu (AHT, 34). Burada kar, bir kere yağmaya başla**dı mı,** Nisan'a kadar bir daha kalkmazmış (RNG, 190). İvannıŋ sözi tüyeden tüskendey oğaş*

[243] Bu tür yapılar, Kırgızca *Al kel**dibi**, onda biz azır ketebiz;* Tatarca *Ber närsä iskä töş**te me**, çıgızdan çıgıp kitäbez*; Özbekçe *İntizam buzıl**dimi**, işda unum bulmaydi (İntizam bozuldu mu, işte verim kalmaz)* örneklerinde görüldüğü üzere, diğer Türk lehçelerinde de şart cümlelerini kurmaya yaramaktadır.

*estil**di me**, qızdar ıŋġaysızdana oşarılıp qalġan (OB, 132) (İvan'ın sözleri kaba duyulmuş olmalı ki, kızlar biraz şaşkın şaşkın baktılar).*

11) *-dı da* şeklinde birinci cümlesinin yüklemi görülen geçmiş zaman fiiliyle yapılan ve *da* bağlacıyla birleşen cümleler, her iki lehçede de vardır. Ancak bu yapı, Kazak Türkçesinde genellikle zaman, bazen zıt anlamını ifade ederken; Türkiye Türkçesinde genellikle zıt, sebep anlamlarını taşımaktadır: *Yoksa birbirlerini daha evvelden tanıyorlar**dı da**, bize komedi mi oynadılar? (AHT, 96). İki gün evvel hava biraz değiş**ti de** ondan oldum, geçer, gibi şeyler söylermiş... (RNG, 12). Qızılqumnıŋ arasındağı adasqan qazday ġana tört-bes adamnıŋ taŋġı tildesüwi osımen tämamdal**dı da,** maŋaydı tağı mılqaw tınıştıq basqan (OB, 22) (Kızılkum'da sürüsünden ayrılarak kaybolmuş kazlar gibi dört beş kişinin sabah sohbeti bununla bitmiş ve etrafı yine sessizlik sarmıştı). Anaw ekewi - Amanjan men Baqıtjan jatıp qal**dı da**, Nurjan dalağa şıqtı (OB, 313) (Öbür ikisi, Amancan ile Bakıtcan yattılar, Nurca ise dışarı çıktı).*

12) Türkiye Türkçesinde *-mak değil, isim + değil* şeklindeki yapılar, Kazak Türkçesinde *–(u)w/ -maq tügil* şeklinde yapılmaktadır ve Türkiye Türkçesinde ayrıca bu yapının *değil FK + -mak* veya *değil + İsim* şeklinde ters kullanımı da vardır: *Kendileri fakirmiş, fakat gönülleri öyle zengin, öyle zenginmiş ki, hiçbiri **değil fakir bir akraba çocuğuna**, hatta düşmanına ettiği iyiliği başına kakmak mürüvvetsizliğinde bulunmazmış (RNG, 119). Serüwenge şıq**paq tügil**, uyıqtawġa waqıt taba almay jürmin (Değil şöyle bir dolaşmak, uyumaya bile zamanın yoktur).*

13) Türkiye Türkçesinde *-madan evvel/önce* yapısı, Kazak Türkçesinde *-mastan burın* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin ayrılma hâli eki alması ve *burın* edatıyla birleşmesiyle kurulmaktadır: *Bu ancak derin ve karanlık zamanda biz bilmeden, mevcut ol**madan evvel** hazırlanmış şeylerin neticesi olabilirdi (AHT, 141). Maqalanı tapsır**mastan burın**, muqıyat tekserip şığuw kerek (Makaleyi teslim etmeden önce, çok dikkatli okumamız lâzım).*

14) Türkiye Türkçesinde-*ana kadar* şekliyle kurulan yapıların aynısı Kazak Türkçesinde olup, *-ġanġa deyin/şeyin* şeklindedir. Ancak Türkiye

Türkçesinde bu yapıya çok nâdir rastlanmaktadır. *Köprüyü geç-**en-e kadar** ayıya dayı denir. Qoŋıraw soğıl**ğanğa deyin**, eşkim tırp etpedi (Zil çalıncaya kadar, kimse kıpırdamadı).*

15) Geniş zamanın olumlu ve olumsuz biçimleriyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-r -maz ;* Kazak Türkçesinde ise *-r -mas* şeklindedir, ancak Kazakçada daha az kullanılmakta, bazen *-r -mastan* şeklinde ayrılma hâli ekiyle de yapılmaktadır. *Mümtaz onlardan ayrıl**ır** ayrıl**maz**, acele ettiğine pişman oldu (AHT, 86). Balalar awlağa şığ**ar** şıq**pas** bul äwendi qoyasıŋ (Öğrenciler, bahçeye çıkar çıkmaz bu müziği koyacaksın).*

16) Türkiye Türkçesinde *-mayınca,* Kazak Türkçesinde *-mayınşa* şekilleriyle yapılan şart cümleleri, dışı görünüşü itibarı ile birbirlerine benzemekle beraber, Türkiye Türkçesindeki şekil, aslında *-ınca* zarf-fiilinin olumsuzu iken, Kazak Türkçesindeki *-mayınşa* şekli, *-şa* ekini alan *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçimidir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde *-mayınca* eki, Kazakçadaki *-mayınşa* ekinden farklı olarak şart anlamından başka, zaman ve sebep anlamını da ifade etmektedir: *Şimşek çak-**mayınca** gök gürlemez. Büyükannem, sabaha karşı uyanıp da beni yatağımda gör**meyince** çıldıracak gibi olmuş... (RNG, 15). Bir bağıtqa- bir maqsatpen attanğan adamdar arasında qara sudı bölip urttar qoyan-qoltıq ıntımaq bol**mayınşa**, ilgerilew mümkin emestigin uqqan (OB, 361) (Aynı istikamete doğru yol alan ve aynı amacı güden insanların arasında suyu bile paylaşacak kadar güçlü bir birlik olmadan, ilerlemenin mümkün olmadığını anlamıştı).*

17) Türkiye Türkçesinde *-alı*[244] zarf-fiiliyle yapılan cümleler, Kazak Türkçesinde *-ğalı* şeklindedir. Ayrıca bu yapının Kazak Türkçesinde *-ğalı beri;* Türkiye Türkçesinde *-alı beri/-alıdan beri* şekilleri de mevcuttur. *Bu sabah hesap ettim, küçüğüm toprağa düş**eli** tam yetmiş üç gece olmuş (RNG, 336). Kiyiz üyden qıstawğa köşip kel**geli** balalarınıŋ da öŋi kirip, peştiŋ qızuwına qaqtanıp, mäz bolısıp jürgen (OB, 18) (Çadırdan kışlık eve geleli, yanakları sobanın sıcaklığından hafif kızaran çocukların da neşelerine diyecek yok).*

---

[244] Gadjiyeva (1973: 212-321), *alı<-galı <- anlı <-ganlı* şeklinde *–alı* ekini *–ğan* ekine götürmektedir.

18) Türkiye Türkçesinde *ki* bağlama edatıyla kurulan cümlelerin bütün türleri olmamakla birlikte, genellikle Türkçenin yapısına uygun ve *ki* edatının pekiştirme edatı olarak kullanıldığı cümleler, Kazak Türkçesinde her zaman olmamakla birlikte, *ki* edatının Kazakça karşılığı olabilecek *ǵoy (qoy)* edatlıyla kurulabilmekte ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, çekimli fiil değil, fiilimsiyle yapılmaktadır: *Keyingi jastar **ǵoy**, muŋsız-qamsız, künde oyın künde toy, erkelep-esirip jürip jatqan (OB, 326) (Bugünün şımarık gençleri ki, gamdır, derttir bilmiyor, her gün eğlence, her gün şenlik, hayatın tadını çıkarıyorlar). **Ben ki**, dünyada şenaatin, rezaletin bin türlüsüne tesadüf ettim; ben bu kadarını hala ihtiyar kafama sığdıramıyorum (RNG, 352).*

19) Türkiye Türkçesinde *ki* edatının *şu* işaret zamiriyle birleşmesi sûretiyle kurulan ve yardımcı cümlenin, esas cümlenin yüklemi görevini üstlendiği cümleler, Kazak Türkçesinde *sol* işaret zamiriyle kurulmaktadır: *Hakikat **şu ki**, genç adam o zamana kadar bu güzel kadının sadece varlığıyla mesut oluyor, uzaklaşınca içine hüzün çöküyor; fakat onu hayatının içinde göremiyordu (AHT, 130). Onıŋ zaŋdı sebebi de var, onıŋ sebebi **sol** - men osı qalanıŋ äkesi sekildimin (OB, 382) (Bunun tabiî bir sebebi vardır, ben, bu şehrin babası gibiyim).*

20) Türkiye Türkçesinde *iç cümle* veya *açıklama unsuru* olarak nitelendirilerek *de-* fiiliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *degen, deytin* şeklinde onun çekimli biçimiyle değil, sıfat-fiil şekilleriyle ifade edilmektedir. *Kavaklı köyünde **sağır Emi derler**, bir semerci vardı. **Çakıcı derler** bir efe Aydın dolaylarında yaşamıştı (Hatib.) Hâlâ orada Baruthane yokuşu **diye** bir sokak vardı. Tursun Faki **derlerdi** bir aziz vardı. Menimen bir partada qatar otıratın **Amantay degen** bala da sol Çernovayadan (OB, 416) (Benimle aynı sırada oturan Amantay isminde çocuk da Çernovaya'dandır).*

21) Türkiye Türkçesinde *sorularla bağlanan bağlaçsız (yani asindetik) cümlelere,* Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre daha az rastlanmakta ve yerine sıfat-fiillerle kurulan yapılar kullanılmaktadır: *Bu mahlûk, **çocukluk nedir bilmedi. Nasıl sokaklardan** ve **kiminle giderdim, bilmiyorum. Ne kadar dolaştım, bilmiyorum.** Üstat bana **ne ile hükmetmiştir anlıyamadım.** Yaşamak zevki **nedir bilmez** ölümden korkan.*

***Qaydan şıqtı, qay jaqqa bet tüzedi**, bäri bäri jumbaq (OB, 389) (Nereden çıktı, nereye gidiyor, bunların hepsi muammadır). **Qaydan uştı, qayda qonadı,** bäri-bäri jumbaq... (OB, 50) (Nerede kalkarlar, nereye konarlar, hepsi muammadır).*

2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Türkiye Türkçesinde yüklemleri birleşik zaman kipi olan *sıralı cümlelerde,* Kazak Türkçesindeki *bağlaçsız bağımsız birleşik cümlelerden* farklı olarak, yardımcı fiil ve şahıs eki, her unsur tekrar edilmeyip, en son cümlede kullanılmaktadır: *Sonra açık pencereden bir rüzgar **kabarıyorØ**, çarşaflardan yapılmış perdeler **şişiyor Ø**, etrafındaki gürültülere daha uzak yerlerden gelen gürültü karışıyor**du** (AHT, 25). Pencere her zaman kapalı dur**ur Ø**, balkon parmaklığına hemen daima bir ufak çocuk şiltesi ile yorgan asıl**ırdı** (RNG, 6).*

2) Türkiye Türkçesinde istek kipinin hikâyesiyle kurulan şart cümleleri, Kazak Türkçesinde *-(ma)ğan(ım)da* şeklinde iyelik eki aldığı gibi, almadan da kullanılan *-ğan* sıfat-fiilinin, olumlu veya olumsuz biçimlerinin bulunma hâli ekini almasıyla ifade edilmektedir: Manastır'da olaydım, kocamı iki günde bu aşiftenin elinden kurtarırdım ya (RNG, 153). *Yetiş**meye**ydim köpeğimi öldüreceklerdi.*

3) Türkiye Türkçesinde *de-, say-, san-, bil-, iste-, farz et-, zannet-* fiilleri; *ümit, kanaat, iddia, hûlya* gibi aynı anlamlı isim kökünden kelimelerle kurulan cümlelerde söz konusu algılama, hissetme, zannetme fiilleri ve isimleri, Türkiye Türkçesinde çekimli fiillerle hiçbir şekil veya bağlaç almadan yan yana gelerek birleşirken; Kazak Türkçesinde *dep* bağlacıyla kurulmaktadır. Ayrıca aynı yapının fiilimsilerle kurulan biçimleri de Kazak Türkçesinde *dep* bağlacıyla kurulmaktadır:

a. *Ben sizi de **kalırsınız sandım**... (AHT, 107). **İster miydim**, nenin nesi olduğu belli olmayan bir kadın onun ahlakını **bozsun**? (RNG, 35). Artık pantolonunu falan düşünmeyerek dallardan birine oturdu; hala şakaya devam ediyor **görülmekle beraber**, ağlayacak haldeydi (RNG, 39). Beni her zamanki adetim üzerine en önde gidi**yor zannetmiş olacaklar ki**, hiçbir*

taraftan bir ses çıkmıyordu (RNG, 41). Neden sonra büyükannem, Hüseyin'i hatırlayarak odasına koşmuş ve beni neferin boynuna sımsıkı sarılarak ***uyumuş görmüş*** *(RNG, 18). Biraz önce ay ışığı gibi ayaklarını yere dokundurmadan* ***yürüyor hissini veren*** *mesut dul, şimdi ağaçlara çarparak, topuklarını burkutarak alabildiğine kaçıyordu (RNG, 40). Belki Naime hocanımı tekrar* ***görürüm ümidiyle*** *etrafıma bakınırken gözüme Şahap efendi ilişti (RNG, 126). - Qay qazaq şıqqan tawım alasa* ***bolsın deydi*** *(OB, 50) (Kim yükselmek, gelişmek istemez).*

b. *Ah, Çalıkuşu her şey aklıma gelir de fakat seni böyle simsiyah bir alaturka çarşafla ve gözlerinde yaşlarla burada bul****acağımı ümit edemezdim*** *(RNG, 227). ... karlar ve karanlıklar içinde uzun müddet kalmay****acağını****, biraz sonra kapıya gelip yalvar****acağını zannetmişler*** *... (RNG, 190).*

4) Türkiye Türkçesinde emir kipinin 3. şahıs ekiyle ve bağlaç olmadan kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde fiilimsilerle ifade edilmektedir: *... odasında elini, kolunu hareket ettirmeye üşenen bir tembeller şahı buraya kadar zahmet et****sin****,* ***inanılır şey değil!*** *(RNG, 207).*

5) Türkiye Türkçesinde *nitekim* bağlacıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde bazen *aytqanday-aq* kelimesiyle ifade edilmekle beraber, bazen tam olarak karşılanmamaktadır: *Kitapçının artık kendisiyle alâkadar olmayacağını biliyordu;* ***nitekim*** *gözlüklerini takmış, bir rahle üzerinde açık duran yazmasına dönmüştü (AHT, 47).*

6) Türkiye Türkçesinde *adeta* bağlacıyla kurulan cümlenin sonda geldiği yapılar, Kazak Türkçesinde sıfat-fiillere gelen *–day* ekiyle Türkçesinin yapısına uygun olarak kurulmakta ve bazen *beyne bir* bağlaçlık kelimesiyle pekiştirilmektedir: *Büyük sofa onunla doluyor, pencerelerden dışarı taşıyor,* ***adeta*** *bahçe son çiçeklerinin, sararmış yapraklarının üzüntüsüyle onda değişiyordu (AHT, 264).*

7) Türkiye Türkçesinde *madem (ki)* bağlacıyla kurulan bağlı cümleler, Kazak Türkçesinde *aqırı* kelimesiyle ve yükleminde *eken* yardımcı fiilinin yer almasıyla ifade edilmektedir. *Ona ısrar beyhudedir;* ***madem ki*** *gitmek istiyor (AHT, 296).* ***Mademki*** *hazin bir tesadüf, bugün bizi karşı karşıya getirdi,*

sizden kaçmayacağım, bu ümitsizlik ve acı günlerimizde bir küçük kız kardeş gibi kendimi hizmetinize vakfedeceğim (RNG, 324).

8) Türkiye Türkçesinde ayrıca diğer bağlaçlara göre nadir kullanılan *velevki, ta ki, vaktaki, vakıa, hani* bağlaçlarıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde fiilimsilerle kurulmaktadır: *Daha ilk günde yakalamış, **vâkıa** herhangi bir Olimposa çıkarmamış; fakat hiç olmazsa kendi kendilerine yürüyecekleri bir yolun başına getirmişti (AHT, 39). Fakat, **hani** bazen insanın yüzünde böcek dolaşır da tuhaf ürperme olur, onun gözlerinin de böyle bir böcek gibi yüzümde dolaştığını bakmadan hissediyor, rahatsız oluyordum (RNG, 229). Çok yorulmuştu, öyle ki ayakta zor duruyordu. Vakta ki misafirler gitti, odalarımıza çekildik.*

9) Türkiye Türkçesinde *ya* bağlacıyla kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde hiçbir bağlaç olmadan kurulduğu gibi, bazen *ǵoy* pekiştirme edatıyla yapılmaktadır: *Bir çiftem vardı **ya**, onu sattım. Qoy qayırusız qaldı **ǵoy**, üy jaqqa barıp äŋgimelessek qaytedi (OB, 24) (Koyunlar başı boş kaldı, eve gittikten sonra konuşabilir miyiz?).*

10) Türkiye Türkçesindeki *ki*'li birleşik cümlelerden, *ki*'nin pekiştirme edatı olarak Türkçesinin yapısına uygun kurulduğu cümleler hâriç, devrik olarak kurulanları, Kazak Türkçesinde düz ve genellikle basit cümle şeklinde kurulmaktadır. Ancak cümle komünikatif ve ekspressif sebeplere bağlı devrik olarak kullanıldığı zaman bile, yardımcı cümlenin yüklemi, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, çekimli değil, fiilimsi şeklindedir.

a. Türkiye Türkçesinde *O neşe bir sırça kadehti **ki,** kırılmıştı (AHT, 62)* gibi sıralı cümle gibi kurulan *ki*'li cümleler, Kazak Türkçesinde her hangi bir bağlaç almadan unsurların yan yana gelmesiyle kurulmaktadır.

b. Yardımcı cümlenin yüklemi 2. şahıs istek kipi şeklinde olan *ki'li* cümleler, Kazak Türkçesinde masdarın *üşin* edatıyla birleşmesi şeklinde kurulmakta ve yardımcı cümle, Türkiye Türkçesinden farklı olarak esas cümleden önce gelmektedir: *Çalış **ki,** kazan**asın**. Çalış **ki** başar**asın**.*

c. Yardımcı cümlenin yüklemi istek kipi veya emir kipinden olan *ki'li* cümleler, Kazak Türkçesinde *-atın* sıfat-fiiliyle yapılmaktadır: *Hayat kendi ihtiyaçlarımızın seviyesine dahi gelmemiş; o bolluk, yaratıcılık içinde değil **ki***

*biz kendiliğinden şekiller ve kıymetler teklif et**sin**! (AHT, 246). Kelimelerin Türkçelerini bilmiyorum **ki**, Fransızcasını yaz**ayım** (RNG, 304). Hafta geçmez **ki** bir düğün ol**masın** (RNG, 266).*

d. Türkiye Türkçesinde yardımcı cümlenin, esas cümlenin nesnesi görevinde olduğu *anla-, bil-, hisset-, düşün-, san-, zannet-, de-* gibi fiillerle kurulan *ki'li* cümleler, Kazak Türkçesinde bu fiillerin cümlenin sonunda gelmesiyle ve yardımcı cümlelerin, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, çekimli fiil değil, fiilimsilerle yapılmasıyla kurulmakta; bazen bu tür fiillerin başa geldiği cümleler, her hangi bir bağlaç olmaksızın yapılmaktadır: ***Biliyordu ki**, şartlar değişince insanlar da değişir, Tanrıların yüzü solardı (AHT, 44). **Unutma ki,** onların ikisi de Avrupa'yı devam ettiriyorlar... (AHT, 91). Şimdi, öyle **hissediyorum ki,** benim hakkımdaki fikirleri biraz değişti (RNG, 185). Öyle **zannederim ki,** bu bakış bu gizli gülüş o anda birbirimize sevdirdi (RNG, 235). **Düşündüm ki**, bugünden sonra onu mesut etmek benim vazifem (RNG, 331). Bayqap turmın,/ alğaşqı bolıp atıp şığıp ketken Qumıray edi... (OB, 131)(Fark ettim ki, ilk önce çıkan Kumuray idi).*

e. Türkiye Türkçesinde *Ona **öyle geldi ki**, Sümbül Sinan hâlâ bu çınarın altında oturmaktadır (AHT, 189)* gibi tarz anlamlı cümleler, Kazak Türkçesinde fiilimsilerle kurulmaktadır.

f. *Farzedelim ki, demek istiyorum ki, ümit ediyorum ki, eminim ki, hiç şüphesiz ki* gibi ve son zamanlarda yabancı dillerin etkisiyle kullanılmasında sıklık görülen *korkarım ki, umarım ki, üzgünüm ki* gibi yapılar da, Kazak Türkçesinde fiilimsilerle kurulmaktadır: *Şunu size söyle**mek isterim ki**, gönlünüz rahat etsin (RNG, 213). **Eminim ki** senin için ölüm bir fırında iyice piştikten sonra tıpkı bir müzede muhafaza edilen eşya gibi ebediyette daha parlak, daha kendisi olarak beklemektir (AHT, 293).*

g. Türkiye Türkçesinde *Yüksel **ki** yerin bu yer değildir* gibi sebep anlamlı cümleler, Kazak Türkçesinde *öytkeni (çünkü)* edatıyla bağlaçlı bağımsız birleşik cümle olarak kurulmaktadır.

h. Türkiye Türkçesinde *Tilki gelir görür **ki**, yavruları yok* gibi yapılar, Kazak Türkçesinde *Tülki kelip qarasa, balaları joq* şeklinde şart kipiyle kurulmaktadır.

i. Türkiye Türkçesinde *Kızıl havaları seyret / **ki**/ akşam olmakta* gibi zaman anlamlı cümleler, *Kazak Türkçesinde* kurulmaktadır.

j. Türkiye Türkçesinde *Zaman olurdu **ki** bütün hayatı sadece kaçışlardan ibaret kalırdı (AHT, 62). Mümtaz'ın kafasında **acayip bir sahne vardı ki**, her okuduğu ve dinlediği oraya nakledilirdi (AHT, 40)* gibi yardımcı cümlesi esas cümlenin bir unsurunu niteleyen cümleler, Kazak Türkçesinde fiilimsilerle kurulmaktadır.

k. Türkiye Türkçesinde *o kadar ... ki,* şeklinde kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *-ġan(ı) sonşalıq,* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin veya isimlerin iyelik eki alması ve *sonşalıq (o kadar)* şeklinde *sol* zamirinin şekillerinden biriyle birleşmesi sûretiyle kurulurken, Türkiye Türkçesinden farklı olarak *sonşalıq (o kadar)* kelimesi, yardımcı cümlenin başına doğru değil, sonunda yer almaktadır: *Fakat kadın **o kadar harap hâldeydi ki**, hiçbir şey söylemedi ve bir daha da annesini yalnız bırakmadı (AHT, 34). Bu **o kadar** âni olmuştu **ki**, ikisi de hayret içindeydiler (AHT, 128). Kendileri fakirmiş, fakat gönülleri **öyle zengin, öyle zenginmiş ki**, hiçbiri değil fakir bir akraba çocuğuna, hatta düşmanına ettiği iyiliği başına kakmak mürüvvetsizliğinde bulunmazmış (RNG, 119).*

l. Türkiye Türkçesinde yardımcı cümlenin, sıfat görevinde kullanıldığı isimlerle yapılan cümleler de, Kazak Türkçesinde fiilimsilerle ifade edilmektedir: *İşte **bir adam ki** Tab'î Mustafa Efendi veya Dede'yi tanımadan, Baudelaire'e ve Yahya Kemal'e hayran olmadan sevebiliyordu (AHT, 176). Bir **iz ki**; bütün öteki güzellikleri tamamlar... (RNG, 32).*

m. Yardımcı cümlenin yüklemi, 3. şahıs emir kipi olan cümleler, Kazak Türkçesinde de 3. şahıs emir kipli fiille kurulmakla birlikte, Türkiye Türkçesindeki *ki*'li yapıdan farklı olarak *dep* bağlacıyla kurulmaktadır: *Bekliyorum **ki**, teyzem ... kapıya insin ... başını aralığından uzat**sın**.*

n. Türkiye Türkçesinde *Genç kız da onu görmüş olacak **ki**, uzaktan şemsiyesini sallıyordu* gibi ihtimal anlamını taşıyan cümleler, Kazak Türkçesinde *-ġan boluw kerek* şeklinde bağlaçsız bağımsız birleşik cümleler şeklinde kurulmaktadır.

o. Türkiye Türkçesinde *Şurası **var ki** genç adam yazın başından beri hiç de tabiî bir hayat yaşamıyordu (AHT, 51)* gibi cümlelerin, Kazak Türkçesindeki karşılığında yüklem *ras (gerçek) (edi)* kelimesiyle yapılmaktadır.

p. Türkiye Türkçesinde *şu* zamiri veya isimlerin *ki* ile birleşerek, esas cümlenin yüklemi görevinde kullanıldığı cümleler, Kazak Türkçesinde fiilimsilerle kurulmaktadır: *Hakikat **şu ki**, genç adam o zamana kadar bu güzel kadının sadece varlığıyla mesut oluyor, uzaklaşınca içine hüzün çöküyor; fakat onu hayatının içinde göremiyordu (AHT, 130). Bu **demektir ki**, çok tehlikeli bir muvazene içindeydi (AHT, 209).*

q. Türkiye Türkçesinde *–yor/ -mış olmalı / olacak* ki şeklinde kurularak ihtimal bildiren cümleler, Kazak Türkçesinde *–sa kerek, -ġan boluw kerek* şekilleriyle ifade edilmektedir: ***Herhalde** Türkçe konuşu**yor olmalıydılar ki,** ne söylediklerini anlayamıyordum (RNG, 14). Mişel, onlara sıkı bir tembih geç**miş olacak ki**, kimse, bana bir şey söylemiyordu (RNG, 46).*

11) Türkiye Türkçesinde çok nâdir rastlanan *mı gibi* gibi yapılar, Kazak Türkçesinde *mı degendey* şeklinde soru ekinin *de-* fiilinin sıfat-fiil ve *-day* eklerini alması sûretiyle ifade edilmektedir: *Türklerin kıyafetlerinde teşrifata mugayir bir şey **var mı gibi** dikkatle hepsini bir süzdü.*

12) Türkiye Türkçesinde yardımcı cümlenin yüklemi *–dı –alı* şeklinde kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *-ġalı beri, -ġannan beri* şekliyle kurulmaktadır: *Biz buraya **geldik geleli** iki sene oluyor.*

13) Türkiye Türkçesinde yardımcı cümlenin yüklemi görülen geçmiş zaman fiilinin olumlu ve olumsuz biçimiyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *–ġanşa bolġan joq* veya *-p ülgermedi* yapılarıyla ifade edilmektedir*: Efendim **dedim demedim** bir bağırtı daha gürledi.*

14) Türkiye Türkçesinde ***Yaptık yaptık, yapmadık** iki köprünüz olur* örneğinde görüldüğü üzere, *-dı -dı, -madı* şeklinde kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-sa -dı, -masa* şeklinde şart kipiyle kurulmaktadır.

15) Türkiye Türkçesinde *Bu kitap 100 sayfa ol**up** fiyatı 2 liradır* örneğinde görüldüğü üzere, çok nâdir rastlanan yardımcı unsurun yükleminin

-ıp[245] zarf-fiil şeklinde, esas unsurun yükleminin ise isim soyundan olduğu yapılar vardır. Bu tür yapılar, Kazak Türkçesinde sıralı cümleler gibi, her hangi bir şekil almadan cümlelerin yan yana gelmesi şeklinde ifade edilmektedir.

16) Türkiye Türkçesinde *-arak*[246] zarf-fiiliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde genellikle *-p* şeklinde yapıldığı gibi, ayrıca *-a otırıp* şeklinde onun birleşik fiil biçimiyle de ifade edilmektedir: *Şimdi de dışarıda, iki ayağı eşikte kuyruğunu, kulağını sallay**arak** biraz oynamasını, ona bir şeyler söylemesini istiyordu (AHT, 135).*

17) Türkiye Türkçesinde *-ınca* zarf-fiiliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-ısımen* şeklinde *-ıs* isim-fiil şeklinin iyelik eki ve vâsıta hâli ekini almasıyla kurulduğu gibi, bazen *-ġanda* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin, bulunma hâli ekini alması sûretiyle de yapılmaktadır. *Kim olduğunu bilmediği, fakat annesinin de işiteceği korkusu ile ürpererek yolunu beklediği çocuk geç**ince**, Mümtaz için gün denen şey kapağını kapatıyordu (AHT, 35). ... o (hoca) başını öte yana çevir**ince** ellerimi açıp sakalımı sallayarak papazın taklidini yapıyor ve çocukları güldürüyordum (RNG, 23).*

18) Türkiye Türkçesinde *-ıncaya*[247] *kadar/dek/değin* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-ġanşa deyin* ve *-ġanġa deyin/şeyin* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin, *-şa* ekini veya yaklaşma hâli ekini alması ve *deyin/ şeyin* edatlarıyla birleşmesi sûretiyle kurulmaktadır. Türkiye Türkçesinde *dek, değin* edatları *kadar* edatına göre daha nâdir kullanılmaktadır. *Hasılı o gece ortalık kararı**ncaya kadar**, kuş gibi ağaç dalında tünedim (RNG, 20).*

19) Türkiye Türkçesinde çok nâdir rastlanan *-asıya*[248] *kadar* yapılarının Kazak Türkçesindeki karşılığı, *-ġanġa deyin/şeyin* şeklindedir[249]*: Sen tıraş ol-**asıya kadar** ben giyinirim..*

---

[245] *-ıp* eki için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).
[246] *-arak* eki için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).
[247] Gadjiyeva (1973: 212-321), *-an-ca>-ınca; -mayınca; -ınca (ya) kadar* şeklinde *–ınca* ekini, *-an* ekine bağlamaktadır.
[248] *-ası* eki ve şekilleri için ayrıca bkz.. Gadjiyeva (1973: 212-321).
[249] Türkiye Türkçesinde *–ası eki,* Kazakçada *Sende bes- bere**si**, altı- ala**sımız** bar ma? (OB, 366) (Sana ne vereceğimiz var, ne de senden alacağımız)* örneğinde görüldüğü üzere, belirli bir kalıp ifadelerde varlığını sürdürmektedir).

20) Türkiye Türkçesinde *-madan (<madın<madı*[250]*)* şeklinde *-dı* zarf-fiilinin olumsuz biçimiyle kurularak tarz bildirdiği gibi, şart ve zaman anlamını da ifade eden yapılar, Kazak Türkçesinde genellikle *-may* şeklinde *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçimiyle yapıldığı gibi, *-mastan* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin ayrılma hâli ekini almasıyla da ifade edilmektedir: *Daha Üsküdar'a yaklaş**madan** akşamın dört tarafa savurduğu güller solmuş, deniz kararmıştı (AHT, 116). Akşam ol**madan** eve gelme (AHT, 344). O gün Mümtaz, kısa pantalonuyle, iki eli çenesinin iki yanında, çömeldiği bir taşın üstünden saatlerce, hiç konuş**madan** bu ışık gölge oyununu seyretti (AHT, 33).*

21) Türkiye Türkçesinde *-ken*[251] zarf-fiiliyle yapılan cümleler, *-p turġanda/jatırġanda(jatqanda)/otırġanda/jürgende* şeklinde *-p* zarf-fiilinin *-ġan* sıfat-fiil eki ve bulunma hali ekini alan yardımcı fiillerle birleşmesi; onun isimlerle birleşen şekli, *kez, şaq, waq* gibi zaman ifade eden kelimelerin iyelik eki ve bulunma hâli ekini almasıyla ifade edilirken; *var* kelimesiyle birleşen şekilleri, *bar* kelimesinin bulunma hâli ekini alması ve bazen ayrıca *tur-(turġanda (dururken))* fiiliyle karşılanabilmektedir. *Bir gün Boğaz'da hep beraber gezin**irken** bir köpek yavrusunu, şartlarına göre fazla mesut diye denize attı (AHT, 302). Akşam üstleri Müjgân'la kol kola gezer**ken** genç bir süvari zabitinin etrafımızda dolaştığına dikkat etmiştim (RNG, 61).*

22) Türkiye Türkçesinde çok nâdir kullanılan ve ağız özelliği taşıyan *-meyişin* yapısının karşılığı, *-may* şeklinde *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçimiyle kurulduğu gibi, şart anlamı ifade ettiği zaman şartın olumsuz biçimiyle de yapılabilmektedir. *Derslere iyice çalış-**mayışın** imtihanlara girmeyiniz. Babası yardım et**meyişin** Ahmet ne yapsın?*

23) Türkiye Türkçesinde *-dık*[252] sıfat-fiilinin Kazak Türkçesindeki karşılığı, genellikle *-ġan* şeklindedir. Dolayısıyla onunla kurulan çeşitli yapılar da Kazak Türkçesinde *–ġan* sıfat-fiiliyle kurulan yapılarla karşılanmaktadır:

---

[250] *-madan<madın<madı* zarf-fiil eki ile ilgili olarak bkz.: Korkmaz (1965: 259-269); Karahan (1990: 335-341).
[251] *-ken* eki için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).
[252] *-dık* eki ve onun şekilleri ile ilgili ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).

a. Genellikle zaman, bazen şart anlamı ifade eden *-dıktan sonra, -madıktan sonra* yapılarının karşılığı, *-ġan soŋ* veya *-ġannan keyin* şeklindedir: *Seneler geç**tikten sonra** bile o ve arkadaşları bu ilk saatten hafızalarında kalan cümleleri hatırlarlardı (AHT, 39). Fakat istemek neye yarar; insanoğlu bu kadar zayıf ol**duktan sonra**?.. (AHT, 94). İnsan, ne kadar acı olursa olsun, bir mecburiyeti kabul et**tikten sonra** içine sükun ve tevekkül geliyor (RNG, 340).*

b. Her defasında yapılan işi ifade eden *-dıkça* yapısı, Kazakçada *-ġan sayın*; *-dığı sürece/müddetçe* anlamındaki *-dıkça* yapısı, *-p turġan/jürgen kezinde* şeklinde *- p* zarf-fiilinin, *tur-, jür-*yardımcı fiiller ve *kezinde* kelimesiyle birleşmesi şeklinde kurulmaktadır: *Çalış**tıkça** ve bir şey yarat**tıkça** kendisini bulur, iş mesuliyeti, mesuliyet düşüncesi insanı doğurur (AHT, 246). Fakat ne garipti; Mevlevî âyini vecde yaklaş**tıkça** mahzun ve yüklü aristokrat edasını bırakıyor, bir halk neşesi kazanıyordu (AHT, 271). Kocanın lakırdısı açıl**dıkça** bu kadının: "Benim için artık hayat bitti!" diye bir yalancı teessür rolü oynayışı vardı ki, beni mahvederdi (RNG, 34)*

c. *–madıkça* şeklindeki *–dıkça* yapısının şart anlamı ifade eden olumsuz biçimi, Kazak Türkçesinde genellikle, *-mayınşa, -may* şeklinde *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçimi ve onun *-şa* ekini alması sûretiyle ifade edilmektedir. Fakat, ondan da yorulmaya başladım, insan, bu dumanlı yamaçların rüzgârı içinde saçı başı dağınık, etekleri uçarak dolaş**madıkça**, yalçın kayalar üstünde, keçi yavruları gibi sıçrayıp eğlen**medikçe** neye yarar? (RNG, 154).

24) Türkiye Türkçesinde *-dığı* şekliyle kurulan yapılar da, Kazak Türkçesinde *-ġan* şekliyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. *-dığında* ve *-dığı zaman/vakit/sırada/anda/esnada* şeklinde zaman ifade eden biçimleri, Kazak Türkçesinde *-ġan(İE)da* ve *-ġan kezde/şaqta, waqta, mezgilde, sätte, mezette, zamatta* şeklinde olup, Türkiye Türkçesinde birleştikleri zaman ifade eden kelimelerin bulunma ekini bazen alıp, bazen almamasına mukabil, Kazak Türkçesindeki zaman ifade eden kelimeler, daima bulunma hâli veya iyelik eki almaktadır ve *-ġanda* şekli, her zaman iyelik eki alan Türkiye Türkçesindeki biçimden farklı olarak, çok nâdir olarak

iyelik eki almaktadır: *Dalga çarpıp mağaranın ağzını örttüğü **zaman** her taraf yemyeşil oluyordu (AHT, 33). Bir sürfenin böcek haline, böceğin kelebek haline gir**diği anlarda,** bu oluşları benimsemiş, onların nabzı olmuş, onları içinden idare eden zaman yok mu? İşte o cinsten bir zamandı (AHT, 356). Teşekkür için elimi uzat**tığım vakit**, benzini sapsarı, gözlerini dolmuş gördüm (RNG, 131). Akşam gölegesinin çökmeye başla**dığı saatlerde** insan, oraya giderse, ucu bucağı bulunmaz viran bir kubbenin altına girmiş gibi oluyor (RNG, 267).*

b. *-dığı için, -dığından (dolayı/ötürü)* gibi sebep ifade eden yapılar, Kazakçada *-ġanı üşin, -ġandıqtan* şeklinde kurulmaktadır. Bunlardan sonuncusu, *-dıq* ekini içermesi açısından dış görünüşü itibarı ile Türkiye Türkçesindeki şekle benzemekle birlikte, bu ek, isimden isim yapan *-lık* ekinin fonetik varyantıdır. *Onlar hayat yolunun üzerinde soracak belli hiçbir sualleri ol**madığı için**, her suali birden soran sonsuz zamanın içinden gelmiş zalim, haşin sembollerdi (AHT, 33). Neriman'ın müzik notaları gibi hesaplı ve ahenkli kahkahaları sinirime dokun**duğu için** kendi kendime uzaklaşmış, bahçenin bir köşesinde ağaçların karanlığına dalmıştım (RNG, 35).*

c. Türkiye Türkçesinde *-dığı gibi* şekliyle kurulan yapılar, benzetme ve zaman olmak üzere iki türlü anlam ifade etmektedir. Bunlardan benzetme ifade edenleri, Kazak Türkçesinde *-ġanday* şeklinde; zaman ifade edenleri ise, *-r -mas* şeklinde geniş zaman fiilinin olumlu ve olumsuz biçimiyle karşılandığı gibi, *-ġanda* şeklinde de ifade edilebilmektedir. *Kol kola girerek tıpkı senelerce evvel ol**duğu gibi**, caddeyi yarı tutarak, güle konuşa yürüdüler (AHT, 88). ... ben bu şekilde giyinmiş bir muallime tesadüf edersem kolundan tut**tuğum gibi** sokağa atarım (RNG, 221). Çocuklar, adet etmişlerdi: onların geldiğini uzaktan gör**dükleri gibi** kapının içinde dizilirler, yemiş, şeker, çikolata beklerlerdi (RNG, 380).*

d. *-dığı kadar* yapısı, Kazakçada genellikle *-ġanday* şeklindedir: Ben, onlara elimden gel**diği kadar** sevimli görünmeye, hatırlarını hoş etmeye çalıştım (RNG, 198). *Bunu benim iste**diğim kadar** kimse isteyemez.*

e. Türkiye Türkçesinde *-dığından beri* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-ġannan beri* şeklindedir: *Kocasından kışın başında* ***ayrıldığından beri*** *garip, kendi içine çekilmiş bir hayatı vardı (AHT, 73).*

f. *-dığı takdirde* şeklinde kurulan yapıların, Kazak Türkçesindeki karşılığı, *-ġan jaqdayda* şeklindedir*:* Aksi bir cevap gel**diği takdirde** müşkül mevkide kalacaksınız *(RNG, 160).*

g. Türkiye Türkçesinde *-dığı hâlde* şekliyle kurulan yapılar, zıt ve tarz olmak üzere iki türlü anlam ifade etmektedir. Bunlardan zıt anlamını taşıyanları, Kazak Türkçesinde *-sa da* şeklinde kurulduğu gibi, *biraq* gibi zıt anlamlı bağlaçlarla bağımsız birleşik cümle olarak da kurulabilmekte; tarz anlamı taşıyanları ise, *-ġan küyi, -ġan qalpı* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin, iyelik eki almış *küyi, qalpı (durum, hâl)* gibi kelimelerle birleşmesi sûretiyle kurulmaktadır: *On sene yanında yaşa****dığı hâlde*** *farkına varmadığı kadındı (AHT, 99). Bir seneden beri boş ol****duğu halde*** *en düşkün muallimler bile oraya gitmeye yanaşmıyorlarmış (RNG, 154). Tavana bak****tığı hâlde*** *konuşmasına devam ediyordu.*

h. *-madığı hâlde* şeklinde *–dığı hâlde* yapısının şart anlamı ifade biçimi, Kazak Türkçesinde *-mayınşa, -may* şeklinde *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçimi ve onun *-şa* ekinin almasıyla kurulmaktadır*: Yardım et****mediğiniz hâlde*** *nasıl başarabilirim ki...*

i. *-dığına dair* yapısının Kazak Türkçesindeki karşılığı, *-ġanına baylanıstı* veya *-ġandığına baylanıstı* şeklindedir: Biraz sonra bana Merkez Rüştiyesi'ndeki derslerimden kendi arzumla istifa ettiğime ve Zeyniler mektebi muallimliğine talip ol**duğuma dair** bir kâğıt imzalattılar (RNG, 163).

j. *-dığına göre/nazaran/binaen* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-ġanına qaraġanda* şeklindedir: Yalnız yaşamaya mecbur ol**duğuma göre**, bari böyle bir küçük kızım olsaydı! Yazık, bu, bana nasip olmayacak (RNG, 193).

k. Türkiye Türkçesinde ayrıca nadir kullanılan *-dığı cihetle, -dığı surette* ve çok nadir kullanılan *-dığı vechiyle, –dığından nâşi, -dığına mebni* yapıları vardır: *Bu iş, Reis Beyin beyan et-****tiği surette*** *cereyan edecektir. Bunu öğren-****diğiniz cihetle*** *takdir gördünüz. Bunu oku-****duğunuzdan nâşi***

*başarı sağlayabildiniz. Böyle bir iddiada bulun-**duğunuza mebni** zan altında kaldınız.*

25) Türkiye Türkçesinde *-acak*[253] sıfat-fiil şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-atın* şekliyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. Türkiye Türkçesinde *-acak kadar* yapısı, Kazakçada *-atınday* şeklindedir: *Bu, dünyanın en basit, âdeta bir cebir muadelesini **hatırlatacak kadar** basit bir aşk hikâyesidir (AHT, 73). Beni bile gözü görmeye**cek kadar** hasta (RNG, 10).*

b. *-acak gibi* yapısı, Kazak Türkçesinde *-atınday* veya *-atın sıyaqtı/sekildi, tärizdi/sıŋaylı* şeklindedir: Beni elimden tutup göğsüne çeke**cek gibi** bir hareket yaptı (RNG, 26).

26) Türkiye Türkçesinde *-acağı* sıfat-fiiliyle kurulan yapılar da, Kazak Türkçesinde *-atın* şekliyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. Türkiye Türkçesinde *-acağı zaman/ anda/ vakit/ sırada/ esnada* yapıları, Kazak Türkçesinde *-atın waqta/ mezgilde/ zamatta/ sätte/ waqıtta* şeklindedir: *Köyde, birisi öl**eceği vakit**, Azrail aleyhisselam, evvela Zeyni Baba'ya misafir olur, o vakit bu ışık kendi kendine söner (RNG, 167). ... bir sandalyeye otur**acağı zaman** pantolonunu parmaklarının ucuyla diz kapaklarından tutup yukarı çeken nazlı ve nazenin kuzenimin ağaca çıkmak istem(es)ine gel de gülme (RNG, 38).*

b. *-acağından/-acağı için/-acağından dolayı/ötürü* yapılarının Kazak Türkçesindeki karşılığı, *-atını üşin* şeklindedir: *Bu acayip şeyleri Nuran'a anlatmaya**cağı için** mahzun oluyordu (AHT, 51).*

c. *-acağına* şeklinin Kazak Türkçesindeki karşılığı, *-ğanşa* şeklindedir: *Başkasından bir şey istey**eceğime** mahrum kalmayı tercih ederim.*

d. *-acağı yerde* yapısı, Kazak Türkçesinde *-atın jerde* şeklinde yapıldığı gibi, ayrıca *–(u)wdıŋ ornına* şeklinde mastarın ilgi hâli eki alması ve *ornına (yerine)* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle de kurulabilmektedir. *Bir şairimiz, Selim'i Salis hendese öğren**eceği yerde**, biraz siyasî tarih öğrenseydi ne iyi olurdu, diyor (AHT, 249).* Sınıfa gid**eceğim yerde,** bahçeye

---

[253] *-acak* eki ve onun şekilleri için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).

çıktım, çeşmenin önüne giderek musluğu açtım, başımı altına uzattım (RNG, 59).

e. *-acağı kadar/ nispette* yapısı, Kazak Türkçesinde *-ġanınşa* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin iyelik eki ve *-şa* ekini alması sûretiyle kurulmaktadır: *İnsan yapabil**eceği kadar** iş almalı.*

f. *-acağına göre* yapısı, Kazak Türkçesinde *-atınına qarağanda* şeklindedir: *Siz gide**ceğinize göre** siz başvurmalısınız..*

g. *-alacağına dair* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-atınına baylanıstı* şeklindedir: Bu akşam dön**eceğine dair** telgraf aldım (RNG, 382).

27) Türkiye Türkçesinde *-mış*[254] sıfat-fiiliyle kurulan yapılar da, Kazakçada *-ġan* şekliyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. Türkiye Türkçesinde *-mış gibi* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *–ġanday* şeklinde veya onun *-ġandayın* şeklinde genişlemesiyle kurulduğu gibi, ayrıca *-ġan sıyaqtı/ sekildi/ tärizdi / ispetti/ sıŋaylı* şeklinde edatlarla birleşmesi sûretiyle de yapılmaktadır: *Sanki her zaman böyle oluyor**muş gibi** iskelenin tahta döşemesi üzerinde beraberce yürüdüler, Mümtaz kapıdaki memura ikisinin biletini birden verdi ve adam hiç şaşırmadan aldı (AHT, 119). ... dünyada başka insan kalma**mış gibi** niçin kuzenimi, dünyanın en iğrendiğim insanı olan Kâmran'ı ileri sürmüştüm (RNG, 49).*

b. Türkiye Türkçesinde *-mış kadar* şekliyle kurulan yapılar da, Kazak Türkçesinde yukarıda olduğu gibi, *-ġanday* şeklinde veya onun benzetme edatlarıyla birleşmesi şeklinde kurulmaktadır: *Kendim yaz**mış kadar** iyi bilirim.*

c. Türkiye Türkçesinde *-mışça* şekliyle kurulan yapılar da Kazak Türkçesinde yukarıda olduğu gibi, *-ġanday* şekliyle veya onun edatlarla birleşmesi sûretiyle yapılmaktadır*: Rüzgâr kudur**muşça** esiyordu.*

d. *-mışçasına* yapısının karşılığı da, yukarıda olduğu gibi, *-ġanday* şeklindedir: *Sorulara doğru cevap ver**mişcesine** hak iddiasında bulunuyor.*

---

[254] *-mış* eki ve onun şekilleri için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).

28) Türkiye Türkçesinde *-r*[255] geniş zaman sıfat-fiiliyle kurulan yapıların Kazak Türkçesindeki karşılığı, *-atın* şekliyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. Türkiye Türkçesinde *-ır gibi* şekliyle kurulan yapılar, Kazakçada *-atınday* veya *-atın sıyaqtı/tärizdi* şeklinde gelecek zaman sıfat-fiilinin *-day* ekini alması veya *sıyaqtı* gibi kelimelerle birleşmesiyle yapılmaktadır: *"Bilmeden sevilir mi? Bir şey söyleyin" der* **gibi** *genç kadına baktı (AHT, 81).* Hacı Kalfa, fotoğraf karşısında poz alır **gibi** sopasına dayandı, gözlerinde tatlı bir gülümseme ile cevap verdi (RNG, 118).

b. *-(ı)rcasına* yapısının Kazak Türkçesindeki karşılığı da, *-atınday, -atın sıyaqtı/tärizdi* şeklindedir: *Şiddetli rüzgar, ağacın dallarını kır**arcasına** sallıyordu.*

29) Türkiye Türkçesinde *-maz* geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçimiyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-mas, -maytın* sıfat-fiil şekilleriyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. Türkiye Türkçesinde *-maz gibi* yapısı, Kazak Türkçesinde *–mastay, maytınday* veya *-maytın sıyaqtı/ tärizdi* şeklinde kurulmaktadır: Teyze, bil**mez gibi** söylemeyin, rica ederim (RNG, 83).

b. *-mazcasına* yapısı, Kazak Türkçesinde *-maytınday* şeklindedir: *Konuşulan anla**mazcasına** herkese bakıyordu.*

30) Türkiye Türkçesinde *-ma*[256] isim-fiiliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-w* mastar şekliyle ifade edilmekle beraber, genellikle *-ğan* sıfat-fiil şekilleriyle yapılmaktadır:

a. Türkiye Türkçesindeki *–ması için* yapısı, Kazak Türkçesinde *–(u)wı üşin* şeklindedir: *İçinin tam rahat **edebilmesi için** Mümtaz'ın bir şeyler söylemesini bekledi (AHT, 72). Yaralının bugünlerini hoş geçir**mesi için** kalbimin bütün şefkat kabiliyetini sarf ediyorum (RNG, 325).*

b. *-masına dair* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *–(u)wına baylansıtı* şeklindedir: *Dosyaların teslim edil**mesine dair** bir belge yoktur.*

---

[255] *-r* geniş zaman sıfat-fiil eki ve onun şekilleri için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).
[256] *-ma* eki ve onun şekilleri için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).

c. *-masına göre* yapısı, Kazak Türkçesinde *-wına qarağanda* şeklindedir: Bu kayalar, güneşin sabah, öğle, akşam güneşi olmasına, havanın açık, yahut kapalı bulun**masına göre** renk değiştiriyor, lal kırmızısı, pembe, mor.beyaz yahut siyah görünüyor (RNG, 370).

d. *-masına rağmen* yapısı, *-wına qaramastan* şeklinde mastar biçimiyle kurulduğu gibi, *-ġanına qaramastan* şeklinde sıfat-fiil şekliyle de ifade edilmektedir: *Elleri ve dizkapakları yara ve yırtık içinde kal**masına rağmen**, bu koyu tirşe ile nefti arasında değişen aydınlık Mümtaz'ı çıldırtmıştı (AHT, 33). Dudaklarımı parmaklarımla sık**mama rağmen,** ağzımdan bir ses çıktı (RNG, 37).*

e. *-masına mukabil/karşılık* yapısı, Kazakçada *-ġanımen, -sa da* şekilleriyle ifade edilmektedir: Benimkilerin her zaman havada kaybolduktan sonra uzakta bir yakamoz parıltısıyla suları yıldızlandır**masına mukabil** onunkiler gülünç bir patırtı ile bayırın taşlarına çarpıyor, yahut aşağı kumsala düşüyordu ve dehşetli gülüyorduk (RNG, 67).

f. *-ması kadar* şekliyle kurulan yapılar, Kazakçada *-ġanı sıyaqtı/tärizdi* şeklinde sıfat-fiil şekliyle yapılmaktadır: *Hiçbir şey beni onun git**mesi kadar** üzmedi.*

g. *-ması yüzünden* yapısı,Kazak Türkçesinde *-ġanınıŋ kesirinen* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin iyelik ve ilgi hâli eklerini alması ve *kesirinen* kelimesiyle birleşmesiyle ifade edilmektedir: *Derse geç kal**ması yüzünden** yeni konuyu kaçırdı.*

h. *-masından dolayı* yapısı, Kazak Türkçesinde *–(u)wına baylanıstı* şeklinde mastarla kurulduğu gibi, *-ġanı üşin* şeklinde sıfat-fiil biçimiyle de ifade edilmektedir: *Disiplinli çalış**malarından dolayı** bu ödüllere layık görüldüler.*

i. *-ması hâlinde* yapısı, Kazak Türkçesinde *-ġan jağdayda* şeklindedir: *Bir an önce git**mesi hâlinde** bir şey yapılmayacaktır.*

j. Türkiye Türkçesinde nâdir kullanılan *-masıyla* yapısının Kazak Türkçesindeki karşılığı, *-ġanda,* bazen *-ısımen* şeklinde *-ıs* isim-fiilinin iyelik ve vâsıta hâli eklerini alması sûretiyle kurulmaktadır: *Kendi ölümümüzle bütün meseleler hallediliyor; fakat sevdiklerimizin yanımızdan git**mesiyle***

insan temelinden yıkılıyor (AHT, 191). Bir parça hava değiş**mesiyle** gül gibi sararıp soluyorlar, dedi (RNG, 330).

k. *-ması sebebiyle* yapısı, *-wına baylanıstı* şeklindedir: *Dersin geç saatlerde konul**ması sebebiyle** çocuğunu kendisi alamıyor, eşi alıyordu.*

31) Türkiye Türkçesinde *-mak*[257] mastar şekli ve *Düşün**mekliğ**iniz lâzımdır* örneğinde görüldüğü üzere, onun çok nâdir kullanılan *-maklık* biçimiyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-w* mastar şekliyle olduğu gibi, *-ġan* sıfat-fiil şekilleriyle de ifade edilmektedir:

a. Türkiye Türkçesinde *-mak için* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-w üşin* şeklindedir: *Fatma'yı deminden beri daldığı içlenmelerden, unutulmanın acılarından, en keskin harekete geçir**mek için** bu kadarı kâfiydi (AHT, 85). Bu biçareler, açıl**mak için** biraz güneş, bir parça şefkat bekleyen çiçekler gibiydi (RNG, 314).*

b. Türkiye Türkçesinde *-mak gibi* yapılar, *-w sıyaqtı/tärizdi* şeklindedir: Ne bir feryat, ne üstüne atıl**mak gibi** bir telaş... (RNG, 362).

c. *-mak şartıyla* yapısı, Kazak Türkçesinde şart kipiyle ifade edilmektedir: *Herşey lezzetliydi, ucunda Nuran bulun**mak şartiyle** (AHT, 187).* Her ne gösterdiler, ne söylediler, ne yaptılarsa beğenmediğimi hisset-tirdim. Hem de onlara, zavallılıklarını, görgüsüzlüklerini derin derin, acı acı duyur**mak şartıyla** (RNG, 292).

d. *-maktan başka* yapısı, Kazak Türkçesinde *-wdan basqa* şeklinde olduğu gibi, genellikle *-ġannan basqa* şeklinde *-ġan* sıfat-fiiliyle kurulmaktadır: *İktidar, fikri ne yapsın ki, o hadiseler karşısında elini, kolunu bağla**maktan başka** bir işe yaramaz (AHT, 321).* Öyle surat, balıklara yem ol**maktan başka** neye yarar? Dedi (RNG, 347).

e. *–maktansa* yapısı, Kazak Türkçesinde *–ġanşa* şeklindedir: *Mümtaz alt salonda karanlığa **gömülmektense**, biraz rahatsız olacağını bile bile yukarıda oturmayı tercih ederdi (AHT, 74).* Fakat aylarca buralarda sürünmekten, türlü hakaretlere uğra**maktansa** kabul etmek daha iyi olacaktı (RNG, 240).

---

[257] *-mak* eki ve onun şekilleri için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).

f. *-makla* şekliyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *-w arqılı* şeklinde masdarın *arqılı* edatıyla birleşmesiyle yapıldığı gibi, genellikle *-a otırp* şeklinde *-a* zarf-fiilinin *otır-* yardımcı fiiliyle birleşmesi sûretiyle kurulmaktadır: *Zavallı küçük, asıl iyiliği kendisinin bana ettiğini bilmiyor, onu yanıma al**makla** bir fedakarlık ettiğimi sanıyor (RNG, 196).* Beni ailemle barıştır**makla** hayatımın yetimliğine bir deva bulacağını zannediyordu (RNG, 416).

g. *-makla beraber/birlikte* yapıları, Kazakçada *-ğanımen* kurulduğu gibi, ayrıca *-sa da* şeklinde şart kipiyle de ifade edilmektedir: *İkisi de hayatlarının sıkıntılı tarafını birbirlerine taşımamağa çalış**makla beraber,** Mümtaz bazı zamanlar sevgilisinin kendisine yedi kat yabancı insanlar için nasıl üzüldüğünü bilirdi (AHT, 164).* ilk bakışta sizi bir çocuk gibi gör**müş olmakla beraber,** mükemmel yetişmiş yüksek bir genç kız karşısında bulunduğumu anlıyorum (RNG, 112).

h. *-maksızın* yapısı, Kazakçada *-mastan* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin ayrılma hâli eki almasıyla kurulduğu gibi, *-may* şeklinde *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçimiyle de ifade edilmektedir: Cemil Bey, gürültü et**meksizin** yanıma inmişti (RNG, 328).

i. *-mak üzere* yapısının Kazak Türkçesindeki karşılığı, genellikle *bolıp, bola otırıp* şeklinde ifade dildiği gibi, bazen yerine bir şey kullanılmadan söylenmektedir: *Muhtarın karısı ile ebe hanım başta ol**mak üzere** beş altı ihtiyar kadın, uzun bir kerevetin şiltesi üzerine sıralanmışlardı (RNG, 188).*

j. Türkiye Türkçesinde nadir kullanılan *-maklığından ötürü* yapısı, Kazakçada *-wına baylanıstı* şeklindedir: *İyi cevap vermemiş ol-**maklığınızdan ötürü** arzunuz yerine getirilemedi.*

32) Türkiye Türkçesinde çok nâdir kullanılan *Onu böyle yapsın **için** ayrı para istiyor* örneğinde olduğu gibi *için* edatıyla da kurulan cümleler, Kazak Türkçesinde *-w üşin* şeklinde masdarın *üşin* edatıyla birleşmesiyle yapılmaktadır.

3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Kazak Türkçesinde *al* bağlacıyla kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *ise, de* bağlaçlarıyla kurulmakta, ancak Kazak Türkçesinden

farklı olarak bağlaçlar, birleştiği kelimelerden sonra yer almaktadır: *Ol qazaqşa bilmeydi de,* ***al*** *menin nan surap jerlik orıssam bar edi (OB, 129) (O, Kazakça bilmiyordu, benim ise derdimi anlatacak kadar Rusçam vardı). Mamafih, biraz sonra Müjgân yorularak büyük bir kaya parçasının üstüne oturdu; ben* ***de*** *ayaklarının dibine çöktüm (RNG, 63).*

2) Kazak Türkçesinde birinci cümlenin yükleminin *-p edi* şeklinde *-p* zarf-fiilinin, *e-* yardımcı fiiliyle birleşmesi sûretiyle yapılan cümleler, Türkiye Türkçesinde *–mıştı ki* şeklinde ifade edilmektedir: *Eki jigit şayğa şaşala tırqılday jönelip* ***edi****, Barhan odan äri kirerge tesik taba almay qısıldı (OB, 22) (İkisi çaya boğularak gülmeye başlamıştı ki, Barhan utancından girecek delik bulamadı). Ol nusqağan jaqqa jalt qarasıp* ***edi****, sol büyirdegi alasalaw tawdıŋ ıyığında bir närse jaltırap janıp tur eken (OB, 235) (Onun işaret ettiği yöne bakmışlardı ki, iç taraftaki alçak bir dağın eteğinde ışıldayan bir şey gördüler).*

3) Kazak Türkçesinde birinci cümlenin yükleminin *-p otır /tur/ jür/ jatır eken* şeklinde *-p* zarf-fiilinin *otır, tur, jür, jatır* ve *eken* yardımcı fiilleriyle birleşmesi şeklinde kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde birleşik cümlenin birinci unsurunun yükleminin şimdiki zamanın rivâyetiyle ifade edilmektedir. *Jastar bir bölek äŋgimelesip otır eken, men de solarğa qosıldım (Gençler ayrı sohbet ediyorlarmış, ben de onlara katıldım).*

4) Kazak Türkçesinde *sol* işaret zamirinin değişik biçimlerinden olan *sonşa(ma)/ sonşalıq/ sonday* kelimelerinin iyelik eki almış isim veya iyelik eki almış *-ğan* sıfat-fiilleriyle birleşmesi sûretiyle kurulan cümlelerin, Türkiye Türkçesindeki karşılığı, *o kadar ... ki* şeklinde olup, Kazak Türkçesindeki yapıdan farklı olarak, sıfat-fiille değil, çekimli fiille kurulmakta ve çekimli fiil veya isim, *o kadar* kelimesinde önce değil, sonra yer almaktadır: *Amanjan işin basıp qattı kül****geni sonşama****, traktordıŋ şınjır tabanı solqıldap ketti (OB, 361) (Amancan kamını tutarak o kadar şiddetli güldü ki, traktörün zincir tabanı bile titredi).*

5) Kazak Türkçesinde emir kipinin olumsuz biçiminin *-şı* pekiştirme ekini alması sûretiyle kurulan şart cümleleri, Türkiye Türkçesinde *-maya gör-* şeklinde *-a* zarf-fiilinin olumsuz biçiminin *gör-* fiiliyle birleşmesiyle ifade

edilebilmektedir: *Adam kütpe-**sinşi**, egin därige qalay öser eken! (İnsan bakmaya görsün, ekinin ilâca nasıl çıktığını görürüz).*

6) Kazak Türkçesinde *–dı bilem(in)* yapısıyla kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *–mış/ -yor olsa gerek/ olmalı/ olacak ki* şekilleriyle ifade edilmektedir: *Kartoşka küydire**di bilem,** şoq şaynağanday tilin arpalıstırıp, qıynala jutadı (OB, 136) (Patates ağzını yakıyor olmalı ki, sanki kor çiğniyormuş gibi, dilini ağzında oynatarak zor yutuyor). Nurjannıŋ bul sözi şalğa äser et**ti bilem,** sınağanday köz qıyığın tastap biraz ünsiz otırdı (OB, 303) (Nurcan'ın bu sözü yaşlı adamı etkilemiş olmalı ki, sınıyormuş gibi göz kenarıyla baktı ve sustu).*

7) Kazak Türkçesinde *-ğan* sıfat-fiiliyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde genellikle *-dığı* şekliyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. Kazak Türkçesinde *-ğan* sıfat-fiilinin bulunma hâli ekini almasıyla kurulan yapılar, zaman ve şart olmak üzere iki türlü anlam ifade edebilmektedir. Zaman anlamı ifade eden yapılar, Türkiye Türkçesinde genellikle *-dığında, -dığı zaman,* bazen *–ken* şekilleriyle; *-ğanda* ve *-mağanda* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin olumlu ve olumsuz biçimlerinin bulunma hâli eki alması sûretiyle kurulan şart anlamlı cümleler, genellikle şart kipiyle ifade edilmektedir: *Jarıqtıq öl**gende** üş-aq adam topıraq saldı (OB, 310) (Adamcağız öldüğü zaman, kabrine sadece üç kişi toprak atmış). Jaw jağadan al**ğanda**, böri etekten aldı... (OB, 135) (Düşman yakaya yapışırken, kurt eteğe yapışır). Sen baqırıp jiber**megende**, osı otırğan qalpımızda qatıp qladı ekenbiz (OB, 323) (Sen bağırıvermeseydin, oturduğumuz yerde donar kalırdık).*

b. Kazak Türkçesinde *–ğan* sıfat-fiilinin iyelik eki alan biçimleri de, Türkiye Türkçesinde *–dığında, -dığı zaman* şeklindedir: *Mısıqtabandap taqal**ğanımda**, öz közime özim senbedim, äldeneni otqa kömip pısıldap Buram otır (OB, 136) (Kedi gibi yavaş yaklaştığımda, gözlerime inanamadım, karşımda bir şeyleri ateşe gömmeye çalışan Bura oturuyor). Albastı-aw üydiŋ astında qıŋsılap jat**qanıŋda** qol uşın bereyin dep barğan jigitti naqaq nege küydiresiŋ (OB, 385) (Zavallı, evin altında inlerken yardım etmek üzere yanına gelen gence nasıl da haksız yere iftira atarsın).*

c. *–ġanda ġana* şeklinde aynı yapının *ġana (ancak)* kelimesiyle pekiştirilmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde cümleler, *ancak ... –dığı zaman* şeklindedir: *Qaraŋġığa közi üyren**gende ġana** barıp, sonaw tömennen - jer astınan jarıq säwlelengenin bayqadı (314) (Ancak karanlığa gözü alıştığı zaman orada aşağılarda, yer altında ışık belirdiğini fark etti).*

d. *-ġan kezde/ şaqta/ mezgilde/ waqta/ sätte* şeklinde yalın hâlli *-ġan* sıfat-fiilinin bulunma hâli eklini almış *kez, sät, mezgil, şaq, waq (waqıt), küni, jılı, saġat* gibi zaman anlamlı kelimelerle birleşmesi suretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–dığında, -dığı zaman* şeklindedir: *Tabiğattıŋ osı bir qıltqıy berer qıtımırlığı däl murınġa su jetpey, eki qolıŋdı törtew ete almay arpalısıp, küş küresip jat**qan şağında** qağınuwı, onsız da juqarğan jüykeŋdi tozdıra tüser edi (OB, 17) (Tabiatın arada sırada kendini belli eden bu işkencesi, canla başla mücadele ettiğin zamanlarda zaten bozuk sinirleri daha da bozardı). ... öliara bop tur**ġan şaqta** tün tünekti jamılıp, qozdaytın sawlıqtı bas-basına tügendep şıqqannan azap ne bar? (OB, 26) (... eski ayın gidip yeni ayın daha doğmadığı zamanlarda zifirî karanlıkta kuzulayacak olan koyunları tek tek yoklamaktan daha zor bir şey olamaz).*

e. Kazak Türkçesinde *-ġan soŋ* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin yalın veya çok nâdir olarak ayrılma hâli eki alması sûretiyle veya onun kısalmış ve kaynaşmış *-ġansın* şekliyle kurulan yapılar, şart, zaman ve sebep anlamları ifade etmektedir. Kazak Türkçesinde *-ġan soŋ* şeklinin ayrıca şekli de vardır. Bunlardan şart anlamını taşıyanları, Türkiye Türkçesinde *-dıktan sonra* şeklinde kurulduğu gibi, görülen geçmiş zamanın şart şekliyle de ifade edilebilmekte; zaman ifade eden şekilleri de *-dıktan sonra* biçimiyle kurulmaktadır. Sebep ifade eden şekilleri ise, *-dıktan sonra* biçimiyle ifade edilebilmekle beraber, genellikle *-dığı için, -dığından* şekilleriyle kurulmaktadır: *Küyewi ündeme**gen soŋ**, muŋaya bir qaradı da, tereŋ kürsindi (OB, 27) (Eşi sustuğu için, mahzun mahzun baktı ve içini çekti). Barhan dalağa şıq**qan soŋ**, öz tamı men Seyitquldıŋ üyi arasına kerile tartılğan sım temirge jiyirkene qaradı (Barhan dışarı çıktıktan sonra, kendi evi ile Seyitkul'un evi arasına gerilen tele iğrenerek baktı). Degenmen adam bolıp jaral**ġan soŋ**, äytewir bir närsege sengen jaqsı (OB, 482)(Ancak insan olarak*

*yaratıldıktan sonra bir şeye inanmalıdır). Aman esen jet**ken soŋ**, meniŋ bükil sırımdı, baylığımdı muqım elge jayadı (OB, 314-315) (Sağ salim ulaşırlarsa bütün sırrımı ve servetimi herkese ifşâ ederler).*

f. *–ġan sayın* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin, *sayın (<sayu)* edatıyla birleşmesiyle kurulan yapıların Türkiye Türkçesindeki karşılığı, *-dıkça* şeklindedir: *Men kel**gen sayın** ozat şopan basıŋmen bala qusap bezektep jüresiŋ be? (OB, 27) (Her geldiğimde çocuk gibi koşup durman meşhûr çoban adına yakışır mı?). Aspan men Atırawdıŋ dänekerşisi ispetti altın kün kök tösine örmele**gen sayın**, su betindegi jaquttay jarqıraġan säwle künniŋ bawırına qaray jılıstap, qaşıq tarta beredi (OB, 388) (Gökyüzü ile Atırav'ın arasında bir köprü gibi duran güneş yükseldikçe su üzerinde yakut taşlar gibi ışıldayan nur, güneşin bağrına doğru ilerleyerek uzaklaşıyor).*

g. *–ġan küyi/ qalpı/ küyde/ qalpında* şeklide *–ġan* sıfat-fiilinin *hâl* bildiren kelimelerle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–dığı hâlde* şeklinde yapılmaktadır: *Baqıtjan eki jaqqa da qosılġan joq, sol ünde**megen qalpında** qaytadan qalğıy bastaġan edi (OB, 320) (Bakıtcan iki tarafa da katılmamış, sustuğu hâlde tekrar uyuklamaya başlamıştı). Jiŋişke aġaş orındıq belin äbden taldırıp tastasa kerek, birden qulay jığıldı da, eki qolın basına jastap, töbege telmir**gen küyi** äŋgimesin jalġastırdı (OB, 311) (İnce ahşap sandalye belini acıtmış olmalı ki, hemen yere yığıldı ve iki kolunu başının altında yastık yaparak tavana baktığı hâlde hikâyesine devam etti).*

h. *-ġanşa* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin *-şa* ekini almasıyla kurulan yapılar, zaman, karşılaştırma veya zıt anlamları taşımaktadır. Bazen *şeyin, deyin (kadar)* edatlarıyla birleşmesi sûretiyle kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-ıncaya kadar;* karşılaştırma veya zıt anlamını ifade edenler ise, *-acağına* şeklinde ifade edilmektedir: *Appaq qardıŋ arasına siŋip, bergi belesten asıp, közden ġayıp bol**ġanşa**, Qoŋqay turġan ornınan tapjılmay, soŋdarınan qaradı-ay (OB, 315) (Konkay, bembeyaz karın arasında tepeyi aşarak gözden kayıp oluncaya kadar onların arkasından baktı). Til beze**genşe**, normaŋdı ornında (OB, 130) (Laf yarıştıracağına işine bak).*

i. Kazak Türkçesinde *–ġanşa* zaman anlamlı yapının *qaşan (ne zaman)* kelimesiyle pekiştirildiği durumlar da vardır. Bunların da Türkiye Türkçesindeki karşılığı, *-ıncaya kadar* şeklindedir: ***Qaşan*** *qaz turıp* ***ketkenşe*** *qamqor qanatına alġan Barhanġa keyin jaldana, qoŋdana kele, qors etip minez körsetetindi şıġardı (OB, 17) ((Seyitkul kendisini) Kendi ayakları üzerinde duruncaya kadar himayesine alan Barhan'a zamanla durumu iyi olmaya ve kendi ayakları üzerinde durmaya başlayınca tavır koymaya, huyunu göstermeye başlamıştı).*

j. Kazak Türkçesinde *-ġanşa ... ġan(İE) artıq/ jaqsı* şeklinde birinci fiilin *-ġan* sıfat-fiilinin *-şa* ekini alması, ikinci fiilin iyelik eki alması ve onların *jaqsı/ artıq (iyi, yeğ)* gibi isimlerle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-maktansa ... -mak daha iyidir* veya *-acağına .... -sın daha iyidir* şeklinde ifade edilmektedir: *Özge elde sultan* ***bolġanşa*** *öz eliŋde ultan* ***bolġan artıq*** *(Elin sultanı olacağına kendi halkının kölesi olmak daha yeğdir).*

k. Kazakçada *-ġanşa bolġan joq* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin *-şa* ekini alması ve *bolġan joq* şeklindeki *bol-* yardımcı fiilinin *-ġan* sıfat-fiil ekini alması ve *joq* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde yardımcı cümlenin yükleminin, görülen geçmiş şeklinin *ki* bağlacı ve *daha* kelimesiyle pekiştirilmesi sûretiyle kurulmaktadır: *Men jawap ber****genşe*** ***bolġan joq****, şıday almay şığıp ketti (Ben daha cevap vermedim ki, dayanamadı çıktı).*

l. Kazak Türkçesinde *–ġanġa* şeklinde *–ġan* sıfat-fiilinin yönelme hâli ekini almasıyla kurulan ve sebep bildiren yapılar, Türkiye Türkçesinde *dığı için* şeklinde ifade edilmektedir: *Sen keşe kelme****genge****, ketip qalġan eken dep oyladım (Dün gelmediğin için, gittiğini düşündüm).*

m. *-ġanġa şeyin/deyin* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin, yönelme hâli ekini alması ve *şeyin, deyin* edatlarıyla birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-ıncaya kadar* şeklinde kurulmaktadır: *Jürginşiler äbden közden tasa bol-****ġan-ġa şeyin****, bular arttarınan qarap turdı (Yolcular gözden kaybol-uncaya kadar, bunlar arkalarından baktılar).*

n. Kazak Türkçesinde *-ġanġa bola* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin yönelme hâli ekini alması ve *bola* şeklindeki *bol-* yardımcı fiilinin *-a* zarf-fiil şekliyle

birleşmesiyle kurulan ve sebep bildiren yapılar, Türkiye Türkçesinde *-dığı için* şeklinde yapılmaktadır: *Apam ayt**qanğa bola** barıp jürsem ... (Sırf annem rica etti diye gitmiştim).*

o. Kazak Türkçesinde *-ğannan* şeklinde *-ğan* sıfat-filinin, ayrılma hâli ekini almasıyla kurularak zaman anlamı ifade eden yapılar, Türkiye Türkçesinde *-dığından beri* veya *-dığında* şeklinde yapılmaktadır: *Eger sen oŋdı şopan bolsaŋ, meniŋ töbem **köringennen** qarsı şawıp qarsı aluwıŋ kerek edi (OB, 24) (Eğer sen ipe sapa gelir bir çoban olsaydın, beni gördüğün anda karşılaman gerekirdi).*

p. Kazakçada *-ğannan beri/ bermen/ bılay* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin, ayrılma hâli ekini alması ve *beri/ bermen* edatı veya *bılay (böyle)* zamiriyle birleşmesi şeklinde yapılan cümleler, Türkiye Türkçesinde *-dığından beri* şeklinde kurulmaktadır: *At jalın tartıp min**gennen beri**, jaqsı menen jamannıŋ, aq pen qaranıŋ ekew arasına şekara qoyıp körmegen ulan ömirdiŋ tawqımeti ülkenge de, kişige de ortaq, bas ta jas ta talğamaytın ospadarlığın äri ädildigin bağamdağan (OB, 326) (Hayatın anlamını kavramaya başladığı andan beri, iyi ve kötünün, ak ve karanın arasına sınır koymayan bu hayat çilesinin, büyüğe de küçüğe de ortak ağırlığı kadar adaleti olduğunu da anlamıştı). Seyitqul ... är lampanı san tüsti: qızıl, jasıl, kök, sarı boyawmen boyap qoy**ğannan bermen** tipti ğajap köriniske bölengen (OB, 26) (Seyitkul, ... her lambayı kırmızı, yeşil, sarı, mavi, rengârenk boyayla boyadığından beri, (ağlın) mükemmel bir görünüşü vardı).*

q. Kazak Türkçesinde *-ğannan keyin* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin, ayrılma hâli ekini alması ve *keyin* edatıyla birleşmesi sûretiyle kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-dıktan sonra* şeklinde yapılmaktadır: *Qonaqtar ket**kennen keyin**, üydi jıynawğa kiristik (Misafirler gittikten sonra, evi toplamaya başladık).*

r. Kazak Türkçesinde *-ğannan burın* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin ayrılma hâli ekini alması ve *burın* edatıyla birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-madan önce* şekliyle yapılmaktadır: *Olar biz kel**gennen** köp **burın** burın ketip qalğan eken (Onlar, biz gelmeden önce çoktan gitmişler).*

s. Kazak Türkçesinde *-ġannan göri* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin ayrılma hâli ekini alması ve *göri* edatıyla birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-acağına, -maktansa* şekliyle yapılmaktadır: *Televizor kör**gennen göri**, kitap oqığanı abzal (Televizyon seyredeceğine kitap okuması daha faydalıdır).*

t. Kazak Türkçesinde - *ġannan basqa* şeklinde-*ġan* sıfat-fiilinin ayrılma hâli ekini alması ve *basqa* edatıyla birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-maktan başka* şekliyle yapılmaktadır: *Adamdardıŋ tilewin tile**gennen basqa** ne jazığı bar edi (İnsanlara iyilik dilemekten başka bir niyeti yoktu).*

u. Kazak Türkçesinde *-ġannan ... -ġan jaqsı* şeklinde birinci fiilin *-ġan* sıfat-fiilinin ayrılma hâli ekini alması, ikinci fiilin *-ġan* sıfat-fiilinden olması ve onların *jaqsı (iyi, yeğ)* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-maktan(sa) ... - mak iyidir* şekliyle ifade edilmektedir: *Şarşıp şaldığıp jügir**gennen**, jaylap jür**gen jaqsı** (Yoruluncaya kadar koşmaktansa, yavaş yavaş yürümek daha iyidir).*

v. *–ġanday* şeklinde *–ġan* sıfat-fiilinin *–day* ekiyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-dığı gibi, –mış gibi, -mışcasına* şeklinde yapılmaktadır: *"Jaw jaġadan alġanda, böri etekten aldı" de**gendey** osı jumbaqtı halimizdiŋ ar jağında qasköy äreket turġan joq pa? (OB, 135) ("Düşman yakaya yapışırken, kurt eteğe yapışır" atasözünde olduğu gibi, bu muammalı hâlimizin arkasında bir gizemli hâreketin olduğu muhakkaktı).*

w. *–ġanday bolsa* şeklinde *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–acak ol-* şekliyle ifade edildiği gibi, *-dığı zaman* şeklinde de karşılanabilmektedir: *Jekpe jek şıq**qanday bolsaq**, ökinip jürme (OB, 315) (Teke tek dövüşecek olursak pişman olmayasın). ... olardıŋ qay-qaysısı da jol soġıp şarşa**ġanday bolsa**, taŋdayı kewip şölirke**gendey bolsa**, ata basın ozat şopan Seyitquldıŋ üyine tireytin (OB, 23) (... onlardan kim olursa olsun, yoldan yoruldukları ve susadıkları zaman başarılı çoban Seyitkul'un evine giderdi).*

x. *-ġandıqtan* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin, *-dıq* eki ve ayrılma hâli ekini alması sûretiyle kurulan sebep anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde -

dığından şeklinde yapılmaktadır. *Elden kelgen azamattarğa bas-köz bolıp, olar da meni jaqın tartıp (Qumıraydan basqası) üyirsektep jür**gendikten**, bar jawapkerşilik mağan tüsken edi (OB, 135) (Aynı memleketten gelen adamlara baş göz olmaya çalışan beni onlar da kendilerine yakın buldukları (Kumıray'dan başkaları) için, bütün mesûliyet bendeydi). Bul jaq basqa awdannıŋ jeri, bir tükpirinde, tım şalğayda bol**ğandıqtan**, "işkeri jaq" dep atap ketken (OB, 316) (Buraya, başka bir ilçeye ait bir kenarda uzak bir yer olduğundan, "iç taraf" adını vermişler).*

y. *–ğan sebepti* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin, *sebepti* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan sebep anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-dığı için* şeklinde kurulduğu gibi, *-ması sebebiyle* şeklinde de ifade edilmektedir: *Siz waqıtında kel**megen sebepti**, ornıŋızğa basqa birew kirdi (Siz zamanında gelmediğiniz için, yerinize bir başkası girdi).*

z. *-ğanı üşin* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin, iyelik eki alması ve *üşin* edatıyla birleşmesiyle kurulan sebep anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-dığı için* şeklindedir: *Men ol qoılmen istegenin moynımen kötürme**geni üşin** renjidim (Ben, o yaptıklarını itiraf etmediği için üzüldüm).*

aa. Kazak Türkçesinde *-ğanı boyınşa* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin iyelik eki alması ve *boyınşa (göre)* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-dığına göre* şeklinde yapılmaktadır: *Atalardıŋ ayt**qanı boyınşa** bıyılğı qıs qattı bolmaydı eken (Büyüklerin söylediklerine göre, bu yıl kış şiddetli olmayacakmış).*

bb. *-ğan(ı)men (de)* şeklinde *-ğan* sıfat-fiilinin iyelik eki ve vâsıta hâli eki alması sûretiyle kurulan zıt anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-makla birlikte/ beraber* şeklinde karşılanmaktadır. Yardımcı cümlenin yüklemi isim olan zıt anlamlı cümleler, Kazak Türkçesinde *bolğanmen* şeklindeki *bol-* yardımcı fiiliyle kurulurken; Türkiye Türkçesinde *i-* yardımcı fiilinin şart kipi ekini alması ve *da* bağlacıyla birleşmesiyle kurulmaktadır: *Säwlet öneri äste de büginniŋ enşisi emes qoy, bügingi jumıstıŋ iygiligine jarat**qanımızben**, bolaşaqqa amanat, habarşı, ruhani qazına (OB, 390) (Mimarlık sanatı, bugünün iyiliği için kullanılmakla beraber, asla bugünün değil, geleceğe bırakılan emânet, manevî hazinedir). Bağımındağı jeti jüz bas qoydıŋ äzirgi*

*küyi **jaqsı bolġanımen**, jaman aytpay jaqsı joq, qar tobıqtan jawıp qalsa qaytpek... (OB, 23) (Güttüğü yedi yüz koyunun şimdiki durumu iyi olmakla beraber, yarın ne olacağı belli değil, kar yağacak olursa ne yapacak?). Saġan kerek **joq bolġanımen** özgelerge kerek (OB, 352) (Sana lâzım değilse bile, başkalarına lâzım).*

cc. Kazak Türkçesinde *-ġanmen turmay* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin vâsıta hâli ekini alması ve *turmay* şeklindeki *tur-* yardımcı fiilinin *-a* zarf-fiil olumsuz biçimiyle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-makla kalmıyor* şeklinde yapılmaktadır: *Qulap qal**ġanımen turmay** işek-silesi qatıp küledi-ay (Düşmekle kalmıyor, katıla katıla gülüyor).*

dd. *-ġanı bolmasa* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin, iyelik eki alması ve şart kipi ekini alan *bol-* yardımcı fiilinin olumsuz biçimiyle birleşmesi sûretiyle kurulan zıt anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-makla bilikte, -sa da* şekilleriyle kurulduğu gibi, ayrıca zıt anlamlı bağlaçlarla kurulan *bağlı cümle* şeklinde de yapılabilmektedir: *Güwildep jürekken nendey bir qayaw tastar ünin esti**geni bolmasa**, Barhan sol "qustı" äli körgen joq (OB, 30) (Barhan, bazen gönle hüzün veren sesini duymasının dışında, o "kuşu" henüz görmüş değildir). Bizdiŋ jaqta ärkim är saqqa jügirt**keni bolmasa**, şındığın eşkim bilmeydi (OB, 370) (Bizim orada herkes kendine göre anlatır, ancak gerçeği kimse bilmez).*

ee. *–ġanına qaramastan* şeklinde *-ġan* sıfat-fiilinin iyelik ve yönelme hâli eklerini alması ve *qaramastan* edatlaşmış kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan zıt anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-masına rağmen* şeklinde kurulmaktadır: *Jaŋbır quyıp tur**ġanına qaramastan**, qol şatırsız şığıp ketti (Yağmurun bardaktan boşanırcasına yağmasına rağmen, şemsiye almadan çıktı).*

ff. Yardımcı cümlenin genellikle isimden olan yükleminin *bolġanda* şeklindeki *bol-* yardımcı fiiliyle birleşmesi suretiyle kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *ise* veya *iken* şeklinde *i-* yardımcı fiilinin yardımıyla yapılmaktadır: *Analar qırıq şamalı bol-**ġanda**, bulardıŋ barı- jıyırmadan artıq emes (Onlar, kırk kadar ise (iken), bunların sayısı yirmiyi geçmiyordu).*

gg. Kazak Türkçesinde *–ġan joq* şeklinde *–ġan* sıfat-fiilinin *joq* kelimesiyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde geçmiş

zaman fiilinin *henüz, daha* kelimeleri ve *ki* bağlacıyla pekiştirilmesi sûretiyle ifade edilmektedir: *On qadam jür-**gen joq**, köldeneŋ köşeniŋ burışınan birew jalt berdi) (Daha on adım gitmedi ki, yatay sokağın köşesinden birisi çıkageldi).*

hh. *–ġan-aw* şeklinde *–ġan* sıfat-fiilinin *aw* pekiştirme edatıyla birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–mış olmalı/ olacak ki* şeklinde ifade edilmektedir: *Özi qapersiz uyqıġa berilgen-aw, sım şarbaqtıŋ işindegi qoylardı dalanıŋ börisi tügil (eger bar bolsa), qalanıŋ äkki urısı ebin tawıp ala almaydı (OB, 33) (Kendisi uykuya dalmış olmalı ki, tel çitin içindeki koyunları bozkırın kurtları şöyle dursun (eğer varsa), şehrin uyanık hırsızları bile gelse çalamaz).*

ii. *–ġan boluw(ġa) kerek* şeklinde *–ġan* sıfat-fiilinin *bol-* yardımcı fiili ve *kerek* kelimesiyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–mış olmalı/ olacak ki* şeklinde ifade edilmektedir: *Ayır ala jügirip edim, ana bir jılı bastıqtı sabağanımdı estigen boluw kerek, zıta jöneldi (OB, 180) (Elime tırmık alarak ona doğru koşmuştum ki, geçen yıl müdürü dövdüğümü öğrenmiş olmalı ki, kaçtı). Temir tordan bosağan otar äriptesteriniŋ ottawġa bağana örip ketkeni jındarına äbden tiygen boluwġa kerek, aldı-arttarına qaramay, bozdaqtap baradı-ay (OB, 21) (Demir kafesten çıkan sürü, komşu koyunların otlağa çoktan gitmiş olmaları canlarını sıkmış olmalı ki, etrafına bile bakmadan gidiyor).*

8. Kazak Türkçesinde *–r* sıfat-fiiliyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde genellikle *–acağı* sıfat-fiiliyle veya *–r-ken* şekliyle kurulan yapılarla ifade edilmektedir:

a. *–r-da* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin, bulunma hâli ekini almasıyla yapılan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-rken* şeklinde kurulmaktadır: *Säresi işip otırsıŋ ba, tawıq **şaqırarda** tamaq işe me eken? (OB, 133) (Sahur mu içiyorsun, sabahın köründe yemek yenir mi hiç?).*

b. Geniş zaman sıfat-fiilinin bulunma hâli ekini alan *kezde/ şaqta /waqta/ sätte/ zamatta* gibi zaman anlamlı kelimelerle birleşmesi şeklinde kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-acağı zaman/ an/ vakit* şeklinde kurulmaktadır: *Qızdar awılġa qaytar kezde, qobaljıp meniŋ de*

ketkim keldi (Kızlar memleketlerine gidecekleri zaman, moralim bozuldu, ben de gitmek istedim).

c. *-r aldında* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin, *aldında* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *-madan önce* şeklinde yapılmaktadır. *Uyıqtar **aldında** östip, taza awa jutıp, boy sergitetinim bar (OB, 314) (Uyumadan önce böyle temiz hava aldığım olur).*

9. *-mas* geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin iyelik eki alması ve *üşin* edatıyla birleşmesiyle kurulan maksat anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *–mak için* yapısının olumsuz biçimiyle yapılmaktadır: *- Uyıqtamaytın bolsaq nesine üy jasadıq? -Toŋ**bas üşin**, aqımaq (OB, 328) (- Uyumayacaksak neden ev yaptık o zaman? -Üşümemek için, aptal).*

10. Kazak Türkçesinde genellikle tarz anlamı taşıyan ve *-mastan* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin ayrılma hâli ekini almasıyla kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-madan* zarf-fiiliyle kurulmaktadır: *Kelesi stolda jatqan qatırma qağazdı julıp alıp, jigittiŋ qolına da ustat**pastan** aldına jalp etkizi tastay saldı (OB, 391) (Garson kız) Yan masadaki kitapçığı aldığı gibi, genç adamın eline bile vermeden önüne fırlatıverdi).*

11. *-mastan burın* şeklinde geniş zaman sıfat-fiilinin olumsuz biçiminin, ayrılma hâli eki alması ve *burın* kelimesiyle birleşmesiyle kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-madan önce* şeklinde yapılmaktadır: *Ne närseni basta**mastan burın**, eŋ aldımen jospar quruw kerek (Bir şeye başlamadan önce, onun plânını yapmalıyız).*

12. Kazak Türkçesinde *–a*[258] zarf-fiil şekilleriyle kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde farklı yapılarla ifade edilmektedir:

a. *-a* zarf-fiil şekliyle kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-ınca* veya *-dığı zaman* şeklinde kurulmakta; *-a* zarf-fiili ise, sadece *güle güle, düşe kalka* şeklinde ikilemeler oluşturmakta; tek başına kullanılmamakta ve Kazakçada olduğu gibi, iki ayrı özneye bağlı olan cümleleri birleştirememektedir: *... qardıŋ şeti tesile keŋ jazira, quyqalı jer*

[258] *-a* zarf-fiil eki ve şekilleri için bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).

Arqağa aydap keter edi (OB, 33) (... kar erimeye başlayınca, geniş ve mümbit topraklara, Arka'ya götürürdü (kuzusuz koyunları). Belki de çocuk bu sıkıntı günlerini hatırlamağa ***çalışa çalışa*** *zihninde bu zaman boşluğunu kendisi yaratmıştı (AHT, 35). Ekseriya, uzun öğle teneffüslerinde* ***oynana oynana*** *bu oyun adeta bir tiyatro piyesi gibidir ... (RNG, 177).*

b. *-a* zarf-fiiliyle kurulan tarz anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde genellikle *-arak* şekliyle kurulduğu gibi, iki ayrı özneye bağlı olan cümleler, çekimli fiillerle ifade edilmektedir: *Qaljıŋı, külkisi aralas-**a**, şay öte köŋildi işildi (Şakalarla, gülüşmelerle çay zevkli içildi).*

c. *–a* zarf-fiilinin olumsuz biçimiyle kurularak zaman, tarz, sebep, şart gibi çeşitli anlamları ifade eden yapılar Türkiye Türkçesinde *-mayınca, -madan, -madığı için* şekilleriyle ifade edilmektedir: *Ol ... oqta-tekte sır şertiser adam taba al**may** talıqsır edi (OB, 18) (O(nun), ...arada sırada içini dökebilecek birisini bulamadığı zamanlar canı sıkılırdı). "Esirik bol**may**, er bolmaydı" degen sözdiŋ janı bar ("Delilik yapmadan er olunmaz" atasözünün gerçek payı vardır). Kün teŋiz betinen arqan boyı köteril**mey-aq**, tımırsıq uyıp, tınıstı tarıltadı-ay (OB, 389) (Güneş henüz denizden yükselmeden boğucu hava nefes daraltmaya başlamıştı). Klub maŋındağı bes tıyındarı bol**may**, kinoğa kire almay qalğan balalar, qar köbelekterin tilimen awlap mäz boladı (OB, 290) (Beş kuruşları olmadığı için, sinemaya giremeyen klüp yanındaki çocuklar, kar kelebeklerini dilleriyle yakalayarak eğleniyorlardı).*

d. *–a bergende* şeklinde *–a* zarf-fiilinin *ber-* yardımcı fiiliyle kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-mak üzereyken* şeklinde kurulmaktadır: *Jupını ğana üydegi jubaylar tirligi jalqı sät jusap, jalqı sät mızğı**y** **bergende**, üydiŋ irgesi dıŋıldap, qabırğası solqıldap jer silkingendey terbeledi-ay (OB, 27) (Fâkirâne evdeki karı koca hayatı biraz rahatlamak üzereydi ki, evin duvarı titriyor ve sallanıyor, sanki yer yerinden oynuyordu).*

e. Kazak Türkçesinde *–a bergende* yapısının ayrıca *-a berem degende/ degen kezde* şeklinde *-a* zarf-fiil biçiminin, *ber-* ve *de-* fiilleriyle ve zaman anlamlı kelimelerle birleştiği şekilleri de, Türkiye Türkçesinde *-mak üzereyken* şeklinde ifade edilmektedir: *Jığılğan jerinen qayta tur**a** **berem** de**gen mezette** uşar bası aspan tiregen alıp qarağay üstinen basıp qaladı ...*

(OB, 182) (Düştüğü yerden tekrar kalkmak üzereyken göğe kadar uzanan büyük çam ağacı üzerine düşüyor).

f. *–a jatqanda* şeklinde *–a* zarf-fiilinin *jat-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–mak üzereyken, -yordu ki, -r-ken* şekilleriyle ifade edilmektedir: *Östip arpalısıp, är sawlıqtı süyregendey bop qıstaqqa bettep kele **jatqanda**, Taldı jaqtan qustay uşqan maşinanıŋ qarası körindi (OB, 23) (Böyle mücadele ederek, her koyunu sürüklercesine kışlık eve doğru gelirken, Taldı tarafında hızla yaklaşmakta olan bir araba gözüktü).*

g. *-a bergeni sol edi* şeklinde *-a* zarf-fiilinin *ber-* yardımcı fiiliyle, *sol* işaret zamiri ve *e-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *henüz ... (-mış/-yor)du ki* şeklinde kurulmaktadır: *Közim iline **bergeni sol edi**, baraqqa äldekimder kirgendey boldı (OB, 134) (Gözlerim yeni kapanmıştı ki, barakaya birileri girdi). Bölmesine kir**geni sol edi**, telefon şırıldadı (OB, 411) (Odasına henüz girmişti ki, telefon çaldı).*

h. *–a tura* şeklinde *–a* zarf-fiilinin *tur-* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan zıt anlamlı yapılar, Türkiye Türkçesinde *-makla beraber, -sa da* şekilleriyle ifade edilmektedir: *Adam ötkenimen emes, tek qana erteŋimen ömir süretinin seze **tura**, büginginiŋ – bir küniniŋ muŋsız-qamsız tınıştığın nege köksey beredi eken? (OB, 50) (İnsan geçmişiyle değil, yarınıyla yaşayacağını bildiği hâlde neden acaba sadece bugününün huzurlu olmasını ister?).*

13. Kazak Türkçesinde *–p*[259] zarf-fiiliyle kurulan yapılar vardır ve çok geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Bu şeklin Kazak Türkçesinde birleşik cümlenin yapısında yer almasına mukabil, Türkiye Türkçesinde *–ıp* şekli, genellikle zarf unsurunun görevini icra etmekte, birleşik cümlenin yapısında pek yer almamaktadır. Dolayısıyla bu yapılar, Türkiye Türkçesinde *-arak, -ıp* şekilleriyle ifade dildiği gibi, bazen çekimli fiillerle de karşılanabilmektedir:

---

[259] Eski Türkçe üzerinde araştırma yapan Kondratev (1981: 176), *Agızı kurup tili tamgakı katıp sav sözleyü umadın keginç bermedin şuk turdı (Ağzı kuruyup, dili (damağı) tutulup söz söyleyemeden sustu durdu (sessiz durdu))* örneğinde olduğu gibi, *-p* zarf-fiil ekiyle yapılan cümleleri bağlaçsız bağımsız birleşik cümleye örnek göstermektedir.

a. İki ayrı özneye bağlı olan cümleleri bağlayan *-p* zarf-fiilinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı çekimli fiildir: *Äŋgime arnasın tawıp, tus-tustan suraqtar jawdırıp, qanaġattanarlıqtay jawap alıp, endi qıza bergen kezde bastığımız Şahtinskiy keldi de, biydayday quwırıp urıstı (OB, 130) (Sohbet, yeni mecrasını bulmuş, soru yağmur gibi yağarak, tatmin edici cevaplar alınmaya başlamış ve konu yeni kızışmaya başlamıştı ki, başkanımız Şahtinskiy geldi ve herkese kızdı).*

b. Kazak Türkçesinde *-p* zarf-fiiliyle kurulan olumsuz birleşik cümlelerin, ilk unsurları olumlu şekilde yapılabilirken, Türkiye Türkçesinde olumsuz biçimde kurulmaktadır: *Ol ... jigittiŋ bul äbestigine nalıp, pälendey män bermedi (OB, 17) (O, ... genç adamın bu âbes davranışına üzülmedi ve fazla dikkat etmedi).*

c. *-p* zarf-fiiliyle kurulan sebep anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde genellikle *-dığı için* şeklindedir: *Osıdan üş tört jıl burın taġı bir qızdı aldap, anaw quzdardıŋ şatqalında at-şanasımen qatıp qalıp edi (OB, 367) (Bundan üç dört yıl önce de bir başka kıza doğru yolu tarif etmediği için, (kız) yolunu kaybetmiş, kayalıkların arasında atıyla kızağıyla donmuştu).*

d. *-p ülgermedi/ülgergenşe* şeklinde *-p* zarf-fiilinin *ülger- (yetiş)* fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *henüz ... -(ma)dı ki, -ıncaya kadar* şeklinde ifade edilmektedir: *Ol ne boldı eken dep oylap **ülgergenşe**, joġarıdan dawıs estildi (OB, 358) (O daha ne olduğunu düşünmeye bile vakit bulamadı ki, yukarıdan bir ses geldi).*

14. Kazak Türkçesinde *–ġalı jatqanda (turġanda, jürgende, otırġanda)* şeklinde *–ġalı* sıfat-fiilinin *jat- (tur-, jür-, otır-)* yardımcı fiilleriyle birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-mak üzereyken* şeklinde kurulmaktadır: *Bir ülken qızmettegi kisi atı jaman awrudan ölgeli jatqanda, vertolyotpen uşıp kelip, älgi şaldıŋ üyinde ay jatıp emdelipti ... (OB, 314) (Yüksek bir mevkideki birisi çok kötü bir hastalıktan ölmek üzereyken, helikopterle getirilmiş, demin sözünü ettiğimiz yaşlı adamın evinde bir ay kalmış ve tedavi olmuş).*

15. Kazak Türkçesinde *-maq bolıp edi* şeklinde *-maq* mastarının *bol-* ve *e-* yardımcı fiilleriyle birleşmesi sûretiyle kurulan cümleler, Türkiye

Türkçesinde yine *-mak istemişti ki* şeklindedir: *Bar küşimen joğarı örmele**mek bolıp edi**, ayağına tas baylap qoyğanday ornınan jıljıy alsaşı (Var gücüyle yukarı tırmanmak istedi ama sanki ayaklarına taş bağlanmış gibi kıpırdayamadı).*

16. Kazak Türkçesinde *–(u)w*[260] mastarıyla kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde genellikle *-mak* şekliyle ifade edilmektedir:

a. *–(u)w üşin* şeklinde mastarın *üşin* edatıyla birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–mak için (-ması için)* şeklindedir: *Tınıştıq ornatuw **üşin** beyne bir mıltıq atıluwı kerek sekildi ... (OB, 308) (Sükûnetin olması için sanki tüfeğin vurulması gerekiyordu). Bos şana süyretüw **üşin** eşqanday aqıldıŋ, filosofiyanıŋ qajeti joq (OB, 311) (Boş kızağı çekmek için, akla, felsefeye gerek yoktur).*

b. *–(u)w(ı)nan burın* şeklinde mastarın iyelik eki alarak veya almadan, ayrılma hâli eki alması ve *burın* edatıyla birleşmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-madan /-masından önce* şekliyle ifade edilmektedir: *Bul oqıyğa oqıwşılardıŋ tara**wınan burın** bolğan edi (Bu olay, öğrencilerin dağılmasından önce vuku bulmuştu).*

c. *–(u)wdıŋ aldında* şeklinde mastarın ilgi hâli eki alması ve *aldında (önce)* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-madan önce* şekliyle yapılmaktadır: *Avtobusqa min**üwdiŋ aldında** jügimiz ornalastırılıp, biletimiz tekserildi (Otobüse binmeden hemen önce eşyalarımız yerleştirildi, biletlerimiz kontrol edildi).*

d. *–(u)wdıŋ ornına* şeklinde mastarın ilgi hâli eki alması ve *ornına (yerine)* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-acağına, -acağı yerde* şekilleriyle ifade edilmektedir: *Ne isterin bilmey sasqan küşik adamdarğa qaray jügir**üwdiŋ ornına** qaytadan üyge qaray umtuıladı (Ne yapacağını şaşıran köpek yavrusu, insanlara doğru koşacağı yerde tekrar eve doğru atılıyor).*

e. *–(u)wına qaray* şeklinde mastarın iyelik ve yönelme hâli eklerini alması ve *qaray* edatıyla birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye

---

[260] *-w* eki ve şekilleri için ayrıca bkz.: Gadjiyeva (1973: 212-321).

Türkçesinde *-masına göre, -dığına göre* şekilleriyle yapılmaktadır: *Qımbatşılıqtıŋ bastal**uwına qaray** ärkim körpesine qaray kösiletin boldı (Her şey pahalılaşınca herkez ayağını yorganına göre uzatmaya başladı).*

f. *-(u)wmen turmay* şeklinde mastarın vâsıta hâli ekini alması ve *tur-* fiiliyle birleşmesi sûretiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-makla kalmıyor* şekliyle yapılmaktadır: *Jala jab**uwmen turmay**, äkireŋdep ayqaylaydı (İftira atmakla kalmıyor kabalık edip bağırıyor).*

g. *–(u)w-ı muŋ eken* şeklinde mastarın iyelik eki alması ve *muŋ* kelimesi ve *eken* yardımcı fiiliyle birleşmesiyle kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *henüz ... (mış)dı ki* şeklinde yapılmaktadır: *Üyge kirüwim muŋ eken, meni körgen balam jügirip kelip quşaqtay aldı (Eve henüz gir**mişti**m **ki**, ben gören oğlum koşarak gelip beni kucakladı).*

17. Kazak Türkçesinde *–ısımen* şeklinde *-(ı)s* isim-fiilinin iyelik eki ve vasıta hâli eki almasıyla kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-ınca* zarf-fiiliyle veya *-(ı)r -maz* şekliyle kurulmaktadır: *Sabaqtar bit**isimen** balalar awıldarına tarqay bastadı (Dersler bitince çocuklar memleketlerine dönmeye başladılar).*

18. Kazak Türkçesinde *–ayın* 1. şahıs istek kipiyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–mak üzereyken, -maya çalışmıştı ki* gibi farklı şekillerle ifade edilmektedir:

a. *-ayın dep umtılğanda* şeklinde *-ayın* istek kipi şeklinin *dep* bağlaçlık kelimesi ve *umtıl- (çalış-)* fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan zaman anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *-mak üzereyken* veya *-maya çalışırken* şeklinde karşılanabilmektedir: *Atanı süy**eyin dep umtılğanda** qolı qumırağa tiyip ketti de kül talqanı şıqtı (Dedeye destek olmaya çalışırken, eli vazoya değdi ve o paramparça oldu).*

b. *-ayın dep edi* şeklinde *-ayın* istek kipinin, *dep* bağlaçlık kelimesi ve *e-* yardımcı fiiliyle birleşmesi sûretiyle kurulan cümleler, Türkiye Türkçesinde *-mak istemişti ki* veya *-maya çalışmıştı ki* şeklinde yapılmaktadır: *Odan keyingisin esine tüsir**eyin dep edi,** bos äwreşilik, mardımdı eşteŋe tüse qoymadı (Ondan sonrasını hatırlamaya çalışmıştı, ancak nafile, hiçbir şey aklına gelmiyordu).*

c. *-ayın dese (de)* şeklinde istek kipinin *de-* fiiliyle ve bazen *da bağlacıyla* birleşmesi sûretiyle kurulan zıt anlamlı yapılar, Türkiye Türkçesinde *-mak istese de* şekliyle kurulmaktadır: *Ot jağıp jılına**yın dese**, juwıq maŋayda tis şuqır ağaş joq... (OB, 323) (Ateş yakıp ısınmak istiyorlar, ama yakınlarında değil ateş yakmak için, kürdan yapacak ağaç bile yok).*

19. Kazak Türkçesinde şart kipiyle kurulduğu hâlde, Türkiye Türkçesine şart kipiyle değil, farklı şekillerle ifade edilen yapılar vardır:

a. *-sa ġoy* şeklinde şart kipinin *ġoy* edatıyla pekiştirilmesi şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *-dı mı* şeklinde ifade edilmektedir: *Ayırtawdan asatın töte jol bar dep, jön siltep jiber**sem ġoy**, üşewi de quriydı (OB, 314) (Ayırtav'ı geçen kestirme yol vardır diye yön gösterdim mi (göstereyim var ya), üçü de mahvolur).*

b. *-sa boldı/ bolġanı,* şeklinde şart kipinin *bol-* yardımcı fiiliyle birleşmesi, bazen *-sa-aq boldı* şeklinde *-aq* pekiştirme ekinin ilâve edilmesiyle kurulan zaman anlamlı cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları, *-dı mı, ...* şeklinde ifade edilmektedir: *Onıŋ özi de endigi pananı mal tuyağı men qotan, qoranıŋ irgesii yağni, kiyiz üydiŋ maŋayınan izdep, üp etip jel tur-**sa boldı**, törge şığadı (OB, 31) ((Kum) artık kutu yeri hayvanların ayaklarının altı, ağıl ve çadırın yakınlarında arıyor, rüzgar esmeye başladı mı, hemen yukarılara doğru giderdi).*

c. Kazak Türkçesinde yardımcı cümlesinin yüklemi şart kipiyle yapılan, esas cümlesinin tek kelimeyle verildiği ve yüklem görevinde kullanıldığı, *ol* zamirinden olan öznenin de söylenmediği açıklamalı bağımlı birleşik cümleler, Türkiye Türkçesinde *-dığında/dığı zaman, gördüler ki, baktı ki* şeklinde kurulmaktadır: *Älgi appaq sortaŋġa til **tiygizseŋ - ap-aşşı** (OB, 31) (Bembeyaz tuz gibi kuma dil değidirdin mi, ekşi olsuğunu görürsün). Demin äreŋ alġan Aybarşa közin aşıp qara-**sa**, - **Däwlet** (Nefesini zor alan Aybarşa gözünü açtığında karşısında Devlet'i gördü). Omuzlarıma hafif bir elin dokunduğunu hissettim; gözlerimi açtım,/ Doktor Hayrullah Bey'di (RNG, 321). Derken yanımda bir gölge belirdi. **Baktım, Mişel** ... (RNG, 45).*

d. Genellikle *qayter edi(+ŞE)* kalıbıyla birleşen ve yardımcı unsurun esas unsurdan önce gelme kuralına aykırı bir sıra arz eden şart cümleleri,

Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinden farklı olarak genellikle, şart kipinin hikâye biçimiyle kurulmakta ve bazen *belki* gibi bağlaçlarla pekiştirilmektedir; ancak şart cümlesinin, esas cümleden sonra gelmesi pek yaygın değildir: *Tüw bayğus-ay, ne körindi sağan,* ***Upr ağay eken dep qalsam*** *(Tüh, ne oldu sana, seni müdür bey sandım). Nurjan-aw, Nurjan, sen oğan nazar awdarma, özi keledi it bolıp,* ***boyında şıbın canı bolsa*** *(OB, 358) (Nurcan, sen ona aldırma, eğer ölmediyse, kendisi gelir).*

20. Kazak Türkçesinde *ma dese* şeklinde isim veya fiille yapılan yardımcı cümlenin yükleminin soru eki ve *de-* yardımcı fiiliyle birleşmesi sûretiyle kurulan zıt anlamlı cümleler, Türkiye Türkçesinde *düşün-* fiiliyle kurulmakta ve bazen *meğer, oysa* bağlaçlarıyla pekiştirilmektedir: *Ädiletsizdik tek qana bizde* ***me desem,*** *bul jerdiŋ de kelisip turğanı şamalı eken ğoy (Adaletsizliğin sadece bizde olduğunu düşünüyordum, meğer burasının da hiçbir farkı yokmuş).*

21. Kazak Türkçesinde şart kipiyle kurulan bazı kalıplar vardır. Bunlar Türkiye Türkçesinde *ki* edatıyla kurulduğu gibi, bazen her hangi bir şekil almadan sıralı cümleler gibi karşılanabilmektedir: ***Oy desek****, onı küni boyı attıŋ üsti, qoydıŋ soŋında ilbip jürgende tawsıp bitken (OB, 16) (Düşünce mi, onu bütün gün at sırtında, koyunun peşinden giderken bitirmişti).* ***Oylap tursa****, on bes jıl meken-jay bolğan Taldı-özektiŋ boyınan zäredey özgeris tappağan eken (OB, 18) (Düşünüyor da, on beş yıl mesken tuttuğu Taldı-özek'te zerre kadar değişiklik bulamamış.* ***Bağamdap otırsam****, sol qara qurttı biz de jeydi ekenbiz-aw (OB, 28) (Fark ettim ki, bu böceği meğer biz de yiyormuşuz).*

BEŞİNCİ BÖLÜM

CÜMLE UNSURLARI

Türkoloji'de cümle unsurları, genel itibarı ile önce esas cümle unsurları ve yardımcı cümle unsurları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özne ve yüklem[1] olmak üzere iki esas; tümleç, zarf[2] ve sıfat[3] olmak üzere üç yardımcı; toplam beş cümle unsuru vardır[4].

I. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLE UNSURLARI

Türkiye Türkçesinde, bazı yabancı bilim adamları hariç, sıfatın cümle unsurları arasında ele alınmaması dışında cümle unsurları konusunda genel Türkoloji'den büyük bir fark yoktur. Cümle unsurları ile ilgili bazı farklılıklar

---

[1] Araştırmacılar, özellikle yüklemin cümlede çok büyük önem arz ettiği konusunda hemfikirdirler. Nitekim, Baskakov'un (1961: 62-63), yüklemde şahıs ekinden belli olan özneden başka, diğer yardımcı unsurların da görülebildiğini ileri sürmektedir.

[2] Kondratev (1981: 153-155), dolaylı tümleçlerin, yalın ve belirtme hâllerinin dışında diğer hâllerde duran ve edatlarla yapılan cümle unsurları olduğu, bazı tümleçlerin zarflarla aynı olduğu, onların birbirlerinden farkının, dolaylı tümleçlerin, ogjektif (nesnel) ilişkileri; zarfın ise, hâl-durum ilişki ve anlamlarını vermesinde olduğu, bazen bunların birbirlerinden sadece şartlı bir şekilde ayrıldığını belirtirken; Baskakov (1975: 228), Türkçede dolaylı tümleçler ile zarfları birbirlerinden ayıran kriterlerin kesin olarak belirlenmemesinden dolayı, ikisinin de yüklemi nitelediği için, aynı grup altında incelenmeleri gerektiği, dolayısıyla zarfa, zarf tümleci denmesi gerektiğini ileri sürmeketdir.

[3] Türkoloji'de cümle unsurları arasında ele alınan sıfatın, kurucu unsurdan olmadığı bilinmektedir. Nitekim, Baskakov (1956: 89-93, 1975: 183-190) sıfatın, cümle içinde müstakil ve yer değiştirmede daha esnek olan diğer unsurlara göre, her sintagmanın içinde yer alarak, bağlı olduğu cümlenin kurucu unsuru ile sıkı ilişki içinde olduğu, onun yer değiştirmesi veya devrikleşmesinin, ancak birkaç sıfat olduğu zaman kendi aralarında mümkün olduğunu belirtirken; bir makalesinde (1961: 66) bu söylediklerine, sıfatın, diğer cümle unsurlardan farkının, sıfat olmadan cümlenin esas mânâsının değişmemesi, sadece cümlenin belirliliğini (konkretnost') kaybetmesi olduğu, nitelediği unsurla bir bütün oluşturarak, her zaman nitelediği unsurdan önce geldiğini eklemektedir.

[4] Türkoloji'de cümle unsurları için ayrıca bkz.: Dırenkova (1940: 228-264, 1941: 252-277); Hesenov, Şerifov (1933: 17-22); Açıyman (1931: 12-13); Kondratev (1970: 53-58; 1981: 142-161); Özkan (1996: 204-208) (sıfat hâriç); Kayasandık (1988: 57); Tıbıkova (1991: 27-173); Ubryatova (1995: 13-61, 1950: 85-174); Borovkov (1935: 19); Sevortyan (1961: 16-18); Kononov (1948: 229-241, 1960: 348-363); Baskakov (1961: 63); Zakiyev (1963: 26-33, 243-249); Gabain (2000: 116-123); Nigmatov/ ST (1986: 3-9); Abdullayev, K. M./ ST (1989: 18-21); Canibekov/ ST (1989: 3-30); Budagova/ ST (1977: 8-14); Sşerbak (1962: 211); Ahmatov (1988: 212-215); Pokrovskaya (1978: 20-53); Abdullayev, K. M. (1998: 28-56); Dmitriyev (1962: 374-377); Djevdet-zade, Kononov (1934: 173-177); Reşetov (1961: 212-216, 218-224); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 84-164); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 65-182); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 44-88); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 12-33, 128-146); Berdi (1998: 44-49); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 43-84); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 264-304); Zakiyev (1966: 63-128).

genel Tükoloji'den farklı olmaktan ziyâde, bilim adamlarının kendi aralarında farklı değerlendirmelere tâbi tutmalarından kaynaklanmaktadır. Bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu, cümle unsurlarını, esas ve yardımcı diye ikiye ayırdıklatan sonra, onları, özne, yüklem, nesne, dolaylı tümleç veya yer tamlayıcısı ve zarf olmak üzere beşe ayırmakta[5], bir kısmı, onları esas ve yardımcı olmak üzere özne, yüklem ve tümleçler diye üçe, tümleçleri de, kendi arasında nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci diye üçe ayırırken, netice itibarı ile birinci grup araştırmacılarla aynı görüşü paylaşmaktadır[6]. Üçüncü bir grup, genel olarak birinci grup araştırmacıları gibi ayırmakla birlikte, tümleçlere edat tümleçlerini ilâve ederken [7], dördüncü grup dilbilimciler, esas cümle unsurlarını, özne, yüklem; yardımcı cümle unsurlarını nesne ve tümleçler diye ikiye ayırarak, nesneyi tümleçlerden ayrı tutmaktadır[8].

Hatiboğlu, cümle unsurlarını özne, yükem, tümleç diye üçe ayrımakla birlikte, tümleçleri, diğer araştırmacılardan farklı olarak, önce eylem tümleçleri ve ad tümleçleri olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra, eylem tümleçlerine nesne, düz tümleç, seslenmeli tümleç, dolaylı tümleç ve iilgeçli tümleçleri dahil ederken (Hatiboğlu, 1972: 100-142); Emre (1945: 272-359), tümleçleri, nesne tümleci, dolaylı tümleçler, ulaçlar, ulaklar, döndürmeçler diye kendi arasında beşe ayırmakta; Ateş (1990: 92-95), tümleçleri, nesne, dolaylı tümleç ve ilgeç edat) tümleci şeklinde üçe ayırmaktadır.

Deny (1941: 775-784), cümle unsurlarını, yüklem, yüklet, tümleç ve arizî veya belirten unsurlar diye dörde ayrırarak, belirten unsurlarla sıfatlar ve zarfları kasteder; Kononov, cümle unsurlarını genel Türkoloji'de olduğu gibi,

---

[5] Banguoğlu (1995: 524-531); Ergin (1990: 376-379; 1998: 405-407); Korkmaz (1990: 132-140); Karahan (1998: 45-59); Cemiloğlu (1994: 87-98); Karaörs (1993: 36-44); Balkan (1998: 140-219); Sezgin (1997: 123-146); Çebi (1994: 51-81); Kodal (1997: 121-151); Moussa (1995: 2-8); Seitjanov (1995: 56-71).

[6] Bilgegil (1984: 13-47); Gencan (1975: 72-103); Beserek (1991: 45-47); Özdemir (1967: 114-117); Şimşek (1987: 45-219); Yıldırım (1991: 9-18); Esin (1997: 178-243); Ahter Necmettin, Necmettin Halil (1934: 90-149); Dilmen (1934-35: 271-288); Sander (1966: 155-161); Sayın (1969: 93-100).

[7] Yörük (198?: 9-62); Oğuzkan (2001); Sağlam (1977: 31-120); Dizdaroğlu (1976: 36-162); Kaya (1986: 142-158); Atabay (1981: 20-64).

[8] Burdurlu (1967: 17-50), Ediskun (1999: 328-364); Ediskun, Dürder (1985: 157-166); Börekçi (1994: 179-278); Güngör (1966: 17-25); Köklügiller (1983: 28-45); Özyürek (16-36).

özne, yüklem, tümleç, sıfat ve zarf olmak üzere beşe ayırarak, sıfatların yalın ve ilgi hâli eklerinden başka, ayrıca, ... ***Taranta Babu'ya*** *mektuplar...,* ***kendi kendine*** *şey* gibi, yönelme hâli; *Bal renginde kumaş, yakın çağlarda Türk tiyatrosu... .* ***On sekiz yaşında*** *kimsesiz bir kızdım* örneklerinde görüldüğü gibi, bulunma hâli; ... ***candan dost*** *oluvermişerdi. Bu* ***ateşten*** *bir muharrirdir. Nitekim İngiltere, Norveç ve diğer memleketlere hususî* ***tiplerden*** *evler ihraç edilmektedir* örneklerinde görüldüğü üzere, ayrılma hâli eklerini alabildiklerini belirtmekte, onlara *zarf anlamlı sıfatlar* (obstoyatel'stvennıye opredeleniya) adını vermektedir. Ayrıca, yapı itibarı ile genellikle öznelere mahsus olduğu sanılan, ***Karadır*** *gözleri sürmeli değil* gibi, *-dır*'lı yapıların sıfat yapabildiğine de dikkat çekmektedir (Kononov, 1956: 380-426).

Netice itibarı ile, Türkiye Türkçesinde cümle unsurlarını, önce esas ve yardımcı cümle unsurları olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

A. Türkiye Türkçesinde Esas Cümle Unsurları

Türkiye Türkçesinde bilim adamları, esas cümle unsurlarının özne ve yüklem olmak üzere ikiye ayrılması konusunda hemfikirdirler.

1. Türkiye Türkçesinde Yüklem

Türkiye Türkçesinde, genel itibarı ile yüklem terimi; çok nadir olarak *fiil* (Ergin; TGEK; Karaörs;) *müsnet* (Bilgegil; TYSN; Necmettin, Halil; Dilmen; Fikrî;), *predicat (söylem)* (Emre, Toven, Nemeth) ifadeleri de kullanılmaktadır. Ancak *fiil* ibaresini kullanan bilim adamları, isim cümlelerinde *yüklem* teriminin kullanıldığını belirtmekte; bazıları da *yükem* veya *müsnet* gibi, iki terimi birlikte kullanmaktadırlar.

Cümlenin bütün unsurlarının, yüklem sayesinde varlık kazandığı, özneye yüklenen kavramın ondan yayıldığını belirten Bilgegil, yüklemi, *ya kendisine ek fiilin bağlandığı isim soyundan bir kelime yahut çekimli bir fiil* olarak tarif etmektedir[9] (Bilgegil, 1984: 13-17).

---

[9] Türkiye Türkçesinde yüklemin tarifi aşağı yukarı aynıdır, yüklem için ayrıca bkz.: Gencan (1975: 74-77); Emre (1955: 112, 1945: 272-274); Yörük (198?: 11-18); Banguoğlu (1995: 524-525); Ergin (1990: 376-377, 1998: 406); Beserek (1991: 45); Özdemir (1967: 115); TGEK (90); Burdurlu (1967: 17-24); Oğuzkan (2001); Gabain (2000: 172); Ediskun (1999:

Atabay (1981: 20-30), *yas tutmak, dolap çevirmek, bilgi edinmek, örnek almak, özür dilemek, çizgi çizmek, çalgı çalmak* gibi örneklerde görüldüğü üzere, deyim ve kalıplaşmış birleşik fiillerden olan yüklemleri ilâve etmekte; Şimşek (1987: 49-58), yüklemleri önce eylem yüklemi ve ad yüklemi diye ikiye ayırdıktan sonra, onları kendi aralarında gruplara ayırmaktadır.

Yapıldıkları kelime türlerine göre yüklemleri aşağıda olduğu gibi gruplara ayırmak mümkündür:

1) ***İsmin yüklem olması.***

İsim soyundan yüklem, isim, sıfat, zamir, mastar, edat ve zarflarla yapılmaktadır[10]: *Artık o, kocasının ölüsü üzerinde ağlayan, sızlayan* ***kadın değildi*** *(AHT, 24). Orada, büyük ölüm ağacının altında babasıyle beraber yatması* ***daha iyi ve daha güzeldi*** *(AHT, 36). Bir şairin en büyük keşfi, kendi muharririni, iç âlemine doğru kendisini götürecek olanları* ***bulmaktır*** *(AHT, 40).* Her istediğini yaptıran, diyebilirim ki yalnız **odur** (RNG, 62).

2) ***Fillin yüklem olması***[11]

Bütün fiil kipleri ve çatıları yüklem olabilir: *Fakat Mümtaz'a bakarken gözlerinin içi güldü ve çehresi* ***yumuşadı*** *(AHT, 29). Her türlü fikir söylenmiş, her ihtimal* ***yoklanmıştı*** *(AHT, 52).* Fakat ermiş, yetişmiş bir küçükhanım olan Müjgân'ı ne **yapacağız**? (RNG, 64). Onunla yüz yüze gelmeden nasıl **kaçmalı**? (RNG, 83). Zaten kısa boyum, kalınca vücudumla bu kabaklardan birine de pek **benzemez değildim**... (RNG, 46).

328-330); Korkmaz (1990: 132-133); Deny (1941: 775); TYSN (1911: 50); Cemiloğlu (1994: 87-90); Ediskun, Dürder (1985: 157-158); Karaörs (1993: 37-38); Dmitriyev (1960: 69); Kononov (1956: 380-426); Sağlam (1977: 32); Balkan (1998: 140-160); Sezgin (1997: 123-128); Çebi (1994: 51-55); Börekçi (1994: 188-220); Moussa (2-3); Seitjanov (1995: 57); Yıldırım (1991: 9); Esin (1997: 178-190); Toven (1931: 63, 1928-1933: 207-209); Ateş (1990: 92-93); Güngör (1966: 17-18); Köklügiller (1983: 28-29); Özyürek (1998: 16); Sander (1966: 155-156); Baskakov (1984: 43-46); Djevdet-zade, Kononov (1934: 173-175); Özbek (1995: 22-23); Sayın (1969: 94-95); Nemeth (1962: 95); Necmettin, hâlil (1934: 149); Dilmen (1934-35: 281-282); Fikrî (1932: 23).

[10] Hatiboğlu (1972: 101-105), bunlara bağlaç ve ünlemlerden olan yüklemleri de eklemektedir.

[11] Fiilden yüklem için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 15-16); Şimşek (1987: 49-53, 60-65); Kodal (1997: 121-129); Bilgegil (1984: 16-17); Hatiboğlu (1972: 101-109); Atabay (1981: 20-31); Dizdaroğlu (1976: 36); Kaya (1986: 145-147).

Türkiye Türkçesinde yüklemin yapıldığı kelime türlerine göre çeşitlerinin yanı sıra nadir olarak *ortak yüklem*[12], *ikilemeli yüklem*[13], *cümle şeklinde yüklem*[14] gibi türleri de vardır.

2. Türkiye Türkçesinde Özne

Türkiye Türkçesinde özne için genellikle *özne*, nadir olarak *fâil* (Ergin, Karaörs, Moussa, Fikrî), *müsnediileyh* (Bilgegil; TYSN; Ahter Necmettin, Necmettin Halil; Dilmen;), *yüklet* (Deny), *kimse* (Banguoğlu, Moussa), *sübjekt* (Emre, Toven, Nemeth) ibareleri kullanılmaktadır.

Türkçede yüklemin kavramı içine giren eylem, hal, hüküm ve dileğin, özne ile gerçekleştiği, dolayısıyla, öznenin, *yüklemin anlamının kendisiyle gerçekleşen bir unsur*[15] şeklinde tanımlanabileceğini ileri süren Bilgegil, gerek bir kelimeden ibaret olsun, gerek kelime grubu halinde bulunsun, öznenin ilk niteliğinin, cümleye yalın hâlde, iyelik ve çokluk eki alarak katılması olduğunu belirtmektedir (Bilgegil, 1984: 20).

Türkiye Türkçesinde özne, isim, zamir, isim-fiil gibi kelime türleriyle yapılabilir: ***Mümtaz**, uzun bir konuşmağa takati olmadığı için, kısa kesmeye çalıştı (AHT, 52).* Mamafih, **çaresizlik** bana bunun daha iyisini ilham etti (RNG, 58). **Bu**, bana garip bir gurur veriyordu. (RNG, 50). ***Sen** farkında değilsin; ruh açlığı içindesin (AHT, 79). Böyle olması bir bakıma rahattı; çünkü üç şeyi **düşünmek**, hiçbir şeyi düşünmemekti (AHT, 46).*

---

[12] *Ortak yüklem* ile ilgili bkz.: Hatiboğlu (1972: 101-109); Atabay (1981: 20-31); Dizdaroğlu (1976: 36).

[13] *İkilemeli yüklem* için bkz.:Hatiboğlu, yüklemin ikilenmesi (1972: 101-109) Atabay, yüklemin pekişmesi (1981: 20-31); Kaya, yüklemlerin yinelenmesi, pekiştirmeli yüklem, yaklaşma anlmaı taşıyan yüklem (1986: 145-147).

[14] *Cümle Şeklinde yüklem* için bkz.: Dizdaroğlu (1976: 36).

[15] Türkiye Türkçesinde öznenin tanımı da hemen hemen aynıdır. Özne için ayrıca bkz.: Gencan (1975: 82-84); Emre (1955: 112); Beserek (1991: 45); Özdemir (1967: 115-116); Gabain (2000: 120); Korkmaz (1990: 134-135); Deny (1941: 781,782); TYSN (1911: 11); Cemiloğlu (1994: 90-91); Ediskun, Dürder (1985: 158-159); Karaörs (1993: 38-40); Dmitriyev (1960: 69); Sezgin (1997: 128-132); Moussa (1995: 3-4); Seitjanov (1995: 60); Yıldırım (1991: 10); Esin (1997: 191-211); Toven (1931: 63, 1928-33: 207-209); Ahter Necmettin, Necmettin Halil (1934: 149); Dilmen (1934-35: 271-272); Fikrî (1932: 23); Ateş (1990: 93); Güngör (1966: 18-19); Özyürek (1998: 16-19); sander (1966: 155-156); Baskakov (1984: 4-43); Djevdet-zade, Kononov (1934: 176-177); Özbek (1995: 22-23); Sayın (1969: 95-97); Nemeth (1962: 95); Delice (1998: 191-208); Koç (1996: 7-15); Tariktaroğlu (1996: 192-194).

Türkiye Türkçesinde öznenin, yapıldığı kelime türlerine göre çeşitlerinin yanı sıra *ortak özne*[16], *–dır ekiyle yapılan özne*[17], *belirsiz özne*[18], *pekiştirmeli özne*[19]; *açıklayıcı özne*[20], *seslenmeli özne*[21], *kayan özne*[22], *gramerce kimse*[23], *mantıkça kimse*[24], *sözde özne*[25], *örtülü özne*[26], *kalıplaşmış özne*[27],

---

[16] Türkiye Türkçesinde *ortak özne için bkz.:* Bilgegil (1984: 27-28) (öznenin düşmesi); Hatiboğlu (1972: 111-122); Atabay (1981: 37-38); Sağlam (1977: 48); Şimşek (1987: 82); Börekçi (1994: 181), (Ahmet, kitabını açtı, notlarını çıkardı, imtihana girdi, başardı); Delice (1998: 191-208).

[17] Türkiye Türkçesinde *–dir'li* özneler için ayrıca bkz.: Hatiboğlu (1972: 111-122), (cümlenin özne olması veya bildirme koşacıyla özne); Atabay (1981: 35), (*-dir'li pekişmiş özne);* Emre (1945: 286; 1931: 91-92), (anlatımın özne olması)); Sağlam (1977: 50), (bildirme koşacıyla özne); Kodal (1997: 129); Kononov (1956: 389-390), (özel giriş cümlesi (vvdonoye predlojeniye); Gencan (1975), (cümlenin özne olması) (*Her akşam o tepsilerde **peynirdi, reçeldi, zeytindi** sıra sıra gelirdi. **Bir gürültüdür** koptu);* Delice (1998: 191-208).

[18] Türkiye Türkçesinde belirsiz özne için ayrıca bkz.: Hatiboğlu (1972: 111-122); Atabay (1981: 32-47), (öznesi olmayan cümleler); Sağlam (1977: 50); Şimşek (1987: 84); Börekçi (1994: 183); (*Mektup istemez, telgraf yeter. Çarşıya gitmeli. Ne mutlu Türk'üm diyene. Birden aklıma geldi. Geçmiş olsun. Afiyet olsun. Aman ne iyi. Size ne. Aşkolsun sana);* Delice (1998: 191-208).

[19] Türkiye Türkçesinde pekiştirmeli özne için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 22-23), (öznenin nitelenmesi (tavsifi)); Sağlam (1977: 50); Dizdaroğlu (1976: 44); Şimşek (1987: 83); Börekçi (1994: 182); Kaya (1986: 145-147); (*Ben ancak, ben kendim, ben ki, sen ki, Ali de),* Delice (1998: 191-208).

[20] Türkiye Türkçesinde açıklayıcı özne için ayrıca bkz.: Atabay (1981: 36) (*açıklayıcı özne)*; Sağlam (1977: 49) (açıklamalı); Dizdaroğlu (1976: 43) (açıklamalı); Şimşek (1987: 83) (açıklamalı); Börekçi (1994: 181) (açıklamalı); Kaya (1986: 145-147); (*Atatürk, **yeni Türkiye'nin kurucusu**, daima saygı ile anılacaktır);* Delice (1998: 191-208).

[21] Karahan (1998: 49-51), hitap unsurlarının özne olmadığı, cümle dışı unsur olduğuna dikkat çekmektedir. Ediskun, Dürder (1985: 158) da, özne ile hitapların karıştırılmaması kanaatindedirler. Türkiye Türkçesinde seslenmeli özne için bkz.: Sağlam (1977: 48); Kaya (1986: 145-147); (***Vatandaş**, Türkçe konuş).*

[22] Türkiye Türkçesinde kayan özne için ayrıca bkz.: Sağlam (1977: 49); (*Kardeşim bana mektup getirdi, **o** beni çok sevindirdi);* Delice (1998: 191-208).

[23] *Gramerce kimse:* Banguolu (1995: 526-527); Delice (1998: 191-208).

[24] Türkiye Türkçesinde mantıkça özne için ayrıca bkz.: Oğuzkan (2001) (*Gezilir, tozulur, ama nedense hiç çalışılmaz);* Şimşek (1987: 80-81); Börekçi (1994: 179); (*Murat pulluğu (demirciye) yaptırdı. Pulluk (demirci tarafından) yapıldı);* Delice (1998: 191-208).

[25] Bazı bilim adamları, *sözde özne* konusundaki görüşere karşı meçhûl fiillerle kurulan cümlelerde öznenin bulunmadığı kanaatindedirler: Ergin (1990: 377, 1998: 407); Karahan (1998: 49-51). Türkiye Türkçesinde *sözde özne* için bkz.: Bilgegil (1984: 27-28) (öznenin düşmesi); Hatiboğlu (1972: 111-122); Atabay (1981: 32-47) (öznesi olmayan cümleler); Yörük (198?: 23); Burdurlu (1967: 26); Oğuzkan (2001) (gizli özne); Ediskun (1999: 333); Sağlam (1977: 44); Börekçi (1994: 179); Kaya (1986: 145-147); Köklügiller (1983: 32-39); Çebi (1994: 62) (öznesi olmayan cümleler); Kodal (1997: 134); Delice (1998: 191-208).

[26] Türkiye Türkçesinde *örtülü özne* için bkz.: Bilgegil (1984: 27-28) (öznenin düşmesi); Hatiboğlu (1972: 111-122); Sağlam (1977: 48); Şimşek (1987: 79); Kaya (1986: 145-1487); Banguolu (1995: 526-527) (*mantıkça kimse),* Atabay (1981: 32-47); Delice (1998: 191-208).

[27] Türkiye Türkçesinde *bu* zamiriyle kurulan özne için bkz.: Bilgegil (1984: 23-26) (öznenin tanımlı ve belgisiz olması); Emre (1945: 286) (anlatımın özne olması); Şimşek (1987: 80-81) (özel konumlu özne), Dizdaroğlu (1976: 45-61) (kalıplaşmış özne); Kaya (1986: 145-147) (kalıplaşmış özne); (***Göz bu** görür)(**Kişi bu**, ve iyisi, kötüsü, ve cesuru, korkağı...).

cümle veya cümlecikten olan[28], *kalıplaşmış özne, açık özne*[29], *gizli özneyi*[30], *özel konumlu özne, gerçek özne*[31] gibi türleri de vardır.

Şimşek, ayrıca ***Behire'nin kocası*** *süvari yüzbaşısı,* ***Nüveyre'ninki*** *idadi muallimiydi* ve ***Ben mi, o mu, ay mı, oda mı*** *dolaşıyordu, farkında değildim* örneklerinde görüldüğü gibi, *farklı birimlerden özne* şeklinde adlandırdığı özne türleri üzerinde de durmaktadır (Şimşek, 1987: 80-81).

B. Türkiye Türkçesinde Cümlenin Yardımcı Unsurları[32]

Cümlenin yardımcı unsurlarını *katma öğeler* şeklinde adlandıran Özdemir, onları *birinci derecede katma öğeler* ve *ikinci derecede katma öğeler* diye ikiye ayırarak *nesne* ve geçişli ve aktarmalı geçişli fiillerle kurulan cümlelerde bulunan *–i* hâlinde olmayan *dolaylı nesneleri* birinci derecede katma öğeler; zarf ve dolaylı tümleçleri de ikinci derecede kayma öğelerin arasında incelerken (Özdemir, 1967: 116-117); Burdurlu (1967: 30-34), yardımcı unsurları nesne ve tümleç diye ikiye ayırarak, nesneleri, zarf, dolaylı ve edatlı tümleçlerden ayrı bir grupta ele almaktadır[33].

Türkiye Türkçesinde cümlenin yardımcı unsurları konusunda farklı sınıflandırmalar söz konusu olmakla beraber, yardımcı unsurları, genel itibarı ile *nesne, dolaylı tümleç* ve *zarf* olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.

---

[28] *Cümleden veya cümlecikten özne:* Emre (1945: 286) (anlatımın özne olması); Dizdaroğlu (1976: 45-61) (*tümceden oluşan özne);* Gencan (1975: 83) (cümleden özne); Ediskun (1999: 333) (***Ne yapsam*** *para etmeyecek. "İnsanları severim" bir yalınç tümcedir).* Yörük (198?: 22-23) (*tümcecikten özne).*

[29] Türkiye Türkçesinde açık özne için ayrıca bkz.: Oğuzkan (2001); Börekçi (1994: 180); Delice (1998: 191-208).

[30] Türkiye Türkçesinde gizli özne için ayrıca bkz.: Karahan (1998: 50); Çebi (1994: 61); Börekçi (1994: 180); Köklügiller (1983: 32-39); Delice (1998: 191-208).

[31] Türkiye Türkçesinde gerçek özne için ayrıca bkz.: Burdurlu (1967: 26); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 333); Sağlam (1977: 44); Şimşek (1987: 78-79); Börekçi (1994: 179); Kaya (1986: 145-147); Delice (1998: 191-208).

[32] Türkiye Türkçesinde cümlenin yardımcı unsurları için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 30); Özdemir (1967: 116-117); Burdurlu (1967: 30-34); TGEK (1941-42: 92-93), (tümleçler); Gabain (2000: 122); Baskakov (1984: 46-48); Özbek (1995: 22-23); Erden (1998: 107-115); Üstüner (1998: 18-30);

[33] Nesneyi tümleçlerden ayrı ele alan diğer bilim adamları: Sinanoğlu (1967: 122-126); Ediskun, 1999: 349-352); Börekçi (1994: 221-229); Güngör (1966: 22-23); Köklügiller (1983: 36-39); Özyürek (1998: 26-29).

1. Nesne[34]

Türkiye Türkçesinde genellikle *nesne;* bazen de *düz tümleç* (Gencan, Oğuzkan, Ediskun, Dürder; Sağlam, Dizdaroğlu, Esin, Kaya, Köklügiller, Sayın), *mef'ûl bihi sarih* (TYSN), *sarih mef'ûller* (Ahter Necmettin, Necmettin Halil; Dilmen; Fikrî), *nesne tümleci* (Emre), *dolaysız mef'ûl* (Deny) ibareleri kullanılmaktadır. Birinci gruptaki araştırmacılar, *düz tümleç* terimini, genellikle *nesne* kelimesiyle birlikte anmaktadır. Ancak *düz tümleç* terimini *nesne* ifadesinin karşılığı olarak değil, Hatiboğlu'nun (1972: 130-132) belirttiği gibi, *baş vurmak, göz koymak* gibi deyimler, *tedavi edilmek, rica etmek, söz etmek, özür dilemek, adam olmak* gibi, *yapılmış olmak, çıkacak olmak* gibi birleşik fiiller ve *sokak sokak dolaşmak, yaprak yaprak dökülmek* gibi örneklerde görüldüğü üzere, *belirtili nesnelere çevrilmeyen tümleçler* anlamında kullanan bilim adamları da vardır[35].

Tükiye Türkçesinde nesne, belirtme hâli veya yalın hâlinde kullanılmasına göre *belirli* ve *belirsiz nesne* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[36].

Bazı bilim adamları, nesnenin sadece belirtme hâli eki değil, yönelme, ayrılma ve vasıta hâli ekilerini de aldığını ileri sürmektedirler. Nitekim

---

[34] Türkiye Türkçesinde nesne ile ilgili ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 31-32); Hatiboğlu (1972: 134-135); Dizdaroğlu (1976: 80-92); Atabay (1981: 52-55); Yörük (198?: 42-43); Banguoğlu (1995: 528); Beserek (1991: 46); Özdemir (1967: 116-117); Sinanoğlu (1967: 122-126); Emre (1945: 289, 339-344); Ediskun (1999: 349-351); Karahan (1998: 53-55); Kononov (1956: 390); Sağlam (1977: 89-90); Şimşek (1987: 104-120); Gencan (1975: 90-93); Oğuzkan (2001); Korkmaz (1990: 136-137); Deny (1941: 783); TYSN (1911: 52); Cemiloğlu (1994: 91-93); Ediskun, Dürder (1985: 163-164); Karaörs (1993: 40-41); Sezgin (1997: 133-137); Balkan (1998: 175-190); Çebi (1994: 62-66); Kodal (1997: 134-139); Börekçi (1994: 221-229); Moussa (1995: 4-59); Seitjanov (1995: 63); Yıldırım (1991: 15-16); Esin (1997: 220-230); Ahter Necmetin, Necmettin Halil (1934: 90-92); Dilmen (1934-35: 287); Fikrî (1932: 24); Ateş (1990: 93-94); Kaya (1986: 148-150); Güngör (1966: 22-23); Köklügiller (1983: 36-39); Özyürek, 1998: 26); Sander (1966: 160-161); Özbek (1995: 22-23); Sayın (1969: 97-98).

[35] Düz tümlecin başka bir anlamı için ayrıca bkz.: Ediskun (1999: 349-351); Güngör (1966: 23-25); Özyürek (1998: 29-31).

[36] Nesnenin belirli ve belirsiz omak üzere ikiye ayrılmasında bilim adamları hemfikirdirler: Bilgegil (1984: 31-32); Hatiboğlu (1972: 129-130); Atabay (1981: 56-58); Yörük (198?: 38); Banguoğlu (1995: 527); Ergin (1990: 378, 1998: 407); Beserek (1991: 45-46); Emre (1945: 288-289); Ediskun (1999: 349-352); Oğuzkan (2001); Korkmaz (1990: 136-137); Karahan (1998: 53); Cemiloğlu (1994: 91-93); Ediskun, Dürder (1985: 163-164); Karaörs (1993: 40-41); Sağlam (1977: 75-78); Dizdaroğlu (1976: 77-79); Şimşek (1987: 104-120); Sezgin (1997: 133-137); Çebi (1994: 62-66); Kodal (1997: 134-139); Seitjanov (1995: 63); Esin (1997: 220-230); Ahter Necmetin, Necmettin Halil (1934: 90-92); Ateş (1990: 93-94); Kaya (1986: 148-150); Güngör (1966: 22-23); Özyürek (1998: 26-29); Sander (1966: 160-161); Sayın (1969: 97-98).

Sinanoğlu, fiillerin nesnel, özellikle, belirtme hâli ekini isteyen düz nesnel ve yönelme ve ayrılma hâli eklerini isteyen dolaylı nesnel olmalarından dolayı, nesnelerin de *–i, -e*[37]*, -den*[38]'li olduğu, ayrıca *–le*[39] edatıyla yapılan nesne isteyen edatlı nesnelerin de olduğunu belirterek, nesnenin, cümlenin kurulması için gerekli olan tamamlayıcı unsur; tümlecin ise, gerekli olmayan bir katma, genişletici unsur olduğu, nesnelerin nesnel fiillerle zorunlu kullanıldığına, tümleçlerin ise, her çeşit yüklemlerle kullanıldığına dikkat çekerken, çok büyük önemli bir konuya değinmekte ve dolaylı nesnelere *Ali incitmiş (kimi* veya *neyi?) – Ali* ***kolunu /arkadaşını*** *incitmiş. Çocuk dokundu (kime* veya *neye?) – Çocuk* ***sobaya*** *dokundu. Kurt korkmaz (kimden* veya *neden?) – Kurt,* ***kartaldan*** *korkmaz. Alay etmeyiniz (kiminle?) –* ***Sakat insanlarla*** *alay etmeyiniz* gibi, nesnelerin gerekli olduğu cümleleri örnek göstermektedir (Sinanoğlu/ Dilbilgisi Sorunları, 1967: 122-126).

Şimşek (1987: 104-120), *yönelmeli nesne; çıkmalı nesne; araçlı nesnelerden* başka *ilgeçli nesne* üzerinde durmaktadır: ***Bodrum kalesi diye*** *duyardım (Bodrum kalesini). Yazar hikâyede* ***çevre üzerinde*** *çok durmuştur (çevreyi çok incelemiştir).* Ayrıca, cümlelerin de nesne olması konusuna değinerek, onların ***Kadın savcının sözlerini duydu mu, duymadı mı /*** *anlaşılamadı* örneğinde görüldüğü üzere, yardımcı cümle ***Savcı geldi*** *dediler* örneğinde olduğu gibi, iç cümle görevinde olduğunu belirtmektedir.

Nesne, isim, zamir, sıfat-fiil gibi kelime türleriyle yapılarak *belirsiz* ve *belirli nesne* şeklinde olabilir: *Titrek ayaklarıyla bir iskemlenin üzerine çıkmış, bir dolabın yukarı gözlerinde* ***nota defterleri*** *arıyor (RNG, 58). Hemen gözlerimi açtım, kulaklarımı diktim (RNG, 38). Tam bu esnada belki de geçirdiği fenalığın farkına varan köylü kız düşmesin diye* ***onu*** *tutmuştu (AHT, 28). Sessiz, sedasız, küçük kafileyi idare edenlerin* ***dediklerini*** *yapıyordu (AHT, 24).*

---

[37] *Yönelme hâlli nesneler* için bkz.: Banguoğlu (1995: 528) (*kime halli nesne);* Emre (1945: 289, 339-344) (*ikinci nesne);* ŞİMŞEK (1987: 104-120) (yönelmeli nesne); (Bu **çocuğa** kıymayın).

[38] Ayrılma hâlli nesneler için bkz.: Şimşek (1987: 104-120) (çıkmalı nesne) (Kurt, **kartaldan** korkmaz).

[39] Vasıta hâlli nesne için bkz.: Şimşek (1987: 104-120) (araçlı nesne) (**Sakat insanlarla** alay etmeyiniz).

Türkiye Türkçesinde nadir olmakla beraber, bazen *kökteş tümleçler*[40], *ortak nesne*[41], *açıklamalı nesne*[42], *yinelenmiş nesne*[43], *-dır*'lı *nesne*[44], *seslenmeli nesne*[45], *cümlenin nesne olması* [46] gibi türlere de ayrılmaktadır.

İsim Cümlelerinde Nesne

Gencan (1975: 90-93), isim cümlelerinde nesnenin bulunmadığını ileri sürerken[47]; Karahan, özellikle *borçlu* kelimesiyle kurulan isim cümlelerinde olmak üzere, nesnenin isim cümlelerinde çok seyrek görüldüğüne dikkat çekmektedir[48] (Karahan, 1998: 53-55).

Yörük, yüklemi fiilimsi olan isim cümlelerinde nesnenin bulunduğunu ileri sürmektedir: *Büyük ülkümüz, en uygar ve mutlu ulus olarak* ***varlığımızı*** *yükseltmektir. O, ailede* ***kızını*** *en çok sevendir* (Yörük, 198?).

2. Türkiye Türkçesinde Dolaylı Tümleç

Türkiye Türkçesinde dolaylı tümleç için genel olarak kullanılan *dolaylı tümleç* ve *yer tamlayıcısı* (Ergin, Korkmaz, Karahan, Cemiloğlu, Karaörs, Sezgin, Balkan, Kodal, Moussa, Seitjanov, Esin) teriminden başka, çok nadir olmakla beraber, *isimleme* (Banguoğlu, Moussa,), *dolay tümleçleri* (Emre), *dolaylı mef'uller* (Deny), *mef'ul bihi gayrı sarih* (TYSN), *gayrısarih mef'uller* (Ahter Necmettin, Necmettin Halil; Dilmen, Fikrî) ifadeleri de kullanılmaktadır.

---

[40] Kökteş tümleç veya nesne için ayrıca bkz.: Hatiboğlu (1972: 134-135); Şimşek (1987: 104-120) (kökteş nesne); Emre (1945: 289, 339-344) (*dizimsel (syntaxique) nesne); (oyun oynamak, çizgi çizmek, soru sormak, ütü ütülemek).*

[41] Ortak nesne için ayrıca bkz.: Hatiboğlu (1972: 134-135); Sağlam (1977: 89); Atabay (1981: 52-55); Şimşek (1987: 104-120); Dizdaroğlu (1976: 80); (*Ali kitabı karaladı, Ahmet sildi);*

[42] Açıklamalı nesne için ayrıca bkz.: Dizdaroğlu (1976: 80-92); Sağlam (1977: 89); Şimşek (1987: 104-120).

[43] Yinelenmiş nesne için ayrıca bkz.: Dizdaroğlu (1976: 80-92); Sağlam (1977: 89); Şimşek (1987: 104-120).

[44] *-dır* ekiyle yapılan nesne için bkz.: Emre (1931: 92, 387, 461-469); Kononov (1956: 390) (***Bir halttır*** *ettim.* ***Barlardı, sinemalardı...*** *bizim çocuk aramaz).*

[45] Hatiboğlu (1972: 134-135) (*Kirpik, seni keserim).*

[46] Cümlelerin nesne olduğunu ileri süren diğer araştırmacılara bkz.: Dizdaroğlu (1976: 80-92), Yörük (TB: 43); Sağlam (1977: 88; Atabay (1981: 52-55); Şimşek (1987: 104-120); (*Onlar* ***birer birer gelsin*** *ister misin?).*

[47] İsim cümlelerinde nesnenin bulunmaması ile ilgili ayrıca bkz.: Korkmaz (1990: 135); Karaörs (1993: 47).

[48] Şimşek (1987: 22, 132), *borçlu* kelimesi ile kurulan cümlelerin özel kurluşlu bir yapı olduğunu belirtmektedir. İsim cümlesinde *nesne* için ayrıca bkz.: Kuznetsov/ ST (1972: 96-97).

Dolaylı tümleci *yüklemdeki anlamı, başlangıç, zuhur ve yöneliş yönlerinden birine delâlet etmek suretiyle tamamlıyan söz*[49] şeklinde tarif eden Bilgegil, yönelme, bulunma, ayrılma hâli eklerini alan kelimelerinin hepsini dolaylı tümleç saymanın yanlış olduğuna da dikkat çekmektedir[50] (Bilgegil, 1984: 37, 44).

Özdemir (1967: 116-117), dolaylı tümleçleri, ikinci derecede katma öğe (yardımcı unsur) sayarken; Sinanoğlu, tümleçlerin nesne kadar cümlenin kurulması için gerkli olmayan bir katma genişletici unsur olduğu, nesnelerin nesnel fiillerle zorunlu olarak kullanıldığı, tümleçlerin ise, her çeşit yüklemlerle kullanılabildiğini öne sürmektedir (Sinanoğlu/ DS, 1967: 122-126).

Bazı farklılıklar olmakla birlikte, Türkiye Türkçesinde dolaylı tümleçleri yönelme, bulunma ve ayrılma hâli eklerini alan tümleçler şeklinde üçe ayırmak mümkündür.

1) ***Ayrılma hâli ekini alan dolaylı tümleçler***

Hiçbir şey demeden, kimseye bakmadan kız ***arabadan*** *atladı (AHT, 29). Bu hüviyeti her millet* ***mazisinden*** *alıyor (AHT, 171).*

2) ***Bulunma hâli ekini alan dolaylı tümleçler***

Bu zengin deniz altında *her an kendisi için yeni kudretler ve yeni azaplar bulurdu (AHT, 165).* O, meşhur "karga ile tilki" masalındaki tilki gibi **ağacın altında** sinsi sinsi dolaşmaya başladı (RNG, 40).

---

[49] Türkiye Türkçesinde dolaylı tümleç için bkz.: (Bilgegil, 1984: 37-44); Hatiboğlu (1972: 139); Yörük (198?: 50); Banguoğlu (1995: 529-530); Özdemir (1967: 116-117); Sinanoğlu/ DS (1967: 122-126); Emre (1945: 291-292); Ediskun (1999: 354-359); Karahan (1998: 56), Sağlam (1977: 90); Dizdaroğlu (1976: 95-114); Sayın (1969: 99); Gencan (1975: 94-99); Atabay (1981: 58-60); Yörük (198?: 45-51); Ergin (1990: 378, 1998: 407-408); Beserek (1991: 46); Özdemir (1967: 116-117); TGEK (1941-42: 92); Burdurlu (1967: 35-40); Oğuzkan (2001); Gabain (2000: 122); Ediskun (1999: 353-358); Korkmaz (1990: 137-139); Ediskun, Dürder (1985: 165); Karaörs (1993: 41-42); Sağlam (1977: 90-97); Şimşek (1987: 120-127); Sezgin (1997: 137-141); Balkan (1998: 190-200); Çebi (1994: 67-71); Kodal (1997: 139-143); Moussa (1995: 5-6); Seitjanov (1995: 67); Yıldırım (1991: 16-17); Esin (1997: 231-241); Ahter Necmettin, Necmettin Halil (1934: 92-93); Dilmen (1934-35: 287); Fikrî (1932: 24); Ateş (1990: 94-95); Kaya (1986: 150-153); Güngör (1966: 23-25); Köklügiller (1983: 40-45); Özyürek (1998: 29-31); Sander (1966: 160); Baskakov (1984: 46-48); Özbek (1995: 22-23); Sayın (1969: 100-101).

[50] Yaklaşma, bulunma, ayrılma hâli eklerinin dolaylı tümleç yaptıkları gibi, kelimelere zaman, sebep gibi anlamlar kazandırarak, zarfların yapısında da bulunmaları ile ilgili ayrıca bkz.: Cemiloğlu (1994: 93-95); Beserek (1991: 46-47).

3) *Yönelme hâli ekini alan dolaylı tümleçler*

*O günden itibaren kaybetme korkusu **içine** yerleşti (AHT, 175).* O gece de öyle yaptım, hayli **yüksekçe bir dalına çıkarak** oturdum (RNG, 38).

Hatiboğlu (1972: 139), ayrıca *cana yakın, dile kolay, pencereye dayalı, yükte hafif, ben yaşta biri, kundakta bebek, gözde adam, ikide bir, üçte iki, yüzde yüz, sütten beyaz, kardan adam, akrabadan yakın, toptan kumaş* gibi örneklere *ad tümleçleri* adını verere, konuya farklı bir boyuttan bakarken; Banguoğlu, dolaylı tümleçlerin sadece yönelme, bulunma ve ayrılma hâli ekleriyle değil, ayrıca *–le, -ce* ekleriyle ve *–a kadar, -den başka, -e göre* gibi edatlarla da yapıldığını ileri sürmektedir[51] (Banguoğlu, 1995: 529-530).

Emre (1945: 291-292), bulunma hâli ile yapılan tümleçlere *orunlama tümleci;* ayrılma hâli ekiyle yapılan tümleçlere *kopma tümleci* adını vererek, *Yol filan yer**de** / yer**den** ayrılır. Sevinci gözün**de** / gözün**den** okunuyordu* örneklerinde görüldüğü üzere, *-de* ve *–den* eklerinin bazen karıştırıldığını da belirtirken (Emre, 1945: 291-292); Ediskun, *yata**ğa** yatmak* ve *yatak**ta** yatmak; söylemek**ye** çekinmek* ve *söylemek**ten** çekinmek, yüzmek**ye** korkmak* ve *yüzmek**ten** korkmak* gibi dolaylı tümleçlerin anlam özelliklerine dikkat çekmektedir (Ediskun, 1999: 354-359).

Türkiye Türkçesinde *dolaylı tümleçler,* yapısına göre çeşitlerinin yanı sıra bazen *ortak dolaylı tümleç*[52], *açıklamalı dolaylı tümleç*[53], *yinelenmiş dolaylı tümleç*[54], *cümle şeklinde dolaylı tümleç*[55] şeklinde kullanılışlarına göre de türlere ayrılmaktadır.

3. Türkiye Türkçesinde Zarf

Türkiye Türkçesinde zarf için genellikle kulanılan *zarf* veya *zarf tümleci* terimlerinin yanı sıra *belirteç tümleci* (Gencan, Yörük, Kaya), *belirteç* (Atabay), *zarflama* (Banguoğlu, Moussa), *ulaçlar* (Emre), *duramlık mef'ul*

---

[51] Dolaylı tümleçlerin, yaklaşma, bulunma ve ayrılma hâli eklerinden başka eklerle de yapıldığını ileri süren diğer bilim adamlarına bkz.: TYSN (1911: 52) (*-le, için);* Dilmen (1934-35: 287) (*-le, -ce).*

[52] Ortak dolaylı tümleç için bkz.: Dizdaroğlu (1976: 95-114).

[53] Açıklamalı dolaylı tümleç için bkz.: Dizdaroğlu (1976: 95-114); Şimşek (1987: 127).

[54] Yinelenmiş dolaylı tümleç için bkz.: Dizdaroğlu (1976: 95-114); Şimşek (1987: 127) (pekiştirmeli).

[55] Cümlenin dolaylı tümleç olması için bkz.: Dizdaroğlu (1976: 95-114).

veya *katmaç* (Deny), *zarfî mef'uller* (Ahter Necmettin, Necmettin Halil) ifadeleri de kullanılmaktadır.

Zarf, *yüklemdeki kavramı, zaman, durum, derece veya ölçü fikirlerinden biriyle tamamlayan kelime ve kelime gruplarıdır*[56] (Bilgegil, 1984: 43).

Türkiye Türkçesinde zarflar, genellikle isimlerin eksiz veya yön, vasıta, eşitlik ve bazı hâl ekleriyle; fiillerin de zarf-fiil ekleriyle yapılır ve anlamlarına göre aşağıda olduğu gibi gruplara ayrılır.

1) Zaman İfade Eden Zarflar

Sonra *ince bir parıltı göründü (AHT, 180).* ***Sabahleyin*** *ümidin beşûş çizgileriyle gülümser,* ***öğleye doğru*** *şüphe ile sevinç arasında üzülür, ikindide bütün çizgileri kapanır,* ***akşama doğru*** *renksiz, mânasız bir benzeri olurdu (AHT, 309).* Kendisi **her sabah** atla Musul'a iner, **akşamları** güneş battıktan sonra dönermiş(RNG, 9). *Genç kadın İstanbul'u* ***tanıdıkça*** *Mümtaz'a hak veriyordu (AHT, 187).*

2) Tarz İfade Eden Zarflar

Tarz ifade eden ikilemeler, edat, fiilimsi, sıfat ve *ancak, yalnız, başka, hariç* gibi kelimeler[57] ve tasdik, inkâr ve ihtimal ifade eden zarf tümleçleriyle [58] yapılır: ***Yavaş yavaş*** *yarı her şehir sırtına yüklenmişti (AHT, 219). Macide*

---

[56] Türkiy Türkçesinde zarf için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 43-47); Emre (1931: 92); Dizdaroğlu (1976: 120-145); Karahan (1998: 57-59); Kononov (1956: 390, 416-417); Şimşek (1987: 137-161); Balkan (1998: 200-219); Kodal (1997: 143-152); Burdurlu (1967: 38, 44-46, 198); Yörük (198?: 51-60); Banguoğlu (1995: 531); Sayın (1969: 99); Fikrî (1932: 39); Ediskun, Dürder (1985: 166); Şimşek (1987: 145-151); Börekçi (1994: 261-278); Gencan (1975: 102-103); Atabay (1981: 61-64); Yörük (198?: 51-60); Ergin (1990: 378-379, 1998: 408); Beserek (1991: 46-47); Özdemir (1967: 116-117); Burdurlu (1967: 41-47, 198); Oğuzkan (2001); Emre (1945: 359 ve ötesi); Ediskun (1999: 360-361); Korkmaz (1990: 139-140); Deny (1941: 783); Cemiloğlu (1994: 95-98); Karaörs (1993: 42-44); Sağlam (1977: 108-115); Balkan (1998: 200-219); Sezgin (1997: 141-146); Çebi (1994: 72-81); Moussa (1995: 6-8); Seitjanov (1995: 71); Yıldurum (1991: 17-18); Esin (1997: 243); Türeli Ahter Necmettin, Necmettin Halil (1934: 94, 129-133); Dilmen (1934-35: 288); Fikrî (1932: 39); Kaya (1986: 153-155); Güngör (1966: 23-25); Köklügiller (1983: 40-45); Özyürek (1998: 33-36); Sander (1966: 160); Baskakov (1984: 46-48); Özbek (1995: 22-23); sayın (1969: 98-100).

[57] Kaya (1986: 155-156), *ancak* kelimesini edat tümleci saymaktadır.

[58] Fikrî (1932: 39), *tasdik ve nefi zarfları*; Ediskun, Dürder (1985: 166), *kesinlik* veya *ihtimal bildiren zarf (belki);* Şimşek (1987: 145-151) *gerçekleme zarfları* adını verirken; bazıları, bunları *edat tümleçleri* olarak nitelendirmektedir, Yörük (198?: 62); Oğuzkan (2001); Ediskun (1999: 362-364); Ateş (1990: 95); Kaya (1986: 155-156); Demiray (1968: 13-15).

kumral saçlarını güneşte parlatarak ihtiyar adamın elini öptü; Mümtaz'a ve Nuran'a "birbirinize yakışıyorsunuz!" der gibi ***sessizce*** *gülümsedi (AHT, 235). "Benden iki yaş büyük diye üzülüyor; halbuki ben onu bazen* ***çocuğum gibi*** *seviyorum!" (AHT, 241).* Mesela beni lastik top gibi havaya fırlatıp tutar, yahut kalpağının üstüne oturtup ayaklarımdan **tutarak** sıçratır, **fırıl fırıl** çevirirdi (RNG, 12). *Devrikebir'in dört basamaklı eşiği insanı bu alemin* ***ancak*** *kapısına kadar götürüyordu (AHT, 267).* Benimle başa çıkmak **hakikaten** imkânsızdı (RNG, 19).

3) Ölçü ve Derece İfade Eden Zarflar

Onun için Mümtaz, üstünde ***fazla*** *düşünmemesine rağmen sevgilisine olan hayranlığına, ömrünü bir yıldız kasırgası yapan o tapınma hissine bir nevi korku karışmıştı (AHT, 143).* Fakat bende öyle bir his vardı ki, siyah bu kadının sarışın çehresine **çok** iyi gitmese; matem devam etmeyecek, elbiseler takımıyla çöplüğe atılacaktı (RNG, 37).

4) Yer İfade Eden Zarflar

Bu karlı ve buzlu hava Emirgan'daki siyah köpeğe tahammül güç ve sıkıcı gelmiş olacak ki, her zaman o kadar istiğna gösterdiği Mümtaz'ın davetini bu sefer büyük bir memnuniyetle kabul ederek ***içeri*** *girdi (AHT, 327).* Sen aşağı gelmek istemezsen ben **yukarı** çıkmayı bilirim (RNG, 41).

Bazı hâl eklerini alan *içeriye, dışarıda, burada* gibi yer ve yön ifade eden kelimeler, bazı araştırmacılar tarafından dolaylı tümleç sayılırken[59], bazıları tarafından zarf olarak nitelendirilmektedir[60].

Türkiye Türkçesinde çok nadir olmakla beraber, zarfların bu dört türünden başka *soru zarfı* (Yörük, Burdurlu, Ediskun, Börekçi), *onay veya tasdik ve inkâr zarfları* (Emre, Fikri), *evvelâ, seniyen, salisen* gibi, *tertip zarfı* (Fikrî), *-a rağmen, -dığı hâlde, -makla beraber/birlikte* gibi, *izin (müsaade, yerverme) zarfları* (Kononov) ve *edatlarla yapılmış zarflar* (Burdurlu, Cemiloğlu, Balkan) gibi çeşitleri de vardır.

Börekçi (1994: 261-278) ise, içinde zarfların da bulunduğu kelimeleri, tümleçler adı altında toplayarak, onları, *zaman, yer, hâl, sebep, hedef, şart,*

---

[59] Yörük (198?: 51-60); Şimşek (1987: 137-161); Sayın (1969: 99).
[60] Banguoğlu (1995: 531); Burdurlu (1967: 43-44, 198).

miktar, vasıta, soru ve ***Arzu ederseniz,*** ... gibi, *nezâket tümleci;* ***bence*** gibi, *görecelik tümleci; ...Hükümet-i merkeziye* ***ile*** *Anadolu arasında* örneğinde olduğu gibi, *karşılıklılık tümleci;* ***Refet Bey'le beraber*** gibi, *beraberlik tümleci;* ***İcra vekilleri Heyeti Riyaseti tarafından*** *şu cevap verildi* örneğinde görüldüğü üzere, *sözde hâl tümleci; Böyle bir millet* ***esir yaşamaktansa*** *mahvolsun evlâdır* örneğinde olduğu gibi, *karşılaştırma tümleci;* ***buna rağmen*** gibi, *karşıtlık tümleci;* ***-dan ... –a kadar*** gibi, *sınırlandırma tümleci; Efendiler,* ***Sinop ahalisi namına,*** ... örneğinde olduğu gibi, *yerine geçme tümleci; ...* ***Meclis Riyasetine dair...*** örneğinde olduğu gibi, *ilgi tümleci;* ***ayrıca, bir daha*** gibi, *üsteleme tümleci, ...* ***bilmem ki,*** *ihtiyaç kaldı mı?* örneğinde görüldüğü üzere, *ihtimal tümleci;* ***şüphe yok ki,*** ... gibi, *kuvvetlendirme tümleci* olmak üzere kendi aralarında birçok gruba ayırmaktadır.

Zarfların ayrıca *ortak zarf*[61], *açıklamalı zarf*[62], *yinelenmiş zarf*[63], *-dır'lı zarf*[64], *cümle şeklinde zarf*[65], *soru ekiyle zarf*[66] gibi kullanımlarına göre türleri de vardır[67].

Zarf ve genel olarak cümle unsurlarıyla ilgili üzerinde durulması gereken bir konuyu, hiç şüphesiz, *edatlarla yapılmış zarflar* veya *edat (ilgeç) tümleci* teşkil etmektdir[68]. Birçok bilim adamı, bunların edatlarla yapılan zarf

---

[61] Ortak zarf için ayrıca bkz.: Dizdaroğlu (1976: 120-145); Şimşek (1987: 154).
[62] Açıklamalı zarf için ayrıca bkz.: Dizdaroğlu (1976: 120-145); Şimşek (1987: 155).
[63] Yinelenmiş zarf için ayrıca bkz.: Dizdaroğlu (1976: 120-145); Şimşek (1987: 155) (pekiştirmeli)
[64] *-dır* ekiyle yapılan zarflar için bkz.: Emre (1931: 92); Kononov (1956: 390, 416-417) (*İki gündür sizi arıyorum).*
[65] Cümle şeklinde zarfları için bkz.: Şimşek (1987: 137-161) (**Yağmur yağar** boy atar, **güneş doğar** büyürmüş. Sonra **dışarıda kar görür de** insan nasıl ısınır? Polisler, ... **ihtiyar kadını ... boğulup öldürülmüş** bulmuşlar).
[66] Soru ekiyle yapılan zarflar için bkz.: Balkan (1998: 200-219), Geç saatlerde yattın mı, hasta oluveriyorsun.
[67] Kodal (1997: 143-152), ayrıca *Ona göre yapraksız bir ağaç bir ağaç ölüsüdür, ...,* ***biyoloji bilginleri ne derlerse desinler,*** *bir odundur* örneğinde görüldüğü üzere, *-sa; Anası ise* ***sahandan aldığı lokmayı götürecek yerde,*** *sinisinin kıyısına koyarak şöyle dedi...* örneğinde grüldüğü üzere, *-acak yerde, -acağına* ekleri ve *Ve işte o zaman anladım ki,* ***dostluk yok mu,*** *dünya da yoktur* örneğinde olduğu gibi, *yok mu* yapısıyla kurulan farklı hususiyette olan zarfları da ilave etmektedir.
[68] Edat tümleçleri ile ilgili bkz.: Akgül (1967: 800-803); Demiray (1968: 13-15); Tuğrul (1968: 18-20).

oduklarını ileri sürerken[69], bazıları, onları *ilgeç* veya *edat tümleci* adı altında dolaylı tümleç, zarf gibi, tümleçlerin ayrı bir türü olarak incelemektedirler[70]. Kononov (1956: 406-407) ise, *onunla konuşmak, bunun hakkında konuşmak* gibi, edatlarla yapılan tümleçleri şartlı tümleç (otnositel'noye) olarak nitelendirmekte ve onları dolaylı tümleç olarak değerlendirmektedir.

Ancak bu konuyla ilgili olarak Bilgegil, tümleçlerin arasına edat tümleci diye bir çeşit sokmanın, ilmin, sınıflandırmada beklediği ilke beraberliğine uygun olmadığını öne sürerek, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci derken kavram esasına göre bir ayırma yapıldığı; edat tümlecinin ise, araya morfolojik esasa dayanan bir çeşit soktuğu; dolayısıyla sınıflandırmanın ya kavram yahut morfolojik esasa göre yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir (Bilgegil, 1984: 30).

Dizdaroğlu (1976: 154-162), edat tümleçlerine, ayrıca *Yok yer altı geçidiymiş, yok yer üstü geçidiymiş, falanmış, filanmış. Değil, el sürmek, zihinden fena bir niyet geçirmeden, uzaktan hayretle, hyranlıkla sevgi lâzımdı* örneklerini sunarak, *Bırakalım her sanatçı kendi dünyasında yaşasın. Bilmelisiniz, göz yaşları akmıyorsa, insan ağlamıyor demek değildir* örneklerinde görüldüğü üzere, cümlelerin de edat tümleci olabildiğine dikkat çekmekte, edat tümleçlerini kullanımlarına göre, *ortak ilgeç tümleci, açıklamalı ilgeç tümleci, yinelenmiş ilgeç tümleci* diye ayırmaktadır.

Cümle unsurlarıyla ilgili diğer bir konu da, Şimşek'in belirttiği gibi, cümle unsurlarında şekille özün çelişmesi meselesidir. Şimşek, *Bir gün beni bu adamla kavga ettireceksiniz* örneğinde *beni* kelimesinin, şekil açısından *belirtili nesne;* gerçekte ise *özne,* özellikle de *mantıkça özne; Ben bu cephane vagonunda Şam'a gittim* örneğinde *vagonunda* kelimesinin, şekil bakımından bulunma hâli eki alan *dolaylı tümleç,* gerçekte ise, *vasıta ifade*

---

[69] Edatlarla kurulan yapıları zarf sayan bilim adamları: Bilgegil (1984: 44-46); Banguoğlu (1995: 531); Ergin (1990: 378-379, 1998: 408); Cemiloğlu (1994: 95-98); Kononov (1956: 426); Akgül (1967: 800-803).

[70] Edatlarla kurulan yapıları edat tümleci olarak nitelendiren bilim adamları: Gencan (1975: 99-102, 1967: 907-911); Hatiboğlu (1972: 139-141); Atabay (1981: 63-64); Yörük (198?: 62); Burdurlu (1967: 49-50), 203); Oğuzkan (2001); Emre (1945: 354-358) (*ile, için* tümleçleri); Ediskun (1999: 362-364); Sağlam (1977: 119-120); Dizdaroğlu (1976: 154-160); Ateş (1990: 95); Kaya (1986: 155-156); Köklügiller (1983: 40-45); Özbek (1995: 22-23).

eden tümleç; Ağzını bıçak açmıyor. Bir efkârdır kaptırmış kendini örneğinde *bir efkârdır* kalıbının, şekil açısından *kalıplaşmış özne,* gerçekte ise *efkâra kaptırmış* şeklinde, yönelme hâli ekini alan dolaylı tümleç olduğunu ileri sürmeketdir (Şimşek, 1987: 162-163).

C. Türkiye Türkçesinde Oluşumuna Göre Cümle Unsurları

Türkiye Türkçesinde cümle unsurları yapıldığı kelime türlerine göre çeşitlerinin yanı sıra oluşumuna göre *basit* ve *birleşik* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır[71]. Birleşik cümle unsurları, *özne grubu, yüklem grubu, nesne grubu, tümleç grubu ve zarf grubu* şeklinde adlandırılmaktadır[72].

1. Basit Cümle Unsurları

Basit özne: ***Yamyamlar,*** *herhangi bir ideolojide, sağ veya sol, mutaassıp olanlardı (AHT, 88).*

Basit yüklem: Böyle olduğu halde bahsedilen Şeyh Yusuf Efendi'nin mutlaka bu zat olduğunu **anladım** (RNG, 253). *İnsanoğlu tam sevinemez, bu onun için* ***imkânsızdır*** *(AHT, 135). .*

Basit Nesne: Köşenin karanlığında beni biraz daha iyi görmek için hafifçe **gözlerini** büzdü (RNG, 254).

Basit tümleç: Sınıftan çıkarken kızlarımdan biri **yanıma** geldi (RNG, 251).

Basit zarf: **Artık** burada duramazdım (RNG, 268). Biraz eğlenerek, biraz **mahzun** devam ediyordu (RNG, 396).

---

[71] Ancak Şimşek, fiil soyundan olan yüklemleri, *yalın, türemiş yüklem (uyukluyordu)* ve *birleşik yüklem* şeklinde üçe ayırmaktadır (Şimşek, 1987: 49-53, 60-65). Kodal (1997: 121-129), 1) basit fiil, 2) birleşik kipli fiiller, 3) isim ve yardımcı fiil, 4) fiil ve yardımcı fiilden oluşan yüklemler ve 5) deyimleşmiş ifadelerin kullanılması diye beşe ayırmaktadır.

[72] Türkiye Türkçesinde kelime grubundan oluşan cümle unsurları için bkz.: Bilgegil (1984: 13-14), 33-34, 43-44); Atabay (1981: 30); Şimşek (1987: 49-53, 60-65); Hatiboğlu, (1972: 109; 135) Sander (1966: 161); Sander (1966: 161) (tümleç grubu); Burdurlu, (1967: 42,144-45, 98, 204); Karahan (1998: 59); Yörük (198?: 59).

2. Birleşik Cümle Unsurları:

Birleşik özne: *İçinde* ***büyük bir günah işlemiş duygusu*** *vardı; kendisini bilmediği şeylerden mücrim sanıyordu (AHT, 28).*

Birleşik yüklem: *Hulâsa, hayat dar, fakat tabiat* ***geniş*** *ve* ***mûnisti*** *(AHT, 30).* Burası, keçilerin bile zor çıkacakları bir yol olduğu için onlar beni kovalamaktan vazgeçecekler, izimi **kaybetmiş olacaklardı** (RNG, 80).

Birleşik nesne: *Mümtaz* ***bu yolculuğu*** *bir türlü tam olarak hatırlayamazdı (AHT, 24).*

Birleşik tümleç: *Mümtaz kadına para verirken* ***bu gözlerin içine*** *bakmak istedi (AHT, 345).*

Birleşik zarf: **Sabahtan akşama kadar** durmadan söylenen geveze Çalıkuşu, dut yemiş bülbüle dönmüştü (RNG, 251). *Kol kola girerek tıpkı senelerce evvel olduğu gibi, caddeyi yarı tutarak,* ***güle konuşa*** *yürüdüler (AHT, 88).*

II. KAZAK TÜRKÇESİNDE CÜMLE UNSURLARI

Kazak Türkçesinde cümle unsurlarının tanımı ile ilgili ileri sürülen görüşler aşağı yukarı aynıdır [73] : *Cümle unsurları, cümlede belirli bir gramatikal anlam taşıyarak, sentaktik görev icra eden kelimeler veya kelimeler grubudur* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 99-101).

Kazakçada cümle unsurları, önce *esas* ve *yardımcı* olmak üzere ikiye; oluşumuna göre *basit, genişlemiş* ve *birleşik* olmak üzere üçe ayrılmaktadır[74]. Ayrıca cümlede, cümle unsurlarından başka *hitap, ara sözler ve ünlemler* gibi cümle dışı unsurları da vardır. Kazakçada bunlara *oqşaw sözder* denir.

Esas cümle unsurları, özne ile yüklem olmak üzere ikiye; yardımcı cümle unsurları, tümleç, zarf ve kurucu unsur olmamakla beraber, cümle unsurları arasında nitelendirilen sıfat olmak üzere, üçe ayrılmaktadır.

---

[73] Kazak Türkçesinde cümle unsurları ve onların tanımım hemen hemen aynıdır. Ayrıca bkz.: Jubanov (1966: 142-144); Argınov (1974: 49-51); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 224); Bekturov, Sergaliyev (1994: 156); Ebuhanov (1982: 193-194); İsayev (1993: 126-127); Amanjolov (1994: 94-95); Bekturov, Bekturova (1994: 301); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 12-17); Sayrambayev (1991: 36-60).

[74] Kazakçada cümle unsurlarını oluşumuna göre *basit* ve *birleşik* olmak üzere sadece ikiye ayıranlar da vardır: Amanjolov (1994: 96-125, 239-256).

A. Kazak Türkçesinde Cümlenin Esas Unsurları (*Turlawlı Müşeler*)

Kazak Türkçesinde *esas cümle unsurları, cümle temelini oluşturan ve birbirleriyle prediaktif ilişki kuran cümle unsurlarıdır* [75] şeklinde tanımlanmaktadır.

Cümlenin esas unsurlarından olan özne ile yüklemin sentaktik görevlerinin aynı olmadığını belirten Balakayev ve Sayrambayev, öznenin cümleyle ifade edilen düşüncenin temelini oluşturduğu ve yüklemle ifade edilen iş veya hareketin, oluşun fâili olduğu; yüklemin, öznenin yaptığı işi veya oluşu bildirerek, özneye bağlı olduğu, bu açıdan, öznenin yükleme göre daha esas olduğunu ileri sürmekle beraber, cümlede icra ettikleri görevleri açısından yüklemin görevinin, öznenin görevine göre daha ağır bastığını da inkâr etmemektedirler. Yazarar yüklemin, cümleyle ifade edilen düşüncenin bitmişliğini sağlayarak, bir yargıya bağladığı için cümlede en önemli organize eden unsur olduğunu kabul etmekle beraber, yüklemi, tek esas unsur olarak nitelendirilmeyi yanlış bulmakta, hem özne hem yüklemin cümlenin kurucu unsurları olduğunu savunmaktadırlar (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 101-102). Cümle unsurlarını esas ve yardımcı unsurlara ayırmanın pek önemli olmadığını ileri süren Amanjolov, özne ve yüklemi olmayan cümlelerin de belirli bir anlam taşıdığına dikkat çekmektedir. Ayrıca, cümlenin esas unsurlarının özne ile yüklem olduğu görüşünü paylaşmadığını ifade ederek, öznenin, en esas unsur olduğu, çünkü öznenin bulunduğu cümlelerde yüklemin de mutlaka bulunduğunu öne sürmektedir (Amanjolov, 1994: 94-98).

Kazak Türkçesinde esas cümle unsurları, özne ve yüklemden ibarettir.

---

[75] Kazak Türkçesinde esas cümle unsurları ve onların tanımı hemen hemen aynıdır. Ayrıca bkz.:Argınov (1974: 59-61); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 225); Bekturov, Sergaliyev (1994: 156); Baytursunov (1992: 265); Ebuhanov (1982: 193-194); Sayrambayev (1991).

1. Özne (*Bastawış*)[76]

Öznenin gramatikal şeklinin, yalın hâli olduğu, ancak bundan yalın hâlinde olan her kelimenin özne olduğu anlamı çıkmaması gerektiğini belirten Balakayev ve Sayrambayev, öznelerin, bazen şekillenmemiş ilgi hâlinde de kullanılabildiği, bu tür ilgi hâlinde öznesi olan cümlenin yükleminin, iyelik eki alan birleşik yüklem olduğuna dikkat çekmektedirler: ***Şığanaq*** *poçta kontorındağı radiyoğa qulağın* ***tösep otırğan-ı*** *(Şığanak postane koridorundaki radyoyu dinliyordu).* ***Biz*** *sudı osı Mırzaşölge* ***jetkizüw-imiz kerek*** *(Bizim suyu Mırzaçöl'e ulaştırmamız gerek).* ***Men*** *Güljahanmen äli jöndi* ***äŋgimelesken-i-m joq*** *(Ben Gülcahan'la daha doğru dürüst konuşmadım bile).*

Özne olmayan kelime türünün olmadığını öne süren yazarlar, belirli bir durumlarda, tek başına cümle unsuru olamayan edatların, seslerin ve hatta, her zaman yüklem görevinde kullanılan çekimli fiillerin bile isimleşerek, özne olabileceğine dikkat çekmektedirler: ***Soŋ*** *– özinen burınğı sözden bölek jazıladı (Sonra, kendinden önce gelen kelimeden ayrı yazılır). Mına jerdegi* ***a*** *şıqpay qalıptı,* ***b*** *teris tüsipti (Burada a harfi, çıkmamış, b harfi ise, ters çıkmış).* ***Kördim*** *– köp söz,* ***körmedim*** *– bir-aq söz ("Gördüm" demek, çok sözdür; "Görmedim" demek, tek sözdür).* Bununla birlikte özne görevini icra eden kelime türlerinin, genellikle isimler ve onların yerine geçen zamirler olduğu ve onların iyelik ekleri alarak özne olabileceğini de belirtmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 102-103).

Kazak Türkçesinde ***özne***, teklik, çokluk ve iyelik eklerini alan isim, şekil itibarı ile teklik olduğu hâlde çokluk anlamda kullanılan isimler, zamir, vasıf isimleri, isim-fiil ve hatta bazen çekimli fiille de yapılabilir: ***Otar*** *uzamaptı (OB, 60) (Koyun sürüsü fazla uzaklaşmamış). Jarıqtıq* ***köktem*** *de tudı-aw (OB, 110) (İşte ilkbahar da geldi).* ***Bul*** *– eŋbek armiyası (OB, 130) (Bu, çalışma ordusudur).* ***Biz*** *qosıla jöneldik (OB, 111) (Biz de katıldık).* ***Jomart*** *joqtığın*

---

[76] Kazak Türkçesinde özne için ayrıca bkz.: Jubanov (1966: 143); Argınov (1974: 61-66); Balakayev, Sayrambayev (1997: 102-113), Amanjolov (1994: 95-105); Emir, Emirova (1998: 114-116); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 226-229); Bekturov, Sergaliyev (1994: 157-159); Baytursunov (1992: 266-270); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 120-122); Ebuhanov (1982: 194-197); İsayev (1993: 127-128); Sayrambayev (1991: 71-92).

bildirmes (Cömert, yoksulluğunu belli etmez). ***Jaqsı*** *– isimen jaqsı (İyi insan, işiyle iyidir). Mine, men jazğan düniyelerdiŋ tılsımdılığı äri keyipkerleriniŋ qıyalşıl da armanşıl* ***bolıp keleri*** *sondıqtan (OB, 440) (İşte, yazdığım eserlerin gizemli ve kahramanlarının hâyâlleri peşinde olması da, bundandır). Mine, meniŋ sizderge* ***aytpağım*** *da osı edi (OB, 441) (İşte, benim size söylemek istediğim de buydu). Toydıŋ bolğanınan* ***boladısı*** *qızıq (Düğünün olmasından olacağı daha güzeldir).*

2. Yüklem (*Bayandawış*)[77]

Yüklemin morfolojik – sentaktik şeklinin, şahıs ekleri olduğu ve onların yüklem eki olduğu gibi, aynı zamanda özne ile yüklemi birbirlerine bağlayan şekil olduğunu belirten Balakayev ve Sayrambayev, onların sadece fiillere değil, yüklem görevindeki 1. ve 2. şahıs isimlerine eklendiği gibi, bulunma ve ayrılma hâli eklerinden sonra da gelebildiğini belirtmektedir: *Men* ***qırıqtamın*** *(Ben, kırktayım (kırk yaşındayım)). Biz bärimiz* ***kolhozdanbız*** *(Biz hepimiz kolhozdanız)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 111-114).

Kazak Türkçesinde yüklemleri, yapıldığı kelime türllerine göre önce *fiilden*, *isimden* ve isim ve fiilden oluşan *karşık yüklem* olmak üzere üç büyük gruba ayrımak mümkündür[78].

1) Fiilden Yüklem

Fiillerin yüklem olma kâbiliyetinin yüksek olduğunu belirten Balakayev ve Sayrambayev, fiillerin başka kelimelerle birleşerek yüklem kurabildiği tek başlarına kullanılabildiğine ifade etmektedirler: ***Ayttım, boldı*** *(Dedim, bitti o kadar).* ***Taraŋdar!*** *(Dağılın!).* ***Jür.*** *(Yürü).* Ayrıca fiillerin, cümlede başka unsurlardan daha çok yüklem olmalarının, mânâları ve gramatikal

---

[77] Kazak Türkçesinde yüklem için ayrıca bkz.: Jubanov (1966: 142); Argınov, 1974: 66-70; Balakayev, Sayrambayev (1997: 111-133); Amanjolov (1994: 105-115); Amanjolov (1994: 242-243); Balakayev, Sayrambayev (1997: 111-114); Amanjolov (1994: 105-106); Emir, Emirova (1998: 116-140); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 229-234); Bekturov, Sergaliyev (1994: 159-162); Baytursunov (1992: 270-275); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 120-122); Ebuhanov (1982: 197-206); İsayev (1993: 128-130); Sayrambayev (1991: 93-159).

[78] Balakayev ve Sayrambayev (1997: 122), bu tür *karışık (qurama) yüklemlerin* isimden yüklem ile fiilden yüklemin arasında yer aldığı, ancak daha çok isimden yüklem olma özelliklerinin ağır bastığı bir yüklem türü olduğunu belirtmeketdirler.

özelliklerine bağlı olduğunu ileri sürmekte, fiilin bütün kip, çatı ve zaman şekillerinin yüklem olabileceği, ayrıca zarf-fiillerle yapılan fiillerin de birleşik cümlenin yardımcı cümlesinin yüklemi olduğuna dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 114-116).

... Seyitquldıŋ ... suretin ***köredi****, oğan jazılğan maqalanı* ***oqıydı*** *(OB, 16) (... Seyitkul'un ... resmini görür, onun hakkında yazılan makaleyi okur). Qaraŋğılıq* ***basqan*** *(OB, 128) (Karanlık çökmüştü). Osı oqıyğadan keyin Aspan üş kün* ***uyıqtay almay jürdi*** *(OB, 232) (Aspan, bu olaydan sonra üç gün uyuyamadı). Qar* ***tolastar emes*** *(OB, 286) (Kar dinmek bilmiyor).*

2) İsimden Yüklem

Balakayev ve Sayrambayev, Kazakçada isimlerin yüklem olabilmesi için yardımcı fiile ihtiyaç duymadıklarını, ancak yardımcı fiillerin kullanıldığı cümlelerde, onların yüklemin anlamını zaman ve yapı bakımından değiştirerek anlam kattığını belirtmektedirler: *Men* ***oquwşımın*** *(Ben, öğrenciyim). Men* ***oquwşı edim*** *(Ben, öğrenci idim). Men* ***oquwşı bolatın boldım*** *(Ben öğrenci olacağım).* Ayrıca, kök hâlinde isimlerin yüklem görevinde kullanılmaları için, cümlede öznenin yüklemden önce gelmesi gerektiğine dikkat çekmektedirler: *Ol –* ***stıdentØ*** *(O, öğrencidir). Räbiğa –* ***injenerØ*** *(Rabiga, mühendistir). Abay –* ***aqınØ*** *(Abay, şâirdir)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 121-123).

İsimden yüklemler, genellikle isim, vasıf isimleri, zamir, isim-fiil ve bazen zarf ve edatlarla yapılır: ***Amanjannıŋ anası*** *bul eldiŋ qızı emes (OB, 287) (Amancan'ın annesi buralı değil). Biraq şığıs* ***uyqıda*** *(OB, 82) (Ancak doğu uykudadır). Bul sıylıq –* ***Ayjan-ğaØ*** *(Bu hediye, Aycan'adır). Menimen bir partada qatar otıratın Amantay degen bala da sol* ***Çernovayadan*** *(OB, 416) (Benimle aynı sırada oturan Amantay adında çocuk da o Çernovaya'dandır). Brigadirdiŋ qaşanğı ädeti –* ***osı*** *(OB,) (Başkanın her zamanki yaptığı, budur). Artımda qalar tuyağım, ömirimniŋ jalğası,* ***tütin şığararım*** *... (OB, 222) ((O), Arkamda kalacak olan yadigârım, hayatımın devamı ve bu ocağı söndürmeyecek olan tek varlığımdır). Mahabbat degenimiz* ***qosılmaw*** *(OB, 423) (Aşk, kavuşmamaktır). Bul üyde körpe jastıq* ***joq*** *(OB, 311) (Bu evde*

döşek yoktur). Klub jağı ***u da şu*** *(OB, 456) (Klüp tarafı cıvıl cıvıldır). Şaldıŋ minez-qulqına tüsinbey* ***dal*** *(OB, 311) ((Nurcan), Yaşlı adamın huyunu anlayamadığı için şaşkın). Bul oqıyğa* ***keşe edi ğoy*** *(OB, 19) (Bu olay, daha dün olmuştu). Birimiz – bärimiz* ***üşin****, bärimiz – birimiz* ***üşin*** *... (OB, 304) (Birimiz, hepimiz için; hepimiz, birimiz içindir).*

3. Karışık Birleşik (*Qurama*) Yüklemler[79]

Bu tür *karışık (qurama) yüklemlerin* isimden yüklem ile fiilden yüklemin arasında yer aldığı, ancak daha çok isimden yüklem olma özelliklerinin ağır bastığı bir yüklem türü olduğunu belirten Balakayev ve Sayrambayev, isim ve fiilden oluşan bu tür yüklemlerin esas unsurunun, genellikle isim olduğu ve onlara çeşitli zaman, tür, modal anlamları katan *edi, eken, et-, bol-, qıl-, kör-* gibi, yardımcı fiiller ve *kerek, tiyis, şığar, bolar, sıyaqtı* gibi modal kelimelerin geldiğine dikkat çekmektedirler: *Ol –* ***bizdiŋ üydiŋ balası şığar*** *(Bizim çocuk olmalıdır). Sağat* ***toğız bolıp qalğan eken*** *(Saat dokuza geliyormuş)* (Balakayev, Sayrambayev (1997: 122, 129-130). Amanjolov, bunlara *til qatpadı (sustu), qumarınan şıqtı (hoşına gitti)* gibi deyimlerle kurulan yüklemleri de ilave etmektedir (Amanjolov, 1994: 115).

Karışık yüklemler, isimlerin *e-, bol-* yardımcı fiilleri ve *sıyaqtı, sekildi, terizdi, şığar, bolar, körinedi,bilem, kerek, tiyis* gibi modal kelimelerle yapılır: *Kömeski bolsa da, äli esinde, mektepte oqıp jürgen şağında tamam baladan munıng ala böten erekşeligi –* ***bayqağıştığı edi****. (OB, 63) (Çok net olmamakla birlikte hâlâ hatırlıyor ki, okul çağında onun diğer bütün çocuklardan büyük bir özelliği, dikkatli olması idi).... baqıt jarıq düniyemen qoştasqannan song da* ***qajet eken****. (OB, 121) (... sâdet, bu dünyayla vedalaştıktan sonra da lâzım imiş). Adamdı baqıtsız etüw ongay goy, al onı baqıttı etüw ekining birining qolınan keletin* ***erlik emes****. (OB, 128) (İnsanı mutsuz etmek, kolay, ama mutlu etmek, herkesin elinden gelen bir iş değil). Sonaw jiyekte ... najağay* ***jarq-jurq etedi*** *(Orada ufukta ... şimşek çakıyor).*

---

[79] Amanjolov (1994: 115) ve Argınov (1974 : 67-70), bunalrı *birleşik yüklem* saymaktadırlar. Kazakçada karışık (qurama) yüklemler için bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 122, 129-130); Sayrambayev (1991: 156-167).

Üyilip jatqan qırman ***taw-day körindi*** *(Yığılmış harman dağ gibi göründü). (Aqan) Köp söylemeytin, ağasınday emes,* ***tuyıqtaw*** *äri* ***taldırmaş, juwas bolatın****. (OB, 109) ((Akan) çok konuşmayan, ağabeyi gibi değil, daha içine kapalı ve yumuşak başlı idi). Mümkin, ekewimizding oyımızda jalgız-aq* ***adam şığar****. (OB, 128) (Belki, ikimizin fikrinde (de) sadece tek birisidir). ... jawmen jağalasıp körüw de azamattıq* ***borış sekildi edi****. (OB, 118) (... düşmanla savaşmayı denemek de, erkeklik görev gibi idi).*

B. Kazak Türkçesinde Cümlenin Yardımcı Unsurları (*Turlawsız Müşeler*)[80]

Yardımcı cümle unsurlarının yardımcı olmalarının sebebini, onların esas cümle unsurları gibi, tek başına cümleye bitmişlik ifadesi verememesi, sadece esas cümle unsurlarını çeşitli bakımdan tamamlamasıyla izah eden Balakayev ve Sayrambayev, yardımcı unsurların sadece esas cümle unsurlarını değil, aynı zamanda yardımcı unsurları da niteledikleri; dolayısıyla sıfatın tümleci, zarfı, sıfatı olduğu gibi, tümlecin de sıfatı, tümleci ve zarfı olduğu; zarfın da tümleci, zarfı olduğuna dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 141-142).

Kazakçada cümlenin yardımcı unsurları, tümleç, sıfat ve zarf olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1. Tümleç (*Tolıqtawış*)[81]

Kazak Türkçesinde tümleçler *nesne (tura tolıqtawış)* ve *dolaylı tümleç* (*janama tolıqtawış*) olmak üzere önce iki büyük gruba ayrılmaktadır.

---

[80] Kazak Türkçesinde yardımcı cümle unsurları için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 141-188); Argınov (1974: 59-61, 75-102); Bekturov, Sergaliyev (1994: 156); Baytursunov (1992: 265); Ebuhanov (1982: 206).

[81] Kazak Türkçesinde tümleç için ayrıca bkz: Jubanov (1966: 149-150); Argınov (1974: 75-83); Balakayev, Sayrambayev (1997: 142- 160); Emir, Emirova (1998: 158-161); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 240-244); Baytursunov (1992: 279-282); Ebuhanov (1982: 206); İsayev (1993: 130-131); Amanjolov (1994: 119-121).

1) Nesne (*Tura tolıqtawış*)[82]

Nesnenin geçişli fiillere bağlı olduğunu ifade eden Balakayev ve Sayrambayev, nesnelerin bazı büsbütün isimleşmiş isimlerden başka, *basqaruwşı kisi), körgiş bala, tanığış şal* gibi, sıfata dönüşmekle birlikte, hâlâ fiile mahsus özelliklerini muhafaza eden isimlerle bile kullanılabildiğine dikkat çekmektedirler: ***Jıynalıs-tı*** *basqaruwşı kisi (toplantıyı yöneten kişi),* ***alıstağı-n-ı*** *körgiş bala (uzaktan çok iyi gören çocuk),* ***kisi-ni*** *tanığış şal (insanları tanıyabilen yaşlı adam (insanları iyi tanıyan yaşlı adam).*

Yazarlar, ayrıca nesnenin gramatikal şeklinin, belirtme hâli olmasına rağmen, bazen belirtme hâlinin ayrılma hâlinin yerine veya tam tersine olduğu; bazen de yönelme hâlinin yerine kullanıldığı, ancak çok nadir rastlandığını ve bu tür kullanılışların sadece Kazakçaya mahsus olmadığını belirtmektedirler: *Ol ot-**tan** attap ötti – Ol ot-**tı** attap ötti (O, ateşi atladı). Olar ot-**tan** aynaldı – Olar ot-**tı** aynaldı (Onlar ateşin etrafında döndüler). Olar taw-**dan** asıp ketti – Olar taw-**dı** asıp ketti (Onlar dağı aştılar). At-**qa** mine şaptı – At-**tı** mine şaptı (Ata/atı binerek koşturdu). At-**qa** mindim – At-**tı** mindim (Ata/atı bindim).* Ayrıca nesnenin ilgili olduğu kelimeden uzak durduğu zaman ekli, yakın veya yan yana durduğu zaman ekli olduğu gibi, eksiz de kullanıldığına dikkat çekmektedirler .

Kazakçada nesnelerin ekli veya eksiz kullanılmalarının, sadece nesnenin belirli veya belirsiz olmasına bağlı olmadığı, zira belirsiz sayılan nesnelerin ek aldığı, tam tersine bazı belirli sayılan nesnelerin de ek almadığına dikkat çekmekte; gramatikal belirlilik ve anlam açısından belirliliğin aynı olmadığını ileri sürmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 142-156).

Sonuç olarak Kazak Türkçesinde nesneler hem ekli hem eksiz olarak kullanılır:

---

[82] Kazakçada nesne için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 142-156); Argınov (1974: 75-83); Amanjolov (1994: 246-248); Emir, Emirova (1998: 158-161); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 240-244); Bekturov, Sergaliyev (1994: 163-165); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 141-142); Ebuhanov (1982: 207-209) .

Änewgüni buyra bas jas jigit kelip ... ***derekter*** *alıp ketken (Geçen gün kıvırcık saçlı genç adam gelmiş, ... bazı bilgiler almış gitmişti). ... Seyitquldıŋ* ***suretin*** *köredi, oġan jazılġan* ***maqalanı*** *oqıydı (OB, 16) (... Seyitkul'un resmini görür, onun hakkında yazılan makaleyi okur). ... Barhanġa keyin jaldana, qoŋdana kele, qors etip minez* ***körsetetindi*** *şıġardı (OB, 17) (... (Seyitkul) ... daha sonra kendi ayağına durmaya başlayınca Barhan'a tavır koymaya başladı). Qıyuwı kelispeytin bir närseniŋ* ***barın*** *sezse de, iştey tınıp, tas kereŋ ünsizdikke, köntulaq könbistikke köşken (OB, 134) (Akla mantığa uymayan bir şeylerin döndüğünü hissetseler de, susmuş, sessizliğe boyun eğmişlerdi).* ***Bergendi, alġandı*** *kim jek körsin (OB, 310) (Vermeyi, almayı kim sevmez).* ***Köresiŋdi*** *körmey körge kirmeysiŋ... (OB, 225) (Göreceğini görmeden kabre girmezsin...).*

2) Dolaylı Tümleç (*Janama tolıqtawış*)[83]

Cümlede belirtme hâli ekinden başka yönelme, bulunma, ayrılma ve vâsıta hâl eklerini alan dolaylı tümleçlerin de olduğunu hatırlatan Balakayev ve Sayrambayev, onların sadece fiillerle değil, aynı zamanda fiilimsiler ve isimlerle de kullanıldığına dikkat çekmektedirler: *Adam balasın awır* ***beynet-ten*** *qutqaramız (İnsanoğlunu zor çileden kurtarırız). Şıġanaqtıŋ keŋinen tolġawı* ***o-ġan*** *unamadı (Şıganak'ın geniş bir biçimde anlatması hoşuna gitmedi). (Ol) Beksultannıŋ* ***at-tan*** *qulaġanın,* ***teke-ge*** *talasqan Satqın men "Şalqıma" jigitterin erekşe maşıqtap küldirip aytti ((O), Beksulatan'ın attan düştüğünü, keçi için kavga eden Satkın ve "Şalkıma"'nın gençelerini özel bir itinayla anlatarak herkesi güldürdü). Elim meniŋ* ***jer-ge*** *bay, /Aydındı şalqar* ***köl-ge*** *bay (Benim memleketimin toprağı geniştir/ Gölleri çoktur). Saqalın satqan* ***käri-den/*** *Eŋbegin satqan bala artıq (Sakalını satan yaşlıdan /Emeğini satan çocuk daha yeğdir).*

Daha sonra dolaylı tümleçlerin, isimler ve onların yerine geçen zamirlerle yapıldığı gibi, isim anlamını taşıyan diğer kelime türleriyle de

---

[83] Kazakçada dolaylı tümleç için bkz.: Argınov (1974: 75-83); Balakayev, Sayrambayev (1997: 156-160); Amanjolov (1994: 119-121, 246-248); Emir, Emirova (1998: 158-161); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 240-244); Bekturov, Sergaliyev (1994: 163-165); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 141-142); Ebuhanov (1982: 207-209).

yapıldığını belirtmektedirler: *Janat **Jantas-pen** uzaq söylesti (Canat, Cantas'la uzun uzun konuştu). Biz **eşkim-ge** tiymeymiz... (Biz kimseye dokunmayız...). **Jaman-ğa** juwas juwımas (Kötüye uysal yaklaşmaz). **Bilgen-ge** marjan ... **bilmegen-ge** arzan (Bilene mercandır, ... bilmeyene ucuz bir şeydir).*

Ayrıca yönelme, bulunma, ayrılma ve vâsıta hâli eklerini alan kelimelerin, her zaman dolaylı tümleç olmadığı, zarf veya bazen yüklem görevlerini de üstlenebildiklerini ileri sürmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 156-160).

Balakayev ile Sayrambayev'in bu görüşünü paylaşan Amanjolov, *Erinşektikke **jol bermew-ge** ant berdik (Tembellikle mücadele etmeye yemin etttik). Balanı **jası-nan** tärbiyelew kerek (Çocuğu küçüklüğünden itibaren eğitmek gerekir). Oquwğa **erte-men** baramaz (Okula erkenden gideriz)* örneklerindeki hâl eklerini kelimelerin anlam açısından zarf olduklarını belirtmekte, bazen tümleçlerin hâl eklerinin düştüğünü, ancak aralarına kelime girdiği zaman hâl eklerinin tekrar yerlerini aldığınına dikkat çekmektedir: ***Mäskew**(ge) baram (Moskova'ya gideceğim)- Ol **Mäskew-ge** keşe bardı (O, Moskova'ya dün gitti). **Taw**(dan) astım (Dağı aştım).* Yazar ayrıca tümleçlere edatlarla yapılan tümleçleri de ilave etmektedir[84]: *Äŋgime **ädebiyet turalı** boldı (Sohbet, edebiyat hakkında idi). Agitatorlar **üy sayın** bardı (Nasihatçiler, ev ev dolaştılar)* (Amanjolov, 1994: 119-121, 246-248).

*... Barhannıŋ jıldağı ädeti – **Seyitqulğa** qol uşın berüw (OB, 17) (... Barhan'ın her yıl Seyitkul'a yardım eder). ... **Seyitqul turalı** ... tipti sonaw Almatınıŋ gazet-jurnalı jazıp jatadı (OB, 16) (... Seyitkul hakkında ... hâttâ Almatı'da çıkan gazete, dergiler yazıyor). **Qaşıp kettige** jüregim senbeydi... (OB, 135) (Kaçtığına inanamıyorum). **Äne keledi, mine keledimen** bir täwliktey waqıt ötti (OB, 135) (Geldi gelecek derken bir gün geçti). Alqara **aspanda** bir samolyot uşıp ötti (OB, 36) (Gökyüzünde bir uçak uçuyordu).*

---

[84] Kazakçada edatlarla yapılan tümleçler için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 76-77).

2. Sıfat (Anıqtawış)[85]

Sıfatın, cümlede isimden veya isim yerine geçen kelimelerden olan unsurları çeşitli bakımdan nitelendirdiği ve genellikle nitelediği kelimelerle yan yana gelerek (*qabısa*), bir vurguyla söylendiği ve bir bütün oluşturduğunu belirten Balakayev, Sayrambayev, sıfatların gramatikal şekillerinin değişmediği ve sıfatların sadece nitelendirdikleri kelimelere değil, aynı zamanda cümlenin bütününe renk kattığı ve cümleyi daha tesirli kıldığı, bundan dolayı da edebiyatta geniş bir biçimde kullanıldığına dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 160-161).

Kazak Türkçesinde sıfatlar, anlamlarına göre *nitelendirme sıfatı* ve *aitlik sıfatı*[86] olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nitelendirme sıfatlarının, sıfat, sayı sıfatı, zamir, sıfat-fiil ve yalın hâlindeki isimlerle; aitlik sıfatlarının ise, ilgi hâli ekini alan sıfatlarla, (anıqtawış, cümle unsuru anlamında) yapıldığını ileri süren Balakayev ve Sayrambayev, cümlede ilgi hâlinde bir kelime varsa, onunla bağlı diğer bir kelimenin mutlaka iyelik eki alması veyahut tam tersine iyelik eki alan bir kelime varsa, ilgi hâli ekini alan kelimenin de bulunması gerektiğini belirtmekte, ancak *küni keşe (daha dün), tüni boyı (gece boyunca), ötken jılı (geçen yıl), 1953 jılı (1953 yılı)* gibi kelime gruplarının iyelik eki almış isimlerinin istisna teşkil ettiğine dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayramabayev, 1997: 161, 164-167).

Sıfatlar, genellikle sıfat, sayı sıfatı, işaret zamirleri, sıfat-fiiller ve isimlerle yapılmaktadır: ***Alqara*** *aspannan tağı bir samolyot uştı (OB, 16) (Bulutlu gökyüzünde bir uçak daha geçti). Qıstıŋ* ***qıtımır*** *suwığın, jazdıŋ* ***salqın*** *jaylawın birdey körip keledi (OB, 17) (Kışın şiddetli soğuğunu, yazın serin yaylasını birlikte görüyor, yaşıyorlar). Seyitquldıŋ üyinde bir ay jatqan jigit* ***qarğa adım jerdegi*** *Barhannıŋ baspanasına bas suqqan joq (OB, 17)*

---

[85] Kazakçada cümle unsuru olarak sıfat için ayrıca bkz.: Jubanov (1966: 149-150); Baytugayeva (1962: 6-8); Amanjolov, (1994: 115-119); Argınov (1974: 83-87); Balakayev, Sayrambayev (1997: 160-167); Emir, Emirova (1998: 161-164); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 244-248); Bekturov, Sergaliyev (1994: 167); Baytursunov (1992: 276-279); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 131-135); İsayev (1993: 131-132);

[86] Kazakçada ilgi hâli ekini alan sıfat için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 84-85); Bekturov, Sergaliyev (1994: 167); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 135-136); Ebuhanov (1982: 209-212).

(Seyitkul'un evinde bir ay kalan genç adam, komşu Barhan'ın evine uğramadı). Mine, attay tulap ***bes*** *jıl ötti (OB, 17) (İşte, çok hızlı bir şekilde* ***beş*** *yıl da geçti). İrgeles qoyşı Seyitqul turalı awdannan bastap tipti* ***sonaw*** *Almatının gazet-jurnalı ökirtip jazıp jatadı (OB, 16) (Komşu çoban Seyitkul hakkında ilçenin gazetelerinden tutun da ta Almatı'da çıkan gazete dergilerine kadar devamlı yazıyor). ... bayağı* ***sol*** *körşi Seyitquldıŋ ... suretin köredi (OB, 16) (... her zamanki gibi işte o komşu Seyitkul'un resmini görür). Meŋirew dalanıŋ meŋ-zeŋ eter tınıştığın* ***mañırağan*** *qoy,* ***jamırağan*** *töl buz(adı), ... (OB, 16) (Uyuklayan bozkırın insanın canını sıkan sessizliğini memeleyen koyun, annelerine kavuşan kuzu sesi bozuyor,...). Qaraşanıŋ* ***qan qustırar*** *köp-köp qarbalası artta qaldı (OB, 17) (Kasım'ın kan kusturan çileli günleri arkada kaldı). Ol ...* ***jigittiŋ*** *bul äbestigine nalıp, pälendey män bermedi (OB, 17) (O, ... genç adamın bu âbes davranışına fazla dikkat etmeyerek, pek üzülmedi).*

Kazakçada Açıklayıcı Unsur (*Ayqındawış*)[87]

Açıklayıcı unsurun, sıfatın özel bir türü olduğu, nitelendirme açısından sıfatlar benzemekle birlikte, onlardan farklı olduklarını belirten Balakayev ve Sayrambayev, sıfatların niteledikleri kelimelerden önce gelerek, onların kendilerine mahsus özellikleri, başkalarından ayrılan vasıflarını bildirdiği; açıklayıcı unsurların ise, niteledikleri kelimelerden sonra gelerek, onların mânâlarını ve görevlerini başka kelimelerle tamamlayarak, ek bilgi verdiklerine dikkat çekmekte ve açıklayıcı unsurları 1) ünvân grubu şeklindeki açıklayıcı unsur (*qosalqı ayqındawış*), 2) ikilemeli açıklayıcı (*qosarlı*

[87] Genel olarak Türkoloji'de ve Kazakçada açıklayıcı usur (ayqındawış) için ayrıca bkz.: Ubryatova (1995: 60-61); Dmitriyev (1962: 373, 404); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 213-238); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 167-174); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 93); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 319-321); Zakiyev (1966: 128-134); Ubryatova (1950: 214-216); Musabekova (1991: 53-61); Jubanov (1966: 144); Arginov (1974: 102-103); Balakayev, Sayrambayev (1997: 170-172); Amanjolov (1994: 157-160, 256-257); Esenov (1974: 22-31); Emir, Emirova (1998: 164-166); Bekturov, Sergaliyev (1994: 176); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 137); Ebuhanov (1982: 234-235); İsayev (1993: 135-136); Semetov (1970: 124);

ayqındawış) ve 3) münferit açıklayıcı (*oŋaşalanġan ayqındawış*) olmak üzere kendi arasında üçe ayırmaktadırlar[88] (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 170).

1) Kazakçada Ünvan Grubu Şeklindeki Açıklayıcı Unsur (*Qosalqı Ayqındawış*)[89]

Ünvan grubu şeklindeki açıklayıcı unsurların isimlere açıklık getiren unsurlar olduğunu ileri süren Balakayev ve Sayrambayev, onların sıfatlar gibi, niteledikleri kelimelerle sıkı bir ilişki kurmadığı, dolayısıyla yerlerinin değişebildiği ve açıklayıcı unsur ile açıklanan usurun cümlede bir bütün oluşturduğunu belirtmektedirler: *Alpamıs* ***batır*** *(Er Alpamış), Jambıl* ***aqın*** *(şair Cambıl), Äset* ***baluwan*** *(pehlivan Aset), Hafiza* ***kelin*** *(Hafiza gelin), Äben* ***mırza*** *(Aben Bey), Toybazar* ***aqsaqal*** *(Toybazar aksakal), Qayırġali* ***joldas*** *(yoldaş Kayırgali). Seydahan* ***bolıs*** *Qurban* ***usta-nı*** *äwletimen osı Şeŋgeldige asırıp köşirgen (Kaymakam Seydahan Kurban Usta'yı ailesiyle bu Şengeldi'ye taşınmaya mecbur etmişti). Jaqiya* ***aqsaqal-men*** *doybı oynayın dep edim (Cakiya dedeyle aksakalla tavla oynamak istemiştim)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 170-171).

Alma kempir *äjimdi jüzin qarsı aldındağı qarġaday ġana kelinşekten almastan äŋgimesin jalġastırdı (OB, 120) (Alma nine karşısında oturan genç kadına bakarak hikâyesine devam etti). Rasında da* ***Grişa şaldıŋ*** *aytqanı keldi (OB, 177) (Gerçekten de Grişa dedenin dediği gibi oldu).*

2) Kazakçada İkilemeli Açıklayıcı Unsur (*Qosarlı Ayqındawış*)[90]

Balakayev ve Sayrambayev, *telefon-****avtomat*** *(telrfon-otomat), injener-****tehnolog*** *(mühendis-teknolog), batır-****uşqış*** *(kahraman-pilot)* gibi ikilemeli

---

[88] Genel olarak Türkoloji'de ve Kazakçada açıklayıcı unsurları böyle üçe ayıran diğer araştırmacılara bkz.: Dmitriyev (1948: 235-236) (prilojeniye); Emir, Emirova (1998: 164-166); Bekturov, Sergaliyev (1994: 176); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 137); Amanjolov (1994: 157).

[89] Kazakçada ünvân grubu şeklideki açıklayıcı unsur için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 105-108), (*qosarlı ayqındawış* ismini vererek, ikilemeli açıklayıcı unsurlarla birlikte ele almaktadır); Amanjolov (1994: 257-258),(*qosarlı ayqındawış);* Emir, Emirova (1998: 164-166); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev, *qosarlı ayqındawış,* (1993: 248-250); Bekturov, Sergaliyev (1994: 176); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 138-139).

[90] Kazakçada ikilemeli açıklayıcı unsurlar için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 105-108), (yardımcı açıklayıcı unsurları da kapsamaktadır); Emir, Emirova (1998: 164-166); Bekturov, Sergaliyev (1994: 176); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 139-140).

açıklayıcı unsurların Kazakçada pek yaygın olmadığı, onların Kazakçaya, genellikle Rusçadan çeviri sırasında daha sonra girdiğini belirtmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 171).

*Burıŋğıday emes **Anna-apasınıŋ** üyine alqın-julqın jetip baruğa öz-özinen qısıldı (OB, 453) (Anna- annesinin evine eskiden olduğu gibi kollarını sallaya sallay girmekten artık çekiniyordu). Ol köbinese bıyıl onınşı klasta oqıytın **uli-Nurlandı** sabaqtan bosağan äredikte öz ornına jiberip, ayaq suwıtadı (O, çoğunlukla bu yıl onuncu sınıfta okuyan Nurlan-oğlunu ders dışındaki boş zamanlarında yerine göndererek dinlenir). **Muğalim-qızdar** söz talastırmadı (OB, 291) (Öğretmen-kızlar, laf yarıştırmadılar).*

3) Kazakçada Münferit Açıklayıcı Unsur (*Oŋaşalanğan Ayqındawış*)[91]

Münferit açıklayıcı unsurların, nitelediklerin kelmelerden sonra gelerek, özel bir ses tonuyla söylendiği ve açıkladıkları kelmelerin nesnel, zaman anlamlarını tam olarak nitelendirdiğini belirten Balakayev ve Sayrambayev,

---

[91] Baskakov (1975: 270-274) ve Dmitriyev (1948: 233-236), Türkçede münferit unsurların, Rusça'nın etkisinden dolayı geliştiğini ileri sürmekte; Dmitriyev, Türk lehçelerinde münferit unsurların (obosobleniye), cümlenin kısımların intonasyon vasıtaları ile bölünmesine bağlı olduğu gibi, cümledeki unsurların sabit sıralanışının da bozulmasına bağlı olduğunu belirterek, Başkurtça'dan verdiği *B)iz, **bişense şkolanıŋ uqıwsıları**, otliçno uqırğa hüz biräbi(e)z* örneğinde görüldüğü üzere, münferit unsur olan sıfat ve onun nitelediği kelimenin, başka bir ifadeyle belirten ile belirtilenin yerleri değişerek, sıfatın nitelediği kelimeden sonra geldiğini göstermekte; ancak Rusça *Yamangulov, moy samıy luçşiy drug, davno uyehal v Argami* örneğinin, Başkurtça'ya olduğu gibi, Türk lehçelerine yabancı bir yapı arz ettiği, söz konusu cümlenin Başkurtça karşılığının, ancak ve ancak *İŋ yakşı dustlarımdan bulğan Yamangulov küptän ük Arğamika kitkäyni* şeklinde olabileceğini ileri sürmektedir. Türkçeyi tarihî açıdan inceleyen Abdurahmanov (1967: 13-16), Divan-ı Lügat ile Kutadgu Bilig'de atfı beyan, sıfat, tümleçler ve zarfların münferit olmasından bahsederek, münferit atfı beyana Kutadgu Bilig'den aldığı *Nägü tär eşitgil tabuğ qılmış är, Tabuğ bila arzu tilak bulmış är*, münferit sıfata *Bu işkä är käräk käd(b) silig;* münferit zarfa Divan-ı Lügat'ten aldığı *Kimi içrä oldurub, ilä suwın käçtimiz, uyğur taba başlanıp, Mıŋlaq elin açtımız;* münferit tümlece de *Munu başqa ältmäs mägär käd kişi* örneklerini verirken, münferit unsurların eskiye dayandığına işaret etmeketdir.
Genel olarak Türkoloji'de ve Kazakçada *münferit açıklayıcı unsurlar* için ayrıca bkz.: Dmitriyev (1948: 233-236); Kononov (1960: 387-391); Argınov (1974: 103-105); Balakayev, Sayrambayev (1997: 171-172); Pokrovskaya (42-50); Dmitriyev (1962: 373, 404); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 213-238); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 167-174); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 93); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 319-321); Zakiyev (1966: 128-134); Musabekova (1991: 53-61); Emir, Emirova (1998: 164-166); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 258); Bekturov, Sergaliyev (1994: 176); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 140); Amanjolov (1994: 157); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 20-22)..

münferit unsurların, açıkladıkları unsurlarıyla anlam ve şekil bakımından uyum sağladığı gibi, bazen farklı yapılarda da olabildiğine dikkat çekmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 171-172).

Amanjolov, münferit açıklayıcı unsurların aslında Rusçanın etkisinde geliştiğini ileri sürerken; Esenov, içinde açıklayıcı unsurları olan genişlemiş cümle olarak nitelendirmektedir (Amanjolov, 1994: 157-160, 256-257; Esenov, 1974: 22-31).

Än aytıldı: ***Otan turalı, Ulı Jeŋis, Birinşi may turalı*** *(OB, 443) (Şarkılar söylendi: vatan hakkında, Zafer ve Bir Mayıs hakkında). Bizden arı el joq –* ***iyen*** *(OB, 369) (Bizden daha ötede kimse yaşamıyor, ıssız). Ana ekewi –* ***Amanjan men Baqıtjan*** *jatıp qaldı da, Nurjan dalağa şıqtı (OB, 313) (Öbür ikisi, Amancan ile Bakıtcan, yattılar. Nurcan ise dışarı çıktı). Solardan,* ***ularday şulağan adamdardan*** *qanşa jan uşıra qaşsaŋ da qır soŋına tüsip tawıp aladı (OB, 312) (Onlardan, kalabalık insanlardan ne kadar kaçarsan kaç, peşine düşer, mutlaka bulurlar). Biraq, Nurlannıŋ mınaw appaq düniyege ... ornata bastağan suluwlıq kümbezi qulağan qalpında qaldı ...* ***bıt-şıt*** *(OB, 495) (Ancak, Nurlan'ın çu bembeyaz âlemde ... kurmaya başladığı güzellik kubbesi düştü ... param parça).*

3. Zarf (*Pısıqtawış*)[92]

Zarfların, başka bir kelimeyi nitelendirme açısından sıfatlara benzemekle birlikte, sıfatlar gibi isimleri veya isimleşmiş unsurları değil, iş veya hareketi nitelediğini belirten Balakayev ve Sayrambayev, onların birbirlerinden farkının, sadece birinin ismi, diğerinin ise fiili nitelemesi değil, aynı zamanda gramatikal anlamlarının da farklı olduğuna dikkat çekerek, bunun onlara sorulan sorulardan da anlaşıldığı, sıfatlara *qanday? qay? neşe? (nasıl? hangi? kaç?)* sorularının, zarflara ise *qalay? (nasıl?)* sorusunun sorulduğuna dikkat çekmektedirler.

---

[92] Kazakçada zarf için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 87-102); Balakayev, Sayrambayev (1997: 172-188); Amanjolov (1994: 122-130, 252-253) Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 250-253); Emir, Emirova (1998: 152-158); Bekturov, Sergaliyev (1994: 1168-171); Baytursunov (1992: 282-286); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 144); Ebuhanov (1982: 212-215); İsayev (1993: 132-133);.

Bazı bilim adamlarının, zarfların dolaylı tümleçlere benzer özelliklerinden dolayı, onları cümlenin beşinci bir unsuru değil, dolaylı tümleçlerin bir türü olarak ele aldıklarını, zarf ile dolaylı tümleçlerin sınırlarını ayırmanın zaman zaman zor olduğunu kabûl etmekle birlikte, sırf bu yüzden zarfların cümle unsuru olarak kaldırılmasına katılmadıklarını ifade etmekte, zarfların zarf, zarf anlamlı isimler, vasıf isimleri ve mekân, zaman, maksat, tarz bildiren ve hâl eklerini alan isimlerden olduğunu (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 172-174).

Kazak Türkçesinde zarflar, anlamlarına göre *zaman, yer ve yön, maksat, sebep* ve *tarz* bildiren zarflar olarak ayrılmaktadır.

1) Zaman Zarfları (*Mezgil pısıqtawış*)[93]

Zaman zarflarının, genellikle fiilleri nitelemekle birlikte, bazen isimlerden olan yüklemlerin de zamanını bildirdiğini ifade eden Balakayev ve Sayrambayev, zaman zarflarının, esas itibarı ile zarf, sıfat gibi kelime ve kelime grupları, bazen bulunma, yönelme, ayrılma ve vâsıta hâli eklerini isimlerle ve zamirlerle yapıldığını belirtmektedirler: *Jolawşılar **tünimen** jürdi (Yolcular, gece boyu yürüdüler). Sendermen **qaşannan** ağa-inili bolğanmın (sizinle ne zamandan (çoktan) ağabey kardeş gibi oldum).* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 174-177).

2) Yer ve yön zarfı (*Meken pısıqtawış*)[94]

Kazakçada yer ve yön zarfları, genellikle yer bildiren zarf, yönelme, bulunma, ayrılma ve vâsıta hâlindeki mekân anlamı taşıyan isimlerle yapıldığı gibi edatlarla da birleşebilmektedir:

a. Yer ve yön bildiren zarflarla yapılır: *Ol külimsirep **tömenØ** qaradı (O, gülümseyerek aşağı baktı).*

---

[93] Kazakçada zaman zarfı için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 122-125); Argınov (1974: 93-95); Balakayev, Sayrambayev (1997: 174-177); Bekturov, Sergaliyev (1994: 1168-171); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 255-253); Baytursunov (1992: 282-286); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 144-150); Ebuhanov (1982: 216-222).

[94] Kazakçada yer ve yön zarfı için ayrıca bkz.: Amanjolov (1994: 122-130); Argınov (1974: 90-92); Balakayev, Sayrambayev (1997: 177-180); Bekturov, Sergaliyev (1994: 168-171); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 255-253); Baytursunov (1992: 282-286); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 144-150); Ebuhanov (1982: 216-222).

b. Bulunma, yönelme, ayrılma ve vasıta hâli eklerini alan isimlerle yapılır: *Oy, men seni **Suhimi-de** körgen ekenmin-aw (Ben, seni Suhimi'de görmüştüm ya). Men bügin **osın-da** ülken şaruwamen kelip otırmın (Ben bugün buraya büyük bir iş gereği geldim). Men **özen-ge** keldim (Ben nehre geldim). Eki üyge qatınaytın jalğız ayaq jol gülderdiŋ däl **ortasımen** ötedi (İki evin arasını bağlayan patika, çiçeklerin tam arasından (ortasından) geçer). Ekewi uzın köşe**men** jürdiØ (İkisi uzun sokak boyunca yürüdüler).*

c. *qaray, taman (doğru)* gibi edatlarla birleşen isimlerle kurulur: *Ol üyge qaray ketti (O eve doğru gitti). Jaqıp özenge taman jürdi (Cakıp nehre doğru yürüdü).*

Balakayev ve Sayrambayev, bazı zarfların, yer ve yön zarfı anlamında kullnıldığı gibi, zaman anlamını da taşıdığına dikkat çekmektedirler: ***En aldımen** müyizi şaŋıraqtay kiyik tüsti... (En başta boynuzu kocaman giyik gidiyor...). Sen entelemey **keyin** turşı (Üzerime gelmesene, biraz geri dursana). Temirbek Jaras'tan **burın** tur (Temirbek, Caras'tan öncedir). Baylardıŋ **tabanı astında** janşılğan jalşılardıŋ qolı teŋdikke jetti (Zenginlerin ayakları altında ezilen köleler, eşitlik kazandılar)* örneklerinde yer ve yön zarfı anlamında kullanılan kelimeler, aşağıdaki örneklerde zaman anlamını ifade etmektedir: *Burıŋğı awıl ädetinde **eŋ aldımen** ülken ul üylenüw kerek (Eski köy âdetine göre ilk önce büyük oğul evlenmelidir). Asıqpa, sağan **keyin** aytamın (Acele etme, sana daha sonra anlatacağım). Temirbek, Jarastan **burın** keldi (Temirbek, Caras'tan önce geldi). Jamalbek **taban astında** Äbişke mıŋ somdı sanap berdi (Camalbek, hemen Ebiş'e bin lira sayıverdi).* Mekân bildiren isimlerin, zaman anlamını da taşımalarının sebebini, zaman ve mekân kavramlarının tarihî bağıyla izah etmektedirler. ***Qas pen közdiŋ arasında** (kaşla göz arasında), **közdi aşıp jumğanşa** (gözü açıp kapatıncaya kadar), **süt pisirim** (süt pişinceye kadar)* gibi deyimlerin zaman anlamı; ***at şaptırım jer** (at koşacak kadar yer), **köş jer** (göç yapılacak kadar yer), **iyek astındağı jer** (hemen şurası)* gibi deyimlerin ise, sadece yakınlık ve uzaklığı değil, aynı zamanda ne kadar zaman içerisinde ulaşılabileceğini de bildirerek, zaman anlamı da taşıdığını dile getirmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 177-180).

Amanjolov, *atqa mindi (ata bindi)* ve *atqa ketti (ata gitti)* örneklerindeki yönelme hâli ekini alan *at* birinci örnekte tümleç; ikincisinde zarf olduğunu belirterek, tümleçlerin, yüklemdeki işle ilgili nesneyi bildirdiği; zarfın ise, hareketin zamanı, mekânı gibi durumunu bildirdiğine dikkat çekmekte, tümleç ve zarf arasındaki mekân farkını, tümleç ve zarf unsurlarını içeren cümleleri karşılaştırarak açıklamaktadır:

*Bala **ağasına** hat jazdı (tümleç) — Bala **üyine** hat jazdı (zarf)*

Çocuk ağabeyine mektup yazdı — Çocuk evine mektup yazdı

*Bala **jumısqa** ornalastı (tümleç) — Bala **jumısqa** ketti (zarf)*

Çocuk işe durdu — Çocuk işe gitti

***Bizde** kitap bar (tümleç) — **Bizdiŋ üyimizde** kitap bar (zarf)*

Bizde kitap var — Bizim evde kitap var

***Osı üyden** as iştik (tümleç) — Munı **sizdiŋ üyden** kördi (zarf)*

Bu evde yemek yedik — Bunu sizin evde gördü (Amanjolov, 1994: 129-130).

Argınov (1974: 92), yaklaşma, bulunma ve ayrılma hâli eklerini alan dolaylı tümleçlerle yer ve yön zarflarının bazen karıştırıldığı, şekil bakımından aynı olan bu tür unsurları anlamlarına göre birbirlerinden ayırt ederek, hem dolaylı tümleç hem de zarfın sorularına cevap veren bazı kelimeleri, zarf saymak gerektiğini öne sürmektedir.

3) Maksat Zarfı (*Maqsat pısıqtawış*)[95]

Balakayev ve Sayrambayev, *Men bul jerge **ädeyi** keldim (Ben buraya özellikle geldim). Ol **jorta** aytıp otır (O, kasten söylüyor). Dosjan bul jerge **beker** kelgen joq (Doscan, buraya boşuna gelmedi)* örneklerinde görüldüğü üzere, *ädeyi/ jorta/ qasaqana (kasten, kasıtlı), beker/ bosqa (boşuna, nafile), äşeyin (öylesine)* gibi maksat zarfı görevini icra eden zarfların sayısının çok az olduğunu belirterek, maksat zarfı anlamında kullanılan diğer kelime türlerinin, isim, fiil ve yardımcı isimlerle birleşen isimlerin olduğu, onların

[95] Kazakçada maksat zarfı için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 100-102); Balakayev, Sayrambayev (1997: 180-181); Bekturov, Sergaliyev (1994: 168-171); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 255-253); Baytursunov (1992: 282-286); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 144-150); Ebuhanov (1982: 216-222).

çeşitli biçimlerde maksat zarfı görevini üstlendiklerini aşağıda olduğu gibi göstermektedirler:

a. *-w* mastarının yönelme hâli ekini almasıyla yapılır: *Sen Almatığa **oyna-w-ğa** kelgen joqsıŋ, oqıp **bilim al-uw-ğa** keldiŋ (Sen Almatı'ya eğlenmeye değil, eğitim almak için geldin).*

b. *-ğalı/ -geli* ekleriyle yapılır: *Biz hal-jayıŋızdı **bil-geli** keldik (Biz hal-hatırınızı sormak için gedik).*

c. İsimlerin *üşin* edatıyla birleşmesi şeklinde yapılır: ***Otan üşin** attanam, /Aq semserdi qolğa ala (Vatan için giderim, / Ak kılıcı elime alarak).*

d. İstek veya emir kipi fiillerinin *dep* kelimesiyle birleşmesi şeklinde yaoılır: *Almatığa oqıp **bilim al-ayıq dep** keldik (Almatı'ya eğitim almak için geldik).*

e. Zarf-fiil şekliyle yapılır: *Qart İvan, Anton, İl'yalar Isqaqtı **şığar-a** keliptiØ (İvan dede, Anton, İlyalar, Iskak'ı uğurlamaya gelmişler).*

f. Yönelme hâli ekini alan ismin, *bola* yardımcı fiiliyle birleşmesi şeklinde yapılır: *Men **sağan bola** keldim (Ben sırf senin için geldim).*

g. *-mas* sıfat-fiilinin yönelme hâli ekini alması sûretiyle yapılır: *Qılmıs zaŋın **ata-mas-qa**, adam zarın **ele-mes-ke** kelip pe edik osında! (Kanuna boyun eğmemek, insanların derdini dinlememek için mi gelmiştik buraya!)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 180-181).

h. Mastarın, vasıta hâli ekini alan *niyet* kelimesiyle birleşmesi şeklinde kurulur: *Kömektes-ü-**w niyetimen** ketken boluw kerek (Yardım etmek niyetiyle gitmiş olmalı)* (Argınov, 1974: 100-102).

4) Sebep Zarfı (*Sebep pısıqtawış*)[96]

Kazak Türkçesinde *sebep zarfları,* genel itibarı ile *–ğan* geçmiş zaman sıfat-fiili, onun çeşitli biçimleri ve ayrılma hâli ekini alan isimlerle yapılır:

a. Sıfat-fiilin *–dıq+tan* şeklinde yapım eki ve ayrılma hâli ekleriyle birleşmesi; bazen yapım ekinden sonra iyelik ekini almasıyla yapılır: *Bul*

[96] Kazakçada sebep zarfı için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 95-98); Balakayev, Sayrambayev (1997: 181-183); Bekturov, Sergaliyev (1994: 168-171); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 255-253); Baytursunov (1992: 282-286); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 144-150); Ebuhanov (1982: 216-222).

sözdi mäselege ***tüsinbe-gen-dik-ten*** *aytıp otırsıŋ (Bu sözü, meseleyi anlamadığınız için söylüyorsunuz). Qayırbek jumıs qarqınınıŋ naşarlığın kün rayınıŋ* ***buzıl-ġan-dıġ-ı-nan*** *dep esepteytin (Kayırbek, iş hızzının havanın bozulmasından azaldığını düşünüyordu).*

b. Sıfat-fiilin doğrudan doğruya veya iyelik ekinden sonra ayrılma hâli ekini almasıyla yapılır: ***Quwan-ġan-nan*** *Qarekeŋ ornınan qozġalmay qalıptı (Kareken, sevincinden yerinden bile kıpırdayamamış).*

c. Sıfat-fiilin *sebepti, soŋ* edatlarıyla birleşmesi şeklinde yapılır: *Ol tärtipti* ***bolġan sebepti*** *jumıstı jaqsı isteydi (O, düzenli olması sebebiyle, işini iyi yapıyor).* ***Aşıqqan soŋ*** *öz işegimdi özim suwırıp jep otırmın, -depti tülki (Masaldan) (Tilki, "Acıktığım için kendi bağırsaklarımı yiyorum", demiş).*

d. Soyut isimlerin iyelik ve ayrılma hâli eklerini alması sûretiyle yapılır: *Onıŋ* ***jalqawlıġ-ı-nan*** *jumıs kezinde orındalmadı (Onun tembelliğinden iş, zamanında bitmedi).*

e. Bazen sebep zarfları, zarf-fiil şekilleriyle de yapılmaktadır: *Men seni* ***sağın-ı-p*** *keldim (Ben seni özlediğim için geldim). Täjen* ***bilme-y*** *qatelesti (Tajen bilmediği için yanıldı)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 181-183).

f. İsmin *üşin* edatıyla birleşmesi şeklinde yapılır: *Asqan* ***erligi üşin*** *batır atandı (Askan, kahramanlığından dolayı kahraman adını aldı).*

g. Yönelme hâli ekini alan sıfat-fiille yapılır: *Ağasınıŋ äsem än* ***şırqağanına*** *Säwle qattı süysindi (Ağabeyinin güzel şarkı söylemesine hayran kaldı)* (Argınov, 1974: 95-98).

5) Tarz Zarfı (*Amal pısıqtawış*)[97]

Kazak Türkçesinde tarz zarfları, *tarz bildiren* ve *vasıf bildiren tarz zarfları* olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Tarz bildiren zarflar, genellikle tarz zarfları, zarf-fiiller, *-mastan* sıfat-fiili, *arqılı, arqasında* edatları ve *–şaŋ* ve vasıta hâli ekini alan isimlerle yapılır: *Türkiyağa* ***Taşkent arqılı*** *keldik (Türkiye'ye Taşkent'le geldik). Jumısıŋdı*

[97] Kazakçada tarz zarfı için ayrıca bkz.: Argınov (1974: 98-100); Balakayev, Sayrambayev (183-188); Bekturov, Sergaliyev (1994: 168-171); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 255-253); Baytursunov (1992: 282-286); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 144-150); Ebuhanov (1982: 216-222).

tabıspen *ayaqta (İşlerini başarısıyla bitir). Sırtqa köylekşeŋ şığıp ketti (Dışarıya sadece gömlekle çıktı). Äkesi ruqsat etken soŋ, balası* ***bögelmesten*** *kinoğa ketti (Babası izin verince çocuk fazla beklemeden sinemeya gitti).*

b. Vasıf bildiren hâl-durum zarfları, genel itibarı ile sıfat, türemiş sıfatlar, sayı sıfat, *-sız, -day* ve *–şa* eklerinin alan isimler ve miktar anlamı taşıyan kelimelerle yapılır: *Öleŋderiŋiz jürekke* ***jıp-jılı*** *tiyedi (Şiirleriniz gönlümü okşuyor). Ağaş kesseŋ* ***uzın*** *kes (Ağaç kesersen, uzun kes).* ***Sen-siz*** *qağaz jazılmaydı (Sensiz kağıtlar yazılmıyor). Altın biyday* ***dariya-day*** *şalqığan (Altın buğday derya gibi sallanır). Suda* ***balıq-şa*** *jüzetin bir şal bar eken (Suda balık gibi yüzen bir yaşlı adam varmış). Brigadir kolhoz basqarmasınıŋ keŋesine bügin* ***üş*** *keldi (Grup başkanı, kolhoz başkanlığının toplantısına bugün üç defa geldi. Sen, ana,* ***azıraq*** *jata tur (Sen, anne, azıcık daha yat)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 183-188; Argınov (1974: 98-100).

Änewgüni *buyra bas jas jigit kelip ... derekter alıp ketken (OB, 16) (Geçen gün kıvırcık saçlı genç (adam gelmiş,... bazı bilgiler almış götürmüştü).* ***Erteŋ*** *– jaŋa jıl (OB, 201) (Yarın, yeni yıldır). Budan soŋ bir quşaq seksewildi quşaqtap üyge* ***qayta*** *kirdi (OB, 20) (Bundan sonra bir kucak odunla eve tekrar girdi). Täŋirim-aw on bes jıl boyı qalayşa bayqamağan (OB, 20) (Allahım, on beş yıl boyunca nasıl da fark etmemiş). Eki jigit* ***tırqıldap öp-ötirik*** *küledi (OB, 21) (İki adam yalancıktan gülüyorlar). Bulardan da* ***äbden*** *mezi boldı (OB, 16) (Bunlardan (şarkılardan) da son derece usandı). Mine* ***attay tulap*** *bes jıl ötti (OB, 17) (İşte beş yıl da çok hızlı geçti). Kelesi stolda jatqan qatırma qağazdı julıp alıp, jigittiŋ qolına da ustatpastan, aldına* ***jalp etkizip*** *tastay saldı (OB, 391) ((Garson kız) Yan masada duran menü listesini aldığı gibi, genç adamın eline de tutuşturmadan önüne fırlatıverdi). "Munıŋ mädeniyetsidik" dep, dürse qoya berüwge oqtaldı, biraq tündegi oqıyğa esine oralıp,* ***jım*** *bolğan (OB, 391) ("Bu, görgüsüzlüktür" diye çıkışmak istedi, ancak dün geceki olayı hatırlayınca sustu). Basqış arqannan şap berip ustağan Barhan alqınıp, jan-därmen* ***joğarı*** *köteriledi (OB, 51) (Urgan basamağı sımsıkı tutan Barhan var gücüyle yukarı çıkıyor).*

C. Kazak Türkçesinde Oluşumuna Göre Cümle Unsurları

Kazak Türkçesinde bütün cümle unsurlarını oluşumuna göre *basit, birleşik ve genişlemiş* olmak üzere üçe ayırmak mümkündür[98]. *Basit cümle unsurları*, tek kelimeden; *birleşik cümle unsurları,* çok kelimeden veya kelime grubundan; *genişlemiş cümle unsurları,* kendi öznesi ve yüklemi var kelime gruplarından, başka bir ifadeyle isnat gruplarından oluşmaktadır.

1. *Basit cümle unsurları*

***Basit özne**:Tañğı saġat altı bolıp, radyodan **gimn** oynadı (OB, 186) (Sabah saat altı idi ve radyoda millî marş oynadı).*

***Basit yüklem**: ... Seyitquldıñ ... suretin **köredi**, oğan jazılğan maqalanı **oqıydı** (OB, 16) (... Seyitkul'un ... resmini görür, onun hakkında yazılan makaleyi okur)*

***Basit nesne**: **Meni** izdep birew keler me eken (OB, 216) (Beni arayan olur mu acaba).*

***Basit tümleç**: Bäri qulaqşındarın **aspanğa** atıp, uralaydı (OB, 356) (Herkes şapkalarını havaya atıyor, seviniyor).*

***Basit sıfat**: Taw işiniñ qoñıltaq jeli, tañ aldında sap bolıp añğardı **ğajap** bir tınıştıq jaylağan (Sabah dağ içinin serin rüzgârı dinince etrafı acaip bir sessizlik sarmıştı).*

***Basit zarf**: Äyeli Qoyşını dawıstap **köp** şaqırdı (OB, 86) (Eşi, Koyşu'yu çok çağırdı).*

2. *Birleşik Cümle Unsurları*

***Birleşik özne**: **May merekesi** bitkenimen, ekinşi mereke endi-endi ğana bastala bergen şaq edi (OB, 449) (1 Mayıs bayramı bitmişti, ancak iknici bayram yeni yeni başlıyordu).*

---

[98] Kazakçada oluşumuna göre cümle unsurları için bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 108-111; 114-121; 123; 127-129; 168-170; 174-180); Amanjolov (1994: 109; 119-121, 132-143, 240-243, 246-248, 250); Argınov (1974: 63-70, 85-87); Baytugayeva (1962: 6-8); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 225); Bekturov, Sergaliyev (1994: 158-179); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 120-122); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 120-122,137); Ebuhanov (1982: 194-206, 233-235); İsayev (1993: 136);

***Birleşik yüklem**: Taw qoynundağı Eŋbek awlı äli de uyqısınan **oyana qoymağanday** (OB, 193) (Dağ koynundaki Enbek köyü daha uykudan kalkmamış gibiydi).*

***Birleşik nesne**: Oraldıŋ **taw-tastı qalıŋ ormanın** süzip, är buta-qarağan, quwıs-quwısına üŋilip, maya işinen iyne izdegendey aralap kelemin (Oral'ın dağlı taşlı ormanının arasında her dalın arkasına bakarak geliyorum).*

***Birleşik tümleç**: Jumısşılardıŋ barlığı da alaŋsız uyqıda, beybit künniŋ **alğaşqı alaŋsızdığına** erkelep jatır (OB, 174) (Barışın sükuneti şımartan işçiler mışıl mışıl uyuyorlar).*

***Birleşik sıfat**: ... **appaq kümis şaşı bar**, ... iyä beyne-bir qardan jasalğanday, sup-suŋğaq qız tur (OB, 371) (... beyaz gümüş saçları olan, ... âdeta kardan yapılmış gibi uzun boylu bir kız duruyor (karşısında))*

***Birleşik zarf**: **Bul jolı** ekewi de küldi (OB, 405) (Bu sefer ikisi de güldü).*

3. *Genişlemiş cümle unsurları*

***Genişlemiş özne**: **Bilegi juwan**Ø birdi jığar, **bilimi tolıq**Ø mıŋdı jığar (Bileği güçlü olan bir kişiyi yenebilir, bilgili olan, bin kişiyi).*

***Genişlemiş yüklem**: Ayranday uyığan osınşalıq ädemi semyanı jer-kökten izdese de tabılması, biraq bäribir bayqlamay, bağalanbay, qumğa siŋgen suday **joğaları haq edi** (OB, 18) (Bunun gibi güzel bir aileyi başka hiçbir yerde bulmak zordur. Dolayısıyla kimse farkına varmadan kumda kaybolan su gibi, hayat sahnesinde silinecekler).*

***Genişlemiş nesne**: **Köŋili päk, jüregi aqtı** kim jaqsı körmeydi (Gönlü ter temizi kalbi büyük insanalrı kim sevmez).*

***Genişlemiş tümleç**: **Tüsi suwıqtan** qorıqpa, köŋli pasıqtan qorıq (Yüzü somurtkan insanlardan korkma, kötü niyetli insanlardan kork).*

***Genişlemiş sıfat**: **Qısı qatal, jazı jaysaŋ** tawdıŋ tağı tabıyğatı tehnika ırqına könip, bağına qoyğan joq (OB, 369) (Dağın kışı soğuk, yazı güzel vahşî tabiatı, teknolojiye boyun eğmek istemiyordu). ... sırtta köp aynalğanı – üyge kirgende köreri de, estiri de bäz-bayağı ... ekenin bililgeni jäne osı **köŋil qaldı** tirliktiŋ özi äbden zerezep qılğanı edi (OB, 25) (... dışarıda uzun süre*

oyalanması, eve girdiği zaman duyacağının ve göreceğinin aynı şeyler olduğunu bilmesi ve bu insano yoran hayattan bıkmasından idi).

***Genişlemiş Zarf: Bası aşıq, üstünde sırt kiyim joq** şığıp ketip bara jatır (Başı açık, mantosuz çıkıyordu).*

III. AYNI CİNSTEN CÜMLE UNSURLARI

Aynı cinsten unsurlar, cümlede aynı soruya cevap vererk, aynı görevi icra eden unsurlardır ve cümlenin bütün unsurları aynı cinsten olabilir[99]. Bazı bilim adamlarının belirttikleri gibi, aynı cinsten unsurlar kapalı ve açık olmak üzere ikiye ayrılabilmektedir. *Kapalı şekil,* iki aynı cins unsurun birleştirici (soyedinitel'nıye) bağlaçlarla veya birkaç aynı cins unsurdan son ikisinin birbirleriyle bağlaçlarla bağlandığı bir şekil; açık şekil ise, aynı cins unsurların, ya hiç bağlaçla bağlanmadığı veyahut tekrar edilen birleştirici, ayırt edici veya seçmeli bağlaçlarla bağlandığı bir şekildir (Kondratev, 1981: 167-170).

Aynı cinsten unsurları birbitlerine bağlayan bağlaçlar, *ve, ile, hatta, ne ... ne, hem ... hem (de), kâh ... kâh, da ... da, ya ... ya da, veya, ister ... isterse, bir taraftan ... diğer tarafdan, değil, yok, yoksa, ancak, amma, lakin* gibi bağlaçlardır.

A. Türkiye Türkçesinde Aynı Cinsten Unsurlar

Türkiye Türkçesinde özel olarak ele alınmamakla beraber, birçok bilim adamları, cümlede birkaç unsurun olabileceğini ileri sürerken, aynı cinsten cümle unsurları[100] konusuna da değinmektedir. Araştırmacıların büyük bir çoğunluğu bu tür unsurları her hangi bir şekilde adlandırmazken; Özdemir (1957: 116), bunlar için, *katma öğeler;* Toven (1928-33: 218-219, 1931: 65-

---

[99] Türkoloji'de aynı cinsten unsurlar için ayrıca bkz.: Kondratev (1981: 167-170); Budagova (1963: 57-60, 101-110); Hesenov, Şerifov (1933: 27-28); Açıyman (1931: 34); Kononov (1948: 241-243); Ubryatova (1995: 61-74, 1950: 217-253); Zakiyev (1963: 231-242); Pokrovskaya (1978: 51-53); Abdullayev, K. M (1998: 58-72); Dmitriyev (1962: 383-386); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 164-189); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 182-213); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 151-158); Berdi (1998: 50); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 84-88); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 305-318).

[100] Türkiye Türkçesinde aynı cinsten cümle unsurları için ayrıca bkz.: Kononov (1956: 430-433); Emre (1931: 89); Bolulu (1956: 21-22).

66), *katışık sübjekt, katışık prediket* şeklinde *katışık;;* Dilmen (1934-35: 283-284), *mürekkep müsnediileyh, mürekkep müsnet* şeklinde *mürekkep* ifadelerini kullanmakta; Emre (1931: 89), konuya *rükünlerin müteaddit olması* şeklinde yaklaşmaktadır.

Araştımacıların büyük bir kısmı, cümlede genellikle özne ile yüklemin birden fazla olabileceğini ileri sürerken[101]; Özdemir ve Bolulu, cümlenin bütün unsurlarının aynı cinsten olabileceğini belirtmektedirler (Özdemir, 1967: 116; Bolulu, 1956: 21-22).

Ediskun (1999: 331), cümlede birden fazla yüklemin ardarda gelebileceğini öne sürerken; Karahan ve Karaörs, yüklemden başka cümle unsurlarının birden fazla olabildiği, ancak yüklemin tek olduğunu belirtmekte; Karahan, cümlede birden fazla nesne bulunduğu zaman, onların belirli veya belirsiz olmak üzere, aynı cinsten olmaları gerektiği, zarfların ise, aynı ve ayrı cinsten oabilecekleri, bu tür durumlarda zaman zarflarının diğerlerinin önünde, miktar zarflarının ise yüklemin hemen önünde yer alması gerektiğine dikkat çekmektedir (Karaörs, 1993: 37; Karahan, 1998: 47-58).

Emre (1931: 89), bu konuyla ilgili olarak, ayrıca *Dün akşam pederim, annem, kardeşlerim, ben, hepimiz tiyatroya gittik* örneğinde görüldüğü üzere, teaadüt eden rükünlerin bir kelime ile *icmâl* edildiğine dikkat etmektedir.

Aynı görevi gören cümle unsurlarını önce *açık sıralar* ve *kapalı sıralar* (*binamıye*) olmak üzere ikiye ayıran Baskakov, *açık sıraları* a) *Neye yarar güzellik, saadet, sanat, düşünce* örneğinde olduğu gibi, bağlaçsız; b) ***Hem*** *dinliyor,* ***hem*** *arada bir şey söylüyor,* ***hem de*** *tek başına vals ediyordu* örneğinde olduğu gibi, bağlaçlı; c) *Köyümüz, pek yeşil, pek sulak* ***ve*** *serin* örneğinde olduğu gibi, karışık aynı cins unsurlar şeklinde üçe; *kapalı sıraları* a) *Havada şeftali* ***ve*** *ayva çiçeklerinin kokusu vardı* örneğinde görüldüğü üzere, birleştirci ilişki; b) *O koltukta, ben ayakta bir süre süzdük birbirimizi* örneğinde olduğu gibi, zıt anlamlı; c) ***Ne*** *sağdan duvar vardı* ***ne*** *soldan* örneğinde olduğu gibi, ayırt etme; d) *Kasabadan bir kalabalık,* ***hem*** *elleri bayraklı mayraklı bir kalabalık otobüsü çevirmişler* örneğinde görüldüğü

[101] Cümlede birden fazla özne ile yüklem için ayrıca bkz.: Özdemir (1967: 115-116); Şimşek (1987: 78) (özne); Toven (1931: 65-66, 1928-1933: 218-219); Dilmen (1934-35: 283-284).

üzere, kesinleştirici (utoçnitel'nıye) ilişki kuran aynı cins unsurlar olmak üzere dörde ayırmaktadır (Baskakov, 1984: 59-68).

B. Kazak Türkçesinde Aynı Cinsten Cümle Unsurları

Kazak Türkçesinde aynı cinsten unsurlar *cümlede aynı sentaktik görev icra eden, şekil açısından çoğunlukla aynı olan cümle unsurları*[102] şeklinde tanımlanmaktadır (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 189-195)[103]

Aynı cinsten unsurları şekil bakımından aynı oldukları için, hâl ekleri ve yardımcı kelimeler gibi gramatikal şekiller en son unsura gelebilir: *Ärkim **kürek, süymen, zembilder-i-n** ala baradı (Herkes, kendi kürek, kazmalarını götürüyoraer). Kök jüziniŋ şarbı bultı äldeqayda **tarap, siŋip, joq bolıp** jatır (Gökyüzünün ala bulutları bir yerlere dağılıyor, siniyor, yok oluyor).*

Aynı cins unsurları birbirlerine bağımsız bir biçimde bağlayan unsurların başında ses tonu ve bağlaçlar gelmektedir. Aynı cins unsurlar aynı ses tonuyla söylenir ve aralarında duraksama olur. Bir cümlede dört, beş aynı cins unsur olduğu zaman, birincilerinin kendi aralarında ses tonuyla, sonuncuyla bağlaçlarla bağlanmakta, bazen de hem ses tonuyla, hem de bağlaçlarla birleşmektedir: *Ol Şığanaq **pen** Oljabekke öz qasınan orın berdi (O, Şıganak ile Olcabek'e kendi yanından yer verdi) ... **Qala, dala, oy** men **qır**..., /Tögilgen kökten altın nur (Şehir, bozkır, vâdi ve tepe... / Dökülüyor gökten altın nur). **Taw da, tas ta** künniŋ külimdegen nurına bölenedi (Dağ da, taş da güneşin gülümseyen nuruyla sarılır). Demeymin, men maqtasın,/ **Ya jaqsın, ya jaqpasın** (Demem ben, övsünler/ İster hoşlarına gitsin, ister gitmesin).*

---

[102] Kazak Türkçesinde aynı cinsten unsurlar için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 189-200); Esenov (1974: 57-63); Amanjolov (1994: 154-157, 258-260); Argınov (1974: 51-55); Emir, Emirova (1998: 167); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 253-257); Bekturov, Sergaliyevv (1994: 173-174); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 151-152); Ebuhanov (1982: 226-230); İsayev (1993: 134-135); Belbotayev, Tükebayeva (1994: 19).

[103] Esenov (1974: 57-63), ***Al şeşem orısqa küyewge şıqqanımen, köp jıl qazaq arasında turğanımen,*** *biraz jağdayda özbek saltın qoldanatın (Annem, Rus'la evlenmesine rağmen, uzun yıllar Kazakların arasında yaşamasına rağmen, birçok durumda Özbek geleneklerine göre davranırdı)* örneğinde olduğu gibi, basit unzsurlardan değil, birleşik cümle unsurlarından oluşan aynı cins unsurları, genişlemiş cümlelerin arasında incelemektedir.

Kazakçada aynı cins unsurları birleştiren bağlaçlar 1) *da, jäne, tağı, men/ben/pen* gibi aynı şekil bağlaçları (*ıŋğaylastıq*); 2) *biraq/ biraq ta, / alayda (ama), sonda da (yine de)* gibi zıt anlamlı bağlaçlar (*qarsılıqtı*) ve 3) *ne, nemese (veya), älde (yoksa), birde, yaki* gibi seçmeli (*talğawlıqtı*) bağlaçlardır (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 189-195).

Radyo degen şuwıldaqtı burap qalsa boldı, şüldir-şüldir etip ne basqa til şığa keledi, ne anaw bie ***äri kompozitor, äri änşi*** *jalğız özi qaqsap kep turğanı (OB, 16) (Radyo adlı gürltülü aleti açtı mı, ya yabancı bir dil çıkar, ya da hem bestekâr, hem de şakıcı olan birisi tek başına şarkı söyler durur). Sen bolsaŋ mınaw,* ***ne*** *qoraŋnıŋ qıyı oyılmağan,* ***ne*** *bütindelmegen ... (OB, 24). Bul öŋirdiŋ qısı* ***qızıq, aldamşı boluwşı edi*** *(OB, 32) (Bu diyarın kışı ilginç, değişkendir). Sonsoŋ sol* ***tüpsiz de suwıq*** *... jaŋa jat zındannan şığamın dep qanşa jantalassa da äwreşildik ...(OB, 51) (O dipsiz ve soğuk ... zindandan çıkmak için ne kadar çalışsa da nafile...).*

Bazen de aynı cins vurgulara vurgu düşürerek, hepsinin aynı sentaktik görevi icra ettiklerini göstermek için, toplayıcı kelimelerin (*jıynaqtawış sözder*)[104] kullanılır:

1. En sonuncu unsura çokluk eki gelerek, toplayıcı kelimenin görevini üstlenir: ***Abay, Birjan, Äygerim-der*** *tısqa şığıp, olardı qattandırıp jatır (Abay, Bircan, Aygerimler, dışarı çıkarak onları uğurlamaktadırlar).*

2. Toplayıcı kelime, sayı sıfatları olur: *Jurt taray bastağanda,* ***Mihail, Aydıŋğali, Jaqsılıq üşewi*** *oŋaşa qalğan edi (Kalabalık dağılmaya başladığında, Mihayil, Aydıngali, Caksılık üçü, tek başlarına kalmışlardı).*

3. *bäri, barlığı (hepsi), osınıŋ bäri (bunların hepsi), degender (gibileri)* gibi toplayıcı kelimelerle ifade edilir: ***Anaw töskeydiŋ say-salası, biye bawı, awıl qonısı, qoy örisi – barlığı da*** *sonşalıq tanıs, jaqın (Oradaki tepenin vadisi, kısrak bağlanan yerleri, köy yeri, otlağı, hepsi o kadar yakın, o kadar tanıdık (ki)).* ***Qızğaldaq, jawqazın, sarğaldaq, bäyşeşek degender*** *...*

---

[104] Kazak Türkçesinde *jıynaqtawşı sözder* (toplayıcı kelimeler) veya *jalpılawış sözder* için ayrıca bkz: Balakayev, Sayrambayev (1997: 196-200); Amanjolov (1994: 261-262) (*jalpılawış sözder*); Argınov (1974: 55-59); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev , *jalpılawış sözder,* (1993: 257); Bekturov, Sergaliyev, *jalpılawış müşe,* (1994: 174-175); Ebuhanov, *jalpılawış söz* (1982: 216-222).

qulpırıp jaynaydı (Lâle, sarı lâle, kardelendir ... hepsi göz kamaştırıyor (güzelliklerini sergiliyor, ışıl ışıldır).

***Jer men kök, oy men qır – bäri-bäri** tutasa qıpqızıl älde qapqara qumnıŋ tutqınında... (OB, 35) (Yer, hökyüzü, tepe ve bozkır hepsi kırmızı kumnu esaretindedir...). Qazir adamdardan **su** ğana emes, **tabiğattıŋ orman-toğayı, aŋ-qusı bäri- bäri** qaşıp baradı (OB, 32) (Bugünlerde insanlardan sadece su değil, orman, hayvan ve kuşlar hepsi hepsi kaçıyor).*

IV. Cümlede Özne İle Yüklemin Uyumu

Türkçede cümlenin esas unsurları olan özne ile yüklem arasında sayı[105] ve şahıs bakımından[106] olmak üzere iki türlü uyum sağlanmaktadır[107].

A. Türkiye Türkçesinde Özne İle Yüklemin Uyumu

Türkiye Türkçesinde bütün hususlar göz önünde bulundurulduğunda, özne ile yüklem arasındaki uyumu[108] 1) şahıs bakımından ve 2) sayı bakımından olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür[109].

---

[105] Dmitriyev (1948: 237), Eski Türkçede çokluğun, genellikle teklikle ifade edildiğini hatırlatarak; Başkurtça'da (1948: 221-223) da bazen *ular kilde* şeklinde özne ile yüklemin sayı bakımından uymadığı özel durumlara da rastlanabileceğine dikkat çekerken; Gadjiyeva (1973: 201-206), Dmitriyev'e hak vererek, özne ile yüklemin sayı bakımından uyumunun, özne kategorisinin parçalanabilirliliğine bağlı olduğunu ve sayı sıfatlarıyla birleşen bazı isimlerin, özne kategorisinin parçalanmazlığını gösterdiği zaman, *... üç kardeş laflanmışlar ...* örneğinde görüldüğü üzere, bazen çokluk ekli alabildiğini belirterek, ayrıca, bazı Türk lehçelerinde çoğulluğun, Kırgızca *Alar ... parkka kirişti* örneğinde görüldüğü üzere, *-iş* işteş fiil ekiyle de verildiğine dikkat çekmektedir. Baskakov (1975: 200, 269-270), Türk lehçelerinin sentaksında meydana gelen değişikliklerden birinin, özne ile yüklemin çokluk bakımından uyum sağlaması ve bunun daha yaygın olarak kullanılması olduğunu belirtmektedir. Özne ile yüklemin sayı bakmınıdan uyumu için ayrıca bkz.: Djevdet-zade, Kononov (1934: 173-177); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 34-36); Ubryatova (1950: 101-105)

[106] Yakutçayı araştıran Ubryatova /Ubryatova (1962: 118-159), Yakutçada *Çe, saalaah d'onno teriyen utan kördötü öhh (İşte, silahlı insanları donatıp, elçileri aratın)* örneğinde görüldüğü üzere, her hangi bir şahsa yönelik olmayan kesin emirlerin, mastar ekiyle ifade edildiğini belirtmektedir. Özne ile yüklemin şahıs bakımından uyumu için ayrıca bkz.: Djevdet-zade, Kononov (1934: 173-177); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 34-36); Ubryatova (1950: 101-105).

[107] Türkoloji'de özne ile yüklemin uyumu ile ilgili olarak ayrıca bkz.: Baskakov (1956: 93, 1970: 200, 269-270); Dmitriyev (1948: 221-223, 237); Ubryatova/Ubryatova (1962: 106-108); Budagova (1963: 92-100); Dırenkova (1940: 232-233, 1941: 263-264); Zakiyev (1963: 33-38); Açıyman (1931: 9-10); Kononov (1948: 230-231, 1960: 351-352); Abdurahmanov (1967: 117-124); Borovkov (1935: 17); Gadjiyeva (1973: 201); Djevdet-zade, Kononov (1934: 176-178); Reşetov (1961: 216-217); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 34-36); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 54-57); Ubryatova (1950: 101-105).

1. Türkiye Türkçesinde Özne ile Yüklemin Şahıs Bakımından Uyumu[110]

Gencan, şahıs bakımından özne ile yüklemin uyumunu 1) *Ben geldim* örneğinde olduğu gibi, şahıs bakımından uyan; 2) özneleri birden fazla[111] ve a) *Orhan'la sen gideceksiniz* örneğinde görüldüğü üzere, 3. şahıs ve 2. şahıstan olmak üzere ayrı olan cümlelerde, yüklemin, 2. çokluk şahısta; b) *Orhan'la ben gidiyoruz* örneğinde görüldüğü üzere, 3. şahıs ve 1. şahıs; ayrıca 1. şahıs, 2. şahıs ve 3. şahıstan olmak üzere ayrı özneleri olan cümlelerde yüklemlerin, 1. çokluk şahısta; c) *Kimimiz dolak sarmıştı, kimimiz ayalarına çarık, telatin çizme geçirmişti* örneğinde görüldüğü üzere, *kimi, bazı* gibi, belirsiz (belgisiz) zamirlerden 1. çokluk şahıs eki almış öznelerin yüklemlerinin 3. teklik şahısta olduğunu belirtmektedir (Gencan, 1975: 90).

---

[108] Özne ile yüklemin şahıs ve sayı bakımından başka çatı açısından uyum sağladıklarını ileri süren ve bunu özne ile yüklemin arasındaki uyumun üçüncü bir türü olarak değerlendiren bilim adamları vardır (Banguoğlu (1995: 543-546); Şimşek (1987: 90); Moussa (1995: 10-11).

[109] Türkiye Türkçesinde özne ile yüklemin arasıdaki uyum için ayrıca bkz.: Emre (1945: 310); Karahan (1998: 51-52); Cemiloğlu (1994: 98-99); Balkan (1988: 333-334); Sezgin (1997: 147-149), (cümle unsurları rarasındaki münasebet kısmında yer vermektedirler); Kononov (1956: 395-396); Fikrî (1932: 25); Baskakov (1984: 48-50); Dejvdet-zade, Kononov (1934: 176-178); Gordlevskiy (1928: 134-135); Nemeth (1962: 95-96).

[110] Türkiye Türkçesinde şahıs bakımından özne ile yüklemin uyumu için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 29); Gencan (1975: 90); Yörük (198?: 31-33) (kişi); Banguoğlu (1995: 538-540) (kişice); TGEK (1941-42: 93) (şahıs); Ediskun (1999: 335-337) (kişi); Ediskun, Dürder (1985: 160) (kişi); Sağlam (1977: 68) (kişi); Dizdaroğlu (1976: 66-74 (kişi); Şimşek (1987: 90) (kişice); Moussa (1995: 8-9) (kişice); Esin (1997: 215-219) (kişi); Emre (1931: 391-398) (şahsına göre mutabakat); Ateş (1986: 121-124) (kişi); Güngör (1966: 19-22) (şahıs); Köklügiller (1983: 34-35) (kişi); Özyürek (1998: 23-25) (şahıs); Sander (1966: 158-159) (şahıs).

[111] Özneleri birden fazla ve ayrı olan cümlelerde özne ile yüklemin uyumu için ayrıca bkz.: Yörük (198?: 32-33); Karahan (1998: 52).

2. Türkiye Türkçesinde Özne ile Yüklemin Sayı Bakımından Uyumu[112]

Gencan (1975: 85-89), sayı bakımından özne ile yüklemin arasında uyumun bazen değiştiğini belirterek, bu tür özel durumları [113] şöyle göstermektedir:

1) Teklik şahıs öznelerinin yüklemlerinin, 1. şahısta: a) toplum adına konuşurken; b) böbürlenmek için; c) alçak gönüllülüğü ifade ederken; 2. şahısta: saygı[114] ve nezaket için; 3. şahısta: saygı, ululama katmak için çokluk ekini aldığı durumlar;

2) Çokluk şahıs öznelerinin yüklemlerinin, a) vücût organları; b) *Bağrışmalar, gürültüler, koşuşmalar oldu Ø* örneğinde görüldüğü üzere, harekteleri; c) *Ağaçların dalları sallanıyor Ø* örneğinde olduğu gibi, bütünün parçaları; d) cansız varlıklar; e) bitki, hayvanlar; f) soyut (mücerret) isimler; g) *dakikalar, aylar* gibi, zaman adlarını ifade ettiği zaman ve h) *Kaç kişi geldi? Birçoğu bilir* örneklerinde görüldüğü üzere, nicelik (miktar) gösteren belirsiz (belgisiz) sıfatların yüklemlerinin ve ı) *var, yok* kelimelerinin teklik hâlde kullanıldığına dikkat çekmektedir.

---

[112] Türkiye Türkçesinde sayı bakımından özne ile yüklemin uyumu için ayrıca bkz.: Bilgegil (1984: 15); Gencan (1975: 85-89); Hatiboğlu (1972: 124-126) (sayı (nicelik)); Atabay (1981: 38-43) (tekillik, çoğulluk (sayı)); Yörük (198?: 29-33) (tekillik, çoğulluk); Banguoğlu (1995: 540-543) (sayıca); Ergin (1990: 381, 1998: 412) (tekillik-çoğulluk)); TGEK (1941-42: 93) (tekillik-çoğulluk); Ediskun (1999: 334-335) (nicelik); Schinkewitcz (1947: 12-13); Ediskun, Dürder (1985: 159-160) (nicelik); Sağlam (1977: 68) (tekillik-çoğulluk); Dizdaroğlu (1976: 66-74) (tekillik, çoğulluk); Şimşek (1987: 90) (sayıca); Moussa (1995: 9-10) (sayıca); Esin (1997: 215-219) (tekillik, çoğulluk); Emre (1931: 391-398) (sayısına göre mutabakat); Ateş (1986: 121-124) (tekillik-çoğulluk); Güngör (1966: 19-22) (nicelik); Köklügiller (1983: 34-35) (nicelik); Özyürek (1998: 19-23) (tekillik, çoğulluk); Sander (1966: 158-159) (tekillik ve çoğulluk); Djevdet-zade, Kononov (1934: 176-178); Gordlevskiy (1928: 134-135); Nemeth (1962: 95).

[113] Türkiye Türkçesinde özne ile yüklemin sayı bakımından gösterdiği özel durumları için ayrıca bkz.: Atabay (1981: 43) (*var, yok* kelimeleri); Yörük (198?: 29-31) (alçakgönüllük, cansız varlıklar); Banguoğlu (1995: 542-543); TGEK (1941-42: 93); Emre (1945: 310-318)9; Ediskun (1999: 334-335); Karahan (1998: 51); Schinkewitcz (1947: 12-13); Ediskun, Dürder (1985: 159-160); Nemeth (1962: 95) (cansız varlıklar).

[114] Türkiye Türkçesinde saygı çoğulu için ayrıca bkz.: Hatiboğlu (1972: 126); Atabay (1981: 38); Yörük (198?: 30-31); Banguoğlu (1995: 541); Ediskun (1999: 334); Schinkewitcz (1947: 13); Şimşek (1987: 100).

B. KAZAK TÜRKÇESİNDE ÖZNE İLE YÜKLEMİN UYUMU[115]

Kazak Türkçesinde özne ile yüklemin arasındaki uyumu şahıs ve sayı bakımından olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür[116].

1. Kazakçada Özne ile Yüklemin Şahıs Bakımından Uyumu[117]

Yüklemin belirli bir şahıs ekini alarak, özneyle birleşme kurallarına girmeden önce, özne olan kelimelerin şahıs anlamlarının ne olduğunu belirlemek gerektiğini ileri süren Balakayev ve Sayrambayev, yüklemin belirli bir şahıs ekini almasının, öznenin şahıs anlamına bağlı olmakla beraber, bazen şahıs zamirleri ve yardımcı fiillerden oluşan cümlelerin, bu genel kurala tâbi olmayıp, istisna yarattığına da dikkat çekmektedirler: ***Ötirikşi*** *men emespin, sensiŋ (Yalancı ben değil(im), sensin). Munı* ***aytqan*** *menmin (Bunu söyleyen, benim)* gibi yüklemleri şahıs zamirlerinden olan veya *Sol* ***Şığanagıŋız*** *men bolamın (İşte o Şıganağ'ınız (Şıganak dediğiniz) benim).*

Bir cümlede ***Sen de, men de*** *bügin maqtanamız (Sen de, ben de bugün övüneceğiz)* örneğinde görüldüğü üzere, hem 1. şahıs hem de 2. şahıs özneleri olduğu zaman, 1. çokluk şahsın daha ağır basarak, öznelerin yüklemle 1. şahısta birleştikleri (kesiştikleri); ***Sen, ol*** *ekewiŋ uyalmaytın bolıŋdar (Sen, (o) ikiniz çekinmeyin)* örneğinde görüldüğü üzere, 2. şahıs ve 3. şahıs özneleri olduğu zaman, 2. şahsın daha ağır basarak, yüklemlerinin 2. çokluk şahısta kullanıldığı; ***Ol, men, sen*** *üşewimiz uyalmaytın bolayıq (O, ben, sen üçümüz çekinmeyelim)* örneğinde olduğuğ gibi, üç şahıstan da özneler olduğu zaman, yüklemin 1. çokluk şahıs ekini aldığını belirterek, özne ile yüklemin şahıs bakımından birbirlerine uymalarını 1) ekli kesişme ve 2) eksiz mânâ bakımından kesişme olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar.

---

[115] Kazakçada özne ile yüklemin uyumu için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 133-140); Amanjolov (1994: 143-144); Argınov (1974: 70-71); Emir, Emirova (1998: 146-152); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 136).

[116] Kazakçada özne ile yüklemin uyumunun sayı ve şahıs açısından olmak üzere ikiye ayrıldığı görüşünü paylaşan diğer araştırmacılara bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 133-134); Amanjolov (1994: 98); .

[117] Kazakçada özne ile yüklemin şahıs bakımından uyumu için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 134-138); Argınov (1974: 70-71).

Türk lehçeleri ile ilgili kaynaklarda ekli kesişmenin, 1. ve 2. şahıslara; mânâ bakımından kesişmenini ise, sadece isimden olan 3. şahıs yüklemlerine mahsus olduğu görüşünün yaygın olduğunu hatırlatarak, Kazakçada mânâ bakımından kesişmenin, ***sen** tur Ø, **sen** şıq Ø (sen dur, sen çık)* gibi emir kipinden olan yüklemler hariç, 1. ve 2. şahıslar için de söz konusu olduğuna dikkat çekmekte, Kazakçada normal şartlarda şahıs eklerini alan 1. ve 2. şahıs isimden yüklemlerin, özellikle şiir dilinde olmak üzere, bazen kâfiye gereği, çoğunlukla da yükleme duygu yüklemek için, yüklemlerin şahıs eklerini almadığı durumlara işaret etmektedirler: ***Men** – prezident Ø, **sen** –prem'er Ø (Ben, cumhurbaşkanı(yım), sen (ise), Başbakan(sın)). **Men** – Anatoliy Feodoroviç Çaykov Ø (Ben, Anatoliy Feodoroviç Çaykov'(**um**)).*

Aynı şeyin, yüklemi sıfat-fiil, zarf-fiil veya *bar, joq* kelimlerinden olan birleşik cümle veya genişlemiş unsurlarda şahıs ekinin almadan, öznesiyle mânâ bakımından birleşen yüklemler için de söz konusu olduğunu beirtmektedirler: ***Men** kel-**gen-** Ø -de, sen üyde joq edің (Ben geldiğim zaman, sen evde yoktun). **Sen** kelip Ø, men quwanıp qaldım (Sen gelince (gelip), ben sevindim). **Sen** bar Ø, **men** bar Ø, eptep bir amalın tabayıq (Sen var(sın), ben var(ım), bir çaresini bulmaya çalışalım). **Men** kör-**gen** Ø kisi (benim gördüğüm kişi), **sen** jiber-**genØ** hat (senin gönderdiğin mektup)*

Yazarlar, şahıs eklerinin, sadece şahsın değil, aynı zamanda teklik ve çokluğun da işareti olduğu, hatta Kazakçada 2. şahsın nâzik şekillerini de gösterdiğini belirtmekte ve 1. ve 2. şahıs özne ile yüklemlarinin uyumunu, kısaca şu şekilde özetlemektedirler:

Men ayttım – biz ayttıq – bizder ayttıq (ben – biz –bizler)

Özim ayttım – özimiz ayttıq – özderimiz ayttıq (kendim – kendimiz – kendilerimiz)

Sen ayttıң – sender ayttıңdar (sen – siz)

Özің ayttıң – özderің ayttıңdar (kendin – kendileriniz)

Siz ayttıңız – sizder ayttıңızdar (siz – sizler)

Özіңіz ayttıңız – özderіңіz ayttıңızdar (kendiniz – kendileriniz)

2. şahıs emir kipinden olan *sen jaz, sen jazdır, sen alsayşı, sen şaqırşı* gibi yüklemlerin teklik şekillerinin eksiz mânâ bakımından kesiştiği; çokluk ve nâzik şekillerinin ise şahıs eklerini aldığını da eklemektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 134-138).

2. Kazakçada Özne ile Yüklemin Sayı Bakımından Uyumu[118]

Balakayev ve Sayrambayev, ***Olar*** *radiyo tıŋdaydı* ***Ø****, şahmat oynaydı* ***Ø*** *(Onlar radyo dinler, satranç oynarlar)* örneğinde görüldüğü gibi, 3. şahıs çokluk ekinin olmadığı[119]; ancak bazen ***Olar-*** *Otanımızdıŋ ardaqtı* ***uldarı*** *(Onlar, vatanımızın değerli evlâtlarıdır).* ***Olar****-ataqtı kolhozşı****lar*** *(Onlar, ünlü kolhozculardır)* örneğinde görüldüğü üzere, isimlerden olan yüklemler çokluk eki alabildiğini belirtmektedirler[120]. Ayrıca sıfat, sayı sıfatı ve sıfat-fiilden olan yüklemlerin çokluk eki alıp almamasının bazı anlam özellikleri olduğu, çokluk ekini almadıkları zaman, ***Olar*** *baqıttı* ***Ø*** *(Onlar, mutludur(lar))* örneğinde olduğu gibi, yüklemin, atributif predikat; çokluk eki aldıkları zaman ise, ***Olar*** *baqıttı****lar*** *(Onlar, mutlular(dandır))* örneğinde olduğu gibi, isimleşmiş predikat olduğuna dikkat çekmektedirler.

Yazarlar, daha sonra cümlede özne ile tümleç arasında çokluk bakımından uyum olmadığını, bunun onların birbirlerine bağlı olmayan kelime grupları olmasından kaynaklandığı, bununla birlikte iyelik eklerinin alan tümleçler ile özneler arasında mânâ ve şekil açısından çokluk uyumun görülebildiğine dikkat çekmeketdirler[121]: *Jiyrenşe bir küni jol jürip kele jatsa, tezek terip jürgen bir top qızğa kezdesedi. Ol – qızdarğa jaqındap kelgende, jaŋbır quyıp kep ketedi. Özge* ***qızdar*** *tergen* ***tezek-ter-i-n*** *tögip tastaydı da,* ***qap-tar-ı-n bastarına*** *bürkenip alıp,* ***üy-ler-i-n-e*** *qaray jügiredi. Jalğız-aq bir qız üstindegi kiyimin şeşip alıp, qaptağı tezegine jaba saladı da, özi qaptıŋ*

---

[118] Kazakçada özne ile yüklemin sayı bakımından uyumu için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 138-140); Amanjolov (1994: 143-144); Arginov, 1974: 70-71).

[119] Kazakçada 3. çokluk şahıs ekinin kullanılmadığı, yerine 3. teklik şahsı kullanıldığı görüşü için ayrıca bkz.:Gadjiyeva (1973: 204).

[120] Kazakçada isimlerden olan yüklemlerin 3. çokluk şahıs ekini alarak, kendi öznesiyle sayı bakımından uyum sağladığını kabûl eden diğer araştırmacılara bkz.: Amanjolov (1994: 98).

[121] Amanjolov (1994: 143-144), ***Oquwşı-lar bilgen-der-i-n*** *ayttı****Ø*** *(Öğrenciler, bildiklerini söylediler)* örneğini verirken, özne ile tümleç (nesne) arasında anlam ve şekil bakımından bağ olduğunu vurgulamaktadır.

ığına panalap otıradı (Ciyrenşe, bir günØ yolda gelirken, tezek toplayan kızları görür. O, kızlara yaklaştığında, yağmur döktürmeye başlar. Diğer kızlar, topladıkları tezekleriØ boşaltarak ve çuvallarØla başlarını örterek, evlerine doğru koşarlar. Sadece biri, üstündeki giyimini çıkartarak, çuvaldaki tezekleri örter ve kendisi çuvalın kuytu tarafını himaye eder, oturur) (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 138-140).

Amanjolov, Kazakçada ***Oqıtuwşı-larØ*** *oquwşılardıŋ tärbiyelenüwine duris qarawları kerek (Öğretmenlerin, öğrencilerin terbiyesine dikkat etmeleri gerekir)* gibi cümlelerde bazen özne ile yüklemin sayı bakımından uyum sağladıklarına dikkat çekmektedir (Amanjolov, 1994: 143-144).

V. CÜMLE DIŞI UNSURLAR

Cümle dışı unsurlar, bazı bilim adamlarına göre cümlenin geneliyle hiç alakası olmayan, dolayısıyla cümlenin unsurlarından sayılmayan unsurlar olarak[122], bazılarına göre, cümlenin bütünüyle sadece gramatikal ilişkisi olmayan, ancak anlam bakımından cümlenin anlamını tamamlayan unsurlar olarak[123] nitelendirilmektedir.

Çoğu bilim adamları, ara cümle[124], ünlem ve hitaplar[125] cümle dışı unsurlarından saymaktadırlar. Bazıları bunlara *tasdik* ve *inkâr kelimelerini*[126] *de* ilâve etmektedirler.

---

[122] Türkoloji'de cümle dışı unsurların, cümlenin bütünüyle ilişkisinin olmadığını ileri sürenler: Hesenov, Şerifov (1933: 27), Açıyman (1931: 43); Dmitriyev (1962: 382-383);.

[123] Türkoloji'de cümle dışı unsurların, cümlenin bütünüyle sadece gramatikal ilişkisinin bulunmadığı, ancak anlam bakımından onu tamamlayan unsurlar olduğunu savunanlar: Abdurahmanov (1967: 17); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 307); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 366-370).

[124] Baskakov (1975: 270-274), Türkçede, ara sözler ve cümlelerinin, Rusçanın etkisinden dolayı geliştiğini öne sürmektedir. Türkoloji'de ara sözler veya cümleler için ayrıca bkz.: Abdullayev E. Z. (1975: 520-521); Hesenov, Şerifov (1933: 31-33, 39-40); Açıyman (1931: 43); Kononov (1948: 249-250, 1960: 391-393); Ubryatova, (ekip, 1995: 164-180, 191-203); Abdurahmanov (1967: 17); Pokrovskaya (1978: 64-65); Dmitriyev (1962: 396); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 181-185); Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 308-314); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 179-90); Zakiyev (1963: 73-79); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 65-70); Berdi (1998: 50-51); Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıykov (1977: 121-129); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 366-370); Zakiyev (1966: 134-141).

[125] Türkoloji'de hitaplar için ayrıca bkz.: Hesenov, Şerifov, 1933: 31-33, 39-40; Açıyman (1931: 43); Kononov (1948: 249-250, 1960: 393-394); Ubryatova (1995: 184-190, 1950: 294-298); Abdurahmanov (1967: 19); Pokrovskaya (1978: 66); Dmitriyev (1962: 395-396); Hezirki Zaman Türkmen Dili (1962: 180-181); Zakiyev (1963: 70-73); Azerbaycan Dilinin

Azerbaycan Türkçesinde başlangıçta bağımlı birleşik cümlenin esas unsuru veya cümlesi olan *demek; olmaya, olsun ki, nola, tutalım, tutag ki, istäyirem;* bir zamanlar bağımlı birleşik cümlenin yardımcı unsuru veya cümlesi olan *nä olursa - olsun, necä olursa – olsun, hara gedir – getsin* gibi kelimelerin artık esas veya yardımcı cümle olma niteliklerini kaybettiklerini ileri süren Abdullayev, *bunların* önce, ara cümle anlamı kazandığı, sonra ara sözlere dönüştüğü, daha sonra da morfolojik bakımından da değişerek, edatlara geçtiğini belirtirken, Türkçedeki ara sözlerin inkişafı üzerinde durmaktadır (Abdullayev, 1975: 520-521).

A. Türkiye Türkçesinde Cümle Dışı Unsurlar[127]

Türkoloji'de esas itibarı ile cümle dışı unsuru olarak niteledirilen arasöz veya ara cümleler, Türkiye Türkçesinde farklı değrlendirmelere tâbi tutulmaktadır. Türkoloji'de olduğu gibi cümle dışı unsuru olarak değerlendirenler[128] de olmakla birlikte, araştırmacıların çoğu, birleşik cümle türü olarak ya yapılarına göre cümlelerin arasında[129], ya da kendi başına ayrı bir cümle türü olarak değerlendirmektedir[130]. Bir kısım raştırmacılar ise, düz, devrik cümleler gibi, kuruluşlarına göre cümle türleri arasında *ayraç cümle (tümce)* olarak nitelendirmektedir[131]. Banguoğlu, (1995: 537-538), bu tür

---

Grammatikası (1959: 314-319); Hezirgi Karakalpak Tili (1986: 190-200); Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazıyk (1971: 64-65); Berdi (1998: 50-51); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 366-370); Zakiyev (1966: 134-141)..

[126] Tasdik ve inkâr kelimeleri için bkz.: Kononov, 1948: 249-250; Hesenov, Şerifov, 1933: 31-33; Azerbaycan Dilinin Grammatikası (1959: 319-321); Şiraliyev, Sevortyan (1971: 366-370).

[127] Türkiye Türkçesinde cümle dışı unsurlar için ayrıca bkz.: Ergin (1990, 1998); Çebi (1994: 82-88); Börekçi (1994: 281-297); Seitjanov (1995: 74); Yıldırım (1991: 18-23); Kodal (1997: 157-170); Karaörs (1993: 44); Karahan (1998: 59-60); Özmen (1995: 224-227); Kaya (1986: 156-158); Baskakov (1984: 70); Kononov (1956: 427-429, 492-494); Banguoğlu, (1995: 537-538); Sağlam (1977: 183); Dizdaroğlu (1976: 261-273); Bilgegil (1984: 97); Kononov (1956: 488-492).

[128] Gencan (1975: 125); Ergin (1990: 379, 1998: 409); Karahan (1998: 59-60); Kononov (1956: 488-492).

[129] Bilgegil (1984: 97); Hatiboğlu (1972: 146-153); Atabay (1981: 103-105); Koç (1990: 443-444); Şimşek (1987: 319-320); Kodal (1997: 157-170); Dilmen (1934-35: 277); Kaya (1986: 174-180);

[130] Yörük (198?: 91); Ediskun (1999: 389-390); Ediskun, Dürder (1985: 184); Börekçi (1994); Tor (1994: 642); Güngör (1966: 29); Sokolov/ ST (1972, S. 6: 30-39).

[131] Sağlam (1977: 183); Dizdaroğlu (1976: 261-273); Gemici (1990: 243-246); Moussa (1995:14); Yıldırım (1991: 32-33); Ateş (1990: 98-99).

cümlelere *saplama cümle* diyerek, onların basit cümlenin eklenti almış özel hâli olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

Arasöz veya ara cümleler için, *aratümce* veya *ara önerme* (Gencan, Hatiboğlu, Atabay, Yörük, Koç) *ara cümleciği* (Bilgegil,) *saplama cümle* (Banguoğlu, Moussa, Yıldırım), *arasöz veya parantez cümlesi* (Ediskun, Dürder;), *mutarıza cümle* (Dilmen) ifadeleri de kullanılmaktadır.

Bilgegil (1984: 97) ise, ara cümleyi, *yardımcı bir açıklama unsuru olarak bir cümlenin içine giren ve çıkarılması o cümlenin anlamında eksiklik doğurmayan sözler,* şeklinde tarif ederek, bazı kaynaklardaki ara cümlelerin her hangi bir cümle unsuru olmadığı görüşünü yanlış bulmakta, nitekim *Siz bu işte sebat gösterdikten sonra, -* ***geç de olsa*** *– elbet başarırsınız* örneğinde ara cümlenin, zarf tümleci; *İçlerinde Kars'tan gelenler –* ***Halit ve Mustafa****- uzun sesleri hiç telaffuz edemiyorlardı* örneğinde özne grubu; *Geldim ki, bütün çiçeklerim –* ***şebboylarım, karanfillerim, yaseminlerim, hanımelilerim*** *– yolunmuş* örneğinde belirsiz nesne görevinde olduğunu belirtmektedir.

Karaörs (1993: 44), cümle unsurlarına, fiille ilgili olmayan unsurlar diyerek, onlara bağlama, ünlem edatları ve ünlem gruplarını dahil ederken; Kaya (1986: 156-158), bu tür unsurlara özel bir ad vermemekle birlikte, bazı edatlar ve bağlaçların, yüklemle ilgili olmadıkları için, cümle çözümünde yer almadığına dikkat çekmektedir.

Baskakov ve Kononov cümle dışı unsurlarla ilgili *Cevdet de geldi. Bizim gişe memuru. Gözleri,* ***kararsız ve ürkek****, üzerimde dolaşıyordu* örneklerinde olduğu gibi, münferit unsurların üzerinde durmakatdırlar (Baskakov, 1984: 70; Kononov (1956: 488-492). Kononov, ayrıca ara unsurlar ve ara cümlelerin ***Elbet****, iyi günler göreceğiz* örneğinde olduğu gibi, tek kelime; *Bütün muallimler –* ***fizik hocası müstesna****- onun ölümüne biraz da memnun oldular* örneğinde görüldüğü üzere, kelime grubu ve ***Kim bilir****, saçları ne yumuşaktı, nefesi ne sıcaktı?* örneğinde olduğu gibi, cümleyle kurulduğunu belirtmektedir.

A kızım, çocukları düşürtmek şart değil ya (RNG, 83). Şimdi imkânı yok, **teyze** dedim. Daha sonra... (RNG, 87). *Fakat beraber yaşadığı adamın sofrada yemek beklemekten -* ***tabiî bütün Türkler gibi*** *- ne kadar sıkıldığını*

*hatırlıyarak ilâve etti (AHT, 97). Arkadaşlarımı arıyordum; - **hiç yalan söylemeği beceremediği için olacak, yüzü kızarmıştı**, - Fâhir Bey'le karşılaşmanızı gördüm. Nuran bir şey söylemeden ona bakıyordu (AHT, 107). **Ah** bir şey söyleseydi! (AHT, 113).* Ebe Hanım, bana, bu kızın gelin olacağını anlatırken kendi kendime: "**Eyvah**, dedim, Zehra o gece şevke gelir de Çoban Mehmet'e bu oyunu oynamaya kalkarsa, biçarenin vah haline." (RNG, 200).

B. Kazakçada Cümle Dışı Usurlar[132]

Cümlede bazı unsurların, cümlenin oluşumunda yer alarak, cümlenin anlamını tamamlamaya katılmakla birlikte, cümledeki diğer unsurlarla sentaktik ilişkide bulunmadıkları, dolayısıyla cümle unsuru görevini icra edemedikleri ve başka unsurlardan ayrı durduklarını belirten Balakayev ve Sayrambayev, onların cümlede bir görev almamakla birlikte, cümleye anlam rengi kattıkları ve bu özelliklerine göre *hitap, ara söz*[133] ve *ünlemler* olmak üzere onları üçe ayırmaktadırlar[134] (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 213).

1. Kazakçada Hitaplar[135]

Kazak Türkçesinde hitaplar, cümlenin başında, ortasında ve sonunda gelebilmektedir: ***Joldastar,*** *... (Yoldaşlar,...). Rizamin,* ***balam,*** *rizamın! (Razıym senden, yavrum, razıyım).* ***Balalar,*** *amanbısıŋ,* ***şıraqtarım*** *(Çocuklarım, iyi misiniz, evlâtlarım)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 213-216).

---

[132] Kazakçada cümle dışı unsurlar için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 213); Argınov (1974: 126); Emir, Emirova (1998: 95-101); Bekturov, Sergaliyev (1994: 180); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 157-160); Ebuhanov (1982: 235-240); İsayev (1993: 136-137); Amanjolov (1994: 83-93)

[133] T. Tekin (1960: 358), Kononov'un Gramerindeki terimlerin karşılığını verdiği zaman bu tür söz veya cümleleri *katma öğeler ve cümleler* şeklinde çevirmektedir.

[134] Kazakçada cümle dışı unsurlarını böyle üçe ayıran diğer bilim adamlarına bkz.: Amanjolov, 1994: 83-93, 268-272); Musabekova (1991: 64-67); Bekturov, Sergaliyev (1994: 180); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 157-160); İsayev (1993: 136-137); .

[135] Kazakçada hitaplar için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 213-216); Balakayev, Sayrambayev (1997: 213-216); Amanjolov (1994: 84-86, 268-269); Argınov (1974: 126-129); Musabekova (1991: 66); Emir, Emirova (1998: 95-97); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 238-239); Bekturov, Sergaliyev (1994: 180); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 157-159); Ebuhanov (1982: 236-237); İsayev (1993: 136-137).

2. Kazakçada Ara sözler[136]

Ara sözleri, *konuşanın cümledeki fikre olan bakış açısını bildiren cümle dışı unsurları* şeklinde tarif ederek, onların cümledeki diğer kelimelerden ayrı bir ses tonuyla söylendiğini belirten Balakayev ve Sayrambayev, ara sözlerin çoğunlukla, modal kelime ve kelime grupları, hatta cümlelerden oluştuğunu belirterek, onları anlmalarına göre şu aşağıda olduğu gibi, gruplara ayırmaktadırlar:

1) İnsanın duygularını bildiren ara sözler: ***Abıroy bolğanda,*** *bükil üyde bular otırğan tustan ğana tamşı tambadı (Allahtan, bütün ev boyunca sadece bunların oturduğu yerden bir damla bile damlamadı).*

2) Tahmin veya kesinliği bildiren ara sözler: ***ärine/ älbette*** *(elbette, tabiî),* ***ras*** *(doğru),* ***söz joq*** *(şüphesiz),* ***sirä*** *(belki de),* ***mümkin*** *(belki),* ***şaması*** *(aşağı yukarı, tahminen),* ***rasında/ şınında*** *(gerçekten),* ***şının aytuw kerek*** *(doğrusunu söylemek gerek(irse)),* ***öziŋiz bilesiz*** *(siz de biliyorsunuz, malûmunuz).*

3) Düşüncenin söylenme usulünü gösteren ara sözler: ***qısqası*** *(kısacası),* ***sayıp kelgende*** *(her şey göz önünde bulundurulduğunda),* ***bılayşa aytqanda*** *(şöyle ki), jalpı alnel olarak),* ***demek*** *(demek),* ***endeşe*** *(öyle ise).*

4) Konuşanın veya bir başkasının, cümledeki fikre bakış açısını gösteren ara sözler: ***sizdiŋşe, bizdiŋşe, meniŋşe, men bilsem*** *(ben (bir şey) biliyorsam),* ***onıŋ aytuwına qarağanda*** *(onun söylediğine göre),* ***...aytuwı (pikiri) boyınşa*** *(ona göre, onun fikrine göre).*

5) Cümledeki düşüncelerin birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren ara sözler: ***birinşi(den), ekinşi(den), aqırında (sonunda), kerisinşe*** *(tersine),* ***söytip*** *(böylece),* ***mısalı*** *(meselâ)* (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 216-218).

---

[136] Esenov (1974: 19-56, 1975: 125), *aytuwınşa (söylediğine göre), şının aytsam (doğrusunu söylersem), aytuwına qarağanda (söylediğine göre)* gibi, bazı kliem ve kelime gruplarını, giriş kelmeleri olan genişlemiş unsur olarak değerlendirmektedir. Kazakçada ara sözler için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 216-218); Amanjolov (1994: 86-91, 269-271; Arginov (1974: 129-131); Musabekova (1991: 64); Emir, Emirova (1998: 97-101); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 261); Bekturov, Sergaliyev (1994: 182-183); Baytursunov (1992: 308); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 159); Ebuhanov (1982: 238-239); İsayev (1993: 136-137).

Argınov (1974: 129-131), yukarıda çeşitli anlama gelen ara sözlerin türlerine, ayrıca, *Oğan meniŋ Andrey joldasım* ***(bul kisi jöninde men sizge ayttım)*** *derew hat jazıptı (Ona benim arkadaşım Andrey (onun hakkında size söylemiştim) hemen mektup yazmış)* örneğinde görüldüğü üzere, cümle şeklindeki ara sözleri ilâve etmektedir.

3. Kazakçada Ünlemler[137]

Balakayev ve Sayrambayev, ünlemleri, insanın düşünce, duygu, ruh hâli, iradesini bildiren cümle dışı unsuları şeklinde tanımlayarak, onların, *Alaqay! (Yaşasın!). Päle! (Bak buna!). Bäse! (Dedim ya!)* gibi, ayrı bir cümle olarak veya *-Mä-ä-ä, onısı nesi! (-A-a-a, bu da ne?)* örneğinde olduğu gibi, cümlenin içinde ayrı bir unsur olarak kullanıldığı; özel bir ses tonuyla söylenerek, diğer unsurlardan ayrı durduğunu belirtmektedirler (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 218-219).

Ey, Qızılqum, *bayağıday nege köşpeysiŋ? (OB, 32) (Ey, Kızılkum, neden eskisi gibi göçmüyorsun?). Bul surağımnıŋ orınsız ekeni ras,* ***ağa*** *(OB, 249) (Bu sorumun yersiz olduğunu biliyorum, efendim).* ***Ey,*** *- dedi upr, - sen nege külmeysiŋ, ponimayeş (OB, 29) (Hey, sen niye gülmüyorsun). Endi ne,* ***oybay****?! (OB, 39) (Peki ne, öyleyse?!).*

VI. CÜMLE UNUSRLARI İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

A. GENEL DEĞERLENDİRME

1. Cümle unsurları ile ilgili kullanılan terimler konusunda Kazak Türkçesinde beraberlik söz konusu iken, Türkiye Türkçesinde farklı terimler kullanılmaktadır. Meselâ, *özne* için ayrıca *fâil, kimse, yüklet, müsnediileyh, sübjekt;* yüklem için *fiil, müsnet, predikat;* nesne için *düz tümleç, mef'ûl bihi sarih, sarih mef'ûller, nesne tümleci, dolaysız mef'ûl;* dolaylı tümleç için *yer*

---

[137] Kazakçada ünlemler için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 218-219); Amanjolov (1994: 91-93, 271-272); Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 264); Bekturov, Sergaliyev (1994: 184); Sergaliyev, Aygabılov, Külkenova (1991: 160); Ebuhanov (1982: 239-240); İsayev (1993: 136-137).

tamlayıcısı, isimleme, dolaylı mef'uller, mef'ul bihi gayrı sarih, gayrısarih mef'uller; zarf için *belirteç* terimleri kullanılmaktadır.

2. Cümle unsurları, her iki lehçede de önce esas ve yardımcı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

3. Cümlenin esas unsurları, her iki lehçede de özne ve yüklem olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kazak Türkçesinde cümlenin esas unsurlarına *turlawlı müşe* denilirken; Türkiye Türkçesinde ayrıca *cümlenin/tümcenin baş/temel unsurlar/öğeleri* denmektedir.

4. Yüklemler Kazak Türkçesinde, isimden yüklem, fiilden yüklem ve isim ve fiilden oluşan karışık yüklem olmak üzere üçe; Türkiye Türkçesinde isimden ve fiilden yüklem olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

5. Cümlenin yardımcı unsurları Kazakça'da, tümleç, sıfat ve zarf olmak üzere üçe ayrılırken; Türkiye Türkçesinde farklı değerlendirme ve sınıflandırmaya tâbi tutulmaktadır: araştırmacıların bir kısmı, tümleci yardımcı unsurların mukabili olarak kullanırken; bir kısmı yardımcı unsurun bir türü olarak kabul etmektedir. Yardımcı unsurlar, genellikle nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci diye üçe ayrılırken; bazen bunlara edat tümleçleri de ilâve edilmektedir. Bazı bilim adamları ise, yardımcı cümle unsurlarını nesne ve tümleçler diye ikiye ayırarak, nesneyi tümleçlerden ayrı tutmaktadırlar.

6. Kazak Türkçesinde bütün cümle unsurları oluşumuna göre *basit, birleşik* ve *genişlemiş unsur* olmak üzere üçe ayrılırken; Türkiye Türkçesinde *basit* ve *birleşik* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

7. Türkiye Türkçesinde bütün cümle unsurları, bazen *pekiştirmeli, seslenmeli, ortak, açıklamalı unsur* şeklinde türlere ayrılmaktadır.

8. Kazak Türkçesinde *tolıqtawış* adı verilen tümleç, kendi arasında *tura tolıqatwış (nesne), janama tolıqtawış (dolaylı tümleç)* olmak üzere ikiye ayrılırken; Türkiye Türkçesinde bazen nesne, tümlecin bir türü olarak, bazen onlardan ayrı ele alınmaktadır.

9. Türkiye Türkçesinde *düz tümleç* terimi nense anlamında kullanıldığı gibi, bazen *baş vurmak, göz koymak* gibi deyimler, *tedavi edilmek, rica etmek, söz etmek, özür dilemek, adam olmak* gibi, *yapılmış olmak, çıkacak olmak* gibi birleşik fiiller ve *sokak sokak dolaşmak, yaprak yaprak dökülmek*

gibi örneklerde görüldüğü üzere, *belirtili nesnelere çevrilmeyen tümleçlere* de denilmektedir.

10. Türkiye Türkçesinde bazı bilim adamları, *oyun oynamak, çizgi çizmek, soru sormak, ütü ütülemek, iş işlemek* gibi örneklerdeki kelimelere *kökteş nesne (tümleç)* adını vermektedirler.

11. Türkiye Türkçesinde sıfatlar, Türkiye Türkçesini araştıran yabancı dilbilimciler hariç, cümle unsuru olarak ele alınmamaktadır.

12. Kazak Türkçesinde edatlar ve vâsıta hâli ekiyle yapılan tümleçler, dolaylı tümleçlerin arasında ele alınırken; Türkiye Türkçesinde bunlar bazen *edat tümleçleri* şeklinde ayrı bir grup olarak nitelendirilmekte; bazen de zarf olarak değerlendirilmektedir.

13. Kazak Türkçesinde iyelik grubu ve isim tamlamalarındaki ilgi hâli ekini alan tamlayanlar, sıfat olarak değerlendirilmektedir.

14. Her iki lehçede de *açıklayıcı unsurlar* olup, Kazak Türkçesinde onlara *ayqındawış* adı verilerek, sıfatlarla ilgili bölümde ele alınırken; Türkiye Türkçesinde nitelediği cümle unsurlarına göre *açıklayıcı/açıklamalı özne/nesne/tümleç* şeklinde adlandırılmaktadır. Kazak Türkçesinde açıklayıcı unsurlar kendi aralarında, 1) qosalqı ayqındawış (ünvân grubu şeklideki açıklayıcı unsur); qosarlı ayqındawış (ikilemeli açıklayıcı unsur) ve 3) oŋaşalaŋğan ayqındawış (münferit unsur) şeklinde üçe ayrılırken; Türkiye Türkçesinde bunlardan sadece üçüncüsü açıklayıcı unsur olarak ele alınmakta; birincisi ise unvân grupları şeklinde kelime grupları ile ilgili bölümde incelenmekte, ikincilerin üzerinde durulmamaktadır.

15. Bulunma, yönelme ve ayrılma hâli ekleri alarak yer bildiren isimlerin bazen dolaylı tümleç, bazen de yer ve yön zarfı olarak değerlendirilmesi meselesi her iki lehçe için de söz konusudur. Türkiye Türkçesinde yer ve yön bildiren zarfların, bu hâl eklerinden birini aldığı zaman dolaylı tümlece dönüşeceği görüşü daha ağır basmaktadır.

16. Kazak Türkçesinde miktar zarfları, tarz zarflarının içinde değerlendirilirken, Türkiye Türkçesinde zarfın ayrı bir türü olarak nitelendirilmektedir.

17. Her iki lehçede de aynı cins unsurları birleştiren kelimeler olmakla beraber, Türkiye Türkçesinde *icmâl* ismini veren EMRE (1931: 89) hariç, bunlara belirli bir isim verilmezken, Kazak Türkçesinde *jalpılawış söz (genelleme kelimesi)* denmektedir.

18. Cümle dışı unsurlarla ilgili olarak her iki lehçede de, onların cümleyle her hangi bir ilişkisi olmadığı görüşü ve onların, cümlenin bütünüyle sadece gramatikal açıdan ilişkisi olmadığı, ancak anlam açısından cümleyle alâkalı olduğu görüşü olmak üzere iki türlü bakış açısı vardır.

B. YAPI İTİBARI İLE DEĞERLENDİRME

1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar

1) Her iki lehçede de *İsim + Fiil, Fiil + Fiil* şeklinde kurulan birleşik yüklemler vardır. Ancak özellikle *Fiil + Fiil* şeklinde kurulan birleşik yüklemler, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre daha fazladır ve Türkiye Türkçesinde genellikle *dur-, ver-, gel-* gibi tezlik, süreklilik bildiren yardımcı fiillerle kurulmaktadır: Siz muallimler, bu yenilikleri tatbik **edivermelisiniz** (RNG, 223). Siz öyle **zannededurun** (RNG, 43). Kendimi bayırın *en* dik yerinden olanca hızımla aşağıdaki kumsala kapıp **koyuverdim** (RNG, 79). *Al qulığına qurıq boylamaytın aramzalar jalğandı jalpağınan **basıp jüre berdi** (OB, 137) (Kurnaz ve menfaatçi insanlar bu dünyada rahat rahat gezerler). Qızdıŋ üni özgeşe muŋdı, özegiŋdi örter armanğa, asa meyirimge tolı analıq äldiyge aynalğanday soytalday jigit **qarap turıp jılağısı keldi** (OB, 257) (Kızın sesi annelik merhametle dolu hüzünlü ninni gibi tesir eden kos kocaman adam ağlamak istedi).* Ayrıca Türkiye Türkçesinde son zamanlarda *et-, kıl-* gibi diğer yardımcı fiillerin kullanılış ve fonksiyon alanlarını kısıtlayan *yap-, al-* yardımcı fiilleriyle kurulan *banyo yap-, çay al-, çay yap-, yamak-, bekleme yap-, konuşma yap-, taksi al-* gibi birleşik fiiller, yaygın olarak kullanılmaktadır[138].

2) Kazakçada *qosalqı ayqındawış* adı verilen unvan grubu şeklindeki açıklayıcı unsurlar, her iki lehçede olmakla beraber, *Alpamıs **batır** (er Alpamış), Jambıl **aqın** (şair Cambıl), Äset **baluwan** (pehlivan Aset), Hafiza*

[138] Bu konuda bkz.: Özkan (1995: 974-981), Usta (1990: 56-63)

kelin *(Hafiza gelin), Äben* ***mırza*** *(Aben Bey), Toybazar* ***aqsaqal*** *(Yoybazar aksakal), Qayırğali* ***joldas*** *(yoldaş Kayırgali)* gibi unvan gruplarından bazıları, Türkiye Türkçesinde unvanın isimden sonra değil, önce gelmesiyle farklılık göstermektedir. *Şüphesiz isteseydi doğrudan doğruya İclâl'den bunu rica eder, yahut da İhsân'ın vasıtasiyle* ***Tevfik Bey'i*** *görmeğe giderdi (AHT, 120). Meniŋ adal da aq köŋil* ***İvan dosım*** *osılayşa, jazıqsız qoldı boldı (OB, 134) (Benim sâdık ve samimî arkadaşım İvan, böylece haksız yere tutuklandı).*

3) Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması şeklinde yapılan birleşik zaman zarfları, Kazak Türkçesinde genellikle isim tamlaması gibi, ikinci unsurun iyelik êki almasıyla yapılmaktadır: ***O sene*** *Kâmran, bir çok defalar mektebe uğradı (RNG, 59). ...* ***bir başka gün*** *ocak bacasından taş atıp aşçıyı korkutmak için dam tepelerine tırmanırdım (RNG, 19).* ***Änewgüni*** *buyra bas jas jigit kelip ... derekter alıp ketken (OB, 16) (Geçen gün kıvırcık saçlı genç adam gelmiş,... bazı bilgiler almış götürmüştü).* ***Bir küni*** *ol keşke baraqtağı barlıq jumısşılardı jıynap alıp soğıstıŋ barısı, Sovet jawıngerleriniŋ jan qıyarlıq erligi jaylı äŋgime ötkizdi (OB, 130) (Bir gün akşam o, barakadaki bütün işçileri bir araya getirerek savaşın gidişatı, Sovyet askerlerinin kahramanca mücadelelerini anlattı).*

4) Zaman ifade eden kelimelerin tekrarıyla yapılan zarflar, Türkiye Türkçesinde yalın hâlinde iken; Kazak Türkçesinde her iki kelimenin iyelik eki almasıyla yapılmaktadır: *Hacı Kalfa'nın rivayetine göre Molla,* ***yaz kış*** *ineklerini armutla besler, onun için sütleri armut kokardı (RNG, 143). Äke-şeşeden erte ayrılğan jalğızilik jigit Egemqul qarttıŋ qasında* ***qısı-jazı*** *kömekşi bolıp, bawır basıp alğan (OB, 18) (Anne babasını çok erken yaşında kaybeden ve tek başına kalan genç adam, kış yaz yanında yardımcı olarak Egemkul'un gözüne girmişti).*

5) Kazak Türkçesinde *joq, bar* kelimelerinin bulunma hâli eki almasıyla yapılan birleşik zaman zarfları, Türkiye Türkçesinde *-ken* zarf-fiil ekiyle kurulmaktadır: *Kün* ***barda*** *etekke tüsip alayıq (OB, 360) (Güneş varken eteğe inelim). Bir büyük sebep* ***yokken*** *Kâmran, beni aramaya gelmiş olsun! (RNG, 50).*

6) *Sonra (soŋ, keyin)* edatlarıyla birleşen zaman zarfları, Türkiye Türkçesinde yalın hâlinde kullanılırken, Kazak Türkçesinde ayrılma hâli ekini almaktadır: *Bu yüzden, demin Mümtaz'ın genç kadına bakış tarzını gördüğü zaman, onları* ***üç gün sonra*** *sofrasında birleştirmek için verdiği karardan derhal dönmüşt (AHT, 83). Üş ay****dan soŋ*** *jaŋa qalanıŋ jobasın tapsıruwġa dayındalıp jürgen beti ... (OB, 381) (Üç ay sonra yeni şehrin projesini teslim etmek üzereydi ...).*

7) Kazak Türkçesinde istek kipinin *dep (diye)* zarf-fiiliyle birleşmesi şeklinde kurulan ve çok yaygın olarak kullanılan maksat zarfları, Türkiye Türkçesinde pek yaygın olmamakla beraber kullanılmakta, ancak genellikle *-mak için, -mak üzere* şekilleriyle ifade edilmektedir: Çoban Mehmet, mahzun **olmasın diye** köyün meydanında davul, zurna çaldılar, bir iki pehlivan güreştirdiler *(RNG, 200). Almatıġa oqıp* ***bilim al-ayıq dep*** *keldik (Almatı'ya eğitim almak için geldik).*

8) Ses taklitlerinden olan tarz zarfları, her iki lehçede de olmakla beraber, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesine göre geniş bir şekilde kullanılmaktadır: **Zangır zangır** titremeye başladım *(RNG, 39).* ***Jalt*** *qaradı. Luiza eken (OB, 477) ((Nurlan) Aniden baktı ki, Luiza imiş).*

9) Kazak Türkçesinde *-p* ve *-a* zarf-fiilleriyle yapılan zarflar, Türkiye Türkçesinde genellikle ya çekimli fiil hâlindedir, ya da *-arak;* nadiren *-p* zarf-fiili; bazen de *–an* sıfat-fiiliyle yapılmaktadır: *Sabriye Hanım'ın çocukları kendi ahbaplarını ona devred****erek*** *evden ayrılmışlardı...(AHT, 103). Şal är närseni şuqılap: temir peşke üstep otın salıp, şamnıŋ mayın jaŋartıp, peştiŋ üstine qumanġa şay qoyıp, tüngi tınıştığın buzġan toqıldaq qonaqtarına nazar awdar****may*** *jüri****p*** *aldı (OB, 299) (Yaşlı adam her şeye bir dokunuyor: sobaya odun üsteliyor, lambanın yağını yeniliyor, ocağın üstüne çaydanlığa çay koyuyor, gece rahatını bozan misafirlerini dikkate bile almıyordu). Mısıqtabandap taqalġanımda, öz közime özim senbedim, äldeneni otqa kömi****p*** *pısılda****p*** *Buram otır (OB, 136) (Yavaş yavaş yaklaştığımda, gözlerime inanamadım, karşımda bir şeyleri ateşe gömmeye çalışan Bura oturuyor).*

10) Kazak Türkçesinde şahıs zamirlerinin, ilgi hâli ve *–şe* eklerini almasıyla kurularak görüş bildiren ara sözler, Türkiye Türkçesinde *-ce* ekinin

doğrudan doruya şahıs zamirine getirilmesiyle yapılmaktadır: ***Bence**, gönül güzelliği göz, yüz güzelliğinden daha iyi bir şey (RNG, 323). **Meniŋşe** deytin ol, adam qay jerde öz baqıtın, öz quwanışın tabadı, sol jer - tuġan jeri (OB 458) (O, "bence, insan nerede mutlu ise, orası onun vatanıdır" derdi).*

11) Kazak Türkçesinde cümledeki düşüncenin sıra ve ilişkisini bildirerek sıra sayı sıfatlarıyla yapılan ara sözler, ayrılma hâli ekiyle; Türkiye Türkçesinde *olarak* kelimesiyle veya iyelik eki almasıyla yapılmaktadır: ***Birinci olarak**, yeni tetkikler almalıyız; ikinci olarak da başka ilaçları denemeliyiz. **Birinşiden**, mınaday ar-uyattan bezgen kelinşek üşin qala salġanıma, **ekinşiden**, osında beker kelgenime (OB, 386) (Birinci olarak, bu hâyâ, namus nedir bilmeyen kadın uğruna şehir yaptığım için; ikinci olarak da buraya boş yere geldiğim için (pişmânım)).*

12) Türkiye Türkçesinde genellikle özne ve bazen de diğer cümle unsurlarına gelen *ise* bağlacı, Kazak Türkçesinde unsurun başına *al* bağlacının, unsurdan sonra bazen *bolsa* yardımcı fiilinin gelmesiyle ifade edilmektedir: *Bu sessiz musıkî ikisinde de vardı, ikisinin de içinden yüzlerine doğru yükseliyor, Nuran bunu göstermemek telâşiyle, olduğundan çok mahzun görünüyor ve Mümtaz **ise** aksine, tabiatındaki mahcupluğu da gizlemek telâşiyle, zorla cesur ve kayıtsız olmağa çalışıyordu (AHT, 110). **Al** Jumagül **bolsa,** betinen otı şığa, bükil semyası, ata-babası atınan uyaldı (OB, 28) (Cumagül ise, yüzü kızararak, bütün ailesi, dedeleri adına utandı). Barhan **bolsa,** ... ezu tartpastan sulıq otır (OB, 33) (Barhan ise, ... susuyor).*

2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Türkiye Türkçesinde *Ne **yapıp yapacak**, olay çıkarmayacaktı* örneğinde görüldüğü üzere, *-p* zarf-fiil ekiyle yapılan birleşik yüklemler, Kazak Türkçesinde *-sa da* şart kipinin *da* bağlacıyla birleşmesi şeklinde ifade edilmektedir: *Qalay **da** bolsa bul aqşanı tabuw kerek (Ne yapıp edip bu parayı bulmalıdır).*

2) Türkiye Türkçesinde *-dır* bildirme eki ve onun geçmiş zaman şekliyle yapılan cümle unsurları (genellikle özne), Kazak Türkçesinde böyle bir ek olmadan yapılmaktadır. Zaman zarfı olarak kullanılan yapılar eksiz

kullanıldığı gibi, genellikle *bol-* yardımcı fiiliyle kurulmaktadır: *Haçan bu vakit olur, çocuklar uyurlar,* ***bir kasavettir*** *basar beni (RNG, 141).* Birdenbire bir çığlık, **bir vaveyladır** koptu *(RNG, 20). Mümtaz* ***üç senedir*** *işlerini gören bu çocuğun yüzünü bir kitap gibi okumağa alışmıştı (AHT, 179). Mine* ***jartı ğasır,*** *osı jaman üyinde japadan jalğız tirşilik quruwda (OB, 303) (İşte yarım asırdır, bu fâkirâne evinde tek başına yaşamaktadır). Mine* ***ekinşi kün boldı,*** *Tas osı jağımsız iyisten zärezap küy keşti (OB, 382) (Tas, iki gündür bu kokudan bıkmış usanmıştı).*

3) Türkiye Türkçesinde *bu* işaret zamiriyle yapılan cümle unsurları Kazak Türkçesinde kullanıldığı yerlerine göre farklı yapılarla ifade edilmektedir: *Ne yapalım,* ***dünya bu!*** *(RNG, 213).* **Hayat bu**, her şey mümkün... (RNG, 409). *Dünya degeniŋ osı ğoy! Köz bolğan soŋ köredi de! (Göz bu görür).*

4) Türkiye Türkçesinde içinde yüklemi *borçlu* ve Arapça ve Farsça bazı kelimelerden olan isim cümlelerinde nesne de bulunmaktadır: *Onun için aşk, hislerine kelimelerle israfı değil, Mümtaz'ın ruhundaki fırtınaya olduğu gibi* ***kendisini teslimdi*** *(AHT, 164).* ***Başarılarımı*** *öğretmenlerime* ***borçluyum*** *(Jemisterimiz üşin ustazdarımızğa qarızdarmız).*

5) Türkiye Türkçesinde sebep ve kesin kararlılık olmak üzere iki türlü anlamı ifade eden *–mak üzere* şekliyle kurulan zarflardan sebep anlamlı biçimi, Kazak Türkçesinde *–(u)w üşin* şeklinde mastarın *üşin* edatıyla birleşmesi, *–ğalı* zarf-fiili veya *–maq bolıp* şeklinde *–maq* isim-fiilinin *bol-* yardımcı fiiliyle birleşmesiyle; kesin karalılık bildiren biçimi ise, genellikle fiilin gelecek zaman olumsuz biçimine *-day bolıp* şeklinde *-day* ekinin gelmesi ve *bolıp* yardımcı fiilinin birleşmesi sûretiyle yapılmaktadır: *Sütninenin torununa götür****mek üzere*** *Mişel'in gözü önünde, Kâmran'a bir şeyler teslim etmeyi ne kadar isterdim (RNG, 58). Bir daha dön****memek üzere*** *bu diyarlardan gidiyorum.*

6) Türkiye Türkçesinde *kimimiz, bazılarımız* gibi belirsizlik zamirlerinden olan özneler 1. çokluk şahıs eki aldıkları hâlde, yüklemleri 3. şahısta kullanılabilirken; Kazak Türkçesinde böyle bir şey söz konusu

değildir. ***Kimimiz*** *dolak sarmıştı* ***Ø****, kimimiz ayalarına çarık, telatin çizme geçirmişti* ***Ø****.*

7) Türkiye Türkçesinde 3. çokluk şahıs öznesi yüklemiyle teklik şahısta olduğu gibi, çokluk şahısta da uyum sağlarken, Kazak Türkçesinde teklik şahısla veya işteş fiiliyle ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde son zamanlarda konuşmada yaygınlaşmakta olan ***patlıcanlar pişiyorlar, patateslerimiz kızarıyorlar*** gibi cansız varlıklarda bile özne-yüklem uyumunu görmek mümkündür.

8) Türkiye Türkçesinde *Sizlerin sayesinde bugünlere geldik. Sizlerin yardımıyla başarabildik* gibi örneklerde yardımcı kelimeler şahıs eklerini almazken; Kazak Türkçesinde şahıs eki almakatdır: *Mümkin ekew**miz**diŋ oyı**mız**da jalğız-aq adam şığar (OB, 128) (Belki ikimizin düşüncesinde de aynı kişi vardır). ... ärqaysı**mız** - öz muŋı**mız**ben äwre edik (OB, 133) (Herkes kendi derdiyle meşgûldü).*

9) Türkiye Türkçesinde özne teklik olduğu hâlde yüklemin çokluk anlamda kullanıldığı saygı çoğulu, Kazak Türkçesinde yoktur: *-**Beyefendi,** müsaade buyurur**lar** mı biraz? dedi (RNG, 138).*

3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Kazak Türkçesinde *-ġan* sıfat-fiiliyle yapılan özneler, Türkiye Türkçesinde *-mak* mastar şekliyle yapılmaktadır: *Qarġaday qızdıŋ on ekide bir güli aşılmay jatıp, osınşalıq qasıretke **uşıraġanı**, meniŋ ömirge degen buġan deyingi salqındaw közqarasımdı qataytqan edi (OB, 132) (Gencecik bir kızın çok genç bir yaşta böyle bir felâketle karşı karşıya kalması, benim o zamana kadarki hayata karşı kayıtsızlık bakış açımı büsbütün değiştirmişti).*

2) Kazak Türkçesinde *-r* sıfat-fiiliyle yapılan özneler, Türkiye Türkçesinde *-acak* şekliyle yapılmaktadır: ***Aytarı** halğız söz bolatın: "Biz ne körmedik, biz jawmen alıstıq" (OB, 326) (Söyldeği tek şey, "Biz neler görmedik, biz savaş gördük" idi).*

3) Kazak Türkçesinde *-(a)w* ekiyle yapılan toplama sayı sıfatından olan özneler, Türkiye Türkçesinde sayı sıfatlarının iyelik eki almasıyla

yapılmaktadır: ***Ekewimiz*** *äli köp närse istewimiz kerek (İkimiz daha çok şey yapacağız).*

4) Kazak Türkçesinde çok nadir olmakla beraber, çekimli fiillerin cümle unsuru olduğu özel durumlar vardır. Bunlar Türkiye Türkçesinde fiilimsi şekliyle ifade edilmektedir: *... süyekke* ***sıŋdı*** *ädet qoy ... (OB, 176) (Alışkanlık işte...).* ***Arı tart, beri tartpen*** *özara kerisip te aldı (OB, 323) (Yok böyle, yok şöyle diye kendi aralarında tartıştılar).*

5) Kazak Türkçesinde ismin *degenimiz* şeklinde *de-* fiiliyle birleşmesiyle yapılan birleşik özne, Türkiye Türkçesinde öznenin de yüklemin de *demek* kelimesiyle birleşmesi sûretiyle yapıldığı gibi, ayrıca ismin tek başına kullanıldığı basit özne şeklinde de yapılabilmektedir: *Jazuwşılıq degenimiz - şındıqqa jüginüw, al ädebiyet* ***degenimiz****, sol şındıqtı şıraq alıp izdewdiŋ birden-bir forması (OB, 441) (Yazar olmak, hakikate başvurmak demektir; edebiyat ise, o hâkikati aramak demektir).*

6) Kazak Türkçesinde kendi öznesi ve yüklemi olan, dolayısıyla cümleden ele alındığı zaman cümleye benzeyen genişlemiş cümle unsurları vardır. Bu tür genişlemiş unsurlar, Türkiye Türkçesinde genellikle *ol-* yardımcı fiilinin sıfat-fiil biçimiyle birleşmektedir: *Adamdarğa jaqsılıqtan özge tileri* ***joq*** *oŋs kempiri qudayğa şın sene me, joq ıŋımın ğana jasay ma, ol jağı Nurlan üşin jumbaq (OB, 482) (İnsanlara iyilikten başka bir şey dilemeyen yaşlı Rus kadını gerçekten Tanrı'ya inanıyor mu, yoksa sadece gelenek gereği yapıyor mu, (bu), Nurlan için muammadır).* ***Pıyğılı jattıŋ*** *bärin ata bersek adamdardı azaytıp alarmız ... (OB, 305) (Niyetleri kötü olan herkesi vurursak insan kalmaz). ... dünyada başka insan kalmamış gibi niçin kuzenimi, dünyanın en iğrendiğim insanı* ***olan*** *Kâmran'ı ileri sürmüştüm (RNG, 49).*

7) Özne ile yüklemin şahıs bakımından uyum sağladığı malûmdur. Ancak Kazak Türkçesinde şiirler ve duygu yüklü anlatımlar başta gelmek üzere şahıs eklerinin kullanılmadığı durumlar vardır. Türkiye Türkçesinde de böyle bir durum söz konusu olmakla beraber, Kazak Türkçesinde olduğu kadar yaygın değildir: ***Men*** *- Anatoliy Feodoroviç Çaykov* ***Ø*** *(Ben, Anatoliy Feodoroviç Çaykov'(****um****)). Sonaw 1936 jılı qazaqtardı äsker qatarına şaqırğanda birinşi bolıp tirkelgen mına men* ***Ø*** *(OB, 453) (Ta 1936 yılında*

Kazakları askere çağırdıkları zaman ilk olarak kaydolunan bendim). Qar üyşikte jatıp üsüwge aynalġanımda "tur-turlap" meni oyatqan da siz Ø be? (OB, 377) (Kardan yapılan evcikte yatmış donmak üzereyken "hadi kalk" diye beni uyandıran da siz miydiniz?). Qoŋqay degenimiz sen Ø, - dedi Nurjanġa - mına sen Ø, - dedi Amanjanġa. Mına sen Ø, - dedi közi iline berip şaldıŋ ayġayınan oyanġan Baqıtjanġa. (OB, 309-310) ("Konkay, sensin" dedi Nurcan'a, "Sensin" dedi Amancan'a. "Sensin" dedi uykuya dalmak üzereyken yaşlı adamın sesinden uyanan Bakıtcan'a).

8) Türkiye Türkçesinde genellikle, 3. çokluk şahıstaki özne kendi yüklemiyle sayı açısından uyum sağlarken, Kazak Türkçesinde genellikle, yüklem teklik şahısta kullanılmakta; bazen çokluk anlam fiilin işteş çatı ekiyle telâfi edilmektedir. *Adam**dar** az ġana ġumırın tez ötkizüwge jan uşıra jügirip jürgeni Ø (OB, 390) (İnsanlar, kısacık hayatlarını çabuk geçirmek üzere çırpınır dururlar). (Jumısşı jigitter) ... "şıq bermes Şıġaybay" eken de**s**ip, jamandap ta qoy**ıs**adı (OB, 17) ((İşçi gençler), (onun hakkında)... "çok cimriymiş" diyorlar).*

9) Kazak Türkçesinde *sayın* edatıyla yapılan tümleçlerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı *her + isim* şeklinde sıfat tamlaması veyahut isimlerin tekrar edilmesiyle ifade edilmektedir: *Osı qıstaqtıŋ üstinen ärbir **eki sağat sayın** samolyot uşadı (OB, 21) (Bu kışlık evin üzerinden her iki saat uçak geçer).*

10) Kazak Türkçesinde *arqılı* edatıyla yapılan tümleçler, Türkiye Türkçesinde *ile* edatıyla ifade edilmektedir: *Sondıqtan meniŋ aqılım - ülken **Qoŋqay arqılı** asuwdan ötüw (OB, 315) (Dolayısıyla benim size tavsiyem, büyük Konkay geçidiyle geçmek olacaktır).*

11) Kazak Türkçesinde *–r* zarf-fiilinin yönelme hâli ekini almasıyla yapılan zarflar, Türkiye Türkçesinde *–acak* sıfat-fiili şeklinde sıfat olduğu gibi, *-mak için* şeklinde zarf olarak karşılanmaktadır: ***Kirerge** jerdiŋ tesigin tappadım (OB, 132) (Girecek delik bulamadım). Men toŋıp, **jılınarġa** – ot, **işerge** – as taba almay otırmın, ey, adamdar! (OB, 327) (Ben üşiyor, ısınmak için odun, yiyecek yemek bulamıyorum, ey, insanlar!).*

12) Kazak Türkçesinde belirli isim tamlaması veya ilgi hâli ekindeki son *ŋ* sesinin düşerek kelimelerin birleşmesiyle yapılan zaman zarfalrı vardır: *...äri **qıstıŋ küni** qar qalıŋ tüsedi (OB, 316) (.. hem de kışın kar çok yağar **Jazdıgüni** jer astına tüsip ketetini ras pa eken? (OB, 375) ((Kar kızının) Yaz günleri yerin altına indiği doğru muymuş?)*

13) Kazak Türkçesinde birleşik zaman zarflarından olan *küni keşe (daha dün),* gibi zarflar, genellikle ikinci unsurun iyelik eki almasıyla yapılan zarfların tam tersine birinci unsurları iyelik eki alarak, ters tamlama gibi kurulmaktadır: *... sol körşi Seyitqul – **küni keşe** jap-jas elgezek jigit edi, büginde qum sanaytın quw boldı (OB, 19) (... işte o komşu Seyitkul, daha dün cana yakın bir gençti, bugün artık kum sayan kurnaz oldu). Olardıŋ anıq kimder, atı-jöni qalay, ne qızmet isteydi – Barhan **küni büginge** deyin bilmeydi (OB, 23) (Barhan, onların kim olduğu, nerede çalıştıklarını bugüne kadar hiç bilmiyor(du)).*

14) Kazak Türkçesinde zaman anlamlı kelimelerin tekrar edilmesiyle kurulan zaman zarfları, *-lı* ve *–ma* yapım ekleriyle birleşmektedir: *)... biraq düniyedegi eŋ qıymasınday, **erteŋdi-keş** zarıǵa kütken, jıldar boyı izdegen adamın tapqanday, taŋǵajayıp quwanışpen kelip, sıyırdıŋ süti men qıstıŋ ayazı jarǵan qatqıldaw alaqanın betine bastı ... (OB, 376) (... ancak dünyada sabah akşam hasretle beklediği ve yıllardır aradığı en yakın adamını bulmuş gibi, acayip bir sevinçle yanına gelmiş, inek sağmaktan ve kışın ayazından çatlayan birazcık sert ayasını yanaklarına basmıştı...).*

15) Kazak Türkçesinde zaman ifade eden *keş* kelimesinin yönelme hâli ekini almasıyla yapılan zaman zarfı, Türkiye Türkçesinde yalın hâlde kullanılmakta; yönelme hâli ekini alan *akşama, seneye, haftaya* gibi yapılar da olmakla beraber, onlar Kazakçadan farklı olarak gelecek zaman anlamı taşımaktadır: *Bir küni ol **keşke** baraqtaǵı barlıq jumısşılardı jıynap alıp soǵıstıŋ barısı, Sovet jawıngerleriniŋ jan qıyarlıq erligi jaylı äŋgime ötkizdi (OB, 130) (Bir gün akşam o, barakadaki bütün işçileri bir araya getirerek savaşın gidişatı, Sovyet askerlerinin kahramanca mücadelelerini anlattı).*

16) Kazak Türkçesinde yalın, yönelme hâli eklerini almasının yanı sıra genellikle bulunma hâli ekini alan zaman zarfları, Türkiye Türkçesinde

mevsim bildiren isimlerin *-ın* enstrümantal eki; gün birimlerini bildiren isimlerin yalın hâli, *–leyin, -ları* eklerini almasıyla yapılmaktadır: *Mine sodan beri, ... tünde - Qar qızı beynesinde jürmin (OB, 377) (İşte o gün bugündür, ... geceleri Kar kızı kılığında geziyorum). Bıltır qıs**ta** elikke qaqpan qurdım (OB, 371) Ya sükût hakkımı verirsiniz, ya o eski kiraz ağacı hikayesi **bu gece** sofrada canlanır (RNG, 381).*

17) Kazak Türkçesinde genellikle *kış, yaz* kelimeleri *–day* ekini alarak *bütün kış, bütün yaz, kış/yaz boyunca* gibi anlamları ifade etmektedir: *Biraq **ala jazday** arpalısıp dayındağan şöptiŋ teŋ jartısın ġana tiyep ülgerdi ... (OB, 316) (Fakat bütün yaz büyük bir mücadele vererek hazırladıkları otların ancak yarısını yükleyebilmişlerdi). **Bütün yaz** bu bahçeyi tanzim etmek hevesiyle hülyalar kuran Nuran etrafına bakındı (AHT, 241).*

18) Kazak Türkçesinde vâsıta hâli ekiyle yapılan *tün, kün* gibi kelimeler, Türkiye Türkçesinde *boyu(nca)* veya *bütün* kelimesiyle karşılanmaktadır: *Jolawşılar **tünimen** jürdiØ (Yolcular, gece boyu (bütün gece) yürüdüler).*

19) Kazak Türkçesinde *-ġalı/ -geli* zarf-fiiliyle yapılarak maksat ve yaklaşma anlamları ifade eden zarflar, Türkiye Türkçesinde *-mak üzere, -mak için* şeklinde ifade edilmektedir: *Şoşqa öl**geli** jatsa da, qors etkenin qoymaydı, -dep temekisin tutattı (OB, 357) (Domuz ölmek üzereyken bile böğürmesinden vazgeçmez, diye sigarasını yaktı).*

20) Kazak Türkçesinde *-a* zarf-fiiliyle yapılan maksat zarfları, Türkiye Türkçesinde *-maya* şeklinde isim-fiilin yönelme hâli ekini alması veya *-mak için/üzere* şekilleriyle ifade edilmektedir: *Qart İvan, Anton, İl'yalar Isqaqtı **şığar-a** keliptiØ (İvan dede, Anton, İlyalar, Iskak'ı uğurlamaya gelmişler).*

21) Kazak Türkçesinde yönelme hâli ekini alan ismin *-a* zarf-fiil şeklindeki *bol-* yardımcı fiiliyle birleşmesi sûretiyle yapılan maksat zarfları, Türkiye Türkçesinde *(sırf)+ İsim için* şeklinde *için* edatıyla ve bazen *sırf* kelimesiyle pekişerek kurulmaktadır. *Men **sağan bola** keldim (Ben (sırf) senin için geldim).*

22) Kazak Türkçesinde çok nadir olmakla beraber, *-p* ve *-a* zarf-fiil şekilleriyle kurulan sebep zarfları, Türkiye Türkçesinde *-dığı için* şekliyle ifade

edilmektedir: *Men seni **sağın-ı-p** keldim. (Ben seni özlediğim için geldim). Täjen **bilme-y** qatelesti (Tajen bilmediği için yanıldı).*

23) Kazak Türkçesinde *-day (gibi)* ekiyle yapılan tarz zarfları, bazen *-ın* ekiyle genişleyebilmektedir. Bunlar Türkiye Türkçesinde *gibi* edatıyla yapılmaktadır: *Qalay jetelese - solay eremiz soqır **botadayın** ... (OB, 312) (Nereye sürüklerse, kör deve yavrusu gibi oraya gideriz).*

24) Kazak Türkçesinde sayı sıfatlarıyla yapılan tarz zarfları, Türkiye Türkçesinde *defa* kelimesiyle birleşmektedir: *Däl osı şaqta Alma kempir omınan turmaq bolıp **üş** umtıldı, biraq öz denesin özi köterip kete almadı, jazğan ... (Ob, 186) (İşte o esnada Alma nine yerinden kalkmayı üç kere denese de, bedenini kaldıramadı, kadıncağız...).*

25) Kazak Türkçesinde sayı sıfatlarına gelen *-(a)w* toplama eki, *-la* yapım eki ve *-p* zarf-fiil ekiyle yapılan tarz zarfları, Türkiye Türkçesinde *-(ş)ar* ekiyle ifade edilmektedir: *... bağanadan edireŋdesip, jubı jazılmay turğan jumısşılar jılıstap tarap, **birtindep** şetiney berdi (OB, 130-131) (...merak edip orada duran işçiler yavaş yavaş dağılmaya başladılar).*

26) Kazak Türkçesinde isimlerle birleşerek birleşik cümle unsuru oluşturan *eken, emes* kelimeleri, Türkiye Türkçesinde *–dığı* sıfat-fiil şeklindeki *ol-* yardımcı fiilinin olumlu ve olumsuz biçimleriyle yapılmaktadır: *Bir bağıtqa-bir maqsatpen attanğan adamdar arasında qara sudı bölip urttar qoyan-qoltıq ıntımaq bolmayınşa, ilgerilew mümkin **emestigin** uqqan (OB, 361) (Aynı istikamete doğru yol alan ve aynı amacı güden insanların arasında bir yudum suyu bile paylaşacak kadar güçlü bir birlik olmadan, ilerlemenin mümkün olmadığını anlamıştı). Bağamdap turıp, är närse öz tusında keremet **ekenine** oy közin jibergen (OB, 326) (Her şeyin zamanında iyi olduğunu anlamıştı). Suwıqtıŋ eŋ qattısı - ünsizdik **ekenin** endi ğana uqqanday Nurjan ıŋıldap äldebir ünniŋ äwenin aytqan boldı (OB, 318) (En kötü soğukluğun, sessizlik olduğunu anlayan Nurcan, şarkıya benzer bir şey mırıldanmaya çalıştı).*

ALTINCI BÖLÜM

KELİME MÜNASEBETLERİ[1]

Cümlede kelimelerin gelişi güzel yer almadığı bir gerçektir. Cümleyi oluşturan kelimeler birbirleriyle ilişki kurarak belirli bir kurala göre sıralanır. Kelime münasebetlerini sağlayan unsur, çekim ekleri, edatlar ve kelimenin sırası gibi sentaktik usullerdir. Dolayısıyla kelime münasebetleri, cümledeki unsurların arasındaki ilişkilerdir.

I. Türkiye Türkçesinde Kelime Münasebetleri[2]

Türkiye Türkçesinde bazı araştırmacılar hariç tutulursa, genellikle cümle unsurlarının arasındaki münasebetlerin üzerinde özel olarak durulmadığını söylemek mümkündür.

Cümle unsurları arasındaki münasebetleri, 1) özne-yüklem; 2) nesne-yüklem; 3) yer tamlayıcısı-yüklem ve 4) zarf-yüklem olmak üzere dört grup[3] altında inceleyen Cemiloğlu, nesne-yüklem münasebetlerini, 1) belirtili nesne-yüklem ve 2) belirsiz nesne-yüklem olmak üzere kendi arasında ikiye ayırırken (Cemiloğlu, 1994: 100-113); Biray, cümle unsurları arasındaki münasebetleri, 1) fiil-nesne, 2) fiil-zarf ve 3) fiil-yer tamlayıcısı olmak üzere üçe ayırarak incelemektedir (Biray, 1995: 53-66).

II. Kazak Türkçesinde Kelime Münasebetleri[4]

Cümlede kelimelerin birleşmesini sağlayan sentaktik usulleri 1) hâl, iyelik, çokluk ve şahıs ekleri; 2) bağlaçlar ve kuvvetlendirme edatları; 3)

---

[1] Türkoloji'de kelime münasebetleri ile ilgili bkz.: Baskakov (1956: 93-94, 1975: 197-202); Ubryatova/ Ubryatova/İPSTY (1962: 103, 159-169); Finkelşteyn/ ST (1970: 45-52); Çariyev, / ST (1974: 26-33); Nigmatov/ ST (1975: 21-26); Nigmatov/ ST (1975: 23-36); Nigmatov/ ST (1988: 3-7); Mamatov/ ST (1990: 10-19); Koklyanova, Ubrayatova/ İPSTY (1962: 39-100); Dmitriyev (1962: 358-360).

[2] Sokolov / ST (1989: 32-41).

[3] Cemiloğlu'nun görüşünü paylaşarak, cümle münasebetlerini dört grup olarak inceleyen diğer bilim adamlarına bkz.: Balkan (1998: 332-343); Sezgin (1997: 147-165); Kodal (1997: 192-203).

[4] Kazakçada kelime münasebetleri ile ilgili bkz.: Oralbayeva, Madina, Ebilkayev (1993: 214); İsayev (1973: 140-172); Amanjolov (1994: 38-66)

kelimelerin sırası ve 4) ses tonu veya intonasyon şeklinde gösteren Balakayev ve Sayrambayev, ekler vasıtasıyla gerçekleşen *sentetik bağ* ve ekler olmadan, kelimelerin sırası, edatlar ve ses tonuyla gerçekleşen *analitik bağ* olmak üzere iki büyük gruba toplamaktadırlar. Bu bağlanma usullerine dayanarak da Kazak Türkçesinde kelimelerin birbirleriyle 1) *qıyısuw* (kesişme), 2) *matasuw*[5] (sıkı bağlanma), 3) *meŋgerüw* (idare etme), 4) *qabısuw* (yan yana gelme) ve 5) *janasuw* (mesafeli birleşme) gibi beş türlü bağlanma biçimine göre birleştiklerini belirterek, onları şöyle açıklamaktadırlar:

1. *Qıyısuw*, sentaktik bağların içinde en çok kullanılanı ve özne ile yüklem arasında görülen, cümlede bağımlı unsur olan yüklemin, esas unsur olan öznenin gramatikal şekli ve gramatikal mânâsına göre şekillenmesidir.

2. *Matasuw*, kelime gruplarını oluşturan unsurlardan yardımcının esas unsura göre şekillenmesi, başka bir ifadeyle, *ağaş-tıŋ butağ-ı, sen-iŋ kitab-ıŋ* gibi, kelime grubunu oluşturan kelimelerden birinin ilgi hâli eki, diğerinin ise iyelik eki almasıdır.

3. *Meŋgerüw*, kelime grubunu oluşturan kelimelerin hâl ekleriyle birleşmesi, başka bir ifadeyle idare edilen kelimelerin, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma ve vâsıta hâli eklerinden birini alması, idare eden kelimenin ise, fiil, isim veya ikisinden oluşan birleşik türü olmasıdır. Buna göre de *meŋgerüw*, 1) *terezeni aştı (pencereyi açtı), jaylawġa şıqtı (yaylaya çıktı), qaltasınan aldı (cebinden çıkardı), jolda jattı (yolda kaldı), tünimen jürdi (gece boyunca yürüdü)* örneklerinde olduğu gibi, fiilli idare etme; 2) *qoydan juwas (koyundan (daha) uysal), oquwġa ıqılastı (okumaya istekli), qalada köp (şehirde çok)* örneklerinde olduğu gibi, isimli idare etme ve 3) *aytuwġa tilim jetpeydi (anlatmaya dilim yetmiyor), jurtqa külki bolġanmen, maġan külki emes (millete gülünç gelmekle birlikte, benim için gülünç değil), sözin maqul kördik (sözlerini doğru bulduk)* örneklerinde görüldüğü üzere, ortak idare etme olmak üzere kendi arasında üçe ayrılmaktadır.

---

[5] *Matasuw: "bir daha çözülmeyecek kadar bağlanma" anlamına gelir. İsim tamlamalarında birinci ismin ilgi hâli ekini alması, ikinci unsuru iyelik eki almaya mecbur etmesi veya tam tersine iyelik eki almış bir ismin ilgi hâli ekini alan ismi istemesi göz önünde bulundurulursa, bu terimin anlamı daha iyi anlaşılacaktır (B.M.).*

4. *Qabısuw,* kelime grubunu oluşturan kelimelerden yardımcının, esas unsuruyla yan yana gelerek eksiz birleşmesidir. Böyle birleşen kelimelerin yeri genellikle sabittir ve aralarına kelime almaz. Ancak bazıları, birbirlerinden uzak durup da birleşebilirler. Bu tür birleşmelere de (5) *janasuw* denilir[6] (Balakayev, Sayrambayev, 1997: 40-42).

Hemen hemen Balakayev ve Sayrambayev'in görüşlerini paylaşan Amanjolov, *matasuw (sıkı bağlanma)* biçimini *meŋgerüw (idare etme)* biçiminin arasında nitelendirerek, cümle unsurları arasındaki münasebetleri, 1) qıyısuw, 2) meŋgerüw, 3) qabısuw ve 4) janasuw olmak üzere dörde ayırmaktadır (Amanjolov, 1994: 145-148, 236-239, 262-268).

Janasuw biçiminden başkalarını kabûl etmekle birlikte, *qıyısuw* biçiminin, kelime gruplarıyla değil, cümleyle ilgili olduğunu ileri süren Ahanov, *matasuw* ile *qıyısuw* biçimlerinin benzer tarafları olmakla birlikte, *qıyısuw* biçiminde yardımcı unsurun esas unsura göre şekillendiği; *matasuw* biçiminde ise, esas unsurun yardımcı unsura göre şekillendiği; ayrıca Türk lehçelerinde *matasuw* biçimiyle kelime grupları; *qıyısuw* biçimiyle de cümlenin teşkil olunduğunu belirtmektedir. Yazar, *qabısuw* biçiminin, eksiz olmanın dışında ayrıca kelimelerin yer sırasına göre de birleşme biçimi olduğu, dolayısıyla *köz äynek (göz camı (gözlük)) - äynek köz (cam göz), qalta saġat (cep saati) - saġat qalta (saat onan cep)* örneklerinde görüldüğü üzere, kelimelerin yerlerinin değişmesiyle mânâlarının da değiştiğine dikkat çekmektedir (Ahanov, 1993: 379-382).

Argınov, *janasuw* biçiminin genellikle tarz ifade eden zarflardan başka zarf türleri ile edatlarla birleşen kelimelerin birleşme biçimi olduğuna dikkat çekmektedir: ***Bıyıl*** *da sovet eli zor tabısqa jetti;* ***kommunizmge qaray*** *ilgeri jıljıdı (Bu yıl da Sovyet halkı büyük başarılara imza attı, komünizme doğru ileri adım attı)* (Argınov, 1974: 18-34).

---

[6] Kazakçada beş türlü birleşme biçimi ve onların tanımı hemen hemen aynıdır. Daha derin bir bilgi almak için ayrıca bkz.: Balakayev, Sayrambayev (1997: 42-98); Amanjolov (1994: 145-148, 236-239, 262-268); Ahanov (1993: 379-382); Argınov (1974: 18-34).

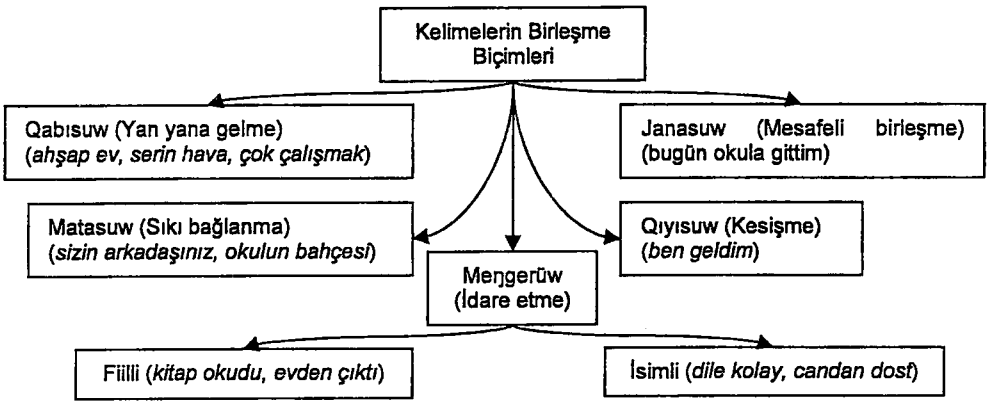

Şekil 33. Kelimelerin Birleşme Biçimleri

III. Kelime Münasebetleri İle İlgili Değerlendirmeler

A. Genel Değerlendirme

1. Kazak Türkçesinde kelimeler arasındaki sentaktik münasebetler, 1) *qıysuw, 2) matasuw, 3) meŋgerüw, 4) qabısuw* ve 5) *janasuw* olmak üzere beşe ayrılırken; Türkiye Türkçesinde böyle bir adlandırma söz konusu olmamakla beraber, *yüklem - nesne münasebeti, yüklem - zarf münasebeti* şeklinde cümle unsurlarının adlarıyla ifade edilmektedir.

2. Kazak Türkçesinde *qıysuw,* özne ile yüklem arasındaki münasebettir. Nitekim Türkiye Türkçesinde buna *özne-yüklem münasebeti* denmektedir.

3. Kazak Türkçesinde *matasuw,* ilgi hâli ekini alan isim ile iyelik eki alan isim arasındaki münasebettir. Bu, Türkiye Türkçesinde isim tamlamaları ve iyelik gruplarındaki unsurların birbirleriyle olan ilişkilerinde görülmektedir.

4. Kazak Türkçesinde *meŋgerüw,* hâl eklerini alan isimler ile isim veya fiil arasındaki münasebettir. Türkiye Türkçesinde bu, *nesne - yüklem, tümleç - yüklem münasebetleri* şeklindedir. Kazak Türkçesindeki *esim meŋgerüw* adı verilen hâl eklerini alan isimlerin birleşmesinin Türkiye Türkçesindeki mukabili, *datif, lokatif, ablatif kelime gruplarıdır.*

5. Kazak Türkçesinde *qabısuw,* kelimelerin her hangi bir ek veya şekil almadan yan yana gelerek birleşmesi demektir. Bu, isim ile isim, sıfat ile isim,

sayı sıfatı ile isim, zamir ile isim, zarf ile isim, zarf ile fiil gibi şekil almadan birleşen kelimelerin arasında görülmektedir. Bunlardan isim ile isim arasında olanları, Türkiye Türkçesindeki *takısız isim tamlamaları;* sıfat, zamir, sayı sıfatı ile isim arasındaki münasebet, Türkiye Türkçesinde *sıfat- tamlamaları;* zarf ile fiil arasındakiler, *fiil grubunun* mukabilidir; zarf ile isim arasındaki münasebet, Türkiye Türkçesinde metot olarak ele alınmamaktadır: (*Şalğın äsirese* ***bıyıl eresen*** *(OB, 470) (Ot, özellikle* ***bu yıl çok gürdür)***.

6. Kazak Türkçesinde *janasuw, qabısuw* usulüne çok benzemekle beraber, ondan farkı, birleştiği kelimeyle ondan uzakta durarak da ilişki kurabilmesidir. Bu usul de, Türkiye Türkçesinde metot olarak ele alınmamaktadır.

B. Yapı Bakımından Değerlendirme

1. Bazı Farklılıklar Gösteren Ortak Yapılar

1) Özne – Yüklem Münasebeti (*Qıyısuw)*

Türkiye Türkçesinde 3. çokluk şahısta özne, yüklemiyle sayı bakımından uyum sağlarken; Kazak Türkçesinde yüklem 3. teklik şahısta kullanılmaktadır: *Öğrenciler dışarı çıktılar. Balalar awlada oynadı* ***Ø*** *(Çocuklar bahçede oynadılar).*

2) İsim Tamlamaları, İyelik Grupları (*Matasuw):*

a. Türkiye Türkçesinde *isim + İHE –dığı+İE isim* şeklinde kurularak iyelik grubu oluşturan yapılar, Kazak Türkçesinde *isim Ø –ğan Ø isim* şeklinde hiçbir şekil almadan kurulmaktadır: *İnsanın* ***sevdiği bir ev*** *olunca kendisine mahsus bir hayatı da olur (AHT, 38). Yüzlerce görünmeyen ağzın* ***üfle****diği* ***ney*** *nağmeleri ve onun etrafında bu musikî ile beraber büyüyen, değişen, ilerleyen sessizlik (AHT, 186). Macide* ***sev****diği insanları gözü kapalı dinlerdi (AHT, 193). Nege* ***biz Ø****, öndirdey öndirdey jigitter isti bolıp aydalıp kelgendey köz-****ge körinbeytin****, äzirşe belgisiz, biraq iştey sezip jür****gen Ø qorşaw****dıŋ ortasında bayağınıŋ qulaq kesti quldarınday, mäŋgirgen küyde*

*mäŋgi tınıştıqtı şuwaqtap jüre berüwimiz kerek (OB, 135) (Bizim gibi güçlü ve sağlıklı adamlar neden sanki sürgüne gönderilmiş mahkûmlar gibi, şimdilik göz-**le görülmeyen**, ancak varlığını hissettiğimiz kuşatmanın (kafesin) ortasında eski zamanların köleleri gibi sessiz sedasız uyukladığımız hâlde ilelebet uzayacak sükûneti himaye etmeye devam etmeli?). Bul ken basşılarınıŋ ruqsatınan tıs, **özimiz Ø** uyımdastırġan **Ø sayasi habar** keşi edi (OB, 130) (Bu maden ocağı idarecilerinin izni olmadan, bizim düzenlediğimiz siyasî bir toplantı idi).*

b. Kazak Türkçesinde isim tamlaması şeklinde kurulan *–nıŋ biri* yapısı, Türkiye Türkçesinde *–dan biri* şeklinde akkuzatif grubu olarak kurulmaktadır: *Karşı tepeler-**den birinin** kenarı kızarmıştı (AHT, 180). Tağı da Alla Pugaçeva'nın änderi-**niŋ biri eken** (OB, 309) (Yine Alla Pugaçeva'nın şarkılarından biriymiş).*

c. *Var (bar)* kelimesiyle kurularak sahiplik bildiren yapılar, Türkiye Türkçesinde genellikle iyelik grubu şeklinde kurulurken; Kazak Türkçesinde genellikle bulunma hâliyle ifade edilmektedir: *Men-**de** onday talant **bar** dep oylamaymın, **degenmen** Maqan men Qayızdıŋ aldında "Alpamıştı" öz önerim jetkenşe aytıp beremin (Ben-**im** öyle bir yeteneğ**imin** **olduğunu** zannetmiyorum, bununla beraber Makan ile Kayız'ın huzurunda "Alpamış"ı elimden geldiği kadar söylerim).*

d. Kazak Türkçesinde *isim tamlaması* şeklinde kurulan *kerek joq (gerek yok, lazım değil)* gibi yapılar, Türkiye Türkçesinde yalın hâlde yapılmaktadır: *Men sekildi möŋirep aylıqqa qarap otırġan aşıq awızdar-**dıŋ** tükke qajet-**i joq** (OB, 368) (Benim gibi maaşla geçinen aptal enâyilere gerek yoktur. Bos şananı süyretüw üşin eşqanday aqıl-**dıŋ**, filosofiya-**nıŋ** qajet-**i joq** (OB, 311) (Boş kızağı çekmek için hiç akla, felsefeye gerek yok)*

e. Kazak Türkçesinde iyelik grubu veya isim tamlaması şeklinde kurulan bazı yapılar, Türkiye Türkçesinde yalın hâlinde yapılmaktadır: *men-**iŋ** jas-ı-**m**-da birew - ben **Ø** yaş **Ø**-ta biri*

3) İdare Etme (*Meŋgerüw)*

a. Türkiye Türkçesinde bulunma hâliyle ifade edilen yapılar, Kazak Türkçesinde ayrılma hâliyle ifade edilmektedir: *Bunu bu sabah önündeki Fransızca gazete-**de** **okumuştu** (AHT, 85). Daha garibi hiç kimsenin bu fevkalâdeliği on-**da** **sezmemesiydi** (AHT, 133). Sümbül Sinan şimdi onun ruhun-**da** **konuşuyor**, ona büyük sükûnetler vâdediyor (AHT, 190). Bu uzun bıyıklı kocaman adamın oyun icat etmekteki maharetini ben, başka kimse-**de** **görmedim** (RNG, 12). Bir an için Hak ile Hak olan ruh, kendini ve gayesini geniş zaman ve mekan-**da** **arıyor**,eşyanın uykusunu sarsıyor, her şeyin özüne eğiliyor, büyük uzletlerde kapanıyor, kehkeşanlar atılıyor, her yer-**de** kendi hasretine benzer hasret, kendi susuzluğuna benzer susuzluklar **buluyordu** (AHT, 266). Alqara aspan-**nan** tağı bir samolyet uştı (OB, 31)(Bulutlu gökyüzünde bir uçak daha uçtu). Oylap tursa, on bes jıl jıl meken jay bolğan Taldı-özektiŋ boy-ı-**nan** zäredey özgeris **tappağan eken** (OB, 18) (Düşünüyor ama, on beş yıl mesken tuttuğu Taldı-özek'te hiçbir değişiklik bulamıyor). Onıŋ özi de endigi pananı mal tuyağı men qotan-qoranıŋ irgesi, yağni kiyiz üydiŋ maŋay-ı-**nan** **izdep,** üp etip jel tursa boldı, törge şığadı (OB, 31) ((Kum), artık hayvanların ayaklarının altı, ağıl ve çadırın etrafında kuytu bir yer arıyor, rüzgâr esti mi, hemen yukarıya doğru çıkıyordu). Şınında da, Barhannıŋ üyi-**nen** Äliqul basaqruwşı bolğalı bir maldıŋ **basın müjimepti** (OB, 28) (Gerçekten de Elikul başkan olalı, Barhan'ın evinde yemek yememiş). İvan-**nan** qoğamğa jat minezder **izdey** **bastağanda**, bağanadan edireŋdesip, jubı jazılmay turğan jumısşılar jılıstap tarap, birtindep şetiney berdi (OB, 130-131) ((Şhtinskiy) İvan'da topluma aykırı özellikler aramaya başladığı zaman, orada duran işçiler yavaş yavaş dağılmaya başladılar). Men sizdi qay-**dan** **kördim**? – Qonaq üy-**den** bolar (OB, 410) (Ben sizi nerede gördüm? – Misafirhanede belki de). Şığıs-**tan,** Ayırtawdıŋ oŋtüstiginen **taŋ** **bilindi** (OB, 356) (Doğuda, Ayırtav'ın güneyinde şafak sökmeye başladı).*

b. Tam tersine Türkiye Türkçesinde hem ayrılma hem de bulunma hâliyle ifade edilen yapılar, Kazak Türkçesinde bulunma hâliyle ifade edilmektedir: *Neriman ön-**den** **yürü**yordu (RNG, 39). Ülkender al-**da**, balalar*

*aldı-**da** ketip bara jatır edi (Büyükler önden, küçükler arkalarından gidiyorlardı).*

c. Türkiye Türkçesinde bazı ayrılma hâli ekiyle ifade edilen yapılar, Kazak Türkçesinde vasıta hâliyle yapılmaktadır: *Kâmran, bahçelerin arası-n-**dan** yavaş yavaş eve dönerken iyiden iyiye akşam olmuştu (RNG, 367). Äsem gülderdiŋ arası-**men** zäwlim üyge qaray bettedik (Güzel çiçeklerin arasından köşke doğru yaklaşıyorduk).*

d. Türkiye Türkçesinde bazı vasıta hâliyle ifade edilen yapılar, Kazak Türkçesinde yalın veya bulunma hâli ekiyle ifade edilmektedir: *Kilisede mum ışıkları, org-**la** **çal**ınan ilahiler, her tarafı dolduran bahar çiçekleri kokularıyla barışarak bir kat daha ağırlaşan günlük ve ödağacı dumanları içinde yapılan bu nişan töreni pek güzel bir şeydi (RNG, 31).*

e. Türkiye Türkçesinde *vakit* kelimesinin *ile* edatını almasıyla kurulan zaman zarfı, Kazak Türkçesinde bulunma hâliyle ifade edilmektedir: *Vaktiy**le** nazik ayaklarına yedikleri taşı unutmamışlardır sanırım ... (RNG, 30).*

f. Kazak Türkçesinde bazı vasıta hâliyle ifade edilen yapılar, Türkiye Türkçesinde ayrılma hâliyle ifade edilmektedir: *Oquwġa erte-**men** baramaz (Okula erken**den** gideriz).*

g. Kazak Türkçesinde bazı yönelme hâliyle ifade edilen yapılar, Türkiye Türkçesinde bulunma hâliyle ifade edilmektedir: *Jumısşılardıŋ köbi sasıq baraqtan qaşıp ağaş tübi-n-**e**, aşıq aspan astı-n-**a** **tüneytin** (OB, 129) (İşçilerden çoğu, kokan barakadan çıkıp ağaçların dibin**de**, açık hava**da** uyurlardı). Biraq, Nurlannıŋ mınaw appaq düniyege ... ornata bastağan suluwlıq kümbezi qulağan qalpında qaldı ... bıt-şıt (OB, 495) (Ancak, Nurlan'ın bembeyaz âlemde kurmaya başladığı güzellik kubbesi düştü ... param-parça oldu). **Qıysaya** **ketiŋder** otırġan jerleri-**ŋe** (OB, 300) (Oturduğunuz yerde uzanıverin).*

h. Kazak Türkçesinde bulunma hâliyle ifade edilen yapılar, Türkiye Türkçesinde yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Mun-**da** asıqpaytındar ġana keledi (OB, 391) (Buraya sadece acele etmeyenler gelir). Birinşiden, mınaday ar-uyattan bezgen kelinşek üşin qala salġanıma, ekinşiden osın-**da** beker **kelgenim** (OB, 386) (Önce bunun gibi hâyâ, namus nedir bilmeyen bir kadın*

*için şehir yaptığım; sonra da buraya geldiğim için pişmanım). Qısqası, sovhoz qay-**da** jumsasa – son-**da** ... (OB, 312) (Hâsılı, sovhoz nereye gönderirse, oraya...).*

i. Kazak Türkçesinde bazı vasıta hâliyle ifade edilen yapılar, Türkiye Türkçesinde *boyunca* edatıyla ifade edilmektedir: *Ekewi uzın köşe-**men** jürdiØ (İkisi uzun sokak **boyunca** yürüdüler)*

j. *Aş- (as-)* fiili, Türkiye Türkçesinde bazen ayrılma hâli ekini alan kelimeyle de birleşmekle beraber, yükleme hâli; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan isimle birleşebilmekle birlikte, genellikle ayrılma hâli ekini alan isimle birleşmektedir: *Saatlerce kırlarda serserilik eder, bahçenin çitleri üzerin-**den aş**arak yemiş çalardık (RNG, 27). Jasım qırıqtan astı (OB, 381) (Yaşım kırkı geçti). Olar taw-**dan** asıp ketti - Olar taw-**dı** asıp ketti (Onlar dağı aştılar). ... olar qar jamılğan asqar-**dan asa almay** uzaq tırmısqanday ... (OB, 376) (... onlar karla örtülü geçidi geçemiyor çabalayıp duruyorlar).*

k. *Atla- (atta-)* fiili, Türkiye Türkçesinde yükleme hâli; Kazak Türkçesinde hem ayrılma, hem de yükleme hâli ekini alan isimlerle birleşebilmektedir: *Ol ot-**tan** attap ötti - Ol ot-**tı** attap ötti (O, ateşi atladı).*

l. *Bak- (baq-)* fiili, Türkiye Türkçesinde yönelme hâli; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan isimle birleşmektedir: *Hatıralarına çöken bu dumandan bahsederken, gözlerini de bir duman görüyor, başını yana çevirerek uzaklar-**a bakıyordu** (RNG, 376)*

m. *Başla- (basta-)* fiili, Türkiye Türkçesinde yönelme hâli; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan isimlerle birleşmektedir: *Tevfik Bey'in oğlu küçük bir hüsnüniyetle iş-**e başlayıp** küçük zevk düşkünlüğünde çehresini tamamlayan tanzimattı (AHT, 156). Ömir degen uzaq sapar-**dı** birge **bastasaq ta,** birge ayaqtaw mümkin emes eken) (OB, 380) (Hayat adlı uzun yolculuğa birlikte çıksak da, birlikte bitirmek mümkün değilmiş).*

n. *Başla- (basta-)* menşe, başlama süreci ifade ettiği zaman, Türkiye Türkçesinde vasıta hâli; Kazak Türkçesinde ayrılma hâli ekini alan isimle birleşmektedir: ***-dan bastaluw** - **-la başlamak**: Qazaq tilinde qurmalas söylemderdiŋ jüye-jüyege bölünüwi Bayrtursunov-**tan bastaladı.** (Kazakçada birleşik cümlenin sınıflandırması Baytursunov'la başlar).*

o. Türkiye Türkçesinde *–maya başla-* şeklinde mastarın yönelme hâli ekini almasıyla kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *– a* zarf-fiiliyle karşılanmaktadır: *O kadar ki, aradan birkaç hafta geçince mektebe yatılı girdiğine üzül-**meğe başladı** (AHT, 38). Dün gece, geç vakit bataklık tarafından silah sesleri gelmeye başladı (RNG, 222). Jastar şıdamsızdıq tanıtıp, ayqaylap muzıykanttardı şaqıra bastadı (OB, 391) (Gençler sabırsızlanıp bağırarak sanatçıları çağırmaya başladı).*

p. *Bin- (min-)* fiili, Türkiye Türkçesinde yönelme hâli; Kazak Türkçesinde yönelme hâli ekini alan isimle birleştiği gibi, yükleme hâli ekini alan isimle de birleşebilmektedir: *Luiza aytadı, - dedi Anna, atqa minüwdi üyretsin, dep (OB, 464) (Anna, "Luiza, "bana ata binmeyi öğretsin diyor" dedi). At-**tı** mindim (Atı bindim).*

q. *De- (de-)* fiili, Türkiye Türkçesinde yönelme hâli; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan isimle birleşmektedir: *Ameliyat-**a** terzilik **diyor** (RNG, 323). Bir kempir bir kempir-**di** äje **deydi** (Bir yaşlı kadın diğerine "nine" der).*

r. *Evlen- (üylen-)* fiili, Türkiye Türkçesinde vasıta hâli; Kazak Türkçesinde yönelme hâli ekini alan kelimelerle birleşmektedir: *Ol oylaytın – tezirek er jetsem eken, oquwdı tämamdap, awıldan ketsem eken, bälkim **üylensem ... kimge**? (OB, 447) (O düşünür, hâyâl kururdu: çabuk büyüsem, okulumu bitirip köyden gitsem, belki de evlensem ... (ama) kiminle?). Budan bes jıl burın däl osınday qaraşanıŋ küzinde äyeli Jumagül-**ge üylengen** (OB, 18) (Bundan beş yıl önce bugünkü gibi Kasım ayında eşi Cumagül'le evlenmişti).*

s. *Gez- (kez-)* fiili, ikilemeli kelimelerle birleştiği zaman, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Kazak Türkçesinde de onlar yükleme hâli ekini alır. Ancak Türkiye Türkçesinde genellikle belirsiz nesne olarak kullanılmasına karşılık, Kazak Türkçesinde belirli nesne olarak kullanılmaktadır: *Ol taw-taw-**dı kezip** jür (O, dağ dağ Ø geziyor)*

t. *Gör- (kör-)* fiili, her iki lehçede de yükleme hâli ekini alan isimle birleşmektedir. Ancak Kazak Türkçesinde *Jaqsı-**nı** körmek üşin* atasözünde geçen *jaqsını körmek* ifadesi, Türkiye Türkçesinde *İyi şey, görmek içindir*

şeklinde ismin yalın hâlinde olmasıyla ifade edilmektedir. Aynı şey *Jeti klastı bitirgen-**di** almadı (Yedi sınıf Ø bitireni almadılar)* örneği için de söz konusudur.

u. *Gecik- (keşik-)* fiili, Türkiye Türkçesinde yönelme hâliyle; Kazak Türkçesinde yönelme hâliyle ifade edildiği gibi, ayrılma hâliyle de ifade edilmektedir: *Sabaq-**tan keşigip bara jatırmın.** (Derse **geç kalıyorum).***

v. *Haber sor- (habar sura-)* fiili, Türkiye Türkçesinde ayrılam hâli ekini alan kelimeyle birleşebilirken; Kazak Türkçesinde isim tamlaması şeklinde kurulmaktadır: *Terbiye icabı evdekiler-**den haber sor**duktan ve onlara komplimanlarımı gönderdikten sonra kutularımı koltuğumun altına sıkıştırarak çıkmaya hazırlanıyordum (RNG, 56).*

w. *İstifade et-/ yararlan-* fiili, Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan isimle birleşmektedir: *Yolda Nuran, İclâl'in ayakkabısiyle uğraşmasın-**dan istifade ederek** ona yavaşça, eve gelmesinin münasip olmayacağını söylemişti (AHT, 129). Osınşama baylıqtıŋ ortasında otırıp, ġalamat tehnika-**nı paydalansaq ta**, orta ġasırlıq qol küşimen ornatqan arhitekturanıŋ biyigine köterile almawımız – urpağımızdan uyat emes pe? (Bu kadar zenginliklere sahip olmak ve mükemmel teknolojiden istifade etmekle birlikte, el gücüyle yapılan orta asır mimarî eserlerinin seviyesine ulaşamamamız, insanlığın önünde ayıp değil mi?).*

x. *Kıy- (qıy-)* fiili, Türkiye Türkçesinde yönelme; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşmektedir: *Osınşalıq kespirsiz ulan-ġayır dala-**nı** şekpen kiygen qazaqtıŋ ġasırlar boyı **qıymawı,** anaw qıp-qızıl, äri sup-sur josıġan qumdı jer jännatına bala**p** qanşama qorlıq, qanşama zorlıq körip azsın, tozsın, taŋdayı kebersip, şölden qatalap ölsin, jan bağıp, özge el özge jurttan jumaq izdep, köşip ketpey, osı sorda, osı qatıgez qumda raqattana jan tapsıruwı – nelikten? (OB, 31) (Kazakların, bu uçsuz bucaksız bozkıra asırlar boyunca kıyamamaları, kıp-kırmızı ve rengi soluk göçüp duran kumu cennet atfederek, ne kadar zorluk ve çile çekse, ne kadar damakları yapışarak çölden ölse bile, canlarını korumak için, başka diyar başka memlekette cennet aramadan, başka yere taşınmadanp bu zâlim ve acımasız kumda memnuniyetle can vermeleri neden acaba?)*

berdi (OB, 135) (İvan'ın başına gelenler size de olacak, belâ aramayın, savaşa gönderecek olursak, size sormayacağız, diye ikaz etti)

ee. *Söz et- (söz et-/qıl-)* birleşik fiili Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan isimle birleşmektedir: *Dün siz-**den söz ettik**. Men-**i söz etip jatırsıŋdar ma**? (Benden mi söz ediyorsunuz)*

ff. *Şüphe et- (şübälan-)* birleşik fiili, Türkiye Türkçesinde bazen yönelme hâli ekini alan kelimelerle birleşebilmekle beraber, genellikle ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazak Türkçesinde yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşmektedir: *Fakat, küçükhanımı bir gece misafir etmek şerefi onlar için o kadar büyük bir şeydi ki, sözlerim-**den şüphe et**mediler (RNG, 114). Fakat camın altındaki anahtar deliğinden bu kızın bizi gözetlediğin-**e** hiç **şüphem yoktu** (RNG, 56). On-**a ne şüphe** ... (RNG, 35). (Ne mutlu bana).*

gg. *Tat- (tat-)* fiilinin, Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleştiği yapılar, Kazak Türkçesinde yükleme hâliyle ifade edilmektedir: Türkiye Türkçesinde *Bu börek-**ten** daha hiç tatmadım. Bul bulaqtıŋ suw-ı-**n** özin bir **tatıp körşi** (Bu pınarın suyundan tat).*

hh. *Utan- (uyal-)* fiili, Türkiye Türkçesinde hem ayrılma hem yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Hocama yaptığım-**dan utanıyordum** (RNG, 25). Sonsoŋ Barhanğa jalt burıldı da, öz qılığı-**na** özi **uyalğanday**, janarın tömen saldı (OB, 21) (Sonra birdenbire Barhan'a baktı ve yaptığından utanmış gibi bakışlarını aşağı indirdi).*

ii. *Vur- (ur-)* fiili, Türkiye Türkçesinde hem yükleme hem de yönelme hâli ekini alan kelimelerle birleşirken; Kazak Türkçesinde yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşmektedir: *Topuklarımla merdiven tahtaların-**a vurarak**, kapılara çarparak odama çıktım (RNG, 30). Aşuwın sodan alğısı kelgendey esik-**ti** bir **urdı** (Sanki bütün intikamını ondan almak istercesine kapıya vurdu).*

jj. *Yüz- (jüz-)* fiili, Türkiye Türkçesinde bulunma hâli; Kazak Türkçesinde genellikle bulunma hâli ekini alan kelimelerle birleştiği gibi, ayrıca yönelme hâliyle de ifade edilmektedir: *Demek, adamdı sınaw üşin*

*qıyındıqtan göri üyip-tögilgen baylıq pen baqıttıŋ aydını-n-**a jüzdirüw kerek** şığar (OB, 388) (Demek, insanları denemek için zorluktan ziyâde dökülüp saçılan servet ve mutluluğun deryasında yüzdürmek gerek). Sizi Akdeniz'**de yüzmeyi** denemelisiniz.*

kk. Kazak Türkçesinde genellikle yönelme hâliyle ifade edilen yapılar, Türkiye Türkçesinde *için, hakkında, -la ilgili* gibi farklı edatlarla karşılanabilmektedir: *... Seyitquldıŋ suretin köredi, **oğan jazılğan** maqalanı oqıydı (OB, 16) (... Seyitkul'un resmini görür, **onun hakkında yazılan** makaleyi okur). Raqmet komplimentiŋiz-**ge** (OB, 393) (İltifatlarınız için teşekkür ederim). Adamdar az ğana ğumırın tez ötkizüw-**ge jan uşıra jügirip jürgeni** (OB, 390) (İnsanlar, kısa hayatlarını çabuk geçirmek için can atar dururlar). ... kisi bası bes somnan aqşa töleŋder jambas aqı-**ğa** (OB, 300) (Kişi başına gece kaldıklarınız için beşer som ödeyin). Öziŋiz bilesiz, otağası dese, ma-**ğa**-n **bäribir** ... (OB, 30) (Siz bilirsiniz, efendim, **benim için** fark etmez). Mınaw qarğıs atqan jerde qalıp qoyuwğa men de bel bayladım. Mümkin az jılğa, bälkim mäŋgilik**ke**, äzirşe özim de bilmeymin) (OB, 380) (Ben de bu kahrolası yerde kalmaya karar verdim. Belki de az süre için, belki de ilelebet, şimdilik ben de bilmiyorum). Seni hiç olmazsa bir mevsim **için**, iki ay **için** annene göndereyim (RNG, 14).*

ll. Türkiye Türkçesinde *üç-**te biri*** şeklinde bulunma hâliyle ifade edilen yapılar, Kazak Türkçesinde ayrılma hâliyle ifade edilmektedir: *Türkiye, Kazakistan'ın dört-**te biri** kadardır. Su adam organizminiŋ törtten birin quraydı (İnsanın vücudunun dörtte üçünü oluşturuyor).*

mm. Türkiye Türkçesinde *ay-**da bir,** hafta-**da iki*** gibi lokatif grubu şeklinde kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Biz de Hüseyin'le **günde** en aşağı **beş nöbet** kavga ederdik (RNG, 13). Siz, apa, **künine toğız jüz kilogramm** jük kötergen ekensiz ... (OB, 178). (Anne, siz günde dokuz yük kilogram yük kaldırmışsın).*

nn. Üleştirme sayısı, Kazak Türkçesinde ayrılma hâli, Türkiye Türkçesinde *–(ş) ar* keiyle ifade edilmektedir: *Qatar otırğan eki qıstaqqa bir motor-**dan** beriletin (OB, 26) (Komşu oturan iki eve ortak bir(er) motor verilirdi). ... kisi bası bes som-**nan** aqşa töleŋder jambas aqığa (OB, 300)*

(Kaldığınız her gece için kişi başına beşer som ödeyin). Basamakları **ikişer ikişer** atlayıp şarkı söyleyerek bahçeye doğru koşuyordum (RNG, 76). *Qonaqtar* ***ekew-üşewden*** *kete bastadı (Misafirler ikişer üçer dağılmaya başladı).*

oo. *Dolu/dol- (tolı/ tol-)* ismi, Türkiye Türkçesinde vasıta hâliyle; Kazak Türkçesinde yönelme hâli ekini alan isimle birleşmektedir: *Nuran'ın yüzü billûr bir kâse gibi bu parıltı-**y-la doluydu** (AHT, 185). Karanlık su, yıldızların uzattığı büyük mücevher salkımlariy-**le dolar**... (AHT, 206). Aq qar, kök muzdıŋ ortasında adasıp, sergeldeŋge tüsken azap-**qa tolı** künder men tünderdiŋ alğaşqı adamın aymalap süyüwge bar (OB, 366) (Beyaz kar ve buzun ortasında yollarını kaybettikleri çileli gündüz ve gecelerin ardından karşılarına çıkan ilk kişiyi öpmeye hazır idiler).*

pp. *Ruhsat (ruqsat)* kelimesi Kazak Türkçesinde ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşebilirken; Türkiye Türkçesinde isim tamlaması şeklinde kurulmaktadır: *Muğalim-**nen ruhsatsız** klastan şığuwğa bolmaydı (Öğretmen-**in izni olmadan** sınıftan çıkılmaz).*

qq. *Hakk* kelimesi, genellikle yönelme hâli ekini alan kelimelerle birleşebilirken, bazen bulunma hâli ekini alan kelimelerle de birleşebilmektedir. Bunlar, Kazakçada yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Hasılı arkadaşlarımın beni aralarına almamak-**ta hakları vardı** (RNG, 32).*

rr. Türkiye Türkçesinde ilgi bildiren *–a karşı* yapısı Kazak Türkçesinde *degende aldında* şeklinde farklı yapılarla ifade edilmektedir: *Arkadaşlarım ban-**a karşı** adeta bir esrar kumkuması kesilirlerdi (RNG, 31). Fazla olarak da böyle şeyler-**e karşı** son derece mutaassıptım (RNG, 31). Hayatını kırdığın bu biçare-y-**e karşı** senin bir borcun var, bu ayrılık günlerinde kuvvetli ve sakin olmak; mümkün olduğu kadar ona gayret vermek... (RNG, 390)*

ss. *Yana (jaq)* edatı, Türkiye Türkçesinde ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazak Türkçesinde isim tamlaması veya iyelik grubu şeklinde kurulmaktadır: *Sen kim-**den yanasın**? Ol ärqaşan men-**iŋ jağımda** (O her zaman benden yanadır).*

tt. *Göre (göri)* edatı, Türkiye Türkçesinde yönelme hâli; Kazak Türkçesinde ayrılma hâli ekini alan kelimelerle birleşmektedir: *Bälkim*

*Nurlandı öz şeşesi-**nen göri** kindik şeşesi köbirek emizgen şığar (OB, 457) (Belki de Nurlan'ı kendi annesine göre göbeğini kesen süt annesi daha çok emzirmiştir).*

uu. Türkiye Türkçesinde *birisi adına* gibi yönelme hâliyle ifade edilen gruplar, Kazak Türkçesinde ayrılma hâliyle ifade edilmektedir: yapılarda şeklinde yönelme h *Al Jumagül bolsa, betinen otı şığa, bükil semyası, ata-babası **atınan** uyaldı (OB, 28) (Cumagül ise, yüzüne ateş basarak, bütün ailesi, dedeleri adına utandı). Mümtaz, yengesi **namına** mühürledi (AHT, 65).*

vv. Türkiye Türkçesinde *-dan kalma* yapısı, Kazak Türkçesinde *–dan qalğan* şeklinde yapılmaktadır: *Ücretin gümüş çeyrek, fakat bahşişin bazen mecidiye ve hattâ sarı lira olduğu devirler**den kalma** bir yaşama rahatlığı vardı (AHT, 204). Bu huy, her halde Hüseyin'le oynadığım oyunlar**dan kalma** bir şey olacak (RNG, 12). Ol jüzik äjem-**nen qalğan** köz edi, joğaltıp aldım (O yüzük, ninemden kalan hatıraydı, kaybettim).*

ww. Türkiye Türkçesinde *kendi kendine* grubu, Kazak Türkçesinde *öz-özi-**men*** şeklinde vasıta hâliyle ifade edilmektedir: *Çocukların arasına karışmaktan hoşlanmaz; elleri ceplerinde **kendi kendine** deniz kenarında dolaşır, yahut ağaçların altında kitap okurdu (RNG, 18). **Öz-özimen** kübirlep bir närseler aytadı (Kendi kendine bir şeyler söylüyor).*

xx. Türkiye Türkçsinde yaş ifade eden yapılar bulunma hâliyle ifade edilirken; Kazak Türkçesinde *–da(ğı) (-daki)* şeklinde kurulduğu gibi, *-ta* şeklinde iyelik almadan yapılmakta; *-ar* şekliyle de ifade edilmektedir: *Ben, **yirmi yaşın-da** postunu sudan kurtarmış bir insanım, canım nasıl isterse öyle yaşarım (RNG, 120). Dört yaş-**ı-m**-daydım (RNG, 11). **On jasar** "özi" sol külimsiregen küyi, äne, alıstap baradı (OB, 269) (On yaşında olan "kendisi" işte orada yavaş yavaş uzaklaşıyor).*

yy. Türkiye Türkçesinde *aradan geç-* grubu, Kazak Türkçesinde bulunma hâliyle ifade edilmektedir: *Ara-**dan** seneler geçti (RNG, 9). Ara-**da** on kün ötkende Aqanımnan hat keldi (OB, 140) (Aradan on geçince Akanım'dam mektup geldi).*

zz. Türkiye Türkçesinde *ertesine* zaman zarfı, yönelme hâli ekini alırken; Kazak Türkçesinde bulunma hâli ekini almaktadır: *Ol erteŋin-**de** sabaqqa barmay qaldı (OB, 465) (O, ertesi gün derse gitmedi).*

aaa. Türkiye Türkçesinde zaman anlamlı kelimelere gelen *–ca* eki, Kazak Türkçesinde *boyı* edatıyla ifade edilmektedir: *... günler-**ce** büyük adam gibi, açlık grevi yaptım (RNG, 12). **Künder boyı** när tatpadı (Günlerce ağzına bir şey koymadı).*

bbb. Türkiye Türkçesinde *diye* ile yapılan kelime grupları, Kazak Türkçesinde *degen* şeklinde yapılmaktadır: *Sonra köylerden birinde **Fatma diye** kimsesiz bir Arap kadını bulmuşlar (RNG, 11). Qazaqta "Jazmıştan ozmış joq" degen söz bar (Kazaklarda "Mukadderin önüne geçilmez" atasözü vardır).*

ccc. Türkiye Türkçesinde *adında/ isminde* şekliyle birleşen kelime grubu, Kazak Türkçesinde *attı (adlı)* şeklinde ifade edilmektedir: *Benim babam **Nizamettin isminde** bir süvari binbaşısıydı (RNG, 13). XIX ġasırdıŋ orta kezinde Kökşetaw duwanınıŋ aġa sultanı bolġan Zilqaranıŋ **Älibek esimdi** balası qılmıstı bolıp, abaqtıġa tüsse, aġası Turlıbek Peterborġa baradı da, "aqpatşaġa jolıġıp; inisin itjekkenge aydawdan aman alıp qalġan eken ... (OB, 310) (XIX. yüzyılın ortalarında Kökşetav ilinin vâlisi olan Zilkara'nın Alibek adında oğlu mahkemelik olup, hapishâneye girdiği zaman, ağabeyi Piterbor'a (Sankt-Petersburg) gitmiş, Çarla görüşerek kardeşini sürgünden kurtarmışmış).*

4) Sıfat Tamlaması, Takısız İsim Tamlaması, Fiil Grubu (Qabısuw)

a. Kazak Türkçesinde *–day* ekiyle yapılan bazı zarflar, Türkiye Türkçesinde *–ken* zarf-fiiliyle ifade edilmektedir: *Ne närseni de ıstıq**tay** **işüwge bolmaydı** (Yemek, içecek çok sıcak**ken** içilmemelidir).*

b. Türkiye Türkçesinde yıllar, belirsiz isim tamlaması gibi söylenirken; Kazak Türkçesinde bazen ikinci unsuru, iyelik eki aldığı hâlde, *-ş (-cı)* ekiyle sıfat tamlaması şeklindedir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde bulunma hâli ekini alırken, Kazak Türkçesinde yalın hâliyle ifade edilmektedir: *Mine, osımen **1955 jıldıŋ** jazında bolġan oqıyġanı ayaqtaymın (OB, 494) (İşte böyle 1955 yılının yazında olan olayı sona erdiriyorum). İyä-iyä, ol 1945 jıldıŋ jaz ayı*

bolatın (OB, 373) (Evet, evet, 1945 yılının yaz aylarından biri idi). ***2000 yılında*** *sanki büyük bir değişiklik olacakmış gibi gelirdi bana. Grigoriy men Anna Alatayğa tım erterekte, uwızday jas kezinde,* ***1910 jılı*** *jer awıp kelipti (OB, 457-458) (Grigoriy ile Anna Altay'a çok gençken, 1910 yılında gelmişler).*

c. Türkiye Türkçesinde yaş öğrenilmek istenildiğinde *Kaç yaşındasınız?* şeklinde sorulurken; Kazak Türkçesinde farklı biçimlerde sorulmaktadır: *Ayıp etpeseŋiz,* ***jasıŋız neşede?*** *(OB, 393) (Kusuruma bakmayın, kaç yaşındasınız?). Anaw jigit* ***neşe jasta?*** *(OB, 372) (O delikanlı kaç yaşında?). Siz* ***neşedesiz,*** *ata? (OB, 303) (Siz kaç yaşındasınız, dede?).*

2. Türkiye Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) Türkiye Türkçesinde yardımcı unsurun esas unsurdan sonra geldiği Farsça terkipler vardır: *Dudaklarımdan* ***gayri ihtiyari*** *münasebetsiz bir şeyler kaçmasından korkuyormuşum gibi elimi ağzıma kapar, ona ferah ferah küfretmek için bahçenin yalnız köşelerine kaçardım (RNG, 28).* ***Usul-i cedidin*** *aleyhinde bulunuyor, fakat yeni mekteplerin din derslerini ihmal ettiklerinden şikayet ediyordu (RNG, 162).*

2) Türkiye Türkçesinde *–dan biri* anlamını sadece ayrılma hâli eki verebilmektedir: *Macide etrafındaki herşeye kendi içindeki saadet duygusunu geçiren insanlar****dandı*** *(AHT, 38). Maksat size kitap getirmek olsaydı belki o demin bahsettiğiniz romanlar****dan*** *da* ***seçebil****irdim (RNG, 50). Gazetecinin karısı benim eski sınıf arkadaşlarımdan Kristiyan Variz'di (RNG, 226).*

3) Türkiye Türkçesinden Arapça ve Farsça kelimelerle yapılan basit veya birleşik yüklemler farklı hâl eklerini alan kelimelerle birleşmektedir.

a. *Aciz kal-* birleşik fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Türkçe derdini anlatmak-****tan aciz*** *kalıyor, "Türkçe iyi anlatamıyorum" diye kurtulmak istiyordu (RNG, 276)*

b. *Aleyhinde ol-* yapısı, ilgi hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Usul-i cedid-****in aleyh-i-***

nde bulunuyor, fakat yeni mekteplerin din derslerini ihmal ettiklerinden şikayet ediyordu (RNG, 162).

c. *Bahset-* birleşik fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Evdekilerden olsun, dışarıdakilerden olsun kimse yüzüme karşı – nişanlandığım-**dan** – **bahset**miyordu (RNG, 84). Katiller, birtakım meseleleri olan ve her gördüklerine onlar-**dan bahsedenlerdi** (AHT, 88).*

d. *Devam et-* birleşik fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yükleme hâli ekiyle ifade edilmektedir: *Ben yapacak başka şey bulamadığım için hâlâ gülme-y-**e devam ediyordum** (RNG, 40).*

e. *Emin (ol-)* ismi veya fiilinden olan yüklemler, hem yönelme hem de ayrılma hâli eklerini alan kelimelerle birleşebilirken; Kazakça karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *... Nuran'ın onun evine ancak kendi kendine gidebileceğin-**e emindi** (AHT, 84). Hasılı, Feride'cik, senin ailenle barışacağın-**dan emin** **o**lursam, rahat rahat öleceğim, gözüm arkada kalmayacak (RNG, 392). Korkulacak bir şey olmadığın-**a emin olabilirsin** ... (RNG, 42).*

f. *Hoşlan-* fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Bütün o evliya ruhlu ve tevazulu ustalar, sanatlarının zirvesi ne kadar yüksek olursa olsun, insan hayatının içinde kalıyorlar ve onu bizimle beraber yaşamak-**tan hoşlan**ıyorlardı (AHT, 207).*

g. *İhtimal ver-* birleşik fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı *dep oyla-* şeklinde farklı bir yapıyla ifade edilmektedir: *Evet, dalgın gözlerinin bakışlarından anladım ki, ben olduğum-**a ihtimal vermedi**, bembeyaz dudaklarında, hafif bir gülümsemeyle tekrar gözlerini kapadı (RNG, 324).*

h. *İhtiyacında (ol-)* kelimesi, mastarla birleşirken; Kazakça karşılığı, *muqtaj (muhtaç)* şeklinde ifade edilmektedir: *Hayatının her safhasında karısını yanında gör**mek ihtiyacındaydı** (AHT, 191).*

i. *Mahkûm (ol-)* kelimesi, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı farklı yapılarla ifade edilmektedir: *... uslu uslu muallimi*

*dinlemeyi öğreninceye kadar orada bir sürgün hayatı geçirmey-**e** **mahkûm**dum (RNG, 7).*

j. *Memnun (ol-)* kelimesi, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Fakat ben, bu kadarın-**dan** da **memnun**dum (RNG, 7). (Tanıştığım-**a** **memnun** oldum). Köpek bu arkadaşlık-**tan** çılgınca **memnun**, etrafında dolaşa dolaşa yürümesi yetmiyormuş gibi, acayip sesler, küçük havlamalar ve hırıltılar çıkarak yürüyordu (AHT, 135).*

k. *Men et-* fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Mamafih imtihanların çok yakın olması, beni o gün her zamankinden fazla azgınlık etmek-**ten** **men etmedi** (RNG, 27)*

l. *Meşgûl (ol-)* kelimesi, vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazak Türkçesindeki karşılığı vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleştiği gibi, ayrıca zarf-fiillerle de ifade edilmektedir: *Nurjan sım temirdiŋ basına şüberek bayla-**p**, alaw jasa-**p** **älek** (OB, 357) (Nurcan, demir telin ucuna bez takmış, alev yapmakla meşgûldür).*

m. *Muvaffak ol-* fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakçada yeterlik fiiliyle ifade edilmektedir: *Sör Süperiyör, elindeki bir kağıt parçasını vuruşturuyor, sözünün arkasını getirme-y-**e** **muvaffak olamıyordu** (RNG, 26)*

n. *Nefret et-* fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *İki yüzlülük-**ten** **nefret ederim**.*

o. *Şereflendir- (teşrif et-)* fiili hem yönelme hem de yükleme hâli ekini alan kelimelerle birleşebilirken; Kazakça karşılığı *üşin* edatıyla ifade edilmektedir: *(Neriman'ın) ara sıra köşk-**ü** **şereflendirmesi** bir vaka olurdu (RNG, 36).*

p. *Şikayet et-* birleşik fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, söz konusu insan olduğu zaman *birewdiŋ üstinen arızdan-*şeklinde; söz konusu cansız varlık veya soyut bir kelime ise, *-ġa köŋlim tolma-*şeklinde farklı yapılarla ifade edilmektedir: *Usul-i cedidin aleyhinde bulunuyor, fakat yeni mekteplerin din derslerini ihmal ettiklerin-**den** **şikayet***

ediyordu *(RNG, 162). Hakikaten bir kemalin arkasından mı gidiyoruz? Yoksa zalim zaman nizamın-**dan** mı **şikayet ed**iyoruz? (AHT, 267).*

q. *Temin et-* birleşik fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, vasıta hâliyle ifade edilmektedir: *Onlar getirdikleri sun'î kolaylıkla insanda tabiatın yavaş yavaş ölümün-**ü temin ederler** (AHT, 159).*

r. *Tesadüf et-* birleşik fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *İnşaallah onlar-**a** yeni kutularda da **tesadüf etmek** mümkün olur ... (RNG, 53).*

4) Türkiye Türkçesinde ablatif, datif ve lokatif grupları şeklinde kurulan kelime grupları, Kazakçada farklı yapılarla ifade edilmektedir. Meselâ, *gözde adam* (süyikti kisi). *Böylece Boğaz'ın seçtikleri her yerine bir ad veriyorlar, hayallerinde İstanbul manzaralariyle eski musıkîmiz birleşiyor, ses-**ten**, hayal-**den** bir **harita** gittikçe büyüyordu (AHT, 167). Çünkü bu kıyafet-**te** **muallim** olmaz ... (RNG, 221). Bunlar Noel yurtlarında küçük çocuklara hediye edilen resimli bebek masalları kabilin-**den** **şeylerdi** (RNG, 49). Mümtazın bu saatin mevcudiyetini **inkâr-a** hiç **niyeti yoktu** (AHT, 180). Arkasında mor çizgili sarı atlas-**tan** bir **yelek**, yahut **gömlek** vardı (RNG, 233). Altı **yaşın-da bir çocuğun** epeyce şeylere aklı ermesi lâzım gelir (RNG, 15). Bu vaziyet-**te bir insan**ın bebek gibi atlaması ... şık bir şey olamazdı (RNG, 50).*

5) Türkiye Türkçesinde *borçlu* kelimesi hariç, bazı Arapça veya Farsça kelimeler de akkuzatif grubu oluşturabilmektedir: *Beni affettiğiniz-**i** **ispat** için bunları mutlaka almanız lâzım ... (RNG, 35). Fakat ne yazık ki, bu töreni-**i** **takiben** tatil aylarında hain arkadaşlarım hemen nişanlılarına vefasızlık ederler ... (RNG, 31). Bir derde uğradığın vakit, asıl teselli edilecek kendin olduğunu unutuyor, başkaların-**ı** **teselliye başlıyorsun** (RNG, 337). Onun için aşk, hislerine kelimelerle israfı değil, Mümtaz'ın ruhundaki fırtınaya olduğu gibi **kendisi-n-i** **teslimdi** (AHT, 164). Mümtazın bu saatin **mevcudiyeti-n-i** **inkâra** hiç niyeti yoktu (AHT, 180).*

6) Türkiye Türkçesinde *için* edatının yönelme hâlinin fonksiyonunu üstlendiği durumlar vardır ve bu, son zamanlarda yaygınlaşmaktadır. Bunların Kazakça karşılığı, genellikle yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Bu,*

*bir genç **kız için** biraz fazla serbestlik olmaz mıydı? (RNG, 282). Doktor benim, bu **küçük kız için** hemen hemen bir anne olduğumu hatırlamış, ismimi vermiş (RNG, 345).*

7) Türkiye Türkçesinde *için* edatı ayrıca *hakkında* kelimesinin verdiği anlamda da kullanılabilmektedir: ***Benim için** böyle mi düşünüyordun?(RNG, 46).*

8) *Üzerinde* yardımcı ismi, birleştiği kelimeyle isim tamlaması teşkil ederken; Kazakça karşılığı, *jayında, haqında* iyelik eki almış kelimelerle yapılmakla beraber, birleştikleri isim yalın hâlde kullanılmaktadır: *Mümtaz bir taraftan onu dinlerken, bir taraftan da Şeyh Gâlib'**in üzerinde** düşünüyordu (AHT, 184).*

9) *Alay et-* birleşik fiili, vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yükleme hâli ekiyle ifade edilmektedir: *Benim-**le alay mı ediyorsunuz**?*

10) *Bul-* fiili, *güzel bul-, nasıl bul-* gibi kelime grubu oluşturabilmektedir. Bunlar Kazak Türkçesinde *qalay unadı ma, qalay dep oylaysız* şeklinde farklı yapılarla ifade edilmektedir. *Ben-**i güzel bul**duğunu söyledi ... (RNG, 36). Men sol GDR'de slujit' ettim. – **Qalay, unadı ma?** (OB, 334) (Ben işte o Almanya'da askerlik yaptım. – Nasıl buldun?).* Çok **güzel bulduğumuz** için, hiçbir zaman elimize geçmeyecek sandığımız şeylere karşı duyulan o ümitsiz ümit (RNG, 205). *Men sol GDR'de slujit' ettim. - **Qalay, unadı ma**? (OB, 334) (Ben Almanya'da askerlik yaptım. - Nasıl buldun?).*

11) *Çarp-* fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Kamyon bir ineğ**-e çarptı.***

12) *Çekin-* fiili, hem yönelme hem ayrılma hâli eklerini alan kelimelerle birleşirken; Kazakça karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *İçeri girme-y**-e çekiniyordu** (İçeri girmek-**ten çekiniyordu**).*

13) *Dolaş-* fiili, yalın hâlde ikilemelerle birleşebilirken; Kazakça karşılığı, yükleme hâli ekini almaktadır: *(Biz köy köy **Ø** dolaşarak gittik. Biz awıl-awıl-**dı** aralay jürdik.*

14) *Eğlen-* fiili, vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Kim bilir, belki de benim-**le** **eğleniyorlardı** (RNG, 30)*

15) *Gönder-* fiili, vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, ayrılma hâliyle ifade edilmektedir: *Ben kırıntıları kapıcı **ile** köpeklere **gönderirim** (RNG, 24).*

16) *Sar-* fiili, vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Kadıncağız, beni iyiden iyiye sevgisi-**y-le** **sarmıştı** (RNG, 18).*

17) *Sığın-* fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Kazakça karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *İçindeki azap o kadar büyüktü ki, bir yerler-**e** kaçmak, **sığınmak** istiyordu (AHT, 299).*

18) *Tercih et-* birleşik fiili, *bir şeyi bir şeye tercih et-* şeklinde kullanılırken yükleme hâli ve yönelme hâliyle ifade edilirken; Kazakça karşılığı ayrılma hâli ve yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *"Annemle babam, kimsesiz kızlarının kalbi üstünde durma-y-**ı**, elbette bir altın parçası içinde yatma-y-**a** **tercih ederler**" diyordum (RNG, 305).*

3. Kazak Türkçesinde Bulunan Yapılar

1) İyelik grubu oluşturan gereklilik kipinin analitik biçimi, Kazakçada başlangıçta öznenin iyelik almasına karşılık, son zamanlarda ilgi hâli eki almadan kurulmaktadır. Başka bir ifadeyle *matasuw* biçiminden *qıyısuw* biçimine geçiş söz konusudur: ***Biz ø** sudı osı Mırzaşölge **jetkizüw-imiz** **kerek** (Bizim bu suyu Mırzaçöl'e ulaştırmamız gerekir). Özi **ø** de ul-qız ösirip, eşkimniŋ ala jibin attamay, adal ġumır keşip kele jatqan azamat eken-i-**n** aŋġartuw ma eken ... (OB, 18) (Kendisinin de oğul, kız yetiştirerek, başkasına hıyanet etmeden helâl hayat sürmeye çalışan birisi olduğunu mu ispat etmek istemişti?). Ol öziniŋ işki üni **ø** sırlasar, muŋdasar adam tappağanda söylep qoya berer jan sarayı eken-i-**n** uġa bermeytin ... (OB, 32) (O, kendi sesinin, içini dökecek ve hasret giderecek birisini bulamadığı zaman konuştuğu kendi kalp sesi olduğunu çoğu zaman anlamazdı). Tipti bul **ø** özge jurttıŋ*

*qulağına ... joqtaw sıqıldı estiler-**i** de mümkin-aw (OB, 34) (Hatta bunun, diğer kişilere ... ağıt gibi duyulması da mümkündür).*

2) *Aqıldas- (danış-)* fiili, vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Aqsaqalımız Qaymaq-**pen** **aqıldastım** (OB, 135) (Aksakalımız Kaymak'a danıştım).*

3) *Amandas- (selamlaş-)* fiili, hem vasıta hem yönelme hâli eklerini alan kelimelerle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, vasıta hâliyle ifade edilmektedir: *Keterde Borjabay ma-**ğa**-n **amandasqan joq**, men o-**ğa**-n **amandasqan joqpın** (Borcabay, giderken benimle selamlaşmadı (vedalaşmadı), ben onunla selamlaşmadım (vedalaşmadım)).*

4) *Arala- (dolaş-)* fiili, ikilemeli kelimelerle birleştiği zaman onların yükleme hâli ekini almasını isterken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yalın hâlinde yapılmaktadır: *Biz awıl-awıl-**dı** aralay jürdik (Biz köy köy Ø dolaşarak gittik).*

5) *Aya- (acı-)* fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Ol äli üylenbegen, elinde jalğız şeşesi bar eken, sol kisi-n-**i** qayta-qayta esine alıp, **ayap turuwşı edi** (OB, 129-130) (O daha evlenmemişti, memleketinde bir tek annesi varmış, hep onu hatırlardı).*

6) *Aynal- (bir şeyin etrafında dön-)* fiili, hem ayrılma hem yükleme hâli ekini alan kelimelerle birleşebilirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Olar ot-**tan aynaldı (ot-tı aynaldı)**.*

7) *Berip jiber- (gönder-)* fiili, ayrılma hâli ekinin alan isimle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı vasıta hâliyle ifade edilmektedir: *Hattı keşe balası-**nan berip jiberdi** (Mektubu dün çocuğuyla gönderdi).*

8) *Bölen- (sarıl-)* fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, vasıta hâliyle ifade edilmektedir: *... analıq meyirim-**ge bölengen** qarnı toyğan soŋ, tompayıp uyıqtap qaladı eken (OB, 457) (... annelik merhametle dolu süte doyduktan sonra uykuya dalarmış).*

9) *Bölüs- (paylaş-)* fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Äyeliŋ*

*jibergen sälem-sawqat-**tan böliskendey-aq** söyleysiŋ-aw (OB, 133) (Eşinin gönderdiği yemekleri paylaşmış gibi konuşuyorsun).*

10) *Jalġastır- (devam et-)* fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Aqan şal äŋgimes-i-**n** odan äri **jalġastırdı** (OB, 129) (Yaşlı Akan, hikâyesine devam etti).*

11) *Jek kör- (nefret et-)* birleşik fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, ayrılma hâliyle ifade edilmektedir: *Özim-**di**-özim **jek kördim**, ınjıqtığımdı tuġan awılımnan kördim (OB, 132) (Kendi kendimden nefret ettim, bu kadar çekingen ve zayıf olduğum için köyümden bildim). Nurjan aq tüs – säwle-**ni** tuŋğış ret ölerdey **jek kördi** (OB, 325) (Nurcan, beyaz renkli nurdan ilk defa nefret etti).*

12) *Jorı- (san-)* fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Alġaşında ulıp jatqan qaŋğıbas köp itterdiŋ biri şığar-**ġa jorıġan** (OB, 384) (Önce uluyan sokak köpeklerinden biri olduğunu sanmıştı).*

13) *Kezdestir- (rastla-, tesadüf et-)* fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *(Onların dallarında elma ile armut(un), erik ile incir(in), vişne ile şeftalinin çeşitli türlerine rastlarsın)Olardıŋ butaqtarınan alma men almurttıŋ, örik pen injirdiŋ, şiye men şabdalınıŋ neşe sorttar-ı-**n** **kezdestiresiŋ**).*

14) *Közde- (nişan al-)* fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâli ekiyle ifade edilmektedir: *Şal, qolındağı mıltıqtı oqtağanday boldı da, qamawdağı arıstanday arpalısqan Amanjannıŋ tura maŋdayı-**nan** **közdedi** (OB, 302) (Yaşlı adam, tüfeği doldurmuş gibi yaptı ve kafesteki aslan gibi kükreyen Amancan'ın alnına nişan aldı).*

15) *Qamtamasız et- (temin et-, sağla-)* birleşik fiili, vasıta hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *... älgi şal olar**dı** aŋnıŋ terisi, däri-därmek-**pen** **qamtamasız etedi eken** (OB, 314) (.. sözünü ettiğimiz yaşlı adam, onlara kürk, ilaç sağlıyormuş).*

16) *Qara- (bak-)* fiili, hem yönelme hem yükleme hâli eklerini alan kelimelerle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Mına öziŋnen on jas kişi Seyitqul**dı qaraşı**, mayġa tıqqan kümis qasıq sekildi, ineniŋ közinen öterdey bolıp, jılpıldap tur-aw jılpıldap tur (OB, 29) (Şu senden on yaş küçük Seyitkul'a baksana, iğnenin deliğinden geçecek kadar beceriklidir).*

17) *Qısıl- (çekin-, utan-)* fiili, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, hem yönelme hem ayrılma hâliyle ifade edilmektedir: *Burıŋġıday emes Anna-apasınıŋ üyine alqın-julqın jetip baruw-**ġa** öz-özinen **qısıldı** (OB, 453) (O, Anna-annesinin evine artık eskisi gibi kolunu sallaya sallaya girmekten çekiniyor).*

18) *Oz- (geç-)* fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yükleme hâli ekini almaktadır: *Otaġası dese, öziŋiz-**den ozıp** qayda baram (OB, 28) (Efendim, sizi geçemeyiz ki).*

19) *Öt- (geç-)* fiili, genellikle ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, genellikle yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *"Saytan köpir-**den" ötesiz be**? ("Şeytan Köprüsü"nü geçiyor musunuz?. (Söz kemiği, dayak ise eti geçer) Söz **süyek-ten** ötedi de, tayaq **et-ten** ötedi.*

20) *Sabaq ber- (derse gir-)* birleşik fiili, ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Ol tuŋġış ret orıs tili päni-**nen sabaq bergen** aşarıq, uzıntura muġalimin balaġattadı, äriyne işinen (OB, 464) (O, ilk defa Rus dili dersine giren uzun ve zayıf hocasına kızdı, tabiî ki içinden).*

21) *Sabaq oqı- (derse çalış-)* birleşik fiili, yükleme hâliyle ifade edilirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: *Onda kel, meniŋ qasıma otır da, sabağıŋ- Onda kel, meniŋ qasıma otır da, sabağıŋdı oqı (OB, 461) (O zaman gel, yanıma otur ve dersine çalış) (OB, 461) (O zaman gel, yanıma otur ve ders-i-n-**e çalış**).*

22) *Soq – (çarp-)* fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yönelme hâliyle ifade edilmektedir: ***-tı soqtı** - Kamyon bir **ineğe** çarptı.*

23) *Tüsin- (anla-)* fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle birleştiği gibi, yönelme hâli ekini alan kelimelerle de birleşebilirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Şaldıŋ minez-qulqı-**na tüsinbey** dal (OB, 311) (Nurcan), yaşlı adamın yaptıklarına anlam veremiyor).*

24) Kazak Türkçesinde *-dan kör- (-i suçlu bulmak)* şeklinde ayrılma hâliyle ifade edilen yapının Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yükleme hâliyle ifade edilmektedir: *Joq, äkemniŋ öügedektigin tek tabiği apat-**tan köremin** (OB, 250) (Hayır, babamın sakatlığı için sadece tabiî âfeti suçluyorum).*

25) *Bay (zengin)* kelimesi, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı vasıta hâliyle ifade edilmektedir: *Elim meniŋ jer-**ge bay**, /Aydındı şalqar köl-**ge bay** Benim memleketimin toprağı geniştir (toprağıyla zengindir)/ Büyük gölleriyle zengindir)).*

26) *Kümän(dan-) (şüphelen-)* kelimesi, yönelme hâli ekini alan kelimeyle birleşirken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı, hem yönelme hem ayrılma hâliyle ifade edilebilmektedir: *Partiyada öziŋiz barsız ba, so-**ġa-n kümänim bar** (OB, 131) (Sizin zaten partiye mensup olduğunuzdan şüpheliyim)*

27) Kazak Türkçesinde *Birimiz-**den** ul, birimiz-**den** qız **tuwsa,** ekewmiz quda bolayıq (Birimiz-**in** oğlu, birimiz-**in** de kızı **olursa**, dünür olalım)* örneğinde görüldüğü gibi, Kazakçada ayrılma hâli ekini alan kelimeyle birleşen *tu- (doğ-)* fiilinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı, yalın hâlindeki kelimeyle birleşen *ol-* fiilidir

28) Kazak Türkçesinde aralarına başka bir kelime girdiği zaman *Attı Mırqımbay mindi (Ata Mırkımbay bindi), Taşkent'ke keşe ketti (Taşkent'e dün gitti), tawdan eŋ astı (Dağı zor aştılar)* örneklerinde görüldüğü gibi, kolay bir şekilde yerlerini alan yükleme, yaklaşma ve ayrılma hâli eklerinin düştüğü *atØ mindi, TaşkentØ bardı/ ketti, tawØ astı* gibi örneklerden son ikisinin düşmesi veya kullanılmaması, Türkiye Türkçesine mahsus değildir. *Ata, asuwda jol bar ma, taw Ø aynalıp jürgenşe tike tartıp keteyin dep edim (OB, 370) (Dede, geçitte yol var mı, dağı dönmeden kestirme yolla gitmek istemiştim).*

29) Kazak Türkçesinde *–mak zorunda* yapısının karşılığı, *-(u)w-ġa mindetti* şeklinde mastarın yönelme hâli ekini almasıyla veya *–la yükümlü*

şeklinde vasıta hâli ekini alan *yükümlü* kelimesiyle ifade edilmektedir: *Barlıq mekemeler men qızmet adamdarı bul komissiyalardıŋ talaptarın orındaw-**ġa** jäne solarġa kerekti materiyaldar men dokumentterdi berip otıruw-**ġa** **mindetti** (Bütün müesseseler ve memurlar, bu komisyonların istediklerini (talep ettiklerini) yerine getirmek(**le**) ve gerekli evraklar ve dokümanları vermek(**le**) mecburiyetindedirler (**yükümlüdürler**)).*

30) Kazak Türkçesinde *Ma-**ġa**-n balaŋ men kelinіŋ **ayanıştı emes**, mına sen **ayanıştısıŋ** (Ben çocuğuna ve gelinine acımıyorum, sana acıyorum)* örneğinde olduğu gibi ***mağan** sen **ayanıştı** (yazık)* kelimesiyle datif grubu şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde ***ben** sana **acıyorum*** şeklinde fiil grubuyla ifade edilmektedir: Bu, *Sizderdiŋ bul kar'iyerdegi is-äreketteriŋiz ma-**ġa**-n müldem **tüsiniksiz** (OB, 130) (Sizin bu yaptıklarınızı hiç anlamıyorum). Men tipti teginen uyqı-**ġa** **joqpın** (OB, 373) (Ben aslında uyumayı pek sevmem).*

31) Kazak Türkçesinde *Ketip qalsayşı, qazir äyel-**ge** **bostandıq** qoy... (Çekip gitsene, şimdi kadınlar hür ya...)* örneğinde olduğu gibi, *äyel-ge bostandıq (kadın-a hürriyet)* datif grubu şeklindeki yapı, Türkiye Türkçesinde *kadınlar hür* şeklinde ifade edilmektedir.

32) Kazak Türkçesinde *Ölmeli-**ge** - **ötkir pışaq** (OB, 31)* örneğinde olduğu gibi, *ölmeli-ge ötkir bıçak (ölecek kişiye keskin bıçak)* şeklindeki datif grubu, Türkiye Türkçesinde *eceli gelene keskin bıçak rast gelir* şeklinde fiil grubu olarak ifade edilmektedir: *Hat – köŋil-**ge** **medet**, dät-**ke** **quwat** (OB) (Mektup gönle medet verir, sabra kuvvet ekler). Qaytqan malġa – bereke... (OB, 311) (Geri dönen malda bereket varmış).*

33) Kazak Türkçesinde bazı ablatif grubu şeklinde kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde lokatif grubu olarak ifade edilmektedir: *Tabiġat-ı-**nan** **juwas** ol ... pälendey män bermedi (OB, 17) (Fıtratında uysal o, pek alınmadı). Aynığış bolatın sebebi – adamzat özіniŋ jaratılısı-**nan** eş närseni qanaġat tutqan emes ...) (OB, 422) ((İnsan duygusunun) Değişken olmasının sebebi, insanın fıtratında hiçbir şeye kanaat etmemesindedir).*

34) Kazak Türkçsinde *sırt (dışarı)* kelimesi, *-şıq- (çık-)* fiiliyle birleştiği zaman daima yönelme hâli ekini alırken; Türkiye Türkçesinde yalın hâlinde

de yapılabilmektedir: *Saqa sırt-**qa** **şıqtı** (Sabahın alacakaranlığı olduğu zaman, Saka **dışarı ø çıktı**).*

35) Kazak Türkçesinde istek bildiren *–ġı + İE kel-* yapısı, iyelik grubu veya isim tamlaması şeklinde kurulurken; Türkiye Türkçesindeki karşılığı *ben –mak iste-* şeklindedir: ***Meniŋ** arzan sözdi aytqım kelmeydi (Ben, ucuz söz söylemek istemiyorum)*

36) Kazak Türkçesinde ***Meniŋ** oġan osı kitaptı berüwime bolmaydı (Ben, bu kitabı ona veremem)* örneğinde görüldüğü gibi *bol-* yardımcı fiiliyle kurulan ve yeterlik bildiren yapılarda, özne görevindeki kelime hem ilgi hâli ekini hem de yönelme hâli ekini alabilirken; Türkiye Türkçesindeki karşılıkları yeterlik fiilleriyle ifade edilmektedir: ***Maġan** bul kitaptı berüwge bolmaydı (Ben, bu kitabı veremem).*

37) Öznesinin yönelme hâli ekini aldığı yapılardan biri de, gereklilik bildiren analitik yapılardır. Bunların Türkiye Türkçesindeki karşılığı, iyelik grubu veya isim tamlaması şeklinde ifade edilmektedir: *Bilemin, qızdar, äsirese qazaq qızdarı-n-**a** salıyqalı, salmaqtı äri kerbez de kerim **boluw kerek** (OB, 345) (Biliyorum, kızların, özellikle Kazak kızlarının ağırbaşlı, nâzik ve hanımefendi olmaları gerekir).*

38) Kazak Türkçesinde *Juwas tüye jündewge jaqsı... (OB, 17)* örneğinde görüldüğü gibi, yönelme hâliyle ifade edilen yapılar, Türkiye Türkçesinde *için* edatıyla ifade edilmektedir. *(Uysal deve kırkmak için (kırkmaya) iyidir). Bügin-**ge** osı **jeter** (OB, 426) (Bugünlük (bugün için) bu kadar yeter).*

SONUÇ

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin aynı kökten geldiğini, Türkçe adı verilen ağacın birer dalları olduğunu, hem de dilin diğer alanlarına göre söz diziminin en zor değişen unsur olduğu göz önünde bulundurulursa, bu alanda büyük farklılıklar beklenmez. Bununla birlikte metot bakımından Türkoloji'nin Türkiye ekolü ve Rusya ekolünden kaynaklanan farklılıklar; yapı açısından Türkçenin Kıpçak koluna mensup Kazak Türkçesi ve Oğuz grubunda olan Türkiye Türkçesinin grup farklılığından kaynaklanan farklılıkların yanı sıra, Kazakçada konuşma dilinin tesiriyle oluşan bazı yapılar ve çok büyük boyutlara ulaşmamakla beraber, her iki lehçede etkileştikleri dillerin tesiriyle meydana gelen bazı değişmelerden söz etmek mümkündür.

Aynı sentaktik yapıya sahip oldukları için, Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin ortak ve benzer yönleri, farklı taraflarına göre daha fazladır. Buna mukabil mensup oldukları grup farklılığından dolayı aynen kullanılan ortak yapılar, benzer yapılara göre daha azdır. Benzer yapılardaki farklılıkların büyük bir kısmını, genellikle ses farklılıkları ve bazen kullanılış sıklığı gibi hususlar teşkil etmektedir. Farklı yönlerini, 1) metot farklılığı, 2) dahil olduğu gruplardan kaynaklanan farklılıklar ve 3) temasta bulundukları dillerin tesiriyle meydana gelen farklılıklar olmak üzere üç grup hâlinde vermek mümkündür.

1. *Metot farklılığı.* Dili inceleyen eserlerin birbirlerinin tıpatıp aynı olması mümkün değildir. Dolayısıyla yorum ve değerlendirme farklılıkların olması kaçınılmaz ve bazen en doğru ve en uygun olanı bulmak için gereklidir de. Ancak ister terim farklılığı ister genel metot farklılığı dilin bütününü ve dilin incelenme sistemini bozmamalı ve belirli konularda bir bütünlük sağlamalıdır.

Kazak Türkçesi, Türkoloji'nin Rusya ekolüne göre incelendiği için, metot bakımından Rus ekolüyle paralellik arz etmektedir. Türkiye Türkçesinde bilim adamları, Türkoloji'nin Rusya ekolünden farklı metotlarla çalıştıkları gibi, aynı zamanda birbirlerinden farklı bir metot izlemektedir. Söz dizimi konusundaki metot farklılıklarının başında cümlelerin tasnifi ve dilin her alanında olduğu gibi terim farklılıkları gelmektedir. Cümlelerin tasnifi, Kazak Türkçesinin

kendine mahsus özellikleri de göz önünde bulundurulmakla beraber, genel itibarı ile genel Türkoloji'de yapılan sınıflandırmalara benzer niteliktedir ve terimler konusunda genellikle birlik ve beraberlik söz konusudur. Türkiye Türkçesinde araştırmacılar hem genel Türkoloji'den farklı hem de birbirlerinden farklı sınıflandırma örnekleri sunmaktadırlar. Terimler okuldan okula, hatta yazardan yazara değişmektedir.

Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde görülen metot farklılıklarını ana hatlarıyla şöyle özetlemek mümkündür:

1) Bütün cümle türleri, Türkiye Türkçesinde *anlam, yüklemin cinsine, yüklemin yerine* ve *yapısına göre* olmak üzere dörde; Kazak Türkçesinde genellikle *anlamına* ve *yapısına göre* şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

2) Olumlu ve olumsuz cümleler, Türkiye Türkçesinde anlamına göre cümleler arasında ele alınırken; Kazak Türkçesinde bütün cümle türlerinin olumlu ve olumsuz olabileceği göz önünde bulundurularak ayrı bir cümle türü olarak incelenmektedir.

3) Türkiye Türkçesindeki *yüklemin cinsine* ve *yüklemin yerine göre* cümle türleri, Kazak Türkçesinde cümle türleri arasında yer almamakta, cümle unsurları ile ilgili bölümde incelenmektedir.

4) Yapısına göre cümleler, Türkiye Türkçesinde farklı sınıflandırmalara tâbi tutulurken; Kazak Türkçesinde basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

5) Türkiye Türkçesinde basit cümlenin alt gruplara ayrılmamasına karşılık, Kazak Türkçesinde basit cümle, *esas unsurlarının katılıp katılmaması, yardımcı unsurlarının katılıp katılmaması, unsurlarının tam katılıp katılmaması* şeklinde gruplara ayrılmaktadır.

6) Türkiye Türkçesinde birleşik cümlenin çok farklı değerlendirme ve sınıflandırmaya tâbi tutulmasına karşılık, Kazak Türkçesinde birleşik cümle genellikle önce *bağımsız* ve *bağımlı birleşik cümle* olmak üzere ikiye, daha sonra anlamlarına göre alt gruplara ayrılmaktadır.

7) Türkiye Türkçesinde cümle unsurları arasında yer almayan sıfat, Kazak Türkçesinde beşinci cümle unsuru olarak nitelendirilmektedir.

8) Aynı cinsten unsurlar, Türkiye Türkçesinde ayrı başlık altında ele alınmazken, Kazak Türkçesinde cümle unsurları ile ilgili bölümde ayrı bir grup olarak incelenmektedir.

9) Türkiye Türkçesinde kelime münasebetlerinin genellikle ayrı bir konu olarak ele alınmamasına karşılık, Kazak Türkçesinde kelime münasebetleri, hem kelime grupları hem de cümleyle ilgili olarak incelenmektedir.

2. *Dahil oldukları gruplardan kaynaklanan farklılıkları şöyle sıralamak mümkündür:*

1) Kazak Türkçesinde tasvirî fiiller, Türkiye Türkçesine göre daha çoktur. Dolayısıyla Kazak Türkçesinde bir esas ve birkaç yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, Türkiye Türkçesinde tek veya en fazla iki fiilden oluşan birleşik fiille karşılanmaktadır: *Kitap oqıp ketip bara jatır edim, sürünüp ketip qulap qala jazdadım* (*Kitap okuyarak giderken ayağım sürçtü ve düşeyazdım*).

2) Türkiye Türkçesinde İsim cümlelerinde 3. şahıs geniş zaman eki olarak kullanılan *–dır* eki, Kazak Türkçesinde yoktur.

3) Şimdiki zaman fiilleri, Türkiye Türkçesinde *–yor* (< yorır), Kazak Türkçesinde *jür, otır, tur, jatır* yardımcı fiilleriyle; öğrenilen geçmiş zaman, Türkiye Türkçesinde *–mış;* Kazak Türkçesinde *–ğan* sıfat-fiili ve *–p* zarf-fiiliyle; rivayet Türkiye Türkçesinde *imiş;* Kazak Türkçesinde *eken* yardımcı fiilleriyle ifade edilmektedir.

4) Kazak Türkçesinde *–niki* ekiyle yapılan isimden yüklem, Türkiye Türkçesinde sadece iyelik ekiyle ifade edilmektedir: *Qalam meniki* (*Kalem benimdir*).

5) İsim cümlesinin olumsuzu, Türkiye Türkçesinde *değil,* Kazak Türkçesinde *emes* kelimesiyle yapılmaktadır.

6) Kazak Türkçesinde yüklemle birleşen *şığar, bolar, bilem* gibi modal kelimelerinin yükleme kattığı anlam, Türkiye Türkçesinde tereddüt bildiren *–dır* eki veya *zannet-, san-* fiilleriyle verilmektedir.

7) Kazak Türkçesinde *–ġan (İE)* sıfat-fiiliyle kurulan yapılar, Türkiye Türkçesinde *–dığı, -mış* sıfat-fiilleriyle yapıldığı gibi, bazen *–ma* isim-fiiliyle de karşılanmaktadır: *Emen ağaştıŋ iyilgeni – sınġanı* (*Meşe ağacının eğilmesi demek, kırılması demektir*).

8) Türkiye Türkçesinde *–acak* şekliyle kurulan yapıların, Kazak Türkçesinde *–atın* şekliyle ifade edilmesi;

9) Analitik yolla yapılmış istek bildiren cümleler, Kazak Türkçesinde *–ġı (İE) kel-*; Türkiye Türkçesinde *–mak iste-, -ası gel-* şekilleriyle; sentetik yolla yapılmış istek cümleleri, Türkiye Türkçesinde *–a;* Kazak Türkçesinde *–ġay* ekleriyle kurulmaktadır.

10) Türkiye Türkçesinde *–mak, -ma* isim-fiil ekleriyle kurulan yapılar, Kazak Türkçesinde *–(u)w* mastarıyla yapılmaktadır.

11) Kazak Türkçesinde *–maq* eki, maksat bildiren gelecek zaman anlamında kullanılmaktadır.

12) Gereklilik kipinin, Türkiye Türkçesinde *-ma (İE) gerek/ lâzım* ve *-malı* şeklinde hem analitik hem de sentetik usulle yapılmasına karşılık, Kazak Türkçesinde gereklilik kipi, *–(u)w kerek* şeklinde sadece analitik yolla yapılmaktadır.

13) Türkiye Türkçesinde 3. çokluk şahısla ifade edilen *belirsiz-şahıslı cümleler,* Kazak Türkçesinde 3. teklik şahısla ifade edilmektedir. Ayrıca Kazak Türkçesinde son zamanlarda görüldüğü gibi, çokluk anlamın işteş fiillerle ifade edilmesine doğru temayül vardır. Bu 3. çokluk şahıs özne-yüklem uygunluğu için de söz konusudur.

14) Kazak Türkçesinde yardımcı cümlesinin yüklemi *–p, -a* zarf-fiilleriyle yapılan cümleler, Türkiye Türkçesinde genellikle çekimli fille kurulmaktadır.

3. *Temasta bulundukları dillerin tesiriyle meydana gelen farklılıkları şöyle özetlemek mümkündür:*

1) Türkiye Türkçesinde içinde *borçlu* ve bazı Arapça ve Farsça kelimelerin isim cümlelerinde nesne bulunabilmektedir: *kendisini teslimdi, mevcudiyetini inkâra hiç niyeti yoktu.*

2) Türkiye Türkçesinde *ki'li* birleşik cümleler, Türkçenin yapısına uygun olduğu gibi, Farsçanın söz dizimine uygun şekilde de kurulabilmektedir.

3) Türkiye Türkçesinde günümüzde sayıları parmakla sayılacak kadar azalan Farsça terkiplerin yerine yabancı tipli isim tamlamaları kullanılmaktadır.

4) Türkiye Türkçesinde son zamanlarda yaygınlaşmaya başlayan *–yor ol(acak+ŞE)/ -yor olabil-* yapısı vardır: *Sizi burada bekliyor olacağız. Öyle düşünüyor olabilir.*

5) Türkiye Türkçesinde özellikle konuşma, basın ve yayın dilinde olmak üzere son zamanlarda yaygınlaşmaya başlayan cansız varlık isimleriyle yapılan gelen öznenin yüklemiyle çokluk bakımından uyum sağlaması gözlemlenmektedir: *Patlıcanlar kavruluyorlar. Patateslerimiz pişiyorlar.*

6) Türkiye Türkçesinde yabancı kitap ve bazı kuruluş isimlerinde sayı sıfatlarıyla nitelenen isimlerin çokluk ekini almaktadır: *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler, Üç Silahşörler, Otel Yedi Kardeşler.*

7) Türkiye Türkçesinde *umarım ki, korkarım ki, üzgünüm ki* gibi kalıplaşmış ifadelerin, yabancı dillerin tesiriyle kullanılış sıklığının arttığı gözlemlenmektedir.

8) Türkiye Türkçesinde diğer yardımcı fiillerin işlevini sınırlandıran *al-, yap-* yardımcı fiilleriyle kurulan yapılar, yaygın olarak kullanılmaktadır: *Banyo almak, çay almak, konuşma yapmak, bekleme yapmak.*

9) Türkiye Türkçesinde edilgen cümlelerden bazıları *tarafından* kelimesiyle yapılabilmektedir.

10) Türkiye Türkçesinde Türkçe asıllı bağlaçların yanı sıra Arapça ve Farsça bağlaçlar bol miktarda kullanılmaktadır.

11) Türkiye Türkçesinde *say-, san-, bil-, farz et-, zannet-, iste-* fiilleriyle kurulan cümleler, farklı bir yapı arz etmektedir: *Gitti zannediyorum. Alıyor sanıyorum. Artık bu konu kapansın istiyorum.*

12) Kazak Türkçesinde *bol-* yardımcı fiili, Türkiye Türkçesindeki *–dır* ekinin görevini üstlenebilmektedir: *Men onıŋ äpkesi bolamın* (*Ben onun ablasıyım*).

13) Direkt anlatımlardaki yazar sözünde bazı unsurlar, yüklemden sonra gelebilmektedir: *Barmaysıŋ, dedi jımıyıp* (*Gülümseyerek, "Gitmeyeceksin" dedi).;*

14) Gereklilik kipi, ismin yönelme hâli ekini almasıyla ifade edilebilmektedir: *Maġan oquw kerek (Okumam lâzım).* Aynı yapının olumsuzu, *bol-* yardımcı fiiliyle ifade edilmektedir: *Maġan uyıqtawġa bolmaydı (Ben uyumamalıyım).*

15) Kazak Türkçesinde *kutla-* fiili, yükleme hâli ekini alan kelimeyle değil, vasıta hâli ekini alan isimle birleşmektedir ve bu yapı, *kutla-* fiili kullanılmaksızın da kurulabilmektedir: *Tuġan küniŋmen (quttıqtaymın)) (Doğum gününü kutluyorum)*;

16) Kazak Türkçesinde Rusçadaki aynı yapıların motomot çevirisi gibi kullanılan *Bastıq özinde me? (Başkan buradalar mı?). Sizdi bir minutqa boladı ma? (Sizinle bir dakika görüşebilir miyim?)* gibi ifadeler vardır.

Bu farklılıkların yanı sıra, Kazak Türkçesinde konuşma dilinin etkisiyle meydana gelen farklılıklar vardır:

1) Kazak Türkçesinde fiil cümlelerinin olumsuzunda *–mın* 1.teklik şahıs ekinin olumsuzluk ekiyle kaynaşarak *–n* şeklinin alması (*almaymın- alman*);

2) Kazak Türkçesinde *i-* yardımcı fiilinin geçmiş zaman biçimine gelen 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs eklerinin, görülen geçmiş zaman ekleriyle kaynaşarak *edim -em, edik - ek, ediŋ- eŋ, ediŋder-eŋder* şekillerini alması;

3) Kazak Türkçesinde cümlenin anlamına çeşitli duygu katan *-aw, -ay, -aq, ġoy* gibi pekiştirme edatlarının çok kullanılması;

4) Kazak Türkçesinde öznenin yerinin çok esnek olması;

5) Kazak Türkçesinde *dep* bağlacıyla yapılan cümlelerde *dep'li* kısmın cümlenin sonunda gelmesi;

6) Şart cümlelerinde yardımcı cümlenin, bazen esas unsurdan sonra gelmesi;

7) *–ġan soŋ* şekliyle kurulan cümlelerin *–ġansın* varyantının olması;

8) Kazak Türkçesinde iyelik grubu hâlinde *kerek* kelimesiyle kurulan yapılarda öznenin yalın hâlinde söylenmesi (*Biz (diŋ) oquwımız kerek*).

9) Bağlaçlar tam kalıplaşmadığı için, genellikle bağlaçların yerine bağlaçlık kelimelerin kullanılması: *olay bolatın sebebi (öyle (böyle) olmasının sebebi), olay deytin sebebi (öyle dememin (demenin, demesinin) sebebi), nege deseŋ (neden öyle diyorum), olay deytinim (deytiniŋ, deytini) (öyle dememin (demenin, demesinin) sebebi); degenmen de (böyle demekle beraber) äytse de (<öyle etse de)/ söytse de (<öyle etse de)(öyle etse bile), äytkenmen (<olay etkenmen)/ söytkenmen(<solay etkenmen) (öyle etmekle beraber), sonda da (bununla birlikte), solay bola tursa da / solay bolġanmen (böyle olmakla beraber), öytpeyinşe (öyle yapmadıkça);*

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin sentaktik yapısındaki farklılıkların büyük bir kısmının ait oldukları gruplarından kaynaklandığını söylemekle birlikte, yabancı dillerin ve konuşma dilinin etkisinin de yabana atılacak cinsten olmadığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1959 Azerbaycan Dilinin Grammatikası, II. Hisse, Sentaks, Bakı

1963 Azerbaycan Dilinin Sentaksına Dair Tetkikler, Bakı

1981 Grammatika Sovremennogo Başkirskogo literaturnogo yazıyka, Moskova

1995 Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka (E. İ. UBRYATOVA, N. E. PETERSON, K. N. NEUSTROYEV, v.s.), Sentaks, Novosibirsk

1986 Hezirgi Karakalpak Tili, Sentaks, Nöküs

1962 Hezirki Zaman Türkmen Dili, Sintaksis, Aşkabat

1965 İssledovaniya Po Grammatike i Leksike Tyurkskih Yazıykov (İbragimov, S., Fazılov, E.), Taşkent

1983 İssledovaniya Po Grammatike Yakutskogo Yazıyka, Yakutsk

1962 İssledovaniya Po Sintaksisu Tyurkskih Yazıykov, Ubryatova, E. I., Moskova

1962 İssledovaniya po Sintaksisu Tyurkskih Yazıykov, UBRYATOVA, E. I., Moskova

1961 İssledovaniya po Sravnitelnoy Grammatike Tyurkskih Yazıykov, III. Sintaksis, (N. K. Dmitriyev, N. A. Baskakov, E. İ. Ubryatova yönetmenliğinde), Moskova

1970 İssledovaniya Po Uygurskomu Yazıyku, Almatı

1989 Qazaq Ädebi Tiliniŋ tarihi Közderi, Almatı

1982 Qazaq Til Biliminiŋ Problemaları, Almatı

1975 Qazaq Tili Grammatikası Boyınşa Zerttewler, Almatı

1966 Qazaq Tilindegi Zerttewler, Almatı

1967 Qazaq Tiliniŋ Grammatikası, 1967, II. Cilt, Almatı

1965 Qazaq Tiliniŋ Tarihı Turalı Zerttewler, Almatı

1992 Qazirgi Qazaq Tili (QALİYEV, G., N. ORALBAYEVA, K. BEYSENBAYEVA, S. HASANOVA, A. EBİLKAYEV, B. ŞALABAYEV, N. ORALBAYEVA'nın yönetimiyle), Almatı

1971 Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık, Sintaksis, Moskova

1977 Sravnitel'naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov, II. Sentaks, Aşkabat

1983 Türk Dilinin Yapısı, Ankara

1942 Türkçe Gramer El Kitabı, İstanbul
(1941)

1911 Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv, İstanbul

1986 Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Frunze

(1976) Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Moskova

(1970) Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Frunze

1988 Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

1988 Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

1965 Voprosıy Tyurkologii, Taşkent

ABDULLAYEV Elövset Z.

1964 Muasir Azarbaycan Dilinde Tabeli Mürekkeb Cümleler, Bakı

1975 Türk Dillerinde Bağımlı Birleşik Cümlelerin Evrimi Üzerine, Ankara

1987 Sintaksisin Aktual Meseleleri, Bakı

1970 "Puti Vozniknoveniya Slojnopodçinennıyh Predlojeniy v Tyurkskih Yazıykah", ST

1971a "Bessoyuznıye Slojnopodçinennıye Predlojeniya", ST

1971b "Slojnıye Predlojeniya Uslojnennogo Tipa v Azerbaycanskom Yazıyke", ST

1982 "Ob Afinithıyh Konstruktsiyah v Tyurkskih Yazıykah", ST, S. 2

1983 "Vzaimootnoşeniye Sostavnıyh Çastey Slojnogo Predlojeniya v Azerbaycanskom Yazıyke", ST,6 .

ABDULLAYEV Elövset Z. ve A. G. CAVADOV

1987 "O Semantiçeskom Yadre Azerbaycanskogo Slojnopodçinennogo Predlojeniya", ST, S. 1

ABDULLAYEV Elövset Z., J. M. SEYİDOV ve A. G. HESENOV

1985 Muasir Azerbaycan Dili, Sintaksis, IV. Hisse, Bakı

ABDULLAYEV Kemal M.

1983 Problema Sintaksisa Prostogo Predlojeniya v Azerbaycanskom Yazıyke, Bakı

1998 Azerbaycan Dili Sintaksisinin Nezeri Problemleri, Bakı

1978 "Slojnoye Sintaksiçeskoye Tseloye Kak Obyekt Semantiko-grammatiçeskogo Analiza", ST, 5

1983 "Vzaimootnoşeniye Sostavnıyh Çastey Slojnogo Predlojeniya v Azerbaycanskom Yazıyke", ST, 6

1989 "Aktualnoye Çleneniye Predlojeniya v zerbaycanskom Yazıyke", ST, 1983; "O Sootneoşenii Strukturnogo i Kommunikativnogo Aspektov Dopolneniya v Azarbaycanskom Yazıyke", ST, S. 5

ABDULLAYEV, S.

1988 "Polipredikativnıye Predlojeniya S Podlejaşnoy Zavisimoy Çastyu v uygurskom yazıyke"/ Kaydarov, A., G. Sadvakasov, İssledovaniya Po Uygurskomu Yazıyku, Almatı

ABDULLAYEVA N. C.

1978a "K Probleme sintaksiçeskoy sinonimii" (na materiyale azerbaycanskogo yazıyka), ST

1978b "Sintaksiçeskiye Paralleli", ST

1980 "Variyantıy Slojnosoçinennıyh Predlojeniy s Poyasnitelnoy svyazyu", ST

ABDURAHMANOV G. A.

1967 İssledovaniya Po Starotyurskomu Sintaksisu (XI. y.y.), Moskova

1971 "Sintaksis Oslojnennogo Predlojeniya" (K nekotorıym spornıym voprosam sintaksisa Tyurkskih yazıykov) / SİİTY, Moskova

ACARLAR, Kevser

1969 "Devrik Cümle", Türk Dili, Sayı 210, Mart

1970 "Türkçede Durak ve Vurguların Önemi", Türk Dili, Sayı, 223, Nisan

AÇIYMAN, Şabdan Uulu

1931 Bizdin Til (Kırgızcanın Sentaksı), Frunze

ADALI, Oya Kaynak

1969 "Türkçede Bağlaçlar", Türk Dili, Sayı 209, Şubat

ADMONİ, V. G.

1982 "Slojnospayannoye Predlojeniye v Tyurkskih Yazıykah", ST, S. 3

AGMANOV, S.

1991 Qazaq Tilining Tarihi Sintaksisi, Almatı

AĞAKAY M. Ali

1952 "Soru Cümleleri Üzerine", Türk Dili S. 12, Eylül

1967 "Soru Cümleleri Üzerine"/ Dilbilgisi Sorunları, Ankara

AHANOV, K.

1993 Grammatika Teoriyasının Negizderi, Almatı, 1996; Til Biliminiŋ Negizderi, Almatı

AHMATOV, İ. H.

1978 "Sootnoşeniya Mejdu Formalnoy Strukturoy i Semantikoy Odnosostavnogo Predlojeniya v Karaçayevo-balkarskom Yazıyke", ST

1979 "Ob Opredelenii Bezliçnosti predlojeniya v Karaçayevo-balkarskom Yazıyke", ST

1983 "Odnomestnıye Formalno-semantiçeskiye Modeli Glagolnogo Predlojeniya v Karaçayevo-balkarskom Yazıyke", ST

1988a "Polipredikativnıye Konstruktsii s Subyektnıymi Oborotami v Tyurkskih Yazıykah" (na materiyale Karaçayevo-balkarskogo yazıyka), ST, S. 2

1988b "Kosvennosubyektnıye Predlojeniya v Tyurkskih Yazıykah" (na materiyale karaçayevo-balkarskogo yazıyka)/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

1988c "Formalno-Semantiçeskiy Podhod k yazıyku i Nekotorıye Nedostatki Traditsiyonnoy Shemıy Opisaniya Sintaksiçeskogo Stroya Tyurkskih Yazıykov"/ Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

Ahmed Rasim

1924 Yeni Sarf dersleri, İstanbul

Ahmet Cevdet Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa

1851 Kavaid-İ Osmaniye, Mısır

Ahter Necmettin Ve Necmettin Hâlil

1934 Dilbilgisi, Gramer, İstanbul

AKALIN, Mehmet

1998 Tarihî Türk Şiveleri, Ankara

AKALIN, Şükrü Haluk

1995 "Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kuurlmuş Cümleler", Türk Dili, Sayı 518, Şubat

AKERSON, Fatma

1983 "Türkçede *–en* Ekli Ortacın Çokişlevliliği" / Türk Dilinin Yapısı, Ankara

AKGÜL, Baki

1967 "Edat Tümleçleri", Türk Dili, sayı 190, Temmuz

AKİMOVA, G. N.

1988 "Ekspressivnıye Svoystva Sintaksiçeskih Struktur"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

AKMAJİAN, Adrian ve Frank HENY

1976 An İntroduction To The Principles Of Transformational Syntax, 3. baskı

AKSAN, Doğan

2000 Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), 2. cilt, Ankara

(1989)

1999 Türkçe'nin Gücü, Ankara

ALİZADE, Z. A.

1988 "Afinitnıye Konstruktsii i İh Komponentnıy Analiz"/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

ALYILMAZ Cengiz

1988 Latifî Tezkeresinin Sentaks Yönünden İncelenmesi, (YLT), Erzurum

AMANJOLOV, S

1994 Qazaq Edebi Tili Sintaksisining Qısqaşa Kursı, Almatı

AMİROV R. S.

1970 "Sposobıy Aktualnogo Çleneniya v Kazakskom Yazıyke", ST

1976 "Sinonimiçnıye Skazuyemostnıye Formıy v Kazahskom Yazıyke i Voprosıy ih İnterpretatsii", ST

AMMOSOVA, R. T.

1983 "O nekotorıyh Sluçayah Funktsiyonalnogo Upotrebleniya Deyepriçastnoy Formıy *Diyen* v Yakutskom Yazıyke"/ İssledovaniya Po Grammatike Yakutskogo Yasıyka, Yakutsk

ANDREYEV, İ. A.

1988 "Slovoporyadok i Yego Osnovnıye Funktsii v Çuvaşskom Yazıyke"/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

ANNANUROV Ata

1988 "Deyepriçastnaya Forma na *–dıkça* v Tyurkskih Yazıykah Oguzskoy Gruppıy"/ Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

APAYDIN, Muhammet

1996 "Yeni Bir Terin Önerisi: "Birlikte Cümle"", Sayı 537, Türk Dili, Eylül

ARGINOV, Hasen Kuwandıkoviç

1974 Qazaq Tili Metodikası, Almatı

ASKAROV M. A.

1971 "K Kriteriyam Pridatoçnıyh Predlojeniy v Sovremennom Uzbekskom Yazıyke"/ SİİTY

ASLANOV, V. İ.

1971 "K Probleme Genezisa Odnogo iz Tipov Slojnopodçinennogo Predlojeniya s Pridatoçnıym Dopolnitelnıym", ST

AŞIRBAYEV A.

1986 "Stilistikadagı Bir Özgöçölük Jönündö"/ Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Frunze

ATABAY Neşe, Sevgi ÖZEL ve Ayfer ÇAM

1981 Türkiye Türkçesinin Sözdizimi, Ankara

ATEŞ, Kemal

1986 Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara

1990 Türk Dili, Ankara, 2. baskı

ATTOKUROV, A.

1988 "Ob Aktualnom Çlenenii Predlojeniya" / Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

AYDAROV,G., E. Kurusjanov ve T. Tomanov

1971 Köne Türki Jazba Eskertkişterining Tili, Almatı

BABAZADE, E.

1933 Türk Dili Grameri Ve Yazı Kaideleri, I. Hisse, Bakı

BABOGLU, N. ve İ. BABOGLU

1997 Gagauz Dili (Sentaks), 8-9. sınıflar için, Chişinau

BAGİROV E.

1975 Sade Cümlenin Uslubi Hususiyetleri, Bakı

1984 "Poryadok Slov i Semantika Prostogo Predlojeniya" (na materiyale azerbaycanskogo yazıyka)/ ST

BALAKAYEV Mavlen

1992 Qazirgi Qazaq Tili, Almatı

BALAKAYEV MAVLEN ve T. SAYRAMBAYEV

1997 Qazirgi Qazaq Tili, Almatı

BALKAN, Nevide

1998 Sevinç Çokum'un Hikayelerinde Sentaks Çalışması, (YLT), Denizli

BANGUOĞLU, Tahsin

1995 Türkçenin Grameri, Ankara

(1990)

BASKAKOV Nikolay Aleksandroviç

1956 Struktura Prostogo Predlojeniya V Tyurkskih Yazıkah, Frunze

1960 Tyurkskiye Yazıyki, Moskova

1965 Nekotorıye Nablyudeniya Nad Sintaksisom Karaimskogo Yazıyka, Moskova

1969 Vvedeniye v İzuçeniye Tyurkskih Yazıkov, Moskova

1975 İstoriko-Tipologiçeskaya Harakteristika Strukturıy Tyrukskih Yazıkov, Moskova

1984 Predlojeniye v Sovremennom Turetskom Yazıke, Moskova

1961 "Prostoye Predlojeniye v Karakalpakskom Yazıyke" / İPSGTY

1970a "Binarnıye Oppozitsii v Strukture Sintaksisa Tyurkskih Yazıykov", ST

1970b "Slojnosoçinennıye Soyuznıye Predlojeniya v Sovremennom Turetskom Yazıyke", ST, S. 3

1971 "Priroda Prityajatelnıyh Opredelitelnıyh Slovosoçetaniy i İh Rol v Evolyutsii Slojnıyh Sintaksiçeskih Konstruktsiy v Tyurkskih Yazıykah", ST, S. 4

1972 "K Voprosu o Strukture Skazuyemogo v Tyrukskih Yazıykah", ST

19?? "Struktura Tyurkskih Yazıkov Sravnitel'no So Strukturoy Russkogo Yazıka" / "Bilim Arttıruga Jerdem"

BAŞKAN, Özcan

1980 "Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları", TDK, Ankara

BATMANOV, İ. A.

1959 Yazıyk Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti, Frunze

BAYRAV, S.

1969 Yapısal Dilbilimi, İstanbul

BAYTUGAYEVA G.

1962 Slojnıye Opredelitelnıye Konstruktsii v Sovremennom Kazahskom Yazıyke, Almatı

BAYTURSUNOV, Ahemt

1989 Eserleri, Almatı

1992 Til Tagılımı (Dil Talimi), Almatı

BEGALİYEV, M.

1988 "K Probleme Aktualnogo Çleneniya Predlojeniya v Turkmenskom Yazıyke" / Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

BEKTUROV, Ş. ve A. BEKTUROVA

1994 Qazaq Tili, (yeni başlayanlar için), Almatı

BEKTUROV, Ş. ve M. SERGALİYEV

1994 Qazaq Tili

BELBOTAYEV, Almasbek, ve Janıl TÜKEYBAYEVA

1994 Kazahskiy Yazık Dlya Naçinayuşih, Almatı

BERDİ, Sarı

1998 Türkmence'nin Grameri, III. Sentaks, Ankara

BESEREK, Ahmet

1991 Türkçe'de Cümle Yapısı, İstanbul

BİLGEGİL, Kaya

1984 Türkçe Dilbilgisi, İstanbul, 3. baskı

BİRAY, Himmet

1995 Türkmen Şivesinin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması, (YLT), Ankara

BLOOMFİELD, L.

1961 Language, N.-York

BOGDANOV V. V.

1988 "Kontekstualizatsiya Predlojeniya"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

BOLULU, Osman

1956 Yardımcı Türkçe Bilgileri, İstanbul

BOROVKOV, A.

1935 Uçebnik Uygurskogo Yazıka (Uygur Dili ders Kitabı), Leningrad

BÖKEY, Oralhan

1994 Şığarmaları, Almatı

BÖREKÇİ Muhsine

1988 Aşık Çelebi Tezkiresinin sentaks Bakımından İncelenmesi, (YLT), Erzurum

1994 Atatürk'ün "Nutuk "unda Söz Dizimi, (DT) Erzurum

BUDAGOVA Z. İ.

1963a Prostoye Predlojeniye V Sovremennom Azerbaycanskom Literaturnom Yazıke, Bakı

1963b Muasir Azerbaycan Dilinde Sade Cümle, Bakı

1972 "Elliptiçeskiye Predlojeniya v Sovremennom Azerbaycanskom Yazıyke", ST

1977 "Struktura Skazuyemogo v Tyurkskih Yazıykah", ST, S. 1

1988 "Nekotorıye Teoritiçeskiye Voprosıy Grammatiçeskoy semantiki Azerbaycanskogo Yazıyka" / Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

BURDURLU, İbrahim Zeki

1967a Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri, İzmir

1967b "Atasözlerimizin Cümle Yapıları", Türk Dili, S. 187, 188, Nisan, Mayıs

1966 "Dede Korkut Hikayelerinde Cümle Yapısı", Türk Dili, Sayı 183, Aralık

1968 "Yeşil Gece"nin Dil yapısı", Türk Dili, Sayı 204, Eylül

BURLAKOVA, V. V.

1988 "Deyktiçeskiye Kategorii v Tekste"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

CAFARZADE, M.

1978 "Ob Odnom Puti Vozniknoveniya Slojnopodçinennıyh Predlojeniy v Tyurkskih Yazıykah", ST, S. 4

CANİBEKOV, H. S.

1989 "O Nominalizirovannıyh Parallelyah Glagolnogo Skazuyemogo v Karaçayevo-Balkanskom Yazıyke", ST, S. 2

1992 "Aktualnoye Çleneniye i Geterogennost Çlenov Predlojeniya v Karaçayevo-balkarskom Yazıyke", ST, S. 3

CEMİLOĞLU İsmet

1986 14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshâsı Üzerinde Sentaks İncelemesi, Ankara, 1994; Azeri Türkçe'sinin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçe'siyle Karşılaştırılması, Anakara

1994 "Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde "Çün"lü Cümleler", Türk Dili, S. 510

1998 "Dede Korkut'taki Bazı Cümlelerin Sentaks Bakımından Türkiye Türkeçsi İle Mukayesesi", Türk Dili, S. 556, Nisan

CHOMSKY, Noam

1957 Syntactic Structures, Mouton and Co's-Gravenhage, Hague

1965 Aspects Of The Theory Of Syntax, Cambridje

ÇAĞATAY, Saadet

1964 "Türkçede *ki<erki*" , TDAY Belleten-1963, TDK, Ankara

ÇAHAYAN, P. P.

1988 "Reçemıyslitelnıye Protsessıy i Znaçeniye Vıyskazıyvaniya"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

ÇAN Ngok Them

1988 "Abzats Kak Grammatiko-semantiçeskaya Suşnost"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

ÇARİYEV, A.

1974 "K İzuçeniyu Sintasiçeskoy Svyazi v Prityajatelno-opredelitelnoy Konstruktsii v Tyurkskih Yazıykah", ST, S.2

ÇEBİ, İhsan Sabri

1994 18. Yüzyıl Osmanlı Türkçesine Ait iki Eser Üzerinde Sentaks İncelemesi, (DT), Ankara

ÇEREMESİNA, M. İ.

1988 "O Slojnosti i Oslojnennosti Predlojeniy v Yazıykah Yujnoy Sibiri"/ Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

ÇOKUĞURLUEL, Işıl

1996 Türkçede Eksiltili Anlatım ve Eksiltili Cümle, (YLT), Adana

DEDE, Behçet

1997 , "Söz Diziminin Sırrı", Türk Dili, Sayı 551

DELİCE, İbrahim

1998 "Türkçe Sözdiziminde Özne", Türklük Bilimi Araştırmaları, VI

DEMESİNOVA, N. H.

1972 "İzuçeniye Bessoyuznogo Slojnopodçinennogo Pradlojeniya v Kazahskom Yazıyke", ST, S. 3

1974 Razvitiye Sintaksisa Sovremennogo Kazakhskogo Yazıyka, Almatı

DEMİRAY, Kemal

1968 "Edatlar Üzerine", Türk Dili, Sayı 199, Nisan

DENY, Jean

1941 Türkçe'nin Grameri (Çeviren: A. ELÖVE), İstanbul

DEVECİ Selma

1997 Sirâce'l- Kulûb Üzerinde Sentaks Çalışması, (Cümle Yapıları), (YLT), Erzurum

DIRENKOVA, N. P.

1940 Grammatika Oyrotskogo Yazıka, Moskova-Leningrad

1941 Grammatika Şorskogo Yazıka, Moskova –Leningrad

DİLÇİN, Cem

1993 "A. Yesevi'nin Hikmetlerinde Sıra Cümleler", Türk Dili, Sayı 504

DİLMEN, İbrahim Necmî

1935 Türkçe Gramer, İstanbul

(1934)

DİZDAROĞLU Hikmet

1976 Tümcebilgisi, Ankara

Djevdet-zade, H. ve A. N. KONONOV

1934 Grammatika Sovremennogo Turetskogo Yazıyka (Fonetik, Morfoloji ve Sentaks), Leningrad

DMİTRİYEV, N. K.

1948 Grammatika Başkirskogo Yazıka, Moskova-Leningrad

1960 Turetskiy Yazık, Moskova

1961 Detali Prostogo Predlojeniya/ İSPGTY, Moskova

1962 Stroy Tyurkskih Yazıykov, Moskova

EBİLKASIMOV, B.

1971 Alğaşqı Qazaq Gazetteriniŋ Tili, Almatı

1982 XX- ğasırdıŋ Ekinşi Jartısındağı Qazaq Ädebi Tili, Almatı

EBUHANOV, G.

1982 Qazaq Tili (Kazak Dili) (Leksik, Fonetik, Morfoloji, Sentaks), Almatı

ECKMANN, Janos

1996 Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine, Ankara

EDİSKUN, Haydar

1999 "Devrik Cümle Üzerinde Bir Araştırma", Türk Dili, Sayı 100, Ocak, 1960; Türkçe Dilbilgisi, İstanbul

EDİSKUN, Haydar ve B. DÜRDER

1985 , Örnek dilbilgisi, Lise I., II., III. Sınıf, İstanbul

EDWİN, Arnold

1877 A Simple Translitation Grammar, London

EFREMOV, N. İ.

1983 "Priçastno-padejnıye Konstruktsii i İh Ekvivalentıy"/ İssledovaniya Po Grammatike Yakutskogo Yazıyka, Yakutsk

EMİR R. ve J. EMİROVA

1998 Jay Söylem Sintaksisi, Almatı

EMRE, Ahemt Cevat

1931 Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layıha, İstanbul

1941 Yeni Dilbilgisi, Muhtaç Olduğumuz Gramer İnkılabı, İstanbul

1945 Türk Dilbilgisi, İstanbul

1955 Türkçede Cümle, Ankara

ENVER Nâci Gökşen

1967 "Tarih Boyunca Devrik Cümle" / Dilbilgisi Sorunları, Ankara

ERCİLASUN, Ahmet Bican

1993 Dilde Birlik, Ankara

ERDEN, Aysu

1998 "Cümlede Yüklemi Tamamlayan Öğeler Üzerine", Türk Dili, Sayı 560, Ağustos

ERGİN Muharrem

1990 Türk Dil Bilgisi, İstanbul

1998 Üniversiteler İçin Türk Dili, İstanbul

(1994)

ERTEM, R.

1992 Türk Dili, I, İstanbul

ESENOV, Qayırbolat M.

1969 Qazirgi Qazaq Tilindegi Şarttı Jäne Qarsılıqtı Bağınıŋqı Söylemder, Almatı

1982 Sabaqtas Qurmalas Söylemniŋ Qurılısı, Almatı

1997 Sintaksis Oslojnennogo Predlojeniya v Kazahskom Yazıyke, Almatı

1972 "Osnovnıye Sredstva Svyazi Komponentov Slojnopodçinennıyh Predlojeniy" (na materiyale kazahskogo yazıyka), ST, S. 4

1974 "Şartı Ray Tulġalı Oralım"/ Qazaq Tili Grammatikası Boyınşa Zerttewler, Almatı, ; Kürdelengen Söylemder

1975a "Sintaksistik Oralımdardıŋ Tabıyınan"/ Qazaq Tili Grammatikası Boyınşa Zerttewler, Almatı

1975b "Qıstırma Smylemderdiŋ Qurulısı Jayında"/ Qazaq Tili Grammatikası Boyınşa Zerttewler, Almatı

1975c "Priçastnıy Oborot v Kazahskom Yazıyke (v sravneniyy s tem j oborotom v nekotorıyh drugih tyurkskih yazıykah), ST, S. 1

1988 "O Sintaksiçeskoy Konstruktsii Oslojnennıyh Predlojeniy"/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

ESENOVA, T. S. ve K. U. Manciyeva

1988 "İntonatsiyonnıe Sredstva Svyazi v Slojnom Predlojenii" (na maetriyale kalmıtskogo yazıyka)/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

ESİN, Osman

1997 Abdülhak Şinasi Hisar'ın "Çamlıcadaki Eniştemiz" Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerinde Bir İnceleme, (DT), İstanbul

FATIYHOV, A. F.

1971 O Perspektivah Upotrebleniya Soyuzov i Nekotorıyh Osobennostyah Bessoyuznıyh Slojnopodçinennıyh Predlojeniy", ST, S. 5

FİDANCI, Mahmut

1996 "Sıralı Cümle", Türk Dili, Sayı 534, Haziran

FİKRÎ, Mahmut

1932 Türkçe Gramer, İzmir

FİNKELŞTEYN, M. B.

1970 "Strukturnıye Osobennosti Nekotorıyh Uzbekskih Sintaksiçeskih Konstruktsiy", ST, S. 3

FOWLER, Roger

1971 An İntroduction To Transformational Syntax, London

GABAİN A. M.

2000 Eski Türkçesinin Grameri (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara

GADJİYEVA, Ninel Zeynalovna

1973a Osnovnıye Puti Razvitiya Sintakasiçeskoy Stukturıy Tyurkskih Yazıkov, Moskova

1973b "O Dvuh İstoçnikah Razvitiya Soyuznıyh Slojnıyh Predlojeniy v Tyurkskih Yazıykah", ST, 2

1961 "Tipologiya Pridatoçnıyh Predlojeniy v Sovremennom Azerbaycanskom Yazıyke" / İPSGTY, Moskova

1962 "Bessoyuznıye Slojnıye Predlojeniya v Sovremennom Azerbaycanskom Yazıyke" / İPSTY, Moskova

GADJİYEVA, Ninel Zeynalovna ve B. A. SEREBRYANNİKOV

1986 Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıykov, Sentaks, Moskova

GADJİYEVA, Ninel Zeynalovna, ve R. M. BİRYUKOVİÇ

1983 "Reliktıy Drevnetyurkskogo Sintaksisa v Sovremennıyh Tyurkskih Yazıykah" (na materiyale çulıymsko,-tyurkskogo yazıyka), ST, 2

GAPAROV, S. G.

1988 "O Spetsifike Odnosostavnıyh Predlojeniy v Kirgizskih Poslovitsah i Pogovorkah"/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

1989 "Osnovnıye Hudojestvenno-sintaksiçeskiye Sposobıy Svyazi Çastey Kirgizskih Poslovits, İmeyuşih Strukturu Bessoyuznogo Slojnosoçinennogo Predlojeniya", ST, S. 4

GAYDARCI, G. A.

1973 Gagauzskiy Sintaksis: Otnositelnoe i Bessoyuznoye Podçineniye Pridatoçnıyh, Chişinau

1981 Gagauzskiy Sintaksis: Pridatoçnıye Predlojeniya Soyuznogo Podçineniya, Chişinau

1971a "Sposobıy Podçineniya i Tipıy Pridatoçnıyh Predlojeniy v Gagauzskom Yazıyke", ST, S. 3

1971b "Slojnıye Predlojeniya s Pridatoçnıymi Otnositelnogo Podçineniya v Gagauzskom Yazıyke", ST, S. 4

GECE, Mehmet

1998 "Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle", Türk Dili, Sayı 562, Ekim

GEMİCİ, Sabiha

1990 Mihrî Hatun Divanı, (DT), Balıkesir

GENCAN Tahir Nejat

1967 Türk Dili, Sayı 192, Eylül

1970 "Edat Tümleçleri", ,; "Ne ... ne Bağlacı Üzerine", Türk Dili, Sayı 220, Ocak

1975 Dilbilgisi, Lise I, II, III, s. 51, Dilbilgisi, III. Bölüm (sentaks) İstanbul

GEPNER, Y. R.

1963 Slojnoye Predlojeniye İ Printsipı Ego İzuçeniya (Birleşik Cümle

Ve Onun İncelenme İlkeleri), Harkov

GOLOVİN, V. N.

1973 Vvedeniye V Yazıkoznaniye, Moskova

GORDLEVSKİY, V. A.

1928 Grammatika Turetskogo Yazıka, Moskova

GÖKÇAYLI Salih Fethi

1949 İzahlı Rusça-Türkçe Gramer, İstanbul

GÖKŞAN, Enver Nâci

1961 Tarih Boyunca Devrik Cümle", Türk Dili, Sayı 122, Kasım

1967 Tarih Boyunca Devrik Cümle" / Dilbilgisi Sorunları, Ankara

GRÖNBECH, K.

2000 Türkçenin Yapısı (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara

GRUNİNA, E. A.

1988 Uçebnoye Posobiye Po Osmansko-Turetskomu Yazıyku, Moskova

1961 "Nekotoriye Voprosıy Sintaksisa, Slojopodçinennogo Predlojeniya v Sovremennom Literaturnom Uzbekskom Yazıyke", İPSGTY, Moskova

GUZEV, V. G.

1977 "O Razvyornutıyh Çlenah Predlojeniya, VVodimıyh Galagolnıymi İmenami v Sovremennom Turetskom Yazıyke", ST

GÜNGÖR, Y.

1966 Cümle Bilgisi ve Noktalama, Ankara

GÜNTEKİN, Reşat Nuri

1999 Çalıkuşu, İstanbul

HACIEMİNOĞLU Necmettin

1992 Türk Dilinde Edatlar, İstanbul

1996 Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara

HACIMUSALAR Hatice Kübra,

1996 Hüseyin Nihâl Atsız'ın Deli Kurt Adlı Romanı Üzerinde Cümle Bilgisi İncelemesi, (YLT), Edirne

HAMZAYEV, M.

1969 Türkmen Dilinin Morfologiyasının ve Sintaksisinin Meseleleri, Aşkabat

HASANOVA, S.

1972 Ibıray Altınsarin Şığarmalarının Tili, Almatı

HATİBOĞLU, Vecihe

1972 Türkçe'nin Sözdizimi, Ankara

HESENOV, İ. ve A. ŞERİFOV

1933 Gramer: orta mekteb için, Bakı

HOCAYEV, D.

1991 Sintaksis ve Punktuatsiya, Duşanbe

HOCKETT, Charles F.

1960 A Course In Modern Linguistics, N.-York

Hüseyn Cahit

1908 Türkçe Sarf ve Nahiv, İstanbul

IŞIK, Gül

1983 "Türkçede Eylemlerin Adlaşması Ya da Eylemden Birinci Derecede Aktarmalar (E<A)"/ Türk Dilinin Yapısı, Ankara

İSAYEV Seyilbek M.

1973 Qazaq Ädebi Tilinin Sovettik Däwirde Damuwı, Almatı

1993 Qazaq Tili, Sintaksis, Almatı

JUBANOV, Kudaybergen

1966a "İz İstorii Poryadka Slov v Kazahskom Predlojenii", Qazaq Tilindegi Zerttewler, Almatı

1966b "Qazaq Emlesi Men Grammatikanın Keybir Mäseleleri. Jañgazı!", Qazaq Tilindegi Zerttewler, Almatı

KARABEYOĞLU, Adnan Rüştü

1996 Nevizâde Atâ'inin Hadaikül- Hakaik Fi Tekmilitiş- Şakaik İsimli Eserinde Geçen Yabancı Kelime Grupları Ve Yapısına Göre Türkçe Cümle Türleri, (YLT), İstanbul

KARABÖRK K

1995 Şecere-i Türk Üzerinde Bir Sentaks Çalışması, Konya

KARAHAN Leylâ

1998 Türkçe'de Söz Dizimi, Ankara, 5. Baskı

1990 "Görülen Geçmiş Zaman "-dı/-di"nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara

1994a "*-sa/-se* Eki Hakkında", Türk Dili, Sayı 516,

1994b "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", Türk Dili, Sayı 505, Ankara

2000 "Yapı Bakımındsn Cümle Sınıflandırmalrı Üzerine", Türk Dili, Sayı 583

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi

1994 Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara

KARAÖRS, Metin

1993 Türkçe'nin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri, Kayseri

1995 "Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle çeşitleri (Sentaks) Bakımından Karşılaştırılması", Türk Lehçeleri ve Edibiyatı, S. 1, Haziran

1999 "Yozlaşma Türkçemizi Kemiriyor", Dil Ve İnsan; "Türkiye Türkeçesi ile Kazak Türkçesinin Kelime Grupları, Cümle ve Cümle Çeşitleri (Sentaks) Bakımından Karşılaştırılması"/ 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, Ankara

(1996)

KARPUZ, Hacı Ömer

1999 "Türkiye Türkçesinin Söz Dizimiyle İlgili Çalışmaların Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi ve Bazı Teklifler"/ 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, Ankara,

(1996)

KAYA, Can

1986 Üniversiteler ve Yüksek Okullar İçin Türk Dili, İstanbul, 1. kitap

KAYASANDIK, Ahmet

1998 Türkmen Dilinde Cümle Yapısı, (YLT), Kayseri

KAYDAROV, Abduali Tuganbayulu, ve G. SADVAKASOV

1988 İssledovaniya Po Uygurskomu Yazıyku, Almatı

KAZIM BEK

1846 Obşaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka, Kazan, 2. baskı

KEDESBAYEV, İ. K.

1959 Qazaq Tilining Tüsindirmeli Sözdigi, Almatı

KILIÇ M.

1998 Sehî Tezkiresi Üzerinde Bir Sentaks Çalışması, (Y. L.), Kahramanmaraş

KIRAN, Zeynel

1983 "Türkçede Ad ve Ad Öbeği"/ Türk Dilinin Yapısı, Ankara

KOÇ, Nurettin

1990 Yeni Dilbilgisi, İstanbul

1996a "Özneyle İlgili Sorunlar", Türk Dili, Sayı 529

1996b "Tümce Konusundaki Karmaşa", Varlık, 64 (1070), Kasım

KODAL, Türkan

1997 Tarık Buğra'nın Hikayelerinde Sentaks Çalışması, (YLT), Denizli

KOKLYANOVA, A. A.

1962 "Glagolnıye Slovosoçetaniya v Uzbekskom Yazıyke"/Ubrayatova/ İPSTY

KONDRATEV, V. G.

1970 Oçerk Grammatiki Drevnetyurkskih Yazıkov, Leningrad

1981 Grammatiçeskiy Stroy Yazıka Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII-IXvv., Leningrad

KONONOV, Andrey Nikolayeviç

1948 Grammatika Uzbekskogo Yazıka, Taşkent

1956 Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, Moskova- Leningrad

1960 Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka, Moskova- Leningrad

KORDABAYEV, T R.

1965 Tarihi Sintaksis Meseleleri (XV.- XVIII. y.y. malzemelerine göre), Almatı

(1964)

1966 Qazaq Jazbaları Tiliniŋ Sintaksisi, Almatı

1995 Qazak Tilining Qurmalas Söylem Sintaksisi, Almatı

1965 "Qazaq Tilindegi Qurmalas Söylemder Jönindegi ilimniŋ Damu Tarihınan"/ Qazaq Tiliniŋ Tarihı Turalı Zerttewler, Almatı

KORKİNA, E. İ.

1988 "Deyepriçastiye na *–bıççа* v Yakutskom Yazıyke"/ Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

KORKMAZ Zeynep

1969 Gramer Terimleri Sözlüğü, 1992; Türkiye Türkçesinin *Ki* Bağlama ve Şüphe Edatları Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı, Ankara

1965 "Türkiye Türkçesindeki *-madan/-meden<-madın<-medin* Zarf-fiil (gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", Türkoloji, Ankara

1997 "Dilimizin Dünkü ve Bugünkü Sorunları ve Çözüm Yolları"", TDAY Belleten, Ankara

KORKMAZ Zeynep, A. B. ERCİLASUN, ZÜLFİKAR H. , M. AKALIN, T. GÜLENSOY, İ. PARLATIR ve N. BİRİNCİ

1990 Türk Dili Ve Kompozisyon Bilgileri, Ankara

KORMUŞİN, İ. V.

1988 "K Sootnoşeniyu Glagolnıyh Form na *–mış* i *–gan* v Tyurkskih Yazıykah"/ Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

KÖKLÜGİLLER, A.

1983 Çözümlemeli Cümle Bilgisi (Sözdizimi), İstanbul

KÖSTEKÇİ M.

1992 Üniversite Öğrencilerinin Cümle Hataları Üzerine Bir Analiz Çalışması, (Master), Ankara

KUZNETSOV P. İ.

1971 "Bessoyuznıye Pridatoçnıye Predlojeniya s Formoy na *–duk* v

Pamyatnikah Orhono-Yeniseyskoy Pismennosti", ST, S. 4

1972 "Ob Odnom Sluçaye "nepravilnogo" upotrebleniya Vinitelnogo Padeja v Turetskom Yazıyke", ST, 5

1980 "K Obosnovaniyu Teorii Verbalnosti Tyurkskogo Predlojeniya", ST, 4

KÜÇÜK, Sabahattin

1987 "Türkçede Şüphe Bildiren *Ki* Edatı Üzerine", Türk Dili, Sayı 426

LAPTEV, İ

1900 Materiyalıy Po Kazak-Kirgizskomu Yazıyku, Moskova

LATIYPOV, Ç. Y.

1972 "O Subyektno-predikativnıyh Svyazyah Mejdu Çlenami Sintaksiçeskih Struktur s Neliçnıymi Formami Glagola v Angliyskom i Tyurkskih Yazıykah", ST, S. 5

LLOYD B. Swift

1963 A Reference Grammar Of Modern Turkish, Bloomington

LYONS, John

1971 , Introduction To Theoretical Linguistics, Cambridge

MAMAJANOV, A.

1984 "Sverhfrazovoye Yedinstvo Kak Sintaksiko-stilistiçeskaya Kategoriya", ST, 1

MAMATOV, M. Ş.

1990 "Vtoriçnıy Predikat v Opredelitelnıyh Konstruktsiyah s Pokazatelem Otnositelnoy Svyazi, ST, S. 4

MANSUROĞLU, Mecdut

1953 Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları, Ankara

MEHMEDOĞLU, Alaeddin

1999a "Bağımlı Birleşik Cümle üzerine", Türk Dili, Sayı 567, Mart

1999b "Türk Dilinde Girişik Cümle Meselei" / 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, 1996, Ankara

MELİYORANSKİY, P. M.

1897 Kratkaya Grammatika Kazak-Kirgizskogo Yazıyka, II, Sentaks,

Sankt-Petersburg

MESKİLL, ROBERT H.

1970 A Transformational Analysis Of Turkish Syntax. The Hague, Mouton

MEŞŞANİNOV, İ. İ.

1978 Çlenı Predlojeniya İ Casti Reçi (Cümlenin Unsurları Ve Kelime Türleri), Leningrad

MİHAYLOV, Mihail Semenoviç

1965 İssledovaniya po Grammatike Tyurkskih Yazıykov (Perifrastiçeskiye Formıy Glagola), Moskova

MİHAYLOV, V. A.

1988 "Oppozitsii v Leksike i Sintaksise" / BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

MOUSSA, Gamal

1995 R. H. Karay'ın "Memleket Hikayeleri" ve "Gurbet Hikayeleri" Adlı Eserlerindeki Cümle Tipleri Üzerinde Bir İnceleme, (DT), İstanbul

MUHAMEDOVA, Z. B.

1971 "Ob Odnom iz Tipov Slojnopodçinennogo Bessoyuznogo Predlojeniya v Proizvedeniyah Turkmenskih Poetov XVIII-XIX vekov", ST

MUNDY, C.S.

19?? Türkisch Syntax as a System of Qualification

MURATALİYEV, M.

1965 "O Bessoyuznom Slojnopodçinennom Predlojenii v Sovremennom Kirgizskom Yazıyke" / Voprosıy Tyurkologii, Taşkent

1975 "Slojnosoçinennoye i Slojnopodçinennoye Predlojeniye v Kirgizskom Yazıyke", ST, S.1

MUSABEKOVA, F.

1991 Qazirgi Qazaq TiliniN Punktuatsiyası, Almatı

MUSAOĞLU, Mehman

1994 Türk dillerinde Tabeli Mürekkeb Cümle, Bakı

1986 "Strukturno - Funktsiyonalnaya Klassifikatsiya Opredelitelnıyh Pridatoçnıyh Predlojeniy v Tyurkskih Yazıykah" (na materiyale yazıykovoy Oguzskoy Gruppıy), ST, S. 4

1987 "Polipredikativnıye Yedinitsıy s Kawzalnıym i Tselevıym Otnoşeniyem v Tyurkskih Yazıykah Oguzskoy Gruppıy", ST, S. 6

1990 "İndoevropeyskaya Lingvistiçeskaya Traditsiya i Aspektıy İzuçeniya Slojnopodçinennıyh Predlojeniy v Tyurkskih Yazıykah" (na materiyale oguzskoy gruppıy), ST, S. 4

1999a "Türk Til Biliminin XXI. Yüzyıla Yönelik Temel Problemleri", Dil Dergisi, Sayı, 86, Aralık

1999b "Çağdaş Lengüistik ve Türk Dil Bilimi"/ 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, Ankara

(1996)

1997 "Türk Destanlarının Dilinde Bir Sentaks Özelliği Üzerine", Türk Lehçeleri ve Edebiyatı, S. 16, Aralık

1998 "Mahtumkulu Dilinin Söz Dizimi (Birleşik Cümle)", Türk Lehçeleri ve Edebiyatı, Mahtumkulu özel sayısı, Sayı 18, Nisan

2000 "Kitab-ı Dede Korkut" Dilinin Birleşik Cümle Sentaksı, Dil Dergisi, Sayı, 88, Şubat

MUSAYEV, S. J.

1986 "K Voprosu O Slojnom Predlojenii v Kirgizskom Yazıyke"/ Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Frunze

NARTIYEV, N.

1975 "Slojnopodçinennoye Predlojeniye v Tyurkskih Yazıykah", ST, S. 5

NASİLOV Vladimir Mihayloviç

1963 Drevneuygurskiy Yazıyk, Moskova

NAZAROV, R.

1988 "O Vzaimodeystvii Semantiçeskogo i Grammatiçeskogo Form v Polipredikativnıyh Predlojeniyah Sovremennogo Turkmenskogo

Yazıyka" / Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

NEMETH, Jozsef

1962 Turkish Grammar, Mouton, S'-Gravenhages

NİGMATOV, H. G.

1975a "Semantiçeskaya i Sintaksiçeskaya Funktsii Padejey v Yazıyke Vostoçno-Tyurkskih Pamyatnikov v XI –XII vv", ST, S. 4

1975b "Sintaksiçeskaya Suşnost Form Prinadlejnosti v Yazıyke Vostoçno-Tyurkskih Pamyatnikov v XI –XII vv", ST, S. 5

1986 "O Kriteriyah Vıydeleniya Obstoyatelstva Kak Çlena Predlojeniya" (na materiyale uzbekskogo yazıyka), ST, S. 5

1988 "Vklyuçyonnoe Treteye v Tyrukskom Sintaksise"/Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

NİGMATOV, H. G., K. M. ABDULLAYEV, , V. İ. BANARU, H. H. HALİYAROV, N. M MAHMUDOV, A.NURMANOV, R. R. SAYFULLAYEVA

1988 "Sposobıy Sintaksiçeskoy Svyazi i Aktualnıye Voprosıy Tyurkskogo Sintaksisa", ST, S. 4

NURMAHANOVA, E. N.

1965 Tipıy Prostogo Predlojeniya v Tyurskih Yazıykah, Taşkent

NURMAHANOVA, E. N.

1971 Türki Tilderining Salıstırmalı Grammatikası, Almatı

NURUYEV, T.

1988 "O Vokativnom Predlojenii v Kirgizskom Yazıyke"/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

OĞUZKAN Ali

2001 Örneklerle Türkçe ve Kompozisyon Bilgileri, İstanbul

OKTAY, Gülşah

1997 18. Yüzyıla Ait Bir Barbaros Hayreddin Paşa Gazavat-Namesi Üzerinde Sentaks İncelemesi, Ankara

ORALBAYEV, N. ve E. ABILAKOV

1992 Qazaq Till, Almatı

ORALBAYEVA N., G. MADİNA, A. EBİLKAYEV

1993 Qazaq Tili, Almatı

ORALBAYEVA, N., H. ESENOV ve S. HAYRULLİNA

1989 , İzuçayem Kazahskiy Yazıyk, Almatı

ORALBAYEVA, N., T. EBDİGALİYEVA ve B. ŞALABAYEV

1993 Praktikalıq Qazaq Tili, Almatı

OTAROV, İ. M.

1988 "Razvitiye sintaksisa Karaçayevo-Balkarskogo yazıka v sovremennıy periyod" / Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

OTKUPŞİKOVA, M. İ.

1988 "Modalnıy Komponent Semantiki Teksta"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

ÖMÜRALİYEV

1976 XV-XIX Gasırlardağı Qazaq Poeziyasının Tili, Almatı

ÖZBEK, S.

1995 Türk Dili, Ankara

ÖZDEMİR Gültekin

1996 Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı Gramer Terimleri, (YLT), Ankara

ÖZDEMİR, E.

1967 "Cümle Kalıpları", Dilbilgisi Sorunları, TDK yayınları, Ankara

ÖZDESENLİ, Necmettin

1954 "Devrik Cümle Üzerine", Türk Dili, Sayı 35, Ağustos

ÖZİL, Şeyda

1983 "Türkçede Türmce Yapıları"/ Türk Dilinin Yapısı, Ankara

ÖZKAN Nevzad

1996 Gagauzca Türkçesi Grameri, Ankara

ÖZKAN, Fatma

1995 , "Türkçe Yanlışları Üzerine", Türk Dili, Sayı 525, Eylül

ÖZMEN, Mehmet

1995 "Cümlenin Altıncı Öğesi ve Bir terim Öznerisi", Türk Dili, Sayı 519, Mart

ÖZYÜREK, R.

1998 Örneklerle Cümle Çözümlemeleri, Ankara

PETROV, N. G.

1962 Bessoyuznoye prisoyedineniye/ Uçeniye zapiski (Çuvaşça), Çeboksarı

POKROVSKAYA L. A.

1971 "Osobennosti Strukturıy Slojnopodçinennogo Bessoyuznogo Predlojeniya v Gagauzskom Yazıyke i Balakno-turetskih diyalektah", ST, S. 4

1976 "Pronitsayemost Poryadka Slov v Tyurkskih Yazıykah/ ST

1978 Sintaksis Gagauzskogo Yazıka V Sravnitelnom Osveşşenii, Moskova

1980 "Printsipıy İssledovaniya Sintaksiçeskih İzmeneniy V Tyurkskih Yazıkah (v plane yazıkovıh kontaktov)", Problmıy Sovremennoy Tyurkologii, Leningrad

POTSELUYEVSKİY, Evgeniy Aleksandroviç

1943 Osnovıy Sintaksisa Turetslogo Yazıyka, Aşkabad

1962 Triyoh Çlennaya Opredelitelnaya Konstruktsiya v Turkmenskom Yazıyke i Yeyo Modifikatsii,/ UBRYATOVA, İPSTY

1988a "Ob Odnom Sintaksiçeskom Postroyenii v Yazıyke "Sovarya" M. Kaşgarskogo"/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

1988b "Svoystva Tyurkskih Priçastiy i İh Sintaksiçeskiye Funktsii" / Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

PROKOPŞUK, A. A.

1988 "Kontekstualnıye Svyazi Slojnopodçinennogo Predlojeniya" / BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

RASPOPOVA, T. İ.

1988 "Modalnost Kak Kommunikativnaya Kategoriya Sintaksisa"/BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

REŞETOV, V. V.

1961 Osnova Fonetiki İ Grammatiki Uzbekskogo Yazıka, Taşkent

SAFİULLİNA F. S.

1974 Yavleniye partselyatsii v sovremennom tatarskom yazıyke / ST, N4

1978 Sintaksis Tatarskoy Razgovornoy reçi, Kazan

SAĞLAM, Sıtkı

1977 Türkçe'nin Sözdizimi, Örneklerle Tümce Çözümlemeleri, Diyarbakır

SAİTBATTALOV

1961 Başkort Tilinin Kuşma Höylem Sintaksisi, Ufa

SALİYEVA, U.

1975 Jalğawlıqtı Jäne Jalğawlıqsız Söylemderdiŋ Özaralıq Ayırması"/ Qazaq Tili Grammatikası Boyınşa Zerttewler, Almatı

SANDER, Mithat Sadullah

1966 Türkçe Dilbilgisi Dersleri, I, II, III Lise, İstanbul

SARIYEV, K.

1988 "Oslojnennıye Slovosoçetaniya v Turkmenskom Yazıyke"/ Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

SAVRAN, Hülya

1999 "Birleşik Cümle Üzerine", Türk Dili, Sayı 568, Nisan

SAVRANBAYEV, N. T.

1982 "Qurmalas Söylemder Jäne Olardıŋ Damuw Joldarı"/ Qazaq Til Biliminiŋ Problemaları, Almatı

SAYIN A. İhsan

1969 Kompozisyon Bilgileri ve Cümle Çözümlemeleri, İzmir

SAYRAMBAYEV, T.

1991 Söylemning Turlawlı Müşeleri, Almatı

SCHİNKEWİTCZ, Jakob

1947 Rabguzi Sentaksı (Çeviren: Sabit Paylı), İstanbul

SEİTJANOV Alaidar

1995 Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Çağlayanlar" Adlı Eserinde Cümle Bilgisi İncelemesi, (YL), Edirne

SEMETOV, İ.

1970 "Uyğır Ääbiy Tilidiki Qoş Söz Şäklidiki İzahliğçilar Häqqidä", İssledovaniya Po Uygurskomu Yazıyku, Almatı

SERGALİYEV, Mırzatay S.

1981 Sintaksistik Sinonimder, Almatı

1994 Qazaq Tili, Sintaksis, Almatı

1988 "O sintaksiçeskoy Omonimii v Sopostovlenii s Sintaksiçeskoy Sinonimiyey", Tyrukologiya - 88, Sovyetleri Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

SERGALİYEV, Mırzatay, Aytbay AYGABILOV ve Oral KÜLKENOVA

1991 Qazirgi Qazaq Ädebi Tili, Sintaksis, Almatı

SERTKAYA, Osman Fikri

1995 Göktürk Tarihinin Meseleleri, Ankara

SEVORTYAN, E. V.

1961 O Nekotorıh Voprosah Strukturı Predlojeniya V Tyukskih Yazıkah/ İPSGTY, Moskova

1971 "K Semasiyologiçeskim Voprosam Slojnogo Predlojeniya v Tyurkskih Yazıykah", ST

SEVREN, Pieter A. M.

1974 Semantic Syntax, Oxford

SEYİTJANOV, Alaidar

1995 Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Çağlayanlar Adlı Eserinde Cümle Bilgisi İncelemesi, (YLT), Edirne

SEZGİN, Funda

1997 14. Yüzyıla Ait Bir Yasin Süresi Tefsiri Üzerinde Sentaks Çalışması, (YLT), Denizli

SIZDIKOVA, R.

1968 Abay Şığarmalarının Tili, Almatı

1984 XVIII-XIX Gasırlardağı Qazaq Ädebi Tilinin Tarihı, Almatı

1965 "Abay Prozalıq Şığarmalarındağı Kürdeli Oydın Berilüwi"/ Qazaq Tilinin Tarihı Turalı Zerttewler, Almatı

SİBAGATOV, R. G.

1982 ;"Polupredikativnıye Konstruktsii v Prostom Predlojeniy", ST, S. 2

1983 "Ellipsis v Sisteme Sredstv Vıyrajeniya Predikativnogo Otnoşeniya" (na materiyale tatarskogo yazıyka), ST

1985 "Modalnıye Slova v Funktsii Predikativnıyh Sredstv", ST

SİNANOĞLU, S.

1957 "Basit Cümlede Nesne ve Tümleç", Türk Dili, VI (67), Nisan

1967 "Basit Cümlede Nesne ve Tümleç", Dilbilgisi Sorunları

SİROTİNİNA, O. B.

1980 Lektsii po Sintaksisu Russkogo Yazıka, Moskova

SKİRDOV, V. D.

1970 "O Grammatiçeskih Sredstvah Svyazi Pridatoçnıyh Uslovnıyh Predlojeniy v Russkom i Kirgizskom Yazıykah"/ Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Frunze

SOKOLOV S. A.

1971 "K Voprosu O Klassifikatsii Slojnıyh Predlojeniy"/ SİİTY, Moskova

1972 "Sintaksiçeskaya Parenteza" v Slojnom Predlojeniy", ST, S. 6

1973 "Dvuhkomponentnıye Sverhfrazovıye Yedinstva Odnotipnıye so Slojnosoçinennıymi i Slojnopodçinennıymi' Predlojeniyami v Turetskom Yazıyke", ST, 4

1978a "Sintaksiçeskiye Funktsii Konstruktsiy s Pryamoy Reçyu v Turetskom Yazıyke", ST, S. 2

1978b "O Sootnoşenii "Asindetona" i "Bessoyuziya" (na materiyale turetskogo yazıyka), ST, S. 5

1988 "Nekotorıye Problemıy Sintaksiçeskoy Vryantnosti" /

BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

1989 "Kategoriya Opredelennosti/ Neopredelennosti Kak Sistema Vıyrajeniya Kommunikativnıyh i Semantiko-sintaksiçeskih Otnoşeniyy" (na materiyale turetskogo yazıyka), ST, S. 1

SOPER, J. J., Loan

1996 Syntax İn Turkic And İranian, Bloomington, İndiana

SŞEKA Y. V.

1979 "Nekotorıye Strukturn-semantiçeskiye Osobennosti Predikativnıyh Konstruktsiy s Glagolnıymi Povtorami v Turetskoy Razgovornoy Reçi", ST, 4

1983 "O Sootnoşenii Parnıyh Çlenov Predlojeniya i Nekotorıyh Tipov Predikativnıyh Konstruktsiy v Turetskoy Razgovornoy Reçi", ST, 6

1986 Predikativnıye Konstruktsii s Polnoznaçnıymi Fiksirovannıymi Elementami v Turetskoy Razgovornoy Reçi", ST

1988 "Svyaz Teksta Posredstvom Nulevogo Çlena i Nekotorıye Tipıy Asindetiçeskih Slojnopodçinennıyh Predlojeniy v Turetskoy Razgovornoy Reçi", ST, S. 2

SŞERBAK, A. M.

1952 Grammatika Starouzbekskogo Yazıka, Moskova –Leningrad

SULTANOV Vüqar

1997 Cümlenin Semantik Üzeyi, Bakı

ŞEREMETYEVA, S. O.

1988 ,"Pragmatika Sintaksisa Teksta v Usloviyah Spetsifiçeskoy Kommunikatsii"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

ŞİMŞEK, Rasim

1987 Örneklerle Türkçe Sözdizimi, Trabzon

ŞİRALİYEV Mehmedaga A. ve M. N. HÜSEYNZADE

1961 , Azerbaycan Dilinin Grammatikası, II. Sintaksis, Bakı

ŞİRALİYEV, Mehmedaga A. ve E. V. SEVORTYAN

1971 Grammatika Azerbaycanskogo Yazıka, (Fonetik, Morfoloji, Sentaks), Bakı

ŞİRALİYEV, Mehmedaga A., M. HÜSEYNZADE ve G. KAZIMOV

1984 Azerbaycan Dili, 7-8. sınıflar, Bakı

ŞÜKÜROV, A. D.

1988 Soyuzıy i Priçinıy ih Proyavleniya v Tyurskih Yazıykah/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

TAJİBAYEVA, S. J.

1988 "Vıyrajeniye Priçinnıyh Otnoşeniy V Sovremennom Kazahskom Yazıyke"/ Tyurkologiya-88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

TAKİRDAĞOĞLU, Abdurrahman

1988 Kınalızade Hasan çelebi'nin Tezkiretüş-Şu'arası Üzerinde Bir Sentaks Çalışması, (YLT), Erzurum

TANPINAR, Ahmet Hamdi

2000 Huzur, İstanbul, 10. Baskı

Tariktaroğlu, Abdurrahman

1996 "Türkçede Özne Sorunu", Türk Dili, Sayı 536

TEKİN, Şinasi

1992 "Eski Türkçe"/ Türk Dünyası El Kitabı, Ankara

TEKİN, Talat ve Andrey Nikolayeviç KONONOV'un

1960 "Grammatika Sovremennogo Turetskogo Yazıyka" / Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1959'dan ayrıbasım, Ankara

TELEGİNA, G. V.

1988 "Tekstoobrazuyuşiye Funktsii Pressuppozitsii"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

TEPELİ, Yusuf

1988 Ali'nin Nesrinde Sentaks (YLT) Erzurum

TEZCAN, Semih ve Hamza ZÜLFİKAR

1995 *Nehcü'l-Feradis*, 1. Metin, Tıpkıbasım, Ankara

TIBIKOVA, A. T.

1991 İssledovaniya Po Sintaksisu Altayskogo Yazıyka (Prostoye Predlojeniye), Novosibirsk

1990 "Ekspressivnıye Predlojeniya s Glagolnıym Çlenom v Vinitelnom Padeje v Altayskom Yazıyke"/ ST

TOKOYEV, T.

1986 "Bgınıŋkı Tataal Süylömdördün Tüzülüşöndögü Özgöçölüktörgö Karata"/ Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Frunze

TOMANOV, T.

1988 Qazaq Tiliniŋ Tarihi Grammatikası, Almatı

TOR Gülseren

1994 Elf Leyletin Ve Leyle Hikayelerinde Cümle (DT), Adana

TOVEN, M. Baha

1933 Yeni Türkçe Gramer, İstanbul

(1928)

1931 Küçük Gramer

TOYÇUBEKOVA

1988 "O Nekotorıh Voprosah Odnosostavnogo Predlojeniya V Kirgizskom Litareturnom Yazıke"/ Tyurkologiya-88, Frunze

TUĞRUL, mehmet

1968 "Tümleç Tartışması", Türk Dili, Sayı 199, Nisan

TURNİYAZOVA K. A. ve N. K. TURNİYAZOV

1992 "K Voprosu o Strukturno-funktsiyonalnom Analize Komponentov Predlojeniya", ST

UBRYATOVA, E. İ

1950 İssledovaniya Po Sintaksisu Yakutskogo Yazıka, Moskova-Leningrad

1962 İssledovaniya Po Sintaksisu Tyurkskih Yazıykov, Moskova

1995 Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka,

Sentaks, Novosibirsk

UMAROV, A.

1988 "Noviye Yavleniya v Yazıyke i İh Otrajeniya v Opisatelnıyh Grammatikah"/ Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

USENBAYEVA R. G.

1979 "Bessoyuznıye Slojnıye Predlojeniya s Obşim Znaçeniyem Obuslovlennosti v Russkom i Kirgizskom Yazıykah", ST

USTA, Halil İbrahim

1990 "Yabancılaşmanın Söz Dizimi Üzerindekı Görünümleri", Türk Dili, Sayı 463, Temmuz

ÜSTÜNER, Ahat

1998 "Cümlenin Öğeleri Konusunda Karışıklıklar", Türk Dili, Sayı, 553, Ocak

1999 "Boğaç Han Hikayesinde Cümlelerin Yapısı", Türk Dili, Sayı 576, Aralık

ÜSTÜNOVA, Kerime

1998 Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birimler, İstanbul

VASİLYEV Y. İ.

1983 "Sravnitelnıye Pridatoçnıye Predlojeniya v Yakutskom Yazıyke"/ İssledovaniya Po Grammatike Yakutskogo Yazıyka, Yakutsk

1988 "Razvitiye Konstruktsiy s Pryamoy Reçyu v yakutskom Yazıyke" / Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

VASİLYEV, L. M.

1988 "Reçevoy Smısl Predlojeniya Kak Rezultat Vzaimodeystviya Yazıykovogo i Neyazıykovogo Znaniya"/ BOGDANOV, Predlojeniye: Tekst, Semantika, Pragmatika İ Sintaksis, Leningrad

VELİYEV, Kamil

1992 Linguistik, Poetika, Poetik Sintaksis, Dastan Poetikası Haggında Bir Neçe Söz, Ankara

VURAL Hanifi

1996 Eşrefoğlu Rumî Tarikat-namesinin Cümle Yapısı, (YLT), Tokat

YAMAN, Ertuğrul

2000 Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, Ankara

1995 "Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde "mi" Soru Ekinin Kullanılışı", Türk Dili, Sayı 526

1999 "Türkiye Türkçesine Göre Özbek Türkçesindeki Söz Dizimi Farklılıkları Üzerine", 3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı, Ankara (1996)

YAVUZ, Ali

1999 Abdullah İbni Şükri Konavi'nin Mürşidü'l-İbad Adlı Eserinde Sentaks çalışması, (YLT), Denizli

YELTEN, Muhammet

1993 Şirvanlı Mahmud "Kemaliyye" Giriş-İnceleme- Cümle Bilgisi-Metin- Sözlük, İstanbul

YILDIRIM, Faruk

1991 Şiir ve Cinayette Cümle, (YLT), Adana

YILMAZ Hayati

1996 İlk okul 5. Sınıf Türkçe Ders Kitapların Kelime Ve Cümle Kadrosu, (YLT) Ankara

YÖRÜK, Yaşar

198? Örnekli Uygulamalı Tümce Bilgisi Sözdizimi, Ankara

YULDAŞEV, Ahnev Ahmetoviç

1962 "Slojnıye Predlojeniya s Pridatoçnıymi Uslovnıymi v Başkirskom Yazıyke"/ Ubryatova/ İPSTY

1976 "Deyepriçastiya na *–p* V Başkirskom Yazıyke"/ Tyurkologiçeskiye İssledovaniya, Moskova

YUSUPOV, F. Y.

1988 "İstoriçeskoye Razvitiye Neliçnıyh i İndikativnıyh Form Glagola v Tatarskom yazıyke" / Voprosıy Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat

YÜKSEL, Gülru ve Nesrin KAYA

1997 "İsim-Fiillerin Türkçe ve İngilizcedeki Kullanımı Üzerine", Türk Dili, Sayı 550

ZAKİYEV M. Z.

1963 Sovremennıy Tatarskiy Literaturnıy Yazık, Kazan, 1966, "Ob Osnovnıh Zadaçah Grammatiçeskogo Sintaksisa" / Voprosı Sovetskoy Tyurkologii, I, Aşkabat, 1988, Sintaksiçeskiy Stroy Tatarskogo Yazıka, Kazan

1972 "Nekotorıye Voprosıy Formirovaniya Slojnopodçinennıyh Predlojeniy", ST, S. 2

1983 ,; "Aktualnıye Problemıy Slojnıyh Predlojeniy v Tyrukskih Yazıykah", ST

1988 Predikativnost i yeyo Raznovidnosti", Tyurkologiya -88, Sovyetler Birliği Boyunca IV. Türkoloji Konferansı, Frunze

ZÜLFİKAR, Hamza

1985 "Cümle Yapılarından Bir Örnek", Türk Dili, Sayı 398

1995 "Girişik Cümle Sorunu", Türk Dili, Sayı 522, Haziran

ÖZET

Söz dizimi, dilin kelime grupları, cümle türleri ve cümledeki kelime münasebetleri ile ilgili bölümdür. Dilin, canlı bir varlık olduğu göz önünde bulundurulursa, onun zamanla gelişme kaydetmesi ve değişime uğraması tabiîdir. Ancak dilin diğer alanlarına göre daha sabit olan söz diziminde bu süreç daha yavaş seyreder.

Dilin tabiî yapısını oluşturan söz diziminin gelişmesinde dilin kendi imkânları kadar, dilin yazı dili olması ve farklı yapıya sahip dillerle temas etmesi de büyük önem arz eder.

Bu çalışmada aynı yapıya sahip olan Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesi'nin söz dizimi karşılaştırılmış, ortak, benzer ve farklı yönleri belirtilmiştir. Ayrıca çok büyük boyutlara ulaşmamakla beraber, temasta bulundukları dillerin söz dizimi etkisiyle meydana gelen değişikliklerin tespitine çalışılmıştır.

ABSTRACT

Syntax is the part of language which studies word groups, types of sentences and relation between words in a sentence. Considering that language is alive, it is natural for a language having tendency to improve and change. But this process occurs very slowly in syntax which has more stable structure according to other parts of a language.

The factors like being literary and in relationship with other languages as well as the natural improvement of a language have great importance in the development of syntax which means the arrangement of the word in a sentence.

In this research Turkish and Kazakh languages which have the same structure are syntactically compared and the same, similar and different structures are distinguished. Also some changes in the syntactic structure of these languages are determined which occur as a result of a contact with other languages of different syntactic structure.